

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

31.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

25-29 MAYIS 2009
DENİZLİ

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No:3249-1
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No:141-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Haydar DÖNMEZ

Candaş KESKİN

Kapak ve Uygulama

Necdet ÇELİKTAŞ

ISSN: 1017-7655

Kapak Fotoğrafı: *Roland R.R. SMITH*
"Sebasteion Anastylosisi - Aphrodisias, 2008"

Not : Kazı raporları, dil ve yazım açısından Klâsik Filolog Dr. Haydar Dönmez tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

İsmail Aygùl Ofset Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Őti.
ANKARA-2010

İÇİNDEKİLER

Altan ÇİLİNGİROĞLU, Aylin ÜMİT ERDEM Ayanis Kalesi Kazıları, 2006–2008	1
Wulf RAECK, Frank RUMSCHEID Die Arbeiten in Priene im Jahre 2008.....	27
Wulf RAECK, Frank RUMSCHEID 2008 Yılı Priene Çalışmaları	39
John DEVREKER, Angelo VERLINDE, Luc BAUTERS, Wim DE CLERCQ, Patrick MONSIEUR Archaeological Excavations in Pessinus (Turkey): The 2008 Campaign	59
E. SCHWERTHEIM, A. TANRIÖVER Die Ausgrabungen Des Jahre 2008 in Alexandria Troas	77
Oktay BELLİ 2008 Yılı Van–Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti Kazıları	95
Erksin GÜLEÇ, İsmail BAYKARA, İsmail ÖZER, Mehmet SAĞIR, Ayşen AÇIKKOL Ahmet Cem ERKMAN, Hakan YILMAZ 2008 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı	121
Chris LIGHTFOOT, Eric IVISON, Oğuz KOÇYİĞİT, Murat ŞEN Amorium Kazıları, 2008	133
Dominique COLLON, Mark JACKSON, Nicholas POSTGATE Excavations At Kilise Tepe 2008	159
Yaşar ERSOY, Hüseyin CEVİZOĞLU, Ümit GÜNGÖR, Polat ULUSOY, Fikret ÖZBAY, Hülya ERCAN 2008 Yılı Klazomenai Kazısı	185
Ayla SEVİM EROL, Ayhan YİĞİT 2008 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı	205

Nurettin ARSLAN, Haiko TÜRK, Moritz KIDERLEN, Klaus MÜLLER, Beate BÖHLENDORF-ARSLAN, Tolga ÖZHAN Assos 2008 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları	225
Klaus SCHMİDT Göbekli Tepe Kazısı 2008 Yılı Raporu.....	241
Aslı ÖZYAR, Elif ÜNLÜ, Gundela KASCHAU, Catherine PERSON, Sevinç DUVARCI Tarsus-Gözlükule 2008 Yılı Kazısı	265
Andreas SCHACHNER Boğazköy-Hattuşa 2008 Yılı Çalışmaları.....	285
A. Tuba ÖKSE, Ahmet GÖRMÜŞ, M. Arif BİLİCİ İlisu Barajı – Salat Tepe 2008 Yılı Kazısı	317
Erksin GÜLEÇ, Mehmet ALKAN, Cesur PEHLEVAN, Şakir Önder ÖZKURT, Ferhat KAYA Ayşen AÇIKKOL, Adem BEDİR, A. Cem ERKMAN 2008 Yılı Sivas/Haliminhani-Hayranlı Kazısı	331
A. Nejat BİLGİN, Gökhan COŞKUN, Zeynep BİLGİN Seyitömer Höyüğü 2008 Yılı Kazısı.....	341
Lars KARLSSON Labraunda 2008	355
Veli SEVİN, Necla Arslan SEVİN, Haydar KALSEN Harput İç Kale Osmanlı Mahalle Kazısı 2008 Yılı Çalışmaları	373
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN Parion 2008 Kazıları.....	393
Fokke GERRITSEN Barcın Höyük Excavations, 2008	411
Latife SUMMERER, Alexander von KIENLIN, Georg HERDT Pompeiopolis 2008 Yılı Kazı Çalışmaları.....	421

Michael BLÖMER, Engelbert WINTER Das Zentralheiligtum Des Iupiter Dolichenus Auf Dem Dülük Baba Tepesi Bei Doliche –Forschungen Des Jahres 2008	441
Sevinç GÜNEL 2008 Yılı Çine – Tepecik Kazıları	459
Zafer DERİN İzmir'in Prehistorik Yerleşimi Yeşilova Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları	475
Nurettin ÖZTÜRK, Berna KAVAZ Zeytinliada Kazısı 2008 Yılı Çalışmaları	493
Vecihi ÖZKAYA, Aytaç COŞKUN, Oya SAN, Feridun S. ŞAHİN, Gürol BARIN, Metin KARTAL, Yılmaz S. ERDAL Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı	511

AYANIS KALESİ KAZILARI, 2006-2008

Altan ÇİLİNGİROĞLU*
Aylin ÜMİT ERDEM

Van'ın 35 km. kuzeyinde yer alan Ayanis Urartu Kalesi'ndeki 2006 yılı sezonundaki kazı çalışmaları başlıca üç alanda yürütülmüştür:

- 1- VII No.lu alandaki doğu mekânları
- 2- IX No.lu alan
- 3- XI No.lu alandaki evsel mekânlar

Ayrıca kale dışında yer alan Dış Kent'te de kazı çalışmaları devam etmiştir.

VII No.lu alandaki doğu mekânları: Bu alandaki çalışmalardan ilkinin VII No.lu alanın doğusunda yer alan mekânlarda yürütülen kazı çalışmaları oluşturmaktadır. Bu alanda yürütülen çalışmaların temel amacı, 2005 yılında ortaya çıkarılan 9 No.lu magazin doğusunda mevcut olduğu düşünülen 10 No.lu magazin mekânlarını bulmaktır. Ancak kazı sonunda bu alanın, önceki yıllarda ortaya çıkartılan 9 magazinden farklı mimarî sergilediği anlaşılabilir, burasının "doğu mekânları" olarak adlandırılmasına karar verilmiştir. Kazılan tüm alanda Ortaçağ ve Urartu olmak üzere iki farklı döneme ait mimarî kalıntılar ve buluntular ortaya çıkarılmıştır. Kazılan alanın hem kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dar tutulması hem de mimarînin kısmen tahribata uğraması nedeniyle Ortaçağ mimarîsinin planı tam olarak anlaşılabilmemiştir. Buna karşın Ortaçağın iki evreli olduğunu söylemek mümkündür.

* Prof.Dr.Altan ÇİLİNGİROĞLU:Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Bornova-İzmir/TÜRKİYE altan.cilingiroglu@ege.edu.tr
Dr.Aylin Ü. ERDEM: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Bornova-İzmir/TÜRKİYE aylin.erdem@ege.edu.tr

Urartu Dönemine ait kuzeyden güneye doğru kademeli olarak 3 ayrı mekân ortaya çıkarılmıştır. Kuzeydeki 1 No.lu mekân olarak adlandırılan ilk mekânın batısında yassı kumtaşı plaka taşlarla kaplanmış taş döşemeli bir alan tespit edilmiştir. Taş döşemenin yaklaşık olarak merkezinde 60x63 cm. ölçülerinde bazalt bir taş tekne bulunmuştur. 1 No.lu mekânın güney ve batı sınırı belirlenmekle birlikte, doğu ve kuzey sınırlarının kesit içinde kalarak henüz kazılmadığı belirtilmelidir. Ortaya çıkarılan bölümünün ölçüleri yaklaşık 5.90x 2.90m.dir. Taş döşemenin doğusunda kalan tüm alan sıkıştırılmış topraktan yapılmış bir taban meydana getirmektedir. Bu mekân içinden genel olarak az sayıda Urartu keramiği ve hayvan kemikleri dışında, bazalt teknenin içinden birkaç Urartu keramik parçaları ve dışında mekânın kuzeydoğu köşesinde taban üzerinde bronz bir kapı kilit sistemi ve demir bir çivi ele geçirilmiştir. Diğer Urartu mekânı olan 2 No.lu mekân ise, kuzey ve güney yönden iki kerpiç duvar ile sınırlanmaktadır. Mekânın açma sınırları içinde kalan bölümü 5.20x5.25 m.dir. Bu mekân içinde düzenli olmasa da ilk ele geçirilen yanmış ahşap hatıl parçalarının kuzey-güney doğrultusunda uzandığı, hemen altta yer alan ahşapların ise tahta şeklinde olduğu dikkati çekmiştir. 1 No.lu mekânın taban seviyesi (-6.62 m.) ile 2 No.lu mekânın taban seviyesi (-8.02/-8.40) arasında yaklaşık 1-1.5 m. lik seviye farkı bulunmaktadır. Bu da doğu mekânlarının, batısındaki magazin mekânları gibi, kuzey-güney yönünde kademeli olarak inşa edildiklerine işaret etmektedir. 2 No.lu mekânın sadece kuzey yarısı ana kaya seviyesine kadar kazılmıştır; güney yarısı ise, kazılmadan -8.45 m. seviyede bırakılmıştır. 2 No.lu mekân içindeki çalışmalarda herhangi bir *in situ* buluntu ele geçirilmemiştir. Bu alanda az sayıda Urartu keramiği ve hayvan kemiği dışında, amorf bronz ve demir parçaları ile iki demir ok ucu bulunmuştur. Kısmen kazılan 3 No.lu mekânın sadece kuzey duvarı ve doğu duvarının sınırları belirlenebilmiştir. Doğü kerpiç duvarının kademeli olduğu tespit edilmiş ve bu kademenin üzerinde 3 adet korunmuş taş ele geçirilmiştir. 3 No.lu mekânın sınırlarına giren alanda, keramik ve hayvan kemiğinin dışında, içi buğday dolu yonca ağızlı testi parçası ve olasılıkla bir orağı temsil eden amorf demir parçaları bulunmuştur. Buğday dolu yonca ağızlı testi parçasının -7.55 m. gibi üst seviyede ele geçirilmesi, bunun üst kata ait olduğunu düşündürmektedir.

IX No.lu alan: Önceki kazı sezonlarında Tapınak Alanı'nın doğusunda tespit edilen payeli yapıyı ve bu yapıyı sınırladığı düşünülen güney duvarını anlamlandırabilmek amacıyla 4 No.lu Paye'nin doğusunda muhtemel bir 5 No.lu Paye'yi bulabilecek ve güney duvarını takip edebilecek şekilde çalışmalara başlanmıştır. Yeni açma, 4 No.lu Paye'nin hemen doğusuna, mimarî yapıyı takip edebilecek şekilde yerleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında 5 No.lu Paye'nin sadece kuzey sınırını oluşturan üç adet bazalt blok tespit edilebilmiştir. Diğer payelerin aksine, bulunabilen en alt sırasının dahi düzgün bir yapı sergilememesi, bu payenin kerpiç bir duvar üzerine oturduğunu göstermektedir. Alanda herhangi bir Ortaçağ tahrifatı gözlemlenememesi de payenin tamamen kerpiç duvar üzerine yerleştirildiği düşüncemizi desteklemektedir. Çalışmalar bu alanın dikdörtgen payelerden oluşan, batı duvarından Doğu Magazinleri'ne dek uzanan dikdörtgen bir avlu olduğunu ortaya koymaktadır. 5 No.lu Paye'nin tespitinden sonra, çalışmalarımız geçen kazı sezonunda tespit edilen 4 No.lu Paye'nin güneyinde, bu avlunun güney duvarını dikey ve yatay olarak takip etmeye yoğunlaşmıştır. Bahsedilen alanda tespit edilen ahşap hatıllar, kil tabakası ve hasır örgü, güney duvarındaki kademeli yapıdan itibaren başlayan bir tavan konstrüksiyonunun çöküntüsüne ait olduğunu düşündürmektedir. Aynı tavanın, payeli avlunun da tabanını oluşturmuş olması muhtemeldir. Güney duvarı önündeki derinleşme çalışmaları, bu duvarın taş temellerine kadar herhangi bir taban yapısıyla karşılaşmadan devam etmiştir. Duvarın taş temellerinin, doğu - batı doğrultusunda kademeli olarak alçaldığı görülmüştür. Güney duvarının kuzey yüzünü takip eden çalışmalarda açmanın batı kesiti önünde, -8.07 m. seviyesinde, ana kaya tespit edilmiştir. Ana kaya ile hemen beraber, daha önce bahsedilen hatıl, kil ve hasır örgüsünün altından yoğun keramik buluntu ele geçirilmiştir. Amorf parçalarla birlikte sayısı binleri bulan bu keramik topluluğu, açmanın çalışılan alanı boyunca, doğruya doğru takip edilmiş ve alanın tümüne yayıldığı gözlenmiştir.

XI No.lu alandaki evsel mekânlar: XI No.lu alan olarak adlandırılan alanın kazısına tapınak alanının batı kısmında kalan, henüz kazılmamış alanlardaki yapılaşmayı ortaya çıkarmak ve burada tespit edilecek yapıların tapınak alanı ile olan bağlantısını anlamak amacıyla 2005 yılında başlanmıştır. Burada gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda alanda tapınak alanının batı duvarından itibaren birbirlerine kapı geçişleri vasıtasıyla bağlanmış olan 5 adet mekân tespit edilmişti (1-4 No.lu Mekânlar). 2006 yılında gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmaları sonucunda 2, 4, 5 ve 6 No.lu mekânların tamamı açığa çıkarılmış ve bu alanın kuzey ve batıya doğru yapılaşmasına ilişkin yeni bazı ipuçları elde edilmiştir.

2 No.lu mekânda yürütülen kazı çalışmalarına göre -3.68 m. derinliğinde üst yapıya ilişkin veriler tespit edilmiştir. Elde edilen veriler çatı yapısının 25-30 cm. kalınlığında ahşap hatıllar ve bu hatıllar arasında bağlayıcı çalı çırpı ve kamıştan oluşan mimarî unsurlar ile kapatıldığını ortaya koymuştur. Söz konusu mekânda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda demirden ok uçları ve mızrak uçları, bronz ok uçları, çömllekler, çanaklar ve kaseler dışında bronz cımbız, rastık kalem gibi kozmetik âletler de ele geçirilmiştir. 4.00x4.85 m. boyutlarında olan mekânın duvarları yaklaşık 2 m.ye kadar korunmuştur. Mekân içerisinde yoğun bir yangının olduğu gerek tabandaki gerekse duvar sıvalarındaki izlerden rahatlıkla gözlenebilmektedir. Mekânın batı duvarında biri 0.70 m. (güneyde), diğeri ise 0.90 m. genişliğinde (kuzeyde) olan 2 adet kapı tespit edilmiştir. Bunlardan güneydeki 4 No.lu mekâna, kuzeydeki ise 5 No.lu mekâna açılmaktadır. 2 No.lu mekân içerisinde bulunan mimarî unsurlardan bir diğeri kuzey duvarı boyunca uzanan sekidir. -3.33m. seviyesinde bulunan sekinin oldukça iyi bir şekilde sıvanmış olduğu ve üzerinin de kumaşla örtüldüğü tespit edilmiştir. Bu sekinin oturma amaçlı olmaktan çok, üzerine eşyaların konulduğu bir tür raf işlevi gördüğü düşünülmektedir. Üzerinde *in situ* olarak tespit edilen çömllekler ve bazı kaplar bu durumu doğrular niteliktedir. Ayrıca buradan *in situ* olarak ele geçirilen bir başka buluntu, taş mühürdür. Seki dışında mekânın iç tasarımında bazı rafların olduğuna dair gerek 2005 yılından gerekse bu yıldan bazı veriler saptanmıştır. Özellikle doğu duvarında ve batı duvarında bir raf düzeninin varlığı ahşaplardan ve burada

bulunan çömlleklerin buluntu durumlarından gözlemlenebilmektedir. Ayrıca mekânın kuzeydoğu köşesinde yarım daire şeklinde yapılmış 1.50x1.50m. boyutlarında tabandan 5 cm. yüksekliği olan bir bölmenin varlığı da tespit edilmiştir. Bunun dışında mekân içinde ezgi taşı ve ezgi taşının üzerinde de yanmış buğday örnekleri bulunmuştur. Ayrıca doğu duvarının önünde, içi akdarı ile doldurulmuş olan 0.80 m. çapında bir sepet tespit edilmiştir. Epeyce tahribat görmüş olan sepetin hemen güneybatısında taban üzerinde demirden bir kürek ele geçirilmiştir. Ayrıca küreğin hemen batısında bazalt taşından yapılmış bir kap tabana ters düşmüş şekilde bulunmuştur.

2 No.lu mekânın güneybatısında ortaya çıkarılan mekân, 4 No.lu mekân olarak adlandırılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında üst kata ait olabilecek tüme yakın kap örnekleri tespit edilmiştir. 3.65x1.60 m. olan mekânın kuzey duvarına dayandırılmış olarak 2 adet büyük boyutlu küp tespit edilmiştir. Küplerin dip kısmına yaklaşık 35-40 cm. boyutlarında taşlar dayandırılarak sabit durması sağlanmıştır. Küplerin dışında mekânın kuzeydoğu köşesinde çömllekler, hemen bu çömlleklerin güneyinde de taban üzerine oturan bir adet kırmızı perdahlı tabak bulunmuştur. Mekânın kuzeybatısında ise 15 adet bir arada demir okucu tespit edilmiştir. 2 No.lu mekândaki küplerde olduğu gibi buradaki kapların içinin de tahıl ile dolu olduğu saptanmıştır.

2 No.lu mekânın kuzeybatısında yer alan mekân ise 5 No.lu mekân olarak adlandırılmıştır. Kazılar sırasında 2 No.lu mekânda gözlenen üstyapı elemanlarına ait veriler bu yapıda da bulunmuştur. Üst kat ile ilişkili olabilecek buluntular kemik ve keramiklerden ibarettir. 3.10x2.56 m. boyutlarında olan ve duvarları yaklaşık 2 m.ye kadar korunan bu mekânda da yoğun bir yangının olduğu gerek tabanda gerekse duvar sıvalarındaki izlerden gözlenebilmektedir. Söz konusu mekânda biri doğu duvarı üzerinde yer alan ve 2 No.lu mekâna açılan, diğeri ise kuzey duvarı üzerinde yer alan ve bir koridora bağlanan 2 adet kapı geçidi söz konusudur. Kuzey duvarı üzerinde yer alan kapının boyutları net olmamakla beraber yaklaşık 90 cm. genişliğindedir. Hemen bu girişin güney tarafında yer alan düz ahşaplar (55x55 cm. boyutlarındaki) burada bir merdiven olabileceğini

düşündürmektedir. Mekânın kuzeybatı köşesinde batı duvarına kadar uzanan 1.10x2.56 m. boyutlarında ve tabandan 40 cm. yükseklikte bir platform tespit edilmiştir. Bu platform, tıpkı taban yapımında uygulanan teknik gibi çift sıra kerpiç konularak oluşturulmuştur. Mekân içerisinde birçok büyük boyutlu çanak, çömlek ve *pithos* tespit edilmiştir. Platformun hemen güneyinde yani mekânın güneybatı köşesinde ise *in situ* durumda 1.10 cm. çapında ve 0.80 m. yüksekliğinde bir tekne tespit edilmiştir. Gerek teknenin, gerekse kapların içinden tahlül örnekleri elde edilmiştir. Teknenin içerisinden arpa tespit edilmişken, diğerlerinden yoğun olarak akdari örnekleri gelmiştir. 6 No.lu mekân olarak tanımlanan alan 2 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. Her ne kadar mekân olarak tanımlansa da alan daha çok bir koridor görünümünde olup kuzeydoğu köşesi kazılmayan alana girmektedir. Alandan çok az sayıda kemik ve keramiğin tespit edilmesi yine alanın sürekli kullanım alanı olmaktan çok bir koridor ya da ara geçiş alanı olarak nitelendirilebileceğini düşündürmektedir.

Dışkent: 2005 kazı sezonunda Güneytepe'de açılan, ancak zaman kısıtlılığundan ötürü tamamı kazılamayan açmanın bu kazı sezonunda devam edilmesine karar verilmiştir. Geçen sene OO96 ve OO97 gritleri içindeki açmanın kazılmayan alanlarında diğer bir ifadeyle açmanın batı kesimindeki ve kuzeydoğu köşesindeki bir alanda seviye inme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. OO96 ve OO97 gritleri dışında OO95 gridi içine giren küçük bir bölümde de kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geçen seneki raporlarda da ifade edildiği gibi bu alan doğudan batıya 2.0 m.lik bir eğime sahiptir, dolayısıyla bina inşasında teraslandırma yönteminden faydalanılmıştır. Bir önceki kazı sezonunda çizime işaretlenen bina kompleksini çevreleyen duvarlara ek olarak kuzeydoğu köşesinde birbirini dik olarak kesen L ve H duvarları eğimin yönünde batıya kademe yaparak devam etmektedir. Bu iki duvarın köşe yaptığı yerde mekân içinden çok sayıda keramik ve kemik parçaları ele geçirilmiştir. OO96 gridi içerisindeki çalışmalarda bir adet Urartu Dönemi oda mezarına ait veriler ortaya çıkarılmıştır. Dikdörtgen planlı ve taş duvarlı olan

oda mezarda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu yüzü güneye bakacak şekilde yatırılmış bir adet insan iskeleti tespit edilmiştir. Mezar hediyesi olarak toplam 17 adet bronz küpe, iskeletin beline sarılmış olarak bulunan bronz bir kemer ve iskeletin batısında yonca ağızlı kırmızı perdahlı bir Urartu testisi ele geçirilmiştir. Ayrıca iskeletin boynuna yakın kısmında kemikten yapılmış hayvan şeklinde bir kolye ucu da bulunmuştur.

2007 yılı çalışmaları, 2006 yılında kazılan aynı 4 alanda devam ettirilmiştir:

- 1- Kale- VII No.lu alan
- 2- Kale- IX No.lu alan
- 3- Kale- XI No.lu alan
- 4- Dışkent

VII No.lu Alan: 2006 yılında kazılan ve “Doğu Mekânları” olarak adlandırılan alanın doğusunda 2007 yılında 5.0x5.0 m. boyutlarında yeni bir açma açılmıştır. Bu alandaki çalışmaların temel hedefi, 2006 yılında G16 d ve G 17b plan karelerinde ortaya çıkarılan duvarın kuzeyindeki taş döşeli mekânın doğu yönünde devamını takip ederek söz konusu mekânın işlevini saptamaya çalışmaktır. Duvarın kuzeyinde devam kazı çalışmaları sonucunda burada bir kapı geçidi ortaya çıkarılmıştır. Bir diğer kazı alanı ise “Doğu Mekânları” adıyla anılan alanın en güney kesiminde bulunan alandır. Kazı çalışmalarının yürütüldüğü bu alan 3 No.lu mekân olarak adlandırılmıştır. Söz konusu alanda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında açmanın doğu kesiti önünde birbirine paralel iki duvar tespit edilmiştir. Bu duvarların arası kazıldığında genişliği 1.41 m. olan bir boşluk (ara) tespit edilmiştir. İlerleyen seviye inme çalışmaları bu boşluğun bir kapı geçidi olduğunu açıkça ortaya koymakla beraber her iki duvarın da doğu istikametinde devam ettiğini göstermektedir. Sözü geçen kapı geçidi doğudan 3 No.lu mekâna girişi

sağlamakla beraber, şu an için 5 basamaktan oluşan bir merdivene sahiptir. Basamaklar kuzey-güney doğrultusunda iki tam kerpiç ve bir yarım bloktan, doğu-batı doğrultusunda ise tek kerpiç bloktan oluşmaktadır. Basamaklar mekânın içerisine doğru kaymış durumdadır. 3 No.lu mekân Batı Depo Odaları'nın sınırını oluşturmaktadır. 3 No.lu mekândaki mimarî yapılanma diğer Batı Depo Odaları'ndaki mimarî yapılanmaya benzemektedir. Diğer mekânlara giriş kapı açıklığıyla sağlanırken bu mekâna giriş merdivenli bir koridorla sağlanmıştır. 2007 kazı sezonundaki çalışmalar sırasında sınırlı zaman dolayısıyla 3 No.lu mekânın taban seviyesine ulaşılmamıştır.

IX No.lu alan: Tapınak Alanı'nın doğusunda daha önceki yıllarda tespit edilen 5 adet payeyi incelemek ve bu payelerin oluşturduğu mimarîyi anlamak amacıyla IX No.lu Alan'da yürütülen çalışmalar, 2006 sezonunda 4 No.lu Paye'nin güneyinde açığa çıkarılan depo mekânı ve içindeki zengin keramik repertuarıyla beraber farklı bir özellik taşımaya başlamıştır. 2007 yılında yürütülen çalışmalar, "Doğu Magazinleri" ile doğrudan bir ilişki içinde olması gereken bu depo mekânının devamının açığa çıkarılması ve Doğu Magazinleri ile muhtemel ilişkisinin tespitine yönelik olarak planlanmıştır. Yaklaşık -4.10 m. seviyesinde başlayan çalışmalarımızda, açmanın üstünde yarım metre derinlikte tarım toprağı saptanmıştır. Bu tarım toprağı içinden, Ortaçağ özelliğı gösteren bazı keramikler bulunmuştur. Yaklaşık -4.75 m. seviyelerinden itibaren ise açmada kerpiç döküntü ile birlikte Urartu seramikleri çıkmaya başlamıştır. Derinleşme çalışmaları sırasında, çok miktarda büyük andezit blok çıkmıştır. Bloklar, -6.79 m. ile -7.45 m. seviyeleri arasında bulunmaktadır. Bu blokların 5 No.lu Paye'nin kuzey taşları oldukları kesindir. Bu taşlarla aynı seviyede, bahsedilen kerpiç döküntünün doğu-batı istikametinde uzanan ve batıya eğimli şekilde düşmüş kerpiç bloklara ait oldukları anlaşılmıştır. Batı yarıdaki çalışmalar sırasında, doğu - batı yönlü kerpiç yıkıntısının altında, yaklaşık -7.50 m. seviyelerinde, aynı yönde bir başka kerpiç yıkıntısı daha tespit edilmiştir. Açma içinde, düzgün şekilde tespit edilen bu üçüncü kerpiç yıkıntısının altında, yaklaşık -8.0 m. seviyelerinde,

yer yer düzgün düşmüş ve yanmış olan kerpiçlerle beraber yoğun bir yangın tabakası ele geçirilmiştir. -8.50 m. seviyelerinde ise güney duvarına dik atılmış hatıllar tespit edilmiştir. Bu hatılların ve yangın tabakasının, güney duvarı ve payelerin oturduğu duvar arasında bulunan ve alttaki bir mekânın üst yapısını oluşturan çatı konstrüksiyonuna ait oldukları düşünülmüştür. Ele geçirilen yanmış kerpiçler ve hasır kalıntıları bu görüşü desteklemektedir. -9.17 m. seviyesine gelindiğinde güney duvarına ait olan bir temel taşı tespit edilmiştir. Bu taşın alt kademesinde, -9.53 m. seviyesinde ikinci bir temel taşı daha bulunmuştur. Bu durum, alanda daha önce açılan mekânın tabanının eğimli bir şekilde devam ettiğini ve temeldeki eğimin kademeler yardımı ile giderildiğini göstermiştir. -9.25 m. seviyesinde ise, daha önceki kazı sezonunda güney duvarı önünde tespit edildiği gibi, keramik buluntu topluluğu bir yığıntı şeklinde ortaya çıkarılmıştır.

XI No.lu alan: 2007 yılı çalışmalarında 7 No.lu mekân olarak adlandırılan mekânda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kuzey- güney aralığı 4.57 m., doğu-batı aralığı ise 3.36 m. olan mekânın kuzeybatısına denk gelen kapı girişi 83 cm. aralığa sahiptir. 7 No.lu mekân içinde gerçekleştirilen çalışmalarda mekânın kuzey duvarı önünde iki adet silo, doğu duvarı önünde iki adet platform, güneydoğu köşede bir ocak, güney duvarı önünde bir platform, batı duvarı önünde üzerinde ezgi taşı ve dövme taşının yer aldığı bir platform ve bu platformun hemen güneyinde, elde edilen ürünün boşaltıldığı düşünülen bir bölme tespit edilmiştir. Mekân içinde ele geçirilen kapların 2 tanesi küp, 17 tanesi çömlek, 3 tanesi testi ve 2 tanesi de çanaktır. 17 No.lu kabın üzerinde bulunan 5 No.lu kap içinde bronz ok uçları tespit edilmiştir. Mekân içinde ele geçirilen buluntular arasında demir ok ucu, ezgi taşı, havaneli, bronz testi, bileği taşı, taş kap, ahşap kap parçası, demir kürek, demir balta, demir bıçak, demir mızrak ucu, tekstil örneği ve bronz sadak ele geçirilmiştir. Buluntular değerlendirildiğinde mekânın batı duvarında yer alan platformun üzerinde bulunan ezgi taşı ve dövme taşı mekân içinde tahıl öğütme işinin yapıldığına işaret etmektedir. Ayrıca silo içerisinde yanmış arpa örnekleri ile kaplar içerisinde arpa ve akdari tespit edilmiştir.

7 No.lu mekânın batısında olası bir mekânın daha açılması için çalışmalara devam edilmiş ve 8 No.lu mekân olarak adlandırılan bir mekân daha ortaya çıkarılmıştır. 3.36x4.70 m. ölçülerindeki mekânın kuzey duvarı üzerinde, kuzeybatı köşesine yakın kesiminde 90 cm. genişliğinde bir kapı geçidi tespit edilmiştir. Söz konusu kapı geçidinin tabadan yüksekliği yaklaşık 51 cm.dir ve geçiş için 35 cm. yüksekliğinde basamak şeklinde bir yükselti yapılmıştır. Bu basamak, mekânın tüm kuzey duvarı boyunca, kuzeydoğu köşedeki ocağa kadar, doğu-batı doğrultusunda 2.60 m. uzunluğunda ve 53 cm. genişliğindedir. Bu mekânın kuzeydoğu köşesinde yaklaşık 48 cm. çapında bir ocak ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu ocağın dış konturlarının lenger parçalarıyla oluşturulduğu dikkati çekmektedir. Ocağın içinde sadece keramik parçaları tespit edilmiştir. Yine mekânın güneybatı köşesinde bir silo açığa çıkarılmıştır. 1.07x1.20x0.30m. ölçülerindeki silonun içinden herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir. Mekânın doğu duvarı dışında, tüm duvarları önünde yanmış ahşaplar tespit edilmiştir. Mekândan elde edilen veriler, mekânın ikinci katı olabileceğine dair herhangi bir ipucu elde edilmediğini göstermektedir. 8 No.lu mekânda ele geçirilen buluntu dağılımına bakıldığında, buluntuların çoğunlukla mekânın batı duvarı boyunca yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle çanak ve çömleklerden oluşan kapların batı duvarı önünde sıralandığı dikkati çekmektedir. Söz konusu çömleklerden birinin omuz hizası üzerine mühür baskısından bezeme yapılmıştır. Ayrıca yine duvara dayalı olarak yerleştirilen çömleklerden birinin içinde 5 adet mühür, bronz fibula, bronz halka ve kemik ve akik boncuklar ele geçirilmiştir. Ancak söz konusu buluntuların duvarda asılı olup çömleğin içine düştüğü düşünülmektedir. Ayrıca bu kapların hemen yakınında ise 1 adet öğütme taşı ve bir demir ok ucu tespit edilmiştir. Yine batı duvarı önünde, mekânın güneydeki girişine yakın alanda toplu olarak yaklaşık 14 adet tezgâh ağırlığı ortaya çıkarılmıştır. Buluntuların ele geçirildiği bir diğer alan ise, mekânın güneybatı köşesinde yer alan silonun çevresidir. Silonun hemen kuzeyinde bir adet demir mızrak ucu ortaya çıkarılmıştır. Yine silonun doğusunda 2 adet kap, bir demir keski, işlenmiş kemik ve bir bileği taşı ele geçirilmiştir. Mekânın doğu duvarı önündeki buluntuların sayısı ise oldukça azdır. 2 adet çömlek, bir ezgi taşı ve bir kandil dışında bu alanda herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir.

8 No.lu mekânın kapanışının ardından çalışmalar batıya doğru devam etmiş ve 9 No.lu mekân olarak adlandırılan bir mekân daha ortaya çıkarılmıştır. Dikdörtgen planlı ve kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan yapının duvarları kerpiçten inşa edilmiştir. 4 duvarı da tespit edilen mekân, 2.85x4.60 m. ölçülerindedir ve bu mekâna ait herhangi bir kapı geçidi tespit edilememiştir. Ancak söz konusu mekân, daha sonraki Ortaçağ evresinde tahrip edilmiştir. Özellikle mekânın kuzey ve batı duvarlarının içlerinde tespit edilen büyük ve orta boy taşların, Ortaçağ tahribatıyla ilişkili olabileceği anlaşılmıştır. Yaklaşık -4.60 m. seviyesine kadar, mekân içinde Ortaçağ kapları ortaya çıkarılmıştır. Hatta -4.68 m. seviyesinde, mekânın hemen hemen ortasında tespit edilen ve 60 cm. yükseklikteki kısmı korunan tandırın Ortaçağ tandırı olabileceği ve geçirilmesine ait tabana kadar derine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık -4.70 m. derinlikte başlayan Urartu Dönemi buluntuları oldukça çeşitlidir. Buluntuların dağılımı ve diğer veriler göz önüne alındığında, bu mekânın ikinci bir üst katı olduğuna dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Nitekim mekân içinde tespit edilen keramik kaplar veya diğer küçük buluntular bu mekân içine yerleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca mekân içinde, özellikle de mekânın kuzeyinde çok az sayıda yanmış ahşap kalıntıları tespit edilmiştir. Mekân içinden toplam 6 adet tüm kap ve bunlara ek olarak 2 adet tüme yakın kap tespit edilmiştir. Bu kapların 1 tanesi büyük boy küp, 1 tanesi çömlek, 1 tanesi çanak ve diğer 3 tanesi ise küçük boy çömlekçik veya şişedir. Ayrıca ahşaptan yapılmış kap parçaları veya süzgülü olarak nitelendirilecek delikli parçalar da ortaya çıkarılmıştır. 2 adet ezgi taşı ve 1 adet havaneli dışındaki buluntular silahlardan oluşan metal eserleri ve boncukları içeren lüks objeleri içermektedir. Kaplar çoğunlukla mekânın kuzeybatı ve güneybatı köşelerine yerleştirilmiştir. Bu kapların hemen önünde 2 adet keramik şişe, bir adet bronz kınlı demir kılıç, bir ezgi taşı ve süzgülüye ait olabilecek ahşap parçaları ele geçirilmiştir. Mekânın kuzeydoğu köşesinde ise bir havaneli ve yine bir ezgi taşı ortaya çıkarılmıştır. Batı duvarı önünde de bir grup buluntu tespit edilmiştir. Bunlar arasında 1 adet bronz fibula, bilezik parçası, kemik mühür, kemik boncuklar (200 adet) demir mızrak ucu ve bronz kemer parçası yer almaktadır. Yine bunların yakınında bir adet demir bıçak ve bir adet kemik

mühür bulunmaktadır. Söz konusu buluntular tekstil örneğiyle iç içe ele geçirilmiştir. Mekânın ortasına denk gelen alanda ise bir adet bronz miğfer ele geçirilmiştir.

Dışkent: Dışkent/Güneytepe'deki 2007 yılı çalışmaları NN96, OO96, PP96, OO95, NN97, OO97 ve PP97 açmalarını içermektedir. PP97a gridindeki çalışmaların amacı OO97 ve PP96 açmalarından gelen mimarîlerin devamını ortaya çıkarmaktır. Çalışmalar sırasında PP97'nin hemen kuzeyinde yer alan OO97 açmasından gelen duvarın kuzeydoğu yüzü tespit edilmiştir. NN96 açmasındaki çalışmaların hedefi ise OO96 açmasındaki mimarîlerin kuzeyine doğru olan devamını bulmak ve varsa yeni mimarîleri ortaya çıkarmaktır. Buradaki çalışmalarda taş temelli bir mekân tespit edilmiştir. Çalışmalar sırasında hemen yüzey toprağının altında kuzey-güney doğrultulu eğime sahip olan duvarın bu eğime uygun olarak inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu alandan çok sayıda keramik ve hayvan kemiği parçaları bulunmuştur. Bu açmadaki bir diğer çalışma b grinde devam etmiştir. Bu alanda AB duvarı olarak adlandırılan yeni bir duvar tespit edilmiştir. AB duvarının hemen güneyinde yine kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir başka duvar daha açığa çıkarılmıştır. AC duvarı adı verilen bu duvarın taşlarının AB duvarına göre daha küçük olduğu dikkati çekmiştir. NN96 açmasının b gridi ile OO96 açmasının a gridinin birleştiği noktada küllü bir alan tespit edilmiş ve bu alanın bir çöp çukuru olduğu anlaşılmıştır. OO97 ve NN71 açmalarındaki çalışmaların ise yüzey toprağını kaldırdıktan sonra durdurulması gerekmiştir.

OO69 açmasının c gridindeki çalışmalarda ise yine taş temelli bir mekân tespit edilmiştir. Mekânın tabanı güneyden kuzeye doğru eğimlidir. Bu mekân içindeki çalışmalarda çok sayıda düşmüş taş tespit edilmiştir. Daha sonraki çalışmalar açmanın batısında devam etmiştir. Açmanın batısı oldukça eğimli bir alandır. Eğimin başladığı alanda kuzey-güney doğrultulu bir taş sırası ortaya çıkarılmıştır. Açmanın kuzey ucundan güney ucuna kadar devam eden bu taşların bir teras duvarı olabileceği düşünülmüştür. MM68 açmasında yürütülen çalışmalarda ise yine taş temelli duvarlara ait mekân kalıntıları elde edilmiştir.

2008 kazı sezonunda kalenin “Batı Depo/Magazin Mekânları” olarak tanımlanan VII No.lu alanda çalışmalar iki açmada yürütülmüştür. Açmanın kuzey kesiminde tabanı kısmen taş döşeli bir Ortaçağ mekânının taş temelleri ortaya çıkarılmıştır. Açma sınırları içinde bu mekânın “L” şeklinde iki duvarı -8.75 m. seviyede tespit edilmiştir. Taş döşeli platform ise -9.24 m. seviyede saptanmıştır. Söz konusu mekânın içinde keramik ve hayvan kemiği parçaları dışında, sadece bir kısmı batı kesit içinde devam eden tüme yakın bir testi bulunmuştur. Söz konusu Ortaçağ mekânının çizimi ve fotoğrafı çekildikten sonra, temel taşları kaldırılarak Urartu tabakasına inilmesi hedeflenmiştir. Bu açmada erişilen en son seviye, 11.71 m.dir. Açmanın batı kesitinin hemen önünde, kuzey-güney yönünde uzanan Urartu kerpiç duvarının hattı ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar üzerinde saptanan 1.16m. genişliğindeki aralık olasılıkla mekânın batısındaki diğer mekâna geçişi sağlayan kapı geçidi olmalıdır. Tüm açmada keramik, hayvan kemikleri ve amorf bronz parçaları bulunmuştur.

I 13c+d, I14, J13c, J14a+c plan karelerini kapsayan açmada -8.02 ve -9.46 m seviyeleri arasında Ortaçağına ait 3 farklı evrenin taş temelleri tespit edilmiştir. Söz konusu Ortaçağ mekânlarının taş temelleri açılıp mimarî çizimi yapılarak fotoğrafları çekildikten sonra, Urartu tabakasına inmek amacıyla bu temeller kaldırılmıştır. Ortaçağ temellerinin hemen altında -9.45 m. seviyesinde, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan 2.65 m. genişliğe sahip Urartu kerpiç duvarı saptanmıştır. Bu duvar, doğusu ve batısı olmak üzere kazılan alanı iki ayrı mekâna ayırmaktadır.

Derinleşme çalışmalarının devamında kuzeydoğu köşede -9.45 m. seviyesinde, kuzeybatı- güneydoğu aksında uzanan ikinci bir duvar tespit edilmiştir. Çalışılan alanın doğu kısmını oluşturan duvar, açmanın doğu kesitine kadar 2.10m. devam ederek kesitin içine girmektedir. Böylelikle iki duvarı da ortaya çıkarılan bir mimarî yapılanmanın varlığı saptanmıştır. Söz konusu alan bu aşamadan sonra 10 No.lu magazin olarak adlandırılmıştır.

10 No.lu Magazın: I14 a+b+c+d plan karelerini kapsamaktadır. Ortaçağ dolgununun kaldırılmasından sonra - 9. 31 m. seviyesinde Urartu tabakasına inilmiştir. Bu seviyeden itibaren gözlenen yangın tabakasının hemen hemen değişmeden, tabana kadar devam ettiği anlaşılmıştır. Anılan bu toprağın, yanık küllü gri- siyah karaktere sahip olduğu ve çok sayıda yanmış ahşap parçaları, sıvası yanmış düşük kerpiç bloklar içermekle beraber mekânı oluşturan duvarların (doğu ve batı) üst seviyesinden düşmüş kerpiçler ve de çatıya ait olabilecek konstrüksiyonun parçaları ile harmanlanmış görünüm sergilemektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi yangın tabakası mekânın genelinde gözlenirse de bunun güneydoğu köşede daha yoğun ve yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu kısımdaki derinleşme çalışmaları sırasında yangın tabakasının içinde - 9.54 m. seviyesinde oldukça büyük yanmış hatıllara rastlanmıştır. Burada saptanan toplam 3 yanmış hatılın uzunluğu yaklaşık 15 ile 20 cm. arasında değişirken, çaplarının 5-6 cm. olduğu belirlenmiştir. Bahse konu olan hatıllar fotoğrafla belgelenip örnek alındıktan sonra kaldırılmıştır.

Kazı çalışmalarının devamında mekânın kuzey kısmında - 10.09 m. seviyesinde tabanın varlığı saptanmıştır. Taban üzerinde bronz kapların yanı sıra, tamamı korunamamış küpler ve çömlekler ele geçirilmiştir. Ayrıca mekânın tabanı üzerinde dağınık olarak düşmüş keramik ve kemik buluntular tespit edilmiştir. Bronz kaplar mekânın kuzeybatı köşesinde, diğer kaplar ise kuzey kesiti önünde ve özellikle kuzeydoğu köşede doğu duvarının hemen güneyinde ve batısında ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmalardan sonra tabanın tamamı ortaya çıkarılmış, temizliği yapılmış ve fotoğrafı çekilmiştir. Söz konusu tabanın güneye doğru eğimli olduğu ve en üst seviyesinin - 10.09 m. en alt seviyesinin ise -10.84 m. olduğu tespit edilmiştir. Anılan mekânın tabanını ana kayanın karakterize ettiği ve bu ana kayanın üstünün sıvanarak düz bir zemin yaratılmaya çalışıldığı gözlenmiştir.10 No.lu Magazın batı depo alanının batıdaki sınırını oluşturmaktadır. Daha önceki kazı yıllarında ortaya çıkarılan magazinlerde olduğu gibi genişliği 3.20 m.dir.

Kazı çalışmaları bu aşamadan sonra 10 No.lu Magazın'ın batı kısmında yoğunlaşmıştır.

10 No.lu Magazinin Batısı: Ortaçağ'a ait dolgu tabakasının kaldırılmasından sonra - 9.59 m. seviyesinde Urartu tabakasına inilmiştir. Bu aşamadan sonraki temel hedefimiz güneydoğu- kuzeybatı doğrultusunda uzanan Urartu kerpiç duvarının kuzeye doğru takibini yaparak söz konusu duvarın en kuzey ucunu ortaya çıkarmaktır. Derinleşme çalışmalarının devamında anılan alanın kuzey kısmında -10.37m. seviyesinde düzgün kerpiç bloklar tespit edilmiştir. Bu kerpiç blokların üzerinde yapılan temizlik çalışmaları sonucunda düzgün bir duvar yüzü veren sıvalı doğu - batı doğrultusunda uzanan 2.50 cm. genişliğe sahip bir Urartu kerpiç duvarın varlığı saptanmıştır. Bu aşamadan sonraki çalışmalar, doğu-batı doğrultulu duvarın güneyinde derinleşip tabanı ortaya çıkarmak ve bu duvarın kuzeyinde kalan kısımda çalışıp güneydoğu -kuzeybatı aksında uzanan duvarın en kuzey ucunu tespit etmektir. Doğu -batı aksında uzanan Urartu kerpiç duvarının kuzeyinde derinleşmiş ve - 10.48 m. seviyesinde kuzeybatı doğrultusunda devam eden kerpiç duvarın en kuzey ucu çok net olmasa da saptanmıştır.

Ortaçağa ait dolgu tabakasının kaldırılmasından sonra gözlemlenen yumuşak kerpiç döküntünün - 11.86 m. seviyesine kadar devam ettiği gözlenmiştir. Yalnız söz konusu alanın güneybatı kısmı çalışma alanımızın genelinden farklı olarak, çok sert taşçık içeren açık renk toprağın üst seviyelerden başlayarak taban üstüne kadar devam ettiği saptanmıştır. - 11.86 m. seviyesinden itibaren ise yanmış ahşap parçaları içeren küllü gri-siyah karaktere sahip toprağın başladığı ve tabana kadar devam ettiği tespit edilmiştir.

Derinleşme çalışmalarının devamında taban üzerinde güneydoğu köşede batı kesitinin önünde bazalttan yapılmış ve ortası delik bir öğütme taşı ele geçirilmiştir. Bu taşın güneyinde güney kesitinin hemen önünde ise oldukça büyük bir başka taş tespit edilmiştir. Söz konusu taşların etrafı temizlenip açıldıktan sonra seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. - 12.12 m. seviyesinde tabanın varlığı saptanmıştır. Anılan alanın tabanı irili ufaklı taşlarla sıkıştırılmış ve üzeri sıvanarak düz bir zemin elde edilmiştir. Taban açma işlemi sırasında güneydoğu köşesinde güney kesitinde düzgün bir kerpiç sırası sıvası ile birlikte gözlenmiştir. Bu kısımda yapılan çalışmalar

sonucunda güney duvarının varlığı kayıtlara geçmiştir. Söz konusu duvar batıya doğru 1.0 m. devam ederek kesitin içine girmektedir. Taban üzerinden ve derinleşme çalışmaları sırasında ele geçirilen keramik buluntu dışında, demir ok uçları, amorf demir ve bronz parçaları, demir bilezik parçası, obsidyen ve hayvan kemikleri bulunmuştur.

XI No.lu Alan: Bu alanda bu sezon kazı yürütülmesine karar verilmesinin nedeni, daha önceki kazı sezonlarında (2005-2006-2007) ortaya çıkarılan ve evsel mekânlar olarak kullanıldığı ortaya çıkarılan yapıların sınırlarının nereye kadar devam ettiğini anlayabilmektir.

2007 kazı sezonunda ortaya çıkarılan ve 9 No.lu mekân olarak adlandırılan mekânda 2008 yılı kazı sezonunda da çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu mekânda bu yıl da çalışmalar yapılmasına karar verilmesinin nedeni mekânın kuzey duvarını ve kapı girişini tespit etmektir. Yürütülen çalışmalar sırasında kuzey duvarı ortaya çıkarılmıştır, ancak muhtemelen kapı girişi olacağı düşünülen kuzeybatı köşesinde yoğun bir şekilde taşlar olduğu için bu bölge tam olarak çözülememiştir. Bu mekânda yapılan çalışmada batı duvarı önünde kuzeybatı köşeye yakın bölgede taban üzerinde bir adet bronz sadak ele geçirilmiştir. Bunun dışında bu mekânda çanak çömlek ve kemik buluntular ele geçirilmiştir. Kazı çalışmaları sonunda -5.44 cm ye ulaşılarak taban bulunmuş, temizlenerek gerekli çalışmalar yapılmıştır.

Çalışma yürütülen bir başka bölge ise yine XI No.lu alan içerisinde yer alana F21c, F22a, E22b+d plan kareleridir. Plan karelerde yürütülen çalışmalarda evsel mekânların bu plan kareler içerisinde de devam ettiği tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan alanın “10 No.lu Mekân” olarak adlandırılmasına karar verilmiştir. Mekânın iki adet kapısının olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu kapılardan bir tanesi güney duvarı üzerinde diğeri ise batı duvarı üzerinde yer almaktadır. Mekânın duvarları oldukça iyi ve sıvalarıyla beraber korunmuştur. Duvar sıvaları mekânın tabanı ile birleşmektedir. Kuzey duvarı kalınlığı 1.70 cm. olup uzunluğu ise 9.30 m.dir. Doğu duvar kalınlığı 1.50 m; uzunluğu ise 3.15 m.dir. Güney duvarının uzunluğu 9.30 cm. olup duvarın dış

yüzü tespit edilemediği için tespit edilememiştir. Söz konusu duvar üzerinde tespit edilen kapı aralığı 1.0 m.dir. Ayrıca bu duvarın orta kesiminde bir adet Ortaçağ tandırı olduğu tespit edilmiştir. Batı duvarının kalınlığı 1.50 m. olup uzunluğu ise 3.15 m.dir. Doğu duvarı üzerinde bir kapı girişi bulunmaktadır. Kapı girişi 0.80 m. genişliğindedir. 10 No.lu mekânda - 4.97 m. derinlikte taban seviyesine ulaşılmıştır

Mekânda yürütülen çalışmalar sırasında çanak çömlek parçaları, kemik, tüm kaplar yanında bir adet bronz çanak ve bir adet bronz kandil tespit edilmiştir. Kaplardan bronz çanak batı duvarına yakın bir konumda iken diğer tüm kaplar ve bronz kandil kuzey duvarı önünde yer almaktadır. Söz konusu bu kaplar *in situ* olup taban üzerinde yer almaktaydılar. Mekân içerisinde özellikle duvarların (daha çok kuzey duvarı önünde) önlerinde çeşitli rozetler ele geçirilmiştir. Söz konusu rozetlerin bazıları altın kaplamalı bronz olup bazıları ise sadece bronzdan yapılmıştır. Mekânın kuzeybatı köşesinde devam eden çalışmalar sırasında tam köşede etrafı kille sıvanmış tebeşir taşından yapılmış ortasında bir delik olan dikdörtgen şeklinde *in situ* el yıkama yeri olabilecek, bir mimarî buluntu tespit edilmiştir.

Mekânın tamamı ortaya çıkarıldıktan sonra çalışmalara mekânın batısında devam edilmiştir. Söz konusu bölgedeki çalışmalar F21a ve F21c plan kareleri içerisinde yürütülmüştür. Yapılan çalışmalar sırasında F21c plan karesinin güneyinde bir adet Ortaçağ tandırı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu tandırın etrafında keramik parçaları olduğu görülmüştür.

11 No.lu Mekân olarak adlandırılan alanda kısmen ortaya çıkarılan kuzey duvarının kalınlığı 1.80 m.dir. Mekânın genişliği ise 3.00 m.dir. Mekân tabanı eğimli bir yapıya sahiptir. Doğusu -5.35 m. iken batısı -5.45 m. seviyesindedir. Bu mekânda yürütülen çalışmalarda keramik, kemik, yanmış tahıllar, tüm kap, bir adet bulla ve 1 adet altın asa (?) ele geçirilmiştir. Mekânın sınırları tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Daha sonraki kazı sezonlarında yürütülecek olan çalışmalar sonucunda mekânın sınırları net olarak ortaya çıkarılacaktır.

Diğer bir çalışma yürütülen bölge ise yine aynı alan içerisinde yer alan ve evsel mekânlarla ilişkili olabileceği düşünülen, aynı zamanda daha önceki

kazı sezonunda ortaya çıkarılan 7,8 ve 9 No.lu mekânların kuzeyinde yer alan E21a+c plan kareleridir. Burada yürütülen kazı çalışmaları sonucunda 7 ve 8 No.lu mekânların kuzey dış duvarları tespit edilip ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mekânların kuzey duvarlarının kalınlığı 2.60 m.dir. Ortaya çıkarılan bu duvar üzerinde bir önceki yıl tespit edilen mekânlarının kapılarından 7 No.lu mekânın kapısı tam olarak açılıp ortaya çıkarılmış olup 8 No.lu mekânın kapısının hatları belirlenmiştir. 7 No.lu mekâna girişi sağlayan kapının giriş kısmı 0.60 m. olup orta kesimi ise 80 cm.dir. Bunun sebebi ise kapının hemen girişine bir sıra kerpiç örülerek daraltılmasıdır. 8 No.lu mekâna girişi sağlayan kapının girişi ise 0.70 m. genişliğindedir. Kısmen ortaya çıkarılan olası koridorun taban seviyesi -5.80 m.dir

Dışkent-Güneytepe: Ayanis Kalesi'ne ait dışkent, Güneytepe olarak adlandırılan ve kalenin doğusundaki alana yayılmış mimarî yapılanmanın araştırılması, 2008 yılı Ayanis Kalesi kazılarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Sivil halka ait olduğu düşünülen sözü geçen alanda 2008 yılı kazı çalışmaları kazı sezonu boyunca OO69, OO70, NN70, MM70, KK69, LL69, NN69, MM68, MM69, LL68 plan karelerinde yürütülmüştür. Önceki yıllarda magnetometre çalışmaları sonucunda oluşturulan plan uyarınca gerçekleştirilen çalışmalar temelde 2 farklı bina kompleksinin farklı bölümlerini içermektedir.

OO70a+b plan karesinde önceki yıllarda ortaya çıkarılmış, ancak tam olarak işlevi anlaşılamayan bir yapının detaylı araştırılması için kazı çalışmaları genişletilerek devam etmiştir. Burada açığa çıkarılan GB-KD doğrultulu devam eden duvarın güneyinde gerçekleştirilen kazılar, burada bu duvar ile sınırlandırılmış ve duvarın en üst taş seviyesinden 1.5m. daha derine inen bir alanın olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla derine giden yapının fonksiyonunun ortaya konması amaç edinilmiştir. Bu alandaki çalışmalar sırasında öncelikle çalışılan mekânın kuzey duvarı olarak tespit edilen AO duvarı (gen. 1.52 m. yük.2.50 m.) D - B uzantılı olarak saptanmıştır. Bu duvarın tespitiyle birlikte çalışmalar mekânı anlamlandırabilmek amacıyla bu duvarın

güneyine kaydırılmıştır. Bu alanda devam eden çalışmalar sırasında 1863.43 seviyesinde AO duvarına dik olarak uzanan BN duvarı (gen. 1.23 – yük. 1.60) olarak adlandırılan K-G doğrultulu başka bir duvar daha tespit edilmiştir. Bu alandaki çalışmalar sırasında mekânın tümü ortaya çıkarılmadığı için mekânın boyutları tam olarak bilinmemektedir. Tüm sezon süren çalışmalar boyunca bu alanda 1861.92 seviyesinde hâlâ taban seviyesine ulaşamamıştır. 2009 yılında bu alanda çalışmaların sürdürülmesine karar verilip bu alanda çalışmalara son verilmiştir.

OO69 d plan karesi 2007 yılında ilk kez kazılmış olmasına karşın, bu alanda taban seviyesine ulaşamamıştır. Bu alandaki çalışmaların amacı geçen sene ulaşamayan tabanın araştırılması olmuştur. Çalışmalar sırasında tabanın tespit edilememesi ve 2009 yılında OO70 açmasıyla eş zamanlı olarak devam etmesinin karar verilmesi sebebiyle bu alandaki çalışmalar son bulmuştur.

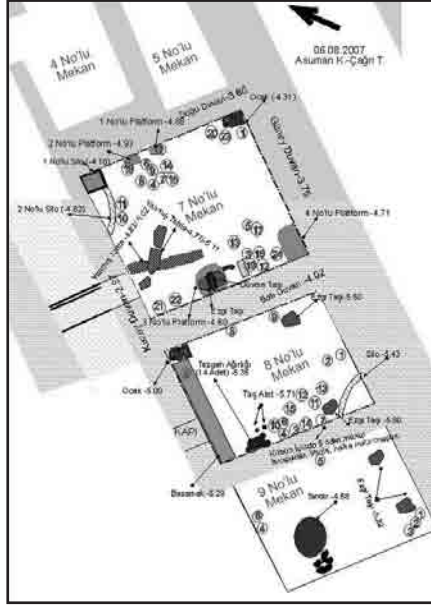
NN70a+b plan karesinde ilk olarak 1999 yılında NN69 plan karesinde ortaya çıkarılan sokağın devamının bulunması için çalışmalar bu alanda başlamıştır. Çalışmalar sırasında ilk olarak 1999 yılında NN69 ve OO69 açmalarında ortaya çıkarılan AI duvarının (gen. 1.62 m.) açmanın b gridinde GB-KD doğrultulu olarak devamı bulunmuştur. Açmanın kuzeyinde ise BB duvarı (gen. 1.45 m) olarak adlandırılan yeni bir duvar bulunmuştur. Ortaya çıkarılan bu iki duvar bulunması amaçlanan sokağın sınırlarını belirlemektedir (sokak gen. 4.50 m.) Bu alandaki çalışmalar taban seviyesine ulaşılmasıyla son bulmuştur.(1864.91)

Çalışmalar sırasında bu alanın içinde birden fazla ufak boyutlu mekânın bulunduğu anlaşılmıştır. Bu mekânların büyük boyutlu kap ve *pithos* parçaları içermesi alanın depolama odaları olabileceğini düşündürmüştür. Çalışılan alanı GD – KB doğrultusunda bölen BM duvarı (gen. 0.72 m.) bir omurga duvarı görünümündedir. Bunun dışında açmanın KD köşesinde KB-GD uzantılı olarak BK ismi verilen bir duvar (gen. 0.48 m.), açmanın GB kesiminde KD-GB uzantılı olarak BI duvarı saptanmıştır (gen. 0.65 m). Bu alandaki çalışmalar sırasında sadece iki mekân tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan 1. si BM, BI, BR, BO duvarları arasında kalan 6.0 m. uzunluğunda 3.30 metre genişliğinde olan mekândır. 2. si ise BM, BQ, BL,

BK duvarları arasında kalan 2.0m. uzunluğunda 1.72 m. genişliğinde bir mekândır. Bu alandaki yoğun eğim; taban ve ana kaya seviyelerinin tam olarak saptanmasına izin vermemektedir.

MM68 plan karesinde yapılan çalışmalarda taş döşeli bir mekân ele geçirilmiştir. Sözü geçen mekânın hemen batı duvarı önünde 1.5 m. derinliğinde ana kayayı keserek yapılmış olan dört taş sırasıyla çevrilmiş olan bir çukur ele geçirilmiştir. Bu alanın batısındaki alanda yapılan çalışmalarda MM68 açması içerisinde önceki senelerde ortaya çıkarılan mekânların BD olarak adlandırılan batı duvarı ortaya çıkarılmıştır(gen. 1.20 m). Çalışmalar mekânı çevreleyen dış duvarların ortaya çıkarılmış olması ve mekânların iç bölümlerinin önceki senelerde kazılmış olması sebebiyle son bulmuştur.

Çalışmalar sırasında boncuklar, tamamlanmamış mühür, kemik âletler ve Mısır mavisini ele geçirilmiştir. Tarihte ilk sentetik madde olan Mısır mavisinin bir Urartu kalesinde bulunması uzak dünyalar ile olan kültürel ilişkiler açısından önemlidir. Konu ile ilgili laboratuvar çalışmaları sürmektedir. Bunun dışında çok sayıda keramik ve kemik parçaları, metal amorf parçaları buluntular arasındadır.

Resim 1: Eysel mekânlar-plan

Resim 2: Eysel mekânlar

Resim 3: Evsel mekânlarda insitu kaplar

Resim 4: Tunç kılıçlar

Resim 5: Merasim koridoru

Resim 6: Merasim koridorunda yıkanma yeri

Resim 7. Batı depo mekânları

Resim 8. Batı depo mekânlarında Ortaçağ yapısı

Resim 9: Batı depo odaları Urartu duvarı

Resim 10. Batı depo odaları Urartu kapları

Resim 11-Tunç kap

Resim 12: Erkek figürini

Resim 13 .Tunç kandil

Resim 14.Mısır mavisi

Resim 15.Doğu depo odalarımnda keramik yığınu

DIE ARBEITEN IN PRIENE IM JAHRE 2008

Wulf RAECK

Frank RUMSCHEID*

Die Arbeiten in Priene dauerten vom 22. Juli bis zum 19. Oktober 2008. Sie standen unter der Leitung von W. Raeck. Stellvertretender Grabungsleiter war F. Rumscheid. Er leitete die Grabung, während der durch universitäre Verpflichtungen bedingten Abwesenheit von W. Raeck vom 15. 9. bis zum 14. 10. Die Organisation am Ort wurde von A. Filges und U. Mania durchgeführt. Es nahmen insgesamt 50 wissenschaftliche und studentische Mitarbeiter und Restauratoren teil. 21 einheimische Arbeitskräfte wurden beschäftigt.

Unser Dank gilt der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen des Ministeriums für Kultur und Tourismus für die Erteilung der Grabungserlaubnis und den Vertretern der örtlichen Behörden für ihre vielfältige Unterstützung und Hilfsbereitschaft, namentlich dem Bürgermeister von Güllübahçe, Herrn Yılmaz Salbaş und der Leiterin des Museums Milet, Frau Hasibe Akat, sowie den Mitarbeitern der Gemeindeverwaltung und des Museums. Als Vertreter des Ministeriums für Kultur und Tourismus begleitete Herr Fuat Özçatal vom Museum Eskişehir die Kampagne mit großer Kompetenz und Hilfsbereitschaft.

Die Arbeiten wurden durch die Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG) und des Deutschen Archäologischen Instituts (DAI) ermöglicht und durch private Zuwendungen gefördert.

* Prof. Dr. Wulf RAECK, Goethe-Universität, Institut für Archäologische Wissenschaften, Vorderasiatische und Klassische Archäologie, Hauspostfach 146, Grüneburgplatz 1, D - 60629 Frankfurt a. M./ALMANYA; w.raeck@em.uni-frankfurt.de;
Prof. Dr. Frank RUMSCHEID, Institut für Klassische Altertumskunde, Bereich Klassische Archäologie, Olshausenstr. 40, D - 24118 Kiel/ALMANYA; f.rumscheid@klassarch.uni-kiel.de.

1. Konservierungs- und Restaurierungsarbeiten im Ruinengelände

Die 2007 begonnenen Maßnahmen zur Sicherung und besseren Präsentation des Tempels der ägyptischen Götter wurden vorläufig abgeschlossen. Weitere Orthostaten des Podiums wurden an ihren ursprünglichen Ort versetzt und dort gesichert. Die in Einzelteile zerbrochene östliche Treppenwange wurde zusammengefügt und am Bau versetzt. So ist nunmehr ein korrekter Eindruck vom Unterbau des Gebäudes und besonders von seinem Zugang auf der Südseite erreicht (Abb. 1). Einige Architekturteile der westlich benachbarten Prostashäuser wurden zusammengeklebt und so aufgestellt, daß die originalen Raumverhältnisse erkennbar werden. Im Zusammenhang mit den Grabungen und Bauuntersuchungen in der byzantinischen Kapelle östlich der Agora (s. u.) wurden einige einsturzgefährdete Mauerpartien stabilisiert und Fehlstellen im Mauerwerk ausgebessert. Weiterhin wurden Mauerabschnitte an verschiedenen Stellen des nordwestlichen Wohnviertels, die seit der Arbeitskampagne 2007 durch Witterungseinfluß oder menschliche Einwirkung beschädigt worden waren, instand gesetzt.

Die Arbeiten wurden von G. Höfig bzw. U. Mania (Nordwestviertel) durchgeführt.

2. Archäologische Ausgrabungen sowie architekturgeschichtliche Untersuchungen und Bauaufnahmen

2.1. Heiligtum der ägyptischen Götter und Nachbarinsula E 13

Im Heiligtum der ägyptischen Götter und der westlich benachbarten Insula E 13 wurden die Grabungen und Bauuntersuchungen aus dem Vorjahr fortgesetzt (Abb. 2 Nr. 1). Ihr Ziel ist es, Klarheit über das Aussehen und die architektonische Entwicklung dieses Bereiches vor dem Bau des Podiumtempels zu erlangen, der in den Späthellenismus oder die frühe Kaiserzeit zu datieren ist. Insgesamt wurden 8 Grabungsschnitte angelegt (Abb. 3). Diese dienen der Erarbeitung einer Grobstratigraphie im Bereich der Heiligtumsterrasse sowie der Klärung von Details der in westöstlicher

Richtung verlaufenden inneren Terrassenmauer C. Es zeigte sich, daß diese Mauer sich über die gesamte Insulabreite erstreckt. Sie ist mindestens bis zu dreieinhalb m tief fundamentierte und weist in ihrem westlichen Abschnitt im Grabungsschnitt AEG 13 eine Treppe auf, die das Gelniveau südlich der Mauer mit dem nördlich von ihr verbindet. Die Mauer stößt am Westrand des Heiligtums gegen einen älteren von Norden nach Süden verlaufenden Mauerzug, der dort in die Kammerrückwand der späteren Westhalle einbezogen ist (Abb. 4). Wie groß der zeitliche Abstand zwischen der Terrassenmauer C und dieser Mauer ist, läßt sich derzeit nicht feststellen.

Nach einer ersten vorläufigen Beurteilung der Fundkeramik aus den stratigraphisch beobachteten Grabungsschnitten läßt sich folgende Abfolge und Datierung der Baumaßnahmen im Bereich des Heiligtums vorschlagen: In der ersten archäologisch faßbaren Phase wurde das Gelände in zwei Stufen terrassiert und zur Abstützung der oberen Hangstufe die Terrassenmauer C mit nördlich anschließenden Räumen errichtet. Dies scheint gegen Ende des 3. Jhs. v. Chr. oder kurz danach geschehen zu sein, wie Funde aus den Terrassenfüllungen und dem Lehm Boden an der Mauer C nahe legen. Signifikant sind Beispiele schwarzer Glanztonkeramik, die sich in anderen Straten dieses Areals nicht finden, sowie tongrundige Miniaturschüsseln, die vielleicht als Vorgänger der ab dem 3. Jh. v. Chr. in Priene so weit verbreiteten 'Spendennäpfe' anzusehen sind. Die Mauer C und die zu ihr gehörenden Baulichkeiten dürften etwa um die Wende vom 2. zum 1. Jh. v. Chr. zerstört und einplaniert worden sein. Dies legen die Funde aus Auffüllungen über dem erwähnten Lehm Boden nahe, u. a. Fischteller, Kerbdekorbecher und 'Megarische Becher'. (Hinweise zur Keramikdatierung: U. Mandel). Die letzte Hauptbauphase gehört zur Errichtung des Podiumtempels, läßt sich aber bis jetzt nicht sicher datieren, weil für die dabei nötigen Auffüll- und Planiermaßnahmen das Material der älteren Terrassierungen verwendet wurde.

Der Versuch, Baureste aus der Zeit vor Errichtung der Mauer C im Parzellensystem der Gründungsphase von Priene nachzuweisen, hat bis jetzt zu keinem Ergebnis geführt.

In der dem Heiligtum westlich benachbarten Insula E 13 wurden umfangreiche Reinigungsarbeiten durchgeführt (Abb. 5) und die steingerechte Grundrißaufnahme des gesamten Areals fortgesetzt. Die Grabung des 19. Jhs. hat nur recht summarische Pläne hinterlassen, die zur Beantwortung der aktuellen Fragen nach der Baugeschichte des Areals nicht ausreichen. Durch die erwähnten Arbeiten konnte westlich von `Haus 34` ein weiteres übergroßes Prosthahaus nachgewiesen werden, so daß nunmehr die Existenz von mindestens drei, höchstwahrscheinlich aber vier monumentalen Häusern dieses Typs gesichert ist. Ihre Datierung in die Zeit der Mauer C liegt nahe, läßt sich bis jetzt aber nicht beweisen. Auch ihre Funktion ist derzeit noch nicht geklärt. Ein Grabungsschnitt, der im Inneren von `Haus 34` an dessen Nordmauer angelegt wurde, erbrachte keine Hinweise auf ältere Bebauung. Er war aber auch für die Datierung des Hauses nicht aussagekräftig, weil an dieser Stelle offenbar eine umfassende Reparatur in der frühen Kaiserzeit durchgeführt worden war und keine Befunde aus der Erbauungszeit des Hauses angetroffen wurden.

Die archäologischen Arbeiten in diesem Bereich wurden unter der Leitung von W. Raeck von P. Atılgan und S. Borngrebe durchgeführt. Bei der Bauaufnahme waren nach Maßgabe von A. Hennemeyer unter der Anleitung von M. Grandl, A. Rank und F. Wieselsberger tätig.

2.2. *Östliches Felsheiligtum*

In der (theoretischen) Insula C 14/15 war im vorigen Jahr am Südfuß einer Felswand nördlich des Wohngebietes anhand von Votivterrakotten ein Kultplatz für Kybele festgestellt worden (Abb. 2 Nr. 2). Außer Felsarbeiten waren aber bisher keine Architekturreste untersucht worden. In diesem Jahr wurden umfangreiche Reinigungsarbeiten durchgeführt und insgesamt 6 Grabungsschnitte angelegt mit Ziel, die Ausdehnung und bauliche Gliederung des Heiligtums zu erfassen sowie durch weitere Funde Informationen über die Nutzungsdauer des Heiligtums und die Art des Kultes zu gewinnen.

Es zeigte sich, daß das gesamte Areal im Süden und Osten durch monumentale Mauern gestützt wird, hinter denen das ursprünglich steile und zerklüftete Gelände in mehreren Stufen aufgefüllt wurde (Abb. 6). Zahlreiche Mauern und Bearbeitungsspuren bezeugen eine kleinteilige Bebauung, die sich noch nicht im Detail rekonstruieren läßt. Auffällig sind weiterhin Wasserleitungen und Kanäle, die Wasser, das oberhalb und auch innerhalb des Heiligtums in der Antike aus dem Felsen trat, in verschiedene Richtungen weiterleiteten. In diesem Zusammenhang könnte auch eine südlich des Areals gelegene Felswand für die Interpretation wichtig werden, für die schon seit längerem eine Funktion als Nymphenheiligtum oder dergl. vermutet wurde. Durch diese Ergebnisse wird die ältere Annahme, daß das karstige Gelände im Nordosten des Stadtgebietes ein wichtiger Faktor der Wasserversorgung Prienes war, bestätigt.

Aussagekräftige Funde traten vor allem am Fuß des Felshanges auf, vornehmlich figürliche Terrakotten, unter denen Darstellungen von Tänzerinnen besonders häufig vertreten waren, deren Typen bisher nur aus dem Demeterheiligtum bekannt waren. Es scheint, daß in diesem Bereich die Votive z. T. auf bankartigen Felsen aufgestellt waren, die ihre Form vielleicht der Steinbruchtätigkeit in der Gründungszeit der Stadt verdanken. Zwischen den Felsvorsprüngen am Hang fand sich auch eine kubische Steinsetzung aus aufrecht stehenden Platten von ca. 20 cm Höhe, die vielleicht als Podest für ein Votiv zu deuten ist. Spezifische Funde wurden in diesem Zusammenhang nicht gemacht. Am Ende der Kampagne wurde im östlichen Teil des Heiligtums ein Hof oder Gebäude angeschnitten, das offensichtlich Deponierungen von Weihgeschenken enthielt. Besonders zu nennen sind hier etwa ein halbes Dutzend teils überlebensgroßer rechter Hände aus meist schlecht gebranntem Ton, die auf Dachziegeln abgelegt waren, sowie ein rundes Bleitischchen mit reliefverzierter Platte von 4,8 cm Durchmesser (Abb. 7).

Nach einer ersten Durchsicht des reichen Fundmaterials scheint dieses ausschließlich aus hellenistischer Zeit zu stammen. Der Kultbetrieb wurde möglicherweise in der römischen Kaiserzeit eingestellt. Ob das gesamte

Areal der Verehrung einer Gottheit galt oder ob mehrere Kultempfänger anzunehmen sind (Kybele, Nymphen?) läßt sich bis jetzt nicht entscheiden.

Die Arbeiten in diesem Bereich wurden von A. Filges geleitet, der von C. Günay unterstützt wurde.

2.3. Nordwestliches Stadtviertel

2.3.1 Grabung in der Insula D 2

In der Insula D2 (Abb. 2 Nr. 3) wurden in dem von F. Rumscheid nach der Signatur auf einer dort gefundenen Lampe als „Haus des Lampon“ bezeichneten Wohngebäude mit sieben Schnitten die Grabungen wieder aufgenommen, die seit 2004 geruht hatten (Abb. 8). Ziel ist es weiterhin, das erhaltene Wohnhausinventar aus der Zerstörungsschicht des Erdbebens von etwa 140/130 v. Chr. freizupräparieren, die Funde in ihrer Lage zu dokumentieren, zu bergen und zu rekonstruieren. Außerdem sollen auch offene Fragen zum Grundriß und zur Baugeschichte erkundet werden. Mit den Schnitten D2-42 und D2-45 wurden zwei Viertel der Prostas erkundet. Dort wurde zwar teilweise noch der letzte Lehmbooden, aber so gut nichts mehr von der Zerstörungsschicht angetroffen. Immerhin konnte das Bodenniveau bestimmt und ein Trittstein vor der Schwelle in den Oikos festgestellt werden.

Der untere Hof war durch Schnitt D2-18 im Jahr 2002 und D2-19 im Jahr 2004 erst zur Hälfte ergraben. Die beiden anderen Viertel folgten in diesem Jahr als Schnitte D2-20 und D2-21. In beiden Schnitten fanden sich innerhalb der Zerstörungsschicht zahlreiche zerscherbte Keramikgefäße und mehrere Bronzemünzen meist prienischer Prägung (Abb. 9). In Schnitt 20 sind eine riesige Pithosscherbe, eine siebenflammige Öllampe aus Ton sowie der Panzer einer während des Erdbebens umgekommenen Schildkröte eigens zu erwähnen, in Schnitt 21, in dem die Fundkonzentration besonders hoch war, die Knochenreste wohl eines Equiden und ein mehrzackiges Bronzeblech, das zu einem Zaumzeug gehört haben könnte. Im selben Schnitt wurde auch der Rest der Steintreppe freigelegt, die einst zum oberen Hof vor der Prostas

hinaufgeführt hatte. Interessanterweise fehlten die oberen Stufen, die weder *in situ* erhalten waren, noch im Versturz lagen. Es ist daher zu erwägen, ob in der letzten Benutzungsphase die Verbindung zum oberen Hof nicht weggefallen war, was erhebliche Konsequenzen für die Benutzungsgeschichte des Hauses hätte. Im Bereich des Schnittes 20 geht von der südwestlichen Ecke des Hofes eine Tonrohrleitung ab, die in den Lehm Boden eingetieft war und den Hof entwässern sollte. Diagonal von Südosten nach Nordwesten durchzieht den ganzen Hof außerdem eine Steinplattenreihe, deren südwestliche Kante im Gegensatz zur Nordostseite gerade verläuft und die insgesamt nach Südwesten geneigt sind. Vermutlich gab es auf dieser Seite noch einen erhöhten Abschluß etwa in Form von Brettchen, so daß die Plattenreihe als Wasserrinne funktionierte. Das Wasser floß in der Nordwestecke in einen steinernen Kanal, dessen Beginn unterhalb der dortigen Schwelle zum Vorschein kam. Es scheint, daß die Tonrohrleitung in der Südwestecke das anfallende Wasser nicht ausreichend ableiten konnte, so daß man zusätzlich die Rinne und den Kanal anlegte. Im südlichen Abschnitt der westlichen Hofmauer wurden in D2-20 Schwelle und Laibungen einer Tür zu einem der westlichen Hausräume freigelegt, der noch auszugraben ist.

Im nördlich benachbarten Raum des Hauses, der in der letzten Benutzungsphase dem ehemaligen westlichen Hauseingang in den unteren Hof des Hauses vorgelegt war, wurden ebenfalls zwei Schnitte ausgeführt, in denen wiederum reiche Funde der Zerstörungsschicht gemacht wurden. In Schnitt D2-47, der sich direkt westlich an den Hofeingang anschließt, fanden sich unter anderem der einzeln gearbeitete, tönerner Ständer eines Kohlenbeckens und der tönerner Erweiterungsring eines Bienenkorbes, vor allem aber eine Ansammlung von etwa 50 Bronzemünzen, die bei der Katastrophe zu Boden gefallen waren. In Schnitt D2-48, der diagonal versetzt bis zur Außengrenze des Hauses reicht, gehörten ein oder zwei Amphoren zur Zerstörungsschicht, während unter dem Fußboden auch Keramik angetroffen wurde, die einen terminus post quem für die Anlage des Raumes gibt. In der Westmauer des Raumes konnte im Bereich des Schnittes D2-48 kein eindeutiger Hauseingang festgestellt werden. Durch beide Schnitte

zieht der schon erwähnte, vom unteren Hof her kommende, steinerne Kanal, der abgedeckt und in den Boden eingetieft war und durch die westliche Außenmauer das Haus verläßt.

Ein weiterer Schnitt wurde unter Nr. 46 im Andron des Hauses angelegt, um die Rückseite der eingestürzten Nordmauer des unteren Hofes zu entlasten. Da der Andron nicht einmal bis zum Bodenniveau erhalten ist, fand sich kein Material aus der Zerstörungsschicht mehr, dafür aber Keramik, die helfen kann, die Terrassierung des Andron-Bereiches zu datieren.

2.3.2 Architektursurvey in den Insulae D 3 – D 6

Ein neues Projekt im Rahmen der Priene-Forschungen ist ein Survey, der mit archäologischen und bauforscherischen Methoden die Wohnviertel der Stadt erfassen soll, die schon von der alten deutschen Ausgrabung weitgehend freigelegt worden sind (Abb. 2 Nr. 4). Dabei sollen die alten Bauaufnahmen, die im Archiv der Berliner Antikensammlung aufbewahrt werden und in gescannter Form im Gelände zur Verfügung stehen, durch Neuvermessung, genaue Baubeschreibungen und Photodokumentation kontrolliert werden. Auf der Grundlage der überprüften und vervollständigten Informationen werden sich die baulichen Veränderungen vom späteren 4. Jh. v. Chr. bis zur Zerstörung und Auflassung der westlichen Wohnviertel um 140/130 v. Chr. darstellen lassen, zumal der Survey an geeigneten Stellen durch Sondagen ergänzt werden kann.

In dieser Kampagne wurden die Insulae D3 bis D6, die zwischen dem sogenannten Haus 33 im Osten und dem Lampon-Haus im Westen liegen, gereinigt und untersucht (Abb. 10). Die Auswertung der gesammelten Informationen steht noch aus, doch läßt sich jetzt schon sagen, daß die alten Pläne zwar etwas idealisieren und manche Baudetails nicht dokumentieren, aber insgesamt gut vermessen sind. Weiterhin zeichnet sich ab, daß es vielleicht vor dem Bau der ersten Häuser nicht nur eine Grundstücksvermessung, sondern auch eine gewisse Erschließung des Bereiches gegeben hat, die sich

sich in Terrassierungen und einem durchgehenden, später aufgegebenen Kanal äußert. Interessant ist weiterhin, daß einzelne Häuser schon vor der Erdbebenkatastrophe öffentlichen Raum im Bereich der Nordsüd-Gassen okkupiert haben. Schließlich konnte weiter nach Osten hin, wo auch das sogenannte Haus 33 noch lange nach dem Erdbeben genutzt wurde, eine späte, wohl byzantinische Behausung festgestellt werden. Der zugehörige kleine Rundbau, der bisher als Kalkofen gedeutet wurde, enthält keine eindeutigen Spuren (mehr?), die auf eine solche Funktion hinweisen.

An der Grabung in der Insula D 2 und dem Architektursurvey nahmen unter der Leitung von F. Rumscheid in Zusammenarbeit mit U. Mania teil: F. Aurin, R. Birkhoff, S. Dillmann, J. Ulbrich (Archäologie), S. van der Wyst und S. Küstermann (Architektur) sowie K. Ulrich (Photographin).

2.4. Spät- und nachantike Bauten

2.4.1 Kapell östlich der Agora und 'Südkomplex'

Die Kapelle im byzantinischen Kastell östlich der Agora wurde erstmalig archäologisch und baugeschichtlich genauer untersucht (Abb. 2 Nr. 5). Es handelt sich um einen ca. 10 m langen einschiffigen Bau, der von der Straße auf der Westseite her zugänglich ist und im Osten eine Apsis hat (Abb. 11. 12). Vier Grabungsschnitte innerhalb des Gebäudes und die Bauuntersuchung führten zu dem Ergebnis, daß die Kapelle erst in nachantiker Zeit in einen kaiserzeitlichen Gebäudekomplex hineingebaut wurde, dessen konkrete Funktion noch nicht geklärt ist. Bis jetzt sind drei Hauptnutzungsphasen nachgewiesen, die sich durch Fußböden auf unterschiedlichem Niveau zu erkennen geben. Die Keramik aus den Auffüllungen der Erbauungszeit stammt aus der frühen Kaiserzeit und liefert einen entsprechenden *terminus post quem*. Über die Funktion des Baus läßt sich nichts Konkretes sagen. Wegen seiner Lage und repräsentativen Form wird es sich um ein öffentliches Gebäude gehandelt haben. Ein Zusammenhang mit dem westlich davon befindlichen 'Apsidenbau' liegt - auch aus bautechnischen Gründen - nahe, läßt sich aber nicht beweisen.

In der 2. Phase, die vom Ausgräber J. Fildhuth vermutungsweise „spätestens ins 12./13. Jh.“ datiert wird, wurde der Fußboden um etwa 50 cm erhöht. In diesen wurden Gräber eingelassen, die in dieser Kampagne aber noch nicht geöffnet wurden.

In der 3. Phase, die in die letzte Zeit der byzantinischen Herrschaft in Priene oder vielleicht schon in die Jahre danach gehört, hatte der Bau vielleicht gar keine sakrale Funktion mehr. Dafür spricht ein Durchgang, der in die Apsismauer geschlagen wurde und mit der früheren Kultfunktion nicht vereinbar zu sein scheint. Jedenfalls war das Gebäude Bestandteil des Kastells, das östlich der Agora errichtet wurde und auch den o. erwähnten Apsidenbau einschloß. Besonders zu erwähnen ist der Fund einer hellenistischen Rundbasis für eine Ehrenstatue, die in augusteischer Zeit als Altar für Poseidon Helikonios und den Kaiser Augustus wiederverwendet wurde (Abb. 13). Das Stück wurde der Fundlage nach zu schließen in der spätesten Phase der Kapelle in unbekannter Funktion verwendet.

Der südlich der Kapelle gelegene Gebäudekomplex (Südkomplex), der von der älteren Forschung als Klosteranlage angesprochen worden war, wurde ebenfalls archäologisch und baugeschichtlich untersucht (Abb. 2 Nr. 6). Auch hier handelt es sich ursprünglich um ein kaiserzeitliches Bauwerk, das vielleicht im Zusammenhang mit dem Vorgängerbau der Kapelle und dem Apsidenbau westlich davon im Zusammenhang gestanden hat. Seine genaue Funktion ist bis jetzt nicht zu ermitteln, ebensowenig das Aussehen späterer Umbauten, die in diesem Bereich offenbar bis zum Ende der Besiedlung der Stadt im 14. Jh. durchgeführt wurden. In zwei Räumen wurden Reste recht grober Mosaikböden festgestellt (Abb. 14). Sie wurden vorläufig gesichert und sollen in der kommenden Kampagne eingehend konservatorisch behandelt werden.

2.4.2 Basilika östlich der Stadtmauer („Parkplatzbasilika“).

Im vergangenen Jahr waren Mauerreste etwa 100 m östlich der Stadtmauer

und nördlich des Parklatzes als Teile einer byzantinischen Kirche erkannt worden (Abb. 2 Nr. 7). Eine Bauuntersuchung und insgesamt 8 kleine archäologische Sondagen führten zu dem Ergebnis, dass es sich bei dem Bau um eine dreischiffige Basilika gehandelt hat, deren Maße denen der Hauptkirche beim Theater (Grundfläche ca. 33 x 14 m) nahezukommen scheinen. Der Baubefund ist z. T. durch die steile Hanglage und die damit verbundenen Erdbewegungen und Erosionsprozesse verunklärt. Dennoch ließen sich bereits einige wichtige Grundmaße und die Höhe des Laufniveaus ermitteln. Danach scheint sich eine Umbauphase abzuzeichnen, in der das südliche oder beide Seitenschiffe aufgegeben und die Säulenstellungen der Seitenschiffe zu neuen Außenmauern umfunktioniert wurden. Die Kirche wurde innerhalb der antiken Nekropole angelegt und unter Verwendung zahlreicher Spolien, die aus den benachbarten Grabbauten stammten, errichtet. Sie ist nicht akkurat ostwestlich ausgerichtet, was vielleicht durch die Rücksichtnahme auf noch existierende Baulichkeiten in der Umgebung zurückzuführen ist. Es gibt Anzeichen dafür, daß die Kirche im Westen einen Narthex besaß, der bis jetzt aber nicht sicher nachgewiesen ist.

Die archäologischen Untersuchungen an den spät- und nachantiken Gebäuden wurden von J. Fildhuth mit Unterstützung von K. Weber durchgeführt. Die Bauaufnahmen führte S. Rudolf durch.

2.5. Stadtmauer und Teloneiabefestigung

Im Rahmen des Stadt- und Architektur-surveys wurde die Untersuchung und Neuvermessung der Stadtmauern und der Befestigung auf dem Gipfelplateau der Teloneia durch U. Ruppe fortgesetzt (Abb. 15).

3. Fundbearbeitung , Konservierung und Restaurierung von Grabungsfunden:

Wie üblich, wurde die Reinigung, Dokumentation und nötigenfalls Konservierung und Restaurierung der laufend anfallenden Grabungsfunde

und von Material aus früheren Kampagnen fortgesetzt. Dank der verbesserten Arbeitsbedingungen in dem inzwischen fertig gestellten Grabungsdepot war es besser möglich als bisher, aktuelle Grabungsbefunde auszulegen und zu beurteilen. Dies war eine wichtige Hilfe für die Einschätzung der Ergebnisse in den Grabungsschnitten. Die im Text erwähnten Einschätzungen des Fundmaterials und Datierungsvorschläge beruhen auf der Arbeit des Fundbearbeitungsteams. Diesem gehörten im 1. Abschnitt der Kampagne unter der Leitung von U. Mandel und B. Gossel-Raek St. Armbrecht, E. Baylan, M. Brückle, L. Heinze, S. Mancuso, K. Nikolai, S. Prillwitz und Z. Yılmaz für die archäologische Fund- und Sachbearbeitung an, als Restauratorinnen waren S. Kalabis und I. Frontzek beschäftigt, als Fotografin B. Schödel. Im 2. Abschnitt der Arbeitskampagne arbeiteten unter der Leitung von J. Rumscheid S. Neumann, G. Nicolaisen und M. Obmann in der archäologischen Fundbearbeitung, J. Mahrtdt und B. Yılmaz in der Restaurierung sowie K. Ulrich als Fotografin.

Um den Austausch zwischen benachbarten Grabungen auf dem Gebiet der Fundbearbeitung und besonders der Keramikforschung fördern, wurden wiederum gegenseitige Besuche durchgeführt und es gastierten Sachbearbeiter von den Grabungen Ephesos, Magnesia a. M., Milet und Nysa in Priene.

4. Epigraphische Untersuchungen

Wie jedes Jahr, besuchte W. Blümel die Grabung zur Sichtung neu gefundener Inschriften. D. Kah unterzog eine in den 90er Jahren entdeckte Inschrift, die in einer Mauer der Bischofskirche beim Theater sekundär verbaut ist, einer gründlichen Durchsicht. Es handelt sich dabei um die Ausschreibung des Amtes einer Kybelepriesterin, über das bisher nichts bekannt war.

Die Übersetzung dieses Textes ins Türkische wird Frau Petek Aytaç verdankt.

2008 YILI PRIENE ÇALIŞMALARI

Wulf RAECK*
Frank RUMSCHEID

Priene`deki kazı çalışmaları 22 Temmuz ile 19 Ekim 2008 tarihleri arasında, W. Raeck başkanlığında sürdürülmüştür. Başkan vekilliği F. Rumscheid tarafından üstlenilmiş, özellikle 15 Eylül ile 14 Ekim 2008 tarihleri arasında kazı başkanı W. Raeck`in Frankfurt`teki akademik görevleri nedeniyle, kazıyı bizzat kendisi yürütmüştür. İdari işler A. Filges ve U. Mania tarafından sürdürülmüştür. Çalışmalara uzman ekip, öğrenci ve restoratör olmak üzere toplam 50 kişi ve 21 işçi katılmıştır.

Kazı izni dolayısıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Genel Müdürlüğü`ne, çok yönlü yardımlarından dolayı Güllübahçe Belediye Başkanı Sayın Yılmaz Salbaş, Milet Müzesi Müdürü Sayın Hasibe Akat ve tüm yerel kurum temsilcileri ile müze çalışanlarına teşekkürü bir borç biliriz. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı`nı temsilen Eskişehir Müzesi`nden Sayın Fuat Özçatal, çalışmalarımızı tecrübesi ve yardımlarıyla desteklemiştir. Kazı çalışmaları özellikle Alman Araştırma Birliği (DFG) ve Alman Arkeoloji Enstitüsü`nün maddî destekleriyle gerçekleştirilmiştir.

1. Ören Yerinde Yapılan Koruma ve Onarım Çalışmaları

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı Tapınağı`nda, sağlamlaştırma tedbirleri ve tapınağın görsel sunumuna dair 2007 yılında başlanan çalışmalar ilk aşamada

* Prof. Dr. Wulf RAECK, Goethe-Universität, Institut für Archäologische Wissenschaften, Vorderasiatische und Klassische Archäologie, Hauspostfach 146, Grüneburgplatz 1, D - 60629 Frankfurt a. M./ALMANYA; w.raeck@em.uni-frankfurt.de;
Prof. Dr. Frank RUMSCHEID, Institut für Klassische Altertumskunde, Bereich Klassische Archäologie, Olshausenstr. 40, D - 24118 Kiel/ALMANYA; f.rumscheid@klassarch.uni-kiel.de.

tamamlanmıştır. Tapınak podiumunun orthostatına ait diğer kısımlar aslı yerlerine oturtularak sağlamlaştırılmıştır. Doğudaki basamak yanaklıkları birleştirilerek yerlerine oturtulmuştur. Böylelikle, özellikle güney girişte olmak üzere, tapınağın alt yapısına dair aslına uygun görünüş elde edilmiştir (Resim: 1). Kutsal alanın batı bitişiğindeki prostaslı evlerin mimarî elemanlar birleştirilerek, ayağa kaldırılmıştır. Bu yolla mekânsal ilişkiler belirginleştirilmiştir. Agora'nun doğusundaki Bizans Çağı şapelindeki kazı ve mimarlık tarihi araştırmalarıyla bağlantılı olarak, duvarlarda yıkılma tehlikesi taşıyan bölümler sağlamlaştırılmıştır. 2007 yılından bu yana gerek iklim koşulları ve gerekse insan eliyle zarar gören, kuzeybatı konut alanındaki duvarların çeşitli yerlerinde oluşan hasarlar giderilmiştir.

Çalışmalar G. Höfig ve U. Mania (kuzeybatı konut alanı) tarafından sürdürülmüştür.

2. Arkeolojik Kazılar, Mimarlık Tarihi Araştırmaları ve Mimarî Belgeleme

2.1. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı ve Batısındaki E 13 İnsulası

Kutsal alan ve E 13 insulasında bir önceki yılda başlanan arkeolojik ve mimarî araştırmalara devam edilmiştir (Resim: 2 No. 1). Amaç, kutsal alan ve çevresinin antik dönemdeki görünümü ile Geç Hellenistik - Erken İmparatorluk evresindeki podium tapınağının önceline ait yapısal gelişimi aydınlatmaktır. Kutsal alanın terasındaki stratigrafiyi kabaca belirlemek ve doğu-batı doğrultulu iç teras duvarı (C Duvarı) ile ilgili ayrıntıları açıklamak üzere toplam 8 açma açılmıştır (Resim: 3). Sonuç olarak teras duvarının tüm insula boyunca uzandığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu duvarın temeli en az 3,5 m. derinliğinde olup, AEG 13 No.lu açmadaki batı bölümde bir basamak içermektedir. Bu basamak, teras duvarının güneyi ile kuzeyi arasındaki zemin seviyesini birleştirir. Teras duvarı, kutsal alanın batı kenarındaki kuzey-güney doğrultulu daha eski duvarı ile çakışmaktadır. Bu duvarı geç dönem Batı Stoasının arka duvarı içine almıştır (Resim: 4). Bu duvar ile C Duvarı arasındaki dönem farkı henüz bilinmemektedir.

Bu alanda, tabakalaşmanın takip edilebildiği açmalarda ele geçirilen keramik buluntuların ön değerlendirmesine göre, kutsal alandaki inşaat faaliyetlerinin evreleri şöyledir: Saptanabilen ilk evrede arazi iki basamak hâlinde teraslanarak, C Duvarı ile ilintili mekânlar ya da yapılar inşa edilmiştir. Teras dolgusu ve C Duvarı kenarındaki kil tabandan gelen buluntulara göre bu yapı faaliyetleri M.Ö. 3. yüzyıl sonlarında veya bundan hemen sonra meydana gelmiş olmalıdır. Önemli buluntular arasında, bu alandaki diğer katmanlarda görülmeyen siyah firnisli kaplar; Priene’de yaygın görülen “adak kaplarının” olasılıkla M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren öncülü olabilecek minyatür kaseler bulunmaktadır. C Duvarı ve bu duvarla ilişkili yapılar yaklaşık olarak M.Ö. 2. yüzyıldan M.Ö. 1. yüzyıla geçilirken tahrip edilerek alan düzlenmiştir. Yukarıda bahsi geçen kil taban üzerindeki dolgudan gelen buluntular bu tarihlmeyi olası kılmaktadır. Bu buluntular arasında, balık tabakları, çentik bezemeli kâseler ve Megara kâseleri yer alır (keramik tarihlmesi U. Mandel tarafından yapılmıştır). En son ve ana evre ise podium tapınağının inşa evresi olup bu evrenin tarihi henüz kesin değildir. Zira inşa faaliyetlerinde alanın doldurularak düzlenmesi için önceki teraslama malzemesi kullanılmıştır. C Duvarının inşasından önceye ait yapı kalıntılarını, Priene’nin kuruluş evresindeki parsel sistemi içerisinde saptama denemesi şimdiye dek bir sonuç vermemiştir. Kutsal alanının batı bitişiğindeki E 13 insulasında geniş çaplı temizlik çalışmaları yürütülerek, tüm alanın taş planının çizimine devam edilmiştir (Resim: 5). 19. yüzyıl kazılarına ait planlar detay içermediğinden, alanın yapılaşma tarihi hakkında bugün geçerli soruları cevaplamada yetersiz kalmaktadır. Sözüedilen çalışmalarla 34 No.lu evin batısında bir diğer büyük prostaslı ev saptanmış olup bu ev tipinin üç ve büyük olasılıkla anıtsal dört örneğinin varlığı kanıtlanmıştır. Bu konutların C Duvarı ile aynı döneme ait olmaları muhtemeldir. Fakat bu durum henüz kanıtlanmamıştır. Ayrıca yapıların işlevi de henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. 34 No.lu evin içinde, kuzey duvarı bitişiğinde açılan açma, önceki yapılaşmaya ait bir bilgi içermemektedir. Bu durum konut yapısının tarihlendirilmesine yeterli olamamakta ve Erken Roma Dönemindeki geniş boyutlu yapısal onarımlar nedeniyle, konutun inşa evresine ait buluntulara da rastlanamamasından kaynaklanmaktadır.

Bu alandaki çalışmalar W. Raeck, P. Atılgan, S. Borngrebe tarafından sürdürülmüştür. Yapıların belgelenme çalışmaları A. Hennemeyer, M. Grandl, A. Rank ve F. Wieselsberger tarafından yürütülmüştür.

2.2. Doğudaki Kayalık Kutsal Alan

Geçtiğimiz yıl bulunan adak terrakotta figürinleri aracılığıyla, (varsayımsal) insula C 14/15'teki kayalık cephenin güney yamacının Kybele'ye ait bir tapım yeri saptanmıştır (Resim: 2 No. 2). Kayaya işlenmiş yüzeylerin dışında, buradaki kalıntılar şimdiye dek incelenmemiştir. Bu yıl geniş çaplı alan temizliğinin ardından altı açmayla kazı çalışmalarına başlanmıştır. Amaç kutsal alanın yayılımı ve yapı bölümlerinin saptanması ve ayrıca diğer buluntular aracılığıyla kültün niteliği ve kutsal alanın kullanım evresi hakkında bilgi elde edilmektir.

Bu çalışmalar sırasında, alanın güney ve doğusunun tamamen anıtsal duvarlarla desteklendiği ve duvarların arkasında kalan sarp ve engebeli arazinin teraslar şeklinde doldurulduğu ortaya çıkmıştır (Resim: 6). Çok sayıdaki duvar ve kayalardaki işçilik izleri küçük boyutlu bir yapılaşmaya işaret etmekte, fakat detaylı bir rekonstrüksiyona izin vermemektedir. Antik Dönemde kayalardan akan suyun gerek kutsal alan içinden ve gerekse dışından kanal gibi çeşitli yönlere dağıtılmış olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda kutsal alanın güneyinde bulunan kaya duvarı, bu alanın uzun süreden beri tahmin edilen Nympheler Kutsal Alanı veya benzeri tanrılara ait oluşu yorumu için önemlidir. Kentin kuzeydoğusundaki karstik arazinin Priene'nin su ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynadığına dair eski bilgilerimiz de bu sonuçlarla doğrulanmıştır. Bu alandaki önemli buluntular özellikle kayalık yamaçta ele geçirilmiştir. Söz konusu terrakotta figürinler içerisinde en sık karşılaşılan ve şimdiye dek sadece Demeter Kutsal Alanı'nda rastladığımız dans eden kadın figürinleridir. Bu alanda bulunan adakların kısmen basamak şeklinde işlenmiş kayalarda durduğu düşünülmektedir. Bu basamaklar olasılıkla kentin kuruluş döneminde kullanılan taş ocağı faaliyetleri sırasında oluşmuştur. Yamaçta bulunan kaya çıkıntıları arasında kare şeklinde, 20 cm. yüksekliğinde

dik durumda yerleştirilmiş taş levhalar olasılıkla adak podiumu işlevini görmekteydi. Bu bağlamda önemli buluntular ele geçirilmiştir. Kazının bitiminde kutsal alanın doğu bölümünde, adak hediyelerinin toplandığı avlu ya da mekân benzeri bir yapı kısmen ortaya çıkarılmıştır. Kayda değer buluntular arasında yarım düzine kadar, boyutları kısmen normal insan elinden büyük figürler sağ eli tasvir etmekte olup, hamuru genellikle iyi pişmemiştir. Söz konusu çatı kiremitleri üzerinde yerleştirilmiş olan el figürlerinin yanı sıra çapı 4,8 cm. genişliğinde, yuvarlak, kabartmalı küçük bir kurşun levha da önemli buluntular arasındadır (Resim: 7).

Bu zengin buluntular ilk bakışta Hellenistik Döneme işaret eder. Muhtemelen kült Roma İmparatorluk Çağında işlevini yitirmişti. Kutsal alanda bir ya da birden fazla tanrının (Kybele, Nyphai?) tapım gördüğü henüz bilinmemektedir.

Bu alandaki çalışmalar A. Filges yönetimi altında C. Günay'ın yardımlarıyla sürdürülmüştür.

2.3. Kuzeybatı Konut Alanı

2.3.1. D 2 İnsulasındaki Kazılar

2004 yılında beri ara verilen, konut içinde bulunan kandil üzerindeki markadan dolayı F. Rumscheid tarafından, Lampon'un Evi (Resim: 2 No. 3) olarak adlandırılan konut yapısındaki çalışmalara 7 açma ile devam edilmiştir (Resim: 8). Amaç, yaklaşık olarak M. Ö. 140/130 yıllarına tarihlenen deprem nedeniyle meydana gelmiş tahrip tabakasında tespit edilen ve ev envanterine ait diğer buluntuları açığa çıkarmak, *in situ* bu buluntuları belgeleyerek tümlemektir. Ayrıca yapının planı ve mimarî tarihi hakkındaki sorular açıklığa kavuşturulmaktadır. D2-42 ile D2-45 açmalarıyla prostasın dörtte ikisi ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümde son evreye ait kil taban kısmen ortaya çıkarılmışsa da, burada tahrip tabakasına rastlanmamıştır. Fakat zemin seviyesi tespit edilmiş ve *oikosun* girişindeki bir eşik taşı bulunmuştur.

Aşağı avlu, 2004 yılındaki D2-18 ve D2-19 açmalarıyla, yarısına kadar açığa çıkarılmış olup bunları bu yılki D2-20 ve D2-21 izlemektedir. Her iki açmada tahrip tabakasına ait çok sayıda keramik parçaları ve Priene damgalı sikkeler ele geçirilmiştir (Resim: 9). 20 No.lu açmada büyük bir pithos parçası, yedi burunlu toprak bir lamba ve ayrıca deprem sırasında ölen bir kaplumbağanın kabuğu bahse değerlidir. Buluntuların daha yoğun olduğu 21 No.lu açmada bir büyükbaş hayvana ait kemik kalıntıları, bir game ait olabileceği düşünülen çok dişli tunç levha da ele geçirilen önemli buluntular arasındadır. Aynı açmada, prostasin önünde yer alan avluya uzanan taş merdiven kalıntıları da ortaya çıkarılmıştır. Yukarı basamakların ne *in situ* şeklinde ne de yıkılmış olarak ele geçirilmemesi ilginçtir. Bu nedenden dolayı yapının son kullanım evresinde yukarı avlu bağlantısının var olup olmadığı hakkında tahmin yürütülebilir. Böyle bir durumda yapının kullanım evrelerine ait önemli sonuçlar elde edilebilecektir. 20 No.lu açmada, avlunun güneybatı köşesinden uzanan ve avluyu sulamak amacıyla kil tabanın altına yerleştirilmiş su künkü yer almaktadır. Ayrıca avlunun güneydoğu - kuzeybatı yönünde diagonal şekilde yerleştirilmiş ve güneybatı köşesi kuzeydoğu yönüne oranla daha düz olan, tümü güney yönüne eğimli taş levha sırası uzanmaktadır. Bu bölüm olasılıkla uzun dikdörtgen biçimli bir yükseltiyle son bulmaktaydı. Böylelikle levha sırası su oluşu işlevini görmekteydi. Su, kuzeybatı köşedeki taş kanal içinde akmakta olup, söz konusu kanalın başlangıcı eşiğin bulunduğu yerde ortaya çıkmıştır. Görünüşe göre güneybatı köşedeki künk sistemi suyu yeteri kadar aktaramamaktaydı. Bu nedenle bu alana oluk ve kanal yerleştirilmiştir. D2-20 açmasında batı avlu duvarının güney bölümünde batı mekânlarına açılan kapı eşiği ve çerçevesi açığa çıkarılmış olup henüz kazılmamıştır. Yapının kuzey bitişiğindeki mekân, en son kullanım evresinde daha önceki yapının aşağı avlusunun batı girişine yerleştirilmiştir. Söz konusu alanda iki açma açılmış olup bu açmalarda tahrip tabakasına ait zengin buluntulara rastlanmıştır. Avlu girişinin batı bitişiğinde açılan D2-47 açmasında bir mazgıta ve arı kovanına ait parçalar, her şeyden önce depremden dolayı meydana gelen tahrip tabakasına ait toplam 50 adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Diyagonal şekilde yapının dış sınırına kadar ulaşan D2-48 açmasında tespit edilen ve

tahrip tabakasına ait bir ilâ iki amphora ve taban altında keramik parçaları tespit edilmiştir. Bu buluntular yapının inşa tarihi için *terminus post quem* verir. Yapının batı duvarında açılan D2-48 açmasında yapının olası girişine ait belirgin bir ize rastlanmamıştır. Her iki açma aşağı avludan uzanan üzeri kapalı zeminin altına yerleştirilmiş ve yapının dış batı duvarı aracılığıyla alanı terkeden söz konusu taş kanalı keser.

Yapının andronitis mekânında, aşağı avlunun yıkılmış durumdaki kuzey duvarını açmak için bir diğer açma açılmıştır. Mekânın taban seviyesi korunamamış olduğundan tahrip tabakasına ait herhangi bir malzeme ele geçirilmemiştir. Buna karşın keramik buluntular andronitis alanındaki teraslamanın tarihlendirilmesine yardım edebilecek durumdadır.

2.3.2 D3 – D6 İnsulalarındaki Yüzey Araştırması

Priene araştırmaları çerçevesinde özellikle eski Alman kazılarında ortaya çıkarılan eserleri kapsayan arkeolojik ve mimarlık metotlarıyla kentin konut alanında yüzey araştırması projesi başlatılmıştır (Resim: 2 No. 4). Bu proje Berlin Antik Eserler Koleksiyonu arşivinde bulunan mimarî çizimlerin taranarak, arazide yapılacak yeni ölçümleri, mimarî tanımlamaların gözden geçirilmesi ve fotoğraf belgelerinin karşılaştırılarak kontrol edilmesini kapsamaktadır. Tekrar gözden geçirilen ve tamamlanan bilgiler doğrultusunda M.Ö. 4. yüzyılın sonuyla batı konut alanının tahribine ve terkedilmesine, yani M.Ö. 140/130'a değin oluşan mimarî değişimler gözlemlenebilecek ve aynı zamanda yüzey araştırması uygun alanlarda yapılacak olan sondajlarla tamamlanabilecektir.

Bu kazı sezonunda D3 ile D6 insulaları arasında, yani 33 No.lu ev olarak adlandırılan doğudaki yapı ile batıdaki Lampon'un Evi'nin arasında bulunan alan temizlerək araştırılmıştır (Resim: 10). Elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi henüz sona ermemiş olmamasına rağmen bu aşamada eski planlarının idealleştirildiği ve bazı yapılara ait ayrıntıların kayıtlarının olmadığı, ancak ölçümlerinin iyi yapıldığı söylenebilir. Ayrıca, ilk evlerin ön

safhasında parsel ölçümünün yanı sıra bir terasla ve kesintisiz uzanan, daha geç bir dönemde kullanımdan çıkarılan bir kanalla kendini gösteren, alanın altyapısının hazırlandığı belirginleşmiştir. Yapıların deprem felâketinden önce kuzey-güney doğrultusundaki ara sokaklarda yer alan kamu yapılarını işgal etmesi de ilginçtir. Sonuç olarak depremden sonra uzun bir süre kullanılan 33 No.lu evin bulunduğu doğu yönünde daha geç bir döneme, muhtemelen Bizans Dönemine ait bir konut tespit edilmiştir. Şimdiye değin kireç ocağı olarak yorumlanan küçük yuvarlak yapı işlevine ait belirgin izleri (artık?) içermemektedir.

D2 insulasında kazı çalışmaları ve mimarî yüzey araştırmaları F. Rumscheid başkanlığında U. Mania ile birlikte F. Aurin, R. Birkhoff, S. Dillmann, J. Ulbrich (arkeoloji), S. van der WYST ve S. Küstermann (mimarî) ve ayrıca K. Ulrich (fotoğraf) ile gerçekleştirilmiştir.

2.4. Geç Antik Çağa ve Sonrasına Tarihlenen Yapılar

2.4.1. Agoranın Doğusunda Bulunan Şapel ve "Güneydeki Yapı Kompleksi"

Agoranın doğusunda bulunan Bizans Kalesi`ndeki şapel, gerek arkeolojik ve gerekse mimarî gelişimi açısından ilk kez araştırılmıştır (Resim: 2 No. 5). 10 m. uzunluğunda tek neften oluşan yapının batı girişi caddede bulunmakta, doğusunda ise apsisi yer almaktadır (Resim: 11. 12). Yapıda açılan dört kazı açması ve mimarî incelemeler sonucunda, şapelin, Antik Dönem sonrasında, işlevi henüz bilinmeyen Roma Çağına ait bir yapı kompleksi içine inşa edildiği ortaya çıkmıştır. Şapel üç ana yapı evresine sahiptir ve bu evreler farklı seviyedeki zemin sayesinde birbirinden ayrılabilir. Yapının inşa evresine ait dolgu tabakasından ele geçirilen keramik buluntuları Erken İmparatorluk Dönemine aittir ve *terminus post quem* verir. Yapının işlevi henüz tam olarak bilinmemektedir. Konumu ve görünüşü itibarıyla bir kamu yapısı olmalıdır. Batısındaki apsizli yapı ile ilişkili olması - özellikle mimarî nedenlerden dolayı - muhtemeldir, ancak tam olarak kanatlanamamaktadır.

J. Fildhuth tarafından en geç "12.-13. yüzyıla" tarihlenen 2. evrede taban

yaklaşık 50 cm. yükseltilmiştir. Bu taban seviyesinin altında mezarlar tespit edilmiş, ancak henüz açılmamıştır.

Priene'deki Bizans egemenliğine ya da daha geç yıllara ait 3. evrede yapının dinî işlevi belki de artık kalmamıştı. Bu durum, apsis duvarına açılan bir girişin önceki kült işleviyle uyuşmaması ile açıklanabilir. Her hâlükârda yapı, agoranın doğusunda inşa edilmiş olan kalenin ve yukarıda bahsi geçen apsidli yapının bir ögesini oluşturuyordu. Kayda değer buluntu Hellenistik Döneme ait bir şeref heykelinin yuvarlak kaidesidir (Resim: 13). Söz konusu kaide Augustus Döneminde Poseidon Helikonios ve İmparator Augustus için sunak olarak tekrar kullanılmıştır. Buluntu durumuna göre, şapelin en son evresinde kullanılmış olan bu kaidenin bu evredeki işlevi bilinmemektedir.

Şapelin güneyinde bulunan ve eski araştırmalarda manastır olarak geçen, yapı kompleksi (güney yapısı) de aynı şekilde arkeolojik ve mimarî açıdan incelenmiştir (Resim: 2 No. 6). Burada da, şapelin öncü yapısı ve bunun batısındaki apsisli yapı ile ilişkili olmasıyla muhtemel bir Roma Dönemi yapısı söz konusudur. Yapının işlevi henüz bilinmemektedir. Aynı durum kentnin bu bölümünde M.S. 14. yüzyıla kadar devam eden inşa faaliyetleri sonucunda meydana gelen yapıların dış görünümü için de geçerlidir. İki mekân içerisinde iki büyük mozaik zeminin kalıntıları saptanmıştır (Resim: 14). Mozaik zemin geçici olarak sağlamlaştırılmış olup daha geniş çaplı koruma ve onarım gelecek yılda yapılacaktır.

2.4.2. Kent Surlarının Doğusundaki Bazilika (Modern Park Yeri Yakınındaki Bazilika)

Geçtiğimiz yıl, park yerinin kuzeyinde ve kent surlarının yaklaşık olarak 100 m. doğusunda Bizans Çağına ait bir kilise tespit edilmişti (Resim: 2 No. 7). Açılan 8 açma ve yapılan mimarî incelemeler, kilisenin üç nefli bir bazilika olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bazilikanın boyutu (33x14 m.) tiyatro kilisesininkine yakındır. Yapı kalıntıları, arazinin eğimine bağlı olarak yer yer kaymıştır. Buna rağmen taban seviyesinin ana boyutu ve yüksekliği

tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte bazilikanın, mekân içindeki sütun sırasının duvarla örülmesiyle güney nefinin (ya da her iki nefin) iptal edildiği bir değişim evresi geçirdiği görülmektedir. Kilise antik nekropolün içine yerleştirilmiş ve yakında bulunan mezar yapılarından alınan birçok devşirme taşla inşa edilmiştir. Yapı tam olarak doğu-batı aksinde durmamaktadır. Bu durum belki çevrede var olan yapılaşmadan kaynaklanmaktadır. Kilisenin batısında narteksi olduğuna dair işaretler vardır, ancak bu durum şimdiye değin kanıtlanamamıştır.

Geç Antik Çağa ve sonrasına tarihlenen yapıları kapsayan arkeolojik araştırmalar J. Fildhuth yönetimi altında K.Weber'in yardımlarıyla sürdürülmüştür.

2.5. Kent Surları ve Teloneia`daki Tahkimat Yapısı

Kentteki yüzey araştırmaları çerçevesinde surlar ile Teloneia`da platosundaki savunma sisteminin incelenmesi ve yeniden ölçümüne U. Ruppe tarafından devam edilmiştir (Resim: 15).

3. Küçük Buluntuların İncelenmesi, Depoda Yürütülen Koruma ve Onarım Çalışmaları

Önceki yıllara ait buluntuların temizlenmesi, belgelenmesi çalışmalarına devam edilmiş, gerekli buluntuların koruma ve onarımı yapılmıştır. Genişliği sayesinde oldukça uygun bir çalışma ortamı sağlayan yeni kazı depomuz, yeni buluntuların da değerlendirilmesini mümkün kılmış, açmalardaki sonuçların yorumunda büyük destek sağlamıştır. Bu yıla ait buluntuların değerlendirmesi ve tarihlendirilmesi depo çalışmaları ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Arkeolojik buluntuların çalışılması ve değerlendirilmesi, kazı sezonunun ilk safhasında U. Mandel ve B. Gossel-Raack yönetimi altında St. Armbrecht, E. Baylan, M. Brückle, L. Heinze, S. Mancuso, K. Nikolai, S. Prillwitz, Z. Yılmaz tarafından yapılmıştır. Restoratör olarak S. Kalabis ve I.

Frontzek, fotoğrafçı olarak ise B. Schödel görev almıştır. Kazı çalışmalarının ikinci safhasında arkeolojik buluntularla ilgili çalışma J. Rumscheid yönetimi altında S. Neumann, G. Nicolaisen ve O. Obmann tarafından yapılmış, restorasyon çalışmalarında J. Mahrtdt ve B. Yılmaz ve ayrıca fotoğrafçı K. Ulrich görev almıştır.

Bölge ve yakın civardaki kazılarla özellikle keramik araştırmalarıyla ilgili olarak başlattığımız bilgi alışverişi karşılıklı ziyaretlerle bu yıl da devam etmiştir. Buna yönelik olarak Priene’de Ephesos, Menderes Magnesia’sı, Milet ve Nysa kazılarında çalışanlar ağırlanmıştır.

4. Epigrafik Araştırmalar

W. Blümel bu sene de yeni bulunan yazıtları görmek amacıyla kazıyı ziyaret etmiştir. D. Kah 90’lı yıllarda keşfedilen tiyatrodaki piskoposluk kilisesinin duvarında devşirme olarak kullanılmış bir yazıtı tekrar gözden geçirmiştir. Şimdiye kadar bilinmeyen söz konusu bu yazıt bir Kybele rahibesinin atanmasıyla ilgilidir.

Metni Türkçeye P. Aytaç tercüme etmiştir.

Abb. 1: Priene 2008. Heiligtum der ägyptischen Götter. Restaurierung des Tempelpodiums
Resim 1: Priene 2008. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı. Tapınak podyumunun restorasyonu

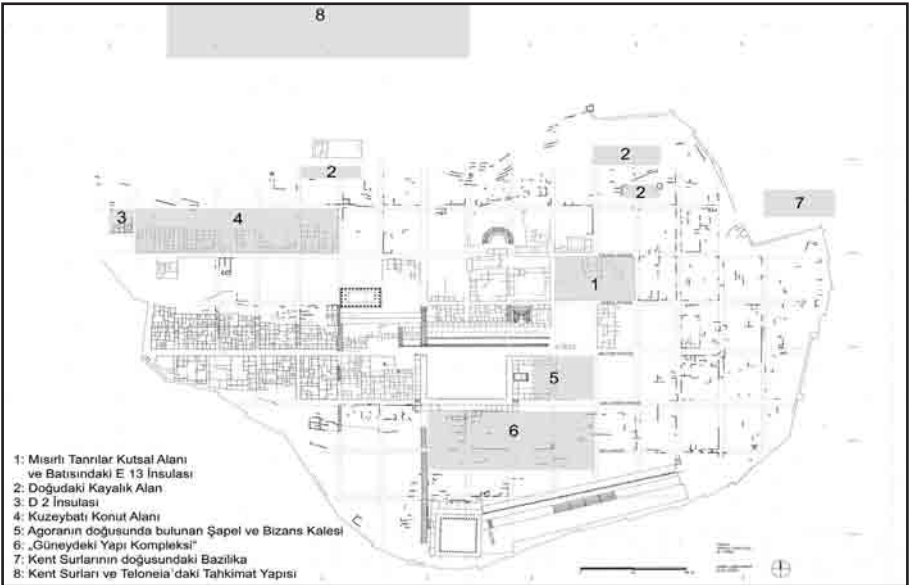

Abb. 2: Priene 2008. Stadtplan mit Angabe der Hauptarbeitsbereiche 2008
Resim 2: Priene 2008. Kent planı üzerinde 2008 yılı çalışma alanlarının dağılımı

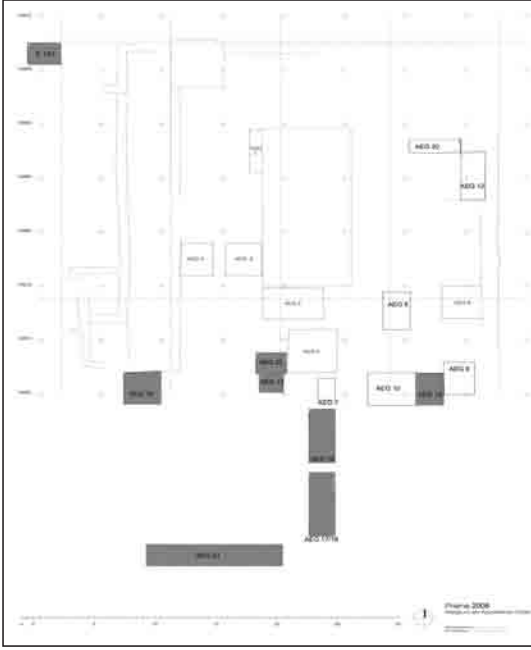

Abb. 3: Priene 2008. Insulae E 13 und E 14 (Heiligtum der ägyptischen Götter). Grabungsschnitte 2008

Resim 3: Priene 2008. E 13 ve E 14 insulaları (Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı). 2008 yılı sondajları

Abb. 4: Priene 2008. Heiligtum der ägyptischen Götter. Mauer C und ältere Mauer E von Osten
Resim 4: Priene 2008. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı. C duvarı ve daha eski E duvarı, doğudan görünüm

Abb. 5: Priene 2008. Reinigungsarbeiten im Prosthais der Insula E 13
Resim 5: Priene 2008. E 13 insulası. Prosthais evin içindeki temizle çalışmaları, batıdan görünüm

Abb. 6: Priene 2008. Östliches Felsheiligtum. Überblick von Osten mit Wasserleitung
Resim 6: Priene 2008. Kentin doğusundaki kayalık kutsal alan. Su kanalıyla genel görünüm

Abb. 7: Priene 2008. Östliches Felsheiligtum. Bleitischchen mit dionysischem Relief
Resim 7: Priene 2008. Kentin doğusundaki kayalık kutsal alan. Kurşun levha

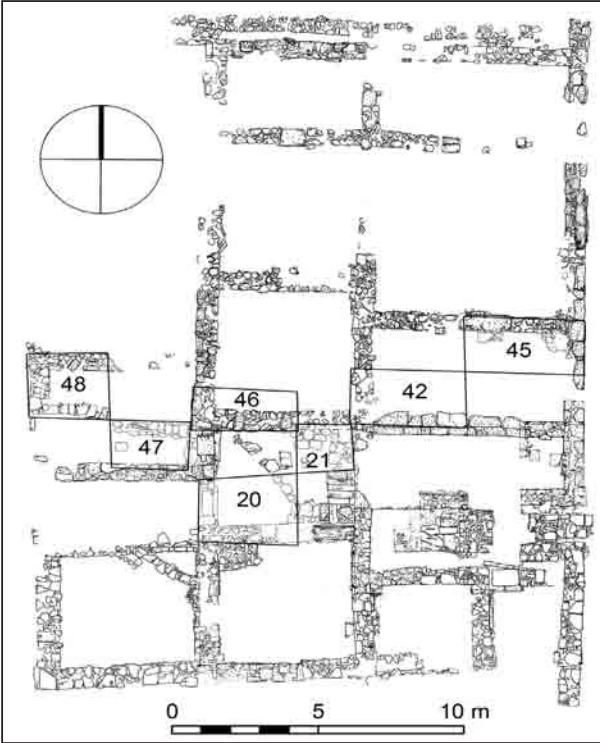

Abb. 8: Priene 2008. Haus
in der Insula D
2. Steinplan mit
Grabungsschnitten
2008

Resim 8: Priene 2008. D
2 insulasındaki
konut yapısı. 2008
sondajlarıyla taş
planı

Abb. 9: Priene 2008. Insula D 2. Zerstörungsschicht
 Resim 9: Priene 2008. D 2 insulasi. Tahribat tabakası

Abb. 10: Priene 2008. Nordwestliches Wohnviertel. Überblick
 Resim 10: Priene 2008. Kuzeybatı konut alanı. Genel görünüm

Abb. 11: Priene 2008. Kapelle im byzantinischen Kastell östlich der Agora
Resim 11: Priene 2008. Agoranın doğusunda bulunan şapel

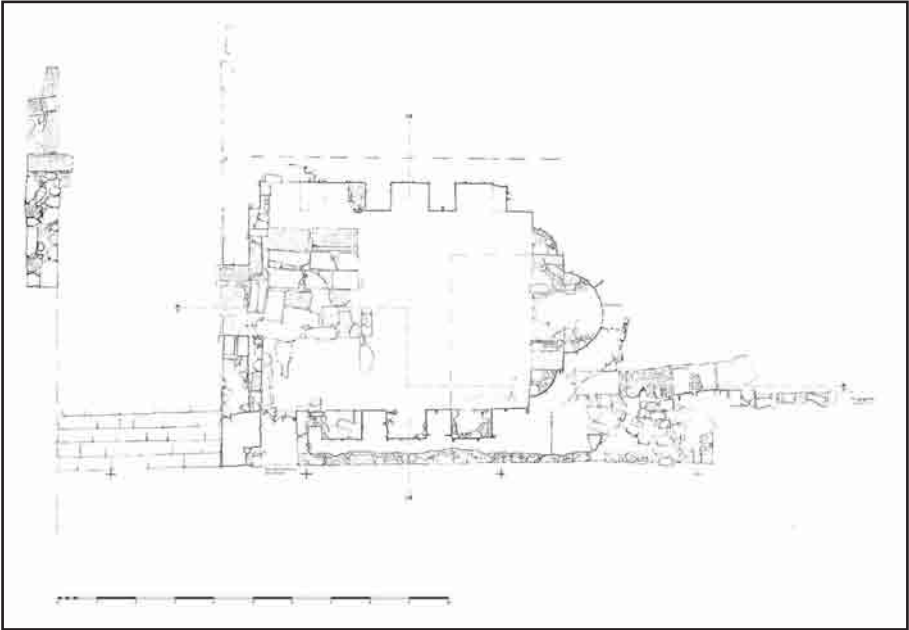

Abb. 12: Priene 2008. Agora-Kapelle. Grundriss
Resim 12: Priene 2008. Agora şapelinin planı

Abb.13: Priene 2008. Hellenistische Rundbasis, wiederverwendet als Altar des Poseidon Helikonios
Resim13: Priene 2008. Hellenistik Dönem'e ait şeref heykelinin kaidesi, Augustus Dönemi'nde Poseidon Helikonios için tekrar kullanılmıştır

Abb. 14: Priene 2008. „Südkomplex“. Mosaikboden
Resim 14: Priene 2008. “Güneydeki Yapı Kompleksi“. Mosaik döşeme kalıntısı

Abb. 15: Priene 2008. Stadtmauervermessung mit GPS

Resim 15: Priene 2008. Kent surlarının incelenmesi

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN PESSINUS (TURKEY): THE 2008 CAMPAIGN

John DEVREKER*
Angelo VERLINDE
Luc BAUTERS
Wim DE CLERCQ
Patrick MONSIEUR

During the 2008 campaign in the Central Anatolian site of Pessinus (modern Ballıhisar) the archaeological activities focused on further excavations in the temple area (trenches B6b, B6d, B9, B3, H4).¹ Other activities included the excavation of a newly discovered element of the monumental canal in the northern part of the village (sector E), the partial anastylosis of the marble theatre and the colonnaded square (B7/B8) and the transportation of an entirely preserved geison block to the museum along with some other monuments. In addition to excavation activities, archaeozoological research was carried out on the remains that had been salvaged from sectors B6 and

* Prof. Dr. John DEVREKER: Department of Archaeology and Ancient History of Europe, Ghent University.

Angelo VERLINDE: Department of Archaeology and Ancient History of Europe, Ghent University.

Luc BAUTERS: Province of East-Flanders.

Wim De CLERCQ: Department of Archaeology and Ancient History of Europe, Ghent University.

Patrick MONSIEUR: Department of Archaeology and Ancient History of Europe, Ghent University.

- 1 The excavations were organized by Ghent University (Department of Archaeology and Ancient History of Europe) under the directorship of Prof. Dr. J. Devreker. Activities took place from July 18th until August 23rd. Archaeologists A. Verlinde, L. Bauters, and W. Declercq were in charge of the field coordination. Field assistance was the responsibility of archaeologist A. Quintelier together with students T. Pieters, J. Smet, D. Kantarelli, and A. Cattrysse. The underlying scientific strategy was devised by A. Verlinde, L. Bauters, W. De Clercq, and P. Monsieur. The anastylosis of the marble theatre was assigned to architect D. Goderis. A. Verlinde studied the architecture of sectors B and H for his PhD on the temple area. As in previous campaigns the ceramological analysis was conducted by Dr. P. Monsieur. I. Claerhout was in charge of the Photography of the artefacts and the completion of the digital museum inventory. B. Gruwier studied the faunal remains of sector B6 and B6d, the results of which will be discussed in detail in a separate article in *Anatolia Antiqua*. Survey near Tekören was coordinated by W. De Clercq with the help of J. Angenon, J. Smet, T. Pieters, and I. Claerhout. P. Bral took care of the meals and the garden in front of the 'new depot'. The Turkish government was represented by mr. Kazım Mertek from the Konya Müze Müdürlüğü.

B6d during the last two decades. At the end of the campaign a survey was conducted in the region of Tekören.

ARCHAEOLOGICAL WORK IN THE TEMPLE AREA (Fig. 1)

Trench Pess08 B6b (Photo 1, Fig. 2)

The continued excavations in trench B6b produced some interesting facts (Fig. 2). First of all, it became clear that the Early-Roman terrace wall B6a-323 had functioned as the western boundary for the northern spectator wing of the stairway-theatre. This observation may support the proposed synchronicity of this retaining wall and the Tiberian temple complex (dated between AD 25 and 35), of which the theatre must have formed an integral element (Fig. 1).²

Furthermore, it was confirmed that the face of wall B6-323 had already partially collapsed during the construction of wall B6b-378, leaving only parts of its facing intact (Photo 1). All in all, the destruction of wall B6a-323 may well have led to a phase of innovation that resulted in the erection of the later marble terrace wall B6c/d-378 (see below).

Trench Pess08 B6d (Fig. 2-3, Photos 2-3)

The lower levels of trench B6d brought to light the remnants of a marble paving (Fig. 2: B6d-435). This marble floor was laid in quite an irregular fashion with slabs of various dimensions. Apart from this discovery, work in trench B6d produced some insight into the function of a previously discovered structure, namely a few enigmatic marble slabs (Fig. 2: B7-170) that had been built directly on top of the foundations of the east stoa back wall. Apparently, this structure served as underpinning for part of the paving (Fig. 2: B6d-435) (Photo 2). This is rather out of the ordinary, since only a narrow strip of wall was available to support the slabs. Consequently, the greater part of the

2 This terrace wall is crucial for the understanding of the Early-Roman sanctuary. Devreker et al. 2003, 144-146; also see Devreker et al. 2004, 86.

marble paving, i.e. to the west of structure B7-170, had to be positioned on a layer of earth above the stoa fire layer. It is possible that this presumed paved marble square, adjoining the orchestra to the west, had been laid out in a later phase of the building programme.

One marble slab (Fig. 2: B6d-436), clearly preserved in situ, is of special interest to us: its western half overlies the marble pavement (B6d-435), while its eastern half - towards the marble retaining wall (Fig. 2: B6d-378) - is shored up by a layer of irregular limestone rubble (Fig. 2: B6d-437). It may be of some significance that the upper surface of slab B6d-436 is on the same level as the upper side of the orchestra paving slabs of the small marble theatre (Fig. 2: B7; Fig. 1: B7 and B8). It appears, therefore, that there is a direct association between the paved marble floor (B6d-435) and the orchestra of the theatre (B7). On the basis of these observations, we may assume that there was at least one footstep that visitors had to cross when approaching the left flank of the orchestra.

In addition, we should call attention to a likely linkage between the marble step (B6d-436) and the marble terrace wall (B6d-378). Upon closer examination we discovered that the underside of the latter, directly above the foundation level, is situated exactly one marble slab higher than block B6d-436 (=0.33m high). It is thus to be expected that, originally, there were a total of two level transitions between the paving in front of the small theatre and the marble terrace wall. Further evidence supports our hypothesis equally well: the eastern half of the upper surface of block B6d-436 (towards the terrace wall B6d-378) is pick-dressed, while the western half is finished smoothly. This lends credence to the presumption that block B6d-436 was partly overlapped by another stone slab, thus creating another (consecutive) step, which was level with the underside of the marble terrace wall to the east.

The lower levels of this trench finally revealed the foundations of the marble terrace wall (B6d-378). We now know that only four rows of its facade have been conserved, but originally there was at least one more tier, as is apparent from the dowel holes on the upper surface of its superior row. The

wall foundations were constructed with two rows of rectangular blocks of grey marble; the highest was 0.55m, the lowest 0.40m (Photo 3). These blocks were supported by undressed limestone blocks (Fig. 2: B6d-439) that protruded from underneath them. It is worth mentioning that the lowest rectangular marble block of the foundations is inscribed with an inverted letter 'k', perhaps the mark of a stone cutter.

A similar type of substructure has been attested underneath slab B6d-436, and since both structures are level with each other, it is safe to state that they are part of the same arrangement. This further supports the view that wall B6d-378 and the newly discovered pavement were part of the same building phase.

Byzantine wall B6d-418 (Fig. 2-3), abutting the southern extremity of the marble wall, appears to have salvaged one marble block from the latter's facade. This spolium block was engraved with a delta and an epsilon. Its length (1.15m) matches the naked upper surface on the southern extremity of the upper foundation block of wall B6d-378. Hence this may well have been the original location of this spolium block. Moreover, the fact that the edge of the block corresponds with the northern limit of the foundation slab implies that the wall may have ended here. Of course, this is to be expected as this zone was originally occupied by the contemporary marble theatre (B7).

Trench Pess08 B9 (Photo 4, Fig. 1/4)

During the 2004 campaign it was attested that the Hellenistic terrace wall B6a-316 (Fig. 1) had a southern counterpart in sondage trench B9.³ To determine whether the Early-Roman terrace wall B6a-323 and terrace wall B6c/d-378 also had pendant walls to the south of the marble theatre, thereby establishing a symmetrical layout in all respective three chronological phases, trench B9 was expanded towards the west. The extension of the trench was conceived in such a manner that the presumed corner of the southern temple temenos wall with the alleged southern counterpart of B6a-323 would still lie

3 Devreker et al. 2006, 121.

within the trench. As a result, the sondage was conducted slightly more to the south than in 2004.

Indeed, diggings in this area finally confirmed the hypothesis that the sequence of terrace walls found in B6a/b/c/d (i.e. B6a-316, B6a-323, B6c/d-378) was similarly present to the south of the marble theatre. Abutting wall B9-1 (i.e. the southern equivalent of B6a-316), an emplecton wall with regular, rectangular limestone blocks (Fig. 4: B9-2), similar in construction techniques to B6a-323, was unearthed. As opposed to what had previously been assumed, this Roman terrace wall did not connect angularly with the southern temenos wall of the temple. In point of fact, it ran further south, beyond the theoretical westward projection of the temple enclosure wall. Therefore, in all probability, the temenos had been implanted on a terrace that was larger than initially assumed. In other words, the outlines of the temenos did not define the terrace. This leaves the possibility that the temenos wall may have had a back wall, thereby making a reconstruction as a porticoed enclosure possible.

Part of the southern counterpart of terrace wall B6d-378 (Fig. 4: B9-3) could also be registered, although there was no time to reach its foundation level. Close examination of the state plan shows that B9-3 is aligned with B6d-378 (Fig. 1). Furthermore, both walls show similar constructions with pseudo-isodomic masonry, blocks of approximately 0.5m high, and square dowel holes on their upper surface.⁴ Based on the negligible difference in level, it may be surmised that B9-3 was preserved as high as B6d-378.

Trench B3 (Fig. 1/5)

For the first time a meticulous examination of the stratigraphical sequence of the temple construction trench was undertaken. For this purpose an east-west profile was dug near trench B3, parallel to the southern krepis foundations of the Tiberian temple.

4 In one of the dowel holes there were still some visible traces of lead.

We managed to identify a layer abounding with marble chips (Fig. 5: layer 4) as the site where stonecutters finalized the preparation of the marble stones intended for the temple. Underneath this layer, the levelled stratum of the Roman temple terrace (Fig. 5: layer 5) was localized. This level yielded an abundance of Augustan pottery. Both this layer and the Hellenistic horizons (Fig. 5: layers 6-10) underneath comprised a significant amount of luxury ware. This is hardly surprising as this fine pottery may be associated with the monumental Hellenistic buildings that preceded the temple phase.

After the Roman period the temple appears to have functioned as a place for salvaging building materials for new constructions (Fig. 5: layer 3).

Trench H4 (Fig. 1/6, Photo 5)

To verify the location of the north stoa back wall, an old trench from the seventies was re-opened in the northeast corner of the colonnaded square. Approximately four meters to the north of (and parallel to) the stylobate foundations of the north stoa, we unearthed part of its limestone foundations (Fig. 6: H4-1; Photo 5), which were ca. 1.25m wide. The construction technique of the foundations is similar to that observed in the substructure of the stoa steps, where orderly stacked but undressed limestone blocks are filled up with small, irregular stones.

On the upper surface of these foundations two rectangular slabs remain in situ. Since their underside is level with the stylobate, they must have belonged to the lowest tier of the inner face of the back wall. The unearthing of wall H4-1 enabled us to deduce the width of the northern stoa aisle, i.e. 5.1m, which is equal to that of the eastern stoa.

One of the surprising discoveries of the campaign was that the stylobate substructure of the north stoa incorporated an older wall (Fig. 6: H4-3), two tiers of which, arranged as two steps, are still preserved. This is significant in the light of previous assumptions that this area contained hardly any monumental structures in the phase before the colonnaded square was

erected.⁵ However, it is not yet clear whether this structure should be identified as the face of a larger embleton wall rather than as a small terrace wall. Whatever the case may be, the northeast-southwest orientation of wall H4-3 is in conformity with that of the Late-Phrygian and Early-Hellenistic structures in the temple area. Therefore we can tentatively propose a date somewhere in the fourth or third century B.C.

SECTOR E: MARBLE (CANAL) WALL (Fig. 7)

To the northeast of the presumed Severan Roman arch (zone D2), in an area adjoining the riverbed, a marble wall (E07-1) has been partly excavated. The structure was discovered in 2007, in an eroded natural trench alongside the road leading to Dinek. For practical reasons, the wall could only be excavated towards the southwest, yielding an attested minimum length of 14m.

The wall comprises one tier that is constructed of nicely dressed blocks in coarse-grained white-grey marble (presumably extracted from the nearby İstiklâlbağ1 quarries). Underneath these marble blocks, a mixture of irregular fragments of limestone and mortar constitute the substructure. Since only the west side is dressed, it can without any doubt be identified as this structure's visible wall face.

The upper surface of the marble blocks contains various clamp and dowel holes that are quite similar to the ones attested in the socle of the arch and canal structure DR3. So far the exact nature of the structures that once crowned these marble slabs remains elusive.

Apparently, there was a second phase in which the south side was repaired, albeit in a rather careless manner, with –what seems as– elements salvaged from the original structure. The new addition was slightly slanted, resulting in an obtuse angle. In the light of this second wall phase, it should be pointed out that in the third and sixth century A.D. the whole canalisation

⁵ See Devreker et al. 2003, 149, where it is stated that there were no 'pre-Roman structures' in this area. It should be noted that this statement is based on the premise that the colonnaded square is Roman, which is still open for discussion.

system underwent thorough repairs.⁶

ANASTYLOSIS AND THEORETICAL RECONSTRUCTION (B8 AND H1)

(Photo 6)

The anastylosis of the small theatre (tentatively dubbed ‘the bouleuterion’ and/or ‘the Severan theatre’), which had already started in 2006, was completed during the 2008 campaign. In sector B8, which is the south side of the small theatre, the orchestra pavement and cavea seats are completely missing. For this reason six marble blocks which belong to the theatre, were conjecturally positioned in order to capture a modest impression of the original outlook of the whole cavea.

Other anastylosis works were carried out in the colonnaded square. With the help of a crane, several Doric column shafts were positioned in their original location on the east stylobate of the colonnaded square (trenches H1 & H2) (Photo 6). This anastylosis yielded a somewhat tangible picture of the intercolumnation (araeostyle) and elevation of the east portico.

After a base which had already been discovered on the north stylobate during the early seventies had been lifted, carved position markings were revealed that confirmed that the base had remained in situ for more than two thousand years. We can therefore be certain that the north portico was Ionic, even though it appears that the known southern and eastern sides had Doric colonnades. No Doric capitals have been retrieved on the north side, and no Ionic elements on the west side. Moreover, there were no dowel holes in the stylobate of the north portico, as opposed to the other known sides; in the north side, the sheer heaviness of the Ionic columns (which have a larger diameter than the Doric examples: 0.8m vs. 0.5m) must have been sufficient to hold them in place.

6 Devreker & Waelkens 1984, 140-141.

MUSEUM (Fig. 8)

Already in 2007, due to erosion, a heavy white marble geison block (Fig. 8) from the temple had come to light between trench B3 and the southern peristasis foundations. As it has been nearly entirely preserved it is the most valuable element in the stylistic and morphological interpretation of the temple entablature. For this reason it has been taken to the museum garden. Its refined sculptural ornaments include anthemion, egg-and-dart motifs, pearl-and-bead patterns, modillions with acanthus leaves, coffers with astral symbols and a (heavily weathered) gargoyle on the sima. The ornaments are identical to those on several frieze blocks (carved with Erotes holding garlands) that have been found near the temple during past campaigns. They reflect a rather conservative Augustan-early Tiberian style.

Finally, it should be mentioned that the digital inventory of the steadily growing lapidarium/museum was completed by I. Claerhout. All the pieces that were retrieved during the Ghent campaigns and placed in the museum of Ballihsar have been photographed and incorporated in an exhaustive inventory list.

ARCHAEOZOOLOGICAL RESEARCH

A significant amount of faunal remains from Hellenistic layers (probably ca. 150-75 B.C.) in the monumental structure to the northwest of the temple (sector B6) was examined. Most of the bone material belonged to domesticated animals. Sheep and goat (possibly predominantly goat) were prominently represented, followed by cattle. Only a small amount of pig remains was attested. This comparative information agrees with data that were retrieved from sector K, directly to the south of the northern necropolis.⁷

Most of these remains should be interpreted as consumption waste. Chicken, deer and hare were also present in this taphonomic group. The recovered remainders of dog, horse, ass and fox are from non-consumed

⁷ De Cupere 1994.

carcasses. A small amount of the remains of cattle and ovicaprines must be regarded as manufacture waste.

The presence of some animal remains may allow us to deduce some degree of palaeoecological information. It appears that Pessinus had an open landscape with some woodcover, at least during the two last centuries B.C. It is also possible to draw some conclusions about the deposition processes of the animal bones. As was already indicated by the fragmentary and disrupted nature of the pottery, attested in the same layers, we may very well be dealing with secondary refuse, possibly taken from workshops and residences in the area adjoining the river bed.

Finally, it should be remarked that the taphonomy of the remains of two human individuals, found in the Byzantine/Ottoman levels of B6d, outside the perimeter of the monumental structure, could not yet be clarified.

SURVEY (Photo 7)

This year's systematic survey focused on the region east and northeast of Tekören, particularly the environs of the presumed Agdos mountain. Previous surveys in these parts had already brought to light traces of Phrygian occupation. Therefore it was deemed worth investing more time in reconstructing the occupation history of this region. Several locations have yielded indications of burial and/or occupation.

On the steep slope of the valley proper (923m high), near a deeply eroded brooklet, we located a remarkable site. One rock partition carried traces of recent damage. In the vicinity (ca. 15m to the east) we registered a robbed tumulus (Photo 7). The tumulus body comprised a collection of small stones and rose 1m above its immediate surroundings. Since plunderers cut through the tumulus, a round burial chamber (diameter of 4.35m) has become visible. A stack of elongated, jagged stones served as its wall. Approximately three meters near the hill, a femur, possibly of human origins, was attested. Between the rock formation and the tumulus, eighteen pottery fragments

were assembled, most of which were handmade and had an oxidized fabric with a rough surface and gritty tempering materials. Therefore we suspect that it may be a pre- or protohistorical site. In the light of this hypothesis, the damaged rock formation may very well suggest the original presence of a rock cut relief.

On the top of a 1400m high mountain peak, running up to the so-called Agdos-mountain, we encountered a linear concentration of recently made rock cut cavities, possibly showing evidence of prospection for granite or of marble exploitation. On the top centre, an artificial accumulation of small rocks with a diameter of ca. 20m and a preserved height of 1m was discovered. We are again inclined to interpret this structure as a tumulus. Since the structure was laid out on the highest point of the mountain, it was visible from as far as the religious funerary site near Tekören.

BIBLIOGRAPHY

- De CUPERE, B. 1994 : 'Report on the faunal remains from trench K (Roman Pessinus, central Anatolia)', *Archaeofauna* 3, 63-75.
- DEVREKER, J. & WAELKENS, M. 1984: *Les Fouilles de la Rijksuniversiteit te Gent à Pessinonte I & II (Dissertationes Archaeologicae Gandenses 22)* (Brugge).
- DEVREKER, J., DEVOS, G., BAUTERS, L., BRAECKMAN, K., DAEMS, A., De CLERCQ, W., Angenon, J., Monsieur, P. 2003: 'Fouilles Archéologiques de Pessinonte: La Campagne de 2001.' *AnatAnt* XI, 141-156
- DEVREKER, J., DEVOS, G., BAUTERS, L., BRAECKMAN, K., De CLERCQ, W., Monsieur, P., Van Peteghem, A. 2004: 'Fouilles archéologiques de Pessinonte: la campagne de 2002.' *AnatAnt* XII, 83-95.
- DEVREKER, J., BAUTERS, L., De CLERCQ, W., BRAECKMAN, K. 2006: 'Fouilles archéologiques de Pessinonte: La Campagne de 2004.' *AnatAnt* XIV, 117-129.

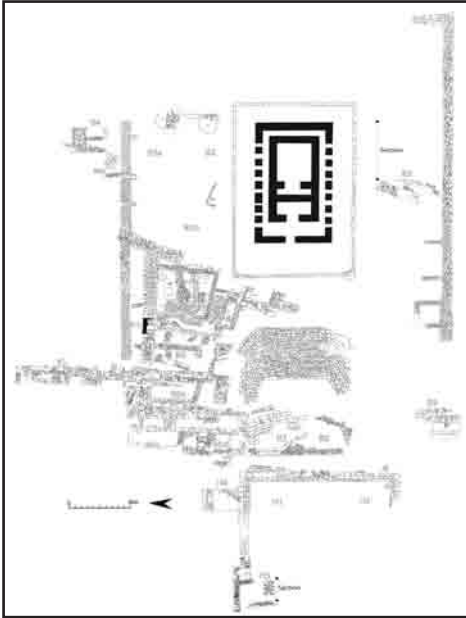

Fig.1: General state plan of the temple area (B) and the colonnaded square (H).

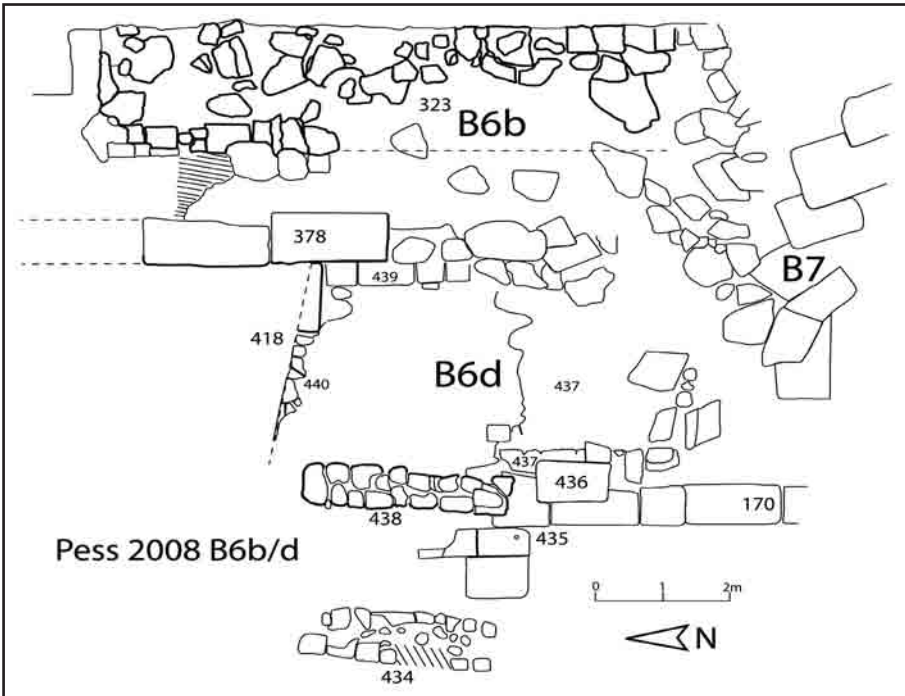

Fig. 2: State plan of trenches B6b and B6d.

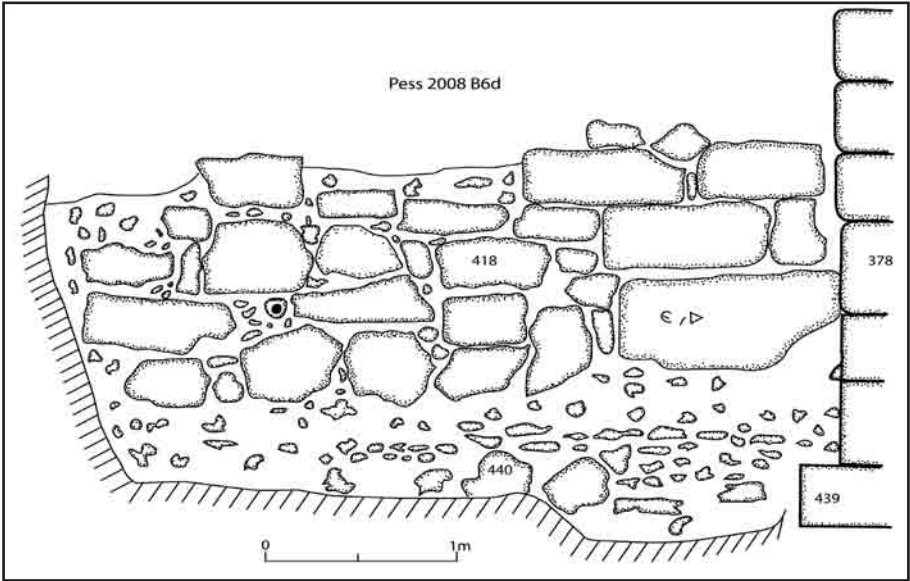

Fig. 3: Wall B6d-418 (southside).

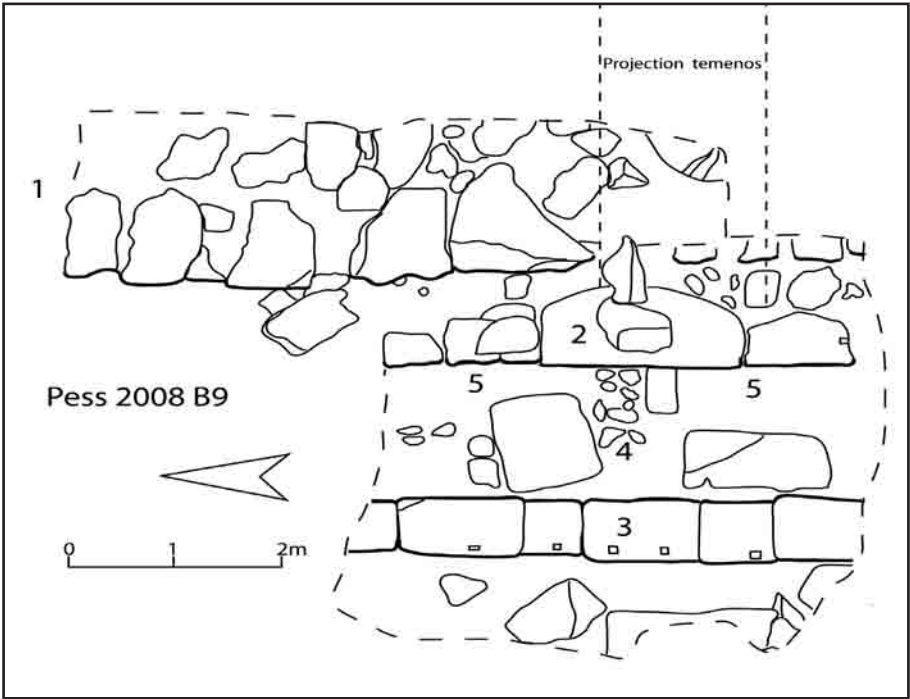

Fig. 4: State plan trench B9.

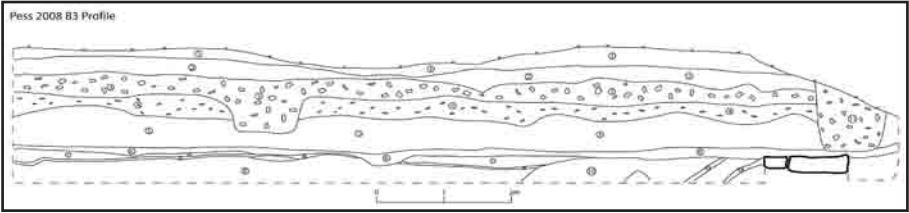

Fig. 5: Profile near B3 = south profile temple construction trench.

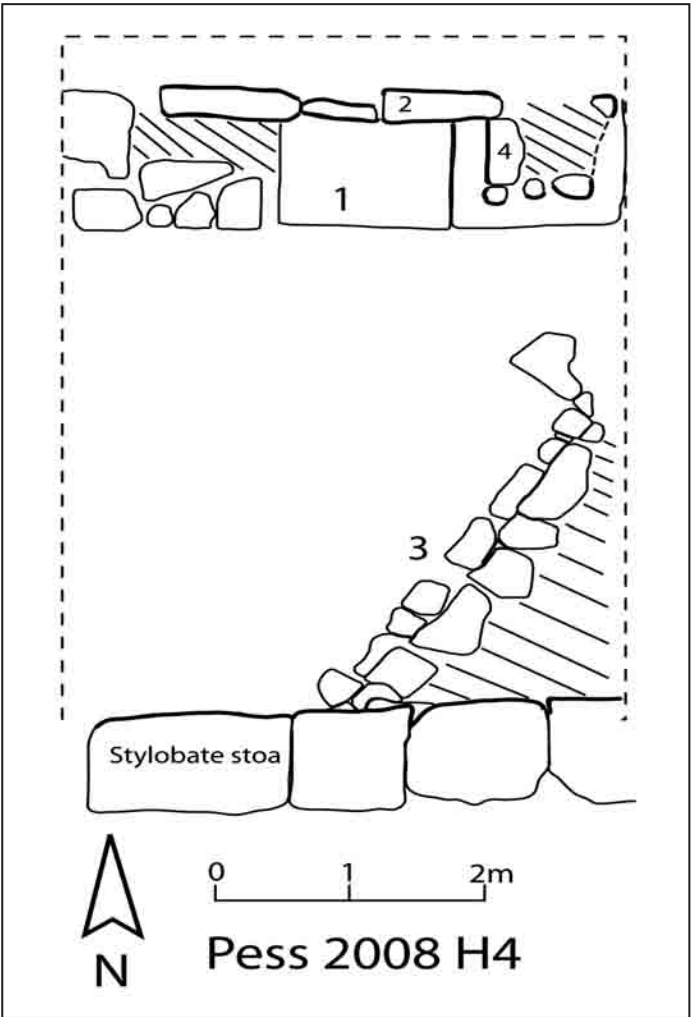

Fig. 6: State plan of trench H4.

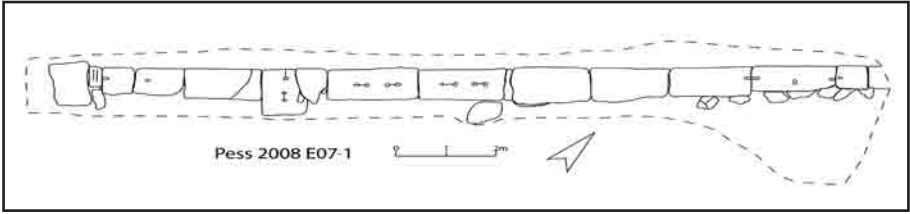

Fig. 7. State plan of the marble (canal) wall in zone E.

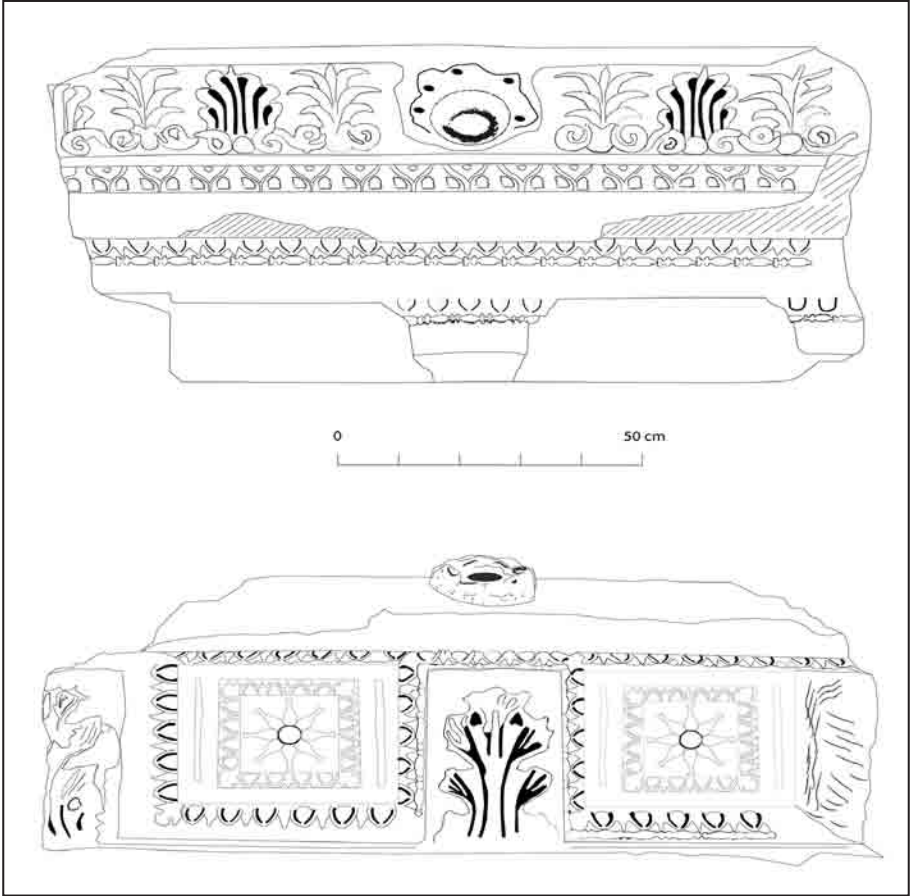

Fig. 8. Geison block found beside the temple (drawing by J. Angenon).

Photo 1: Continuation of wall B6a-323 in trench B6b (view from the south).

Photo 2: Pavement with marble slabs: B6d-435/436.

Photo 3: Wall B6d-378 as seen from the west.

Photo 4: Zone B9 south of the small theatre (as seen from the northwest).

Photo 5: Wall H4-1 (viewed from the south).

Photo 6: P a r t i a l
anastylosis of a
Doric column in
the east portico
(H1).

Photo 7: Dismantled tumulus.

DIE AUSGRABUNGEN DES JAHRE 2008 IN ALEXANDRIA TROAS¹

E. SCHWERTHEIM*
A. TANRIÖVER

Die Grabungen in Alexandria Troas konzentrierten sich 2008 auf drei Gebiete im Zentrum der Stadt bzw. Kolonie: 1. Untere Agora, 2. Das Forum, 3. Die Thermen (Plan: 1).

1. Die Untere Agora

Die Grabungen im Bereich zwischen Unterer Agora und Forum konzentrierten sich zum einen auf die Kryptoportikus sowie zum anderen auf eine bereits 2006 angeschnittene und da als „Exedra“ bezeichnete Anlage.

1. 1. Die Kryptoportikus²

Die sog. Untere Agora wird auf ihrer Ostseite von einem ca. 8 m zum Forum ansteigenden Hang begrenzt. In der Mitte wird diese von einer Straße in Ost-West-Richtung durchschnitten, die von Osten nach Westen zur Unteren

* Prof. Dr. Elmar SCHWERTHEIM, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (schwert@uni-muenster.de).

Aylin TANRIÖVER, M.A., Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (aylintanrioever@gmx.de).

- 1 Die Grabungen in Alexandria Troas im Jahr 2008 fanden unter der Verantwortung der Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster und unter der Leitung von Prof. Dr. Elmar Schwertheim statt. Die Arbeiten wurden mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft, der DRAKA Deutschland, des Historisch-Archäologischen Freundeskreises und der WWU Münster durchgeführt. Wir danken der Generaldirektion für Denkmäler und Museen in der Türkei für die gewährte Grabungserlaubnis. Auch danken wir Frau Nilgün Sinan Şentürk, der Regierungsvertreterin in diesem Jahr, die uns mit Rat und Tat zur Seite stand. Weiterhin sei allen Mitarbeitern gedankt, die an der Grabung in Alexandria Troas 2008 mitgewirkt haben. Die Arbeiten fanden in der Zeit vom 20. 07. 2008–23. 09. 2008 statt.
- 2 Die Arbeiten fanden unter der Leitung von Prof. Dr. Reinhard Stupperich und Dr. Philip Kiernan (Heidelberg/Kanada) statt.

Agora hin ein Gefälle von 6 % aufweist. Der Übergang zur letztgenannten Platzanlage war durch einen Bogen gewährleistet, von dem heute nur dessen Bruchstücke aus opus caementitium Zeugnis von seiner Existenz liefern. Dieser verbindet eine Kryptoportikus auf der Südseite und eine in derselben Flucht und gleicher Breite nach Norden laufende Fundamentierung, deren Oberseite die Höhe der Kryptoportikus-Oberseite erreicht.

Da das Gewölbe der Kryptoportikus im Süden auf einer Länge von ca. 8 m erhalten ist, bestand hier die Möglichkeit, bis zum ursprünglichen Boden herunterzukommen, um die Tiefe des Baus und ihr Verhältnis zum Platzniveau der Unteren Agora, die Bauweise und Funktion der Kryptoportikus sowie Indizien auf die Stellung der vorher hier bestehenden Architektur und eventuell auch Fragmente der darüber zu vermutenden Architektur zu bekommen. Aus Arbeitstechnischen Gründen wurde 2008 von der Schmalseitenwand im Süden ausgehend die westliche Hälfte auf einer Breite von 2 m und einer Länge von etwa 5 m freigelegt. Für die Auswahl des westlichen Teils waren zwei bei der ersten Reinigung aufgetauchte Unregelmäßigkeiten in der Süd- und Ostwand verantwortlich, die im Zuge der Grabungen ebenfalls geklärt werden sollten. Tatsächlich kamen in der Ostwand ein kleines Gewölbe und darunter eine regelmäßig gebaute Tür und in der Südwand eine weitere Tür zutage, deren Rahmen aus Spolien gebaut ist. Diese erwiesen sich größtenteils als Architravblöcke vom Gebälk der dorischen Kalkstein-Halle, auf die noch einzugehen sein wird. Nachdem ein sehr lehmiger Estrich und etwas tiefer dann der gewachsene Kalksteinboden erreicht war, konnte festgestellt werden, dass die Wände der Kryptoportikus dort, wo man es testen konnte, bis auf einzelne kleine Steine ohne besondere Ausgleichsschicht direkt auf den nicht völlig planen gewachsenen Boden gesetzt wurden. Die Keramik in diesem Bereich war bisher leider nicht sehr aussagekräftig. Um eine bessere Datierung zu erreichen, soll in diesem Jahr eine Sondage angelegt werden (Abb. 1).

Wie bereits oben angedeutet fanden sich zahlreiche Elemente einer dorischen Architektur³, die zu einer Stoa gehören, die in die Kryptoportikus

3 H. Wiegartz (unter Mitarbeit von Dilek Çobanoğlu), Alexandria Troas. Bauglieder einer monumentalen dorischen Architektur aus Marmor im Bereich der Unteren Agora und ihrer

Westwand eingebaut wurde (Abb. 2). Es handelt sich dabei um unkannelierte Säulen, auf denen die Kapitelle und sogar zum Teil die Architravblöcke noch in situ aufliegen, die im Zuge der Anlage der Kryptoportikus mit römischen Gussmauerwerk ummantelt wurden. Die in der Kryptoportikus in der südlichen Türanlage wiederverwendeten Blöcke gehören ebenfalls dieser Vorgängerbebauung an. Bei der zweiten Tür in der Ostwand der Kryptoportikus kam hinter dem etwa einen halben Meter tiefen Gewölbebogen eine zweite Türrahmung aus großen Kalksteinblöcken hervor (Abb. 3), die mit einem in situ nachgearbeiteten doppelten Kalkstein-Türsturz abgeschlossen war. Eine solche Wand mit großer Tür ist wohl im Zusammenhang mit der Kalkstein Stoa zu sehen, über die die rückwärtigen Räume vom offenen Teil der Halle aus zu begehen waren. Um diese Hypothese zu überprüfen, wurde auf der Ostseite der Kryptoportikus ein Schnitt angelegt. Schnell kamen der Türsturz und nördlich davon auch Blöcke der anschließenden Kalksteinmauer zutage. Oberhalb des aus zwei Blöcken gebildeten Türsturzes liegen auf der Südseite noch zwei Keilsteine eines Entlastungsbogens auf. Der Rest dieses Bogens ist auf der Ostseite der Kryptoportikus als Negativabdruck, der durch das Angießen der opus caementitium Mauer entstanden ist, zu erkennen.

1.2 Die Exedra⁴

Den zweiten Arbeitsbereich an der Unteren Agora bildeten Grabungen an der sogenannten Exedra. Im Jahr 2006 wurde eine nach Westen offene, halbrunde Baustruktur von 11,40 m Breite freigelegt. Eine Deutung des Baues, der dem Südende der Kryptoportikus vorgelagert war, konnte auf Grundlage der gefassten Befunde 2006 nicht erfolgen.

Nach den Arbeiten 2008 kann nun gesagt werden, dass es sich bei der als Exedra angesprochenen Baustruktur nicht um einen isolierten, halbrunden, einzelnen Baukörper handelt, sondern um eine Apsis eines in OW Richtung

Umgebung, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Studien zum antiken Kleinasien 6, AMS 55 (Bonn 2008) 185–223.

4 Die Grabungen wurden unter der Leitung von Herrn Dr. Frank Biller (Münster) durchgeführt.

orientierten größeren Baues (Abb. 4). Dieser kann aufgrund seiner Schalbauweise mit Muschelkalkquadern außen und opus quasi reticulatum innen sowie einer Füllung aus feinem opus caementitium in die römische Kaiserzeit, vielleicht ins 2. Jh. n. Chr. datiert werden. In einer zweiten Bauphase wurde diese Apsis innen verkleinert, die ursprünglich 9,40 m breite Apsis im Inneren wurde auf 5,50 m geschmälert, indem eine Innenmauer aus opus mixtum mit mittelgroßen Steinen und mehreren Ziegellagen angelegt wurde. Das in die entstandenen Zwischenräume eingelassene opus caementitium war deutlich gröber als das der ersten Bauphase und wies an mehreren Stellen Marmorspolien sowie Reste mindestens zweier Marmorstatuen und einer Säule aus grünen Marmor (Porfido Serpentino Verde) auf. Die Befunde im Süden deuten eine Ausdehnung von 4,90 m zu beiden Apsidenseiten an. Hierbei handelt es sich um die Rückwand des Gesamtgebäudes. Darüber hinaus zeichnete sich eine Säulen- bzw. Pfeilerstellung an, die von der Rückwand aus nach Westen verlief; zusammen mit einem entsprechenden Befund im Norden können für den Hauptraum insgesamt drei Schiffe angenommen werden.

Wie weit die Ausdehnung des Baus nach Westen hin reichte, kann aufgrund der 2008 gemachten Ergebnisse nicht gesagt werden. Ein 2004 erstelltes Magnetogramm⁵, auf dem in einer gedachten Verlängerung eine weitere, kleinere Apsis auszumachen ist, könnte eventuell einen Hinweis bilden. Sollte es sich hierbei um das Westende des Gebäudes handeln, würde der Bau eine Größe von ungefähr 22 x 66 m haben. Zur Funktion der Anlage kann beim heutigen Stand der Forschung nur Vorläufiges gesagt werden: Der bisherige Grundriss deutet eine basilikale Anlage an. Es ist daher zu erwägen, dass hier in römischer Zeit ein Versammlungs- oder Gerichtsgebäude stand, das später in eine frühchristliche Kirche umgewandelt wurde. Die verbauten römischen Spolien sowie zwei Fragmente eines Kämpferkapitells aus der Verfüllschicht der zweiten Bauphase weisen in die frühbyzantinische Zeit. Die Auswertung der Keramik sowie der weiteren Funde steht noch aus, so dass eine genauere Datierung möglich sein wird.

5 N. Blindow - K. Schwar, Magentische Prospektion in Alexandria Troas 2004, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Studien zum antiken Kleinasien 6, AMS 55 (Bonn 2008) 59-64.

2. Forum

2.1 Ost-Portikus und Odeionfront⁶

Auf dem Forum⁷ wurde die Ost Portikus weiter aufgedeckt. Dabei konnten 2008 zwei weitere Öffnungen in der Rückwand der Halle festgestellt werden, die über ein Gegenstück in der Odeionsfront verfügen. Der symmetrischen Anordnung dieser Tore folgend können nun insgesamt fünf Eingänge rekonstruiert werden, wobei der noch fehlende vor dem südlichen Odeiongewölbe liegt. Die seitlichen vier Tore waren mit Bögen aus gebrannten Ziegeln überdeckt, deren Sichtseiten eine Verkleidung aus Marmorplatten⁸ trugen. Einer dieser Ziegelbögen konnte 2008 vor dem nördlichsten Durchgang in Versturzlage geborgen werden. Der zentrale nicht gewölbte Durchgang verfügte über einen marmornen Türsturz mit einem Rankenfries, der 2007 im Versturz zutage kam. Es konnte weiterhin festgestellt werden, dass die Anordnung der Durchgänge symmetrisch ist, wobei die Abstände zueinander variieren. Ähnliche Situationen sind bei den Odeia von z. B. Ilion⁹ und Ephesos¹⁰ zu beobachten.

6 Die Arbeiten standen unter der Leitung von Frau Dr. Sarah Japp (Berlin).

7 Zum Tempel auf dem Forum vgl. K. Görkay, A Podium Temple at Alexandria Troas, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Die Troas. Neue Forschungen III, AMS 33 (Bonn 1999) 5–26; K. Görkay, An Early-Imperial Podium Temple at Alexandria Troas, in: Chr. Berns (Hrsg.), Patris und Imperium. Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit, Kolloquium Köln, November 1998 (Leuven 2002) 217–232.

8 Zu Marmorfunden vom Forum in Alexandria Troas vgl. A. Boßmann, Buntmarmor aus Alexandria Troas, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Studien zum antiken Kleinasien VI, AMS 55 (2008) 65–81; A. Boßmann, »Es wetteifern in bunter Pracht die Steine...«. Zu den Dekorgesteinen einer Säulenhalle von Alexandria Troas, in: E. Winter (Hrsg.), Vom Euphrat bis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike, Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag, AMS 65, 1 (2008) 133–144.

9 Vgl. z. B. Ch. B. Rose, The 1997 Post-Bronze Age Excavations at Troia, in: M. Korfmann (Hrsg.), Studia Troica 8 Bonn 1998) 92–96. Zur Rekonstruktion s. auch E. Riorden, Three-Dimensional Aided Drafting (CAD) in Anastylis: A Case-Study at the Odeion, Studia Troica 6, 1996, 103–110; dies., The Odeion of Ilion: a proposed reconstruction and some implications, Studia Troica 17, 2007, 47–55.

10 Meinel, Das Odeion. Untersuchungen an überdachten antiken Theatergebäuden (Frankfurt a. M. 1980) 117–133; W. Jobst, IstMitt 30, 1980, 241–260; P. Scherrer, Augustus, die Mission des Vedius Pollio und die Artemis Ephesia, ÖJh 60, 1990, 87–101; Vgl. dazu auch H. Halfmann, Städtebau und Bauherren im römischen Kleinasien. Ein Vergleich zwischen Pergamon und Ephesos, IstMitt Beih. 43, 2001, 24–26; E. Fossel, Zum sogenannten Odeion in Ephesos, ÖJh Beih. 1, 1967, 72–81.

Die direkt vor die Odeionfront gesetzte Hallenrückwand zeigt insgesamt eine einheitliche Planung, wobei partiell eine Umbauphase zu erkennen ist. Ebenso lassen sich in der Odeionwand mindestens zwei verschiedene Phasen nachweisen. Ob der Umbau zusammen mit der Errichtung der Säulenhalle vonstättend, lässt sich nur durch weitere Grabungen klären.

Am westlichen Ende der Halle erstreckt sich ein Stylobat aus opus caementitium, auf dem quadratische Kalksteinblöcke sitzen, die als Plinthen für die Säulen dienten. Die Maße einer verstürzten unkannelierten Säulentrommel aus weißem Marmor geben Anlass zu der Vermutung, dass die Säulen ohne Fußprofil auf den Basen ruhten und damit der dorischen Ordnung angehörten (Abb. 5)¹¹. Die Jochweite beträgt rund 6 m. Für die Datierung des Stylobats lässt sich Material aus einer Verfüllung heranziehen, die wohl vor dem 1. Jh. n. Chr. dort eingebracht wurde. Bislang ungeklärt ist, ob die Rückwand in einem Zug mit dem Stylobat errichtet wurde oder eine später entstanden ist. Hierzu sind weitere Sondagen im Hallenbereich notwendig, um datierendes Material aus den Baugruben zu gewinnen, die in diesem Jahr vorgenommen werden sollen.

2.2 Durchgang¹²

Ein Arbeitsgebiet der Jahre 2007 und 2008 bildete der südliche Anschluss an die oben beschriebene Halle. 2007 wurde in einem Schnitt neben der zweiten Basis der Quintilia¹³ eine Versturzmasse aus Bauziegeln freigelegt, deren Zugehörigkeit und Funktion viele Fragen aufwarf. Die marmorne Schwelle einer Tür, die in die Rückwand der Ost-Portikus eingelassen ist, und einige keilförmig geschnittene Quader aus Kalkstein ließen an eine Bogenkonstruktion denken, sowohl aus Stein als auch aus Ziegeln. Die

11 Die Säule wurde auf der Plinthe aufgerichtet.

12 Die Arbeiten im NO des Forums standen unter der Leitung von Aylin Tanrıöver, M.A. (Münster). Im Bereich des Durchgangs handelt es sich um die Schnitte mit der Bezeichnung AT2008-NO 10 (9,50 x 4 m) und AT2008-NO14 (3,20 x 2,80 m).

13 E. Schwertheim, Neues zur Frühgeschichte der römischen Kolonie in Alexandria Troas, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Studien zum antiken Kleinasien 6, AMS 55 (Bonn 2008) 173–183.

Grabungen des vergangenen Jahres bestätigten diese Annahme. Es wurde eine zweite Tür im Osten festgestellt, so dass hier ein Durchgang von 13 m zwischen der Halle A und dem Odeion rekonstruiert werden kann (der O-W Ausdehnung der Halle A entsprechend). Weitere Pfeiler und Bogensegmente zeigen auf, dass dieser Durchgang von Osten nach Westen durch (4?) Bögen gegliedert war. Wie die Verbindung zwischen diesem Durchgang und dem Odeion bzw. zur Ost-Portikus war, bedarf noch weiterer Grabungen. Ebenfalls soll durch Sondagen hinsichtlich der Erbauung und Aufgabe der Anlage Erkenntnisse gewonnen werden, da innerhalb der angelegten Schnitte im Verhältnis zur Größe sehr wenig und dazu keine aussagekräftige Keramik oder aber Kleinfunde zutage kamen (Abb. 6)¹⁴.

2.3 Halle A¹⁵

Während der zwei vergangenen Kampagnen 2007 und 2008 wurden große Teile der nordöstlichen Randbebauung des Forums freigelegt. Die Arbeiten konzentrierten sich in erster Linie auf einen Bau, dessen Front in der Achse der Rückwand der Ost-Portikus verläuft. Die Grabungen des letzten Jahres zeigten, dass es sich hierbei um eine Halle handelt, die an drei Seiten aus Gussmauerwerk errichtet ist, in der Front eine Säulenstellung aufweist und vor der Rückwand ein Podium (wohl ein *bema*) besitzt¹⁶. Die Rückwand und die Seitenwände weisen innen sowie außen eine Verblendung aus *opus* (quasi) *reticulatum* auf. Die Säulen in der Front sind nicht mehr vorhanden, lediglich die zwei Anten- sowie zwei Säulenbasen mit einem Achsabstap von 3 m haben sich erhalten. Sie wurden im Zuge der Zusetzung durch Spolien¹⁷

14 Lediglich in zwei Abhüben wurden Keramiken gefunden, wobei der zweite unmittelbar vor der östlichen Tür und wenige Zentimeter über dem Estrich abgetragen wurde. Die dort geborgene Keramik datiert nicht später als das 5. Jh. n. Chr., was einen *terminus ante quem* sicherlich für den Ausraub des Marmors in diesem Bereich (sowie im gesamten Forum) bildet.

15 Es handelt sich um die Schnitte: NO 11 (6.80 x 4.50 m), NO 12 (2.50 x 3.50 m), NO 13 (3.50 x 6.50 m), NO 15 (3.00 x 7.30 m), NO 16 (3.00 x 7.30 m).

16 Vgl. dazu H. Schwarzer, *Das Gebäude mit dem Podiensaal in der Stadtgrabung von Pergamon. Studien zu sakralen Banketträumen mit Liegepodien in der Antike*, AvP XV 4 (Berlin - New York 2008) 120-124.

17 Während der Grabungen 2006 fand sich der Kopf des Kaisers Claudius als Spolie in eben dieser Mauer neben weiteren Skulpturenfragmenten. Die Auswertung der einzelnen

mit verbaut und sitzen auf einem marmornen Stylobat auf. Wie bei der Rückwand der das Forum in Osten begrenzenden Portikus sind die Mauern mit luxuriösen Marmorplatten verschiedener Herkunft verkleidet gewesen (Abb. 7)¹⁸.

Das Podium vor der Rückwand ist aus opus caementitium errichtet. Am Fuß des Podiums hat sich das Fragment einer Profilleiste in situ erhalten. Auf dem Podium sind vier Erhöhungen vorhanden, die als Basen zu deuten sind. Zu beiden Seiten führen Treppenstufen hinauf, wobei sich zwei Stufen aus Marmor im Süden in situ erhalten haben. Die unterste Stufe fußt auf einer Marmorplatte, deren Oberkantenniveau mit dem des Stylobats der Gebäudefront korrespondiert¹⁹. Sie ist wohl dem Bodenbelag der Halle zuzuschreiben, der aber ansonsten gänzlich geraubt ist. Unmittelbar vor dem Podium fanden sich zwei überlebensgroße Statuenfragmente. Es handelt sich dabei zum einen um eine Nike (?), die auf einem Vogel steht und zum anderen um eine Hüftmantelstatue²⁰. Ob diese auf dem Podium gestanden haben, kann nicht mit Sicherheit gesagt werden, ist aber wahrscheinlich²¹. Der

Statuenfragmente dauert noch an und soll im Rahmen der Endpublikation der Halle A publiziert werden.

18 An der Südwand sind noch einige Reste der einstigen Verkleidung aus Pavonazzetto in situ vorhanden. Weitere Fragmente fanden sich im Verfüllmaterial unmittelbar vor der Mauer. Den Abdrücken im Hinterfüllmörtel nach und gestützt durch die Funde kann der Dekor an den seitlichen Wänden zum Teil rekonstruiert werden. Die 1,20 m breiten Platten aus Pavonazzetto waren gerahmt von kannelierten Pilastersäulen aus Alabaster. Diese wiederum waren (wahrscheinlich) eingefasst von 5 cm breiten Streifen aus Breccia Corallina. Zwar wurde kein einziges Fragment eines Pilasterkapitells gefunden, was sehr merkwürdig erscheint, jedoch kamen Stücke vom Dreifaszien-Architrav aus Alabaster zutage, ebenfalls Eierstableisten und Palmettefriese (beide aus weißem Marmor). Es wurden auch zahlreiche opus sectile Elemente verschiedener Herkunft, Farbe und Form gefunden, jedoch ist der Anbringung (wohl im oberen Bereich der Wand) möglich, aber nicht endlich zu entscheiden. Partiiell ist der Dekor an den Wänden mit der Verkleidung der Temenoshallen des ‚Serapeions‘ in Ephesos zu vergleichen: K. Koller, Zur Marmorvertäfelung aus der Nordostecke der Temenoshallen des ‚Serapeions‘ in Ephesos, in: B. Brandt - V. Gassner - S. Ladstätter (Hrsg.), Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzingler 1, 1 (Wien 2005) 137-146.

19 Die Höhe entspricht dem Laufniveau auf dem Forum mit ca. 62. 65 m ü. NN.

20 Vgl. z. B. A. Post, Römische Hüftmantelstatuen. Studien zur Kopistentätigkeit um die Zeitenwende (2004) Taf. 54 a.

21 Es sei an dieser Stelle erwähnt, dass die Hüftmantelstatue stilistisch sicherlich früher anzusetzen ist als die Nike (?). Bei näherer Betrachtung der letztgenannten Statue ist diese wohl eher ins 2. Jh. zu datieren, wohingegen die Hüftmantelstatue ins 1. Jh. n. Chr. gehört. Die Untersuchungen dauern noch an.

2006 in der Spolienmauer verbaut gefundene Kopf des Claudius und die Hüftmantelstatue gehören wohl zu ein und derselben Skulptur²².

Durch ein Kooperationsabkommen zwischen der Forschungsstelle Asia Minor und dem Fachbereich Architektur der FH Münster, war es gewährleistet, dass sich 8 Wochen lang in ihrem Studium fortgeschrittene Architekturstudenten vor Ort befanden. Neben dem Handaufmaß kam in diesem Jahr auch ein dreidimensionaler Laserscanner zum Einsatz²³.

Neben zahlreichen Funden aus Marmor, die die Verkleidung betreffen, und den Statuenfragmenten, fanden sich viele Münzen und auch Kleinfunde sowohl aus Bronze, Bein und Terrakotta. Hervorzuheben sei ein kleiner Kopf aus Terrakotta. Auch kam in den Schnitten innerhalb der Halle A zahlreich Keramik zu Tage, insbesondere aus dem Abhub 3. Die Auswertung musste auf das nächste Jahr verschoben werden.

2.3 Polygonalbau?²⁴

Um die Situation und den Anschluss nördlich der Halle klären zu können, wurde 2008 im Nordosten ein Suchschnitt angelegt. Dabei wurde ein weiterer Bau angeschnitten, dessen marmorne Bauelemente in Sturzlage – wohl nach einem Erdbeben – zutage kamen. Es handelt sich dabei um ein sehr gut erhaltenes Halbsäulenkapitell, einen Architrav mit Dreifaszien- und Girlanden-Erotenfries und ein Konsolengesims; alle aus weißem Marmor (Abb. 8). Ein Eckverbindungsstück zweier Konsolengesimse weist einen Winkel auf, der auch am Architrav, an der Plinthe für die Säulenbasis und an einer opus caementitium Mauer in der Nordostecke des Schnittes festgestellt werden konnte. Demnach handelt es sich an dieser Stelle um einen neuen,

22 Die Berechnung der Proportionen sowie die Analyse des Marmors beider Fragmente werden sicherlich aufschlussreiche Erkenntnisse liefern.

23 Die Arbeiten standen unter der Leitung des Architekten Marcel Müller.

<https://www.fh-muenster.de/fb5/departments/baugeschichte/thesing/Bauforschung/index.php>. Die Auswertung der einzelnen Messungen (Kryptoportikus, Tempel, Odeionfront und z. B. das Halbsäulenkapitell) dauern noch an.

24 Es handelt sich um den Schnitt NO 9 (3 x 6,5 m).

von der Halle unabhängigen Bau, der wohl polygonal oder zumindest in Teilen mehreckig in seinem Grundriss gewesen ist. Sowohl der Gebäudetypus als auch die Funktion sowie die Anbindung zu den umliegenden Bauten bzw. Straßen stellen noch Fragezeichen dar, die während der zukünftigen Grabungskampagnen hoffentlich zu beantworten sein werden.

Unterhalb der verstürzten Bauelemente wurde ein Brandhorizont konstatiert, die sich innerhalb des Schnittes von Norden nach Süden hin absenkt. In dieser kamen neben zahlreichen Schlacken, Keramiken und Münzen zu Tage, die nicht später als das 5. Jh. n. Chr. datieren. Im Norden wurde bei der Abtiefung unterhalb dieser Brandschicht Keramiken freigelegt, die fast alle einem Amphorentypus angehören. Es fanden sich darüber hinaus Fehlbrände²⁵. Diese Schicht liegt auf einem Estrich auf, in dem die Spuren der einstigen Platten noch zu erkennen ist. Dies und auch die geraubte Wandverkleidung der Mauer in der Nordostecke zeigen wiederum auf, dass der Bau vor dem Einsturz (wohl durch ein Erdbeben) ausgeraubt worden war.

Nachdem das Kapitell geborgen und ins Depot gebracht wurde, ist der Schnitt mit Sand zugeschüttet worden, um die marmornen Elemente zu schützen.

3. Zentralthermen (Abb. 9)²⁶

Das Areal der stark von Steineichen überwachsenen vermutlichen Thermen nördlich des Forums – ein Rechteck von etwa 30 zu 70 m – war bereits im Sommer 2006 erkundet worden; Baustrukturen und Blöcke, die als in situ befindlich erkennbar waren, sind damals skizziert und vermessen worden. Der Plan, der sich dabei ergab, deutet auf eine sich in Nord-Süd-Richtung erstreckende achsialsymmetrische Anlage, in deren Mittelachse von Ost nach West die Abfolge Frigidarium – Tepidarium – Caldarium erkennbar war²⁷.

25 Die Auswertung dieser Stücke ist noch nicht abgeschlossen. Es ist auch anzunehmen, dass sich noch weitere Fragmente außerhalb des Schnittes finden, was deutlich dem Ostprofil zu entnehmen ist.

26 Die Arbeiten wurden unter der Leitung von Herrn Prof. Dr. Reinhard Stupperich und Elmas Baylan, M.A. (Heidelberg) durchgeführt.

27 Nach den ersten Erkenntnissen zufolge, gehören die Zentralthermen von Alexandria Troas

Ziel der zweiwöchigen Untersuchung 2008 war es, die bisher gebildeten Hypothesen über die Thermenfunktion zu überprüfen und die Möglichkeiten für die Erforschung der Anlage zu erkunden. Die Arbeiten konzentrierten sich vor allem auf den südlichen Bereich der Anlage, also in der Nähe der Straße gleich nördlich des vermuteten Forums. Von einem freigelegten Pfeiler der Thermen wurde eine nach Westen auf die Kryptoportikus zu verlaufende Mauer ergraben, die auf der Südseite mit Marmor inkrustiert war, wie der Putzbelag mit eingepassten Marmorplattenfragmenten zeigt. Auf der Südseite waren die Abdrücke eines – ausgeraubten – Marmorplattenbelags noch zu erkennen. Darauf lag eine marmorne Profilleiste, die aus einem etwas grob zerschnittenen Marmorgebälkblock gearbeitet war. Direkt östlich vom großen Pfeiler scheint der Untergrund einer Stufenanlage zu liegen, die vielleicht auf einen Ein- und Ausgang hindeutet. Der Pfeiler, die ausgeraubten Platten und die nach Westen laufende Wand müssen zur älteren Bauphase gehört haben, die vermutlich mit einer Katastrophe endete. Danach wurde der Bau aber wiederaufgebaut, wobei eine Reihe von Spolien aus dem ersten Bau wiederverwendet wurde.

Die die Westseite der Thermen entlanglaufenden Kryptoportikus wurde ebenfalls genauer untersucht, insbesondere an den noch erhaltenen Abschnitten. Hier konnte unter weiteren kleinteiligen Ziegeln eine Abfolge von in Ost-Westrichtung verlaufenden keramischen Heizkanälen freigelegt werden (Abb. 10). Diese sind durch senkrechte Platten, die nicht bis zum Boden reichen, in kleine Kämmerchen untergliedert, unter denen der Heizkanal hindurch läuft. Sie verliefen offenbar nicht einzeln, sondern lagen mindestens zu zweit, vermutlich zu mehreren nebeneinander. Es muss sich also hier im Südwesteckbereich des Thermenkomplexes zwar nicht um ein Caldarium mit großem Hypokaustbereich, aber doch um einen relativ intensiv warmgehaltenen Raum handeln.

Die regulären Thermeninstallationen beginnen also wirklich schon hier in der äußeren Ecke der Anlage. In den meisten Großthermen, die bisher

der als Thermen-Gymnasien angesprochenen Gruppe an, vgl. dazu allgemein F. Yegül, *Bath and Bathing in Classical Antiquity* (1992).

ausgegraben worden sind, hat man wenig über die technischen Installationen erfahren können, weil diese in der Regel ausgeplündert waren. Hier ist nun nach den ersten Funden damit zu rechnen, dass diese Einrichtungen zum größten Teil noch erhalten sind.

4. Funde²⁸

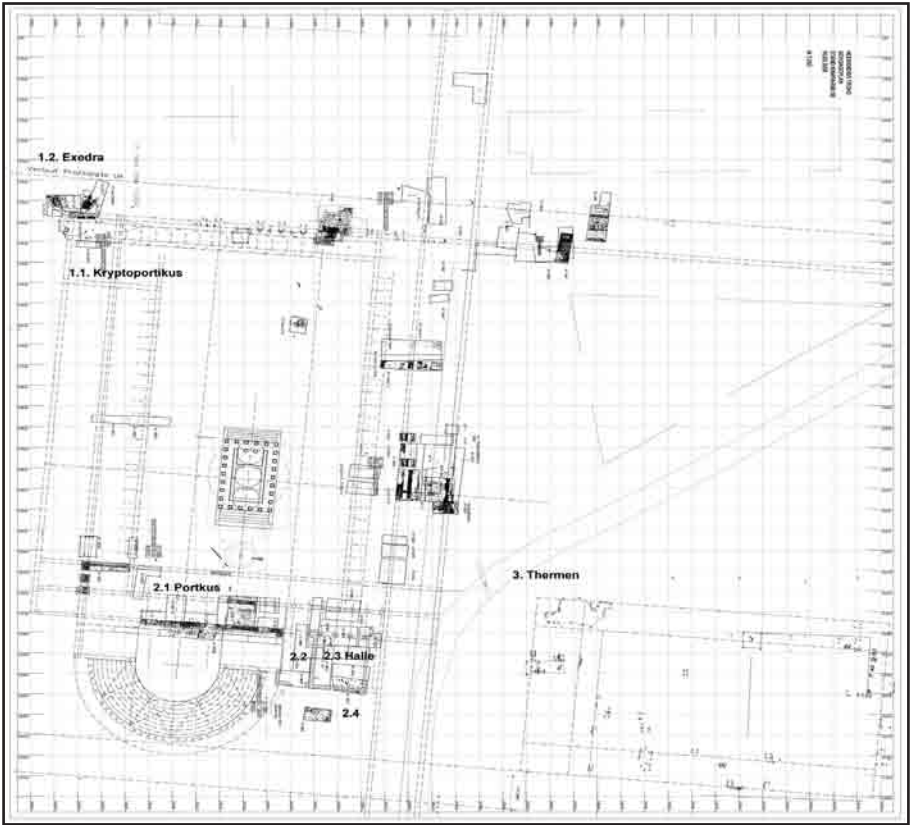
Während der Grabungen im vergangenen Jahr kamen auch zahlreiche Funde zutage. Im Vordergrund stand aber in erster Linie die Aufarbeitung der Funde des Jahres 2007. Nachdem diese abgeschlossen werden konnte, wurden einige wenige Befunde aus 2008 bearbeitet.

In einer wohl als Auffüllung anzusprechenden Schicht in der Halle A kamen neben Keramik-, Lampen, Glas- und Beinfragmenten auch zahlreiche Terrakottafragmente zutage, die von der frühen Kaiserzeit bis in die Spätantike datieren. Die Befunde aus der Halle konnten jedoch, bis auf die Münzen, noch nicht ausgewertet werden. Wie oben bereits erwähnt fand sich in NO 9 unterhalb der verstürzten Bauelemente aus Marmor insbesondere im Norden des Schnittes ein Brandhorizont, der viele Keramiken, Schlacken und Münzen erhielt; die meisten hier geborgenen Stücke datieren in das 4.-5. Jh. Chr., was sich mit den Fundmünzen aus diesem Bereich deckt. Interessant und erwähnenswert ist eine Anhäufung von Amphorenfragmenten (), die alle einem Typus anzugehören scheinen, der als Typus bislang unbekannt ist. Ähnliche Stücke fanden sich in Troia und es wird daher vermutet, dass es sich um einen in der Troas beheimateten Typus handelt. Da zwischen den Fragmenten auch Fehlbrände des gleichen Typs auftraten, kann eine Produktion in Alexandria Troas selbst nicht ausgeschlossen werden. Im Profil des Schnittes ist deutlich zu erkennen, dass noch weitere Fragmente zu erwarten sind. Die zukünftigen Grabungen werden neben der Funktion des Baus sicherlich auch Kenntnisse hinsichtlich dieser Amphoren und deren „Lagerung“ an dieser Stelle liefern.

28 Die Arbeiten wurden unter der Leitung von Zeynep Yılmaz, M.A. (Keramik und Kleinfunde, Münster), Alexandra Boßmann, M.A. (Marmor, Münster) und Dr. Katharina Martin (Münzen, Münster) durchgeführt. Für die Restaurierung und Konservierung der Funde war 2008 erneut Mehmet Ayrancı (Istanbul) verantwortlich.

Auch bei der Bearbeitung des Marmors galt es in erster Linie die Funde aus 2007 zu bearbeiten, die auch abgeschlossen werden konnte. Es zeigte sich wie in den Jahren zuvor ein großes Spektrum an Wandverkleidungselementen verschiedener Herkunft, Farbe, Form und Funktion, insbesondere die Funde aus dem Bereich der Ost-Portikus und der Halle A. Darüber hinaus kamen auch zahlreiche Skulpturenfunde (vgl. oben Halle A) sowie Inschriftenfunde zutage. Dank der Übereignung der Schule im Dorf Dalyan an die Grabung war es in diesem Jahr möglich, die Keramik- und Marmorfunde zu trennen und damit eine Bearbeitung der jeweiligen Funde zu erleichtern.

Das Fundspektrum der Münzen reicht ähnlich wie in den letzten Jahren von wenigen spätklassisch/hellenistischen Stücken über lokale Prägungen der Kaiserzeit hin zu den spätantiken Reichsprägungen des 4. bis 5. Jhs., die erneut den Großteil der Fundmünzen ausmachen. Das Spektrum der Prägungen, die aus der (näheren und weiteren) Umgebung der Stadt Alexandria Troas stammen und die Hinweise auf allgemeinen Münzumschlag und (Handels-) Kontakte der Stadt liefern können, wurden in diesem Jahr erweitert: Mit zwei Prägungen aus Ilion sowie einer spätklassischen Münze aus Skepsis können wir nun weitere, sonst hier in Alexandria Troas sehr seltene Prägungen aus anderen Städten der Troas nachweisen. Zu den auch in den übrigen Jahren stets vertretenen Prägungen aus (der Nachbarkolonie) Parium gesellen sich nun Münzen aus thrakischen und makedonischen Städten, bei denen es sich (mit Ausnahme der hellenistischen Prägung aus Maroneia) auffälligerweise nicht um solche griechischer Poleis, sondern wie bei Parium um Münzen römischer Kolonien oder Munizipien handelt.

Plan 1

Abb. 1

Abb. 2

Abb. 3

Abb. 4

Abb. 5

Abb. 6

Abb. 7

Abb. 8

Abb. 9

Abb. 10

Abb. 11

2008 YILI VAN-YONCATEPE SARAYI, NEKROPOLÜ VE AŞAĞI KENTİ KAZILARI

Oktay BELLİ*

Yoncatepe Sarayı, nekropolü ve kenti kazıları, 14 Temmuz – 17 Ağustos 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Van Müze Müdürü Fütühat Başar ve müze temsilcisi Mete Tozkoporan'ın (M.A.) başkanlığı ve benim de bilimsel sorumluluğum altında yürütülen Yoncatepe Sarayı, nekropolü ve kenti kazılarına bilim kurulu üyesi olarak, Doç. Dr. Gül Şendil, Yrd. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, Araştırma Gör. Oya Bal (M.A.), Konservatör Vedat Evren Belli (M.A.), Arkeolog Harun Danışmaz, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli ile Türkiye'nin çeşitli üniversitelerine bağlı fakültelerin Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'na ait toplam 13 lisans öğrencisi katılmıştır¹.

Kazı sırasında ortaya çıkarılan ahşap, keramik, cam ve çeşitli metallere yapılmış eşya, âlet ve silâhların onarım ve konservasyon çalışmaları, Van'da bulunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin tam donanımlı modern ve çağdaş laboratuvarında konservatör Vedat Evren Belli (M.A.) tarafından yapılmıştır. Yoğun ve zor bir çalışma ortamı içinde kazımızın ortak sorunlarına örnek bir yaklaşım ile eğilen ve büyük bir çaba harcayarak özveri ile çalışan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime içtenlikle teşekkür ederim.

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 34134 Beyazıt İstanbul/TÜRKİYE e-posta: obelli@hotmail.com - oktaybelli@gmail.com

1 2008 yılı Van-Yoncatepe Sarayı, nekropolü ve kenti kazılarına lisans öğrencisi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğrencilerinden Sevda Esendemir, Ayşegül Yıldırım, Selin Horzum, Kübra Kaya, Özlem Karakoç, Fatih Soydan, Yasin Yaşar Köse, Ufuk Yazılıtaş, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Ergün Saçma, Mehmet Kolsuz, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinden Mücahit Okur, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Erkan Şişli ve Selçuk Ağırkaya katılmıştır. Çok büyük bir başarı ve özveri ile çalışan sevgili öğrencilerime bir kez daha teşekkür ederim.

2008 yılı Yoncatepe Sarayı, mekropolü ve kenti kazı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projesi Yürütücü Sekreterliği ile kendi maddi olanaklarımız tarafından gerçekleştirilmiştir. Sağlanan maddi destekten dolayı Bilimsel Araştırma Projesi Yürütücü Sekreterliği'ne çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti, bugünkü modern Van Kenti'nin 9 km. güneydoğusundaki Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün 1.5 km. güneybatısında yer almaktadır. Saray yerleşmesinin 1.5 - 2 km. doğusunda yükselen Varak (2800 m.) ve Erek (3200 m.) dağları, tam bir yarım ay biçimindeki doğal konumu ile doğudan esen sert ve soğuk rüzgârları önlemekte ve daha elverişli bir iklim sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en zengin su kaynaklarına sahip olan Varak ve Erek Dağları, aynı zamanda Van Bölgesi'nin ulaşım yönünden en elverişli ve kolay çıkılabilen yaylalarına da sahiptir. Su kaynaklarının yanı sıra, zengin otlak ve dağ çayırlarına sahip Erek Dağı ve yakın çevresi, yaz mevsiminde onbinlerce küçükbaş hayvanı ile göç eden yarı göçebe topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır. Varak ve Erek Dağları'nın hemen güneybatı eteğinde yer alan Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent yerleşmesi, zengin su kaynakları ve otlaklarına sahip Keşişgöl Yaylası'na giden yolu denetim altında tutmaktadır (Resim: 1). Yoncatepe Sarayı'ndan bakıldığı zaman kuzeyde Van Kalesi (eski Tuşpa), Van Şehri ve Toprakkale (eski Rusahinili) çok rahat bir şekilde görülmektedir. Oldukça elverişli ve güçlü savunma sistemine sahip olan Yoncatepe yerleşmesi, bu işlevini Urartu Krallığı'nın yıkılışına değin sürdürmüştür.

Saray yerleşmesinin 700- 800 m. kuzeyinde, Aşağı Kent'in ise 600 m. kuzeybatısında, şimdilik Van Bölgesi'nin en eski sulama tesisi olan Harabe Barajı bulunmaktadır. Doğuda Varak Dağı eteklerinden çıkan zengin su kaynaklarının önü, tıpkı büyük bir havuz gibi bir biri ardı sıra barajlar ile kesilmiştir. Köyün içinde ve batı eteğinde bulunan Bakraçlı barajlarının içi dolmasına ve duvarları tahribat görmesine karşın, Harabe Barajı'nın gövde

duvarı günümüze değin sağlam bir şekilde varlığını korumuştur. 4- 5 m. genişliğinde, 2 m. yüksekliğinde ve 80 m. uzunluğundaki baraj duvarı, arazinin eğimli olan batı kesimini kapatmaktadır. Baraj duvarı, düzgün kumtaşı bloklardan yapılmıştır. Ancak ne yazık ki yüzlerce yıldan beri suların taşımış olduğu kalın toprak tabakası, barajın içini doldurmuştur. Günümüzde barajın içi tarla olarak kullanılmaktadır. Batı yüzde ve duvarın ortasında bulunan 35 x 35 cm. büyüklüğündeki savak kısmı, bugüne değin bulunan Urartu barajlarındaki savakların en küçüğünü oluşturmaktadır. Batı yönüne doğru akıtılan sular, tarım alanlarının, sebze ve meyve bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır.

Basık bir tepe görünümünde olan Yoncatepe'nin en yüksek kesiminde saray, bunun kuzeydoğu eteğinde sivil yerleşim alanı ve kuzey eteğinde de nekropol bulunmaktadır (Resim: 2). Erken Demir Çağına ait diğer kale ve yerleşim merkezlerinde olduğu gibi, Yoncatepe'de sivil yerleşim merkezi ile nekropol alanı neredeyse iç içedir. Yerleşim merkezi ile nekropol alanının iç içe olmasında, kullanılabilir arazinin çok az ve yetersiz olmasının büyük etkisi vardır. Deniz seviyesinden 2050 m. yüksekliğinde olan saray yerleşmesi, şimdilik Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı alanını oluşturmaktadır. Saray yerleşmesinin güneyi dik ve derin bir uçurum ile sonuçlanmaktadır. Güneydoğudan batı yönüne doğru akan Doni Çayı, araziye geniş ve derin bir şekilde oymuştur. Saray yerleşmesinin kuzey kesimi de dik olmasına karşın, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerine doğru teraslar hâlinde alçalmaktadır.

Doğu- batı doğrultusunda uzanan saray yerleşmesi, yaklaşık 2.650 m²lik bir alana yayılmaktadır. Arazinin doğu kesimi çok dik ve eğimli olduğu için, sarayın en önemli mimarî yapıları, batıda 1675 m²lik bir alana yapılmıştır. Arazinin doğusu ile batısı arasındaki yükseklik farkının 10 m.yi geçmesi, doğu bölümündeki mimarî yapılar için çok büyük bir sorun oluşturmuştur. Bu yüzden doğu bölümündeki mimarî yapılar, açık avlu dışında en çok 450 m²lik bir alanda teraslar üzerinde yapılmıştır. Bu durumda Yoncatepe Sarayı'nın, Urartu sarayları ile kıyaslanmayacak ölçüde küçük olduğu görülmektedir (Resim: 3).

Temelleri taştan ve bunun üzeri de kerpiçten örülen saraydaki mimarî yapıların çok güçlü ve yüksek dış duvarları, aynı zamanda savunma duvarı görevini görmektedir. Saraydaki mimarî yapıların ilk katının duvarları düzgün kum taşlarından, ikinci katın duvarları da kerpiçten yapılmıştır. Bu hâliyle Yoncatepe, Van Ovası'nın kuzeydoğusunda Zızmım Kayalıkları üzerinde bulunan ve çevresi sur duvarı ile çevrili olmayan Toprakkale'nin (Rusahinili) konumuna çok benzemektedir. Ancak Toprakkale'de ulusal Tanrı Haldi adına kurulmuş tapınak olmasına karşın, Yoncatepe yerleşmesinde tapınak yoktur. Bilindiği gibi Urartu saraylarının çok büyük bir kısmı, yüksek ve yalçın kayalıklar üzerinde, çevresi çok güçlü savunma duvarları ile çevrelenen kaleler içinde bir veya iki tapınak ile birlikte planlanarak yapılmıştır.

Şimdilik bu kuralın dışında kalan tek yerleşme, Patnos Aznavurtepe'nin 8 km. güneydoğusunda bulunan Giriktepe Sarayı'dır. Bu yüzden Yoncatepe Sarayı, alçak bir tepe üzerinde bulunan Giriktepe Sarayı'nın konumuna çok benzemektedir. Ancak son sekiz yıldan beri akropoldeki sarayda sürdürdüğümüz arkeolojik kazı çalışmalarında herhangi bir çivi yazısı örneği bulamadığımız gibi, erzak küpleri üzerinde işaret, ölçek ve çivi yazısı ile resim yazısı da bulunamamıştır. Çok büyük bir olasılıkla Yoncatepe Sarayı, yerleşim merkezi ve nekropolü, Urartu Krallığı egemenliğine tâbi olmayan bir yerel beyliğe ait olmalıdır. Bilindiği gibi hem çivi yazılı Assur kaynakları, hem de Urartu kaynakları bu tür beyler konusunda önemli bilgiler vermektedir; örneğin Van'da bulunan küçük bir stel üzerinde şunlar okunmaktadır:

Rusa oğlu Argiştı, Gilurani'nin ormanının önü olan bu yerden,

Batu oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar, okunu 950 lokat (yaklaşık 485 m.) attı.

Görüldüğü gibi, Urartu Krallığı'nın başkentliğini yapan Van Ovası'nda bile bağ, bahçe ve orman alanlarına sahip beylerin varlığından söz edilmektedir.

Ayrıca Assur Kralı II. Sargon, M.Ö. 714 yılında Urartu ve onun müttefiklerine karşı düzenlemiş olduğu ünlü sekizinci seferinde, savaşta yendiği Kral I. Rusa'nın yakın çevresindeki Urartu soylu sınıfına ait beyleri, özellikle kral soyundan gelen temsilcilerden ayırmaktadır. Urartu yazılı

kaynaklarının da sık sık belirttiği gibi, savaşlara kendi askerleri ile katılan Urartu soylu sınıfına ait beyler ve komutanlar, hiç kuşkusuz savaşlardan erkek ve kadın tutsaklar ile birlikte büyük oranda büyükbaş ve küçükbaş hayvanları ganimet olarak almaktaydılar.

Yoncatepe Sarayı'nın ne zaman kurulduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak saray yerleşmesinin hemen kuzey eteğinde bulunan nekropol alanındaki birçok mezar, M.Ö. 1. binyılın başlarından beri kullanılmıştır. Saray, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu Bölgesi'ne kuzeyden ve doğudan bir çekirge sürüsü gibi giren İskitler tarafından diğer Urartu kaleleri ile birlikte yakılıp yıkılmıştır. Bu korkunç yıkım ve yağmadan canını zor kurtaran halk, taşınabilir eşya ve silâhlarıyla birlikte Erek Dağı'na sığınmıştır. Ayrıca saraydaki insanlar kaçarken yanlarına yiyecek ve bakliyat almayı da ihmal etmemişlerdir. Büyük Salon'un döşeme taşları üzerine dökülen kırmızı mercimek taneleri, kaçışın ne denli acele ve büyük bir panik içinde olduğunu göstermektedir. Bu yıkımdan sonra saray kesimi, yeni bir yerleşmeye uğramamıştır.

YONCATEPE SARAY DUVARLARININ RESTORASYON ÇALIşMALARINI

Tıpkı 2007 yılında olduğu gibi, 2008 yılında da Yoncatepe Saray duvarlarının restorasyon çalışmalarına daha çok ağırlık verilmiştir (Resim: 4). Bu çalışma döneminde, özellikle sarayın batı bölümündeki yapıların güneybatı, güney ve güneydoğu duvarlarının restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Restorasyon çalışmaları, bölgenin geleneksel konut mimarisini, inşa yönetimini çok iyi bilen ve bunu uygulayan Mimar Yrd. Doç. Dr. şahabettin Öztürk'ün denetiminde yapılmıştır. Duvarların yapımında çalışan ustalar Yoncatepe Sarayı'nın 800 m. doğusunda yer alan Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nde yaşayan, kumtaşı ve çamur harç ile duvar inşa eden kişilerden oluşmaktadır. Geleneksel konut mimarisini çok iyi bilen ve bunu kendi köy konutlarında uygulayan taş duvar ustaları, mesleklerinde uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır (Resim: 5).

Restorasyon çalışmalarında, duvarlarda kullanılan eski kum taşı ve çamurun dışında, hiçbir yeni ve yabancı malzeme kullanılmamıştır. Duvarların özgün malzemesini oluşturan kum taşı bloklar da, son 11 yıldan beri duvarlardan yıkılan ve bizim daha önce büyük bir titizlikle toplayarak biriktirdiğimiz taşlardan oluşmaktadır. Duvar taşlarının arasında birleştirici malzeme olarak, özü kil olan çamur kullanılmıştır. Çimento ve kireçten çok daha sağlam olan bu çamur, 2700 yıldan beri geleneksel konut mimarisinin yapımında da kullanılmaktadır.

Kum taşından örülen duvarların dış kısmı sıvanmamıştır. Duvarlarda eski kum taşı blokların kullanılması sonucunda, duvarların özgün görünümü bozulmamıştır. Sanki 2700 yıl önce yapıldığı gibi görünen taş duvarlar, M.Ö.7. yüzyıl duvarın örgüsü konusunda çok önemli bir görüntü sergilemektedir.

Taş duvarların gerçek yüksekliği 2.80- 3 m. arasında olmasına karşın, arazinin biçimine göre standart bir yüksekliğe ulaşılmıştır. Arazinin eğimine göre uygulanan bu yükseklik, duvarlara hem estetik bir görünüm kazandırmış, hem de taş duvarların yüksekliği konusunda izleyenleri bilgilendirmiştir.

GÜNEYBATI DUVARLARI

Kum taşından büyük bir özenle örülen ve sarayın batı bölümündeki güneybatı duvarları, arazinin dik ve eğimli olması yüzünden daha çok yıkılmıştır. Güneydoğudan batı yönüne doğru akan Doni Çayı, kalkerden oluşan araziye geniş ve derin bir şekilde oymuştur. Bu yüzden sarayın en çok tahribata uğramış olan kısmını, güneybatı ve güney duvarları oluşturmaktadır. Bu bölgedeki taş duvar temellerinin mevcut genişliği 1.80 m.- 2 m., yüksekliğinde ve ortalama 60 cm. ile 80 cm. arasında değişmektedir (Resim: 6).

Sarayın batı bölümündeki güney duvarlarının toplam uzunluğu 49 m.dir. 2008 yılı restorasyon çalışmalarında, güneybatı duvarları ile güneydoğu duvarlarının onarım çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Restorasyonu yapılan güneybatı duvarının toplam uzunluğu 39 m., güneydoğu duvarının uzunluğu ise 8 m.dir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, sarayın güneybatı duvarlarının yapıldığı arazi çok eğimli ve elverişsiz olduğu için, buradaki taş temeller, diğer yönlerdeki duvarlarda görmediğimiz bir şekilde kurtin- bastiyon tekniğiyle örülmüştür. Buna karşın duvarların yıkılması önlenememiştir. İlk bastiyon, güneybatı köşe duvarından 85 cm. doğuda yapılmıştır. Ortalama 70 cm. derinliğinde ve 4.5 m. uzunluğundaki bastiyon, arazinin en zayıf kısmındaki duvarları güçlendirmiştir. Bastiyonun temellerinde daha büyük taşların kullanıldığı görülmektedir. Bastiyonun üst kısmına doğru kumtaşı bloklarının geriye alınması ile bir eğim oluşturulmuş ve taş duvarların ileriki yıllarda yıkılmaması sağlanmıştır. Bastiyon bu özgün görünümü ile sanki bir piramit görünümü kazanmıştır. Benzer biçimli bastiyon, sarayın kuzey duvarlarında da bulunmaktadır. Bu yüzden Yoncatepe Sarayı'nın taş duvarlarında bulunan bastiyon mimarîsi ve uygulaması arasında bir bütünlük sağlanmıştır.

Bastiyondan 13.5 m. doğuda, ikinci bastiyon yapılmıştır. Ortalama 80 cm. derinliğinde ve 2.70 m. uzunluğundaki bastiyon, yine taş duvarların en zayıf bölümünü güçlendirmektedir. Bu bastiyonun temellerinde daha iri taşlar kullanılmış ve üst kısma doğru taşlar geriye çekilerek bir eğim oluşturulmuş ve duvarların ileride yıkılması önlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bastiyondan sonra, 5.35 m. doğuda, ortalama 30 cm. derinliğinde bir rizalit çıkıntısı yapılmıştır. Benzer rizalit, sarayın batı duvarında da bulunmaktadır, ancak bunun derinliği 20- 25 cm. kadardır. Rizalit çıkıntısından doğu yönüne doğru taş duvar 11.70 m. devam etmekte ve güneydoğu duvarının köşesi ile birleşmektedir.

Ortalama 1.80 m. ile 2 m. genişliğindeki güneybatı duvarının yüksekliği de, 1.70 m. ile 2.40 m. arasında değişmektedir. Yüksekliğin farklı ölçülerde olmasının asıl nedeni özellikle arazinin bazı yerlerinin eğimli olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca daha önce restore edilen duvarların yüksekliği ile de bir uyumun sağlanmış ve estetik görünüme önem verilmiştir.

Taş duvarların restorasyonunda, daha önceki yıllarda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan yıkılmış eski kumtaşı bloklar kullanılmıştır. Taşlar arasında birleştirici malzeme olarak da, tıpkı Eskiçağda yapıldığı gibi çamur

kullanılmıştır. Çamurun özünü kil oluşturduğundan çimentodan çok daha sağlam ve kalıcı bir taş duvar dokusu ortaya çıkmıştır. Böylece yıkılan çeşitli depo odalarının eksik olan güney duvarları yapılmış, hem de ilk özgün biçimine kavuşmuştur. Taş duvarlarda eski kumtaşı bloklarının özenle kullanılması sonucunda, duvarlarının özgün görünümü bozulmamış ve 2700 yıllık geleneksel mimarî yeniden canlandırılmıştır (Resim: 7).

Güneybatı duvarının tümüyle yıkık olan güneydoğu köşesi ise, 2009 yılı çalışmalarında yapılacaktır. Sarayın güneydoğu köşesine kadar devam eden 12.30 m. uzunluğundaki duvarın yalnızca temelleri kalmıştır. Eksik olan bu bölümün restorasyonu yapıldığı takdirde, sarayın batı bölümünün taş duvarları tümüyle eski görünümünü kazanacaktır.

GÜNEYDOĞU DUVARLARI

Sarayın güneybatı duvarı, daha sonra kuzey yönüne dönerek, birinci salonun güneydoğu duvarı ile birleşmektedir. Ancak salonun güney duvarı, özellikle arazinin eğiminden dolayı tümüyle güney yönüne doğru yıkılmıştır. Kuzey kesimi sağlam olan ve ikinci salona geçit veren duvarın mevcut genişliği 1.80 m., yüksekliği de 2.20- 2.40 m. arasında değişmektedir. Ayrıca duvarların üzerindeki iki- üç sıra taşın, kenarlara doğru kaydığı görülmektedir. Taş duvarın güney yönüne doğru yıkılan bölümü, ortalama 7.5 m.- 8 m.dir. Yıkılan bölüm aynı kumtaşı bloklar ile yeniden örülmüş ve sağlam kalan duvarlar ile birleştirilerek, bir bütünlük sağlanmıştır (Resim: 8).

2009 yılında sarayın temellerine varıncaya değin yıkılan güneydoğu duvarlarının restorasyon çalışmalarına devam edilecektir.

AŞAĞI KENT YERLEŞMESİ KAZI ÇALIŞMALARI

Aşağı kent yerleşmesi, Yoncatepe Sarayı'nın yaklaşık olarak 160 m. kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yayvan ve basık bir tepenin kuzey eteğinde bulunan kent yerleşmesinin deniz seviyesinden yüksekliği, ortalama 1960

m.dir. Yayvan tepenin güneyi daha yüksek, kuzey kısmı ise daha alçaktır. Kentin tepenin kuzey eteğinde yapılmasının nedeni, güneyde Doni Deresi Vadisi'nden esen sert ve soğuk rüzgârların etkisinden korunması içindir.

Kent yerleşmesi hakkında toprak üzerinde yok denecek kadar az iz görülmektedir. Yıkılan konut duvarlarının taşları, 2700 yıl boyunca toprak tabakası altında kalmıştır. 2005- 2008 yıllarında kazı bilim kurul üyemiz Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ve ekibinin manyetik ve jeoelektrik yöntemiyle yaptığı çalışma sonunda, kent yerleşmesinin varlığı kesinlik kazanmıştır. Yerleşme alanının sınırlarının nereye kadar yayıldığını bilemiyoruz, ancak bu konudaki çalışmalarımız devam etmektedir. Çalışmaların sonuçlanması ile kentin kaç dönümlük bir alana yayıldığı öğrenilecektir.

Yayvan tepenin kuzey eteklerine kadar uzanan kent yerleşmesi, bugünkü Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün konumu ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Kent yerleşmesinin kuzeyinde, doğudan batı yönüne doğru alçalan arazi, geniş ve yayvan teraslar hâlinde uzanmaktadır. Kent yerleşmesinin doğusunu Varak (2800 m.) ve Erek Dağları (3200 m.) tam bir yarım ay biçiminde çevrelemekte ve doğudan esen sert ve soğuk rüzgârlardan korumaktadır. Bu dağların eteklerinden çıkan çok sayıdaki güçlü su kaynağı, güneybatı ve batı yönlerine doğru akmakta, meyve ve sebze bahçeleri ile tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Ayrıca batı yönüne doğru akan kaynak sularının önü kesilerek ünlü Harabe Barajı yapılmıştır. Kent yerleşmesinin 700 m. kuzeybatısındaki Harabe Barajı, batısında yer alan tarım alanlarına hayat vermektedir. Sulamaya dayalı olarak yapılan modern tarım, hayvan besiciliğinden çok daha fazla önem taşımaktadır. Konut odalarının yapılmasında ve işlevsel olarak kullanılmasında, elde edilen tarım ürünlerinin çok büyük bir etkisi vardır.

Yörede bitki örtüsünün gür olması, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin gelişmesini sağlamıştır. Varak ve Erek Dağları arasındaki Cehennem Deresi Vadisi, Doni Deresi Vadisi ve özellikle Erek Dağı üzerindeki Keşişgöl Yaylası, yaz aylarının sonunda bile çok gür çayır ve zengin otlaklara sahiptir. Bu yüzden Eskiçağdan günümüze değin yöre halkının

ekonomik geçim kaynaklarının başında, hayvan besiciliği çok önemli bir yer tutmaktadır. Yüksekliğin fazla olması, zengin su kaynakları ile dağ çayırıları ve otlakların gür olması, yöreyi çok elverişli bir yayla ortamına çevirmiştir. Bu yüzden yöre, Van Bölgesi'nde en fazla büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin yapıldığı yerler arasında yer almaktadır. Hayvan sürülerini korumak için yapılan savunma duvarları ve kış mevsiminde barınmaları için yapılan ahırların kent yerleşmesindeki konutların en önemli bölümlerinden birini oluşturduğu sanılmaktadır.

Yöre ağaç çeşitleri yönünden de oldukça zengindir. Özellikle Varak ve Erek Dağları arasında bulunan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan derin ve geniş vadi "Cehennem Deresi Vadisi" olarak isimlendirilmektedir. Bu vadiye bu ismin verilmesinin nedeni, 19. yüzyılın sonlarında bölgede araştırma yapan yabancı seyyahların bu vadideki yabanî meyve ağaçları ve sık bitki topluluğu yüzünden, bu vadiden at ile geçememeleri yüzündendir. Yörede yetişen ağaç türleri arasında meşe, çam, kavak ve karaağaç türleri gelmektedir. Ağaç türlerinin zenginliği, taştan yapılan konutların kapı ve çatı örtüsünün temin edilmesi ve kışın yakacak gereksinmesinin karşılanması açısından son derece önemlidir.

Ayrıca sık bitki topluluğu ile kaplı bulunan Varak ve Erek Dağları çevresi ile Cehennem Deresi Vadisi ve Doni Deresi Vadisi, kara av hayvanlarına da çok olumlu bir yaşam olanağı sunmuştur. Bölgede av hayvanları o kadar çeşitli ve çoktur ki, avcılık halkın en önemli uğraşlardan birini oluşturmaktadır. Eskiden yakın çevrede dağ keçisi, yaban koyunu, Kafkasya ceylanı, ayı, domuz, tilki, kurt, tavşan ve keklik yaşamaktadır. Ancak aşırı avlanma yüzünden birçok av hayvanının soyu tükenmiştir.

Yoncatepe Sarayı'ndaki konutların duvarları, sur ve teras duvarları, mezar odalarının yan duvarları, aşağı kentin konut duvarlarının tümü de, düzgün işlenmiş yassı kum taşından yapılmıştır. Yakın çevrede oldukça kaliteli ve zengin kum taşı yatakları bulunmaktadır. İlginçtir ki bugünkü Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nün geleneksel konut yapılarının duvarları da, benzer inşa tekniğiyle kum taşından yapılmıştır. Taşlar arasında birleştirici

malzeme olarak, kil kullanılmıştır. Çimento ve kireçten çok sağlam olan kil, tıpkı kum taşı gibi bu yörenin geleneksel konut mimarisinin inşa malzemesini oluşturmaktadır.

2008 yılı kazı döneminde sivil yerleşim alanının kuzey eteğinde bulunan konutlarda çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz çalışma planında, konutlardan çıkarılan yıkılmış kum taşı bloklar ile toprağın döküleceği alanlar belirlenmiş ve buna göre çalışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin dökülecek toprak alanı, daha sonraki yıllarda yapacağımız çalışmaları engellemeyecek bir yer olmuştur. Tümüyle taştan yapılan konut duvarlarının yıkılması ile oluşan on binlerce kum taşı bloğu ise, daha sonraki yıllarda yapacağımız restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere, düzenli bir şekilde 54 m. uzunluğunda ve 3 m. genişliğinde bir duvar gibi dizilmiştir. Taşların doğu-batı doğrultusunda kabaca bir duvar gibi dizilmesinin amacı, çalışma alanına daha sonra hayvan sürülerinin girmesini ve konut duvarlarına zarar vermesini engellemek içindir.

I NO.LU ADA

2007 ve 2008 yılında yapmış olduğumuz arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda, Aşağı Kent Yerleşmesi'ndeki konutların adalar hâlinde planlanarak yapıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin kentin kuzeyinde yer alan ve bazı odaları yeni yapılan kara yolu çalışmaları ile tahrip edilen odaların müşterek bulunduğu adayı, şimdilik geçici olarak I No.lu konut alanı olarak adlandırdık. Toplam 1000 m²lik bir alanı kapsayan bu adada, büyüklü-küçüklü 13 oda bulunmaktadır (Çizim: 1). Odaların kullanım amacına göre, büyük bir titizlikle planlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. 2007 ve 2008 yıllarında yapmış olduğumuz kazı çalışmalarında, ortaya çıkarmış olduğumuz 13 odayı, bir bütün içinde değerlendirme olanağına sahip olabildik (Resim: 9).

I No.lu adanın en kuzey ucunda bulunan odayı, 1 No.lu mekân olarak adlandırdık. Bu büyük odanın güney duvarı 27 m. uzunluğunda olmasına karşın, kuzey duvarları arazinin eğimli olmasından dolayı yıkılmış ve daha

sonra da özellikle yeni yapılan kara yolu tarafından tahrip edilmiştir. Bu yüzden odanın kaç metre büyüklüğünde olduğunu bilemiyoruz. Kabaca dikdörtgen bir plan gösteren bu büyük odanın doğu duvarı, kuzey yönüne doğru ancak 9 m. kadar varlığını koruyabilmiştir. Batı duvarı ise tümüyle tahribata uğramıştır. Odanın batısının bir başka ilginç özelliği, kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarın, yassı ve düzgün ana kaya üzerinde bulunmasıdır. Aynı düzgün ana kaya, güneyinde bulunan 2 No.lu oda da bulunmaktadır. Kum taşından yapılan duvar yüksekliği, ancak 40-60 cm. kadar varlığını koruyabilmiştir. Odanın içinde ise herhangi bir ara bölme bulunmamaktadır.

1 No.lu büyük odanın iki kapısı bulunmaktadır; bunlardan biri doğuda, diğeri ise güneydedir. Doğru duvarı üzerinde bulunan kapı, dışarıda olasılıkla açık bir alana doğru açılmaktadır. Ortalama 75 cm. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğinde olan kapı, içeriye doğru açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının ahşaptan yapıldığı bilinmekteyse de, herhangi bir ahşap kalıntısı günümüze değin ulaşmamıştır. Odanın ikinci kapısı ise, güney duvarı üzerinde 2 No.lu odaya açılmaktadır. Ortalama 80 cm. genişliğinde ve 1.30 m. derinliğinde olan kapı girişi, kum taşından oldukça özenli bir şekilde örülmüştür.

Bu büyük odanın güneybatısında bulunan 2 No.lu oda, ikinci büyük mekânı oluşturmaktadır. 11 x 12.60 m. ölçülerinde kabaca dikdörtgen plan gösteren bu odanın duvar uzunlukları eşit değildir. Ortalama 138 m² bu odanın içinde de herhangi bir ara bölme yoktur. Odanın kuzey ve güney duvarları 80 cm., doğu ve batı duvarları ise 90 cm. genişliğindedir. Kumtaşından büyük bir özenle örülen oda duvarlarının yüksekliği de, değişkenlik göstermektedir. Örneğin arazinin eğimli olan kuzey duvarı ortalama 40 cm., güney duvarı ise 1 m. yüksekliğindedir. İlk yapıldığı sırada oda duvarlarının 2 m. üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Duvarların yıkılması ile odanın içi ve dışı taş ve toprak ile dolarak kapanmıştır.

Bu odanın bir başka ilginç özelliği, tıpkı bitişiğinde ve kuzeyinde bulunan oda gibi, batı duvarının tümüyle ana kaya üzerinden geçirilmiş olmasıdır.

Ancak duvarın taşlarının büyük bir kısmı tahribata uğramıştır. Eğimli ve düz olan ana kaya, odanın batı duvarının doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Eğer istenilse idi, kumtaşından oluşan ana kaya kolaylıkla demir murçlar ile kesilip düzeltilebilirdi. Oda tabanının sıkıştırılmış kil ile yapıldığı gözlenmiştir. Bu büyük odanın güneyindeki diğer odalar ile bağlantısını sağlayan, bir başka oda bulunmaktadır. Ortalama 80 cm. genişliğinde ve 1.10 m. derinliğindeki kapı girişi odanın güneydoğu köşesine yakındır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmamaktadır.

2 No.lu büyük odanın hangi amaçla kullanılmış olduğunu şimdilik kesin olarak bilmiyoruz. Kazı sırasında ortaya çıkan küçük buluntular da, bu konuya yardımcı olmamaktadır. Çok büyük bir olasılıkla, depo amaçlı olarak kullanılmış olmalıdır.

Bu odanın doğusunda ve bitişiğinde bulunan odalar topluluğunun, bir plan dâhilinde birbiri ile bağlantılı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak odalar topluluğunun, batıdaki dikdörtgen planlı oda ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu alandaki odalar topluluğunun hem güneyine bitişik olarak yapılan odalar ile hem doğu yönündeki açık alana birer kapı ile açıldığı görülmektedir (Resim: 10).

Batıdaki odanın bitişiğinde ve doğusunda ortalama 6.30 x 7 m. büyüklüğündeki kare planlı bir oda, ara duvarlar ile üçe bölünmüştür. Bunun kuzeyindeki 3 No.lu oda, doğu-batı doğrultusunda 6.20 x 4.5 m. ölçülerinde dikdörtgen plan göstermektedir. Odanın tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın kuzey duvarının önünde bir çocuk iskeleti bulunmuştur. Normal bir gömüyü yansıtmayan bu iskeletin, binayı terk ediş sırasında orada kaldığı sanılmaktadır.

Bu odanın güneyindeki alan ortadan bölünerek, küçük iki ayrı odaya dönüştürülmüştür. Batıda 3.90 x 3 m. büyüklüğünde kare plan gösteren 4 No.lu odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmış, ancak odanın güney duvarının önüne sal taşlardan bir seki yapılmıştır. Ortalama tabandan 30 cm. yüksekliğindeki sekinin genişliği de 40 cm.dir. Sekinin doğu ucuna,

yine düzgün biçimli iki kum taşı blok dikey olarak yerleştirilerek, bir niş yapılmıştır. Topraktan ve nemden etkilenmemesi için taş sekinin üzerine çeşitli gıda maddeleri, tarım ve bakliyat ürünlerinin konulduğu anlaşılmaktadır. Bulunan kandil parçası, odanın kandiller ile aydınlatıldığını göstermektedir.

Bu odanın bitişiğinde ve doğusunda yer alan 1.75 x 2.60 m. ölçülerindeki 5 No.lu küçük odanın tabanı da, düzgün sal taşları ile döşenmiştir. Ancak yıkılan çatının ve yan duvar taşlarının etkisi ile taban taşlarının kaydığı görülmektedir. Bu odanın güneybatı köşesine de, sal taşlarından bir niş yapılmıştır. Odalarda bulunan ezgi taşları ve öğütme kaplarının da gösterdiği gibi, bu kompleksteki odaların tarım ürünlerinin işlendiği ve değerlendirildiği yerler olduğu anlaşılmaktadır.

5 No.lu odanın bir başka ilginç özelliği, doğusunda 7 No.lu odaya geçit veren kapı girişinin daha sonra örülerek köreltilmesidir. 75 cm. genişliğinde ve ortalama 1 m. derinliğinde olan kapı girişi, büyük taşlar ile örülerek kapatılmıştır. Ayrıca 6 No.lu odadan 12 No.lu odaya geçit veren kapı girişi de, sonradan örülerek, bir nişe dönüştürülmüştür. Kapı girişlerinin ne zaman ve hangi nedenlerden dolayı köreltildiğini bilemiyoruz.

Bu iki odanın güneyinde bulunan 6 No.lu oda ise, 3.25 x 5.75 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Oda, doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Bu odanın güney duvarının mevcut yüksekliği, 1.60 m.dir. ilk yapıldığı sırada taş duvar yüksekliğinin 2 m.nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Birçok oda gibi, bu odanın tabanında sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın içinde bulunan birçok depolama kabının hemen hepsi, çatının ve yan duvarlardaki taşların yıkılması sonucunda kırılarak küçük parçalara ayrılmıştır.

Depo amaçlı kullanılan bu odanın en ilginç özelliği, güneydoğu köşede duvar içine yapılmış bir aydınlanma boşluğunun olmasıdır. Aslında bu aydınlanma boşluğu, 12 No.lu odaya geçit veren bir kapı girişidir. Ancak daha sonra örülerek köreltilmiş ve bir niş biçimine dönüştürülmüştür. Ortalama 70 cm. genişliğinde ve 85 cm. derinliğinde olan aydınlanma boşluğunun tabandan yüksekliği ise 60 cm.dir. Aydınlanma boşluğunun aynı zamanda

içine çeşitli eşyaların konulduğu bir niş olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Aydınlanma boşluğunun üç kenarı gibi, alt kısmı da büyük bir özenle kum taşından örülmüştür. Tabana doğru daralan ve kabaca piramite benzeyen boşluk, ışığı tavandan almaktadır. Benzer biçimli aydınlanma boşlukları, 700 m. kadar kuzeyde yer alan Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nde geleneksel mimariye sadık olarak yapılan konutlarda da bulunmaktadır. 6 No.lu bu oda, doğu duvarı üzerinde bulunan 60 cm. genişliğinde dar bir kapı ile doğusundan bulunan 7 No.lu odaya açılmaktadır (Resim: 11).

Odanın hemen doğusunda ortalama 5.90 x 5.70 m. büyüklüğündeki 7 No.lu oda, kabaca kare planlıdır. Odanın tabanı sal taşları ile döşenmişse de, çatının ve özellikle yan duvarlarındaki taşların yıkılması sonucunda bunların kaydığı ve eğildiği görülmektedir. Odanın güney duvarı önüne, tabandan 40 cm. yüksekliğinde ve 50 cm. genişliğinde sal taşlardan bir seki yapılmıştır. Taştan örülen benzer sekiler geleneksel konut mimarisinde de görülmektedir. Sekinin üzerine, topraktaki nemden etkilenmeyecek çeşitli tarım ürünlerinin konulduğu anlaşılmaktadır.

Odanın güneydoğu köşesine yakın bir kapı boşluğu bulunmaktadır. Ortalama 75 cm. genişliğinde ve 1.30 m. derinliğindeki kapı boşluğu, güneyde bitişik olarak yapılan 8 No.lu odaya açılmaktadır. Kapı girişinin hemen güneydoğu kısmında, tabana gömülmüş ve *in situ* durumunda bir kapı sövesi alt mili taşı bulunmuştur. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. Kapı sövesi alt mili taşının uzun süre kullanımdan dolayı aşınıp daire biçimli bir çukurluk yaptığı görülmektedir. Ahşaptan yapılan kapı ve sövesinden günümüze değin en küçük bir kalıntı kalmamıştır.

Tarım ürünlerinin konulduğu ve değerlendirildiği bu oda hem güneyinde, hem de kuzeyinde bulunan odalara birer kapı ile bağlantılıdır. Ara duvarın kuzeydoğu köşesine yakın 80 cm. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğindeki kapı boşluğu, güneyindeki odaya geçit veren kapı boşluğunun tam simetrisi durumdadır. Bu iki odayı ayıran 1.20 yüksekliğindeki taş duvar, arazinin kuzey yönüne doğru eğimli olması yüzünden, kuzeye doğru eğilmiştir.

Ortalama 4.30 x 6.20 m. büyüklüğündeki 8 No.lu oda kabaca dikdörtgen planlıdır. Odanın tabanının sıkıştırılmış kilden yapıldığı görülmüştür. Bu odanın doğu duvarı üzerinde bulunan 70 cm. genişliğindeki kapı boşluğu, dışarıda avlu gibi açık bir alana açılmaktadır. Depo amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılan bu odanın kuzey duvarının orta kısmında bulunan 90 cm. genişliğinde ve 90 cm. derinliğindeki kapı boşluğu, aynı zamanda kuzeyinde bulunan 9 No.lu oda ile bağlantıyı sağlamaktadır.

Kuzeyindeki 9 No.lu oda, 2.95 x 6.25 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Oda doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Kapı girişinin doğu köşesinde *in situ* bulunan kapı alt mili söve taşı, kapının içeriye doğru açıldığını göstermektedir. Tek kanatlı olduğu anlaşılan ahşap kapıdan en küçük bir kalıntı kalmamıştır. Kapının çürüdüğü anlaşılmaktadır. Kapı girişinin ön ve arkası ile iç kısmının sal taşları ile döşendiği görülmektedir. Odanın tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmışsa da, ancak tabana yer yer sal taşları da konulmuştur. Birçok odada olduğu gibi, bu oda içinde bulunan yuvarlak biçimli bazalt ezgi taşları, tarım ve bakliyat ürünlerinin öğütülmesi işleminde kullanılmıştır.

Güneybatı köşede yer alan 10 No.lu oda, 3.70 x 9.20 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu odanın da, tıpkı kuzeyinde ve aynı doğrultuda bulunan 1 ve 2 No.lu odalar gibi, doğu duvarı ana kaya üzerinden geçirilmiştir. Odanın tabanı, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu odanın doğusunda bulunan mekânlar ile bağlantısını sağlayan iç kapı girişi, 11 No.lu odaya açılmaktadır. Kapı sövesi alt mili taşı, yerinden çıkmıştır. Tek kanatlı kapı, içeriye doğru açılmaktadır.

11 No.lu oda, 6.90 x 9.5 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu iki odayı, ortalama 1 m. genişliğindeki bir ara duvar ayırmaktadır. Taş duvarların içeriye doğru yıkılması ile, diğer odalar gibi bu oda da taş ve toprak ile dolmuştur. Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; bunlardan kuzey duvarında olanı 2 No.lu mekâna, doğu duvarı üzerinde bulunanı da, 12 No.lu mekâna açılmaktadır. Odanın

güney duvarı üzerinde ise dışarıya açılan herhangi bir kapı girişi yoktur. Kapı sövesi alt mili taşları, yerlerinden çıkmıştır. Odanın tabanı, diğer odalar gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Odanın hangi amaçla kullanıldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

11 No.lu odanın hemen doğu bitişiğinden bulunan 12 No.lu mekân, 9.75 m. x 9.65 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Burası, 1 ve 2 No.lu mekândan sonra, üçüncü büyük odayı oluşturmaktadır. Odanın içinde herhangi bir ara bölme yoktur. Odanın kuzey duvarı üzerinde bulunan ve 6 No.lu mekâna geçit veren kapı girişi, 6 No.lu oda yönünde köreltilerek, bir nişe dönüştürülmüştür. 13 No.lu odaya geçit veren kapı ise, 1 m. derinliğinde ve 90 cm. genişliğindedir. Tek kanatlı olan kapı, içeriye doğru açılmaktadır. Kapı sövesi alt mil taşı ise, yerinden çıkmıştır.

11 No.lu odanın 1.60 - 1.80 m. yüksekliğinde olan güney duvarı, arazinin eğiminden dolayı kuzey yönüne doğru kaymış ve yer yer yıkılmıştır. Oda içinde bulunan bazalt taşından yapılmış kırık ezgi kapları ve taşları, tarım ürünlerinin öğütüldüğünü göstermektedir.

Doğuda bitişik olarak bulunan 13 No.lu oda, küçük bir avlu niteliğindedir. 2.30 m. x 4.90 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren ana giriş odası, günümüzde Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü konutlarının giriş odasının planı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Giriş odasının doğusunda bulunan ve dışarıya açılan asıl kapı girişi, 105 cm. genişliğinde ve 1 m. derinliğindedir. Bu kapı boşluğu, şimdiye kadar I No.lu adada yer alan konutlardaki en geniş kapı girişini oluşturmaktadır. Giriş odası, hem batısında bulunan 12 No.lu odaya, hem de kuzeyinde bulunan 7 No.lu odaya geçit vermektedir. Kapı sövesi alt mili taşı, yerinden çıkmıştır. Giriş odasının tabanı düzgün biçimli sal taşları döşenmişse de, büyük bir kısmı kaymış ve yıkılmıştır.

I No.lu adada yer alan odaların asıl giriş kapıları, rüzgârdan etkilenmeyen hep doğu yönüne açılmaktadır. Batı kesimde ise herhangi bir kapı girişi bulunmamaktadır. Batı yönünde giriş kapısının bulunmamasının nedeni, batıdan esen soğuk ve şiddetli rüzgârdan korunmak içindir (Resim: 12).

Tümüyle düzgün işlenmiş kum taşlarından yapılan konut duvarlarının iç kısımlarının sıvandığı anlaşılmaktadır. Ancak dökülen sıvaların beyaz kireç ile badana edilip edilmediğini şimdilik bilemiyoruz. Odaların üst örtüsünün, tıpkı günümüzdeki Bakraçlı (Yedikilise) Köyü konutlarında olduğu gibi, düz dam biçiminde olduğu anlaşılmaktadır.

Odaların içinde çok sayıda yenilerek atılan büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan kemikleri bulunmuştur. Ancak şimdiki kadar kazısı yapılan odaların içinde, herhangi bir tandır ve ocak yerine rastlanmamıştır. Odaların içinde bulunan depolama kaplarının yanı sıra, kırmızı açkılı Urartu saray çanak çömlek parçaları da bulunmuştur. Yoncatepe Sarayı'nda benzerleri bulunmayan kaliteli Urartu saray çanak çömlek parçalarının bulunmuş olması, burada oturan insanların refah düzeylerinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Konutların nasıl terk edildiğini ve tahribata uğradığını bilemiyoruz. Şimdiye kadar ortaya çıkardığımız konutların içinde herhangi bir yangın tabakasına rastlanmamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, M.Ö. 7. yüzyılın sonunda Yoncatepe Sarayı'na İskitler saldırdığında, konutlarda yaşayan insanlar taşınabilir eşyaları ile birlikte doğuda bulunan sarp ve yüksek dağların koyaklarına kaçmıştır.

II No.lu ADA

I No.lu adanın yaklaşık olarak 18 m. güneydoğusunda, bir başka konut alanı bulunmaktadır. Bu alandaki konut alanını, şimdilik geçici olarak II No.lu ada olarak adlandırdık (Resim: 13). I ve II No.lu ada arasında ise, cadde ve sokaklar bulunmaktadır. Nitekim manyetik ve jeoelektrik ölçüm değerlendirmeleri de, bu görüşü doğrular niteliktedir.

II No.lu adanın güney ucunda bulunan I No.lu oda, ortalama 5.40 m. x 5 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Odanın güney duvarı,

dik, eğimli ve yüksek olan arazinin basıncı yüzünden, kuzey yönüne doğru kaymıştır. Odanın içi, çok kalın bir taş ve toprak tabakası ile doludur. Odanın mevcut duvarlarının yüksekliği 1.40 m.- 1.60 m. yüksekliğindeyse de, ilk yapıldığı sıradaki taş duvar yüksekliğinin 2 m.nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Odanın tabanı yassı ve düzgün kum taşlarından döşenmişse de, yıkılan çatı, toprak ve taş duvarların basıncı yüzünden yerlerinden oynamış ve büyük oranda tahribat görmüştür. Odanın giriş kapısı, güneydoğu köşeye yakındır. 80 cm. genişliğinde ve 75 cm. derinliğinde olan kapı girişi, 1 No.lu odadaki birçok odanın kapısı gibi, yine rüzgâr almayan doğu yönüne açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan ahşap kapının, kapı sövesi alt mil taşı bulunamamıştır.

1 No.lu odanın ikinci kapı girişi, kuzeydoğu köşeye yakındır. 70 cm. genişliğinde ve 1 m. derinliğindeki kapı girişi, kuzeyinde bitişik olarak bulunan 2 No.lu odaya açılmaktadır. Odanın içinde bulunan bazalt taşından yapılmış kırık ezgi taşı ile öğütme taşları, bu odanın tarım ürünlerinin değerlendirildiği bir yer olduğunu göstermektedir.

2 No.lu oda, ortalama 3.30 m. x 3.90 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Duvarların mevcut yüksekliği de, 1.20 m. ile 1.60 m. arasında değişmektedir. Odanın tabanı düzgün sal taşları ile döşenmiştir, ancak yıkılan taş duvarların ağırlığı tarafından tahrip edilmiştir. Bu odanın giriş kapısı, kuzeydoğu köşede yer almaktadır. 90 cm. derinliğinde olan kapı girişi, kuzeyinde bitişik olan bir başka odaya açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. Kuzeyinde bitişik olan oda veya odalar topluluğu, 2009 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılacaktır.

Bunun hemen bitişiğinde bulunan mekânı, 3 No.lu oda olarak adlandırdık. İki odayı, 1.20 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 2.5 x 4.40 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren oda, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kum taşından yapılan duvarların mevcut yüksekliği de, 1.30 m. ile 1.70 m. arasında değişmektedir. Ancak ilk yapıldığı sırada, duvar yüksekliğinin 2 m.nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yassı kum taşlarından

döşenen taban, yıkılan duvar taşları tarafından tahrip edilmiştir. Taş duvarların sıvalı olduğu, ancak badana edilip edilmediği henüz anlaşılmamıştır.

Bu odanın hemen batısında bulunan mekânı, 4 No.lu oda olarak adlandırdık. İki odayı, yine 1.20 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 5.40 m. x 5.60 m. büyüklüğündeki oda, kare plan göstermektedir. Taş duvarların mevcut yüksekliği de, 1.40 m. ile 1.70 m. arasında değişmektedir. Odanın güney duvarı, arazinin kuzey yönüne doğru yaptığı ağır basınçtan dolayı daha çok tahribat görmüştür (Resim: 14).

4 No.lu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; bunlardan biri batı duvarının ortasında, diğeri de güneydoğu duvarının köşesine yakındır. Batıya açılan kapı boşluğu 106 cm., güneydoğuya açılan kapı girişi de 70 cm. genişliğindedir. Batıdaki odaya açılan kapı girişinin 106 cm. olması, şimdilik II No.lu adadaki konutların en geniş kapı girişini oluşturmaktadır. Batıda ve güneyde bulunan odalar topluluğu, 2009 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılacaktır.

Batıya açılan kapı girişinin önünde bulunan düzgün kum taşlarından yapılmış basamaklar, bu odaya merdiven ile inildiğini göstermektedir. Odalara basamaklar ile inilmesi, I No.lu ada da bulunan odalarda da görülmektedir. Odaların yapıldığı arazinin aynı seviyede olmaması yüzünden, böyle bir uygulamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Aslında arazinin güneyden kuzey yönüne doğru eğimli olması yüzünden, teraslamaya dayalı konut yapımını zorunlu kılmıştır. Benzer uygulama, Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü konutlarında da görülmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, konutların içinde herhangi bir yangın izine rastlanmamıştır. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Yoncatepe Sarayı'na İskitler saldırdığında, Aşağı Kent yerleşmesinde oturan halk taşınabilir eşyasını yanlarına alarak, yüksek ve sarp dağlara kaçmıştır. Bu yüzden konutlardaki odalar boşaltıldığı için, sağlam kalmış çanak çömlek, çeşitli metal eşya ve silah ile diğer eşyalar bulunamamıştır. Yalnızca demirden yapılmış söğüt yaprağı biçiminde birkaç ok ucu bulunmuştur. Bulunan demir ok uçları da, Urartu ok uçlarının benzerini oluşturmaktadır. Bulunan eşyalar, insanların yanlarında götüremediği bazalt taşından yapılmış ezgi kapları ve taşlarıdır.

Zaten bunların çok büyük bir kısmı da kırılmıştır.

Bir çömlek parçasında ait kırık bir kulp üzerindeki işaretler, oldukça ilginçtir. Kabın kaç ölçek alacağını gösteren bu işaretlerin benzerleri, diğer Urartu kalelerinde de bulunmuştur. İlk kez Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent yerleşmesinde, üzerinde ölçek işaretleri bulunan bir kulp parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu küçük, ancak bizim için çok büyük bir değere sahip olan bu ölçekli kulp, diğer Urartu yerleşim merkezleri ile tarihsel ve kültürel bir bütünlük sağladığı için çok büyük bir önem taşımaktadır.

2009 yılı kazı çalışmalarında, II No.lu adadaki konutların ortaya çıkarılmasına devam edilecektir.

Resim 1: Yoncatepe Sarayı'nın hava fotoğrafı

Resim 2: Yoncatepe Sarayı
ve Aşağı Kent'in
genel görünümü,
kuzeydoğudan

Resim 3: Yoncatepe Sarayı'nın genel görünümü, kuzeydoğudan

Resim 4: Sarayın onarılan kuzey duvarları, batıdan

Resim 5: Sarayın onarılan batı duvarları, güneybatıdan

Resim 6: Sarayın onarılan güneybatı duvarları, güneyden

Resim 7: Sarayın onarılan güney duvarları, güneybatıdan

Resim 8: Sarayın onarılan güneydoğu duvarları, güneyden

Resim 9: Aşağı Kent yerleşmesinin genel görünümü, kuzeybatıdan

Resim 10: I No.lu ada yerleşmesindeki odalar topluluğu

Resim 11: I No.lu ada yerleşmesindeki odalar topluluğu

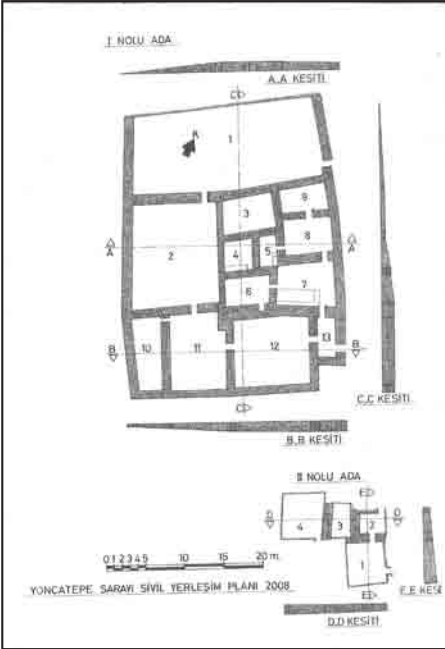
Resim 12: I No.lu ada yerleşmesindeki odalar topluluğu

Resim 13: II No.lu ada ve doğuda yükselen Ereğ Dağı

Resim 14: II No.lu ada yerleşmesinde odalar topluluğu

Çizim 1: Yoncatepe Sarayı Aşağı Kent yerleşmesi

2008 YILI ÜÇAĞIZLI MAĞARASI KAZISI

Erksin GÜLEÇ *
İsmail BAYKARA
İsmail ÖZER
Mehmet SAĞIR
Ayşen AÇIKKOL
Ahmet Cem ERKMAN
Hakan YILMAZ

Üçağızlı Mağarası Akdeniz kıyısında, Hatay İli, Samandağ İlçesi'nin yaklaşık olarak 12 km. güneyinde ve Suriye sınırına oldukça yakın bir bölgede yer almaktadır. Bu alanda, 1997 yılından beri sürdürülen kazı çalışmaları 2.7.1999 tarih ve 99/13096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Prof.Dr. Erksin GÜLEÇ'in başkanlığı altında yapılmaktadır.

2009 Yılı Arazi Çalışmaları

2009 yılı arazi çalışmaları 11.07.2008-08.08.2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kazıda Bakanlık temsilcisi olarak Kastamonu Müzesi Müdürlüğü elemanı Hamdiye Cılaz görev alırken, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. İsmail Özer, Doç.

- * Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, A.ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (gulec@humanity.ankara.edu.tr)
Doç. Dr. İsmail ÖZER, A.ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (ozer@humanity.ankara.edu.tr)
Doç. Dr. Mehmet SAĞIR, A.ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (sagir@humanity.ankara.edu.tr)
Doç.Dr. Ayşen AÇIKKOL, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kampus-Sivas/TÜRKİYE (aacikkol@cumhuriyet.edu.tr)
Yard.Doç.Dr. Ahmet Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Aşıkpaşa Yerleşkesi, Kırşehir/TÜRKİYE (cemerkmn@hotmail.com)
Araş.Gör. İsmail BAYKARA, A.ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (iibaykara@gmail.com)
Araş.Gör. Hakan YILMAZ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kampus-Van/TÜRKİYE (hakanyilmaz@yyu.edu.tr)

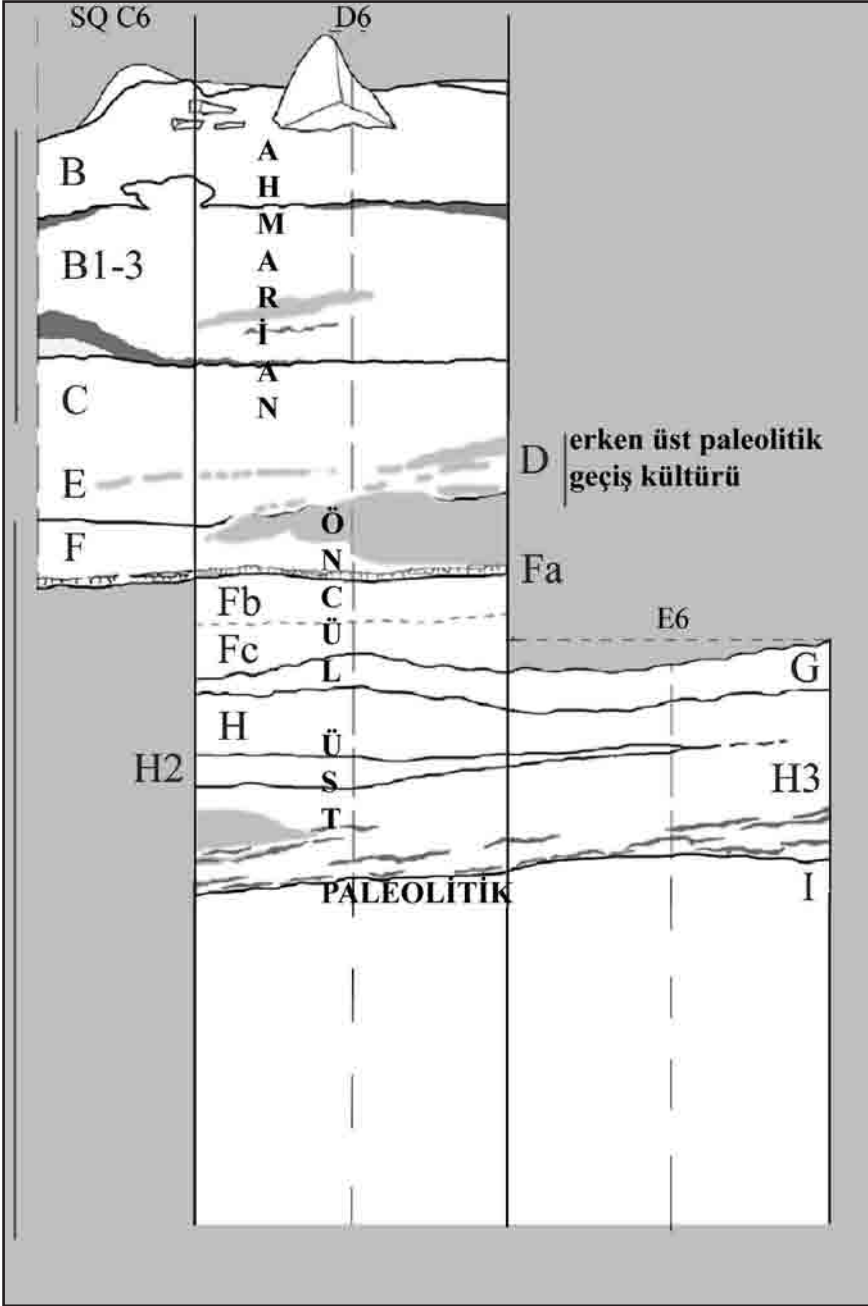
Dr. Mehmet Sağır, Araştırma Görevlileri İsmail Baykara, Derya Silibolatlaz, Seda Karaöz Arıhan, aynı bölümden yüksek lisans ve lisans öğrencileri Tarık Yeşildoğan, Sercan Acar, Seçil Güngörmüş, Hande Tanrıvermiş, Hakan Mutlu, Nihan Balşık, Elçin Uysal, Eda İlhan, Ece Eren, Ayça Karatufan, Müge Demirsu, Gizem Aydıngöz, Pervin Özkara, Coğrafya Bölümü'nden Doç.Dr. Uğur Doğan, Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. Ayşen Açıkkol, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Yard.Doç. Dr. A. Cem Erkman, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Hakan Yılmaz kazıya katılmışlardır. Kazıyı ayrıca Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Bölümü emekli öğretim üyesi Ahmet Emin Yaman'da misafir olarak ziyaret etmiştir.

2008 yılı kazı çalışmaları tüm mağaradaki açmaların temizlik çalışmalarıyla başlamıştır. Kış sezonu boyunca mağaradaki açmalara dolmuş olan toprak birikintilerinin temizlenmesinin ardından açmalara gridleme sistemi yeniden oturtulmuş ve açmalar kazıya hazır hâle getirilmiştir. Bu yılki çalışmalarda mağaranın kuzey, kuzey doğu ve kuzey batısı üzerinde yoğunlaşmış ve derinleştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2008 yılı kazı çalışmaları; mağaranın kuzey bölümünde yer alan 1x1 m. boyutlarındaki A3, A4, A5, B3, B4, C3, C4, D3, F7 ve F8 açmalarında gerçekleştirilmiştir. Bu yıl A3, B3, C3 ve D3 açmaları ilk kez kazılamaya başlanırken, diğer açmalarda derinleştirme çalışmaları sürdürülmüştür. Bu yılki kazı çalışmalarında kazılan plan karelerin başlangıç ve bitiş derinlikleri şöyledir: A3a (-52 cm/-195 cm), A3b (-52 cm/-195 cm), A3c (-45 cm/-75 cm), A3d (-45 cm/-75 cm), A4a (-270 cm/-300 cm), A4b (-275 cm/-300 cm), A5a (-290 cm/-345 cm), A5b (-290 cm/-345 cm), A5c (-290 cm/-345 cm), A5d (-290 cm/-348 cm), B3a (-45 cm/-165 cm), B3b (-45 cm/-165 cm), B3d (-50 cm/-165 cm), B4c (-145 cm/-165 cm), B4d (-145 cm/-165 cm), C3a (-47 cm/-165 cm), C3b (-50 cm/-165 cm), C3c (-80 cm/-165 cm), C3d (-100 cm/-165 cm), C4c (-145 cm/-165 cm), C4d (-145 cm/-165 cm), D3a (-60 cm/-165 cm), D3c (-98 cm/-165 cm), F7a (-235 cm/-285 cm), F7b (-235 cm/-285 cm), F8a (-235 cm/-305 cm), F8b (-235 cm/-310 cm), F8c (-235 cm/-315 cm), F8d (-235 cm/-315 cm).

Bu seneki kazılarda dönem insanların davranışlarına ilişkin önemli bulgular veren Ahmarian tabakalarından Erken Üst Paleolitik Döneme ait çeşitli buluntular ele geçirilmiştir. Daha aşağılardaki Öncül Üst Paleolitik tabakalarda da derinleştirme çalışmaları sürdürülmüş ve çeşitli buluntulara rastlanmıştır. Kazı sırasında açmalardan çıkarılan toprak elekler yardımıyla elenmiş ve içlerindeki en küçük kalıntıların da gözden kaçması engellenmiştir.

Mağaranın Üst Paleolitik ve Epipaleolitik Döneme ait yaklaşık 3 metrelik çökelleri, tavanın ve mağara duvarlarının çökmesinden sonra erozyonla kaybolmuştur. Kazı çalışmalarında, erozyondan korunmuş olan Öncül ve Erken Üst Paleolitik'e ait yaklaşık 4 metre yüksekliğindeki tabakalar ile erozyondan korunmuş olan Epipaleolitik kalıntıları incelenmektedir. Üçaçıklı sedimanları kemik, taş âlet, deniz kabuğu ve kül içeren kırmızı kilden (*terra rosa*) oluşmaktadır. Mağara düzenli bir stratigrafiye sahiptir. Mağaranın B-B3 ve C tabakaları ön kazıyıcıların, uçlu dilgilerin, düzeltili dilgilerin ve yongaların hâkim olduğu, bununla birlikte sırtlı bıçakların ve burinlerin bulunduğu, Levant'ın "Ahmarian" olarak isimlendirilen "Erken Üst Paleolitik" kültürüne ait taş âlet topluluğuna sahiptir. D ve E seviyeleri erken ve sonraki dönemler arasında bir geçiş özelliği göstermektedir. Ancak bu seviyelerden çıkarılan malzeme yoğunlukla Ahmarian kültürün özelliklerini yansıtmaktadır. F-I tabakaları ise Levallois dilgiler, yongalar ve uçlar, kenar kazıyıcılar, deliciler, dişlemeli ve çentikli âletler gibi Orta Paleolitik ile Üst Paleolitik arasında geçiş özelliği gösteren "Öncül Üst Paleolitik" Döneme ilişkin taş âletler içermektedir (Çizim. 1).

Çizim 1: Üçağızlı Mağarası kesiti

Mağaranın B-B4 ve C seviyelerindeki Ahmarian kültürü Levant'ın Ahmarian topluluklarına benzerdir. Bu endüstri yumuşak çekiçler veya direkt olmayan vuruşlar ile karakterize olan prizmatik dilgi teknolojisinden oluşmaktadır (Kuhn ve Diğerleri, 2002). Ahmarian kültürü oluşturan âlet tiplerini az sayıdaki burinler ve zengin uçlu dilgiler, düzeltili âletler ile ön kazıyıcılar oluşturmaktadır (Tablo:1). Üçağzlı Mağarası'nın F, G ve H tabakalarındaki Öncül Üst Paleolitik taş âlet topluluğu Orta ve Üst Paleolitik endüstrilerinin bir birleşimi olarak gözlenmektedir. Bu tabakalarda bulunan düzeltili taş âletlerin büyük kısmı, örneğin ön kazıyıcılar ve burinler tipik Üst paleolitik taş âletlerinin özelliğini göstermektedir. Düzeltili taş âletleri büyük bir çoğunluğu dilgiler ve uzun uçlar üzerine yapılmıştır. Mousterian uçlar ve kenar kazıyıcılar gibi tipik Orta Paleolitik taş âlet formları, Üçağzlı Mağarası'nın F, G ve H tabakalarında yaygın olarak bulunmaktadır, ama bunlar tüm âletler içerisinde küçük bir orana sahiptirler (Kuhn ve diğerleri, 1999). I tabakası mağaranın en alt seviyelerinde bulunmaktadır ve bu tabaka az sayıda materyali barındırmaktadır. I tabakasından kaydedilen chanfreinler ya da chamfered parçalar, Levant Öncül Üst Paleolitik'inin tipik âlet formlarını oluşturmaktadır. Chanfreinler, ön kazıyıcı gibi kullanıldığını düşünülmesine rağmen, yassı, lateralde vurma izleri taşıyan burinlere benzer bir biçimdedir. Bu taş âlet Ksar Akil, Antelias ve Kuzey Sina'daki Huah Fteah yerleşimlerinde de bulunmaktadır. Bu olgu Üçağzlı'nın bu mağaralarla benzerlik göstermesi açısından oldukça önemlidir (GÜLEÇ ve diğerleri, 2002).

Genelde Üst Paleolitik'te baskın olan âlet formlarının aksine, Üçağzlı Öncül Üst Paleolitik insanları tarafından dilgi ve yonga yapımı için kullanılan teknoloji Orta ve Üst Paleolitik özelliklerini bir arada taşır. Pek çok çekirdek, yonga ve dilgiler klâsik Mousterian ile tanımlanan Levallois metodunun bir varyantı ile üretilmiştir. Yonga ve dilgiler geniş topuklu, enli ve yassı olma eğilimindedir. F, G ve H tabakalarının âletlerinin yarısından daha fazlası façetalı ya da çift yüzeylidir (Kuhn, 1999).

	B-B4	C	D	E	F	G	H	I
Levallois	0	0	0	0	6	5	8	3
Kenar Kazıyıcı	0	0	0	0	7	9	10	4
Ön Kazıyıcı	150	8	5	8	18	16	21	9
Burin	8	2	3	5	8	5	8	5
Delici	2	0	0	0	5	3	1	3
Sırtlı Bıçaklar	5	3	2	0	3	4	2	3
Keski	8	1	3	2	7	11	14	6
Çentik Ve Dışlemeliler	0	0	0	1	1	0	3	1
Uçlu Dilgiler	30	6	4	5	8	12	11	2
Düzeltili Dilgi Ve Yongalar	25	9	6	8	11	16	9	5
Çoklu Âletler	0	0	1	0	2	6	8	3
Kırık	5	4	5	6	14	12	21	10
Toplam	233	33	29	35	90	99	116	54

Tablo 1: Üçağzılı Mağarası 2008 yılı düzeltili âletlerin tipolojik özellikleri

Ortalama 30.000 ile 45.000 yıl öncesinde insanın evrim tarihinde birçok önemli olay meydana gelmiştir. Bunlar Üst Paleolitik teknolojilerin meydana çıkması ve zenginleşmesi, arkaik hominid türlerin yok olması ve anatomik açıdan modern insanların atalarının görülmesi olarak sayılabilir. Üst Paleolitiğin birçok özelliğinin yanı sıra, yaklaşık 45.000 yıl önce önemli davranış değişikliklerinin ortaya çıkması ile birlikte dilgi teknolojisi yavaşça gelişmeye başlamıştır. Bu dilgi teknolojisi günümüzde Öncül Üst Paleolitik olarak da ifade edilmektedir.

Üçağzılı Mağarası Kazısı'nın paleoantropolojik açıdan en önemli buluntuları burada yaşamış Paleolitik Dönem insanlarına ait iskelet kalıntılarıdır. Anadolu'da bu döneme tarihlendirilen buluntu sayısı oldukça azdır. Tarihlendirme bakımından kesin kanıtlara sahip olan bu mağaradaki buluntular dönem insanlarının Anadolu insan evriminde taşıdığı önemi yansıtması ve bunların morfolojik yapılarının ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Üçağzılı Mağarası'nda bulunan ve yaklaşık olarak 29-41 bin yıl arasına tarihlendirilen buluntular dönem insanlarına ilişkin çok önemli bulgular vermektedir.

Ayrıca yine dönem insanları tarafından beslenme ve süslenme amaçlı olarak kullanılmış olan karasal ve denizel yumuşakçalara ait kabuk kalıntıları, yaban keçisi, alageyik, kızıl geyik, karaca, yaban sığırtı, yaban domuzu, bozayı, sansar, yaban kedisi, çeşitli boyutlarda kuş ve balıklar, tavşan, kaplumbağa gibi çok zengin bir faunal çeşitliliği yansıtan hayvan kalıntıları da 2008 yılı kazı buluntuları arasında sayılabilir.

Üçağzlı Mağarası buluntuları içerisinde yer alan bazı denizel ve nehirsell kabuklu canlılar dönem insanların sosyal yapılarını yansıması açısından önemli ipuçları vermektedir. Bu kalıntıları Columbella, Nassarius (Öncül Üst Paleolitik ve Ahmariyen) ve Dentalium (Epipaleolitik Dönem) kabuklu canlıları oluşturmaktadır. Paleolitik Dönem süslenme kalıntılarını oluşturan boncuk (deniz kabukları) ve dekoratif objelerin ortaya çıkışı anatomik açıdan modern insanlarda; (1) davranışsal ve zihinsel evrimin gelişimini, (2) sosyal yapılarında görsel iletişimlerin artmasını, (3) ben bilincinin gelişimini sağlamıştır (GÜLEÇ ve Diğerleri, 2008).

İkiağzlı Mağarası Sondaj Çalışması

2002 yılında yörede yaptığımız yüzey araştırması sırasında tespit edilen, Üçağzlı Mağarası'yla aynı tepede yer alan ve iki girişi olması nedeniyle "İkiağzlı Mağarası" olarak isimlendirdiğimiz mağarada da dönem insanların yerleşim ve davranış şekillerine ışık tutması amacıyla kısa süreli bir sondaj çalışması yapılmıştır. İkiağzlı Mağarası'nın genişliği 18 m., uzunluğu 24 m. ve yüksekliği 1.90 m.dir. Denizden (günümüz) yüksekliği yaklaşık olarak 95 m. olarak saptanmıştır. İkiağzlı Mağarası'nın önünde 2x2m. boyutlarında bir sondaj çukuru açılmıştır. Sondaj çalışmaları -1.80 metreden başlamış, -5.40 metrede sonlanmış ve toplam 3.60 m.lik bir dolgu ortaya çıkarılmıştır. Açılan sondaj sonucunda 8 tabaka tespit edilmiştir (Çizim:2). A tabakası yüzey toprağını oluşturmaktadır ve siyah renklidir. İçerisinde mağara tavanından kopmuş büyük ve orta boyutlarda kayaları barındırmaktadır. B tabakası, mağaranın asıl dolgusunu oluşturmaktadır ve alt bölümlerinde döküntü hâlde paleolitik buluntuları içermektedir ve açık

turuncu renktedir. Bu tabakanın içerisinde küçük boyutlarda kireç taşları yer almaktadır. C tabakasıyla birlikte *in situ* paleolitik buluntular başlamaktadır. Koyu gri renkte olan bu tabaka içerisinde öbekler hâlinde koyu kahverengi sedimanları bulunmaktadır. Bu dolgu yağmurun sıkça yıkaması ve kireç taşı sularının akmasıyla birlikte sert bir tabaka hâline gelmiştir. D tabakası, C tabakasının devamı şeklinde ve küllü bir tabakayı oluşturmaktadır. Çok sert olan bu tabaka içerisinde az sayıda paleolitik buluntulara rastlanmıştır. E tabakası D tabakasıyla aynı seviyededir ve bu tabakanın yan kısmında koyu kahverengi balçık topraktan oluşmaktadır ve paleolitik buluntuları içermektedir. F tabakası ince mil kumdan oluşmaktadır. İçerisinde Paleolitik buluntular yer almamaktadır. G tabakası çakıllardan oluşmuş konglomeralardır ve mağaranın tabanını oluşturduğu düşünülmektedir.

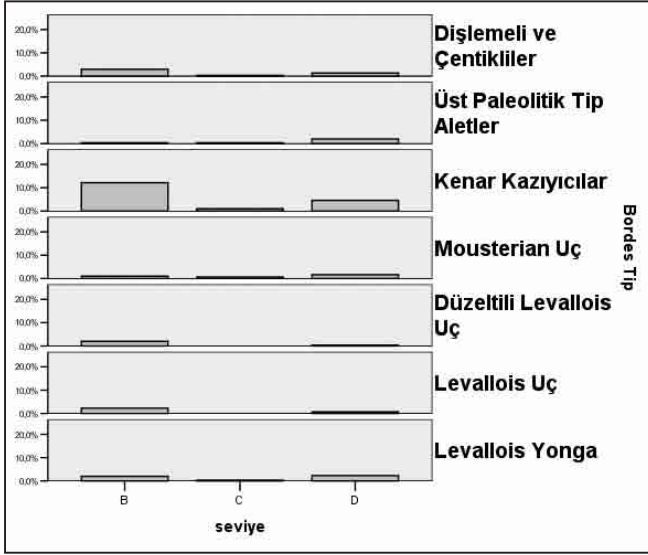
Mağaranın ön tarafında açılan sondaj sonucunda, az sayıda tanımlanabilir kemik kalıntılara rastlanmıştır. Mağaranın ön kısmı yağmur ve kireç kayalarından sızan suların etkisiyle sert bir tabaka oluşturmuştur. Çeşitli çevresel faktörler buluntuların korunma durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle kemik parçalarının büyük çoğunluğu döküntü kalıntılardan oluşmaktadır. Mağaranın iç kesimlerinde daha iyi korunmuş kemik ve denizel kalıntılara ulaşılabileceği tahmin edilmektedir. Sondajdan bulunan taş âletler benzer şekilde kötü korunmuştur ve parçaların üzerinde yoğun patina bulunmaktadır.

Yaptığımız çalışmada tanımlanabilir (3 cm. büyük) 305 taş âlet ve parçaları, 19 adet çekirdek ve parçaları ile 1471 (3 cm. küçük) adet artık parça tespit edilmiştir. Mağaranın teknolojik yapısını yonga endüstrisi oluşturmaktadır. Düz ve Levallois yongalar yüksek oranlardadır. Recurrent Levallois çekirdeklerin varlığı, Levallois elementlerin yüksek olması, düzeltili âletlerin az sayıda olması ve yakınsak negatif yonga izlerinin varlığı, İkiağızlı Mağarasının Levant Paleolitik kültürü içerisinde yer aldığını göstermektedir. Yonga endüstrisinin yoğunluğu mağaranın teknolojik yapısının Tabun C'ye benzediğini düşündürmektedir (Tablo 2). 7 adet tek kutuplu Levallois çekirdeğin 6 tanesinde lineal teknik, 1 tanesinde ise recurrent teknik,

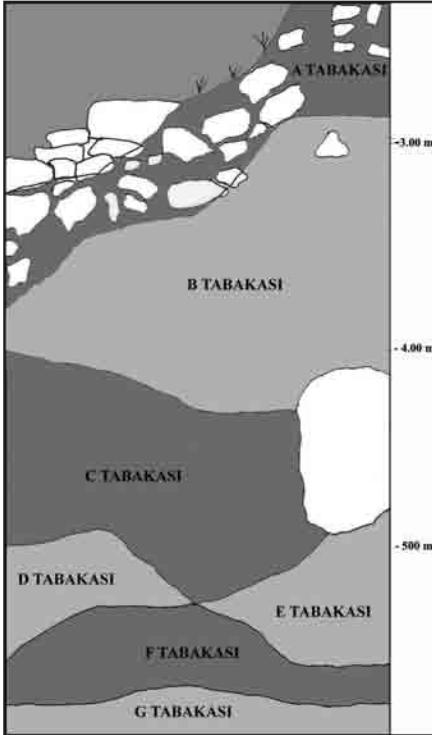
kullanılmıştır. 5 adet dairesel çekirdeğin tamamı recurrent yöntemindedir. 2 adet discoid çekirdek tespit edilmiştir. Diğerleri ise kırık parçalardan oluşmaktadır. Taş âletlerin tipolojik özellikleri Bordes (1969)'a göre tanımlanmıştır. Tipik Orta Paleolitik âletleri içeren mağarada kenar kazıyıcı âletler yüksek oranlarda saptanmıştır. Ayrıca Kenar kazıyıcılar içerisinde tek dışbükey tipler yoğunluktadır. Mousterian uç ve Levallois uçlar dikkati çeken bir diğer unsurdur. Mağara içerisinde yoğun olarak uçlar bulunmaktadır. Dişlemeli-çentikli ve üst paleolitik âletlerin yoğunluğu azdır (Grafik:1).

	TABAKALAR					
	B		C		D	
	N	%	N	%	N	%
Normal Yonga	37	24,8	11	47,8	55	44,0
Normal Dilgi	13	8,7	4	17,4	19	15,2
Levallois Yonga	44	29,5	2	8,7	16	12,8
Levallois Dilgi	14	9,4	1	4,3	5	4,0
Eclat Debordant	2	1,3	1	4,3	9	7,2
Kırık Parçalar	24	16,1	2	8,7	14	11,2
Diğerleri	15	10,1	2	8,7	7	5,6
Toplam	149	100	23	100	125	100

Tablo 2: Mağarada bulunan düzeltili ve düzeltilsiz âletlerin blank tipleri.

Grafik 1: Mağarada bulunan düzeltli âletlerin tipolojik özellikleri.

Çizim 2: İkiâğızlı Mağarası tabakaları ve mağaranın kesiti

TEŞEKKÜR

Üçağzılı Mağarası Kazısı'na maddî katkıda bulunan; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'ne ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkür ederiz. Ayrıca yardımlarından ötürü Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Hatay Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ve Hatay İl Özel İdaresi'ne şükranlarımızı sunarız.

KAYNAKLAR

- GÜLEÇ, E., A. AÇIKKOL, 2006 "Paleolitik Beslenme", Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, Homer Kitabevi, 389-397, İstanbul.
- GÜLEÇ, E., S.L. KUHN, M.C. STINER 2002 "The early Upper Paleolithic of Üçağzılı Cave, Turkey", *Antiquity*, 76:615-616.
- GÜLEÇ, E., S.L. KUHN, M.C. STINER 2003 "Üçağzılı Mağarası 2002 Yılı Kazısı", TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı 25. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 1-5.
- GÜLEÇ, E., S.L. KUHN, M.C. STINER, İ. ÖZER, M. SAĞIR 2005 "2003 Yılı Üçağzılı Mağarası Kazısı", TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, 237-242, Ankara.
- GÜLEÇ, E, ÖZER İ ve BAYKARA İ, 2008, Türkiye'deki İlk Modern İnsanlar ve Erken Üst Paleolitik Süslenme Örnekleriyle Üçağzılı Mağarası, III. Ulusal Biyolojik antropoloji Sempozyumu, Ankara.
- GÜLEÇ, E., S.L. KUHN, M.C. STINER, İ. ÖZER, M. SAĞIR, A.C. ERKMAN, A. AÇIKKOL ve İ. BAYKARA 2009 "2006-2007 Yılları Üçağzılı Mağarası Kazısı", TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-IV, 233-242, Ankara.
- KUHN, S.L., M.C. STINER, E. GÜLEÇ, İ. ÖZER, H. YILMAZ, İ. BAYKARA, A. AÇIKKOL, P. GOLDBERG, K.M. MOLINA, E. ÜNAY ve F.S. ALPASLAN

2009 "The early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)" *Journal of Human Evolution*, 56: 87-113.

KUHN, S.L., M.C. STINER, K.W. KERRY, E. GÜLEÇ 2003 "Early Upper Palaeolithic at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey): Some Preliminary Results", *More Than Meets The Eye Studies on Upper Paleolithic Diversity in the Near East*, A. N. Goring-Morris and A. Belfer-Cohen (ed.), Oxbow Books, The Short Run Press. USA, 106-117.

KUHN, S. 2004 "From Initial Upper Paleolithic to Ahmarian at Üçağızlı Cave, Turkey", *Anthropologie*, 42(3):275-288.

KUHN, S., M.C. STINER, E. GÜLEÇ 1999 "Initial Upper Paleolithic in south-central Turkey and its regional context: a preliminary report", *Antiquity*, 73:505-517.

KUHN, S. M.C. STINER, D. REESE, E. GÜLEÇ 2001 "Ornaments in the Earliest Upper Paleolithic: New Perspectives from the Levant", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(13):7641-7646.

AMORIUM KAZILARI, 2008

Chris LIGHTFOOT *

Eric IVISON

Oğuz KOÇYİĞİT

Murat ŞEN

Giriş

2008 yılı Amorium kazı çalışmaları 30 Haziran – 15 Ağustos tarihlerinde arkeolog, konservatör, topograf, teknik ressam ve öğrencilerden oluşan toplam 40 kişilik bir ekiple, Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Sayın Cumali Ayabakan gözetiminde sürdürülmüştür. Kazı bekçisi Selahattin Arıözsoy, uzun yıllardır kazı açılığını yapan Kazım Eryiğit, kazı evinde çalışan genel asistanlar Şirin ve Yıldız Bayram, ve köyden tedarik edilen 32 kadar işçinin yardımlarıyla başarılı bir sezon gerçekleştirilmiştir. Kazı sezonu boyunca 2008 yılı çalışmaları Aşağı Şehir'deki Kilise (Basilika A) ve Büyük Mekân olmak üzere iki farklı alanda yoğunlaşmıştır.

Aşağı Şehir Kilisesi Kompleksi

Amorium'da son dört yıldır devam eden kazı çalışmalarında kilise etrafındaki ortaya çıkarılmaya başlanan geniş komplekste bu yıl da işlevi ve tarihini tespit etmek için çalışmalar devam etmiştir.¹ Gerek bu sebepten,

* Dr. C.S. LIGHTFOOT, Dept. of Greek and Roman Art, The Metropolitan Museum of Art, New York, NY10028-0198/A.B.D. Email: amoriumproject@msn.com.

Prof. Dr. Eric IVISON, Dept. of History, College of Staten Island, CUNY, New York/A.B.D.
Arş. Gör. Oğuz KOÇYİĞİT, Sanat Tarihi Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale/TÜRKİYE.

Murat ŞEN, Sanat Tarihi Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van/TÜRKİYE.

1 Bkz. C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman, "Amorium Kazısı, 2005," KST 28/1, Çanakkale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006, Ankara 2007, s. 281-3, res. 8; C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman, "Amorium Kazısı 2006," KST 29/1, Kocaeli, 28 Mayıs-01 Haziran 2007, Ankara 2008, s. 443-7, res. 3-7; C. Lightfoot, E. Ivison, M. Şen ve H. Yaman, "Amorium Kazısı 2007," KST 30, Ankara, 26-30 Mayıs 2008, Ankara 2009, baskıda.

gerekse kilise binası kalıntılarının üstünün kalıcı bir koruma örtüsü ile kapatılması planlandığından dolayı buradaki kazı çalışmalarının bir müddet daha sürdürülmesi gerektiği düşünülmektedir.

2008 kazı sezonunda Aşağı Şehir kilisesinin kuzey, doğu ve güneyindeki Orta Bizans Dönemine ait olan mezarlar üzerinde çalışmalara devam edilmiştir. Şimdiye kadar toplam olarak seksen üç mezarın bulunması, M.S. 10 ve 11. yüzyıllar arasında kilisenin gömülme için seçilen en gözde yerlerden birisi olduğunu işaret etmektedir. Mezarlardan çıkarılan iskeletler Dr. Arzu Demirel tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Güney kısımda yer alan A13 açmasında 57, 62, 63, ve 64 olarak numaralandırılan dört büyük mezarın, kilisenin narteks ve atriumunda yer alan mezarlardaki gibi açılmamış ve iyi bir şekilde korunmuş olduğu görülmüştür. 2002 yılında nartekste açılan mezarlarda karşılaşılan ipek gömü kıyafetlerine benzeyen tekstil parçaları ile beraber deri ve örgü kordon da ele geçirilmiştir. 57 numaralı mezar başta içinde tek gömü bulunması yanında pek çok yönlere farklılık göstermektedir (Resim: 1). Bazı çocuk mezarları dışındaki diğer bütün mezarlarda birden fazla gömü bulunmuştur. Mezarın kuzey kısmındaki tuğla zemin üzerine tek bir gömünün özenle konulması yanındaki boşluğa başka bir kişinin gömülmesini planlandığına işaret eder. Ayrıca iskeletin göğsünün üzerinde bulunan bir gümüş pendentif haçta (SF8342) Grekçe yazılan kelimelerden ölen kişinin isminin Leo olduğu anlaşılmaktadır. Haçın bir yüzünde $\Phi\Omega\Sigma$ (*ışık*) ve $Z\Omega\Sigma$ (*hayat*) ve diğer yüzünde K(YPI)E BOHΘH ΛEONTA (Tanrım Leo'ya yardım et) yazısı okunmaktadır (Çizim: 1). Amorium'da bugüne kadar kazılmış mezarlarda bulunan gömülerden ilk defa birinin ismini öğrenmekteyiz. Son olarak 57 numaralı mezarın başka bir özelliği Roma Dönemine ait mezar stellerinin devşirme malzeme olarak mezar inşasında kullanılmış olmasıdır. Mezar mimarisi bu taşların antik nekropolden özellikle bu amaç için getirilip getirilmediği ya da Erken Bizans Döneminde başka bir binada daha önce kullanılıp kullanılmadığı sorusunu düşündürmektedir. Her ne sebeple olursa olsun inşası ve buluntuları ile 57 numaralı mezarın önemli bir kişiye ait olduğu açıkça görülmektedir.

Kilisenin güney-doğusundaki A24 numaralı odada 2007 yılında başlayan kazılar 2008 sezonunda tamamlanmıştır. Kilisenin ilk evresine ait olan ve Erken Bizans Dönemine tarihlenen bu odada yer alan erken dönem mermer kaplamaları muhtemelen M.S. 10. yüzyılın sonunda yerini son derece güzel ve iyi kalitede yapılmış duvar resimlerine bırakmıştır. Orta Bizans Döneminde bu oda büyük bir olasılıkla şapel olarak hizmet vermiştir. Nerdeyse buradaki duvar resimlerinin tamamı dökülmüş (Resim: 2); yerdeki mermer döşeme Selçuklular Döneminde sökülmüştür. Şapelin karşısında, A26 numaralı odada devam edilen kazılar sırasında Orta Bizans Dönemine ait zemine ulaşılmıştır (Resim: 3). Yıkılmış hâlde bulunan yüksek duvarların altında M.S. 11. yüzyıla ait bakır sikkeler, cam kandiller ve aydınlatma âletleri parçaları yanında Erken Bizans Dönemine ait sütun başlığından bir parça (T2997) ele geçirilmiştir (Resim: 4).²

2008 sezonundaki çalışmalar sonucunda M.S. 9. yüzyılın sonu veya 10. yüzyılın başında kilisenin ikinci evresinde bir kubbeli bazilikaya çevrildiğini gösteren izlere rastlanmıştır. Örneğin, kuzey-doğudaki A29 koridor açmasında M.S. 9. yüzyılın başına ait kalın kül tabakasını kapatmak amacıyla dökülmüş toprağın üstünde Erken Bizans Dönemine tarihlenen pek çok mermer kırık mimarî parçalar bulunmuştur. Bazı parçaların daha önceki sezonlarda çıkarılan ve Erken Bizans bazilikasına ait mimarî parçalarla birleştiği görülmüştür. Bunların arasında en ilginç iki örnek, M.S. 6. yüzyıla tarihlenen ve Theodoros adlı bir archianagnostes (baş okuyucu) tarafından bağışlanan bir templon arşitravına ait yeni bir parça (T219A-B ve T2878, Resim: 5) ve Theodote isimli bir kadın tarafından yaptırılan trıbzana ait bir parça (T2626) sayılabilir.³ A20 olarak adlandırılan açmada 2007 ve 2008 sezonlarında bulunmuş mermer parçaları ile birlikte, A29 koridor açmasındaki atılmış mermerlerin ya Orta Bizans bazilika inşasında kullanmak ya da kaynatılarak harç ve kireç yapmak için getirildiği anlaşılmaktadır.

2 İki aynı tip bereket boynuzlu başlık Amorium'dan 1932 yılında Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür. Bkz. E. Parman, Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, Eskişehir 2002, s. 179 no. A50, levha 102.

3 Bkz. AnatSt 46 (1996), s. 104, res. xiv(a).

Bu sezondaki veriler M.S. 7. ve erken 9. yüzyıllar arasında Erken Bizans Dönemine ait kilise kompleksine birkaç değişiklik ve eklemeler yapıldığını desteklemektedir. Kuzeyde yer alan A20 açmasında ise, 2007 kazı raporunda bahsedilen Orta Bizans Dönemine ait bir harç havuzu altında arka arkaya dağılmış kerpiç ve küçük taşlardan oluşan iki yıkıntı tabakası bulunmaktadır. Üstteki tabakanın yüzeyinde Constantinopolitan Glazed Petal Ware olarak adlandırılan sırlı bir kap parçası ile beraber III. Mikhail'e ait ve M.S. 843-867 yıllarına tarihlenen gümüş bir *miliaresion* sikkesi (SF8346, Resim: 6) ele geçirilmiştir.⁴ Amorium'da ilk defa Amorium hanedanlığı'nın son üyesine ait bir sikkenin ortaya çıkması M.S. 838 yılındaki felâketten sonra şehre en erken dönüşün ne zaman olduğunu açıkça göstermektedir. Aynı zamanda bu buluntular, kerpiç ve küçük taşlardan oluşan yıkıntı tabakalarının M.S. 9. yüzyıl ortasından önce, şehir Araplar tarafından bırakıldıktan hemen sonra oluştuğuna da belli bir tarih vermektedir. Kerpiç tabakaların hemen altında yer alan ve ilk olarak 2007 sezonunda rastlanan küçük binaların duvar temelleri bu seneki kazılar sırasında tamamen ortaya çıkarılmıştır. Henüz kullanım amacının ne olduğu bilinmeyen bu binalarda, Erken Bizans Dönemine ait harçla örtülmüş duvarlar ile birlikte daha sonraki evrede taş ve kerpiç malzemelerden oluşan bir inşa tekniği kullanılmıştır.

Bununla birlikte kilisenin doğu ve güney kısımlarında da kente yönelik tahribat ve işgal izlerine rastlanmaktadır. Örneğin, apsis'in güneyinde A10 olarak adlandırılan ve M.S. 6. yüzyılda taş döşemeli açık bir avlu olarak kullanılmış olan alan, M.S. 7. ve erken 9. yüzyıllar arasında toprak tabakalarla kapatılmış ve aynı zamanda kerpiç ve taşlardan yapılmış olan küçük binalar burada inşa edilmiştir (Resim: 7). Daha sonra bu binalar işgal sırasındaki yangın sebebiyle yok olmuşlardır. A29 koridor açmasındaki tuğla döşemenin üzerinde bulunan kalın bir kül tabakası da yine bu mekânın yandığını göstermektedir.

4 Constantinopolitan Glazed Petal Ware için bkz. C.H. Morgan, *The Byzantine Pottery. Corinth*, cilt XI, Cambridge, Mass. 1942, s. 51-2, res. 35 ve lehva VIII. İstanbul'daki Saraçhane kazısında bile bu tip sırlı seramik çok az sayıda bulunmuştur; bkz. J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul 2. The Pottery*, Princeton, NJ 1992, s. 18 ve lehva 5f.

1990-1998 yıllarında gerçekleştirilmiş olan kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan veriler kilise kompleksinin Orta Bizans Döneminde, henüz yeniden inşa edilmeden önce yangından dolayı yıkıldığına işaret etmekteydi. Fakat 2008 sezonunda ilk defa sağlam olarak yangın ve yıkıntı izlerine kilise etrafında rastlanmıştır. Bu tabakaların III. Mikhail'den önceki bir zamana ait olması, kilisenin tahribatı ile M.S. 838 yılındaki Amorium'un ünlü kuşatma olayı arasında bir bağlantı olduğunu desteklemektedir. Ayrıca kilisenin etrafını çevreleyen avlu ve açık alanlara giren bu küçük binalar daha önceki çalışmalarda Büyük Mekân'da yer alan ve Erken Bizans Dönemine ait olan hamamın etrafındaki, sonradan yapılmış ek binalara benzemektedir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu buluntular M.S. 7. ve erken 9. yüzyıllar arasında Amorium şehrinin sanıldığı gibi küçülmüş ve yer yer dağılmış değil, aksine daha kalabalık bir şehir olduğuna işaret etmektedir.

Aşağı Şehir Kilise kompleksi ve sahip olduğu geniş alan, şimdiye dek bilindiği kadarıyla, Bizans Amorium'unda burasının, ana dinsel kurumlardan biri olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki hâliyle kazılan alan yaklaşık 50 x 40 m. ölçülerindedir ki; bu, yapıların mevcut açmaların her yönünde dışarı doğru uzadığını açık bir şekilde göstermektedir. Erken Bizans inşaat ustaları şehrin etrafını dolaşan yükseltiden faydalanmışlar ve bu tepenin zirvesinde, doğu ucuna kiliseyi yerleştirmişlerdir. Bu konum, kilise kompleksini öne çıkardığı gibi kilisenin şehrin yüksek görünürlükteki işareti hâline getirildiğinin de bir ifadesi olmalıdır.

Aşağı Şehir Büyük Mekân

2008 sezonundaki çalışmalar, ağırlıklı olarak Büyük Mekân'da daha önceki yıllarda açığa çıkarılan şarap üretim atölyelerini anlamaya yönelik olmuştur. Bilindiği gibi, Büyük Mekân'da devam eden kazılar sırasında, ilk olarak 2005 yılı XE açmasında ve hamamın hemen güneyinde bulunan XC açmasında başka şarap tankları daha açığa çıkarılmıştı.⁵ XE açmasında dikedörtgen

5 Bkz. C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman, "Amorium Kazısı, 2005," KST 28/1, Çanakkale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006, Ankara 2007, s. 275-6 ve 281, res. 4-5 ve 7.

yapılı, iç kısmı plaster sıva ile kaplı bir şarap tankı ve bu tankla bağlantısı olduğu düşünülen bazı kanallar ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu olarak Büyük Mekân'da oldukça gelişmiş bir şarap üretiminin yapıldığını ve burada henüz kazısı yapılmamış alanlarda, daha başka şarap ezme tanklarının olması gerektiğini düşünmekteydik.

Bununla birlikte, özellikle 2006 yılı çalışmalarında, XE açmasının cadde kenarında bulunan batı kısmında, şarap tankının yoğun bir yıkıntı ve yangın tabakasının temizlenmesinin ardından açığa çıkarılması, Büyük Mekân'da şarap üretiminin bu yıkıntı ve yangın tabakasının tarihlendirildiği zaman dilimi olan M.S. 9. yüzyılın ilk yarısından önce yapıldığını göstermektedir.⁶ Bu sebeple 2006 yılı XE çalışmalarımızı tankın açığa çıktığı alan dışında kalan kısımlarda ve açma genelinde hâkim olan Orta Bizans Dönemi seviyesinde bırakarak, bu yıl için daha detaylı çalışmalar yapılmasını planlamıştık. Dolayısıyla, 2008 yılı Büyük Mekân çalışmaları XE açmasında Karanlık Çağ tabakalarını açığa çıkarmaya yönelik gerçekleştirilmiştir.

XE açmasında, M.S. 9. yüzyıl yangın ve yıkıntı tabakalarının izleri, Orta Bizans Dönemi tabakalarının hemen altında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tabakalar Büyük Mekân'da daha önceki yıllarda açığa çıkardığımız diğer tahribat tabakaları ile aynı özellikte ve karakterdedirler. Bu tabakalardan elde ettiğimiz başta seramik olmak üzere sikke ve diğer buluntular da bunu destekler niteliktedirler.

Burada özellikle Büyük Mekân'ın geniş duvarları tarafından güneydoğu köşesi kesilen büyük dikdörtgen yapı oldukça önemlidir. I No.lu mekân olarak adlandırılan bu yapı, tam orta ekseninde, olasılıkla çatıyı taşımaya yaradığı anlaşılan iki büyük ve yüksek desteğe sahiptir. Geniş ve sağlam duvarları yanında sahip olduğu bu büyük destekler, dikdörtgen planlı bu yapının iki katlı olabileceği hissini uyandırmıştır. Nitekim yapı içinde açığa çıkan, yıkıntı ve yangın katmanının oldukça kalın bir tabaka olması ve bu yapının yanında bulunan duvarın, bir merdiven gibi kullanılması için

6 Bkz. C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman, "Amorium Kazısı 2006," KST 29/1, Kocaeli, 28 Mayıs-01 Haziran 2007, Ankara 2008, s. 450ö res. 9.

basamak olarak kullanılabilir üst üste gelmiş büyük blok taşlara sahip olması, yapının iki katlı olabileceği fikrini daha da güçlendirmiştir. Mekâna girişin erken dönemlerden kalan bir duvarın üstünde yer alan kapı eşiğinden yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yıkıntı ve yangın tabakasının kazıları esnasında, bir felâket sonucu yanmış olarak çok sayıda ele geçirilen dönemin tipik seramiklerinden bazıları büyük boyutlardaki depolama kaplarıdır. Depolama kaplarından biri kırılmış vaziyette ve içerisinde karbonlaşmış dağınık buğday taneleri bulunmuştur. Ayrıca bu tabakalardan Bizans imparatoru Theophilos'a ait olan bir de bakır sikke (SF 8262) ele geçirilmiştir.

Açmanın güneyinde ve doğusunda çeşitli türden mimarî oluşumlarla birlikte artık M.S. 9. yüzyıl yıkıntı ve yangın tabakalarının da açığa çıkması sonucu, bir taraftan çalışmalar titiz ve dikkatli bir şekilde bu alanlarda devam etmiş, açmanın kuzeyindeki dolgu tabakalarının kaldırılmasına yönelik olarak da kazı çalışmalarına başlanmıştır. Burada ilk olarak yaklaşık bir 20 cm.lik dolgunun kaldırılmasından sonra kırmızı renkli nemli bir kil toprağı kendini göstermiştir. Kuzey kesite ulaşmadan sonlanan bu kırmızı renkteki kil toprağının buraya nereden geldiği ya da işlevi konusunda ilk önce kesin bir bilgiye sahip değildik. Ancak bu toprak tabakası oldukça kalın ve yumuşak olup kazıların ilerleyen günlerinde anladığımız kadarıyla, burada sadece şarap tankı ve onunla bağlantılı mekânların üzerindeki tabakaları kaplamaktadır. Bu kil toprağı, yüksek kerpiç duvarlara sahip ve en az iki katlı bir binanın olduğunu göstermektedir.

Kırmızı renkteki kalın kil toprağının ve onun altındaki yıkıntı ile birlikte yangın katmanının kaldırılmasının ardından, şarap ezme tankı ve yanında şarabın akıtıldığı küçük havuz ortaya çıkarılmıştır (Resim: 8). Şarap ezme tankı tıpkı, önceki yıllarda açığa çıkarılan tanklarda olduğu gibi pembe renkli bir plaster harç ile kaplıdır. Ayrıca tank ile küçük havuz arasında bu iki yapıyı birbirinden ayıran masif durumda uzun ve büyük bir blok taş bulunmaktadır.⁷

7 Kireçtaşı bloğun ölçüleri; uzunluk 3.9 m., yükseklik 0.9 m. ve kalınlık 0.25 m. olarak kaydedilmiştir.

Şarap üretilen bu alanın etrafı geniş duvarlarla çevrelenmiş olup dikdörtgen bir mekân içinde yer almaktadır. Bu mekân diğer kısımlara oranla daha alçak bir kotta olup buraya girişin duvar üzerinde bulunan eşikten aşağıya doğru devam eden ahşap bir merdivenle yapıldığı düşünülmektedir. Şarap tankı ve küçük havuzun önünde uzanan çalışma odası, şarabın depolandığı ya da atölye olarak kullanılan bir mekân olduğu tahmin edilmektedir. Zemini yer yer bozulmuş olsa da harç kaplı bu alanda bir *pithos* için yapıldığı anlaşılan yaklaşık 30 cm. derinliğinde ve 45 cm. çapında oval yapıda bir yuva bulunmaktadır. Burada bazıları bir arada bazıları ise zeminde dağınık hâlde toplam 16 Theophilos bakır follis sikke ele geçirilmiştir (Resim: 9). Bu sikkeler şarap üretim tesisini ve yıkıntı-yangın katmanını tarihlemeye açık bir fikir vermektedir. Ayrıca bu alanın zemininde *in situ* bir saban demiri (Resim: 10) ve iki kulplu kesici bir âlet bulunmuştur. Pres ağırlık taşı ve üzüm ezme mekânizması bulunmadığından dolayı, odanın tahribata uğradığı anda başka bir amaç için kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

XE açmasındaki en ilginç buluntu, yıkıntı tabakasının kazıları esnasında *in situ* açığa çıkan bir insan iskeletidir. Yıkıntı anında göçük altında kaldığı anlaşılan bu iskelet yüz üstü yatar pozisyonda sağ elini ileri, sol elini ise dirsekten bükerek suratına doğru uzatmıştır. Gövdeden aşağısı olasılıkla buraya sonradan yapılmış olan Orta Bizans duvarı tarafından yok edilmiştir. İskelete ait herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir. Yıkıntı anında hayatını kaybettiği anlaşılan bu bireyin iskeleti, öldüğü andaki durumu ile çatı kiremitleri ve göçük altında bulunmuştur. Bir zamanlar Amorium'un içine düştüğü kaçınılmaz sonu gösteren bu sahne, yıkıntı ve yangın tabakasının tarihlendirildiği dönem olan M.S. 838 yılına ait olmalıdır.

2008 sezonunda çalışılan başka bir alan ise Karanlık Çağlarda kullanılmış ve ilk olarak 2005 yılında açtığımız, kuzey-güney doğrultusunda uzanan caddenin kuzey uzantısıdır. M.S. 9. yüzyıl yangın-yıkıntı tabakalarının devamını bulmanın yanı sıra, caddenin toprak zemininin altında Geç Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait bir taş döşeme yol olduğunu anlamak için 5x5 m. ölçülerinde küçük bir sondaj alanı kazılmıştır. Dolgu toprağının

kaldırılmasından sonra, cadde yüzeyi seviyesinde yangın ve yıkıntı tabakalarının izlerine ulaşılmıştır. Cadde etrafındaki yapılardan göçmüş bu yıkıntılar, daha önce açılan caddede rastlanan tabakalar ile aynı özellikleri göstermektedir. Buradaki en ilginç buluntu başka bir insan iskeletidir. Cadde üzerinde yer alan iskelet diğeri gibi yıkım anında olasılıkla göçük altında kalmış ve öldüğü andaki pozisyonunu korumuştur. Yüzü kuzeye dönük, baş kısmında bir kesik izi bulunan iskelet kolları dirsekten kırık vaziyette ve bacakları karnına çekik biçimde uzanmaktadır (Resim: 11). Yanında hiçbir savaş âleti ve zırhı bulunmamasından bu erkeğin bir asker olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat iskeletin yanında Theophilos'a ait başka bir bakır sikke ele geçirilmiştir. M.S. 838 yılındaki Amorium'un Arap kuşatması sırasında yaşadığı yıkım olayını gösteren bu ikinci kurbanın iskeletinin burada öldüğü andaki gibi bulunmuş olması caddenin bir daha aynı işlev için kullanılmadığını göstermektedir.

Büyük Mekân'da açığa çıkardığımız şarap üretim atölyelerinin benzer bir sistemine sahip XB açmasında da, olası bir başka şarap tankını açığa çıkarmak üzere kısa bir süre temizlik ve kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. XE açması 2004 yılı kazılarında açığa çıkmış kuzey-güney doğrultulu bir duvar üzerinde, dik bir vaziyette bulunan, iç kısımları sıkıştırma mekânizması için oyuk iki büyük taştan dolayı burada bir şarap tankı olduğunu tahmin ediyorduk. Zira iç kısımları sıkıştırma mekânizması için oyulmuş bu dik taşlar diğer tanklarda da kullanılmıştır.

Kazılara başlar başlamaz burada Orta Bizans Dönemine ait bir duvar ve bu duvarın doğusu ile kuzey-güney doğrultulu duvar arasında kiremitlerden oluşan döşeme kalıntısı ile karşılaşmıştır. Duvarın batı kısmında ise bu dönem zemini açığa çıkarılmıştır. Ancak burada Orta Bizans tabakalarının altında Karanlık Çağda kullanılmış şarap ezme tankını açığa çıkarmak için kazılara devam edilmiş ve zeminin yarısı kesilerek derinleştirilmiştir. Kalın bir dolgu toprağının altında alandaki Karanlık Çağ duvarlarının temellerine ulaşılmış ve temel seviyesinin biraz daha altında da bozuk bir kireç zeminle karşılaşmıştır. Bu zemin Karanlık Çağda kullanılmış bir yapıya ait olmalıdır.

Ancak bu, bizim burada olduğunu tahmin ettiğimiz şarap ezme tankına ait değildir. Dolayısıyla bu alanda bir şarap tankı olmadığını öğrenerek çalışmalarımızı sonlandırmış olduk.

Küçük Buluntular

2008 kazı sezonunda cam çalışmaları ve özellikle camdan yapılmış olan mücevherat Dr. Antje Bosselmann-Ruickbie tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, *Amorium Reports, Finds I: The Glass [1987-1997]* adlı 2002 yılında yayınlanmış olan kitabın devamı sayılabilir. Bu yüzden 1998 ve 2008 arasındaki kazı sezonlarında çıkan bütün parçalar tekrar elden geçmiştir. Buluntuların çoğunluğunu bilezik parçaları oluşturmasına rağmen, kilisede bulunan mezarlardan az sayıda da olsa birkaç bilezik sağlam olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 12 adet cam yüzük envantere geçirilmiştir. Toplam olarak 700'den fazla eserin kataloğu yapılmış, etütlük fotoğraflar çekilmiş ve desenli olan örneklerin çizimleri hazırlanmıştır.

1998 ve 2008 arasında kazı sezonlarında Büyük Mekân'daki tahribat katmanlarından çıkan cam parçaları da Dr. Yvonne Stolz tarafından incelenmiştir. Aşağı yukarı 3000 parça üzerinde gerçekleştirilen bu ayrı çalışmanın amacı 838 yılının öncesine tarihlenen camların daha iyi bir şekilde tanınmasıdır. Çoğunun yeşilimsi renksiz veya akuamarin kaplar ve yeşil kadehler olduğu saptanmıştır. Diğer renkler ve özellikle opak renkli olan parçalar, seyrek olarak görünmektedir. Bazı parçalar, cam iplikler süslemelere sahip olurken, tek bir örneğin ise boya izleri vardır. Pencere cam gibi düz panolardan gelen parçalar da bol miktarda 2007 ve 2008 kazı çalışmaları sırasında elimize geçmiştir. Bunlar hayvanlara benzeyen değişik biçimler olarak kesilmiş olup muhtemelen kakma işi için kullanılmışlardı.

Çalışılan süre boyunca kazı alanlarından ve yüzeyden birkaç ilginç ve önemli sikke elimize geçmiştir. Bunlardan biri *Amorium Darphanesi'*ne ait (SF8212) olup geç Hellenistik Dönemde basılmıştır. Başka bir sikkeyse (SF8232) bronz semis olarak Roma başkentinin kendi basımıdır ve ilk defa

Amorium'da bulunmuştur. Arka yüzünde lejant olarak IVD(AEA) CA[P] (TA) ve palmye ağacı altında oturan Judaea yani bugünkü İsrail'in güneybatı kesiminin alegorik bir tasvirini veren, oturur vaziyetteki yaşlı kadın figürü bulunmaktadır.⁸ Arka yüzündeki betimlemeden dolayı, bu sikke büyük ihtimalle daha sonra bir kolye için pendant olarak kullanılmıştır. Bizans kaynaklarına göre Ortaçağ Amorium'unda halkın bir kısmı Yahudiymiş ve onların yanında Yahudiler'e benzeyen, Athinganoi olarak adlandırılmış olan bir grup Hristiyan da varmış.⁹Yukarıda da bahsedildiği gibi, kilise kazılarında ayrıca III. Mikhail'e ait bir de gümüş sikke (SF8346) ele geçirilmiştir. Aşağı Şehir XE açmasında bulunan 19 bakır sikkenin tamamı ise M.S. 9. yüzyılın ilk yarısına (Theophilus) tarihlenmektedir. Hepsi bir grup oluşturan ve 338 (2 adet), 343 (3 adet) ve 347 (11 adet) numaralı kontekstlerde ele geçirilen sikkelerin ön yüzünde Theophilus ve oğlu Kontantinos bulunmaktadır (Resim: 9). Konstantinos'un doğum ve ölüm tarihi için M.S. 830/1 ve 834/5 tarihleri önerilmektedir.¹⁰ Amorium'da bu yıl ele geçirilen bu on altı sikkenin, birincisi British Museum'da, ikincisi Washington'daki Dumbarton Oaks'un Harvard Üniversitesi'ne ait olan ünlü sikke koleksiyonunda ve üçüncü ise Viyana'daki Kunsthistorisches Museum Münzkabinett'te olmak üzere dünyada sadece üç adet benzer örneği bilinmektedir.¹¹

2007 ve 2008 kazı sezonlarında Aşağı Şehir Kilise'nin güney-doğu şapelinden bol miktarda ele geçirilen fresk parçalar üzerinde bu sezon Dr. Johanna Witte çalışmalara başlamıştır. İlk olarak ele geçirilen binlerce parça gözden geçirilmiş aynı yerden çıkan fresk parçalarının gruplandırması yanında birbiriyile eşleşerek birleşebilen örnekler saptanmaya çalışılmıştır. Gelecek

8 Ön yüzü ise, İmparator Titos'un portresi sağa doğru ve lejant [IMP] T CA[ESARD]IV[I] (delik)]VESP[A][SFAVG] okunuyor; bkz. RIC 141.

9 Bkz. A. Sharf, Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade, London 1971, s. 72-6.

10 Bu sikke buluntarı üzerinde 2008 yılı Ekim ayında Çanakkale Onsekiz Üniversitesi'nde düzenlenen 12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu'nda Hüseyin Yaman tarafından bir bildiri sunulmuştur.

11 Bkz. W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, Londra 1908, 422 no.17, lev. XLIX.1; P. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Colection, vol. 3 part 1. Leo III to Michael III (717-867), Washington, D.C. 1973, s. 434 no. 14, lev. xxiii; Viyana, Inv.-Nr. 207.640 (bu bilgiler için Direktor des Münzkabinetts HR Univ.-Doz. Dr. Michael Alram'a teşekkürü bir borç biliriz).

yıllarda bu grupların birleştirilmesi ve daha büyük panolar oluşturulması ümit edilmektedir. Ayrıca 2008 sezonunda şapelin giriş odasında bulunan ve duvarlarında kalan freskler kayda geçirilmiştir. Taş bloklar üzerinde kalan örnekler de kaydedilmiştir. Teknik olarak ise boya renkleri, sıva, boyama işleyişi ve sıvanın kıvamlılığı hakkında detaylı bir araştırma yapılmıştır. Bu bilgiler ışığında şapelin duvar resim ve dekorasyonu, kilisenin diğer freskleriyle karşılaştırılabilir ve en azından bir dereceye kadar yapının dekorasyon tarihi hakkında bir fikir alınabilecektir.

İlk sonuçlar: Hem şapel hem giriş odasında freskler tek bir kattan oluşmuştur. Sıvanın kıvamlılığı kireçli ve hafif olmasından çok kepekli ve yumuşak olmasına kadar değişmektedir. Bu farklılığın nedeni henüz tespit edilememiştir. Belki iki ayrı fresk evresi, duvarlarda iki ayrı bölüm veya iki farklı ustanın işi olabilir. Fresk parçalarının çoğu şapelin ortasında ve doğu kısmında bulunmuştur. Kuzey nişte bulunan parçalarda sudan kaynaklanan tahribat izleri görülmektedir. Bu yüzden ilk olarak birleştirme çalışması daha iyi korunmuş ve doğu nişten gelen fresk parçaları üzerinde yapılacaktır. Oradan her iki sezonunda da aynı fresk elemanlarının ortaya çıktığı ve parçaların daha geniş bir panoyu bir araya getirmiş olabileceği düşünülmektedir.

Elemanların Gruplandırması

-- Mermer lehvaların taklidi. Çoğu kilisenin mimarisi için sık sık kullanılmış olan (breş) kırmızı damarlı mermere benziyor. Fresklerde gösterilmiş olan mimarî ince sütunlar, başlıklar, koyu ve açık renklere değişen dar panolar, çeşitli mermer benzetmesi, belki başlıklara destek eden kemerlerin altında kırmızı yarım dairesel panolardan oluşmuştur.

Anlaşıldığı kadarıyla bu mermer lehvaların taklidi figürlü tabloların arka fonu olarak kullanılmıştır, çünkü eller ve uzun âletler (flabella? - kutsal yelpaze) bu fonun önünde görünmektedir.

-- Aralıksız pembe-kırmızı bir arka fon. Bununla beraber ince ve yüksek olan koyu kırmızı dikdörtgenler penceler akla geliyor. Bu fonun önünde insanlar görünmektedirler: bazı kişiler üst üste binmiş veya yan yana oturmuş vaziyettedir, birçok kişi ince uzun beyaz şeyleri - büyük bir ihtimalle dürüdü yazılı sarmallar - ellerinde tutmaktadır. İki küçük fresk parçasına göre bu figürler arasında çok süslü kıyafetler giyen bazı kişiler de bulunmaktadır. Bunlar, belki bir grup peygamber olabilir. Doğu nişte bulunan kafaların arasında bir kral mevcuttur. Olasılıkla bu figür tarihte ünlü olan Kral Süleyman veya Davut sayılabilir. Başka kafalarda genç ve yaşlı yüzler görünmektedir.

-- Koyu mavimsi siyah fonun önündeki figürler (Resim: 2).

-- Değişik desene sahip olan pembe, kırmızı ve beyaz geometrik şeritler - basamaklı piramit, üçgen meander ve yaprak şekilleri. Bunlara benzeyen elemanlar kilisenin ana binasında da bulunmaktadır. Örneğin, kemer veya pencereye ait bir kemer bloğun alt kısmında altıgen ve üçgen desenli ve çok komplike bir fresk bulunmaktadır.

-- Kırmızı ve siyah bir kenarın yanında yeşil fonlar. Bu fon üzerinde de siyah bezeme kıvrımları görünmektedir, fakat yeşil parçaların, figürlerin ayakta durduğu bezemeli bir zemine veya geniş kapsamlı başka bir desene ait olup olmadığı henüz belli değildir.

-- Birçok fresk parçasının kanatları betimlediği zannedilmektedir. Eğer doğruysa, aynı şekilde yapılmış olan ve insan yüzlerini gösteren parçaların cennette bulunan meleklerin bölüğü sahnesi olduğu kabul edilebilmektedir.

-- İki minik parça hariç lacivert taş veya gök mavisi hiç görünmez.

2008 kazı sezonu boyunca yeni çıkan taş parçaların envanteri yapılmıştır. Aynı zamanda geçen yıllardan elde edilmiş olan taş envanter listesi kontrol edilmiş ve bütün bu taşların yeni dijital fotoğrafları da çekilmiştir. Çalışmalar hem kazı evindeki depolar da hem de kilisenin yanındaki taş alanında sürdürülmüştür. Önemli bir amacımız, kilisedeki kapı pervazlarına ait olan küçük parçaların tespit edilmesiydi. Bundan çıkan başka ilginç gözlemler ise, D12 olarak adlandırılan kapının dikkatle işlenmiş kornişi kilisenin içine

bakmakta, fakat bütün diğer kapıların dış yüzeylerinde buna benzeyen kornişler bulunmaktadır. Buna göre D12 kapı, hiçbir yere ulaşmayan bir odanın girişidir. Kornişlerin ölçüleri yardımlarıyla D11 kapıya ait iki parça ve D06 kapıya ait olan bir parça taş alanında saptanmıştır. Ayrıca T2384 No.lu kapı pervazının henüz bilinmeyen bir kapının sol kenarındaki eksiksiz bir korniş parçası olduğu taş alanında dikkatimizi çekmiştir. Ölçülerine göre bu parça kazıda ortaya çıkmış olan kapılara uymamaktadır. Çok bezemeli bir girişe uygun olan bu parça belki henüz kazılmamış olan *atriumun* batı ana kapısına aittir. Apsis'in hemen kuzeydoğusundaki A11 olarak adlandırılan mekândan çıkmış olan T2884 No.lu pervaz parçası, korniş ölçülerine göre kilisedeki kapılara ait olmaması lazımdır. Bu parça kesinlikle daha küçük bir açık yere ait ve olasılıkla bir pencere pervazı olabilir.

Dr. Olga Karagiorgou tarafından çalışılan özel bir konu da Amorium'daki mimarî parçaların üstünde bulunan usta işaretleridir. Araştırmacı ilk olarak V, P ve T Grek harflerinden oluşan bir monogramın altı adet İmpost+İon başlığı (T1633, T1634, T2445, T2616 ile beraber *atriumdan* narteks'e geçen ana kapısında bulunan iki örnek) ve T86 No.lu sütun parçasıyla yakından ilgilenmiştir.

Bununla birlikte kazı sezonunun başlangıcında köy sakinlerinden biri tarafından kazı ekibine teslim edilen pişmiş toprak bir eser hemen dikkat çekmiştir (Resim: 12).¹² Çünkü bu eserin bir Roma Hamamı'na ait olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bu eser kesinlikle kazılan Bizans Hamamı'ndan değil, daha erken bir döneme (yani M.S. 2. ya da 3. yy.lara) tarihlenen başka bir binadan çıkmış olmalıdır. Sonuç olarak bu obje ilk defa Amorium şehrinde böyle bir Roma hamamının olduğunu göstermektedir.

Diğer küçük buluntularda ise bronzdan yapılmış ve minik bir hançer şekli olan obje dikkat çekmiştir. 2007 yılına kadar bu tipten dört örnek (SF2935, SF3615, SF3666, ve SF5574) ele geçmiştir; bunlardan üçü kilisede bulunmuştur. Geçen seneki raporda bu konu yer almaktaydı. 2008 yılında tesadüfen bir örnek daha XE açmasından çıkmıştır (SF8279). Aynı zamanda kitapların kilit aksamı ile ilgili diğer bir metal obje (kemer tokasına benzer bronz bir halka)

12 Bu buluntu hakkında Oğuz Koçyiğit tarafından bir yayın hazırlanmaktadır.

bulunmuştur. Daha önce Amorium'da hiç bulunmamış olan bu örnek kilise çalışmalarında ele geçirilmiştir (SF8271, Çizim: 2).

Son olarak, 2008 yılı kazı sezonunda kilisede, olasılıkla bir cam kandili duvara asmak için kullanılan ilginç bir bronz obje (SF8236) bulunmuştur. Geçen senelerde taşıyıcı olarak kullanılan bir başka örnek (SF3924) ele geçirilmişti. Prof. Sümer Atasoy, Prof. "Muhibbe Darga Armağanı" kitabında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bu eserlerin benzeri olan dokuz tane bronz kandil/mum taşıyıcısını yayınlamıştır.¹³ O makaleye göre bu tip eser Anadolu'da bilinmemiştir. Dolayısıyla Amorium'daki buluntular bu konu hakkında Prof. Atasoy'a yeni bilgiler vermiştir.

Diğer Çalışmalar

Bu sezon mimarlık ekibi Benjamin Arubas'ın başkanlığı altında hızlı bir tempoyla çalışmıştır. Arazide Kilise, Nekropol, ve Aşağı Şehir Büyük Mekân'da bulunan açmalar ölçülmüş ve detaylı plan ve kesitler hazırlanmıştır. Taş depolama alanındaysa Tatiana Meltsen tarafından yayınlanmak için mermer parçaların profil ve süslemeleri çizilmiştir. Kazı evinde de Paola Pugsley tarafından yeni küçük buluntuların çizimleri yapılmıştır. Eric Iverson'un yardım, öğüt ve teşviği ile Bizans Dönemini canlandırmak için Büyük Mekân'ın bir çizimi Tatiana Meltsen tarafından hazırlanmıştır.

1988-1989 sezonlarında rahmetli Prof. Martin Harrison başkanlığında "Büyük Bina" olarak adlandırılan bir yer kazılmıştı ve kesin sonuçlara ulaşılamamıştı.¹⁴ Gelecek dönem kazılarda bu yeri yeniden incelemek istemekteyiz. Bunun için ilk olarak Oxford Üniversitesi'nde kalan kazıya ait fotoğraf ve diğer dokümanlara bakıp birer kopyalarının alınmasına çalışıldı.

13 S. Atasoy, "İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki el şeklinde bronz kandil/mum taşıyıcılar," T. Tarhan, A. Tibet, ve Konya, E. (yay. haz.), Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul 2008, s.109-114; bkz. S. Atasoy, Bronze Lamps in the Istanbul Archaeological Museum. An Illustrated Catalogue, British Archaeological Reports International Series 1436, Oxford 2005, s. 87-91, no.146-154.

14 On raporlar için bkz. AnatSt 39 (1989), 171-3, çizim 4, levha xlvi, (a-b), XLVII, (a); AnatSt 40 (1990), 209-13, çizim 3, levha xxxiii, (a).

Bu iş için 2008 yılı Kasım ayında Nikos Tzivikes ve Edward Schoolman adlı iki ekip üyesi gerekli çalışmayı yapmaları için Oxford'a gönderildi. Büyük Bina kazısına ait olan bütün fotoğraflar taranıp artık Amorium arşivlerimize eklenmiştir. 2009 sezonunda Nikos Tzivikes başkanlığında Büyük Bina'da ön çalışmalara başlanacaktır.

Yayınlar

Hem kazı sezonu boyunca hem de onu takip eden aylar içerisinde birkaç yayını tamamlamak adına çok sıkı çalışmalarda bulunuldu. Bu yayınları aşağıdaki listede bulabilirsiniz:

Kitaplar

C.S. Lightfoot ve E.A. Ivison (yay. haz.), Amorium Reports 3: Research Papers and Technical Reports, İstanbul 2009, baskıda.

C. Katsari ve C.S. Lightfoot (A. Özme ile beraber), Amorium Reports, IV: The Amorium Mint and the Coin Finds. Berlin 2009, baskıda.

Makaleler

Beate Böhlendorf-Arslan, "Die mittelbyzantinische Keramik aus Amorium," Bonner Katalog, baskıda.

E.A. Ivison, "Middle Byzantine Sculptors at Work: Evidence from the Lower City Church at Amorium," Ch. Pennas ve C. Vanderheyde (yay. haz.), La sculpture byzantine, VIIe - XIIe siècles. Actes du colloque internationale organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000), BCH Supplément 49, Paris 2008, 489-513.

E.A. Ivison, "Kirche und religiöses Leben im byzantinischen Amorium," Bonner Katalog, baskıda.

E.A. Ivison, "Burial Contexts with Small Finds of the 10th and 11th Centuries from the Lower City Church Complex at Byzantine Amorium," Beate Böhlendorf-Arslan(yay. haz.), Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts. 2-4 Haziran 2008, İstanbul, baskıda.

- O. Koçyiğit ve C. Lightfoot, "Şarap ve Felâket," *Aktüel Arkeoloji* 11 (Nisan, 2009), 42-3.
- O. Koçyiğit, "Small Finds from the 9th-Century Destruction at Amorium," Beate Böhlendorf-Arslan (yay. haz.), *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*. 2-4 Haziran 2008, İstanbul, baskıda.
- C.S. Lightfoot, "Trade and Industry in Byzantine Anatolia - The Evidence from Amorium," *DOP* 61 (2007), 269-86.
- C. S. Lightfoot, O. Karagiorgou, O. Koçyiğit, H. Yaman, P. Linscheid, ve J. Foley, "The Amorium Project: Excavation and Research in 2003," *DOP* 61 (2007), 353-85.
- C. Lightfoot ve E. Ivison, "Amorium 2008," *AnatArch* 14 (2008), 25-27.
- C.S. Lightfoot, "Excavations at Amorium: Results from the Last Ten Years (1998-2008)," J. J. Roodenberg ve T. Vorderstrasse (yay. haz.), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, PIHANS 113, Leiden 2009, 139-53.
- C.S. Lightfoot, "Business as Usual? Archaeological Evidence for Byzantine Commercial Enterprise in Anatolia in the Seventh to Eleventh Centuries," *DOP* baskıda.
- C.S. Lightfoot, "An Important Group of Late 7th-Century Coins from Amorium," O. Tekin (yay. haz.), *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World. Studies in Memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in Honour of Nezahat Baydur*, baskıda.
- C.S. Lightfoot, "Die byzantinische Stadt Amorium: Grabungsergebnisse der Jahre 1988 bis 2008," *Bonner Katalog*, baskıda.
- C.S. Lightfoot, "Ortaçağ'da Aydınlatma Teknikleri ve Amorium'da Ele Geçen Buluntular," 12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler, baskıda.
- P. Linscheid, "Middle Byzantine Textile Finds from Amorium," Beate Böhlendorf-Arslan (yay. haz.), *Byzantine Small Finds in Archaeological*

Contexts. 2-4 Haziran 2008, İstanbul, baskıda.

E.M. Schoolman, "Kreuze und kreuzförmige Darstellungen in der Alltagskultur von Amorium," Bonner Katalog, baskıda.

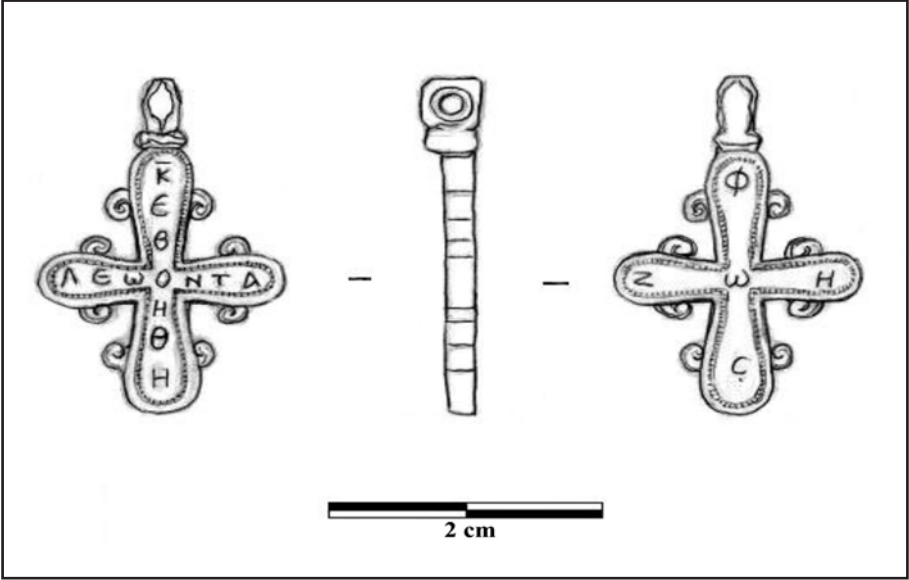
J. Witte, "Freizeitbeschäftigung in Amorium: die Spiele," Bonner Katalog, baskıda.

H. Yaman, "Amorium Kazıları 2007-2008 Kazılarında Bulunan Roma ve Bizans Sikkeleri," 12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler, baskıda.

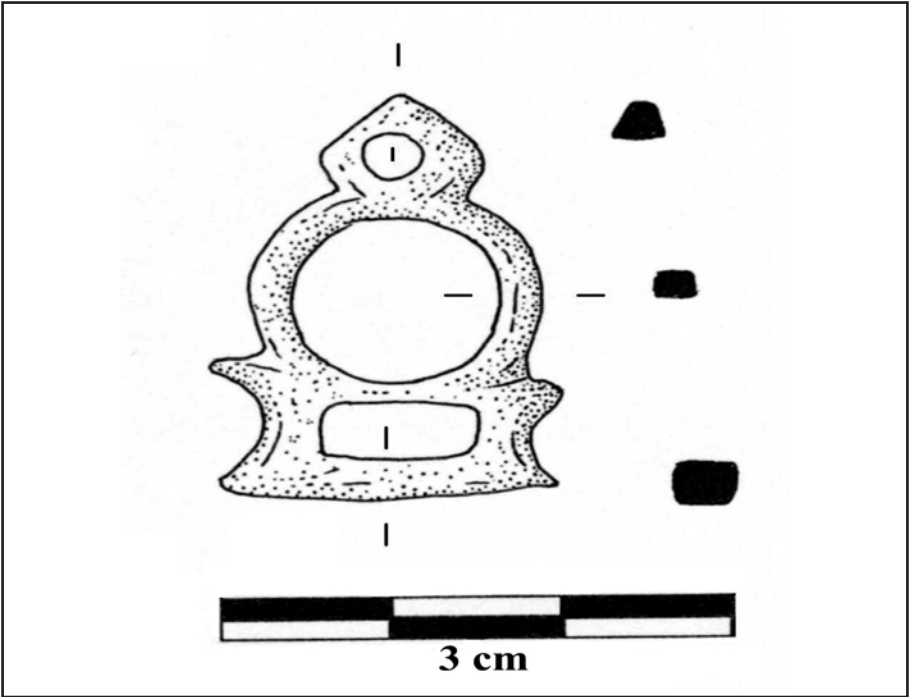
H. Yaman, "Small Finds for the Dating of a Tomb at Amorium," Beate Böhlendorf-Arslan (yay. haz.), Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts. 2-4 Haziran 2008, İstanbul, baskıda.

Sonuç ve Teşekkürler

2008 kazı sezonunun başarılı geçmesini kazıya katılan bütün ekip üyeleri ile beraber mutfak elemanları ve köyden tedarik edilen işçilerin yorulmak bilmeden yardıma hazır olmalarına borçluyuz. Ayrıca kazı bekçisi Selahattin Arıözsoy'un yapılması gereken pek çok görevi neşeli bir havayla yapmasından ve her zaman yardıma hazır olduğundan da bahsetmek gerekmektedir. Amorium Kazıları Projesi Ankara, Afyonkarahisar, ve Emirdağ'daki yetkili kişilerin yardım ve desteklerinden dolayı da teşekkür eder. Maddî destek The Metropolitan Museum of Art'taki The Adelaide and Milton de Groot Fonu'ndan, bir anonim bağışçıdan, Leon Levy Vakfı'ndan, Harvard Üniversite'deki Loeb Classical Library Fonu'ndan ve diğer Amorium dostlarımızdan gelmiştir. Bizden desteklerini kesmeyen bu kuruluş ve kişilere de gönülden teşekkürü bir borç biliriz. Philadelphia'daki ARIT'den Nancy Leinwand'a da yardımlarından ötürü ayrıca teşekkür etmek isteriz. Son olarak, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Başkanlığı, ARIT'in idare memurlarına, The Metropolitan Museum of Art'taki meslektaşlara ve Bakanlık temsilcisi Sayın Cumali Ayabakan'a yardımlarından ötürü teşekkür ederiz.

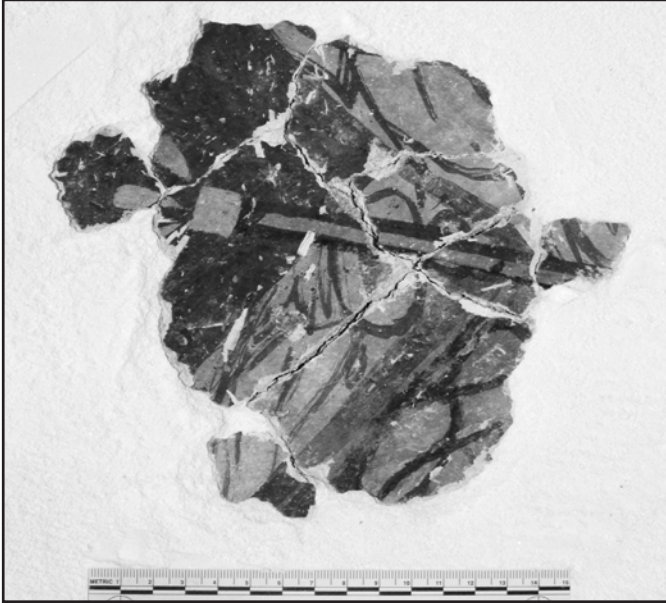
Çizim 1: Leo adlı bir kişiye ait gümüş pandantif haç (SF8342).

Çizim 2: Kitapların kilit aksamı ile ilgili olan ve tokaya benzeyen bronz bir halka (SF8271).

Resim 1: 57 No.lu mezarın içinden genel bir görünüm.

Resim 2: A24 numaralı odada bulunan fresk parçalarından bir örnek.

Resim 3: A26 numaralı odadaki Orta Bizans Dönemine ait zemin.

Resim 4: Erken Bizans Dönemine ait sütun başlığından bir parça (T2997).

Resim 5: Theodoros adlı bir archianagnostes (baş okuyucu) tarafından bağışlanan bir templon arşitravına ait parçalar (T219A-B ve T2878).

Resim 6: III. Mikhail'e ait bir *miliaresion* sikkesi (SF8346).

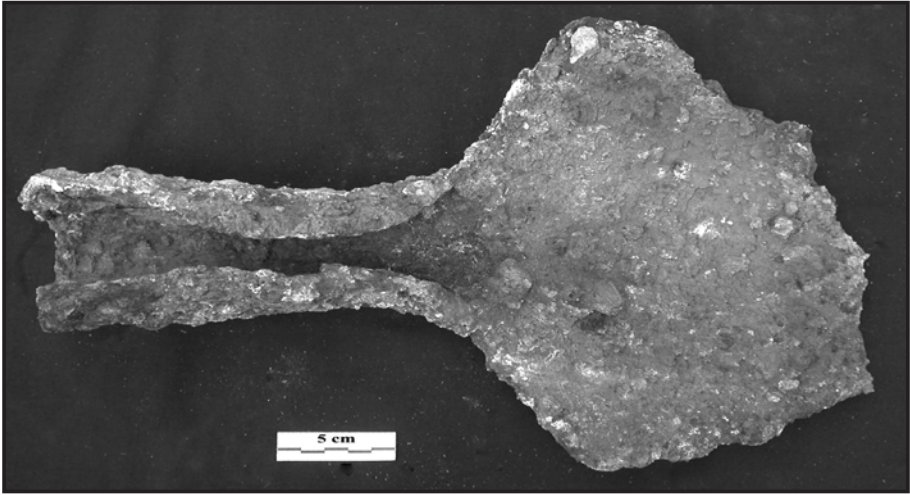
Resim 7: A10 olarak adlandırılan kilise avlusundaki M.S. 7. ve erken 9. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olan küçük binalar.

Resim 8: XE açmasındaki M.S. 9. yüzyıla tarihlenen şarap ezme tankı ve (solda) çalışma odası.

Resim 9: XE açmasında bulunan Theophilos'a ait sikkelerden bir örnek.

Resim 10: XE açmasında bulunan bir saban demiri.

Resim 11: Cadde üzerinde yer alan iskelet.

Resim 12: Amorium'da henüz tespit edilmemiş olan bir Roma Hamamı'na ait çivi biçimli pişmiş toprak bir obje.

EXCAVATIONS AT KILISE TEPE 2008

Dominique COLLON¹

Mark JACKSON²

Nicholas POSTGATE³

Summary

A two month season of excavation was carried out at Kilise Tepe from 5th July to 5th September 2008, as a joint project of the University of Cambridge and Newcastle University, sponsored by the British Institute at Ankara.⁴ Significant progress was made on the objectives identified in 2007, in four main periods (see Plan 1): (1) The layout of the Byzantine buildings was extended north, south and east of the church, and in the northwestern and central parts of the site deeper and better preserved deposits, including in situ ceramics, from the Byzantine occupation were located, which will allow us to define the date and nature of the Byzantine presence. (2) At the centre of the mound in K14 and J14 our sounding into Iron Age levels has provided valuable stratified ceramics and an unexpected circular structure from near the beginning of the post-Bronze Age sequence. (3) In the main northwest excavation area the foundation and earlier phases of the 13th-12th century Stele Building were investigated in detail, and new information recovered in square I18 on the subsequent use of the area in phases IIe/f. (4) The plan of the major Late Bronze Age (Level IIIId) building, was extended to the south and

1 Dominique COLLON c/o Dept. of the Ancient Near East, the British Museum, London WC1B 3DG (Section 6).

2 Dr. Mark JACKSON, Lecturer in Archaeology, School of Historical Studies, Armstrong Building, Newcastle University. NE1 7RU, UK ; m.p.c.jackson@ncl.ac.uk (Section 1).

3 J.N. POSTGATE, Professor of Assyriology, University of Cambridge; address: Trinity College, Cambridge CB2 1TQ, UK; jnp10@cam.ac.uk (Sections 2-5).

4 This season's work received generous support from the Institute for Aegean Prehistory, the National Geographic Society (for the bioarchaeological research), the HASS Faculty at Newcastle, and from the McDonald Institute for Archaeological Research and the Isaac Newton Trust in Cambridge.

west and perhaps almost completed.

1. The Byzantine Period

For the Byzantine period we want to understand better the dynamics of activity which took place within this rural settlement. Thus we are beginning to situate the church excavated during the 1990s within its structural, stratigraphical and topographical context. The establishment of the physical relationship between the domestic buildings and the church building will ultimately enable us to investigate the impact of this focal structure on the pre-existing settlement and the way in which it influenced subsequent construction and social activities. We also want to consider the use of space within particular vernacular structures. We are refining the chronology of the Byzantine ceramic assemblage, and aim to recover environmental evidence from animal bones and palaeo-botanical remains contextualized within the excavated structures in order to consider further the nature of subsistence and economy in the Level I phase at Kilise Tepe.

This year's work on the vernacular buildings in M18, N15-O15 and J15-K15 provides excellent evidence for the use of space in these areas since we have complete rooms with several reconstructible – or whole – artifacts preserved in situ. We have also been able to provide important evidence to support interpretations of the end of the early Byzantine phase at the site.

N15-O15 (Plan 2). Excavation in 2008 in N15b and O15a exposed the northern parts of the rooms excavated in 2007 in N15d and O15c (Jackson and Postgate 2009). Both spaces are oriented N-S: the westerly room measures 2.88m x 5.82m, the easterly room 3.00m x 5.94m. The substantial number of finds uncovered lying in situ in the southern part of these rooms during the 2007 season, was complemented with further evidence in 2008. In O15a, the floor included several stone flags partially covering the northern part of the room. At the northeast corner there was a stone-built bench running along the east wall W4801. This space appears to have been abandoned with the vessels left lying in situ.

In 2007 in O15c finds included vessel O15/21 (Jackson and Postgate 2009). Immediately to the north in O15a rather more vessels were found in situ on the north side of the same room where we excavated a bird-shaped copper alloy pendant (O15/121, KLT 184; Fig. 1) together with several well preserved closed vessels: *pithoi* O15/106 and O15/108; decorated globular amphoras O15/107 (Fig. 2) and O15/132; and jugs O15/21 and O15/131 (with gouges on the shoulder) (Fig. 3). These jugs and several other vessels from this trench had a characteristic domed base with a central button. The comprehensive publication of the entire finds assemblage and its chronology will be presented subsequently in a final report. To the north, a stone-lined drain runs parallel to the building, but to the south and west associated walls continue demonstrating that these rooms were part of a larger complex.

M18 (Plan 3). The building in M18 now represents one of the few excavated Byzantine houses from the region. It has the shape of a slightly irregular rectangle, oriented roughly N-S, and divided into two halves (north and south) by a central partition wall W2201. The northern half of the structure was divided by a short wall W2204 into two spaces (east and west).

The continued excavation in 2008 of the southern part of the building enabled us to establish that a similar wall W2216, created two spaces east and west in the southern half of the building. In 2008, we established the position of the doorway at the southern end of W2202 which provided access into the southwestern part of the structure from the courtyard to the west. There was a tile-lined fire installation in the SE corner which was found associated with several cooking pots and jugs. The southern half of the building had been destroyed by fire with the roof timbers collapsing onto its contents. Radiocarbon samples were collected from carbonized fragments in the destruction deposit to provide dates for both the construction of the structure and that of its final contents; these will be tested in 2009 by the Oxford Radiocarbon Accelerator Laboratory. The finds from this destruction deposit also provide good potential for dating and include a lamp (M18/301), and a Byzantine coin of Maurice Tiberius (M18/294) dated to A.D. 593/4 (We are

grateful to Sam Morehead at the British Museum for identifying the coins). Along the east side of the building against wall W2200 in M18b, a subsidiary lean-to structure was constructed represented by two lines of stones and a beam slot.

It is interesting to note the similar base forms of jugs with domed 'buttons' in the M18 destruction fill (M18/302) and in situ in final phase of J15 (J15/29 see below) and N15-O15 (Fig. 3). Examination of further buildings at Kilise Tepe will enable us to establish whether this destruction by fire in M18 was simultaneous with the abandonment in other parts of the mound. This base form is apparently made on jugs in this region in the 6th and 7th centuries (Ferrazzoli and Ricci 2007: Fig. 11, no. 38, Fig 13 no. 44) and is also common in the 7th and 8th centuries A.D. (Hayes 1968: fig. D, no. 26; Boardman 1989: 101-103; McNicoll et al. 1982: 164-5; Armstrong 2009: 163; Kenrick 2009: 269 PT572, PT573; Vroom 2007: 269 Fig. 4, D).

M17. Topsoil was removed from M17a and M17b to extend the M18 trench southwards so that the orientation of the church might be compared with that of the buildings closer to it. Further work will continue here in 2009.

M16a and M16b. A 5m x 10m trench, M16a and M16b was opened to investigate the orientation and relationship of the structures immediately east of the church. Three walls W2500, W2501 and W2502 form the southern parts of two spaces in a building oriented roughly E-W. A flagstone floor abutting the walls was found at the west end of the trench. We hope to extend our work west to the church, into the southern half of the trench, and to investigate the northern half of the rooms identified here (in M17c,d to the north).

J15, K15 (Plan 4). Work in J15 and K15 was initiated to explore a Byzantine building the southern wall of which had been identified during the 1990s in J14-K14. A room 6.10m x 2.5m immediately to the south of the church oriented E-W had a hard packed surface, which in the northwest corner of the trench, was found associated with a mud-brick feature into which a cooking pot (J15/28) was built and on which other fragmentary vessels (J15/27; J15/29, J15/30) were resting. Along the north side of the room at least two pits were

found, associated with an earlier surface: one contained a broken late Roman Amphora 1 (J15/37), the other contained a large storage jar (K15/83). In the northeast corner, 20 small coins (nummi) (K15/36, K15/82) dated 5th-6th century and a lead token were found associated with three other small pits in the floor. The removal of fill, Unit 86418 (same as 86416) outside the building to the east of W4005, was completed to reveal a very hard packed surface running across the whole quadrant.

The extension of the trench northwards into J15b confirmed the location of W4604, the former south wall of the early Byzantine church and showed signs of construction activity after the destruction of the church in the south aisle in the form of walls W4602 and W4603. W4003 which runs north into the section less than 2.5m from the church should provide the direct structural relationship between the church and the building phases in K15.

H17. Along the eastern side of H17, where the mound slopes steeply to the west, we opened a sounding running N-S, 3m x 10m. This was to establish the stratigraphic relationship between W775, which runs N-S along the H17-I17 intersection, and features to the south. The excavation revealed later level I walls associated with floors postdating W775. We demonstrated that the southern end of W775 returns east, as at the north end. Further to the south, a destruction deposit contained a significant amount of Hellenistic pottery. Thus in the unexcavated area in I17 we have well stratified material preserved beneath the later floor which would repay further attention.

2. The Iron Age Sounding (Fig. 4)

In 2007 we had identified a sequence of Iron Age occupation close to the centre of the tepe, south of the church. In the 5 x 5 m square K14b there appeared to be an open space, with a succession of living surfaces and no associated architecture. Four main surfaces were identified, with the latest, Surface 1, at ~99.20 m. Surface 2 was about 15-20 cm below this, Surface 3 a further 40 cm or more lower down (~98.50 m), and finally the earliest, Surface 4, at ~98.00 m.

This year our first concern was to reduce the height of the sides of the trench for safety reasons. We therefore opened up a 1.50 m strip along its south side, in quadrant K14d. The expected Byzantine and Hellenistic layers were less deep here, in part because of the slope of the mound, and we encountered an occupation surface only some 40 cm beneath the mound's surface at the west side of K14, increasing to 70 cm in K14d. It was associated with a group of three ovens (FI08/2-4). This surface is the continuation of Surface 1 in K14b, and provides us for the first time with some indication of the function of this open space. The deep storage pit P07/09 can now clearly be seen to have been dug from Surface 1, since in K14d, just to the east of the ovens, the edge of the pit had been plastered round and up onto the floor surface. It therefore provides us with the precise stratigraphic context of this pit, which contained a considerable quantity of ceramics, some certainly imported, in styles which belong to the phase labelled IIIf at the northwest corner of the site, i.e. some time in the 8th-7th centuries B.C. Confirmation of this attribution comes from a jar decorated in the White Painted IV style, with decoration of encircling lines and targets characteristic of Level IIIf, which was recovered from the occupation layer near the oven FI08/4 (K14/475). In the southeast corner of K14b another storage pit (P07/15) can also be seen to have been dug from this same horizon, and it too provided a good sample of ceramics from this time period.

Back in K14b we went down below Surface 4, at which excavation had ceased in 2007. Starting from a yellow clay band clearly visible in the north side of P07/04, a well-defined surface could be followed into the north baulk (i.e. K15d), eastwards into the east section, (i.e. L14a) and southwards into K14d; it lies about 20 cm below Surface 4 at the north side of the trench, and about 15 cm below it on the south. This has been labelled Surface 5; a scrappy alignment of a single course of stones running roughly north-south (called W7502) and a few other scattered stones rested on this surface, but there were no other very significant features. After the removal of W7502 and the associated stones we went below Surface 5 to another clean band of clay observed in the north side of P07/06. This is Surface 6, and proved to be very similar, extending into the north baulk, and present at the south side

of the quadrant where the clay surface was a band 5 cm thick characterized by a reddish tinge resulting from burning, some 20 cm below Surface 5 and 35 cm below Surface 4. No constructed features were apparent at this level, but in the middle of the square the surface was broken by a patch of softer greyish ashy soil with sherds etc. This proved to belong to a phase earlier than the main Surface 6, and was exposed here because it rose higher than most of Surface 6, which had probably extended across it. When the overlying material was cleared from off this greyish deposit, a number of postholes were identified, with diameters of 6 to 9 cm at their top (Fig. 4). These formed a double concentric arc, with at least 9 holes in the inner row, between 32 and 39 cm apart. The outer row was 40 cm further to the west, with at least 7 holes of a similar size, but the distance between them varied more widely from 32 to 40 and even 50 cm. The western limit of the greyish ashy deposit through which the holes have been sunk follows the same curvature as the postholes, and is formed by a clean deposit of yellow clay some 1.10 m wide and in places up to 40 cm deep: it seems that the greyish deposit is filling a circular depression cut into the yellow clay to prepare the site for the post-hole structure. This interesting structure must have been erected in an open space not occupied by normal stone and mud-brick buildings. It is impossible to say at present whether the postholes continue round to form a complete circular structure, but if they did, the inner ring of posts would have been some 6 m, and the space enclosed by the yellow clay about 8 m in diameter. The surface into which the posts were sunk lies 1.60 m below Surface 1 at around +97.60, and is separated from it by at least four intervening occupation surfaces. How much time elapsed during the accumulation remains unknown, but the combination of the ceramic sequence and C14 dating should give a clue, and will also address the question of whether or not we should reconstruct a hiatus in the occupation of the site.

3. Levels IIe-f in I18

South of I19 we continued removing later levels to reach the southward

extension of the Western Courtyard. In an area much disturbed by animal burrows, immediately below the foundations of a large and well-constructed Level I building excavated in 2007 we found a tightly compressed sequence of Iron Age occupation. This was still an open area in Level II_f (ca. 700 B.C.), and seems to have functioned as a work space outside the building in J18 and to the south of the two kilns (see Postgate & Thomas 2007, Fig. 499). A square brick-lined feature had been built up against the west wall of the building (W424), and at least seven clay loomweights (I18/170-176) came from the fill overlying the associated floor. A number of grindstones also came from here (13 numbered pieces, more or less fragmentary). Before the construction of W424 and above the original Level II_e courtyard surface there had been at least three further phases of II_e during which a wall, a large pithos base and at least two fire installations occupied this space.

4. *The Stele Building (Plan 5)*

Our objective this year was to complete the excavation of the original Level II_a phase of the Building, both to shed light on the nature and purpose of the building itself, and to recover more artifactual and environmental materials from a well controlled context. Our work in 2007 had largely exposed the southern and western sides of the building in its first phases, and during 2008 the northern and eastern parts were completed. Significant progress was made in a number of the rooms:

Room 1. This room had been fully explored in 2007 and it emerged that in the II_a/b phases it was divided into two by a cross-wall. In 2008 we completed the excavation of the southern half, Room 1 (S), exposing a pebble-based hearth or oven (FI08/17) which had been installed in the SW corner of the room in the final phase of use before the Level II_c reconstruction, associated with a floor only some 15 cm below the II_c floor. Beneath this there was no hearth in earlier phases: this corner of the room was cleared to the original II_a floor, beneath an intervening band of floors identified some 10-20 cm higher, attesting to three main phases of occupation in Room 1 (S).

Room 2. In general Room 2 in Level IIa/b has the same outline as the IIc room, but it was divided by the cross-wall W6200 into two rooms of about equal size, which we have called Room 2(W) and 2(E). W6200 is associated with the first IIa surface in each room as well as the later IIb band of floors in Room 2(W), and is presumably part of the original design. In the western part of Room 2 the original IIa floor lies at approximately +98.25 m, over a layer of packing levelling up the underlying Level III surface. Above this initial surface there is a band of later surfaces; on the first of these in the NW corner of the room, there stood a large ceramic tub (J20/305). Since parts of the tub were standing 50 cm high, and only 10-20 cm below the IIc floor, it is clear that the tub and the associated surfaces remained in use until immediately before the IIc reconstruction. On the latest of these floors just south of the tub there was a lentoid flask in rather coarse reddish ware (J20/304) resting on the floor, complete except for ancient breakage to its rim. From the packing beneath the IIc floor came an unusual three-handled painted pottery lid (K20/283). Room 2(E) had no striking features, and no secondary band of IIb floors; but under the IIa floor at the east end a small pit dug into the Level III surface proved to contain most of the skeleton of a 20-24 month old sheep, disarticulated and with butchery marks on some of the bones (Fig. 5: K20/276; information courtesy Peter Popkin). This appears likely to be some kind of symbolic deposit contemporary with the first construction of the building.

Room 3. The earlier phases of this central space of the building had already been examined in previous seasons: this year the remaining material was cleared to the first IIa floor surface and it was shown to respect the emplacement of the large central hearth. Beneath these was the top of the Level III material, into which the foundation trenches for the south and east walls of Room 3 were cut. By the east side of the doorway through into Room 10 a stone with a central depression (J19/661) was found in place on the IIa surface, sealing the foundation trench. This may well have acted as a door socket.

Room 4. Earlier work had cleared Room 4 to its IIc floor, with soundings below this in the SW corner (to remove a large storage jar) and at the north

end, to examine the earlier phases. This year the remaining IIa/b fill of the room was sectioned along its NE-SW axis and revealed a clear sequence with the IIa floor lying below some 60 cm of packing below the IIc floor. The base of a ceramic jar stood against the west wall, and along the east side of the room the IIa surface had been cut by three depressions, two of which are circular and seem likely to be the emplacements for further large storage jars, indicating that already in the original design of the building this space was intended for storage.

Room 5. In the IIc building Room 5 had the appearance of a later addition, making use of the western wall of the Eastern Building and with a very flimsy south wall giving onto the open space of Room 6. In the IIa building, however, Room 5 had solid stone foundations on all four sides and was very much part of the original design. Overlying the first IIa floor was a thick band of packing (81026) containing an unusual amount of potsherds, and also a well preserved bone weaver's shuttle (K19/536; KLT 181). The upper surface of this packing provides a IIb surface on which was built a cross-wall (W5700) dividing the room into north and south halves, and at the same time the room's north and east IIa walls (W622 and W5702) were reinforced with an extra row of mud-bricks.

The work as a whole allows us to draw some general conclusions about the building's purpose and construction. One striking fact is the very uneven nature of the site on which it was constructed: the surface of the underlying layers sloped considerably and inconsistently in different parts of the site. Virtually all walls are of mud-brick resting on stone foundations (exceptions are the IIb cross-wall in Room 5 which is entirely of mud-brick and the diagonal wall in Room 10), but in different parts of the site the preparations for the laying of the stone foundations vary considerably. In some cases they rest directly on the surface of the earlier building level, or are laid in cuts into that material, or are resting on fresh material brought onto the site and overlying the earlier level. At the intersection of Rooms 3, 4, 5 and 10 there seems to have been a large deep pit before the builders arrived: this was only partially filled in, leaving quite a steep depression, and in consequence the stone foundations of the rooms in question,

though they cut into the fill of the pit, also dip noticeably towards its centre. A more general issue regarding the initial construction concerns the orientation of the building: it has been noticeable from the start that the alignment of the Stele Building in all its phases is entirely different from the preceding Level III architecture. However, in J20, directly abutting its north-eastern wall is a contemporary building which respects the earlier Level III alignment, and to the west, some 5 m across the Western Courtyard, we excavated in 2008 the NE corner of a well constructed phase IIb building also on the same approximate alignment. This all suggests that it is the Stele Building alone (along with the Eastern Building) which was given this new alignment, while the adjacent buildings retained their existing alignments and perhaps functions.

These considerations underline the uniqueness of the Stele Building, and its symbolic importance was reinforced this year by the sheep skeleton discovered in Room 2, complementing the evidence of the beads, copper implements, and antler recovered from the western side of the building in 2007 (see Jackson & Postgate 2009). By comparison with the later IIc plan it is noticeable that no less than four of the rooms round the central space had been two smaller rooms in the earlier phase (Rooms 1, 2, and 10, and for some of the time Room 5). In the case of Rooms 2 and 10 it is interesting that the earlier rooms reached directly from Room 3, Rooms 2(W) and 10(W), showed signs of continued occupation, while in the eastern “back rooms” (as also in Rooms 7 and 8 in the southern range) there was only a single occupation phase in evidence on the original IIa surface.

The build up of successive occupation layers in the Western Courtyard, strikingly evident against the southwest corner of the building in I19d, provides an obvious explanation for the decision to reconstruct the building in phase IIc: the floor of some of the rooms, which had remained at its original level, would have been very much lower than the ground level in the courtyard, and the new version of the building would have brought the rooms inside the building back closer to the level of the outside world, even though Room 3, for instance, still had to be reached by four steps down.

5. Level III (*Plan 6*)

To the west of the Stele Building in I19 and the east side of H19 the clearance of the earliest levels of the Level II courtyard just described exposed the southward extension of the Level III d/e building excavated in 1994-98. The southern limit of the structure is no doubt represented by the space to the southeast of Room 31, which has a paving of small cobbles lying some 20 cm higher than any of the floors within the building and indicating an external area. The south side of the building now has two long parallel rooms (Room 31 and Room 37), with a smaller room out to the west (Room 33). In Room 31 a thick layer of packing, partly composed of recycled yellow and grey mud-brick, was removed to expose a clear but unplastered surface at about 96.65 m. In the southeast the floor surface appears to extend across the line of W5801 suggesting a possible doorway here to the outside. There was a fire installation (FI08/10) close to the east wall, and a circular hearth (FI08/09) against the west wall. Just to its south there may have been a doorway through the western wall (W5804) into Room 37. This space has about the same length as Room 31 to its east, measuring 4.85 m N-S, but it is 1 m wider (3.87 m); possibly it was unroofed. The base of the IIa/b courtyard levels almost immediately overlies an occupation surface associated with the Level III d walls, meaning that the Level III e remains were completely cleared from this central area. Beneath this was a band of the yellow and grey bricky packing noted in Room 31, which rests on a clear surface at about 96.40 m, so about 25 cm below Room 31 next door. Associated with this floor in the southeast corner of the room there was a large plastered hearth or oven (FI08/11). The interior was clean, but in the narrow space between its back wall and the corner of the room was a large collection of more than 1000 animal bones from a variety of species: apart from a single worked antler (I19/493), these seem to represent food remains, the great majority from sheep and goat with only few from larger species (see Peter Popkin's analysis, Fig. 6), and many of them show butchery marks. At the north end of the room against W5805 is an area of burning, possibly another fire installation. Just to the east of this, where a large Level II pit cuts through the line of the wall, a large stone at floor level

may indicate the presence of a threshold through from Room 32.

Room 32 is the largest room, measuring internally 5.95 m (N-S) by 4.90 m (E-W). In H19d its western wall was visible standing up to three courses of mud-brick high on stone foundations, and its eastern wall was equally well preserved, with a number of layers of plaster still visible against its western face. The room was cleared to a well defined surface at about 96.70 m. In this phase at the centre of the room was a plastered oblong feature (FI08/12) located about 1.75 m to the northwest of W5805. It measured internally 97 x 45 cm, and was positioned along the long axis of the room. The floors with which this hearth was associated could be seen in cross-section (as viewed in the side of the large Level II pit P97/70 cutting the southeast corner of the room) to consist of a band of thin lines 10 cm thick. Some of these were deliberately plastered surfaces, and were continuous with one of several coatings of wall plaster on the face of the east wall of the room. Below the packing on which this band of later floors rests was a thicker deposit of greyish debris with inclusions of small stones and carbon flecks, varying from 15 to 20 cm in thickness. The greyish debris peeled off a lower floor surface, which may be the original surface belonging with the wall. From the flotation of a sample from this band of debris came the ivory stamp seal KLT 182 described below.

The extended IIIId plan now exposes a double range of rooms measuring approximately 12.80 m N-S and 14 m E-W, from the west wall of Room 33 in H19d to the east wall of Room 30 on the west side of the Eastern Courtyard. The size and layout suggest that we are looking at something more than a normal domestic residence (although we have only the Level 3 house in I14 for comparison at Kilise Tepe). This impression is reinforced, on the one hand, by its location close to the site of the subsequent Stele Building, which certainly has "public" functions, and on the other by the find of the official's seal in Room 32. The four core rooms are moreover not the full extent of the complex. In IIIId at least there is to the west the small Room 33, and to its south, immediately beyond the west wall of Room 37 the Level IIIId architecture, which has not yet been fully exposed, was overlain by the stone foundations of two walls forming the

northeast angle of a room (W5802 and W5803). These were sealed by the lowest Level II courtyard layers, and can therefore be assigned to Level IIIe, but there were no associated occupation surfaces, indicating that the IIIe architecture was levelled to the ground before the erection of the Stele Building. On the eastern side of the courtyard we also cleared away the fragmentary remnants of the Level IIIe structures. Beneath these W830 did not continue eastwards, but there was a thick layer of fallen yellow brick running under the stone foundations of the Stele Building, which suggests that the walls of the Level IIIId structure continued eastwards with at least one further room to the southeast of the large fire installation in the Eastern Courtyard, and further extends the scale of the IIIId complex as a whole. We hope to explore the possible continuation of the building with soundings under the floors of the Stele Building in 2009. This might help to resolve the doubt as to whether, like the Stele Building, the structure on this site in Level III had a storage and cultic function.

6. *The Ivory Stamp*

Seal D. COLLON

Hittite “tripod” stamp seal (I19/541=KLT 182; Fig. 8). Ivory; a small piece is missing from the edge of the base. Dimensions: 1.7 cm x di. 1.25 cm (di. of perforation 0.4 cm); Wt. 4.1 g. Provenance: unit 84051; filling layer between upper and lower floors of Level IIIId Room 32 (from flotation sample).

The seal is made of one piece of ivory and consists of a domed disc on which rest three clawed feet and legs of lions which support a square tablet on which is a flattened cylinder, banded at each end and perforated longitudinally. The sealing surface is surrounded by a notched band within which is an inscription consisting of six “Hittite” hieroglyphic signs. Of the inscription Dorit Symington (pers. comm. May 2009) writes: “The inscription uses somewhat variant characters which make it difficult to propose confident readings, as is often the case with early seal inscriptions like this. There does not appear to be a title or the marking of a male or female owner. The two triangles seem not to be part of the name but represent a ‘Heilsymbol’ (phon.

su - Hitt. assu = SIG5 L.) which is common on Empire seals. The assumption is that the remaining four symbols are rendering the owner's name; possible readings might be *tà?*(L.39)- / *tú?* (L.325, L44)-*pi?*(L.66)-*i(a)?*(L.209)-*la?*(L.175), giving a name like *ta/tu-pi-ya-la* or *ta/tu-pi-la-ya*, if the last two signs are to be read in the reverse order."

With but one other exception known to me, tripod seals are made of metal, generally bronze. The leonine legs are joined at the top by a cylinder for suspension that, unlike KLT 182, seems to be plain. The sealing surface of the tripod seals is a disc inscribed with a Luwian hieroglyphic inscription; Güterbock notes the similarity between the inscriptions on the face of the tripod seals and those of the convex-sided bi-facials (Boehmer and Güterbock 1987, p. 61). This also applies to KLT 182 and would indicate a date in the 13th century BC. However, the metal examples lack the rounded proportions and quality of the Kilise Tepe seal.

The following list of metal tripod seals is based on that provided by Güterbock (loc. cit.). There are examples from London, British Museum: ME 102475; Oxford, Ashmolean: No. 188 of "base silver", purchased at Bor in central Turkey (Hogarth 1920 pp. 21 Fig. 19A, 37, and Pl. VII); No. 189 of "base silver" with an inscription and a figure on the sealing surface, but also an inscription on the upper side of the disc, between the lions' feet (op. cit. pp. 37, 72 Fig. 74, and Pl. VII); No. 190: bronze (op. cit. pp. 21 Fig. 19B, 37, and Pl. VII); and No. 191 (see below); Baltimore, Walters Art Gallery: "brass" (Gordon 1939, No. 71); Berlin, Vorderasiatisches Museum: silver-gilt with an inscription and a figure (Jakob-Rost 1997, No. 78, p. 40, illustrations of the base on p. 41 and back cover, and of the shape on p. 116); Paris, Bibliothèque Nationale: acquired in 1972, bronze (Masson 1975, pp. 219-20 No. 6 and p. 232 No. 1); Paris, Louvre: silver (Delaporte 1923, No. A.1039, Pl. 101:14a-b); Brussels, Musées Royaux du Cinquantenaire: "Argent bronze" (Speelers 1917, pp. 84, 193). In Adana Museum there is a recently-published silver example with a knobbed handle at the top of four legs that merge into an inscribed four-lobed base (Dinçol and Dinçol 2002, pp. 84-6, Abb. 4).

Possibly provenanced examples consist of Ashmolean No. 188 purchased at Bor (Hogarth 1920, see above), an “iron” seal with a silver sealing surface from Çorca near Konya (Bossert 1942, Nos. 685 and 687), and one from Çardak, also near Konya (Güterbock 1949, p. 62 Abb. 15:3 and 19:1). The excavated examples consist of the lower part of a badly corroded, worn and damaged bronze tripod seal with a flat base (design illegible) found at Boğazköy (Boehmer and Güterbock 1987, No. 238, and perhaps a fragment of a black stone seal found in the 2007 excavations at Tell Atchana (ancient Alalakh) that may have been part of a tripod seal (one probable lion’s paw survives) with a geometric pattern on its base, but too much is lost for this to be certain (AT07 2983; Collon, forthcoming).

A special form of tripod seal, with a domed, almost hemispherical sealing base also occurs, with the hieroglyphic inscription surrounded by a floral motif. In the Ashmolean Museum there is a gold example from Tamassos in Cyprus, with the suspension cylinder replaced by a suspension ring (Hogarth 1920, pp. 21 Fig. 19C, 37, and Pl. VII; Bossert, 1942, No. 701), but the leonine paws are flimsy. From the Boğazköy excavations (Oberstadt, House 21) there is an ivory example with its sealing surface domed like the Tamassos example, and with the hieroglyphic inscription also surrounded by a floral motif. The exceptional shape and materials of both these seals indicate that they were destined for an élite, and such domed seals could have made the deep concave impressions of royal and official seals of the late 14th to 13th centuries B.C. (e.g. Neve 1993, pp. 57-61). The Boğazköy ivory seal is the only ivory tripod example known to me apart from KLT 182. Furthermore, with its grooved cylinder at the top it provides a very close parallel for the Kilise Tepe seal, and the detailing of the lions’ paws is also similar (Neve 1986, p. 178; Boehmer and Güterbock 1987, pp. 61, 73-4, Abb. 54). The ivory seals from Boğazköy and Kilise Tepe are of a similar high quality and might even have been élite luxury products from the same 13th-century ivory workshop. It is impossible to ascertain whether this workshop was situated in the capital, or whether it was located near the harbour through which the ivory reached Anatolia. The presence of the gold domed tripod example in Cyprus may perhaps point to a location of the workshop nearer Kilise Tepe than Boğazköy.

Acknowledgements

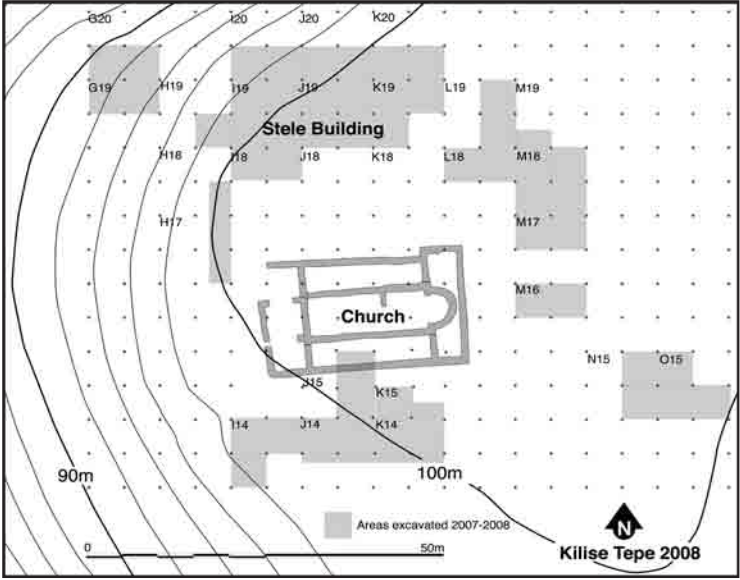
Our gratitude goes in the first place to the Ministry of Culture and Tourism for permission to resume work at the site, to their Representatives Tolga Çelik from the Museum of Anatolian Civilizations, and Mevlüt Üyümez, Director of the Afyon Museum, and to İlhame Öztürk, Director of the Silifke Museum, for their support and advice. We are especially grateful to the following for assistance in a number of ways: Osman Yenidoğan, kaimakam of Mut; Prof. James Crow, Prof. David Hawkins, Dr. Tamar Hodos and Prof. Martin Millett for serving as our academic advisory committee; Prof. Marie-Henriette Gates, Dr. Tamar Hodos, Dr. Marlia Mango, Prof. Elizabeth Stone, and Prof. Paul Zimansky for acting as reviewers; Dr. Dorit Symington as always; and Dr. L. Vandeput and Gülgün Girdivan at the British Institute at Ankara for their assistance at all stages.

The project is directed by J.N. Postgate (Professor of Assyriology, Department of Archaeology, University of Cambridge) and co-directed for the Byzantine by Dr. M.P.C. Jackson (Lecturer in Archaeology, School of Historical Studies, Newcastle University). Dr. C.S. Steele was Assistant Field Director and excavated in I18. Bob Miller (University of Canberra) was photographer, and Franca Cole conservator. Members of the team working on site were Sarah Blakeney (I19-20), Kerrie Grant (K14-15), Gary Marriner (I-K14), Yağmur Sarioğlu (H19), Emre Şerifoğlu (K14), Adam Stone (Stele Building), and Katie Green (M16, N15-O15), Sophie Moore (M17-18) and Caterina Ruscio (H17). Dr. Laura Preston and Christina Bouthillier (University of Cambridge) studied the Iron Age ceramics and supervised the pottery processing in general, while Dr. Nancy Benco undertook the analysis of the Bronze Age ceramics. Dr. Jackson directed the recording of the Byzantine material. Dr. Mette Marie Hald again oversaw the archaeobotanical recovery programme, ably assisted by Jennifer Bates, and Peter Popkin undertook the study of the zoo-archaeological material from both 2007 and 2008. Also working in the house were Dr. Carlo Colantoni and Tim Sandiford (as architectural Dr.aftsmen), Dr. Dominique Collon, and Johanna Tudeau. To all of these our thanks for their skills and hard work.

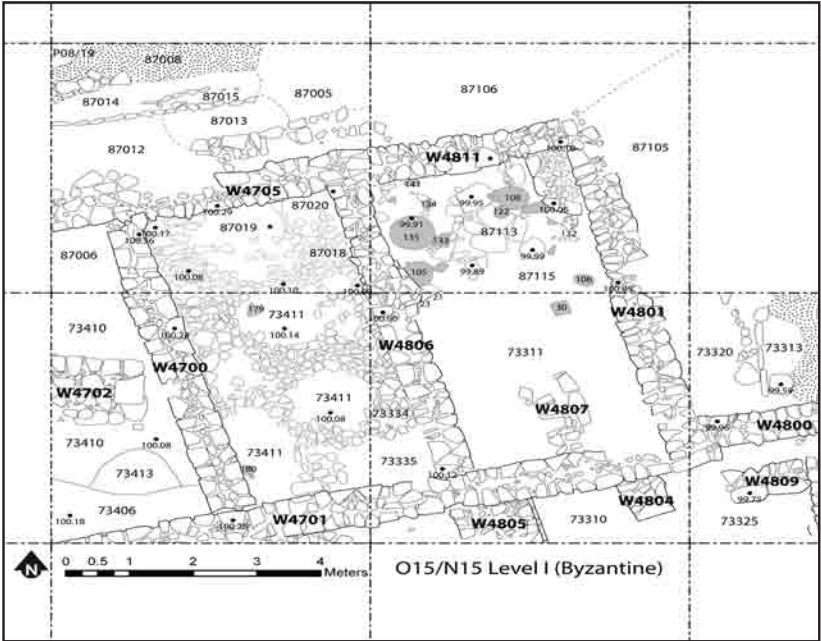
BIBLIOGRAPHY

- ARMSTRONG, P. 2009. Trade in the east Mediterranean in the 8th century, in M.M. Mango (ed.) *Byzantine Trade, 4th – 12th centuries* (Farnham: Ashgate), 157-178.
- BOARDMAN, J. 1989. *Excavations at Chios, 1952-1955: Byzantine Emporio* (London: British School at Athens).
- BOEHMER, R. M. and GÜTERBOCK, H. G. 1987. *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy – Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978* (Boğazköy-Hattuša XIV/II; Berlin).
- BOSSERT, H. Th. 1942. *Altanatolien* (Berlin).
- DELAPORTE, L. 1923. *Musée du Louvre, Catalogue des cylindres orientaux, II. Acquisitions.*
- DİNÇOL, A. and DİNÇOL, B. 2002. Grosse, Prinzen, Herren – Die Spitzen der Reichsadministration im Spiegel ihrer Siegel, in Özgüç, T., Temizsoy, I. and Kleine, S. (eds), *Die Hethiter und Ihr Reich – Das Volk der 1000 Götter* (Catalogue of an exhibition in Bonn), pp. 82-7.
- FERRAZZOLI, A.F. and M. RICCI 2007. Elaiussa Sebaste: produzioni e consumi di una città della Cilicia tra V e VII secolo, in M. Bonifay and J.-C. Trégliat (eds.) 2007 *LRCW 2 Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and Archaeometry.* Oxford: Archaeopress.
- GORDON, C. H. 1939. *Western Asiatic seals in the Walters Art Gallery, Iraq* 6, 3-34.
- GÜTERBOCK, H. G. 1949. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* 5.
- HAYES, J.W. 1968. *A Seventh-Century Pottery Group, Dumbarton Oaks Papers* 22, 203-16.
- HOGARTH, D. G. 1920. *Hittite Seals with Particular Reference to the Ashmolean Collection* (Oxford: Clarendon Press)
- JACKSON, M. & J.N. POSTGATE 2009. *Excavations at Kilise Tepe 2007, Kazi*

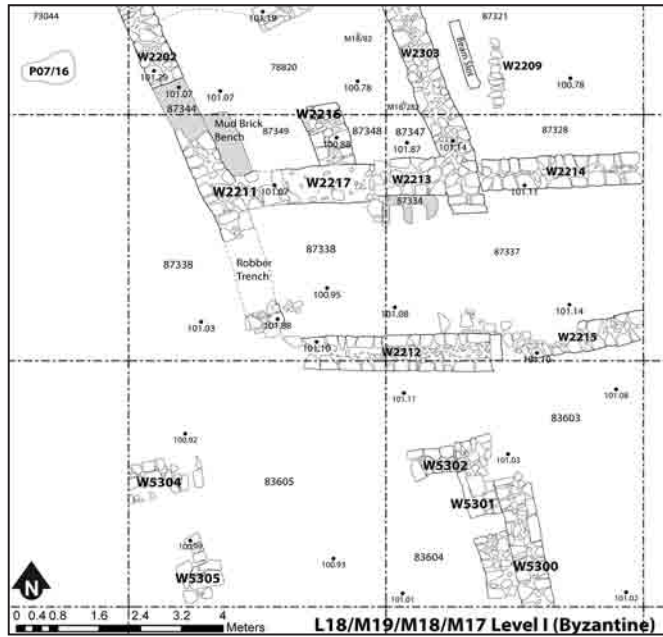
- Sonucları Toplantısı 30/iii, 207-232; larger plans 30/iv, 61-86.
- JAKOB-ROST, L. 1997. Die Stempelsiegel im Vorderasiatischen Museum Berlin (Mainz: von Zabern).
- KENRICK, P.M. 2009. On the Silk Route: imported and regional pottery at Zeugma, in M.M. Mango (ed.) *Byzantine Trade, 4th – 12th centuries* (Farnham: Ashgate), 263-272.
- MASSON, E. 1975. Quelques sceaux hittites hiéroglyphiques, *Syria* 52, 213-39.
- McNICOLL, A., R.H. SMITH, B. HENNESSY et al. 1982. Pella in Jordan 1, Plates and Illustrations. An interim report on the joint University of Sydney and The College of Wooster Excavations at Pella 1979-1981 (Canberra: Australian National Gallery).
- NEVE, P. 1986. Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1985, *Archäologischer Anzeiger* 1986, 365-406.
- NEVE, P. 1993. Hattuša - Stadt der Götter und Tempel: Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethiter (Mainz: Zaberns Bildbände zur Archäologie).
- POSTGATE, J.N. & THOMAS, D.C. 2007. Excavations at Kilise Tepe, 1994-1998: From Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia (McDonald Institute/ British Institute at Ankara).
- SPELEERS, L. 1917. Catalogue des intailles et empreintes orientales des Musées Royaux du Cinquantenaire (Bruxelles).
- VROOM, J. 2007. Lymyra in Lycia : Byzantine/Umayyad pottery finds from excavations in the eastern part of the city, in S. Lemaître (ed.) *Céramiques antiques en Lycie (VII s.a.c. – VIIe.s.p.c.)* (Paris: Boccard).

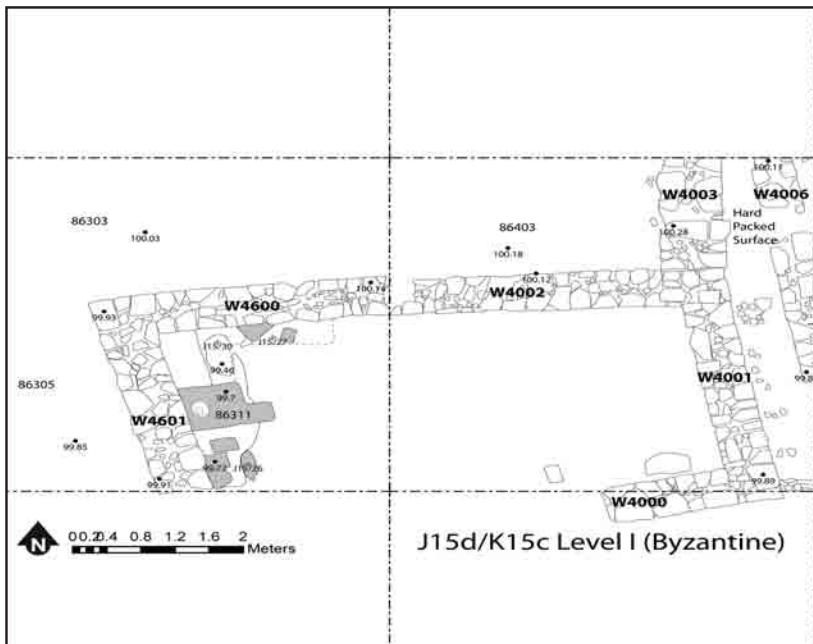
Plan 1: Kilise Tepe, squares excavated in 2007-8.

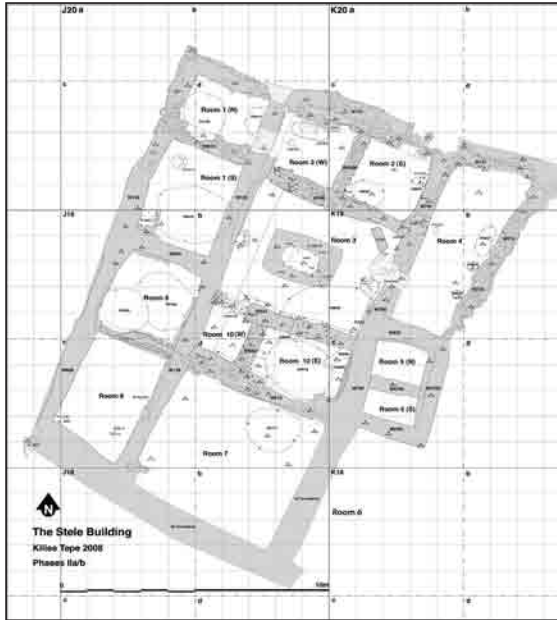
Plan 2: Byzantine housing in N15-O15.

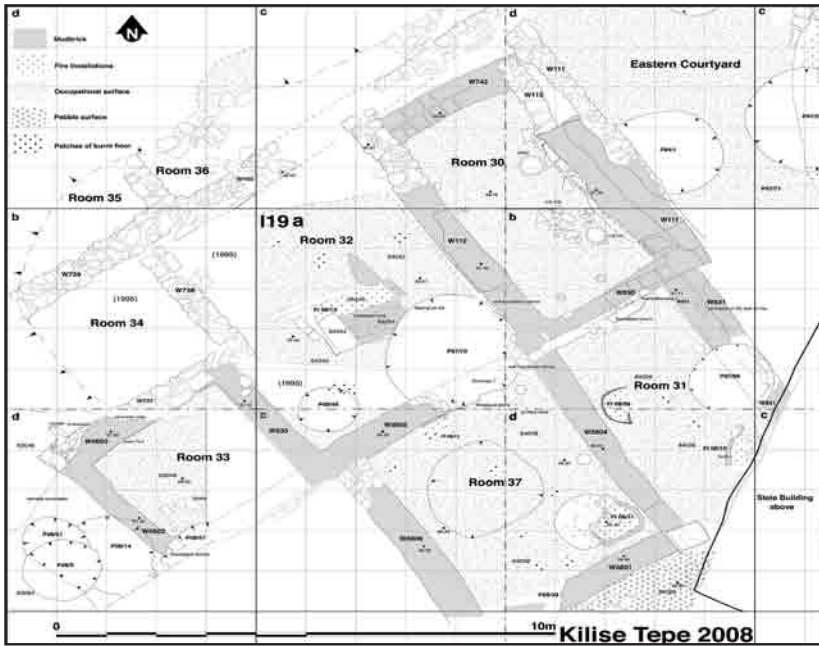
Plan 3: Byzantine architecture in M18.

Plan 4: Byzantine building in J15d/K15c.

Plan 5: Stele Building, plan of Level IIa/b.

Plan 6: Late Bronze Age building, Level III.

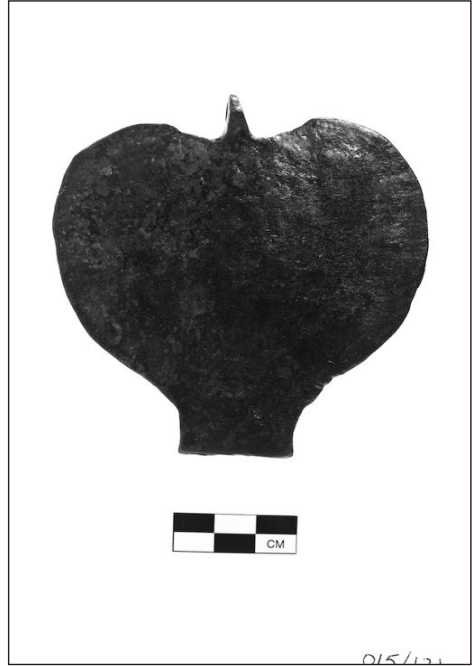

Fig. 1: Bird-shaped pendant O15/121, KLT184. Copper alloy. Ht. 91 mm x W. 91 mm, Th. 0.3 mm.

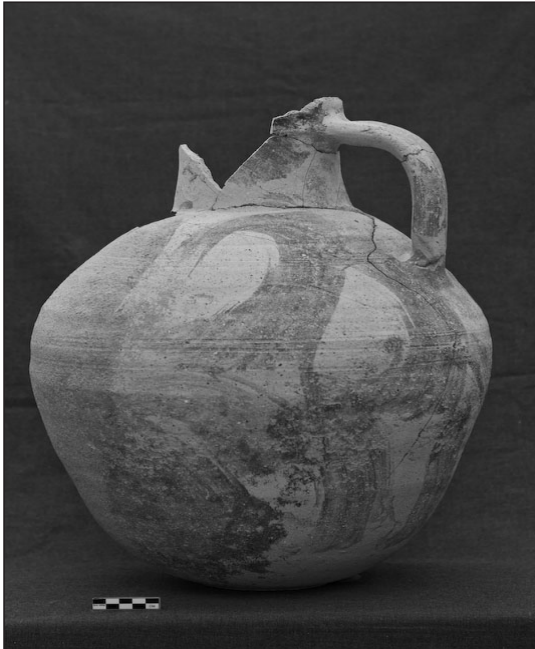

Fig. 2: O15/107 Globular amphora, Ht. ca. 52 cm, max diam. 38 cm, rim diam. ca. 12 cm; fabric 10YR 8/2; decorated with swaths of brown wash paint (5YR 3/3).

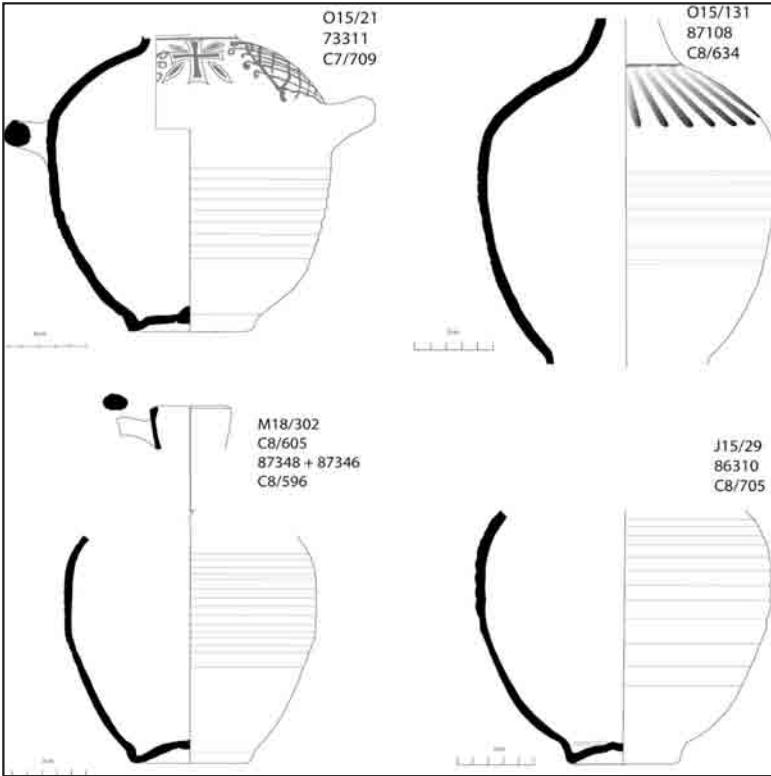

Fig. 3: Jugs with domed 'button' bases: top left, O15/21; top right O15/131; bottom left M18/302; bottom right J15/29.

Fig. 4: Concentric postholes in K14b below Surface 6.

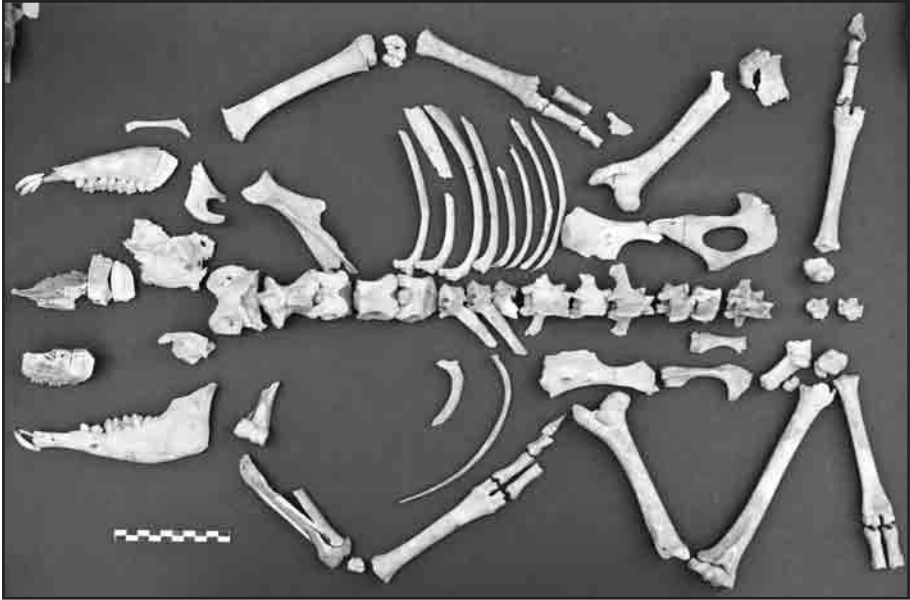

Fig. 5: Rearticulated sheep skeleton from pit under Room 2(E) floor.

Species	Number
Identified Mammal Species	
<i>Capra hircus</i>	71
<i>Ovis aries</i>	31
Ovis/Capra	131
<i>Bos taurus</i>	1
<i>Sus scrofa</i>	16
<i>Cervus elaphus/Dama dama</i>	14
<i>Lepus</i> sp.	1
Total	265
Unidentified Mammal Bones	
Medium mammal longbones	104
Medium mammal ribs	226
Medium mammal vertebrae	105
Medium mammal cranial	38
Medium mammal sternum	8
Indeterminate mammal	297
Total	778
Birds	
cf. <i>Anas platyrhynchos</i>	2
cf. <i>Alectoris</i> sp.	1
Medium bird	4
Small bird	1
Total	8
Grand Total	1051
List of fauna recovered; Unit 84030	

Fig. 6: Faunal remains from behind oven in Room 37 (courtesy P. Popkin).

Fig. 7: Level IIIId Building, viewed from south-west (see Plan 6; Stele Building back right).

Fig. 8: Stamp seal KLT 182.

2008 YILI KLAZOMENAI KAZISI

Yaşar ERSOY*
Hüseyin CEVİZOĞLU
Ümit GÜNGÖR
Polat ULUSOY
Fikret ÖZBAY
Hülya ERCAN

Klazomenai 2008 yılı çalışmaları Urla / İskele Mevki'nde yer alan HBT (Hamdi Balaban Tarlası) Sektörü'nde 16 Ağustos - 31 Ekim günlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Bu sektördeki kazılar, savunma sistemi ve kent kapısı ile seramik fırını çalışmalarından oluşmaktadır. Arazi çalışmaları I 22, I 26-27, K 26-27 plan karelerinde yürütülmüştür.

Kazı çalışmalarının yanı sıra konservasyon laboratuvarında küçük buluntuların koruma ve onarım çalışmaları da devam etmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve destekçilerimizin yardımları ile HBT Sektörü'nde onarımı tamamlanan yeni bir

* Doç. Dr. Yaşar E. ERSOY, Bilkent Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800 Ankara / TÜRKİYE.

Dr. Hüseyin CEVİZOĞLU, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 İzmir/TÜRKİYE.

Dr. Ümit GÜNGÖR, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 İzmir/TÜRKİYE.

Polat ULUSOY, Bilkent Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800 Ankara/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33169 Mersin/TÜRKİYE

Hülya ERCAN, Restorasyon ve Konservasyon Merkezi Laboratuvar Müdürlüğü, 34310 İstanbul/ TÜRKİYE.

1 Sağladıkları desteklerden dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'ne (DÖSİMM), Bilkent ve Ege Üniversitesi'ne teşekkür ederiz. Bu seneki çalışmalarda Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Arkeolog Zübeyde Aktaş ve Malatya Müzesi'nden Mustafa Poyraz görev almıştır. Uzman Konservatör Hülya Ercan denetiminde Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksek Okulu Restorasyon ve Konservasyon Programı'ndan iki stajyer öğrenci ile Bilkent, Ege, Mersin, Isparta ve Dokuz Eylül üniversiteleri Arkeoloji Bölümü öğrencileri kazı çalışmalarına katılmışlardır.

depo binası Klazomenai nekropolis buluntularının korunması ve belgelenmesi için hazır hâle getirilmiştir.

HBT SEKTÖRÜ KAZI ÇALIŞMALARI

KENT KAPISI VE SAVUNMA SİSTEMİ

Arkaik Döneme tarihlendirilen savunma sistemi ve kent kapısı ile ilişkili çeşitli birimlerin araştırılması sektörün doğusunda genişleyerek sürdürülmektedir. Savunma sisteminin bir parçası olan avlulu girişin yapı ve plan özelliklerinin araştırılması 2008 döneminde de devam etmiştir². Avlulu girişin kuzeyinde yoğunlaşan çalışmalar Açma 17 adı altında yürütülmüştür (Resim: 1).

AÇMA 17

HÜSEYİN CEVİZOĞLU

2005 yılı çalışmalarında Açma 1 olarak tanımlanan doğu-batı yönündeki uzun sondajın bulunduğu alanı kapsayan Açma 17, batıda M.Ö. 4. yüzyıla ait olan ve basileia olarak da tanımlanan Büyük Yapı'nın teras duvarı ile sonlanır. Yaklaşık 6,5 x 2,5 m. ölçülerindeki açmanın kuzeyi henüz kazılmamıştır. Bu nedenle, girişin kuzeyindeki alanların incelenmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

2008 yılı kent kapısı ve savunma sistemi çalışmalarının hedefi, yapının kendi içinde geçirdiği evreler ile plan özelliklerinin farklı noktalarda araştırılmasıdır. Zira avlulu girişin kuzeyindeki tabakalar, toprak derinliğinden ötürü daha iyi bir fikir verecek niteliktedir (Resim: 2). Bu yılki çalışmalarda, önceki kampanyalarda kazılan avlulu girişin taban ve yan kanatlarında ana kaya düzlemine kadar inen sondajlar da açılmıştır. Yaklaşık 5.29 m. kodlarında tarım toprağı seviyesinde başlayan kazı çalışmaları, açmanın batısında ise yaklaşık 3.40 m. düzleminde ana kayaya ulaşılması ile sonlanmıştır (Resim: 2).

2 G. Bakır, et. al., "2005 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 28/2 (Ankara, 2007) 186-190 res. 2-9; G. Bakır, et al., "2006 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 29/3 (Ankara, 2008) 318-323 res. 8-14; Y. Ersoy, et. al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 30/3 (Ankara, 2009) 233-254 res. 1-15.

Avlulu girişin kuzey ve güney duvarlarının birbiri ile olan konumlarından hareketle, girişin plan açısından bir simetriyi yansıttığı önceki yıllara ait çalışmalarda anlaşılmıştı. Ancak yine de yürütülen yeni çalışmalar ile varılan sonuçların tekrar sınanması da gerekmektedir. Kuzey kesite girerek devam eden kalın kaplama bloklarının oturduğu uzun kaide blokları bir kuleden ziyade sur gövdesine batıdan yaslanan bir eğik yığma duvara işaret eder (Resim: 4). Bu arada girişin her iki kanadında rastlanan taş ve toprak yığıntılar ise eğik yığma duvarın iç dolgusuna ait olmalıdır. Bu türde, savunma duvarları önündeki taş levhalar ile kaplı olan eğik duvarlara Hitit ve Kuzey Suriye kalelerinde sıklıkla rastlanmaktadır³. Ayrıca, karşılaştırma için Sardis'in ve Phokaia'nın Arkaik Döneme tarihlendirilen savunma duvarları önüne inşa edilen eğik duvarlar da göz önünde tutulmalıdır⁴.

Açma 17'de yaklaşık 5.29 m. kodlarında tarım toprağı seviyesinde başlayan kazı çalışmalarında 4.94 - 4.42 m. kodları arasında, açmanın her yerinde takip edilen, yoğun seramikli Klâsik Dönem ile ilişkili tabaka M.Ö. 4. yüzyıla ait günlük kullanım malzemesi ile ilişkilidir⁵. Yığma duvarın üzerini kaplayan taş levhaların M.Ö. 4. yüzyılda, hemen batıda yer alan Büyük Yapı'ya ait 4 numaralı teras duvarının inşası sırasında tahrip edildiği gayet açıktır (Resim: 2-3). Kaplama levhalarının oturduğu taş bloklar yaklaşık 3.40 m. kodlarında ana kaya içine eğik şekilde yerleştirilmiştir (Resim: 3). Sınırlı bir alanda, eğik yığma duvarın dolgusu içinde yürüttüğümüz sondaj çalışmasında Arkaik Dönem malzemesinin yanı sıra çok sayıda Protogeometrik ve Geometrik Dönem seramiğinin ele geçirilmesi dolgunun inşa tarihi için belirleyicidir (Resim: 4)⁶.

3 "Yığma toprağın üstüne yapılacak duvarların alttan kazılarak yıkılmalarını ve toprağın kaymasını önlemek için, yığma duvarın yüzeyine bir taş döşeme yerleştirmek zorunluluğu doğmuştur. Eğikliği doğal olan yamaçlara bile, bu eğikliği düzlemek bitkilerin üremesini engellemek ve herhangi bir kişinin buraya tırmanmasını zorlaştırmak için, arada sırada taş döşenmiştir", bkz. R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Yayınları IV-9a (Ankara, 1985) 314-319.

4 C. H. Greenewalt, Jr., "Sardis: "Archaeological Research in 1994", KST 17/1 (Ankara, 1996) 410 res. 2-3; C. H. Greenewalt, Jr., "Sardis: "Archaeological Research in 1995", KST 18/1 (Ankara, 1997) 515-516 res. 7-8; Ö. Özyiğit, "The City Walls of Phokaia", *Revue des études anciennes* 96, 1994, 77-109.

5 Söz konusu yoğun seramik, terrakotta ve kemik parçalarının bulunduğu tabaka, 2007 yılı avlulu giriş içinde yürütülen kazılar sırasında tespit edilen ve Geç Klâsik Döneme ait olan dolguların devamı niteliğindedir. bkz. Y. Ersoy, et. al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", KST 30/3 (Ankara, 2009) 234.

6 Dolgu tabakası içinde ele geçirilen Geç Protogeometrik ve Geometrik Dönem ile ilişkili

4 numaralı teras duvarının ana kaya üzerine oturduğu seviyede, teras duvarının altına doğru uzanan, farklı çaplarda ana kaya içine oyulmuş konik profilli çukurlar büyük bir olasılıkla *pithos* yatakları olmalıdır (Resim: 3). Duvara yakın iki çukurun 4 numaralı teras duvarının altına girmesi, burada bir kısmı açığa çıkarılan deponun batıya doğru devam ettiğini gösterir. Eldeki veriler yakın civarda bir zeytinyağı ya da şarap işliğinin bulunduğunu düşündürmektedir⁷. Aynı alanda karşılaştığımız daire şeklindeki düz dipli ve daha küçük çaplı oyuklar ise çatıyı destekleyen ahşap direk yataklarına ait olmalıdır.

Avlulu girişin tabanında 66 numaralı duvar kenarında yürütülen sondaj kazısı sırasında açığa çıkarılan 28 numaralı taş sanduka mezar ana kayaya oyulan kanalın içine oturtulmuştur. Mezarda ne yazık ki herhangi bir hediye ele geçirilmemiştir. Dağınık durumdaki kemikler ile birlikte toplanan az sayıdaki seramik parçaları büyük bir ihtimal ile bu gömünün Protogeometrik Dönem sonrasında yapıldığını düşündürür⁸.

Girişin güney kanadında yürütülen kazı çalışmaları ise burada savunma duvarının inşasından önceki bir tarihte ana kayaya açılmış bir kanalın bulunduğunu ve kanalın kuzey-güney istikametinde denize doğru uzandığını göstermiştir (Resim 15 a-b). Eldeki veriler ana kayaya açılan bu kanalın

seramik örnekleri için bkz. A. M. Snodgrass, *The Dark Age of Greece. An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries B.C.* (Edinburg, 1971) 43-94 res. 12-50; V. R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages* (London 1972) 179-224; J. N. Coldstream, *Geometric Greece* (London, 1977) 246-270; J. N. Coldstream, *Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology* (London, 1968) 262-300 lev. 58-64; N. Aytaçlar, "The Early Iron Age at Klazomenai", A. Moustaka, et al. (ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropolis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Abdera, 20-21 October 2001* (Thessaloniki, 2004) 17-41 lev. 58-64. Aynı alanda açığa çıkarılan Geç Protogeometrik Döneme ait bezeli bir amphora ve hydria (17 ve 18 numaralı mezarlar) için bkz. Y. Ersoy, et. al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 30/3 (Ankara, 2009) 237-239 res. 6.

7 Klazomenai'de açığa çıkarılan ve restorasyonu tamamlanan Arkaik döneme ait zeytinyağı işliği ve depoları için bkz. E. Koparal - E. İplikçi, "Archaic Olive Oil Extraction in Klazomenai", A. Moustaka, et al. (ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropolis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Abdera, 20-21 October 2001* (Thessaloniki, 2004) 221-234.

8 Protogeometrik ve Geometrik dönemde bu alanın bir mezarlık olarak kullanıldığı yeni verilerle açıklık kazanmaktadır. 2007 yıllarında girişin taban dolgusu altında açığa çıkarılan iki adet *pithos* mezar (Mezar 20 ve 21) için bkz., Y. Ersoy, et. al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 30/3 (Ankara, 2009) 236 res. 5.

savunma sisteminin bir parçası olmadığını düşünmemiz için yeterlidir⁹. Giriş tabanında yürütülen diğer sondajlarda, kanal içindeki toprağın her yerde homojen bir karakter taşıdığı tespit edilmiştir. Açma 17'de elde edilen yeni veriler kent kapısı ve savunma sistemi öncesinde alanın kullanım evreleri hakkında bizi şu sonuçlara götürür:

a. Ana kaya içine oyulan su kanalı ya da hendeğin Protogeometrik Dönemden itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sanduka mezar (Mezar 28) ise kanalın kullanımdan çıkmasından sonra, muhtemelen Geometrik Dönem içlerinde kanal içine yerleştirilmiştir.

b. Ana kaya üzerindeki *pithos* yatakları ile ilişkili deponun eğik yığma duvardan önceki bir evrede burada yer aldığı anlaşılmaktadır.

SERAMİK FIRINI

AÇMA 16

Ümit GÜNGÖR

2007 kazı döneminde belirtildiği gibi J-K 26 plan karelerinde bir kısmı açığa çıkarılan seramik fırını kullanımdan çıktıktan sonra üzerine yapılan *urna* gömü (*hydria*) yardımı ile Orta / Geç Protogeometrik Dönemden öncesine tarihlendirilmekte idi¹⁰. Kazısı tamamlanamayan seramik fırını açığa çıkarmak ve kuzey kesitte görülen at nalı biçimindeki mekânın durumunu araştırmak Açma 16 çalışmalarının amaçlarından biridir.

Yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda, Açma 15'in doğu kenarına bitişik alan, Açma 16 olarak belirlenmiştir. 2.50 x 4.30 m. ölçülerinde sınırları belirlenen Açma 16, K 26 plan karesindedir. Açmada 5.53 m. seviyesinden başlatılan kazı çalışması 5.10 m. seviyesinde tarım toprağının sonlanmasının ardından kuzey bölümde taşların, güney bölümde ise kerpiç parçalarının yoğunlaşması nedeniyle kuzey ve güney yarı olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır.

9 Savunma sistemleri önünde yer alan hendekler için bkz. R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, TTK Yayınları IV-9a (Ankara, 1985) 314-319.

10 Y. Ersoy, et. al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", KST 30/3 (Ankara, 2009) 237-239 res. 6-7.

Kuzey Yarı

Söz konusu alan 2.00 x 2.50 m. ölçülerindedir. 2007 yılında açığa çıkarılan ve çok sınırlı bir kısmı görülebilen at nalı biçimindeki yapının anlaşılması için başlatılan kazı çalışması, 5.10- 4.22 m. seviyesinde rastlanan M.Ö. 4. yüzyıl tahribatı nedeniyle sonlandırılmıştır (Resim: 6).

Güney Yarı (Fırın)

2.30 x 2.50 m. ölçülerindeki alanda, 5.10 m. seviyesinden itibaren başlatılan çalışmada, özellikle doğu kısmında yoğunlaşan pişmiş kerpiç yığını ile karşılaşmıştır. Çalışmanın ilerlemesi ile bu yığının batıya doğru alçalarak yayıldığı tespit edilmiştir. Açmanın doğu sınırında ise 5.10 m. seviyesine kadar parçalar halinde korunan fırın kubbesine ait apsidal şekilli kısım bulunmaktadır. Yaklaşık 4.45 m. seviyesinde fırın ızgarasının tamamını kaplayacak şekilde yayılan kerpiç parçaları fırının yıkılan kubbesine aittirler. Kerpiç yığının kaldırılması ile fırın ızgarasının yer yer çöktüğü ve kuzey tarafının ise kısmen tahribata uğradığı görülmüştür (Resim: 7).

Fırın ızgarasının üst seviyesi yaklaşık 4.35 m. kodundadır. Doğu kısa kenarı oval bitimli fırının uzunluğu yaklaşık 3.40 m., genişliği ise yaklaşık 2.20 m.dir. Kubbenin duvar kalınlığı korunduğu kadarıyla yaklaşık 0.10 m.dir. Fırının 0.10m. kalınlığındaki ızgarası büyük ölçüde korunmuştur. Izgaranın üzerinde yaklaşık 0.10m. çapında onaltı adet ısı deliği yer alır. Dört sıradan oluşan ısı delikleri toplamda 34 ya da 36 adet olmalıdır (Resim: 8). Fırının cehennemlik kısmı henüz kazılmamıştır; dolayısıyla bu bölümün ne şekilde inşa edildiğini söylemek henüz mümkün değildir. Ancak cehennemliğe ait duvarların taştan yapıldığına dair izler mevcuttur. Büyük olasılıkla taş ile örülmüş cehennemlik duvarının üzerine pişmiş toprak ızgara ve onun üzerine yine pişmiş topraktan kubbe yerleştirilmiş olmalıdır.

Alanda 5.10 m. seviyesinden başlayıp 4.35 m. seviyesine kadar süren çalışmada toprak kızıl kahve renginde ve pişmiş kerpiç parçalarından oluşmaktadır. Söz konusu kodlar arasındaki buluntular ise çoğunlukla Protogeometrik Dönem ve Geometrik Döneme aittir. Nadir olarak M.Ö. 4.

yüzyıla ait seramik parçalarına rastlanmıştır. Fırının iç kısmında, ızgaranın delindiği yerde ele geçirilen M.Ö. 4. yüzyıla ait olan seramik parçaları bu dönemdeki tahribatı belgeler.

Açmada yapılan çalışmada üst seviyesi 4.61 m. olan Mezar 26 ele geçirilmiştir. Fırının tarihlendirilmesi için önemli olan mezar, muhtemelen Geç Protogeometrik Döneme ait olan el yapımı, bezemesiz bir amphoradır. Amphoranın içinde bir bebek iskeletine ait kemik kalıntıları ele geçirilmiştir. Amphora mezarın hemen doğusunda ise yetişkin bir iskeletin kemiklerine rastlanmıştır. Kap içine yapılan bebek gömüsünün ve hemen yanındaki yetişkin iskeletin taşlarla çevrilip üzerinin kapatılmış olması her iki gömünün aynı anda yapıldığını gösterir. Amphoranın ağız ve kulp kısmı fırının kubbe başlangıcının üzerine oturmaktadır. Hâlihazırda inşa edildiği tarihi net olarak bilemesek de seramik fırının bu gömülerin yerleştirilmesinden önceki bir tarihsel sürece ait olduğunu net olarak söylemek mümkündür (Resim: 9). Seramik fırının kullanım dönemine işaret eden herhangi bir kötü pişmiş ya da deforme olmuş buluntu ile karşılaşılmasıdır. Ancak büyük olasılıkla bu fırın, üzerine gelen ve Erken Demir Çağına tarihlendirilen gömülerden daha erken bir zamanda kullanımdan çıkmış olmalıdır¹¹.

SAVUNMA SİSTEMİ

1992 yılı kazı sezonunda I 26 plan karesinde yapılan sondajda açığa çıkarılan birden fazla duvarın bulunduğu alanda 2005 yılından bu yana yapılan kazı çalışmalarında Protogeometrik Dönemden Hellenistik Döneme kadar bir dizi mimarî veri elde edilmiştir (Resim: 10-11).

Açma 18'de yürütülen kazıların bir kaç hedefi vardır: Bu çalışmalarda öncelikle 1992 yılında açığa çıkarılan ve o tarihte kanal olarak yorumlanan

11 Ege havzasındaki Protogeometrik ve Geometrik döneme ait olan seramik fırınları sayıca hem çok azdırlar hem de yapısal özellikleri ve boyutları ile Klazomenai örneği ile karşılaştırıldıklarında oldukça küçük ölçeklidirler. Lefkandi, Torone, Argos ve gibi merkezlerden gelen bu örnekler ile ilgili ayrıntılı tartışmalar için bakınız, J.K. Papadopoulos, "An Early Iron Age potter's kiln at Torone", *MeditArch* 2, 1989, 9-44; P.L. Day, W.D.E. Coulson, G.C. Gesell, "A New Early Iron Age kiln at Kavousi, Crete", *RdA* 13 (1989), 104-106; E. Hasaki, *Ceramic Kilns in Ancient Greece: Technology and Organization of Ceramic Workshops* (University of Cincinnati, 2002) (UMI Number : 3086706), 326-328.

birimin olası tarihi ve işlevi araştırılmıştır (Resim: 12). Ayrıca bu alanda eğik duvarın altında yer alan ve doğu yüzü 2007 yılında açığa çıkarılan olası hendeğin karakteri ve kronolojisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlara ilaveten M.Ö. 4. yüzyılın ilk çeyreği içlerine tarihlendirilen Büyük Yapı'ya ait 4 numaralı teras duvarının doğusunda, önceki yıllarda açığa çıkarılan 22, 23, 86 ve 87 numaralı duvarların tarihi, planı ve teras duvarı ile olan ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

AÇMA 18

Polat ULUSOY

Doğu Bölüm

I 26 plan karesinde, alanın doğusuna 2 m. genişliğinde bir eklenti yapılmıştır. Zira hendek ya da kanal olarak yorumlanan mimarî sadece Açma 11 ve 18 sınırları içinde değil, kuzey-güney doğrultusunda en az 100 m. kadar daha devam etmektedir.

Açma 18 doğu bölümde yaklaşık 4.68 m. kodlarında batıya doğru yaklaşık 0.85 m. meyilli olarak yerleştirilmiş büyük blok taşların devamı açığa çıkarılmıştır. 3.82 m. seviyesine kadar inen taşlar ana kayanın 10 cm. kadar üzerine yerleştirilmiştir¹². Doğu eklentideki taş kaplamalar hemen güneydekilere nispeten farklı bir işçilik gösterir. Ancak gözlenen bu farklı taş işçiliğinin kronolojik anlamda değişik yapım evrelerine işaret edip etmediği henüz net olarak anlaşılammıştır (Resim: 13). Doğu eklentide ortaya çıkarılan ve kuzeye doğru yaklaşık 100 metre devam eden taş kaplama blokları, Arkaik Dönem suru önüne inşa edilen eğik duvar ile ilişkili olmalıdır (Resim: 14)¹³. Açma 18'de yürütülen çalışmalar, eğik duvarın savunma duvarının kuruluş evresi olan M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında inşa edildiğini ve M.Ö. geç 6. yüzyıldan sonra da kullanımdan çıktığını göstermiştir¹⁴.

12 Bakır, et al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 30/3 (Ankara, 2008) 240, res. 10.

13 Açma 17 çalışmalarında eğik duvarın bir parçası avlulu girişin kuzey kanadında da ortaya çıkarılmıştır.

14 Bu şekilde sur duvarları önündeki savunmayı güçlendiren ve statik açıdan da ihtiyaç duyulan eğimli düzeneklere Arkaik dönemde Sardis ve Phokaia'da da rastlanır. Sardis örneğinde yığma toprak şeklinde bir eğim düzeneği var iken, Phokaia surunda etkileyici bir

Açma içindeki bir diğer çalışma alanı ise eğik duvara ait kaplama taşlarının alt seviyelerinde yer alan bir hendek ya da su kanalıdır. Söz konusu kanal ana kaya içine oyulmuştur. Kanalın çok küçük bir bölümüne ilk olarak 1992 yılında rastlanmış, 2007 yılı kazı dönemi Açma 11 çalışmalarında ise doğu ve batı yüzüne rastlanmıştır. 2007 ve 2008 yılı Açma 12 ve 18 çalışmalarından elde edilen verilerden hareketle bu kanalın kuzey-güney hattında devam ettiği anlaşılmıştır (Resim: 15 a-b). Bu kazılarda elde edilen küçük buluntular, ana kayaya oyulan kanalın M.Ö. 7. yüzyılın ortalarından önceki bir tarihte kullanıldığını ve bu savunma duvarının ilk inşa evresi döneminde ise artık kullanımdan çıktığını göstermiştir.

Batı Bölüm

M.Ö. erken 4. yüzyıla tarihlenen 4 numaralı teras duvarı ile M.Ö. geç 6. yüzyılda kullanımı sona eren taş kaplamalı eğik duvar arasında kalan alanda kazı çalışmaları yapılmıştır. Alanda, 1992, 2007 ve 2008 yıllarında yapılan çalışmalarda birbirleri ile ilişkili olan birçok duvar açığa çıkarılmıştır (Resim: 12). Söz konusu duvarlar, kazılan alanda belirlenen tabakalanmaya göre 4 numaralı teras duvarından önceye, savunma sistemini dış yüzünden destekleyen eğimli duvardan sonraya tarihlenmelidir. Buna göre, duvarlar için önerilen tarih M.Ö. geç 6. yüzyıl ile erken 4. yüzyıl arasındadır.

Korunan duvarların birbirleri ile olan ilişkilerine bakıldığında birden fazla odalı bir yapı kompleksinin varlığından söz etmek olasıdır. Hafif kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bu yapı kısa bir zaman süreci içinde birçok kez elden geçirilip plan değişikliklerine uğramıştır. 2008 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda yapı kompleksinin planını kesin olarak anlamak mümkün değildir. Ancak, Açma 18'de açığa çıkarılan duvarlar, 1992 ve 2007 yıllarında açığa çıkarılan duvarlar ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde en az dört odalı bir yapının varlığından söz edilebilir. Yapı kompleksinin erken safhası tarihi

işçiliğe sahip olan ve Klazomenai örneğini hatırlatan taş duvar mevcuttur: C. H. Greenewalt, "Sardis Archaeological Project in 1994", *KST* 17/1 (Ankara, 1996) 410, res. 2-3.; "Sardis: Archaeological Research in 1995", *KST* 18.1 (Ankara, 1997) 515-516, res. 7-8. Ö. Özyiğit, "Recent Work at Phokaia in the Light of Akurgal's Excavations," *Anatolia* 25 (2003) 116.

olaylar da göz önünde bulundurulduğunda M.Ö. geç 5. yüzyıldaki Polikhne yerleşimi ile ilgili olabilir. Söz konusu erken yapı kompleksi olasılıkla kısa bir süre kullanılmış ve daha sonra bazı plan değişikliklerine uğrayarak tekrar inşa edilmiş olmalıdır.

Alanda 4 numaralı teras duvarının altından başlayarak doğu yönde 23 numaralı duvarı da aşarak devam eden sıkıştırılmış ana kaya parçacıklı gri renkli bir tabaka tespit edilmiştir. Söz konusu bu tabaka, düzleştirilmiş yürüme düzlemi seviyesi olmalıdır ve Açma 18'in sınırları dışında 30 m. kadar kuzeyde de takip edilmektedir.

Açma 18'de ana kaya üzerinde toplam yedi adet ana kaya çukuru açığa çıkarılmıştır (Resim 13). Bu çukurlardan doğu bölümde yer alan bir tanesi içinde çok yoğun olarak *murex* kabukları ele geçirilmiştir. Bu veri, alanın olasılıkla işlik olarak kullanıldığını akla getirir. Tabakalanmaya bakarak bu çukurların eğik duvarın inşasından önceki bir yapı katına ait olduğunu ve olasılıkla Progeometrik / Geometrik dönemde ana kaya içine oyulan kanal ile çağdaş olduğunu söylemek mümkündür. Küçük ana kaya çukurlarının işlik olarak kullanılan düzeneklere ait olması yüksek bir olasılıktır. Bu şekilde ana kaya üzerine inşa edilen işliklerle ilişkili olabilecek benzer çukurlara 2007 yılı kazı çalışmalarında Açma 11'in güney bölümünde ve 2008 yılında Açma 17'de de rastlanmıştır¹⁵.

FERİDE GÜL TARLASI SEKTÖRÜ (FGT) DEPO ÇALIŞMALARI

Fikret ÖZBAY

1979-2004 yıllarında kazısı yürütülen FGT Sektörü ile ilişkili stratigrafik verilerin ve küçük buluntuların değerlendirme çalışması 1996 yılında gerçekleştirilerek elde edilen sonuçların tasnifi yapılmıştı. Ancak alanda yürütülen yeni kazıların ardından elde edilen buluntuların, mimarî ve stratigrafik verilerin değerlendirilmesi için de benzer bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaç doğrultusunda 2008 yılı çalışmalarının bir ayağını da

15 Bakır, et al., "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST* 30/3 (Ankara, 2008) 235-236, res. 10.

Klazomenai Kazı Evi deposunda bulunan Feride Gül Tarlası Sektörü küçük buluntularının değerlendirilmesi çalışması kazılarda kullanılan kodlama sistemine göre yürütülmüştür. Tekrar elden geçirilen sektörle ilgili rapor defterleri ve arazi plan çizimleri ileride yapılacak yayın çalışmasının alt yapısını oluşturmayı da hedefler.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Hülya ERCAN

Tümleme ve tamamlama aşamasında olan 2001 yılı Limantepe ve Akropolis sektörü seramik eserlerinin yanı sıra İZSU ve İzmir Müze Müdürlüğü'nce 2007 yılı İskele Çayır Mevkii'nde yürütülen sondaj kazıları ile 2008 yılı HBT Sektörü kazı çalışmalarında açığa çıkarılan pişmiş toprak, metal, kemik eserler üzerinde restorasyon ve konservasyon işlemleri uygulanmıştır. Seramik buluntular üzerinde mekanik temizlik, sağlamaştırma, tümleme ve tamamlama işlemleri yapılmıştır. Laboratuvarımızda çalışılmış seramik buluntular pişirme kabı, *lekane*, *lekythos*, amphora, *hydria*, *oinokhoe* ve *olpe* gibi bölgede çok yaygın olan form gruplarından oluşmaktadır. Etütlük nitelikteki metal ve kemik eserler üzerinde uygulanan mekanik temizlik sonrası söz konusu buluntular sağlamaştırılmıştır.

Resim 1: Kent kapısına ait avlulu giriş ve Açma 17

Resim 2: Taş levhalarla kaplı eğik duvarın ana kaya üzerine oturduğu kısım

Resim 3: Eğik duvarın önünde açığa çıkarılan ışık deposu

Resim 4: Eğik duvarın iç dolgusundan gelen Protogeometrik ve Geometrik Dönem seramikleri

Resim 5a: Kanal (hendek) içi Protogeometrik Donem seramik buluntuları

Resim 5b: Kanal (hendek) içi Protogeometrik Donem seramik buluntuları

Resim 6 : Açma 16 (Kuzey Yarı)

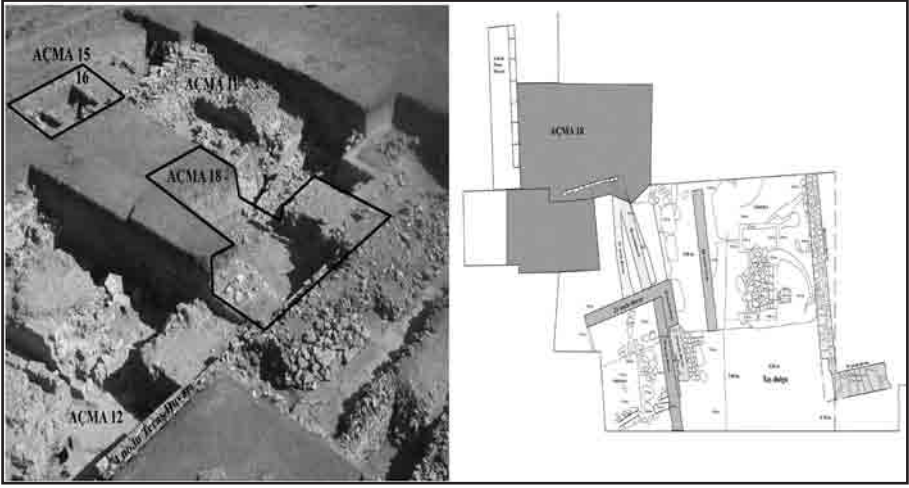
Resim 7: Fırın ve fırının kubbesine ait parçalardan oluşan kerpiç yığını

Resim 8 : Fırın ve üzerinde ısı deliklerinin bulunduğu ızgara

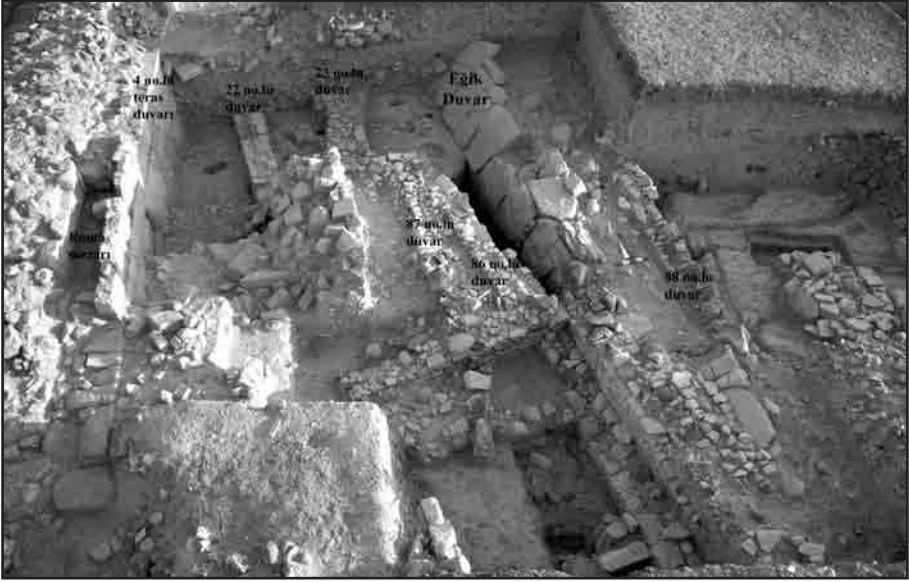
Resim 9 : Fırının üst yapısına ait korunan parça ve üzerine outran 26 No.lu amphora mezar

Resim 10 : Açma 18 (genel görünüm)

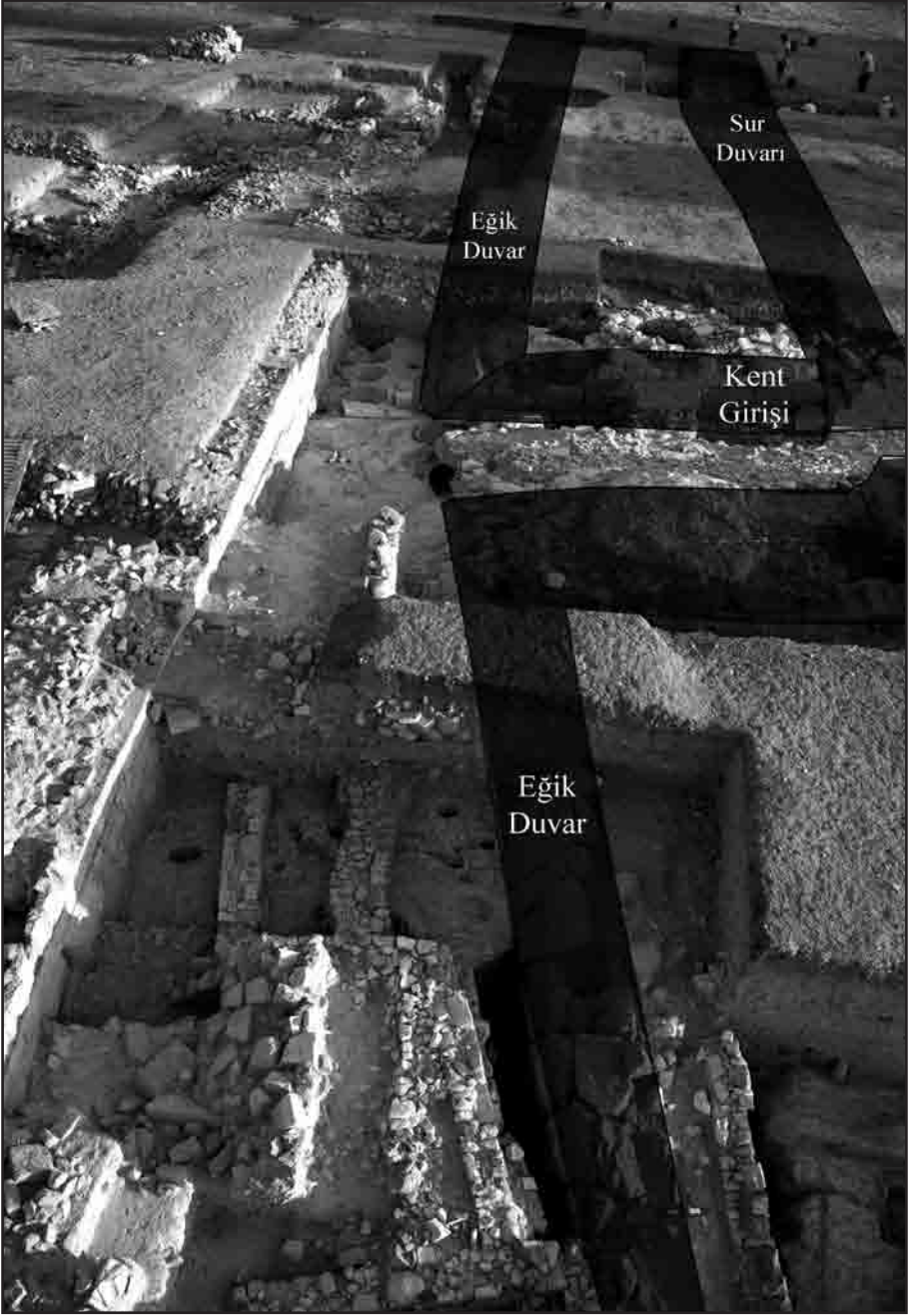
Resim 11 :1992 yılında kazılan İ-26 Doğu açması.
(Genel bakış, doğudan)

Resim 12 : Açma 11 ve 18, (genel görünüm, güneyden)

Resim 13 : Açma 18. Ana kaya çukurları ve eğik duvar

Resim 14 : HBT Sektörü, sur duvarı ve batısındaki eğik duvar

Resim 15 a: Açma 18. Ana kaya içine oyulmuş kanal (hendek) ve ana kaya üzeri seviyesinde ele geçirilen buluntular

Resim 15b: HBT Sektörü. Ana kaya içine oyulmuş kuzey-güney doğrultulu kanal (hendek)

2008 YILI ÇANKIRI ÇORAKYERLER KAZISI

Ayla SEVİM EROL *
Ayhan YİĞİT

Giriş

Bakanlar Kurulu kazısı olarak sekizinci yılını dolduran Çorakyerler kazısında her yıl son derece önemli fosil bulgular ele geçirilmektedir. Gittikçe önem kazanan bu lokalite 1970'li yıllarda yapılan çalışmalara göre 9-10 milyon yıl eskiye tarihlendirilirken (Sickenberg, 1975; Şen ve diğ., 1999), bizim çalışmalarımızın başlamasıyla; farklı zamanlarda yapılan magnetostratigrafik, küçük memeliler ve büyük omurgalılarından tarihlendirmeye yönelik olarak yapılan çalışmalar sonucunda, bazı sorunlar olmakla birlikte, MN11-12'ye (7-8 milyon yıla) tarihlendirilebileceğine ilişkin bulgular sağlanmıştır (Kaymakçı ve diğ., 2004; Ünay ve diğ., 2006; Sevim ve diğ.,2001).

Çorakyerler'de, kitle hâlinde ölen türlerin kalıntıları, kalın bir istif oluşturan killi çamur tabakası içerisinde fosilleşerek günümüze ulaşmıştır. Geç Miyosen olarak değerlendirilen bu bölge, kurak/yarı kurak karasal iklim koşullarına sahip, taşkınlar sırasında taşınan çamurların durularak çökmesi ile oluşmuş çakıllı çamurlu çökellerin hızlı bir tortulanmasını yansıtmaktadır. Burada taşkınlara bağlı olarak zaman zaman geçici sığ su ortamsal koşulları ile karakterize edilen bir taşkın ovasından söz etmek mümkündür. Fosillerin yer aldığı tabaka masif killi kırmızı çamurtaşlarından oluşmuş ve taşkın ovasının alüvyon yelpazesinde bir çamur düzlüğü olarak tanımlanabilir. Tuğlu formasyonunda yer alan Çorakyerler sedimanları,

* Prof.Dr. Ayla SEVİM EROL, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı, Burdur/ TÜRKİYE.
Öğr. Gör. Ayhan YİĞİT, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Fakültesi, Antropoloji Bölümü, 58140, Sivas / TÜRKİYE.

tabanda kırmızımsı, pembemsi kireçtaşları ile başlayıp silttaşı, marn alterasyonu ile devam etmektedir. Yaklaşık 6 m. kalınlığında beyazımsı, pembemsi kireç ara katkılarıyla oluşan çökeller, fosil kalıntılarının en yoğun bulunduğu katmanlardır.

Sickenberg (1975)'in çalışmasında iki farklı yerde omurgalı kalıntıları bulunduğundan bahsedilmektedir ve fosillerin bulunduğu her cepte en az 2-3 türe ait kalıntının bulunması burada bir kitle ölüm gerçekleştiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Sickenberg (1975)'in çalışmasından elde edilen faunanın Gaziry ve Köhler tarafından yapılan değerlendirmelerde, biri Geç Astarasian veya Vallesian, diğeri ise Geç Vallesian veya Turolian olmak üzere farklı yaşlarda iki fauna topluluğundan söz edilmektedir. Yine aynı çalışmada Çorakyerlerden carnivor ve küçük memeli fosillerinin bulunamayacağından söz edilmektedir. Ancak tarafımızdan başlatılan ve 1997'den itibaren yapılan kazı çalışmalarında hem küçük memeli hem de carnivor fosilleri bulunmuştur.

2008 kazı çalışmaları: Bu dönem yapılan çalışmalara, önceki yıllarda açılan karelerin devamı niteliğinde 2x2 m. boyutlarında 25 yeni açmada devam edildi. Kazı sezonunun sonunda titiz çalışmalar sonucunda ele geçirilen 203 adet numaralı etütlük fosil mevcuttur. Çalışmalar sırasında açığa çıkarılan fosillerin önce *in situ* resimleri çekilip çizimleri yapıldıktan sonra yükselti, yönelim ve eğim gibi lokasyon değerleri belirlenmiştir. Fosillerin dağılıp bozulmalarını önlemek amacıyla buldukları tabaka içerisinde, özel güçlendirici ve sertleştirici solüsyonlar kullanılarak sağlamlaştırıldıktan sonra çıkarılmıştır. Büyük boyutlu fosiller ise çıkarılma esnasında zarar görmesin diye alçı cekete alınarak kaldırılmıştır.

2008 Yılı Çorakyerler buluntuları: Bu lokalitede 1997 yılından bugüne ele geçirilen fosil buluntularına bakıldığında farklı takımlara ait çok sayıda örnek olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular takım açısından değerlendirildiğinde; *Perissodactyla*, *Artiodactyla*, *Proboscidae*, *Rodentia*, *Primates*, *Carnivora* ve *Chelonia* şeklinde sıralanabilir (Sevim ve Kiper, 2002; Sevim ve Pehlevan, 2004; Sevim ve diğ. 2006-2007; Sevim ve Yiğit, 2008-2009). Yine 2008 yılı

buluntuları bu açıdan değerlendirildiğinde; çıkanların sayısına göre sıralanacak olursa *Perissodactyla*, *Artiodactyla*, *Carnivora* (Resim: 1) ve *Proboscidae* takımları şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır (Grafik: 1). 2008 yılı buluntuları aile dağılım açısından değerlendirildiğinde; *Rhinocerotidae*'ye ait buluntuların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Grafik: 2 incelendiğinde *Rhinocerotidae*'den sonra sırasıyla *Bovidae* (Resim: 2), *Equidae* (Resim: 3), *Suidae* (Resim: 4) ve *Giraffidae* aileleri gelmektedir. Her yıl olduğu gibi 2008 yılı buluntuları arasında da *Perissodactyla* ve *Artiodactyla* takımlarına ait fosiller çoğunluğu oluşturmuştur. Takım ve ailelerin sayıları incelendiğinde yıllara göre farklılıklar gösterebilmektedir (Grafik: 4-5).

Buluntular iskeletin bölümlerine göre değerlendirildiğinde ise 2008 yılında *mandibulaların* çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunları takiben en fazla sayıda olanlar kol ve bacak kemikleri, daha sonra sırasıyla bilek kemikleri ve parmak kemikleri gelmektedir. İzole diş, kafatası ile birlikte boynuz, diz kapağı ve diğer kemikler de bu sezon buluntuları arasında yer almaktadır (Grafik: 3). Element buluntuları her geçen yıl farklılaşabilmektedir. Bir sezon kafataslar çoğunlukta iken diğer sezon kol-bağak kemiklerinde artış gözlenebilmektedir (Grafik: 6)

Kazı Başlangıcından Bugüne Kadar Elde Edilen Fauna Topluluğu

Bovidae ailesi: Boynuzlugiller olarak isimlendirilen Bovidae, çift toynaklı geniş getiren bir ailedir. Bu 140 türle temsil edilen aile sığır, koyun, keçi, manda, bizon, antilop ve ceylan gibi insanların uzun zamandır av ve ev hayvanı olarak faydalandığı birçok türü içermektedir. Çorakyerler kazısından bu aileyi temsil eden dokuz farklı tür ele geçirilmiştir. Bu türler; *Tragoportax gaudryi*, cf *Prostrepsiceros sp*, *Paleoreas cf P. elegans*, *Protoryx sp.*, *Gazella sp.*, *Oioceros rothi*, *Oioceros sp.?*, *Plesiaddax sp.*, *Criotherium sp.* *Bovid gen. et. sp. indet*

Giraffidae ailesi : Zürafagiller olarak bilinen bu ailenin, alçak taçlı buruşuk mineli yanak dişleri vrdır. Türler basit yapıları deriyle örtülü ossicone olarak değerlendirilen boynuzlara sahiptirler. *Giraffidae* ailesi, Anadolu geç

miyoseninde *paleotragus*, *samoterium*, *bohlinia* ve *giraffa* cinsleriyle temsil edilmektedir. Çorakyerlerde *Paleotragus cf P.* ve *Samotherium* bulunmuştur.

Suidae ailesi: Domuzgiller (*Suidae*), geniş getirmeyen bir çift toynaklı familyasıdır ve her ayaklarında parmakları vardır. Toynaklaşmış olan 3'üncü ve 4'üncü parmaklar diğerlerinden daha büyüktür. Daha küçük olan 2'inci ve 5'inci parmaklar daha yüksekte durur ve yere değmezler. Çorakyerlerde *Suidae* ailesi *Microstonyx major cf. türü* ile temsil edilmektedir.

Rhinocerotidae ailesi: *Ceratotherium*, *Chilotherium*, *Aceratherium* cinslerine ait, *Ceratotherium neumayri*, *Chilotherium kowalevskii* ve *Acerorhinus sp.* türleriyle temsil edilir (Pehlevan 2005). *Ceratotherium* Türkiye'de Geç Miyosen lokaliteleri içinde en yoğun bulunan ortak bir gruptur. Geç Miyosen boyunca yaşamış ve Turoliyen sonunda ortadan kalkmıştır (Pehlevan,2005).

Equidae ailesi: *Hipparion sp. A*, *Hipparion sp. B* ve *Hipparion sp. C* olmak üzeri en az üç türle temsil edilmektedir. Atın filogenetik evrim sürecinde ilk temsilcilerin köpek büyüklüğünde *Hyracotherium* olduğunu bilinmektedir. Bu türün ön ayağında dört, arka ayağında üç parmak ve ön ayakta bir, arka ayakta iki körelmiş parmak bulunduğu için, bu hayvanın beş parmaklı bir atadan geldiği düşünülmektedir. Dişlerinin taç kısmı kısa, kök kısmı uzundur. Bugünkü atlardan farklı olarak ormanın içerisinde ve çevresinde yaşamaktaydı. Bu nedenle dişleri, genç dalları öğütecek şekli kazanmıştı. Atların vücut büyüklüğünde gittikçe bir artış olduğu ve toynak sayısı azaldığı bilinmektedir. Atlar iki ayrı evrimsel çizgi göstermiştir. Birincisi, daha sonra ortadan kalkan *Hipparion*, diğeri ise Pleistosen'de bugünkü atların cinsini meydana getiren *Equus*'dur. *Hipparion* Avrupa ve Asya'da Miyosen - Pliyosen sınırının belirlenmesinde tip fosil olarak kullanılır. *Hipparion*lar Afrika'da Pleyistosen'e kadar devam etmiştir. Atlar Orta Miyosende *Anchitherium*, Geç Miyosende *Hipparion*, Pleyistosen'de *Equus* olarak bilinmektedir. Yaklaşık 11 milyon yıl önce küçük atlar dünyasında Bering Boğazı üzerinden Asya'ya ikinci bir göç dalgası yaşandı. *Hipparion*un iyice körelmeye başlayan parmakları, Kuzey Amerika'nın steplerinde toynaklara dönüşmüştür. Üç parmaktan tek parmağa yani toynağa geçiş yanlardaki parmakların gitgide

küçülmesiyle meydana gelen bir gelişmeydi. Oldukça bol miktarda fosil kalıntı ile temsil edilen atın geçmişindeki bu kademeli değişimini, toynak uzunluğunda, vücut büyüklüğünde, diş yapısında da aşama aşama izlemek mümkündür. Çorakyerler atlarının bazı türleri Sinap'takilerle bazıları Nikiti 1'dekilere morfolojik açıdan benzerlik göstermektedir (Koufos, 2000;).

Proboscidea takımı: Çorakyerler *Proboscidea* takımı *Choerolophodon* pentelici türünü temsil etmektedir. *Choerolophodon pentelicinin* taşıdığı türemiş karakterler Bulgaristan ve Yunanistan'da bulunan *Choerolophodon*larla paralellik içerisindedir. Çorakyerler proboscidler, homojen bir yapı sergilemektedirler (Şahin, 2005). *Proboscidea* (Hortumlular) Takımı tek bir türle temsil edilmektedir ve *Choerolophodon pentelici* olarak tanımlanmıştır.

Carnivora takımı: Çorakyerler lokalitesinde bu takıma ait *mustelidae* ve *hyaenidae* ve *felidae* ailelerini temsil eden buluntular ele geçirilmiştir. İlk yıllarda bu takımın örneklerine rastlanmazken 2004 yılından sonra her yıl oldukça iyi örnekler bulunmuştur. *Carnivora* takımının en büyük ailesi 56 türü olan ve Sansargiller olarak bilinen *Mustelidae* ailesidir. Bu ailenin üyeleri küçük omurgalılar, kuş ve yumurtaları ile omurgasızlarla beslenir. Bu takımının en son ortaya çıkarılan ailesi ise sırtlan olarak bilinen *Hyaenidae*'dir. İlk örneklerine Afrika ve Asya'da rastlanırken, Geç Miosen Dönemde en fazla çeşitliliğe ulaştığı bilinmektedir. Hançer benzeri köpek dişlere sahip kedigiller ise jeolojik süreç içerisinde en az iki kez evrimlenmiş olmalıdır. Zamanla iri ve ağır hareket eden otçulların yok olması ile hızlı hareket eden antilop benzeri otçullar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu ağır hareket eden kama-dişli kediler bu avları yakalamakta zorlandıkları için yok olarak, yerini *Pantherinae* ailesi üyeleri almıştır. Kedigiller içerisinde yer alan gerçek kama dişliler *Machairodontid*ler ile modern kedilerin son ortak atası *Pseudaelurus*'tur. Bunlar yaklaşık 18-20 milyon yıl önce birbirinden ayrılmıştır. *Machairodus*, küçük türlerden aslan boyutundaki türlere kadar çeşitlilik gösteren büyük kama dişlilerden oluşan bir cinstir. 15-2 milyon yıllarında Avrupa, Asya, Afrika ve Kuzey Amerika'da var olmuşlardır (Turner, A., 1997; Kesikçiler, B., 2007). Çorakyerler'de bulunmuş olan örneğin de bunlardan birinin içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.

Primat takımı: Bu takım içerisinde yer alan ve 8-7 milyon yıllarına tarihlendirilen Çorakyerler hominoid buluntusu, şu ana kadar bulunanlardan farklı bir morfolojiyi yansıtmaktadır (Sevim ve diğ. 2001). Primatlar, memeliler sınıfı içerisinde yer alan 18 takımdan zekâ olarak en gelişmişidir. Mezozoik Dönem sonunda (65 milyon yıl öncesi) memeliler sınıfında görülen büyük dallanmanın doğal bir sonucu olarak primat takımı da büyük bir çeşitlenme ve gelişme göstermiştir. Özellikle Miyosen Dönemde (25-5 milyon yıl öncesi) Hominoidler olarak tanımlanan bu grup o dönemin iklimsel koşulları nedeniyle Orta Miyosende kuzey yarımkürede yaygınlaşmaya başlamıştır. Anadolu da bu dönemde hominoidlere yoğun bir şekilde ev sahipliği yapmıştır. Bursa – Paşalar (Alpagut, 1990) Ankara – Çandır (GÜLEÇ ve diğ.2003), Ankara – Sinaptepe (Alpagut, 1996. Kapelman ve diğ., 2003),) ve Çankırı – Çorakyerler (Sevim ve diğ. 2001) bu aileye mensup kalıntılarının ele geçirildiği alanlardır. Bu hominoidler Miyosen sonunda Afrika’da gelişen hominid gelişimine zemin hazırlamışlardır. Kuzey yarımkürede, dolayısıyla Anadolu’da giderek soğuyan ve kuraklaşan iklim nedeniyle bu canlıların tekrar güneye göç ettiği varsayılmaktadır (Begun ve diğ., 2003; Brain, G.R., 1999). Yaklaşık 8 milyon ile 1.7 milyon yılları arasında kuzey yarımkürede hominoid-hominid kalıntılarına rastlanmaması bu görüşü desteklemektedir. Anadolu’ da ilk hominoid örnekleri yaklaşık 16 milyon yıl ile tarihlendirilmektedir. Bu Afrika dışında en erken hominoid örneği olarak değerlendirilmektedir. Çorakyerlerden elde edilen primat fosili şu an için Makedonya’da Bulunmuş olan *Ouranopithecus*’a benzemekle birlikte (Bonis ve diğ.,1990), Pliyosen taksaları olan, *Australopithecus anamensis* ve *Ardipithecus ramidus*la da benzerlikleri vardır (Begun, 1996; Begun, 2001).Bu nedenle sadece diş ve çenelerle temsil edilen bu türün vücut iskeleti parçaları bulunduğu daha kesin bir tanımlama yapmak mümkün olacaktır. Zaten kazıya devam edilmesinin bir amacı da budur. Çorakyerler bulguları bu göçün en son aşamasını oluşturduğu için son derece önem kazanmaktadır. Çorakyerler’de bugüne kadar üç bireye ait diş ve çene kalıntıları bulunmuştur. Vücut kemiklerine ait buluntulara ileriki yıllarda ulaşılabileceği düşünülmektedir

Rodentia takımı: Kemirgenler olarak isimlendirilen rodentler Çorakyerler' de, iki tanesi yeni olmak üzere 12 tür olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; *Hansdebruijnina erksinae* n. Sp., *Allocricetus aylasevimae* n.sp., *Pseudomeriones latidens*, cf. *Pliospalax* sp. indet., *protalactaga* aff. Major, *Myomimus* sp., *Keramidomys* sp., *Hansdebruijnina* cf. *Neutrum*, *Byzantinia pikermiensis*, *Byzantinia* aff. *Hellenicus*, cf. *Rhinocerosodon* sp. (Ünay ve ark. 2006). Ünay tarafından değerlendirilen Çorakyerler Rodentia buluntularının karakteristik cinslerinden biri ve Doğu Akdeniz buluntuları içerisinde ortak olan fosil *Byzantinia*'dır. Bu cinsin ilk görüldüğü lokalite Üst Astracian'a tarihlendirilen Yunanistan'da Chyrsavgi, Anadolu'da Bayraktepe 1 ve Yeni Eskihisar lokaliteleridir. Çorakyerler'de bulunan *Byzantinia pikermiensis* ve *Pseudomeriones latidens* ise Anadolu Memeli Neojen Zonları içerisinde, Avrupa memeli neojen zonları arasında MN 12'ye denk gelen Zone J içerisinde yer alır (Ünay, de Bruijn, Saraç 2003). *Byzantinia*, Doğu Akdeniz'de Vallesiyen ve Turoliyen boyunca yaşamıştır ve en son görüldüğü lokalite ise Turoliyen sonuna tarihlendirilen Amasya'dır.

Gastropod buluntuları: Çorakyerler lokalitesinde önemli sayılabilecek nicelikte *gastropoda* bulunmuştur. Bu buluntuların ele geçmesi o dönemlerde burada sulu koşulların varlığını göstermektedir. Yıllardır fosillerin çevresinde çıkarılan gastropodlar düzenli bir şekilde toplanmıştır. Bu toplanan örnekler ilk kez bu yıl Mehmet Akif Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü'nde Prof. Dr. Zeki Yıldırım ile Yrd. Doç. Dr. Ümit Kebapçı tarafından incelenmiştir. İlk raporlara göre buradan elde edilen gastropodların tamamı Helicoidea üst familyasından *Hygromiidae* (*Monacha* sp., *Metafruticicola yatagana* Schütt) ile *Helicidae* (*Caucasotachea* (*Caucasotachea*) sp.A, *Caucasotachea* (*Caucasotachea*) sp.B, *Caucasotachea* (*Linholmia*) sp.B, *Cepaea* sp., *Helicidae* n.gen et n.sp.A ve *Helicidae* n.gen et n.sp.B) ailesine ait türlerdir. *Helicidae* ve *Hygromiidae* soy hatlarının Akdeniz çevresinde, Oligosen ve Eosen başlarında ortaya çıktığı, iklimin kuraklaşmaya başlamasıyla birlikte Miyosen ve Pliyosenden itibaren türleşme göstermeye başladığı belirtilmiştir. Çorakyerler buluntuları ise genel olarak Anadolu'nun izole fauna bileşimini karakterize ettiği ve bunda kısmen salyangozların genel olarak pasif yayılışlı olmaları, kısmen de Anadolu'nun geç Miyosende Avrupa ve Yakınoğu'dan büyük oranda

yalıtılmış olmasının etkili olduğu Yıldırım ve Kebabçı tarafından rapor edilmiştir (Kebabçı ve Yıldırım, 2008 ilk değerlendirmeler).

Sonuç

Çankırı kazısının başlangıcından bugüne 132 açmadan 2062 adet numaralı fosil gün ışığına çıkarılmıştır. Çıkarılan bu fosiller takım (Grafik: 4), aile (Grafik: 5) ve element (Grafik: 6) şeklinde dağılımları çıkarılmıştır.

Çorakyerler'de tüm buluntular takım bazında değerlendirildiğinde, çoğunluğunun *Perissodactylalar* ve *Artiodactylalardan* geri kalanlarının ise sırası ile *Proboscidae*, *Carnivora*, *Chelonia* ve *Primates*, şeklinde olduğu görülür. Buluntular arasında çeşitli gastropodların olması ise bölgede su içeren bir ortamın varlığını göstermektedir. Gergedan ve at gibi yüksek diş taçlarına sahip canlıların fosillerine daha çok rastlanması bölgenin açık alan ortamı olduğuna işaret eder. Ayrıca bu canlıların birden fazla türde olması da tür çeşitliliğine varabilecek bir besin potansiyeline de sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında çeşitli keçi benzeri bazı boynuzlu türlerinin, zürafaların, fillerin ve özellikle de primatların olması bu açık alan çevresinde yer yer ağaçlık ve çalılık alanların da bulunduğunu düşündürmektedir. Fauna içerisinde büyük, orta ve küçük boyutlu otçulların, büyük boyutlu omnivorların ve etçillerin oluşu, lokalitenin Geç Miyosen Dönemde çevresi ağaçlık, su yatağı merkezli olan bir açık alanı karakterize etmektedir. Kemirici ailelerinden bazılarının yaşam alanları göl ya da ırmak gibi bir su yatağının çevresi, bazılarının suya daha uzak alanlarda yaşıyor olması da Çorakyerler lokalitesinin paleoekolojik yorumunun yapılmasına yardımcı olmaktadır.

Buluntular arasında her türün yavru bireylerine ait pek çok buluntu ele geçirilmiştir. Bazı kemikler üzerinde diş izlerine rastlanması ve yavru bireylere ait buluntuların çokluğu genellikle av-avcı ilişkisinin etçil etkisi olabileceğini akla getirmektedir. Ele geçirilen etçil fosilleri de bu etkiyi destekler niteliktedir. Buluntuların tafonomik analizleri, canlı öldükten sonra kalıntılarının uzun eksenleri boyunca bir akıntı içerisinde taşındıklarını

göstermektedir. Bu nedenle, tüm buluntular belli bir yönelim içerisinde. Bazı fosillerin eklemli bulunması ise bu akıntının çok güçlü olmadığını ya da kalıntının canlı öldükten sonra kısa denilebilecek bir süre içerisinde taşındığını göstermektedir. Bunun yanı sıra iskelet parçalarının izole olarak ele geçirilmeleri sadece akıntıdan dolayı değildir, bir etçil etkisiyle de olmuş olabilir. Canlıların ölümünden hemen sonra ilk önce etçiller tarafından parçalanarak iskelet parçaları çevreye yayılmış ve daha sonra da akıntı nedeniyle taşınarak çökelmiş olmalıdır.

Çorakyerler'deki büyük memeliler faunasının lokalitenin paleoekolojisinin açıklanmasında önem taşımaktadır. Küçük omurgalılarından *Hansdebrujinia* %56 'lık oranıyla Çorakyerler topluluğunda baskın konumda, *Byzantinia* %13, *Pseudomeriones* %14, *Allocricetus* %8, *Myomimus* %3 ve diğer tanımlanmış türler % 1 oranındadır. *H.neutrum* ve *H.erkinae*'nin diş özellikleri benzer habitatta yaşadıklarını düşündürmektedir. *Byzantinia*, toplulukta farklı morfolojisi ile bilinir ve yaşam sahası daha geniştir. Daha verimsiz çevrelerde bu topluluğun yaşadığı var sayılmaktadır (De Bruijn ,1993;Van Dam,1997). *Critetulus*, *meriones* ve spalacidler ot yiyen hayvanların olduğu bölgelerde tanımlanmışlardır. *Myomimus* geniş ve açık biyotoplarda yaşamıştır. Çorakyerler faunasına ait ağaçsal türlerin yokluğu ya da azlığı ile açık biyotoplarda yaşayan türlerin varlığı burada orman olmadığını ama savana benzer bir biyotopun egemen olduğunu göstermektedir.

Çorakyerler'de spiral boynuzlu antilop, at, fil ve gergedan ile zürafaların varlığı burasının, açık, ağaçlık bir bitki örtüsüne sahip olduğunu göstermektedir. Domuz, geyik ve atların morfolojik yapısı ise, buradan elde edilen türlerin Türkiye'deki çağdaş yerlerinden daha açık alanda yaşamış olduklarına işaret etmektedir. Burada tanımlanan fauna genel olarak değerlendirildiğinde Çorakyerler'in Geç Miyosende daha kuru-serin bir iklime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Teşekkürler

Çorakyerler 2008 yılı kazı çalışmaları, Bilecik Söğüt Müzesi'nden Abdurrahman Aktaş'ın temsilciliğinde, 29.07.2008 - 25.08.2008 ve 13.10.2008-21.10.2008 tarihlerinde iki bölümde gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, DÖSİMM, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak., Türk Tarih Kurumu'nun maddî desteği ve Çankırı Valiliği, Çankırı İl Kültür Müdürlüğü, Çankırı Müze Müdürlüğü, Çankırı Belediye Başkanlığı'nın ekipman desteği ile yapılmıştır. Çorakyerler Kazısına katkı sağlayan kurum ve kuruluşlar; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve DÖSİMM; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dekanlığı; Türk Tarih Kurumu Başkanlığı; Çankırı Valiliği; Çankırı İl Kültür Müdürlüğü; Çankırı Müze Müdürlüğü; Çankırı Belediye Başkanlığı'na yardımlarından dolayı sonsuz teşekkür ederiz.

2008 Yılı kazı ekibi: Prof. Dr. Ayla Sevim Erol başkanlığında, Öğr. Gör. Ayhan Yiğit ve Arş. Gör. Ebru Albayrak, Serpil Özdemir (doktora), Alper Yener Yavuz, İsmail Hızlıol, Burcu Kesikçiler (Yüksek lisans öğrencileri), Fatos Sevgi Aktaş, Çilem Sönmez, Tuğçe Şener, Gülçin Coşkun, Hasan Topdemir, Esin Pişkiner, M. Sabri Bekmez, Tayfun Demir, Gülşah Güler, Gülşah Gündüz, M. Ali Uyar, M. Eren Albayrak, Nevzat Torun, Pelin İnal, Gamze Ayaz (lisans öğrencileri)'dan oluşmuştur. Uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı başta Kazı temsilcisi Abdurrahman Aktaş olmak üzere tüm ekip elemanlarına ayrı ayrı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- AGUSTÍ, J., KÖHLER, M., MOYA SOLA, S., CARERA, L., GARCÉS, M. & PARES, M.J., (1996), Can Llobateres: "The pattern and timing of the Vallesian hominoid radiation reconsidered", *Journal of Human Evolution* 31: 143-155.
- ALPAGUT, B., ANDREWS, P., & MARTÍN, L. (1990) New Miocene Hominoid specimens from the Middle Miocene Site at Paşalar.-*J.Human Evolution*, 19:397-422.
- ALPAGUT, B., ANDREWS, P., FORTELIUS, M., KAPPELMAN, J., İ. TEMİZSOY, H.ÇELEBİ and W LINDSAY (1996) A New specimen of *Ankarapithecus metai* from the Sinap Formation of central Anatolia, *Nature*, v.382 pp. 349-351.
- BEGUN, D., GÜLEÇ, E. & GERAADS, D., (2003), "Dispersal patterns of Eurasian homioids: implications from Turkey, in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.), *Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans de Bruijn - DEINSEA 10*: 23-39 Published 1 December 2003
- BEGUN, D.R., (2001), African and Eurasian Miocene Homioids and origins of the Hominidae, in: Andrews, P., Koufos, G.D. & De Bonis L. (eds.), *Hominoid Evolution and Environmental Change in the Neogene of Europe*, pp. 231-253, Cambridge University Press, Cambridge
- BEGUN, D., (1996), "Events in European hominoid evolution, *EUROPAL*, 10: 16-20; Strasbourg
- BONIS, L., BOUVRAIN G., GERAADS D., KOUFOS G.D., (1990), "New hominoid skull material from the late Miocene of Macedonia in Northern Greece", *Nature* 345:712-724
- BONIS, L. & KOUFOS, G.D., 1999, "The Miocene large mammal succession in Greece" in: Agustí, J., Rook, L. & Andrews, P. (eds.), *Hominoid Evolution and climatic change in Europe*, vol. 1, *The Evolution of the Neogene Terrestrial Ecosystems in Europe*, pp. 205-237, Cambridge University Press, New York

- Bonis, L. & KOUFOS, G.D. & ŞEN, Ş., (1998), Ruminants (Bovidae and Tragulidae) from the Middle Miocene (MN5) of the island of Chios, Aegean sea (Greece), *Neues Jahrbuch für Geologie und Palaontologie Abhandlungen* 210: 399-420
- BRAIN, G.R., (1999), "Eurasian Hominoid Evolution", *Evolutionary Anthropology News*, pp. 194:196
- DE BRUIJN, H., DAAMS, R., DAXNER-HÖCK, G., FAHLBUSCH, V., GINSBURG, L., MEIN, P. & MORALES, J., (1992), Report of the RCMNS working group on fossil mammals, Reisenburg 1990, *Newsletters on Stratigraphy* 26 (2/3): 65-117
- GÜLEÇ, E., BEGUN, D.R. & GERAADS, D. (2003) *Geology and Vertebrate Paleontology of the Middle Miocene Hominoid Locality Çandır (Central Anatolia Turkey)*, Courier Forschungsinstitut Senckenberg CFS 240, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u.Obermiller) Stuttgart.
- KAPPELMAN, J., RICHMOND, B.G., SEIFFERT, E.R., MAGA, A.M., RYAN T.M. (2003), *Hominoidea (Primates), Geology and Paleontology of the Miocene Sinap Formation, Turkey*, Columbia University Press, New York, pp.90-124.
- KAPPELMAN, J., DUNCAM, A., FESHEA, M., LUNKKA, J.-P., EKART, D., MCDOWELL, F., RYAN, T. & SWISHER III, C.C., (2003), "Chronology of the Sinap Formation", in: Bernor, R., Kappelman, J., Şen,Ş. & Fortelius, M. (eds.), *Monograph on the Sinap Formation, Anatolia, Turkey*, Columbia University Press
- KAYMAKÇI, N., LANGERİES, C., DE BRUIJN, H., ÜNAY, E., (2004), "Basılmamış Analiz Raporları"
- KESİKÇİLER, B., (2007) *Carnivora Takımı, Lisans Bitirme Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü Sivas*
- KOUFOS, G.D., (2000), "The Hipparions of the Late Miocene Locality "Nikiti 1", Chalkidiki, Macedonia, Greece- *Revue de Paléobiologie* 19 (1): 47-77

- LUNKKA, P.J., FORTELIUS, M., KAPPELMAN, J. & ŞEN, Ş., (1999), "Chronology and mammal faunas of the Miocene Sinap Formation, Turkey", in: Agusti, J., Rook, L. & Andrews, P. (eds.), Hominoid Evolution and climatic change in Europe, vol. 1, The evolution of the Neogene terrestrial ecosystems in Europe, pp. 238-264, Cambridge University Press, New York
- MEÏN, P., (1990), "Updating MN zones", in: Lindsay, E.H., Fahlbusch, V. & Mein, P. (eds.), European Neogene Mammal Chronology, pp. 73-90, Plenum Press
- MORALES, Nieto, J., KÖHLER, M. & MOYA-SOLA, S., (1999), "Large mammals from the Vallesian of Spain", in: Agusti, J., Rook, L. & Andrews, P. (eds.), Hominoid evolution and climatic change in Europe, Vol. 1, The evolution of the Neogene terrestrial ecosystems in Europe, pp. 113-126, Cambridge University Press, New York
- PEHLEVAN, C., (2005), Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ANKARA.
- PİLBEAM, J., MORGAN, M., BARRY, J.C. & FLYNN, L., 1996, "European MN Units and the Siwalik Faunal Sequence of Pakistan", in: Bernor, R.L., Fahlbusch, V. & Mittman, H.-W. (eds.) The evolution of Western Eurasian Neogene mammal faunas, pp. 96-105, Columbia University Press, New York
- RÖGL, F., 1999, "Circum-Mediterranean Miocene Palaeogeography" in: Rössner, G. & Heissig, K. (eds.), The Miocene land mammals of Europe, pp. 39-48, Verlag Dr. F. Pfeil, München
- RIFFAUT, S. (1994), Reconstitution de la faune et de l'environnement de Kemiklitepe, Turquie, Bulletin Du Museum National D'histoire Naturelle 4e ser., 16, section c Sciences de la Terre, Paleontologie, Mineralogie, Geologie), N01.
- SEVİM, A. ve KİPER, Y. (2000) "1998 Yılı Çankırı/ Çorakyerler (Elekçiarđı) Kazısı, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 1999 Ankara), TC. Kültür

Bakanlığı Anıtlar ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ANKARA, I: 51-54.

SEVİM, A., BEGUN, D.R., GÜLEÇ, E., GERAADS, D. & PEHLEVAN, C., 2001, "A new late Miocene hominoid from Turkey", American Journal of Physical Anthropology Supplement 32: 134-135

SEVİM, A. Y. KİPER, (2002), 2000 Yılı Çankırı/ Çorakyerler Kazısı, Uluslararası 23. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2001, Ankara), TC. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1:275-284.

SEVİM, A ve C.PEHLEVAN, (2004), "2002 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı", Uluslararası 25. Kazı Sonuçları Toplantısı (26-31 Mayıs 2003 ANKARA), Kültür ve Turizm Bakanlığı, ANKARA, 2:317-326.

SEVİM A. C.PEHLEVAN, A. YİĞİT, P.G.KIRMIZIOĞLU (2007) "2005 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı", 28.Kazı Sonuçları Toplantısı (29 MAYIS-2 Haziran 2006 Çanakkale), Kültür ve Turizm Bakanlığı, ANKARA, 2: 419-437.

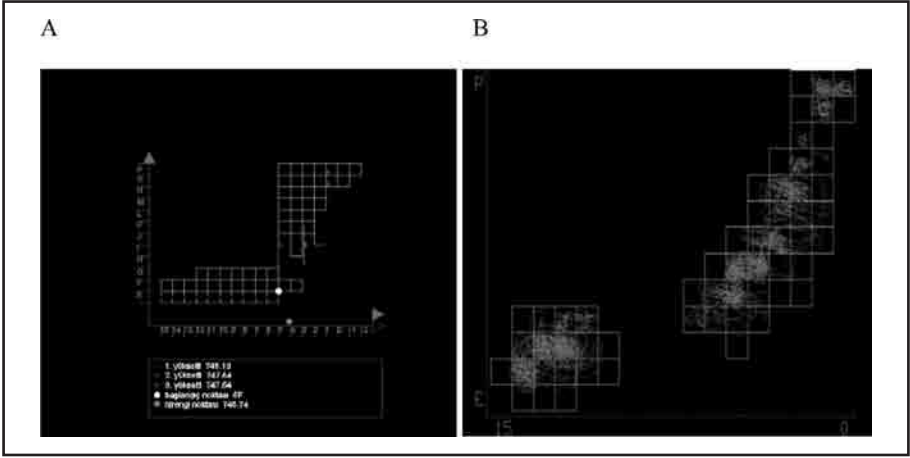
SEVİM, A., C.PEHLEVAN, A. YİĞİT, P. GÖZLÜK, (2006), 2004 Yılı Çorakyerler Kazısı, 27. Kazı Sonuçları Sempozyumu, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, ss.

SEVİM A., A.YİĞİT, (2008), 2006 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı 29. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, (28 Mayıs-1 Haziran 2007), 2: 343-359.

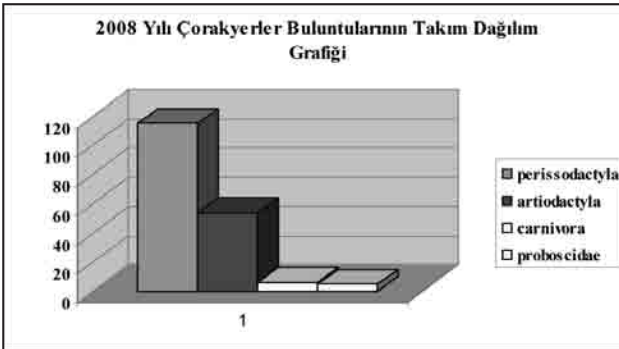
Sevim A., A. YİĞİT (2009) 2007 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı, 30. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (26-30 MAYIS 2008), ANKARA. Sf. 449-470.

SCOT, R.S. FORTELLIUS, M., HUTTUNEN, K. And ARMOUR-CHELU, M., (2003), Abundance of "Hipparion", Geology and Paleontology of the Miocene Sinap Formation, Turkey, Columbia University Pres, New York, pp.380-397.

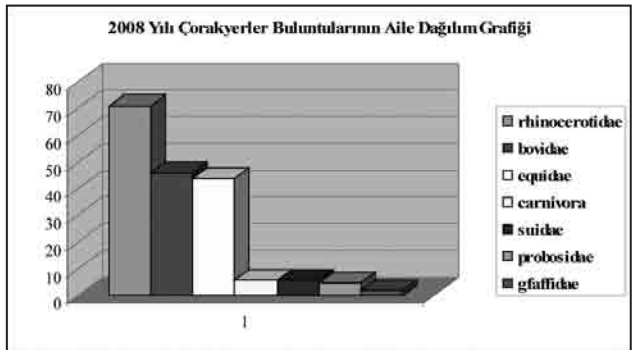
- SICKENBERG O. (1975) Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Gliederung. Geologisches Jahrbuch (Regionale Geologie Ausland), Hannover, Reihe B, Heft 15, 167.
- ŞAHİN, S. 2005, Ankara-2005, Geç Miyosen Çorakyerler (Çankırı, Anadolu) Proboscidea Faunası (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ANKARA
- STEININGER, F.F., BERGGREN, W.A., KENT, D.V., BERNOR, R.L., ŞEN, Ş. & AGUSTİ, J., 1996, "Circum-Mediterranean Neogene (Miocenen and Pliocene) marine-continental chronologic correlations of European Mammals units", in: Bernor, R.L., Fahlbusch, V. & Miltmann, H.-W. (eds.), The evolution of Western Eurasian Neogene mammal faunas, pp. 307-338, Columbia University Pres, New York
- TASSY, P., 1990, "The Proboscidean datum event: How many proboscideans and how many events", in: Lindsay, E.H., Fahlbusch, V. & Mein, P. (eds.), European Neogene Mammal Chronology, pp. 237-252, Plenum Pres.
- TURNER, A. (1997), The Big Cats and Their Fossil Relatives, Columbia University Pres, New York.
- ÜNAY, E., de BRUIJN, H. & Sraç, G., 2003, "A preliminary zonation of the continental Neogene of Anatolia based on Rodents", in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.), Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans de Bruijn - DEINSEA 10: 539-548 Published 1 December 2003
- ÜNAY, E., BRUIJIN, H. De & SUATA-ALPASLAN, F., 2006, "Rodents from the Upper Miocene Hominoid Locality Çorakyerler (Anatolia), Beitr Palaönt, 30 : 453 - 467, Wien.

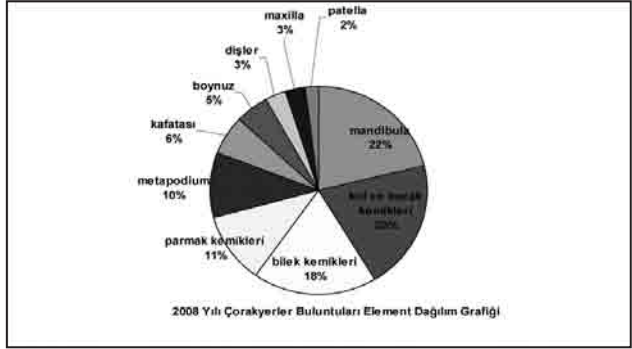
Çizim 1: Fosillerin Alandaki Plankarelere göre dağılımları (A: Kareler, B: Fosil yoğunlukları)

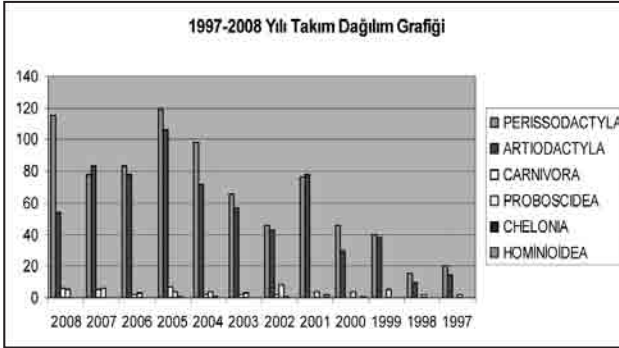
Grafik:1

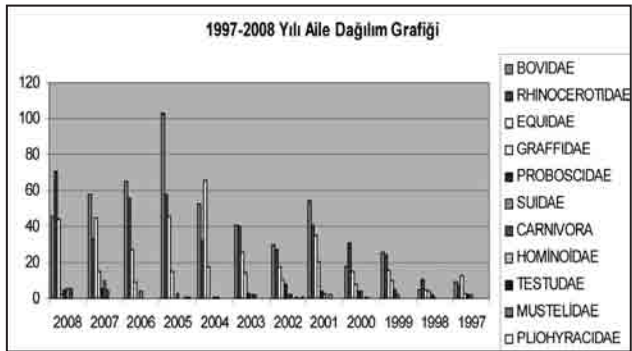
Grafik: 2

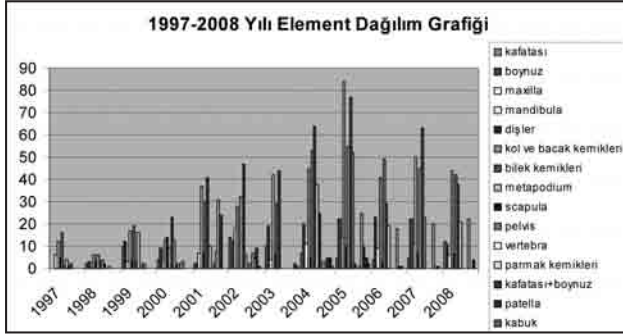
Grafik: 3

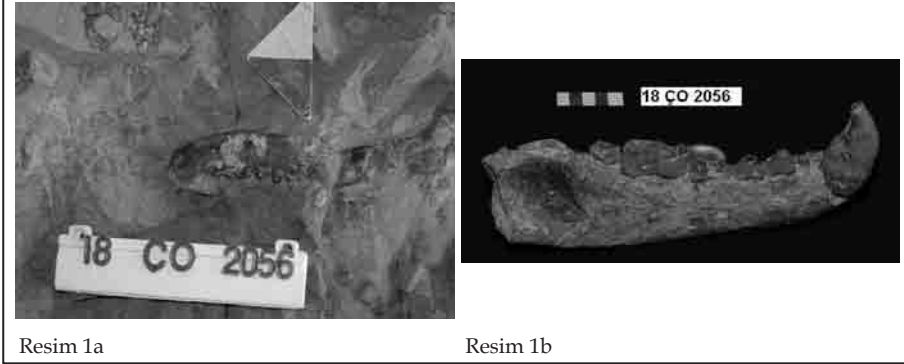
Grafik:4

Grafik:5

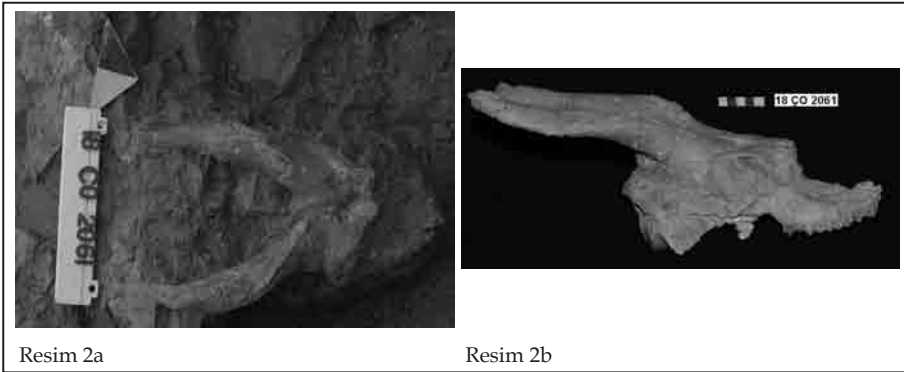
Grafik:6

Resim 1a

Resim 1b

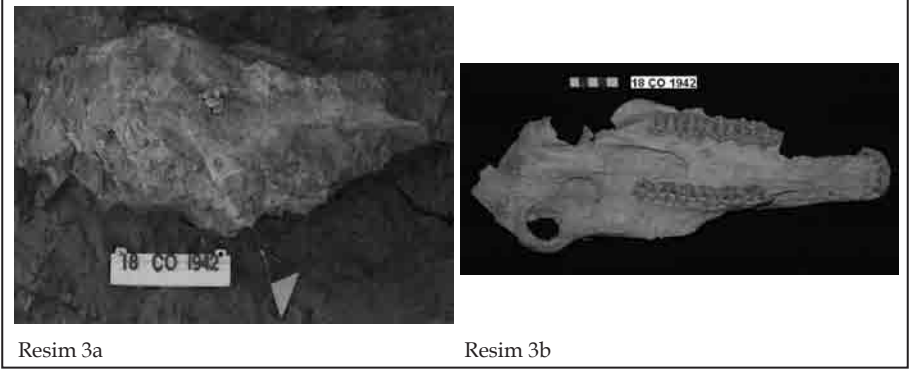
Resim 1: *Carnivora* takımına ait alt çene örneği

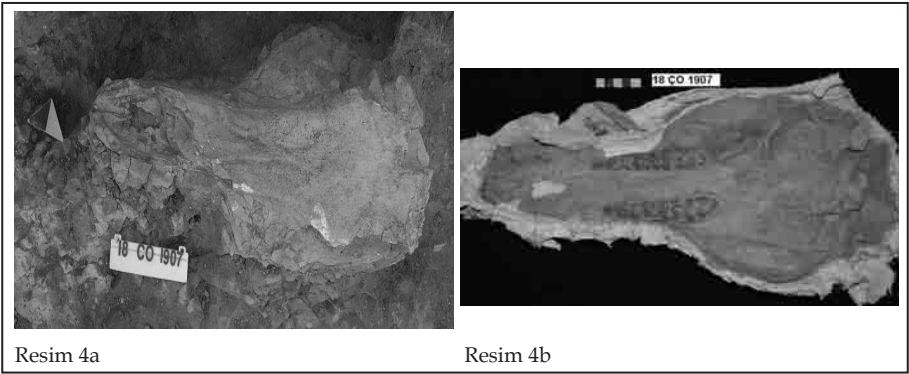
Resim 2a

Resim 2b

Resim 2: *Bovidae* ailesine ait kafatası örneği

Resim 3: *Equidae* ailesine ait kafatası örneği

Resim 4: *Suidae* ailesine ait kafatası örneği

ASSOS 2008 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Nurettin ARSLAN*

Haiko TÜRK

Moritz KIDERLEN

Klaus MÜLLER

Beate BÖHLENDORF-ARSLAN

Tolga ÖZHAN

Assos 2008 yılı kazı çalışmaları, 20 Temmuz 2008 tarihinde başlayarak 23 Ekim 2008 tarihine kadar devam etmiştir¹. Kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Efes Pilsen ve Amerikan Arkeoloji Enstitüsü tarafından desteklenmiştir.

Batı Nekropolü

Nurettin ARSLAN

2007 yılında Batı Nekropolü'ndeki ana caddenin güneyinde, Larikhos aile mezarlığının kenarında bulunan açmadaki çalışmalara 2008 yılında da devam edilmiştir. Kaba taşlarla örülmüş duvarın doğu bölümü Açma 7, batı bölümü ise Açma 8 olarak adlandırılmıştır (Resim:1). Açma 7'de 2007 yılında çok sayıda mezar ortaya çıkarılmıştır. Ele geçirilen bulgular bu alanın M.Ö. 7. yüzyılın ortalarından M.Ö. 2. yüzyıla kadar kesintisiz ve yoğun kullanımını

* Doç. Dr. Nurettin ARSLAN, ÇOMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 17100 Çanakkale/TÜRKİYE.

1 Kazı çalışmalarında; Dr. Veysel Tolun, Öğr. Gör. Aykan Özener, Yrd.Doç. Dr. Sencan Altınoğlu, Dr. Beate Arslan, Arş.Gör. Caner Bakan, Arş.Gör. Tolga Özhan, Arş. Gör Erdem Salcan Ark. Kudret Sezgin, Ark. Emrah Kahraman, Ark. Nilden Ergün, Ark. Çiğdem Bakan, Ark. Zenep Özgü Çeliker, Ark. Dinçay Savaş, Ark. Osman Çapalov, Rest. Mehmet Ayrancı, Mim. Bilge Bal, öğrenciler Gülseren Tufan, Ebru Şenay, Fatima Hürrem Ruhi, Ergin Or, Ertan Şehit, mimarlık fakültesi öğrencileri Burcu Kumdal ve Gizem Gürsoy, Almanya'dan Prof. Dr. Bernhard Ritter, Dr. Klaus Müller ve Haiko Türk görev almıştır. Bakanlık temsilcisi olarak Gaziantep Müzesi'nden Hülya Kayaöz ve Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nden Musa Tombul görev yapmıştır. Hepsine katkılarından dolayı ayrı ayrı teşekkür ederiz.

ortaya koymaktadır. Açma 7’de Arkaik Çağa ait *urnalar* çok sayıdadır. *Urnalar* arasında beyaz astarlı omuzdan kulplu amphora yerel veya yakın çevredeki bir yerleşmede üretilmiş olmalıdır. Astar ve bezemesi büyük oranda bozulmuş olan vazunun omzu üzerindeki bitkisel bezeklerin izleri hâlâ görülebilmektedir (Resim: 2). *Urnalardan* biri Yaban Keçisi Üslubunda boyanmış bir amphoranın üst kısmı ile gri bir çömleğin alt bölümü üst üste konularak oluşturulmuştur. Assos’ta şimdiye kadar ele geçirilen en güzel Yaban Keçi Stili örneği olan amphoranın (M32) ön ve arka omuzlarında birer keçi betimlenmiştir (Resim: 3). Amphora stil ve kil özellikleri bakımından Kuzey İonya bölgesindeki örnekler ile benzerlik göstermektedir². *Urnalar* dışında Açma 7’nin kuzey köşesinde iyi korunmuş, sandık tipi mezar gün yüzüne çıkarılmıştır. Sandık mezar (M33) içerisinde tahminen iki yaşındaki bir çocuğun iskeletleri, kuzey kenara bırakılmış *oinochoe*, *guttus* ile kuzey ve güney yönlere dağılmış aşık kemikleri ele geçirilmiştir (Resim: 4).

Mezara rastlanmayan Açma 7’nin üst katmanlarında M.Ö. 4 ve 3. yüzyıla tarihlenen seramiklerin bir bölümü Larikhos mezarlığının kazılması sırasında buraya atılmıştır. Seramikler arasında Batı Yamacı stilinde boyanmış parçalar ile balık tabakların yoğunluğu dikkat çekicidir. Buluntular arasında bir adet gümüş Atina şehir sikkesi bulunmuştur. Açmanın alt katmanlarında kül ve kemik parçaları yoğundur. Özellikle güney kesitte 10 cm. kalınlığında bir kül tabakası vardır. Açma 7’de kül, kemik ve seramiklerden oluşan tabakalardan sonra ana kayaya ulaşılmıştır. Ana kaya üzerinde bir yapının köşesine rastlanmıştır. Temel taşlarının bir kısmı korunmuş olan yapının fonksiyonu Açma 9’daki çalışmalardan sonra aydınlatılabilecektir (Resim: 1).

Açma 7 ve 8’i birbirinden ayıran duvarın yapılış amacını anlamak üzere 7 No.lu açmanın güneyinde 9 No.lu açmaya başlanmıştır. Açma 9’un üst tabakları eski kazı toprağı ve taş bloklardan oluşmaktadır. Dolgu toprağı içinde iç kısmı altın ile kaplanmış demirden bir yüzük ve bazı sikkeler bulunmuştur. Atık toprağın altındaki katmanlarda diğer iki açmalarda (7 ve 8) olduğu gibi Hellenistik Çağa tarihlenen seramik parçaları ele geçirilmiştir. Açma 9’daki çalışmalara 2009 yılında devam edilmek üzere son verilmiştir.

2 E. Walter-Karydi, *Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v. Chr. Samos VI* (1973) 923, Taf. 113, 929.

Nekropoldeki kazılarda açmaların bulunduğu alanların Klásik ve Hellenistik Çağda yoğun olmamakla birlikte, kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın Arkaik Çağda pişmiş toprak vazolara ölülerin yakılarak defnedilmesi geleneğinde, çok sayıda mezar tespit edilmiştir. Elde edilen verilerden, taş döşeli ana caddenin her iki yakasına, Arkaik Çağda yoğun bir gömü yapıldığı anlaşılmaktadır.

Untersuchung der Stadtmauer, 2008

Haiko TÜRK

Die Stadtmauer von Assos ist nicht zuletzt wegen ihrer guten Erhaltung eines der imposantesten Monumente der Stadt. Trotz dieses Umstandes wurde sie bisher nicht umfassend untersucht und mit dem Stadtgrundriss und der Stadtgeschichte in Verbindung gebracht.

Als Vorbereitung für die Untersuchung der Stadtmauern und die Aufnahme des Stadtplanes im Maßstab 1:1000 wurde in diesem Jahr durch tachymetrische- und GPS-Messungen ein lokales Festpunktnetz angelegt, das die Grundlage für alle weiteren Vermessungsarbeiten im Stadtgebiet und im Umland liefert. Mit der zeichnerischen Dokumentation von Teilen der Stadtmauer im Maßstab 1:50 wurde im Bereich des Westtores (Tor 5) und den östlich und westlich anschließenden Mauerpartien begonnen. Das Kragsteintor (Tor 6) im Südwesten des Haupttores wurde aufgenommen, um die Grundlagen für eine zeichnerische Rekonstruktion zu erhalten (Resim: 5). Ziel ist hier die Klärung von möglichen Umbauphasen und die Verifizierung von Vorgängerbauten, die auf ältere Mauerringe hindeuten.

Zusätzlich wurden umfangreiche Reinigungsarbeiten durchgeführt, die die Klärung des Mauerverlaufs und der Bauphasen besonders auf der Nordostseite der Westnekropole zum Ziel hatten. Die Arbeiten erbrachten Hinweise auf mehrere Ausbauphasen der Stadtmauer, die in den kommenden Kampagnen näher untersucht werden³. Neben den Bauuntersuchungen an den

3 Eine Vorlage erster Ergebnisse in: Haiko Türk, "Die Mauer als Spiegel der Stadt. Neue Forschungen zu den Befestigungsanlagen in Assos"; in: A. Kuhrmann - L. Schmidt (Hrsg.), *Forschen, Bauen & Erhalten. Jahrbuch 2009/2010* (Berlin/Bonn 2009).

Stadtmauern wurde mit der Aufnahme des Stadtplanes in den mauernahen Bereichen begonnen, um alle oberirdisch sichtbaren Mauerstrukturen zu erfassen. Durch Begehungen im Osten und Süden der Stadt konnten weitere Teile der Mauer identifiziert werden, die auf mehrere Ausbauphasen hindeuten (Resim: 6). Die Aufnahme dieser Mauerreste soll in den nächsten Kampagnen mit dem Ziel erfolgen, diese einzelnen Bauphasen zuzuordnen und die Funktion der Wehranlagen in den unterschiedlichen Epochen der Stadtgeschichte zu klären.

Sondage in der Nordstoa

Moritz KIDERLEN

Bereits im Jahr 2007 war am Westende der Halle ein Planum von 11 m x 16 m angelegt worden, das die drei westlichsten Mittelsäulen-Joche der Stoa umfasste. Seine Oberfläche lag bei ca. 146,70 ü. NN oder 0,82 m über der Oberkante des Stylobats der Frontsäulen, die bei 145,88 ü. NN liegt. Im Zentrum dieses Planums befand sich eine verfüllte birnenförmige Sondage der alten amerikanischen Grabung⁴ sowie in der Südwestecke der Halle ein kleiner Tiefschnitt Serdaroğlus von ca. 4,4 m (W-O) mal 1,4 m (N-S). Die Sohle dieses alten kleinen Tiefschnitts lag bei 145,30 ü. NN und erreichte eine Packung (Befund 14) aus grossformatigem scharfkantigem Andesitbruch (Dm bis 0,7 m), die offenbar die Verfüllung der Baugrube auf der Innenseite der Hallenfundamente bildet (vgl. Resim: 7). Diese Packung wird oben durch eine Schicht aus feinem Andesit-Abschlag (Befund 79) abgeschlossen. Die Abschlagschicht befindet sich auf der Höhe des Rücksprungs, der bei 145,60 ü. NN den Übergang vom Fundament zum Mauerfuss markiert, und auf dem auch das Stylobat der Hallenfront aufliegt.

Um die Stratigraphie des Halleninneren und damit die Bau- und Nutzungsgeschichte des Gebäudes besser zu verstehen, wurde 2008 in der Südwestecke der Halle innerhalb des beschriebenen Planums ein Tiefschnitt von 7,8 m (W-O) mal 3,7 m (N-S) abgesteckt. Nach der Entfernung der

4 Die Sondage ist eingezeichnet in J. T. Clarke - H. F. Bacon - R. Koldewey, *Investigations at Assos Part I* (Boston Mass. 1902) Plan auf S. 23.

restlichen Verfüllung der amerikanischen Sondage erbrachten die Arbeiten in diesem Tiefschnitt vorbehaltlich der noch ausstehenden Bearbeitung der Fundkeramik folgende Ergebnisse (von unten nach oben):

a) Die Packung (Befund 14) aus grossformatigem Andesitbruch ist auch in der Fläche zu beobachten. Sie enthält (spät?)hellenistische Gebrauchskeramik.

b) Die Abschlagsschicht (Befund 79) ist längs der Wände dicker als im Zentrum. Daher dürfte dieser Abschlag beim Versetzen der Blöcke des aufgehenden Mauerwerks und anschliessend bei deren Glättung entstanden sein.

c) Über der Abschlagschicht folgt eine feinsandige und aschereiche Schicht (Befund 15), deren Oberfläche auf dem Niveau der Stylobatoberkante liegt. Sie hat allerdings keine verdichtete Oberfläche und ist mehrfach gestört. Daher ist zu fragen, ob die Halle vielleicht ursprünglich ein Steinplattenpflaster hatte, das dann ausgeraubt wurde. Enthalten sind regionale Bronzeprägungen von Caracalla (1) und Gallienus (1).

d) Darüber folgt eine mehrlagige Aufplanierung mit horizontalem Abschluss (Befunde 16 und 17). Diese Aufplanierung besteht hauptsächlich aus grob zugerichteten Andesitsteinen, die von älteren Kleinsteinmauern stammen dürften. Enthalten sind lokale Bronzeprägungen von Titus oder Domitian (1), Commodus (?1), Septimius Severus (1), Decius (1) und Trebonianus Gallus (1).

e) Darüber folgt eine feinkörnige kalkreiche Aufplanierung (Befund 8), aus der bereits 2007 zahlreiche Fragmente von farbigem Wandstück des 1. Stils sowie zahlreiche Knochennadeln geborgen wurden. Enthalten sind neben sehr viel spätkaiserzeitlicher Gebrauchs- und Feinkeramik und vielen Tierknochen auch lokale Bronzeprägungen hellenistischer Zeit (1) und vor allem der späten Kaiserzeit: Caracalla (1), Gallienus (2), Tetricius (1), Diokletian (1), Constantinus Chlorus (1), Constantin (2).

f) Im östlichen Bereich des Schnitts folgt auf dem gleichen Niveau,

jedoch stratigraphisch wahrscheinlich jünger, eine weitere Planierungsschicht (Befund 19) mit lokalen Bronzeprägungen des Valens (1) und des Honorius (1). Diese Schicht überdeckt einige Säulentrommeln der Stoa, die in wilder (Sturz?)lage liegen.

g) Stratigraphisch folgt darauf eine ca. 2 m dicke Aufplanierung aus scharfkantigem (frischem) Andesitabschlag. Diese Schicht steht in dem Profil am Ostrand des Planums an.

h) Oben auf dieser Abschlagschicht wurden bereits 2007 eine frühbyzantinische keramikreiche Nutzungsschicht festgestellt sowie Abschnitte einer Pflasterstrasse.

Folgendes Zwischenfazit lässt sich ziehen: Das Einbringen einer Aufplanierung im mittleren oder späten 3. Jh. n. Chr. (Befunde 16.17.8) und die mutmasslich vorangegangene Ausraubung des Bodenpflasters im Halleninneren markieren einen schweren Einschnitt in der Nutzungsgeschichte des Baus. In frühbyzantinischer Zeit ist eine weitere Etappe greifbar: die Säulenkonstruktion war nun eingestürzt und das Halleninnere durch eine mächtige Terrassierung aufgefüllt, deren Front auf der Linie des Stylobats verlief und auf die Agora hinablickte.

Die Arbeiten zur Neupräsentation des Athenatempels von Assos

Klaus MÜLLER

Die Tempelruine von Assos ist landschaftlich beeindruckend hoch über dem Meer gelegen und besitzt eine große Anziehungskraft für Touristen aus aller Welt. Der Tempel ist durch seine Architektur und seine verhältnismässig frühe Errichtung von herausragender Bedeutung für die Geschichte und das Verständnis des griechischen Tempelbaus.

Das Erscheinungsbild, das die Ruine bis zum Sommer 2008 bot, war allerdings in mancherlei Hinsicht unbefriedigend. Die Säulen, die in den 1980er Jahren unter Verwendung mehrerer aus Beton gegossener Trommeln aufgerichtet worden waren sind mittlerweile marode, stellenweise liegt ihre

Bewehrung frei. Nach diversen Grabungskampagnen im Lauf der letzten 120 Jahre liegen im unmittelbaren Umfeld des Tempels seine großformatigen Bauteile ungeordnet umher, an einigen Stellen sind sie willkürlich übereinander geschichtet, teilweise stecken sie im Erdreich. Viele Bauteile sind den Abhang der Akropolis hinabgestürzt und dadurch in den letzten Jahren gebrochen.

Eine grosszügige Unterstützung des American Institute of Turkey ermöglicht die Besserung dieser offensichtlichen Missstände im Lauf der nächsten Jahre. Die im August/ September 2008 begonnenen Arbeiten zur Neupräsentation des Athenatempels verfolgen die Ziele, die originale Bausubstanz des Baus dauerhaft zu schützen, seine Besonderheiten den Besuchern anschaulich vor Augen zu führen und die archäologische Stätte in einer Weise zu präsentieren, wie es einem so bedeutsamen Tempel angemessen ist.

Folgende Maßnahmen wurden mittlerweile durchgeführt bzw. in die Wege geleitet:

- Die ungeordnet auf der Akropolis und in ihrem Umfeld umherliegenden Architekturglieder des Tempels wurden aufgesucht. Verschüttete Bauteile wurden freigelegt und aufgerichtet.

- Sehr hilfreich bei der Zuordnung der Bauteile war die Unterstützung von Frau Prof. B. Wescoat, die die Architektur des Tempels vor mehreren Jahren untersucht und wissenschaftlich bearbeitet hat. Frau Wescoat stellte dankenswerterweise ihre noch unveröffentlichten Bauteillisten zur Verfügung, in denen die Nummern, die wichtigsten Maße sowie die Fundorte der 150 erhaltenen Bauteile verzeichnet sind. Ein Großteil der aufgefundenen Bauteile konnte so identifiziert und studiert werden.

- Mit Hilfe eines von der Gemeinde Behramkale zur Verfügung gestellten Baustellenfahrzeugs wurden bereits in der ersten Kampagne wichtige Maßnahmen zur Neuorganisation der archäologischen Stätte angegangen. So sind die Bauteile aus Beton, die seit den letzten Restaurierungsarbeiten

auf der Akropolis ohne Funktion und Aussage herumstanden, mittlerweile entfernt. Auch viele Bauglieder des Tempels wurden transportiert und an einem geeigneten Ort aufgestellt. Insbesondere die großformatigen und aussagekräftigen Geisonblöcke wurden auf den Fundamenten der Tempelcella geordnet aufgestellt. Durch die neue Aufstellung der Bauteile können bereits wichtige Ergebnisse der Untersuchung vor Augen geführt werden.

Für die Arbeitskampagne des Jahres 2009 ist vorgesehen:

– Fortführung und Abschluss der Neuordnung der Architekturteile. Die Geisa werden in einer Art ‚Lapidarium‘ im Inneren des Tempelgrundrisses stehen, andere Bauteilgruppen geordnet an geeigneten Stellen des Akropolisgeländes (Resim: 8).

– Restaurierung der drei südseitig aufgerichteten Tempelsäulen. Die maroden Betonteile werden von erfahrenen Steinmetzen durch Bauteile aus dem ortsüblichen Trachyt ersetzt. Zur besseren Unterscheidbarkeit von den antiken Bauteilen werden die neuen Trommeln gekennzeichnet.

Mit Sicherheit wird die Akropolis von Assos nach Abschluss der Arbeiten an Anschaulichkeit und Attraktivität gewonnen haben. Die Maßnahmen dienen der Konservierung der Tempelruine und dem besseren Verständnis der archäologischen Stätte. Außerdem schaffen die Arbeiten wichtige Voraussetzungen zur weiteren Erforschung des Tempelumfelds und der gesamten Akropolis von Assos.

Ausgrabung vor dem Narthex der Ayazma Kirche, Kampagne 2008

Beate BÖHLENDORF-ARSLAN

In unserer ersten Ausgrabungskampagne 2007 wurden vor dem Narthex zwei Räume ausgegraben⁵.

Im Jahre 2008 legten wir nördlich des Narthex den in der Vorkampagne nur

5 B. Böhlendorf-Arslan, „Ausgrabung vor dem Narthex der Ayazma Kirche“, in: N. Arslan, M. Dennert u. B. Böhlendorf-Arslan, *Assos 2007 Yılı Kazı Çalışmaları*, 30. KST 3 (Ankara 2009) 113-114.

angeschnittenen westlichen Raum vollständig frei (Resim: 9). Dabei wurde der im Vorjahr schon teilweise angeschnittene Sarkophag nun vollständig aufgedeckt. Wie zuvor war dieser mit einer regelhaften Ziegellage bedeckt, die offensichtlich vom Dach des Gebäudes stammen. Von dem auf quer gelegten Steinblöcken platzierten Sarkophag ist nur noch der Boden und wenig von der Wandung erhalten. In die Westwand des Zimmers wurde – wohl als Podest für eine weitere Grablege – ein Stylobatblock eingebaut, der offensichtlich von einer römischen Grabstätte stammt. Die Seiten des Podestes wurden sekundär mit Bruchsteinen und viel Mörtel verfüllt. Westlich außerhalb des Raumes finden sich weitere Blocksteine, auf denen vielleicht weitere Gräber standen.

Vor Beginn der Ausgrabung waren vor dem Narthex zwei Sarkophagböden oberirdisch sichtbar. Es stellte sich daher die Frage, ob hier auch Räume vorgelagert waren. Wie sich zeigte, war hier nur ein weiterer Raum angebaut, in dem direkt vor der Mauer zum Narthex ursprünglich wohl vier Sarkophage standen, von denen heute noch drei erhalten sind (Resim: 9). Zur Klärung, ob die fast nur noch als Platten erhaltenen Sarkophage als Deckel von mit Steinen eingegrenzten Grablegen verwendet wurden, oder ob die Sarkophage auf diesen aufgebahrt waren, wurde einer der Sarkophage angehoben. Da sich darunter nur Steine und Füllmaterial fanden, kann als gesichert gelten, dass diese als Unterbau für die wieder verwendeten Sarkophage dienten. Die Sarkophage ruhen damit ebenfalls auf rechteckigen Steinblöcken und wieder verwendeten quer gestellten Sarkophagfragmenten. Der Eingang in den Narthex der Kirche führte über einen Korridor neben dem Raum in einen kleinen Vorraum, der südlich neben dem Narthex angelegt war. Die Mauer im Süden dient gleichzeitig als Nordwand des Korridors in den Narthex. In diese ist, dem Korridor zugewandt, sekundär ein Pfosten mit eingeritzten Kreuzen eingebaut.

In den beiden Kammern und im Bereich mit den vier Grablegen vor dem Narthex fanden sich relativ wenig Funde; unter diesen waren allerdings einige für die Interpretation und Datierung aussagekräftige Stücke:

In einem Spalt zwischen Sarkophag und Mauer in Kammer 2 lagen teilweise von Ziegeln bedeckt *in situ* auf einem Stampflehmboden zwei in weiten Teilen erhaltene Gefäße (Resim: 10) und eine kleine Appliké mit der Abbildung eines Heiligen (Resim: 11), das vielleicht ursprünglich auf ein Gewand genäht, zusammen mit den Gefäßen zu einer Bestattung gehörte. Diese weisen, wie auch die übrigen Funde aus diesem Raum, darunter kleine Bruchstücke von Gefäßen der Glasierten weißen Ware I und II, auf eine Nutzung bis in die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts hin⁶.

Zwischen den in einer Reihe aufgebahrten Sarkophagen fanden sich mehrere bauchige Henkeltöpfe und einige glasierte Keramikscherben, einzelne Fragmente der Glasierten weißen Ware I, Glasierten weißen Ware IV und Polychromen Ware, die zusammen in das 10. bis erste Hälfte des 11. Jahrhunderts datieren.

Im Korridor zum Narthex wurde ein Fingerring aus Bronze gefunden. Er besitzt einen pyramidalen Aufsatz, der mit vier eingeritzten Strichen in Bereiche unterteilt ist, von denen jeweils zwei Felder mit Einstichpunkten verziert sind.

Yazıtlar

Tolga ÖZHAN

2006 itibaren Assos'taki yazıtlarından yayınlamış örneklerin yerlerinin tespiti ve fotoğraflaması ve yeni yazıtların tespitine dönük sistemli araştırmalara başlanmıştır.

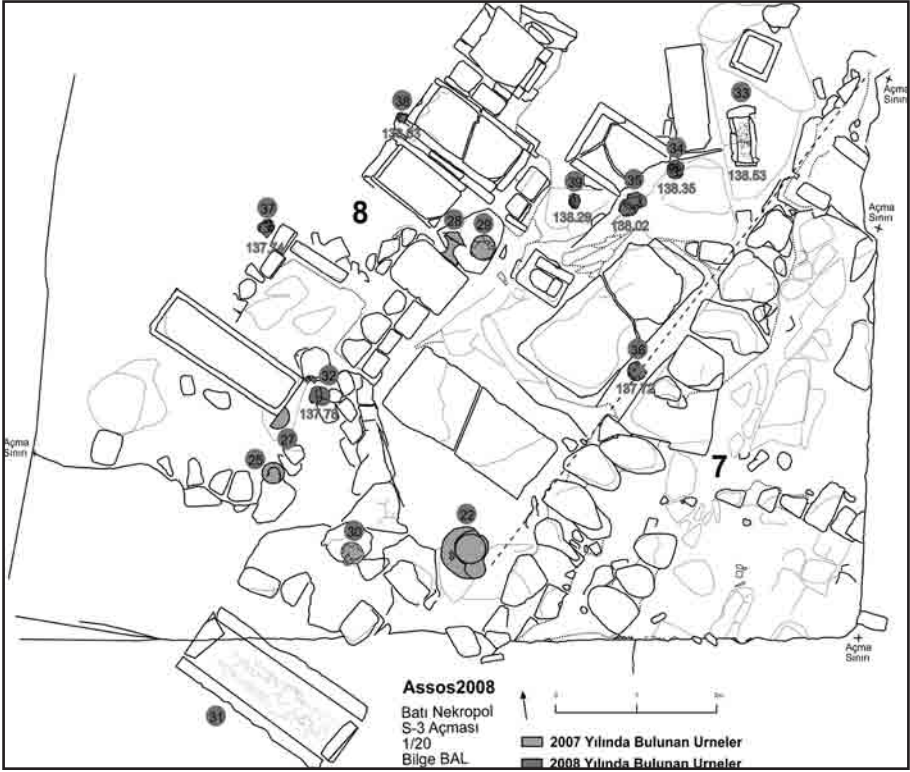
Bu amaç doğrultusunda yayınlanmış yazıtların konumları ve durumları araştırılmıştır. Araştırmalar sırasında bazı yazıtların, büyük oranda bozuldukları görülmüştür. P. Varius'un anıtsal mezarına ait Latince yazıt (IK. 4,70a), agoranın girişinde bulunan II. Konstantius'a ait yazıtlı kaide (Sterrett no.30=IK. 4, 30) bunlar arasında sayılabilir. Amerikan kazılarında bu yana, Larikhos aile mezarlığındaki blok taşlar üzerinde yer alan yazıtlar silinmeye

6 B. Böhlendorf-Arslan, *Die glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei* (Istanbul 2004); J. W. Hayes, *Excavations at Saraçhane, Vol. 2: The Pottery* (Princeton 1992) 14-37.

yüz tutmuştur. Çalışmalarda kent içinde yayınlanmamış *in situ* ve devşirme malzeme olarak kullanılmış yeni yazıtlar tespit edilmiştir. Batı Nekropolü'nde Arkaik Çağdan başlayarak çeşitli dönemlere tarihlenebilen 15 adet yeni yazıt tespit edilmiştir. Ayrıca Batı Nekropol caddesinin hattı üzerinde yer alan Ayazma Kilisesi'nin taban döşemeleri üzerinde Bizans Çağına tarihlenen mezar yazıtları olduğu görülmüştür.

Bouleuterion ve tiyatronun oturma yerlerinde yeni yazıtlar bulunmuştur. *Bouleuterion*da iki heykel kaidesi üzerinde yazıtlar vardır. Bunlardan ilkindeki yazıtta imparatorun halk ve *negotiatorlar* tarafından onurlandırılması anlatılmaktadır. İkinci yazıtta ise Germanicus ve karısı Agrippina'nın onurlandırması anlatılmaktadır. Germanicus, Germania seferinden döndükten sonra M.S. 18 yılında Tiberius tarafından doğu eyaletlerine gönderilmiştir. Assos'taki heykel kaidesi ve yazıtı da aynı tarihten olmalıdır. *Bouleuterion* batı yönünde yapının inşasına ait kitabenin bir bölümü keşfedilmiştir. Arşitrav bloğu üzerinde Aiol lehçesiyle yazılmış "*bolleuterion*" kelimesi kitabenin *bouleuterion* için yazıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Yazıtın baş kısmını oluşturan bu yazıtta göre *bouleuterion* Ladama(?) ve karısı tarafından tanrılar için inşa edilmiştir. Yazı karakterinden yazıtı erken Helenistik Döneme tarihlemek mümkündür. Merkelbach kitabenin diğer parçası IK 4'te yayınlanmıştır (IK 4.6a).

Assos'un sosyal ve ekonomik yapısı için önem taşıyan yazıtlar tiyatronun oturma sıraları üzerindeki *topos* yazıtlarıdır. Bu tür yazıtlar Kyzikos, Miletos ve Aphrodisias gibi antik kentlerde de mevcuttur. Assos'taki tiyatrodaki taşçılar, dericiler ve demirciler için özel yerler ayrıldığını anlaşılmaktadır. Roma Çağına tarihlenen bu yazıtlardan, taşçıların orkestraya en yakın olmasından, taşçıların esnaf birlikleri arasında önde geldiği söylenebilir (Resim: 12). Tiyatronun en üst basamaklarındaki bir başka yazıtın Serapis kültü ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Mermer bir kaide üzerindeki Serapis ve İsis'e ait bir adak yazıtı Serapis kültürünün Assos'taki izleridir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

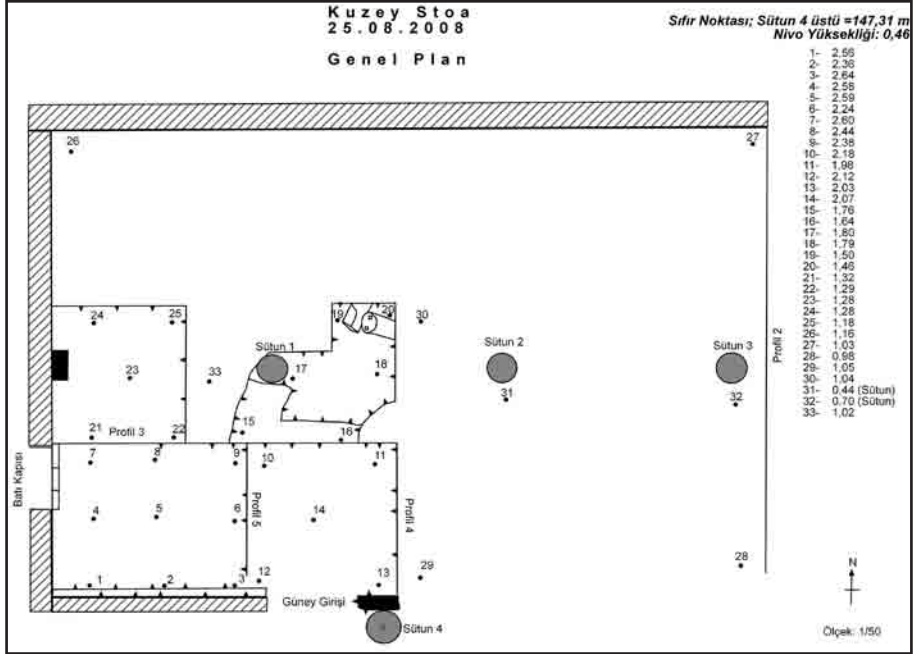
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

GÖBEKLİ TEPE KAZISI 2008 YILI RAPORU

Klaus SCHMIDT*

Şanlıurfa İli, merkez ilçesi sınırları içinde yer alan Göbekli Tepe ören yerinde 1995 yılından beri devam eden kazı çalışmaları, 2008 yılında, kazı başvurmuzda sunulan çalışma programı uyarınca iki dönem hâlinde yapılmıştır. 07.04.- 23.05.08 tarihlerinde gerçekleştirilen ilk dönem çalışmalarımız sırasında Ankara Etnografya Müzesi'nden Nejat Atar, 01.09. - 15.10.08 tarihlerinde gerçekleştirilen ikinci dönem çalışmalarımız sırasında ise Gaziantep Müzesi'nden Ahmet Beyazlar Bakanlık temsilcisi olarak, aşağıda adı geçen kişiler ise ekip üyesi olarak Göbekli Tepe kazılarına katılmışlardır.

1995 yılından beri devam eden kazılar ve yüzey gözlemleri sonucunda edinilen, Göbekli Tepe'nin dairesel ve oval yapılardan oluşan bir kült merkezi olduğu görüşü 2003 yılında jeomanyetik yöntemlerle yapılan çalışmalar sonucunda kesinlik kazanmış ve kazısı yapılan dört dairesel yapının (A-D) ve tepenin batı yamacında yer alan 1995 yılında kazısı yapılan ve kaya tapınağı olarak adlandırılan bugün E yapısı adını verdiğimiz alanların dışında, en az 12 diğer yapının varlığı (F-Q) saptanmıştır.

2004 ve 2005 yılı kazıları ile A, B, C ve D yapılarının ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalara devam edilmiştir. C ve D yapısının çapı yaklaşık 30m., B yapısının çapı ise 15m. dir. A yapısı ovalimsi bir plan gösterir, yaklaşık 15x10m. boyutlarındadır. Yapılar birbirini çevreleyen dairesel taş duvarlarla oluşturulmuştur. Yapıların ortasında iki tane, uzunluğu 4 ile 5m. yi bulan ve kabartmalarla bezemeli, kireçtaşından yapılmış T-biçimli dikilitaş bulunur. Aynı tarzda şekillendirilmiş ama daha küçük boyutlu, 3-4m. uzunluğunda

* Prof. Dr. Klaus SCHMIDT. Deutsches Archäologisches Institut, Orient-Abteilung, Podbielskiallee 69-71, 14195 Berlin/ALMANYA.

dikilitaşlar yapıların iç ve dış çeper duvarlarına, hepsi merkezdeki iki büyük dikilitaş bakacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Yapılar henüz Neolitik Dönem içinde, bilinçli olarak doldurulmuş, kapatılmıştır. Bu doldurulma süreci geçtiğimiz yıllarda yaptığımız sediment analizleri, humus ve kireçtaşı tortusu üzerinde yaptığımız tarihleme ve analizlerle belgelenmiştir. Bu 5m. ye varan, yumruk büyüklüğünde taşlardan oluşan neolitik dolgu, Göbekli Tepe'yi karakterize eden kabartma bezemeli T-biçimli dikilitaşları iyi durumda, tahribat görmemiş ya da sonraki dönemlerde müdahâle edilmemiş şekliyle bize ulaştırır ama bunun yanında bu neolitik dolguyla oluşan alışılmadık tabakalanma kazı tekniğiyle ilgili sorunları da beraberinde getirir. Sorunların başında kireçtaşlarından oluşan dolgunun sıkı ve sağlam bir yapıya sahip olmaması, bu yüzden kazılar sonunda 4m. yüksekliğe ulaşan 1m. genişliğindeki açma arası yolların alanda kazı çalışmalarının devamına olanak vermemesi gelir. Bu durum özellikle yüksek profillerle kaplı C ve D yapılarında belirgindir.

Bu nedenlerle 2003 ve 2004 yılı kazıları için öngörülen en önemli hedef C ve D yapılarının kazılmasına devam edebilmek için açma arası yollarının kaldırılması olmuştur. 2005 yılında aynı amaç doğrultusunda dairesel yapıların doğu ve batı sınırlarında yeni açmalarla, A, B, C, D yapılarının dış çeper duvarlarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

2006 yılında 12. kazı kampanyası sırasında çalışma programı olarak önceki iki kazı sezonunda olduğu gibi dört büyük dairesel planlı yapının (A, B, C, D) tamamen ortaya çıkarılması hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için C yapısının doğusunda ve D yapısının batısında kalan iki farklı alanda 10x10m. ebadında yeni arkeolojik açmalarda kazı yapılması ve arkeolojik verilere ulaşılabilmesi için dolguda birkaç metre derinliğe ulaşılması gerekmiş ve çalışmalar bu yönde yapılmıştır.

2007 yılı kazı kampanyası sırasında bu çalışmaların devamının yanı sıra güneybatı tepesinde doğu- batı yönünde sıralanan sekiz adet yeni arkeolojik kazı açması ile çalışılan alan genişletilmiştir. Kazı sistemimiz uyarınca bu yeni arkeolojik kazı açmaları 10x10m. ebadındadır ve 1995 yılında belirlediğimiz

topografik ağ sistemi çerçevesinde K9-77, K9-87, K9-97, L9-07, L9-17, L9-27, L9-37, L9-47 adlandırmalarını taşımaktadırlar. L9-47 açması ile 1995 yılından beri kazılara devam ettiğimiz güneydoğu yamacı ile bağlantı noktası oluşturulmaktadır.

Yukarıda belirtilen sekiz yeni arkeolojik açmada kazıya başlanmasının nedeni buradaki mimarî buluntu durumunu saptayabilmek, mimarî karakterin güneydoğu yamacından bildiğimiz unsurları tekrarlayıp tekrarlamadığını belirleyebilmek ve olası farklılıkları gözlemleyebilmek idi (Resim:1). 2008 yılı çalışmalarımız sonucunda bu öngörüler doğrulanmış ve 80m. uzunluğuna ulaşan yeni arkeolojik kazı açmalarında 22 adet yeni T-biçimli dikilitaş bulunmuştur (Resim:2). Mekân içlerinde bulunan T-biçimli dikilitaşların varlığı törensel yapılar dışında herhangi bir açıklamaya yer bırakmadığı için güneybatı tepesi de Göbekli Tepe'nin "kutsal alan-kutsal tepe" genel konsepti içine eklenebilmektedir. Sözü edilen arkeolojik kazı açmalarında dörtgen planlı, T-biçimli dikilitaşlı mekânların yanı sıra şimdiye kadar örneğini görmediğimiz türde yuvarlak planlı bir yapı bulunmuş ve "Yapı F" olarak adlandırılmıştır. Aşağıda açma isimlerine göre 2008 yılı kazı çalışmalarının gidişatı ve neticeleri anlatılmaktadır.

1. Güneybatı Tepesi ve F Yapısı Çevresinde Yapılan Çalışmalar

F yapısının ilk izleri 2007 yılında yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar sırasında yapının dış hatları belirlenebilmiş ve ilk kabartma buluntulara ulaşılabilmiştir. 2008 yılı ilkbahar kampanyası sırasında K9-87 açmasında yapının taban dolgusuna ulaşılmıştır (Resim: 3). F yapısının en dikkat çekici özelliklerinden biri merkez iki dikilitaşının yönüdür. Burada bulunan merkez dikilitaşlar diğer yapılarda olduğu gibi güneydoğu yönünde değil, güneybatı yönündedir. Bu alanda dikilitaşlar büyüklükleri nedeniyle II. Tabaka dikilitaşları sıralamasına dâhil edilmişlerdir. Buna göre dikilitaşlar XXIII'ten XXVI'ya ve XXXIV'ten XXXVII'ye kadar numaralanmıştır. Güneydoğu tepesinde bulunan bu dikilitaşların genellikle sadece gövde kısımları *in situ* bulunmaktadır. İstisna olarak XXXV numaralı dikilitaş gibi

bazı örneklerde T-biçimli kırık baş kısmı da gövdenin yanında yatık olarak bulunmaktadır. XXXV numaralı dikilitaşın parçaları devam eden çalışmalar sırasında tümlenebilmiş ve dikilitaşın tabandan itibaren 2,15m. uzunluğa sahip olduğu saptanabilmiştir.

F yapısında bulunan birçok dikilitaşın üzerinde el ve kol motifleri bulunmaktadır. Bunlara ek olarak XXXIV numaralı dikilitaşın üzerinde kazıma metodu ile yapılmış bir yaban domuzu motifi bulunmaktadır. Yaban domuzu motifinin hermen altında kabartma metodu ile yapılmış bir akbaba betimlemesinin baş kısmı görülmektedir. Kuş motifinin gövde kısmı taş bank levhaları ardında kalmaktadır. XXVI numaralı dikilitaş üzerinde bir başka kabartma motifin vurgu darbeleri ile düzleştirildiği farkedilebilmektedir. XXV numaralı dikilitaşın üzerinde hâlihazırda 2007 çalışmaları sırasında bir insan ve köpek benzeri bir hayvana ait kabartma motifler bulunmuştur.

F yapısının mekân içi dolgusunda yapılan kazı çalışmaları sırasında merkez iki dikilitaşın tahribat görmüş üst kısımlarına ait, tümlenebilecek parçalar bulunmuştur. Bunlar arasında önem taşıyanlardan birisi kabartma yöntemi ile yapılmış bir hayvan figürünün bulunduğu parçadır. Söz konusu kabartmada bir hayvanın arka ayakları, erkek cinsel organları ve karın bölgesi görülmektedir. Kırık parçaların birbirine oturtulmasından sonra, burada D yapısı 18 numaralı dikilitaşından tanıdığımız 'kollar arasında tilki' motifinin tekrarlandığı anlaşılmıştır.

F yapısının iç mekânını çevreleyen taş bankın batı yönünde yer alan bir kısmı açılmış, bank içinin sadece toprak ile dolu olduğu tespit edilmiştir. Burada dikey olarak yerleştirilmiş taş levhalardan birinin üzerinde, XXV numaralı dikilitaşta olduğu gibi bir insan motifi bulunmuştur. F yapısının keşfi Göbekli Tepe'nin genel anlamda işlevini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Öncelikle güneybatı yönünde yerleştirilen ve böylece A-E yapılarından bilinen güneydoğu doğrultulu nizama zıtlık oluşturan merkez dikilitaşların konumlandırılma yönü yeni bir veri olarak belgelenmiştir. Ancak F yapısı ile ilgili bir soru henüz cevaplanmayı beklemektedir ki; bu F yapısının stratigrafik durumudur. F yapısı şimdilik diğer mimarî buluntulardan izole

bir konumda olduğu için tabakalanma konusunda sadece henüz araştırma safhasında olan C14 analizleri yardımcı olabilecektir.

2007 yılında ilk defa kazısına başlanan K9-97 açmasında, sadece en üst seviyede bulunan dolgu dikkatli bir şekilde kazılmıştı. 2008 yılı kampanyası sırasında devam eden çalışmalarla bu alanda, dörtgen planlı, duvarları kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultularında inşa edilmiş mekânlar bulundu. Kuzeybatı yönünde yer alan mekân içinde 'terrazzo-tabana' ulaşıldı. Mekân içinde ayrıca bir dikilitaş bulundu. Ancak XLIV numaralı dikilitaşın sadece gövdesinin alt kısmı *in situ* tespit edilebildi.

Alanda 2007 yılında yapılan kazılar sonrasında beklenildiği üzere ilk seviyeden itibaren yoğun bir taş mimarî dolgu ile karşılaşmış ve XXVII numaralı T- biçimli dikilitaşın üst seviyesine ulaşılmıştı. Sadece gövdesinin sağlam ve yerinde olduğu saptanan bu dikilitaşın, T-biçimli gövdesine ait parçaların bir kısmı 2008 yılında alanda devam eden çalışmalar sırasında bulundu. Bu dikilitaşın içinde bulunduğu kurvilinear planlı odanın güneydoğu köşesinde, taban üzerine yerleştirilmiş büyük boyutlu, kireçtaşından şekillendirilmiş bir kap ve mekân dolgusunda yapılan kazılar sırasında büyük boyutlu bir heykelin baş kısmı bulundu. Kireçtaşından şekillendirilen bu eserin hatları D yapısında bulunan 43 numaralı dikilitaş üzerindeki akbaba figürü ile benzerlikler taşımaktadır. Bu nedenle boyun kısmından itibaren kırık olan parçanın bir akbaba heykeline ait olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Akbaba motifi üç boyutlu büyük eserler arasında ilk defa bu eserle temsil edilmiş olmaktadır.

Açmanın kuzey profili boyunca yer alan mekân içinde ise iki adet daha dikilitaş bulunmuştur. Burada büyük olasılıkla dört adet dikilitaşın bulunduğu bir mekân söz konusudur. Ancak odanın yaklaşık yarısı henüz kazısı başlamamış olan L9-08 açmasında yer almaktadır. Açmanın güney bölümünde yer alan dar mekân içinde *in situ* bazalttan şekillendirilmiş bir öğütme taşı bulunmuştur. Açma sınırlarınca bulunan tüm mekân içlerinde hemen hemen aynı yükseklik kodunda 'terrazzo-taban' tespit edilmiştir (Resim: 4).

2007 yılında ilk defa kazısına başlanan L9-17 açmasında yüzey seviyesinden

hemen sonra köşeli ve *kurvilinear* planda duvar dizileri ile karşılaşılması. Bu duvarlar çoğunluğu doğu-batı yönünde yer alan mekânları sınırlamaktadır. Özellikle alanın kuzeydoğu bölümünde yuvarlak planlı bir yapının duvar dizileri görülmektedir. Alanın güneyinde dörtgen planlı bir mekân bulunmaktadır. Bu mekânın güney duvarının henüz kazısına başlanmamış olan L9-16 açmasında olduğu görülebilmektedir.

Alanın kuzeydoğu bölümünde yer alan mekânın batı yarısında XXVIII ve XXIX numaralı dikilitaşlar 2007 kazı çalışmaları sırasında bulunmuştu. İki dikilitaşın da T-biçimli baş kısmı kırıktır. *In situ* ele geçirilen gövde kısımları ise 0,5m. genişliğinde ve 0,25m. kalınlığındadır. İki dikilitaşın yan yüzlerinde Nevalı Çori kazısında bulunan dikilitaşlardan bilinen ve kol betimlemesi olarak tanımlanan dikey bantlarla oluşturulan atkı motifi görülmektedir.

Açmanın kuzeydoğusunda yer dar mekânlardan birinde dolgu toprağında tüm halde bir heykel 2008 yılı kazı çalışmaları sırasında bulundu. 66cm.lik uzunluğu ile heykel Göbekli Tepe'de bulunan orta boyutlu heykeller grubuna dâhil olmaktadır.

Heykel ile ayakta duran bir insan tasvir edilmektedir. Kollar gövdenin orta kısmında karın üzerinde elleri karşı karşıya getirecek şekilde gösterilmiştir. Dirsekler gövdenin arkasına doğru gergince yapılmıştır. Yüz kısmında açık hâldeki ağız ve yukarı doğru bakan gözler dikkat çeker. Cinsel organlar belirgin değildir, ancak yüzde görülen sakal benzeri betimleme heykelin bir erkek tasviri olduğu görüşünü destekler (Resim: 5, 10).

2007 yılında ilk defa kazısına başlanan L9-27 açmasında gelecek kazı kampanyasına yönelik hazırlık ve başlangıç çalışmaları yapılmıştı. 2008 yılında devam eden çalışmalarla alanda kuzey-güney ve doğu-batı doğrultularında uzanan mimarî kalıntılar bulundu.

Alanın kuzey-batı köşesinde L9-017 açmasında bulunan yuvarlak yapının devamı görülmektedir. Açmanın güney bölümünde yer alan mekân içinde XL numaralı dikilitaş, doğu yönünde bulunan mekân içinde XLI ve XLII numaraları verilen iki yeni dikilitaş ve kuzeydoğu mekânının güney

duvarında XXX numaralı diğerk dikilitaş bulundu (Resim: 6).

2007 yılında ilk defa kazısına başlanan L9-37 açmasında bulunan kuzey-kuzeydoğru ve güney-güneydoğru istikametlerinde devam eden duvarlar, iki dikilitaşı barındırmaktadırlar. Bu dikilitaşlar XXXI ve XXXII numaraları ile tanımlanmışlardır. 2008 yılı çalışmaları sırasında bir önceki sezonda XXX numaralı dikilitaş parçasının bir giriş taşı olduğru anlaşılmuş, numaralandırma sistemi gereğri XXX numara, L9-27 açmasında yeni bulunan dikilitaş için kullanılmıştır.

2. D yapısı Çevresinde Çalışmalar

C ve D yapısının bulunduğru güney yamacı merkez kazı alanının batı yönünde yer alan arkeolojik açmalardan biri olan L9-58 açmasında ilk kez 2006 yılında çalışılmaya başlanmıştı. 2007 yılı çalışmaları sırasında, L9-58 açmasında alanın güneyinde, kuzey yönü doğrultusunda ilerleyen duvar dizisi ile birlikte bir dikilitaş gövdesi bulunmuş, üzerinde herhangi bir betimlemeye raslanmayan dikilitaş XXII olarak adlandırılmıştı. Etrafındaki çukur benzeri kalıntılar nedeniyle, bu dikilitaşın mimarî bağlantısı uzun süre açıklanamamıştı. 2008 yılı çalışmaları sırasında alanda mimarî yapıların düzenini açıklayabilecek seviyeye ulaşılabilirdi. Buna göre dikilitaş merkezi L9-48 açmasında bulunan bir yapının doğru duvarında yer almaktadır. Ayrıca alanın kuzeyinde etrafında taş levhaların yer aldığı bir dikilitaş bulunmuş ve buna XLIII numara verilmiştir.

Bu alanda iki dikilitaş arasında şimdiye kadar türünde ilk örnek olarak tespit ettiğimiz kanal benzeri bir yapı ortaya çıkarıldı. Bu kanal benzeri yapının tabanı doğrudan batıya doğru eğimli olarak yapılmıştır ki; bu sıvı ya da kum gibi maddelerin yapının dışından içine doğru aktarılmasını mümkün kılacak şekildedir. Bu tesisatın işlevi şimdilik belirsiz kalmaktadır. Benzer oluşumların başka örneklerinin bulunması hâlinde konu açıklığa kavuşturulabilecektir.

Açmanın doğru sektöründe 1,5m. kadar derinleşilmiş ve tamamen farklı bir tabakaya ulaşmıştır. Ancak bu alandaki karışık tabakalanma ve D yapısı ile kurulacak ilişkilendirme ile ilgili soruların cevabı için, 2009 yılı kampanyası

için planlanan profil kazı ve analiz sonuçlarının beklenmesi gerekmektedir.

L9-69 açması oldukça eğimli bir alanda, güney yamacının kuzey sınırında yer alır. Alanın kuzeyinde yer alan L9-70 açmasında ortaya çıkarılan oldukça belirgin hatlarla devam eden duvar dizileri, L9-69 açmasında kuzeyde yaklaşık 2m. lik alanda devam etmekte, ancak alanın güney yarısında, III. tabaka için tipik olan mimarî kalıntıların bulunmadığı, bir dolguya raslanmaktadır. Ancak devam eden kazılarla burada kuzey yarısında bulunan mimarî izlerin, kuzey-güney doğrultusunda bir eğimle, basamaklı bir yapı düzeni gibi devam ettiği görülmüştür.

3. C yapısı Çevresinde Çalışmalar

2001 yılı kazı kampanyası sırasında bulduğumuz ve çalışmaların devam ettiği C yapısında 2008 yılı çalışmaları sırasında hem görsel açıdan hem de sayısal yoğunluk ile önem kazanan buluntu gruplarıyla karşılaşıldı. C yapısının merkez dikilitaşlarını tahrip etmiş olan, neolitik sonrası dönemlere ait büyük bir çukurun varlığı bu alanda kazı çalışmalarının başladığı günlerden beri bilinmekteydi. Bu çukurun, önce iki devasa merkez dikilitaşın etrafını açmak, daha sonra da bu dikilitaşları parçalamak amacıyla yapılmış olduğu, bu amaca tamamiyle olmasa da dikilitaşları parçalara ayıracak derecede ulaşıldığı kazı çalışmaları sırasında saptanabildi. Bu yolla tahribata uğramış olan 32 ve 37 numaralı C yapısı merkez dikilitaşlarına ait parçaların incelenmesi ve belgelenmesi bu dikilitaşların orijinal boyutunu yeniden kurmaya olanak vermiştir. Yüzlerce kilogram ağırlıkları ile taşınma olanağını kısıtlayan dikilitaş parçalarının belgeleme ve tümleme denemeleri için laser tarama metodu ve bilgisayar animasyonları kullanılmıştır.

C yapısı merkez dikilitaşlarının tümlenebilmelerinin yanında bu alanda yapılan kazılar sırasında bir diğer önemli netice, yapının taban seviyesine ulaşılabilmiş olması ve tabanın yapılış tekniğidir. C yapısı beklenildiği gibi 'terrazzo taban' ile tamamlanmamış burada taban direk ana kaya üzerine şekillendirilmiştir (Resim: 7). C yapısının tabanı, ana kayanın düz ve pürüzsüz bir hâle gelecek şekilde işlenmesiyle şekillendirilmiştir. Bu buluntu durumu Göbekli Tepe'de kazıların başladığı 1995 yılında, batı platosunda yüzeye çok yakın bir seviyede bulunan kaya tapınağı ile benzerlik taşıyan ilk örneği teşkil etmektedir ve çok değerli bir karşılaştırma imkânı yaratmaktadır. Kazı belgeleme sistemimizde E yapısı olarak adlandırdığımız kaya tapınağı 771,50m. yüksekliktedir. 2008 yılı kazıları sonucu ulaşılan C yapısının ana kaya üzerindeki tabanı 769,60m. yüksekliktedir.

Batı platosunda bulunan E yapısında olduğu gibi C yapısında da ana kaya sadece düzleştirilmemiş, diğer mimarî unsurlar eklenmiş, platformlar ve dikilitaşların yerleştirileceği iki adet kaide yine ana kaya üzerinde şekillendirilmiştir.

37 numaralı merkez dikilitaşın alt gövdesi tahribat teşebbüsü nedeniyle kaideye yerleştiği noktadan sıyrılarak eğilmiş, doğu yönünde yatık vaziyete gelmiştir. Dikilitaşın gövdesinin güneydoğu yönüne bakan dar yüzeyinde beklendiği üzere bantlar hâlinde işlenmiş 'atki' motifi bulunmaktadır. Aynı dikilitaşın neredeyse C yapısının ortasına kadar uzanan yatık gövdesinin geniş yüzeyinde ise büyük bir tilki kabartması yer almaktadır.

35 numaralı diğer merkez dikilitaşın alt gövdesi yukarıda bahsedilen tahribat etkilerine rağmen ana kayadan şekillendirilmiş kaidesi içinde sağlam bir doğrultuda kalabilmiştir. Kaide içinde sağlam gövde parçasının yüksekliği 2m. ye, kalınlığı 60cm. ye, genişliği ise 1,2m. ye ulaşmaktadır. Çevrede bulunan kırık parçaların sanal tümlenmesi ile dikilitaşın 5m. yüksekliğe sahip olduğu saptanmıştır. Dikilitaşın *in situ* bulunan alt gövdesinin batı yönüne bakan geniş yüzeyinde kireçtaşının normalde çok homojen olan dokusunun bozukluğu dikkat çeker ki, bu da alanın kuvvetli bir ateşe maruz kaldığını göstermektedir. Bu şiddetli tahribe rağmen

yüzeyde bir kabartma motifin izleri seçilebilmektedir. Kabartma tekniği ile betimlenen bu motif bir hayvana aittir. Günümüze sağlam ulaşan sırt çizgisi, kuyruk ve arka ayakların duruşu, 2 ve 21 numaralı dikilitaşların üzerinde bulunan motiflerle karşılaştırma imkânı vermekte ve kabartmanın bir boğa betimlemesi olduğunu açıklamaktadır. Boğa kabartmasının üzerinde benzer dikilitaş örneklerinden alışıldığı üzere bulunması beklenen diğer kabartma motifler tahribat nedeniyle saptanamamıştır. Dikilitaşın doğu yönüne bakan geniş yüzü benzerleri gibi betimlemesiz bırakılmıştır. Güneydoğu yönüne bakan 37 numaralı dikilitaşta olduğu gibi dar yüzeyde kabartma tekniğiyle bantlar hâlinde işlenmiş 'atkr' motifi bulunmaktadır.

35 numaralı dikilitaşa ait olan ana kayadan şekillendirilmiş platform üzerinde şimdiye kadar bulunan ilk örneği teşkil eden bir buluntu grubu ortaya çıkarılmıştır. Hepsi kireçtaşından şekillendirilmiş olan buluntular; iki adet büyük ve ortası delik yayvan tabak formunda taş kap, bir adet küresel formda taş kap ve bir hayvan heykelinden ibarettir. Taş kaplardan biri çok itinalı işlenmiştir, aynı formda, ancak deliksiz olan taş kaplar Göbekli Tepe' de daha önceki kampanyalar sırasında bulunmuştur. İkinci taş işleniş şekli itibarı ile biraz farklılık gösterir. Söz konusu taş kap kenarları çok düzgün olmamak kaydıyla ve oval formda yapılmıştır. Küçük küresel formdaki taş kabın benzerleri ise şimdiye kadar Göbekli Tepe' de bulunmamıştır.

Aynı buluntu grubu içinde yer alan hayvan heykeli, Göbekli Tepe üç boyutlu eserleri arasında yeni bir ustalık örneğidir (Resim: 11). Bu eserle bir yaban domuzu betimlenmiştir. Heykel 48 cm uzunluğundadır ve en küçük detayına kadar, on yıl önce 1999 yılı kazı kampanyası sırasında 12 numaralı dikilitaşın önünde bulunan A25 numaralı heykel ile benzerlikler gösterir. İki örnekte de ayakların altında kırık geniş bir yüzey görülmektedir, bu özellik iki heykelin de muhtemelen 27 numaralı dikilitaşta bulduğumuz gibi bir yüksek kabartmaya ait olduğunu saptamamızı sağlar.

C yapısında bulunan 27 numaralı dikilitaşın bir yüzeyinde önceki yıllarda tam olarak tanımlanamayan bir kabartma motif bulunmuştu. Kazı çalışmalarının ulaştığı şu anki seviyede bu motifin zoolojik tanımlama

açısından kuşkuya yer bırakmayacak bir kesinlikte olmasa da bir tavşan betimlemesi olduğu düşünülmektedir. 27 numaralı dikilitaş çevresinde 2008 yılında devam eden kazılar sırasında dikilitaşın alt gövdesine ulaşılmış, burada yüksek kabartmanın altında bir yaban domuzu motifi bulunmuştur. Yaban domuzu motifi nispeten küçüktür ve alçak kabartma tekniğiyle yapılmıştır, sadeliği nedeniyle üzerinde bulunan gösterişli yüksek kabartma motif ile bir tezat oluşturur. Devam eden kazı çalışmaları ile C yapısı tabanına ulaşıldığında, 27 numaralı dikilitaşın tüm ve sağlam olduğu, alt kısmının ana kayadan şekillendirilen taban içine yerleştirildiği saptanmıştır.

2008 yılı çalışmalarımız sırasında 27 numaralı dikilitaşın hemen yakınında bulunan 39 numaralı dikilitaş da tüm gövdesi ile ortaya çıkarmak mümkün olmuştur. Bu dikilitaşın üzerinde herhangi bir hayvan motifi bulunmamaktadır. Ancak ön dar yüzeyine iki adet soyut sembol yapılmıştır. İlk motifi oluşturan H- biçimindeki sembolün iki yarım daire ile birlikte gösterilmesi sembollerin kombinasyonu açısından bakıldığında bulunan ilk örnektir. Bunun hemen altında yer alan ikinci motif, örneğine Göbekli Tepe’de sık rasladığımız 90° çevrilmiş, ters H- biçimindeki semboldür. Bu H- sembolünün alt kısmından itibaren dikilitaşın gövdesi kırıktır, kırık yüzey ikincil olarak yapılmış bir duvar üzerine yerleştirilmiş, böylece alt kısmı bulunmamasına rağmen ayakta duran bir dikilitaş görüntüsü oluşturulmuştur.

2008 yılı çalışmaları sırasında C yapısı içerisinde 25 numaralı dikilitaşın kuzeydoğusunda 45 numaralı yeni bir dikilitaş ve 39 ve 28 numaralı dikilitaşların arasında, duvar üzerine yerleştirilmiş halde bir yaban domuzu heykeli bulunmuştur (Resim: 8). Bu eser birçok açıdan bakıldığında özel bir buluntudur. Öncelikle yaklaşık 1m. yüksekliğindeki eser çok etkileyici mimiklerle, mükemmel bir ustalıkla şekillendirilmiştir. Ayrıca heykelden ziyade bir ‘protome’ formunda yapılmıştır. Yaban domuzunun gövdesi gösterişli detaylarla belirtilmiştir, ancak ayaklardan itibaren hayvan motifi büyük bir tıpa benzeyen alt gövde ile yumuşayan hatlarla kaynaşarak devam etmektedir. Tıpa benzeri alt gövde eserin yerleştirileceği yere sabitlenebilmesi için yapılmış olmalıdır; nitekim eser duvar içine sıkıştırılmış olarak bulunmuştur.

C yapısında birinci ve ikinci çevre duvarı arasındaki koridorda kazı çalışmalarına devam edildiğinde benzer pozisyonda bir başka buluntu ile karşılaşılmıştır. İkinci çevre duvarının kuzey iç çeperinde, duvar içine sadece baş kısmı dışarı bakacak halde *in situ* bir hayvan heykeli bulundu. Heykel işleniş tarzıyla Göbekli Tepe'nin, dişlerini gösterir biçimde saldırgan vaziyetteki hayvan heykellerine bir yeni örnektir (Resim: 9).

29 ve 26 numaralı dikilitaşlar arasında üzerlerinde kabartma motiflerin bulunmadığı ancak Nevalı Cori tipi el ve kol betimlerini taşıyan iki yeni dikilitaş bulunmuştur. Devam eden çalışmalar sırasında 24 ve 36 numaralı dikilitaşlar arasında bulunan dolguda yine dilerini gösterir vaziyette saldırgan bir ifade ile şekillendirilmiş bir başka heykel bulunmuştur (Resim: 12).

36 numaralı dikilitaşın sağ gövde yüzeyinde iki adet turna ve bir yaban domuzu kabartması, yine 2008 yılı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bu motif kombinasyonu, Göbekli Tepe'de alt alta sıralanmış hayvan motifleri söz konusu olduğunda, kuş ve yırtıcı hayvan motifinin bir arada kullanıldığı ilk örnektir. Bu noktada, 2002 kazı kampanyası sırasında ayrıca bir yaban domuzu heykelinin baş kısmının bulunduğu hatırlanmalıdır.

24 numaralı dikilitaşın sol geniş yüzeyinde bulunan tilki motifi kabartma değil, kazıma yoluyla şekillendirilmiş olup C yapısında 2008 yılında elde edilen yeni verilerden birini oluşturmaktadır.

4. *Laser-tarama*

Göbekli Tepe'de ilk kez 2005 kazı kampanyası sırasında kullanmaya başladığımız, Almanya Karlsruhe Teknik Üniversitesi (FH Karlsruhe) Geodezi Bölümü'nden Prof. Dr. Tilman Müller yönetiminde bir grup öğrenci tarafından yapılan laser-tarama yöntemi ile belgeleme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu yöntem, 1:5 ve 1:20 ölçekli çizimlere ek olarak milimetrik doğrulukta, hızlı sonuç veren bir metot olarak, özellikle T-biçimli dikilitaşların belgelenmesinde tercih edilmektedir. Bu yöntemle yapılan ölçümler sonucu elde edilen tarama verileri iki boyutlu neticelerin yanı sıra, her türlü üç

boyutlu modellerde kullanılabilmektedir, ayrıca sanal rekonstrüksiyon çalışmalarında temel verileri oluşturmaktadır. 2008 yılı kazı kampanyası sırasında C yapısında 27 ve 28 numaralı dikilitaşlar ve 35 numaralı dikilitaşın kırılma vaziyeti ve kırık parçaları bu yöntemle belgelenmiştir.

5. Küçük Buluntular

Daha önceki kazı kampanyalarında olduğu gibi 2007 yılı çalışmaları sırasında da, buluntular arasında taş âletler büyük çoğunluğu oluşturdu. Göbekli Tepe’ de lithik endüstriyi oluşturan âletlerin hemen hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Obsidyen ancak istisnai örneklerde hammadde olarak kullanılmıştır. Göbekli Tepe ile aynı zaman dilimine tarihlenen, bölgenin diğer yerleşim yerlerinde obsidyen kullanımı çok daha yoğun olarak tespit edildiği için, Göbekli Tepe’ de bu konuda rastlanan enderlik, konuyu irdelenmesi gereken bir noktaya getirmiş, 2007 yılı çalışmaları sırasında konunun uzmanı Dr. Tristan Carter Çatalhöyük yerleşmesi obsidyen buluntularının da yer aldığı araştırma programına Göbekli Tepe’yi de katarak karşılaştırma ve analizlere başlamıştı. Bu yönde seçilen örnekler gelişmiş ve tahribatsız bir ölçüm yöntemi olan X-RAY analizleri için Fransa Louvre Müzesi laboratuvarlarına, analizlerin bitiminde, 2008 yılında kazı evi etütlük eser deposuna geri getirilmek üzere gönderilmişti. Yapılan ölçümlerde elde edilen ilk sonuçlarla Göbekli Tepe obsidyen eserlerinin hammadde kaynaklarının çoğunlukla Kapadokya bölgesi olduğu tespit edilmiş, bu ilginç netice nedeni ile hammadde kaynakları ile ilgili çalışmalara devam edilmiştir.

6. Paleozooloji

Almanya München Ludwig-Maximilians Üniversitesi’nden Prof. Dr. Joris Peters ve Prof. Dr. Angela von den Driesch tarafından Göbekli Tepe’de bulunan hayvan kemikleri üzerinde yapılan paleozoolojik araştırmalara devam edildi. 2008 yılında yapılan analizlere aynı eğitim kuruluşundan Dr. Nadja Pölath da katıldı. 1995 yılından beri sürdürülen hayvan kemiklerinin tür tespit analizleri

sonucunda Göbekli Tepe' de 12000 yıl öncesine ait geniş bir yabani hayvan tür yelpazesi belirlenebildi. Evcilleştirilmiş türlere rastlanmadı. En yoğun sıklıkta tespit edilebilen hayvan türleri arasında ceylan, sığır, onaga, toy kuşu gibi Dicle - Fırat bölgesi faunasını oluşturan hayvanlar bulunmaktadır. 2008 yılında yapılan tür tespit çalışmaları sırasında yine bir leopar kemiğinin bulunması en dikkat çekici sonuçlardan biriydi. Tür-tespit çalışmalarına ek olarak dönem hayvanlarının yaşadıkları ortam hakkında verilere ulaşmamızı sağlayacak olan DNA ve isotop analizleri için uygun örnekler seçildi.

7. Ziyaretçilere Yönelik Düzenlemeler

2007 yılında Göbekli Tepe'ye gelen ziyaretçilere, kazı sonuçlarının yanı sıra, çevrede Neolitik Dönemde yapılan yoğun etkinlikleri gösterebilmek ve Göbekli Tepe'nin sadece kazı yapılan alanla sınırlı olmadığını, çok daha geniş bir alana yayılan faaliyetler zincirinin sonucu olduğunu gösterebilmek adına, kaya platosunu da içine alan bir yürüyüş güzergâhının ön çalışmaları yapılmıştı. Buna göre kaya platosunda bulunan kalıntılardan 27 belirgin örnek nokta seçilmiş, ziyaretçilerin bu noktalara yönlendirilmesi için yazılı bir rehber ve kroki planın hazırlanmasına başlanmıştır. Bu rehberde hem açıklayıcı bilgiler hem fotoğraf ve çizimler yer alacaktır. Yürüyüş güzergâhı, denemelerimiz sonucu, yaklaşık üç saatlik zaman dilimine ulaşan bir gezi olasılığı sunmaktadır. Özellikle güney platosunda yer alan taş ocağı kalıntıları ve el değmemiş doğa, ziyaretçileri etkileyen unsurlar olarak görülmektedir. Söz konusu noktaların arazide kolaylıkla bulunabilmesi ve takip edilebilmesi için şimdilik sadece küçük taş kuleler ve geçici boya ile yazılan numaralar kullanılmıştır.

Ziyaretçilerin Göbekli Tepe ve çevresi hakkında bilgilendirilmek için gösterdikleri yoğun ilgi ve taleplerin giderilebilmesi amacıyla yaptığımız bu tür düzenlemelere 2008 yılı kazı kampanyası sırasında da devam edilmiştir.

Kazı çalışmaları bitmek üzere olan C yapısının, ziyaretçiler tarafından kontrollü bir şekilde seyrine imkân verebilmek için, yapının güneyine geçici

ve taşınabilir bir köprü kurulmuştur. Bu yolla ziyaretçi C yapısının merkezine yaklaşabilmekte, eserlere dokunmadan, kazı alanına girmeden çalışmaların sonuçlarını gözlemleyebilmektedir.

Aynı sistemde 10m. uzunluğunda bir başka köprü D yapısının kuzeyinde kurulmuştur. Bu köprü üzerinden çok eğimli arazi nedeniyle kuzeyden yaklaşımı zor olan D yapısını önemli bir noktadan izleme fırsatı yaratılmıştır. Köprünün bulunduğu noktadan ayrıca L9-80 açmasında bulunan dört adet küçük boyutlu dikilitaşlı yapı da izlenebilmektedir.

Sonuç

Günümüzden yaklaşık 12000 yıl öncesine tarihlenen, avcı toplayıcı insanların yarattığı bir kültür merkezi olan Göbekli Tepe’de, 2008 yılı kazı çalışmaları sonucunda özellikle C yapısında görkemli ve etkileyici buluntular ve önemli bilgiler elde edildi. 2008 yılı çalışmalarımızın değerlendirmeleri Göbekli Tepe’ nin, 12000 yıl öncesinin büyük bir buluşma merkezi olduğu, törensel amaçlı inşa edilmiş, anıtsal yapılarla kaplı olduğuna dair görüşümüzü bir kez daha destekler nitelikte idi. Devam edecek kazı kampanyalarında, özellikle kabartma motiflerin artacak repertuarı ile dönem insanların sembolik dünyası hakkında yeni bilgilere ve verilere ulaşılması planlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

CARTER *et al.* 2005

Carter, Tristan - Gérard Poupeau - Céline Bressy - Nicholas J.G. Pearce, From Chemistry to Consumption: Towards a History of Obsidian Use at Çatalhöyük Through a Programme of Inter-Laboratory Trace-Elemental Characterization. In: I. Hodder (ed.), *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-1999 Seasons*, McDonald Institute Monographs, Cambridge (2005) 285-305 and 535-557.

CARTER *et al.* 2006

Carter, Tristan – Gérard Poupeau – Céline Bressy – Nicholas J.G. Pearce, A new programme of obsidian characterization at Çatalhöyük, Turkey. *Journal of Archaeological Science* 33, 2006, 893-909.

CARTER – KILIKOGLU 2007

CARTER, Tristan – Vassilis KILIKOGLU, From Reactor to Royalty? Aegean and Anatolian Obsidians from Quartier Mu, Malia (Crete). *Journal of Mediterranean Archaeology* 20.1, 2007, 115-143.

CARTER – SHACKLEY 2007

Carter, Tristan – M. S. Shackley, Sourcing Obsidian From Neolithic Çatalhöyük (Turkey) Using Energy Dispersive X-Ray Fluorescence. *Archaeometry* 49.3, 2007, 437–454.

KILIAN *et al.* 2007

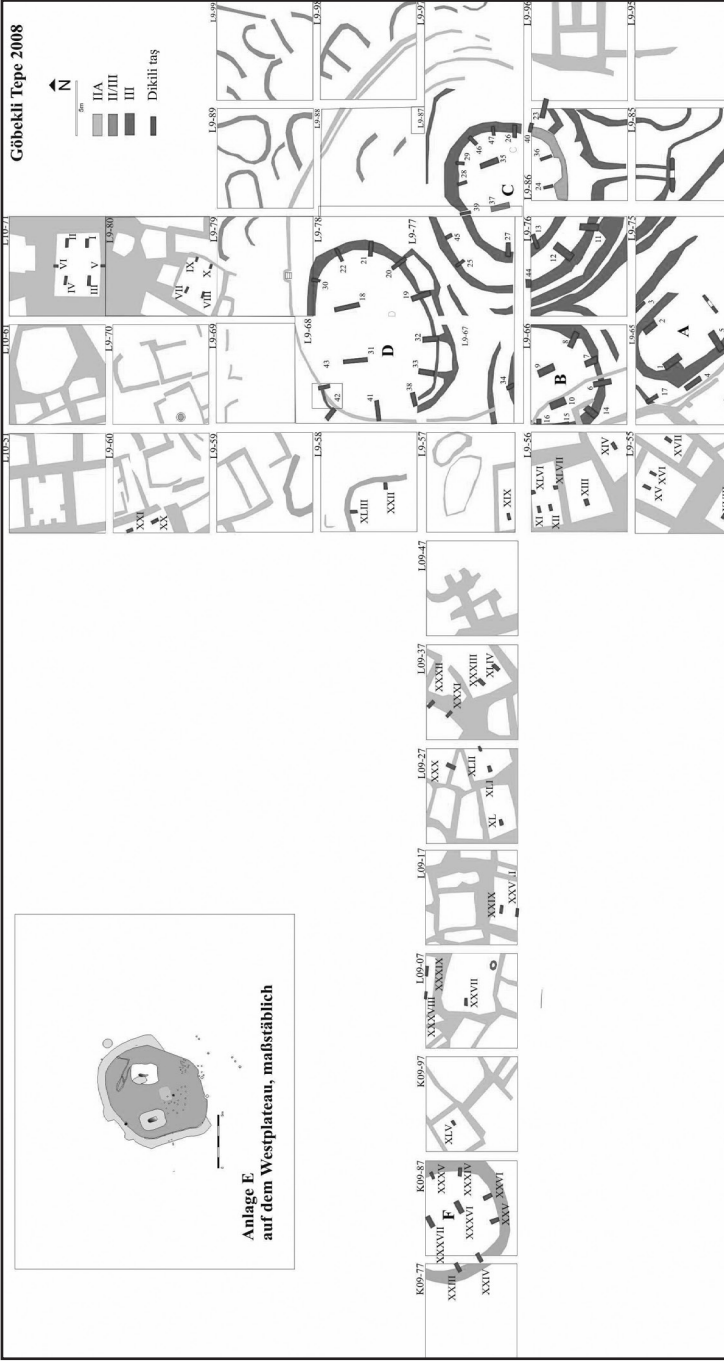
Kilian, B. – K. Özkan – A. Walther – J. Kohl – T. Dagan – F. Salamini – W. Martin, Molecular diversity at 18 loci in 321 wild and 92 domestic lines reveal no reduction of nucleotid diversity during *Triticum monococcum* (einkorn) domestication: Implications for the Origin of Agriculture. *Society of Molecular Biology and Evolution*, September 26, 2007 (*online Publikation*).

HEUN *et al.* 1997

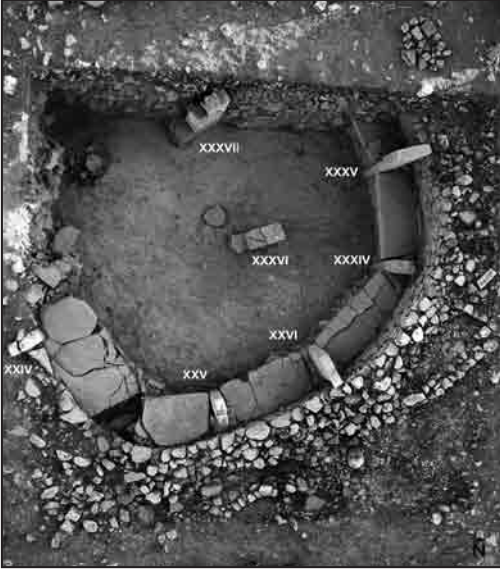
Site of Einkorn Wheat Domestication identified by DNA fingerprinting. *Science* 278, 5341, 1312-1314.

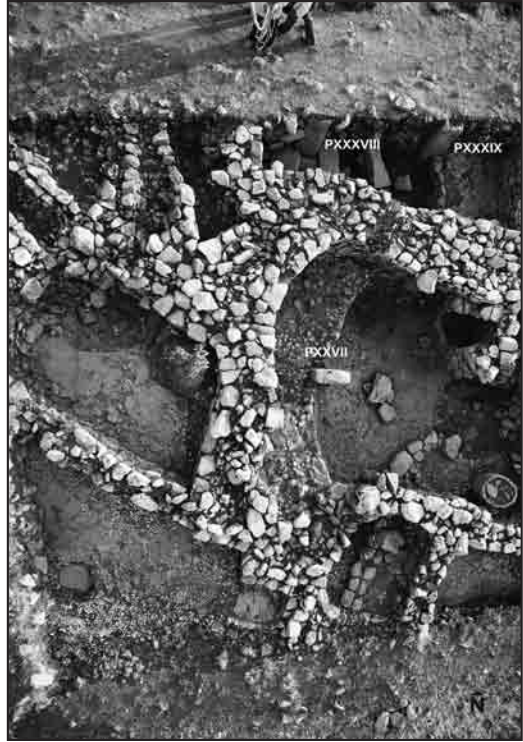
Resim 1: Göbekli Tepe, kazı alanı, 1995-2008

Resim 2: Göbekli Tepe 2008, kazı açmalarının topografik düzende şematik planı

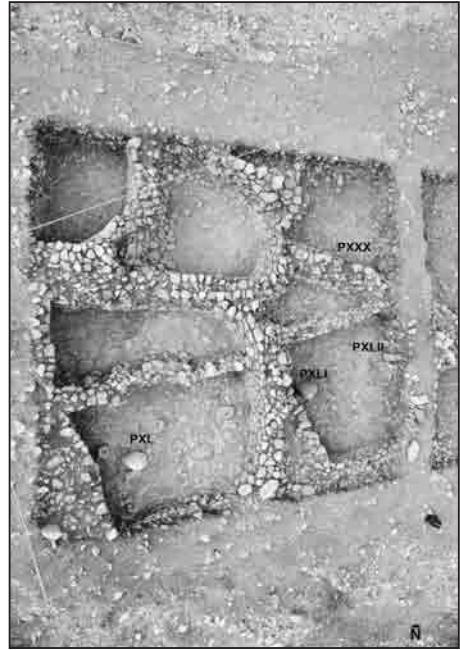
Resim 3: Göbekli Tepe, K9-87 açması

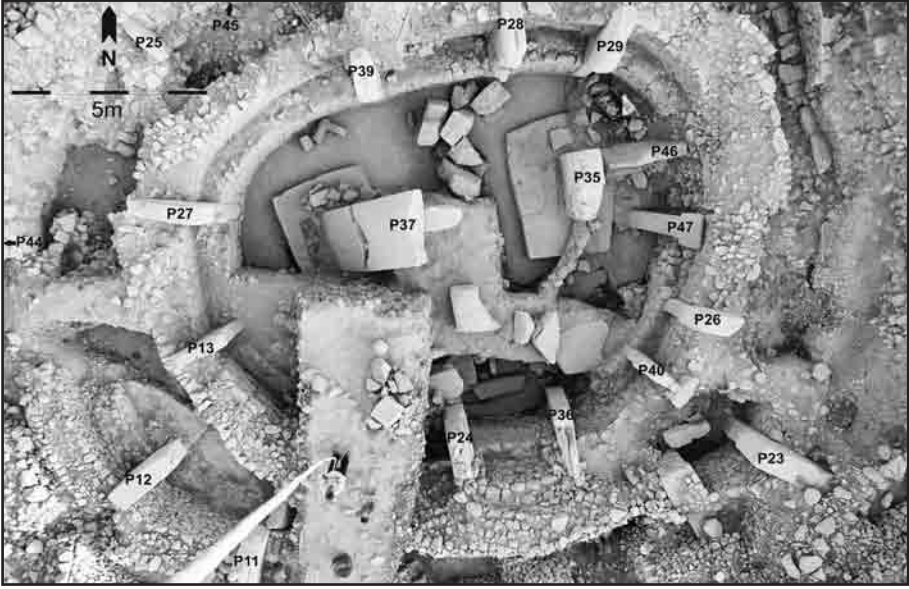
Resim 4: Göbekli Tepe 2008, L9-07 açması

Resim 5: Göbekli Tepe 2008, L9-17 açması

Resim 6: Göbekli Tepe 2008, L9-27 açması

Resim 7: Göbekli Tepe 2008, C yapısı kuş bakışı görünüm

Resim 8: Göbekli Tepe 2008, C yapısı, duvar içinde yaban domuzu heykeli

Resim 9: Göbekli Tepe 2008, C yapısı, kuzey koridorunda duvar içinde hayvan heykeli

Resim 10: Göbekli Tepe 2008, insan heykeli (A66)

Resim 11: Göbekli Tepe 2008, C yapısı, yeni bulunan yaban domuzu heykeli (A62)

Resim 12: Göbekli Tepe 2008, C yapısı, yeni bulunan yırtıcı hayvan heykeli (A63)

GT 2008 "slide"

TARSUS-GÖZLÜKULE 2008 YILI KAZISI

Aslı ÖZYAR*

Elif ÜNLÜ

Gundela KASCHAU

Catherine PERSON

Sevinç DUVARCI

Günhan Danışman'ın anısına

Boğaziçi Üniversitesi'nin 2007 yılından itibaren Bryn Mawr College'in katkıları ile Mersin İli, Tarsus İlçesi'nde Gözlükule Höyüğü'nde başlattığı kazı çalışmalarına 2008 yılında devam edilmiştir.¹ Ancak önce acı bir kaybımızı sizlerle paylaşmak istiyoruz: Tarsus projesine ilk günden itibaren beraber yola

* Doç. Dr. Aslı ÖZYAR, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bebek P.K. 2, 34342 İstanbul/TÜRKİYE.

Elif ÜNLÜ, Doktora öğrencisi, University of Pennsylvania, Graduate Program for the Art and Archaeology of the Mediterranean World, Philadelphia 19104-6208/ABD.

Dr. Gundela KASCHAU, Schönererabtweg 3, 69118 Heidelberg/ALMANYA.

Catherine PERSON, Doktora öğrencisi, Bryn Mawr College, Dept. of Classical and Near Eastern Archaeology, Bryn Mawr, PA 19010/ABD.

Sevinç DUVARCI, Yüksek lisans öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bebek P.K. 2, 34342 İstanbul/TÜRKİYE.

- 1 Kazıya önhazırlık olarak 2001-2006 yıllarında yürütülen araştırmaların raporları için bkz. Özyar, A., G. Danışman, C. Gürbüz, H. Özener, Tarsus-Gözlükule 2001 Yılı Enterdisipliner Araştırmaları, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara 2003, 273-282; Özyar, A., G. Danışman, H. Karabulut, H. Özener, Tarsus-Gözlükule 2002 Yılı Disiplinlerarası Araştırmaları, 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara 2004, 235-244; Özyar, A., G. Danışman, H. Özbal, Tarsus- Gözlükule 2003 Yılı Araştırmaları, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara 2005, 87-92; Özyar, A., G. Danışman, H. Özbal, Tarsus- Gözlükule 2004 Yılı Araştırmaları, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara 2006, 155-162, Özyar, A., G. Danışman, Tarsus- Gözlükule 2005-2006 Yılı Araştırmaları, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara 2009, 383-398. Araştırmaların ilk 3 yılında yapılan çalışmalardan çıkan sonuçların derlemesi için bkz. Özyar, A. (ed.) *Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*. İstanbul : Ege Yayınları 2005.
2007 yılında yapılan kazı çalışmalarının raporu için bkz. Özyar, A., G. Danışman, E. Kuruçayırılı, ve E. Ünlü, Tarsus- Gözlükule 2007 Yılı Kazısı, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara 2009, 47-60. Ayrıca bkz. www.tarsus.boun.edu.tr.

çıktığımız, bize her zaman yol gösteren ve emeği ile beraber heyecanını da katan Prof. Dr. Günhan Danışman (Resim: 1) yakalandığı amansız hastalığa yenik düşerek 17 Ocak 2009 tarihinde aramızdan ayrılmıştır. Kaybımız büyüktür; ancak pozitif enerjisi bizimle birlikte olmaya devam edecektir.

Çalışmalarımız 1 Haziran-11 Temmuz 2008 tarihlerinde, Bakanlık temsilcimiz Özge Kapucu (Erzurum Müzesi) nezaretinde ekip üyelerimiz tarafından yürütülmüştür.² Çalışmalarımız Boğaziçi Üniversitesi 07R101 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi olarak BAP bütçesinden desteklenmiş ve ayrıca Boğaziçi Üniversitesi Vakfı Machteld J. Mellink Tarsus-Gözlükule Kazı Fonu katkısı ile yürütülmüştür.³

Akdeniz'in kuzeydoğu ucunda yer alan Antik Kilikya ovasında, günümüz Çukurova'sının batısında bulunan Tarsus, Toroslar'dan kuzey-güney istikametinde geçit veren Gülek Boğazı'nın denize doğru çıkışında, dağların ovaya dönüştüğü hatta yer alır. 2008 yılında Gözlükule Höyüğü'nde kazı çalışmalarımıza 2007 yılında başlamış olduğumuz C7 16 ve C7 17 açmalarının yanı sıra 3 yeni açma daha ekleyerek devam ettik: C7 06, C7 07 ve B7 97. Bu açmalar ile kazı alanı güneye doğru genişlemiştir (Harita: 1).

Kazılardan elde ettiğimiz bulguları şöyle özetleyebiliriz: Höyüğün

-
- 2 2008 yılında kazılar Özyar denetiminde Özyar (C7 16), Ünlü (C7 17), Kaschau (B7 97), Person (C7 06) ve Duvarcı (C7 07) tarafından yürütülmüştür. Açmalarda çalışan asistanlar: Serdar Yalçın, Doktora öğrencisi, Columbia Üniversitesi, ABD; Türkan Pılavcı, Lisansüstü öğrencisi, Katholieke Universiteit Leuven; Çiğdem Külekçioğlu, Lisans öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Sinem Güldal, Lisans öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Judith Barr, Lisans öğrencisi, Bryn Mawr College, ABD. Diğer katılan uzmanlar: Doç. Dr. Emel Oybak-Dönmez (Paleobotanik) Hacettepe Üniversitesi, Biyoloji Bölümü; Doç. Dr. Pancaroğlu (Orta Çağ, Sanat Tarihi), Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Ahmet Boratav (Fotoğraf) İstanbul; Bengü Kılıçbeyli Godon, (Çizim) İstanbul; Prof. Dr. Hans Mommsen (Kil analizi) Bonn Üniversitesi, Almanya; Doç. Dr. Lisa Kealhofer (Kil analizi) Santa Clara Üniversitesi, California, ABD; Dr. Peter Grave (Kil analizi) New England Üniversitesi, Armidale, Avustralya; Dr. Bernd Kaschau (Arkeolog), Heidelberg, Almanya; Dr. Celine Wawruschka (Arkeolog), Koç Üniversitesi, Dr. Daryo Mizrahi, (Veritabanı) İstanbul; Salih Coşkun (Muhasebe) İstanbul; Kerem Halıcıoğlu, Harita Mühendisi (Jeodezik Ölçümler) Boğaziçi Üniversitesi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü; Nevzat Caner, Harita mühendisi (Jeodezik Ölçümler) İstanbul Teknik Üniversitesi; Doğa Sağlık (Jeodezik Ölçümler) İstanbul Teknik Üniversitesi; Şirin Kaya (Konservasyon/Restorasyon) İstanbul Üniversitesi; Sinem Köstak (Konservasyon/Restorasyon) İstanbul Üniversitesi; Zeynep Karanlık (arkeolog) Tarsus.
- 3 Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri'ne destek ve katkıları için teşekkür ederiz.

batisında bulunan üç açmada Erken İslamî Döneme tarihlenebilen mimarî kalıntılar ortaya çıkmıştır (Çizim: 1). C7 07 ve B7 97 açmalarında ortaya çıkarılan ünite, iki odalı güneydoğu-kuzeybatı yönünde oryantasyona sahip bir yapının batı kısmına ait olmalıdır (Resim: 2). Bu binanın ele geçirilen üst yapısı yığma usulü traverten taşlardan yapılmış ve araları ufak taş ve çanak çömlek parçalarından oluşan bir dolgu malzemesi ile doldurulmuştur. B7 97 açmasında bu binanın batisında doğu-batı doğrultusunda seyreden bir drenaj kanalı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3).

C7 17 açmasında ise yine güneydoğu-kuzeybatı yönünde seyreden mimarî yapı kalıntıları kısmen açığa çıkarılmıştır.⁴ Açmanın kuzeyinde en az iki odası ele geçirilen bir yapının temellerine ulaşılmıştır. Açmanın ortasında yer alan *Locus 58* olarak adlandırılan duvar ile açmanın güneydoğu köşesinde ortaya çıkmış olan temel çukurları arasındaki ilişki kesin bir şekilde incelenememiştir, çünkü demir bir borunun döşenmesi için 1. Dünya Savaşı sırasında açıldığını düşündüğümüz hendek bu bölgedeki mimarî birimleri tahrip etmiştir (Resim: 4). *Locus 47* olarak adlandırılan doğu-batı yönünde seyreden duvar ise herhalde dik aç ile eklemlendiği *Locus 58* duvarı ile beraber aynı yapıya ait olmalı.

Kuzeydeki yapının batı kısmındaki mekânda D olarak adlandırdığımız bir moloz yığınının rastlanmıştır. Bu yapı molozunda bol miktarda sıva parçaları bulunmaktadır. Bu yapının güneyinde ise C olarak adlandırdığımız bir diğer moloz yığınının geçen sene rastlanmıştır. Bu molozun kaldırılmasına bu sene de devam edildi. Bu moloz yığınının D'den farklı olarak kiremit ve sıva parçaları yoğun değildir ve altında bir tabana rastlanmamıştır. Açmanın kuzeydoğu bölgesinde diğer bir deyişle kuzeydeki yapının doğu mekânında ise yassı tuğlalar ile döşenmiş bir taban açığa çıkarılmıştır. (Resim: 5)

Ev molozu D'nin altında kuzeydoğu-güneybatı yönünde seyreden bir gider sistemine rastlanmıştır. Bu gider sistemi kuzeybatıya doğru aşağı meyil yaparak hâlen toprak altında olan 0.4m. çapında ve en az 3.5m. derinlikte kuyu benzeri bir yapıya bağlanmaktadır(Resim: 6). Açmanın batı sınırına

4 Bildirinin sunumu ile yayına teslimi arasında geçen zamanda yürütülen 2009 yılı kazı çalışmalarında 2008'de iki evreli bir bina olarak düşünülen duvarların iki farklı binaya ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıntılı açıklaması bir sonraki bildiriye sunulacaktır.

yakın sıva kaplı bir taban kısmen açığa çıkarılmıştır. Bu sıva taban ile adı geçen tuğla tabanın kotları aynı seviyededir ve herhalde yukarıda tasvir edilen açmanın kuzeyinde yer alan yapı ile ilişkilidirler.

Çalışma alanımızın batı tarafında kalan açmalarda ise henüz anlamlı bir mimarî oluşuma rastlanmamıştır. C7 16 açmasının kuzeyinde kuzeydoğu-güneybatı istikametinde hat çizen bir taş moloz yığını ortaya çıkarılmıştır. Bu hattın ortasında bir boşluk mevcuttur. Açmanın güneydoğu bölgesinde çanak çömlek parçalarından oluşan bir döşeme ve küllü toprak ile dolu iki çukur ortaya çıkmıştır. Açmanın ortasında ise yassı tuğla ve taş döşeli bir ocak olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu bölgede zeminin içine dik olarak inen pişmiş toprak künklerden oluşan ve yaklaşık 1m devam eden bir drenaj vardır. Henüz nasıl kullanıldığı anlaşılmamaktadır⁵. Şimdilik mutfak olarak tanımlanan bu alan da Erken İslamî Döneme tarihlenmektedir (Resim:7). Açmanın kuzeyinde ise üst toprak kaldırıldığında sıva kaplı bir tabana ulaşılmıştır, ama bu taban henüz bir devamlılık göstermemiştir. Moloz ile tabanın arasından kulplu bir amfora *in situ* ele geçirilmiştir (Resim: 8).

Açmanın güney kısmındaki orta alanda geçen yıl tespit edilen büyük bir çukur yer almaktadır. Burası bu yıl da kazılmaya devam edilerek kısmen tabana inilmiştir. Çukurun kuzeydoğusunda hâlen gömük durumda olan ve muhtemelen kullanılmış Roma Dönemine ait bir kabartmalı yapı taşı fragmanı bulunmaktadır. Çukurun batı kısmında koyu renkli ve küllü olan yuvarlak alanın ayrı bir çukur olarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

Açmanın güneybatısında ise birbiri içine geçen iki çöp çukuru tespit edilip kazılmaya başlanmıştır (Resim:7). Bol atık malzeme içeren gevşek dokulu bu çukurlardan kuzeyde olanının doğu kenarı yuvarlak bir yüzeyi kesmiştir. Sert yüzeyli bu zeminin işlevi henüz belirlenememiştir.

2008 yılında açığa çıkarılan katmanlarda ele geçirilen malzeme ağırlıklı olarak bölgede Abbasîlerin hakim olduğu 9. ve 10.yy.a tarihlenmektedir.

5 Bildirinin sunumu ile yayına teslimi arasında geçen zamanda yürütülen 2009 yılı kazı çalışmalarında bu dik olarak zemine giren künkün bir fosseptik çukuruna bağlandığı anlaşılmıştır.

Çanak çömleklerin değerlendirilmesi henüz devam etmektedir, ancak önemli ipuçları veren bazı örnekler hakkında Doç. Dr. Oya Pancaroğlu bu bilgileri aktarmıştır:

Geçen yıl opak sır üretiminin teknolojik açıdan Abbasi Dönemi yeniliklerinden biri olduğuna ve ithal olarak Irak'ta bulunan Çin porselenlerinden etkilenilerek üretilmiş olduğuna değinmiştik. Opak beyaz sır üzerine kobalt mavi desenli, tipik 9. - 10. yy. Irak, Basra üretimi krem hamurlu kâselerden Tarsus'a ithal edildiği anlaşılıyor. Yeni kazılardan ele geçirilen fragmanlar (Resim: 9a) daha önce Goldman Dönemi kazılarında bulunan ve Florence Day tarafından kısmen yayınlanmış⁶ olan bu tip ithal kâselere aittirler (Resim: 9 b.c). 9. yy.a tarihlendirilen polikrom lüster bezemeli kâse tipinden bu yıl da ele geçirilen fragmanlar olmuştur. 10 yy.a tarihlendirilen monokrom lüster bezemeli kâse fragmanlarından bir tanesinin dış yüzeyi ise tipik tavuskuşu tüyü motifi ile bezenmiştir (Resim: 9 d.e). Sarı ve beyaz sırlı, yeşil ve mor-siyah (manganez) renk ile bezemeli kâsenin formu 9. yy.dan itibaren Irak'a Çin'den ithal edilen Tang porselenlerinin Abbasi ustalar tarafından üretilen taklitlerinde sıkça görülmektedir (Resim: 10). Ancak opak beyaz sır üzerine manganez siyah-mor desenli kâse fragmanlarının yerel üretim kırmızı hamurdan yapılmış olmaları, adı geçen Irak'tan ithal edilen kâselerin form ve bezeme bakımından yerel üretimde de devam ettirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca türkuaz sırlı, kırmızı hamurlu, renk itibarıyla "Post-Sassanian" tabir edilen seramiklere de rastlanmıştır. Bunlarda bazıları daha nadir bulunan açık formlara ait fragmanlardır. Bazı parçalar ise 12.-14 yy.lara tarihlenen Rakka frit hamur üretimini andırmaktadır. Ancak sırlı seramikler arasında en fazla kırmızı hamurlu, sarı yeşil sırlı, koyu renk bezemeli türler mevcuttur. Bunların bölgede üretilmiş olmaları muhtemeldir.

Sırsız seramikler arasında krem renkli geometrik kabartma desenli, kalıp baskılı örneklerden bu yıl da bol miktarda ele geçirilmiştir. Çoğunlukla kapalı formlarda görülen bu uygulama, bu tip bezemeli sürahilerin daha çok su ve benzeri sıvı maddelerin sofrada sunumunda kullanıldığına işaret etmektedir.

6 Florence Day, "Islamic Finds at Tarsus." *Asia* XLI, 1941, s.143-146.

Ayrıca üçgen ajur tekniği ile yapılmış kalın cidarlı bir çömlek tipi de ele geçirilen parçalar arasındadır. 2008 yılı kazılarında ele geçirilip tümlenebilen sırsız çanak çömlekler arasında bir küpçük, kulplu amfora tipli bir küp ile dönem ve bölge bakımından tipik sayılabilecek bir maşrapa bulunmaktadır (Resim: 11).

Gene tümlenebilen kaplar arasında koyu kahverengi hamurdan yapılmış, perdahlanmış yüzeyli, düz duvarlı ve yarım ay şeklinde iki veya daha fazla yatay tutamakları olan pişirme kapları dikkat çekmektedir. (Resim: 12) Bu kap tipine ait fragmanlardan bol miktarda ele geçirilmiştir. Dr. Joanita Vroom'a göre, bu form özellikle İran'da Erken İslâm Devrinde üretilen ve steatit taşından yapılan pişirme kaplarında görülmektedir.⁷ Bu formun, Abbasîler tarafından genellikle İran'dan Tarsus'a gönderilmiş olduğunu 10. yy. kaynaklarından öğrendiğimiz askerlerin mutfak ve yemek kültürlerine ait bir işaret olması mümkündür.

C7 07 açmasında bulunan yapının dolgusunda ele geçirilen ve henüz kesin olarak tarihleyemediğimiz kırmızı hamurdan yapılmış, sırsız, yüksek kaideli, duvarları delikli çömleğin bir buhurdan olması mümkündür.

Pişmiş topraktan üretilen diğer bir buluntu grubunu kandiller teşkil etmektedir. Pancaroğlu, Geç Roma tipi, oval, ağız kısmı gövdeye entegre edilmiş, tutamağı ise bir çıkıntıya indirgenmiş kandil tipinin Tarsus'da Erken İslamî dönemde de devam ettiğine işaret etmektedir, zira Goldman Dönemi kazılarında altında Arapça harfler ile '*Bereket*' yazan, benzer tipte bir kandilin yeşil sırlı örneği bulunmuştur. Diğer bir pişmiş toprak buluntu ise piyon tipi bir oyun taşıdır (Resim: 13). 2007 yılı kazılarında da camdan üretilmiş bir oyun taşı ele geçirilmiştir.

Az miktarda ele geçirilen bakır sikkelerin bazıları ilk belirlemelere göre Abbasî Dönemine tarihlenmektedir. Aralarında ayrıca iki adet Ermeni krallığı Dönemine tarihlenebileni de ele geçirilmiştir. Tüm sikkeler henüz uzmanları

7 Joanita Vroom, "Medieval Ceramics and the Archaeology of Consumption in Eastern Anatolia." *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia* (derl.) T. Vorderstrasse ve J. Roodenberg, Pihans 113, 2009, s. 247 ve s. 258 fig. 17.

tarafından incelenmektedir.

Hem 2007 hem 2008 yılı kazı çalışmalarında Erken İslâmî katmanlar arasında bol miktarda ele geçirilen demir çivi ve işlevi belirlenemeyen demir parça ve aksamla ilaveten C7 06 açmasındaki moloz dolgudan gelen bir dizi demir külçe bu alanda veya yakınında bir maden işliğinin bulunduğu işaret etmektedir.

Kemik buluntular arasında ucu iki ayrı istikamette delinmiş bir boynuz âlet mevcuttur (Resim: 14 a.b). İlk belirlemelerine göre Doç. Dr. Hitomi Hongo'nun geyik boynuzundan yapılmış olduğunu düşündüğü bu âletin, bıçak kabzası veya benzer bir işlevi görmesi olasıdır. Bir başka dikkat çeken kemik buluntu ise C707'deki yapının dolgusunda ele geçirilen tarak fragmanıdır (Resim: 14 c). Tarak tipi hem Kinet Höyük'teki ortaçağa tarihlendirilen örneğe⁸, hem de İstanbul'da Theodosius Limanı kazılarında bol miktarda ele geçirilen Ortaçağ tarak örneklerine benzemektedir.

Erken İslâmî Döneme tarihlenen katmanlara karışmış dolgu ve çöp çukurlarından ele geçirilen Helenistik ve Roma malzemesi Doç. Dr. Billur Tekkök tarafından incelenmiştir. Tekkök'ün ilk belirlemelerine göre dolgu malzemesi de olsa Orta Roma ve Erken Hellenistik Dönemlerin hiç temsil edilmediği dikkat çekmektedir. Geç Roma malzemesi arasında Afrika Kırmızı Astarlı tabak ve Foça Kırmızı Astarlı çanak örnekleri az sayıda ele geçmiştir. Kilikya bölgesinde üretildiği düşünülen Geç Roma amforaları iki tip hamurla mevcuttur. Ayrıca yerel olarak üretilen masa amforaları, büyük hazırlama çanakları ve depolama kapları fragmanları da ele geçmiştir (Çizim: 2). Erken Roma malzemesi arasında bulunan Doğu Sigillatası A seramikleri Tiberius Dönemi ile başlayıp Julio-Claudius Dönemi ve Flaviuslar ile sonlanır. Doğu Sigillatası tabak formları (*Hayes Form 4*) ve kaburgalı tipik çanak formları (*Loeschke 19*) en sık rastlanan örneklerdir. Geç Helenistik olarak tanımlanan malzeme M.Ö. 150'den sonra Tarsus'ta yoğun görülen Doğu Sigillatası erken dönem tabaklarını içerir (*Hayes Form 3, 4*). Bunlar aynı dönem kâseler ile

8 Scott Redford, Salima Ikram, Elizabeth M. Parr ve Timothy Beach, "Excavations at Medieval Kinet, Turkey: A Preliminary Report." *Ancient Near Eastern Studies* 38, 2001, s.133 fig. 44.2.

birlikte bulunmuş olup herhalde masa servisi olarak kullanılmışlardır. İç bükey ağız profilli çanaklar ve bant bezekli 'balık tabakları' Helenistik dönem yerel üretimin örnekleridir.

Tarsus-Gözlükule Höyüğü'nde eski kazılar esnasında bol miktarda ele geçirilen pişmiş toprak figürinler Hetty Goldman tarafından Tarsus nihai yayınlarında incelenmiştir.⁹ Goldman'a göre Tarsus'ta yerel bir terracotta üretim merkezi bulunmalıdır. Yerel üretim figürinler MÖ 3 yy.dan itibaren az miktarda da olsa görülmeye başlanır ve MS 4 yy.a kadar devam ederler. Bu seneki çalışmalarımız sırasında dolgu ve çöp çukurlarından bir dizi votif ve diğer amaçlar için üretilmiş olan yerel yapım pişmiş toprak figürin fragmanları ele geçirilmiştir.

Helenistik ve Roma Dönemi malzemesi ile beraber aynı dolgu katmanlarına karışmış olarak ele geçirilen Demir Çağı seramiklerinin yanı sıra iki tane pişmiş toprak hayvan figürini bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi boya, diğeri ise çizgi bezemeli toynaklı hayvanlara ait gövde parçalarıdır.

Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü öğretim üyelerinden paleobotani uzmanı Prof. Dr. Emel Oybak Dönmez Ortaçağ Dönemine ait bozulmamış kontekstlerden elde edilen botanik kalıntıları Hacettepe Biyoloji laboratuvarı'nda analiz etmiştir. Bu analizlerin sonuçlarına göre ağırlıklı olarak arpa, buğday, üzüm ve ayrıca daha az miktarlarda mercimek ve kara burçak kalıntılarına rastlanmıştır.

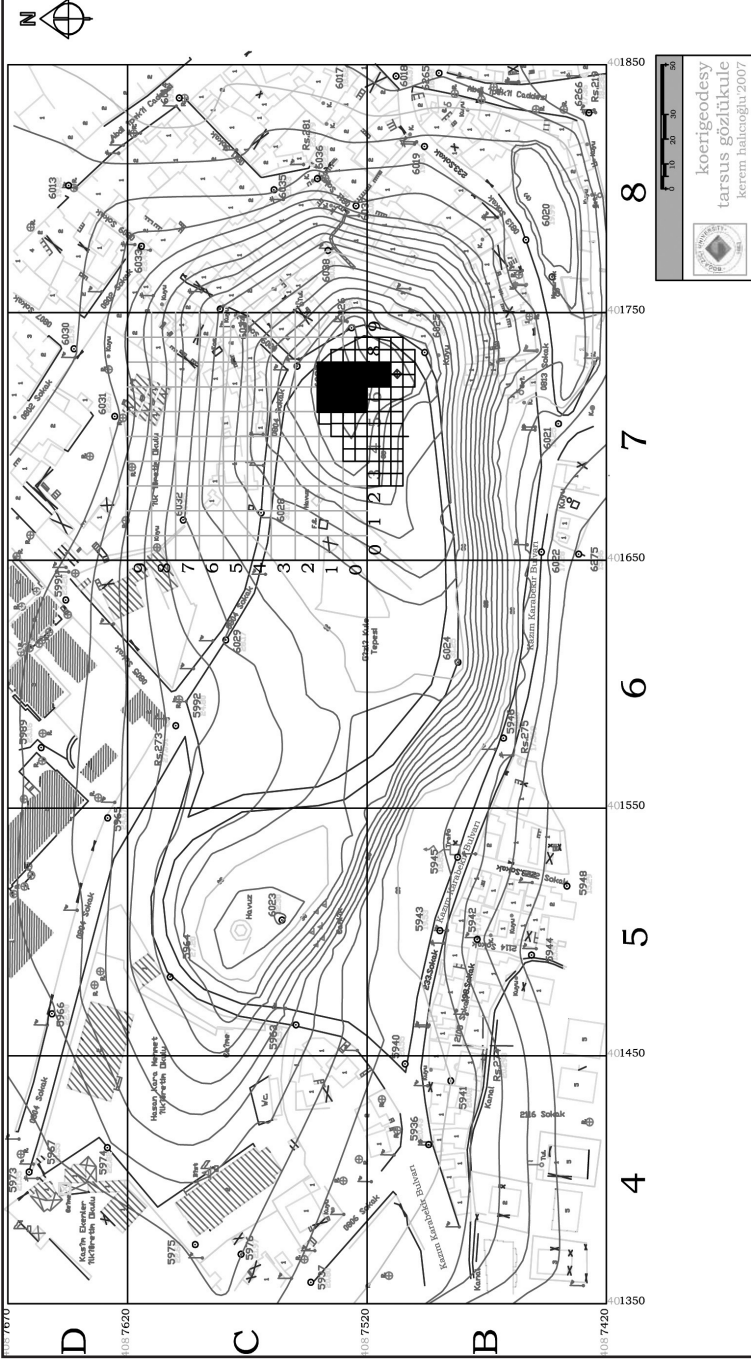
2008 yılı sezonunda depolarımızda bulunan Goldman Dönemi kazılarından elde edilmiş etütlük malzemedan alınan mikro örnekler, arkeometrik nükleer atomik absorpsiyon analizlerinin yapılabilmesi için yurtdışına gönderilmiştir. Prof. Dr. Hans Mommsen, geçmiş yıllarda Dr. Penelope Mountjoy tarafından tasnif edilip yayınlanan Goldman kazıları Miken Dönemi seramikleri arasından seçilen 37 parçadan alınan örnekleri Bonn Üniversitesi'nde bulunan Helmholtz Enstitüsü Arkeometri laboratuvarı'nda analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına dayanarak ilk belirlemelere göre çoğunluk Miken seramikleri için 3 ayrı lokal kil yatakları kullanılmıştır. Ayrıca bir örneğin kuzey İonia

9 Hetty Goldman, *Excavations at Gözli Kule, Tarsus, Vol. 1, The Hellenistic and Roman Periods*, 1950, s. 297-383.

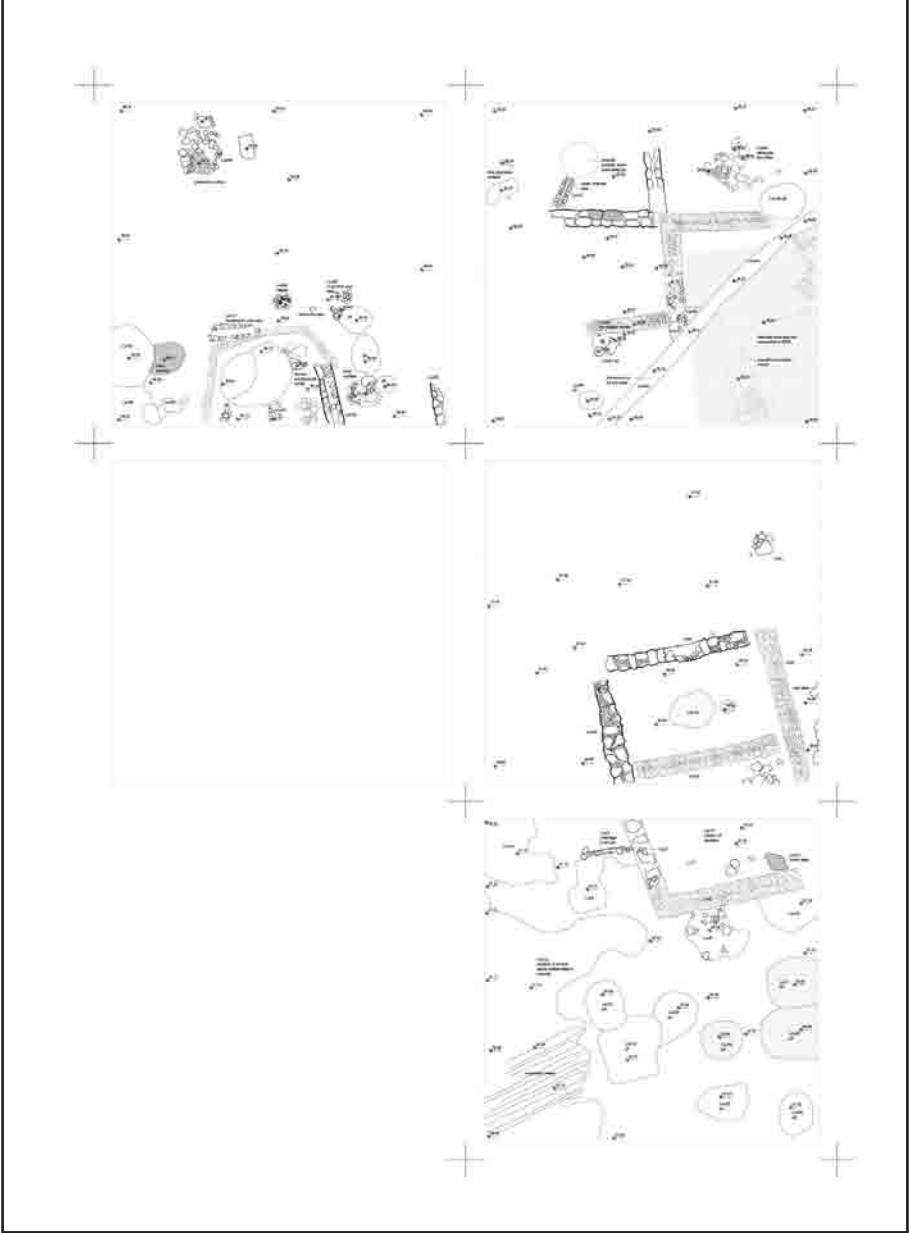
bölgesinden, bir başka örneğin Miken/Berbati atölyesinden ithal edilmiş olma ihtimali yüksektir.

Doç. Dr. Lisa Kealhofer ve Dr. Peter Grave tarafından Anadolu Demir Çağı Seramikleri projesi çerçevesinde Goldman kazıları Demir Çağı seramiklerinden alınan mikro örnekler, Avustralya'da New England Üniversitesi'nde bulunan Fizik Laboratuvarı'na gönderildi. Yerel kil yataklarının özelliklerini oluşturan çevrenin jeolojik yapısını ayrıntılı olarak incelemek için Prof. Dr. David Putnam Marsh aynı proje çerçevesinde Tarsus civarından sediman örnekleri almıştır.

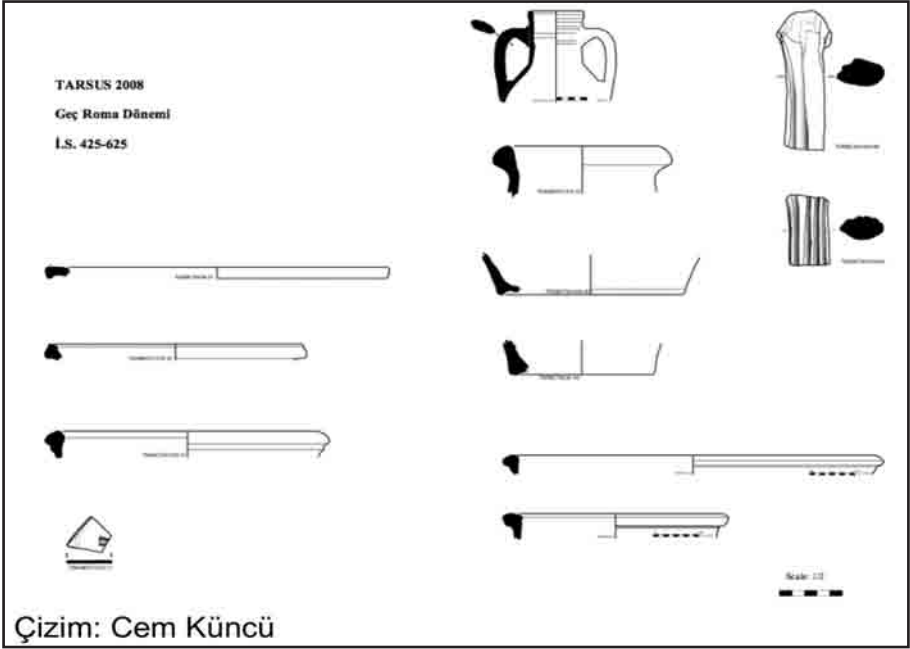
Çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, kazı temsilcimiz Erzurum Müzesi görevlilerinden Arkeolog Özge Kapucu'ya, Tarsus Müzesi Müdürlüğü'ne ve bu müzelerdeki değerli arkadaşlarımızın yaptıkları katkı ve destekleri için, ayrıca Tarsus Kaymakamlığı, Tarsus Belediyesi, Tarsus İtfaiye Müdürlüğü, Tarsus Ticaret Odası, Tarsus Amerikan Koleji ve sağlık konusunda bizi yalnız bırakmayan Dr. Ali Cerrahoğlu'na, ayrıca her zaman desteğini esirgemeyen Zülfikar İ. Tümer'e teşekkürlerimizi ekip olarak sunarız.

Harita 1:Tarsus-Gözlükule höyük etrafına yerleştirilmiş 1 kilometre karelik karelej ağı içerisinde B-C-D/4-5-6-7-8 karelerine oturan Tarsus-Gözlükule höyüğünün doğu tepesinde 2008 yılında kazılan 5 açmanın lokasyonu (siyah karelej). Harita: BU-KOERI GEODESY Kerem Haliengülu.

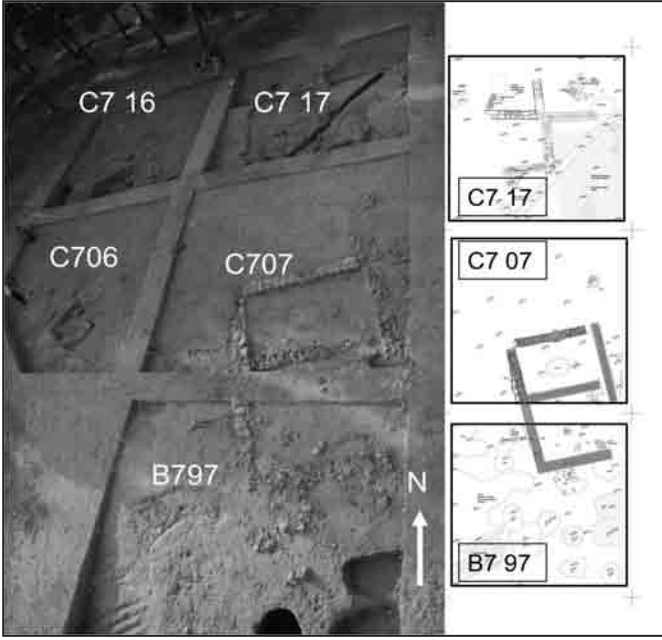
Çizim 1: C7 16, C7 17, C7 07 ve B7 97 açmalarında 2008 sezonunda açığa çıkarılan bulgular.
Çizim: Göze Üner. TGK 2008.

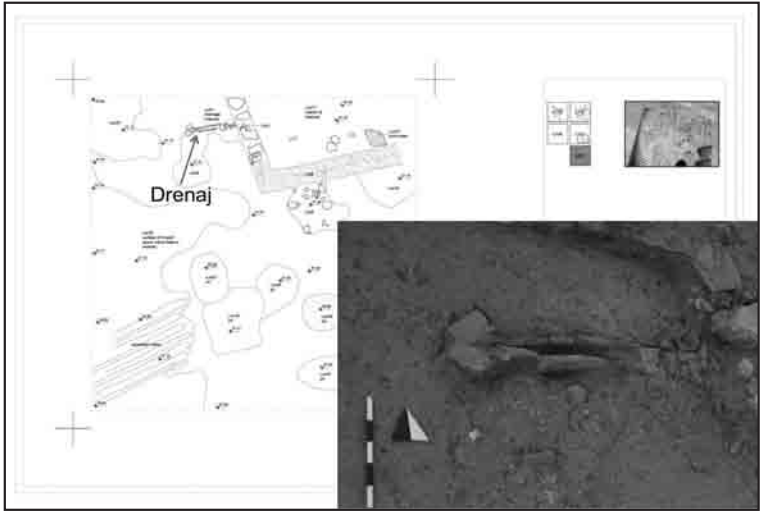
Çizim 2: Geç Roma Dönemi seramiklerinden örnekler. Çizim: Cem Küncü. TGK 2008.

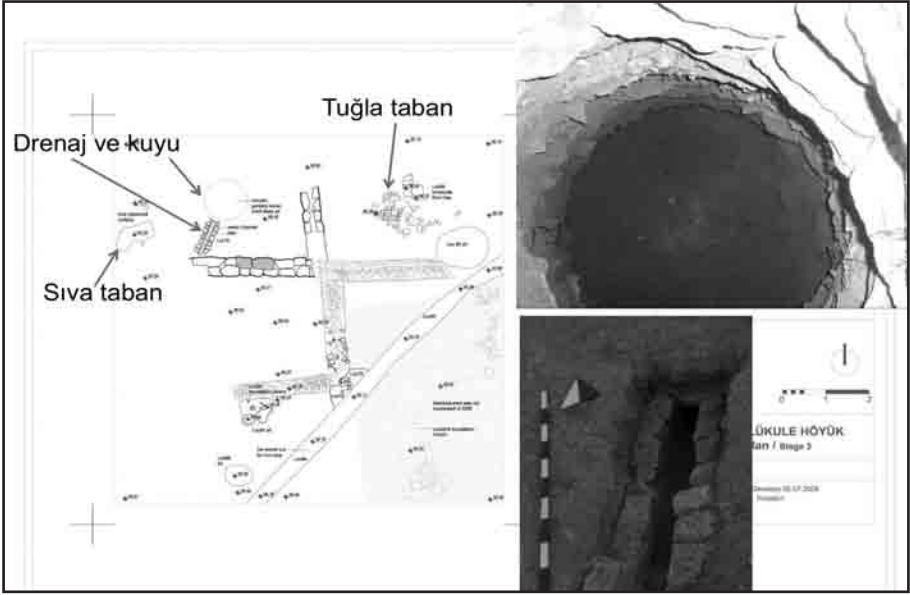
Resim 1: Prof. Dr. Günhan Danışman 1943-2009.

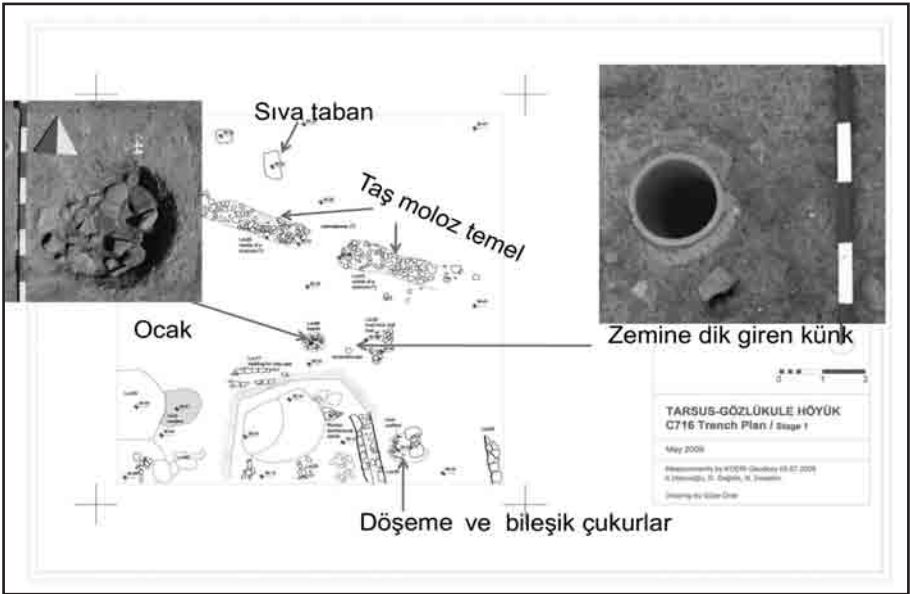
Resim 2:2008 yılında çalışılan açmalara güneyden bakış ve iki odalı yapı kalıntısının lokalizasyonu. Foto: Sinem Güldal. Çizim: Göze Üner. TGK 2008.

Resim 3: B7 97 açmasında binanın batısında bulunan drenaj kanalı. Foto: Sinem Güldal. Çizim: Göze Üner. TGK 2008.

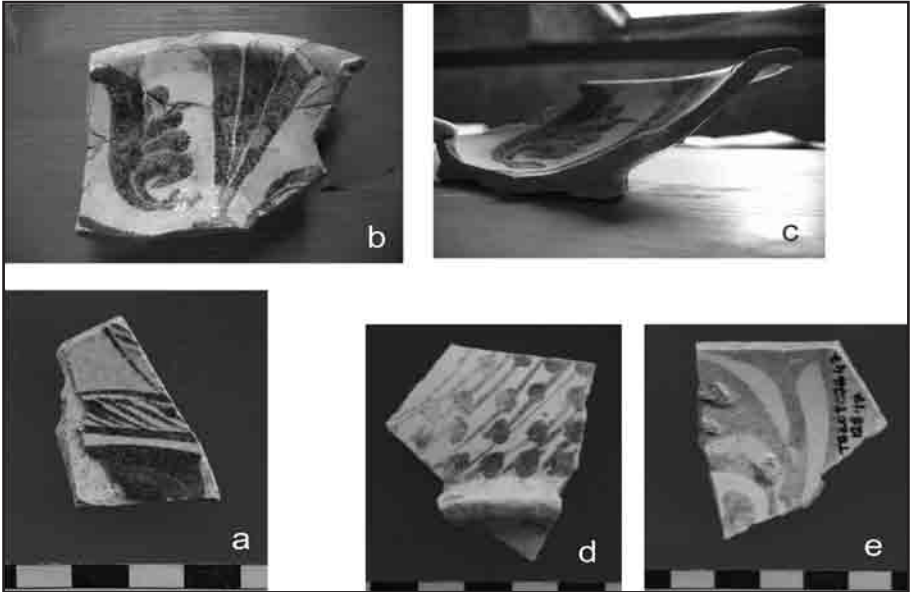
Resim 6: C7 17 açmasında bulunan drenaj sistemi ve taban kalıntıları. Foto: Judith Barr (üst) Sinem Güldal (alt). Çizim: Göze Üner. TGK 2008.

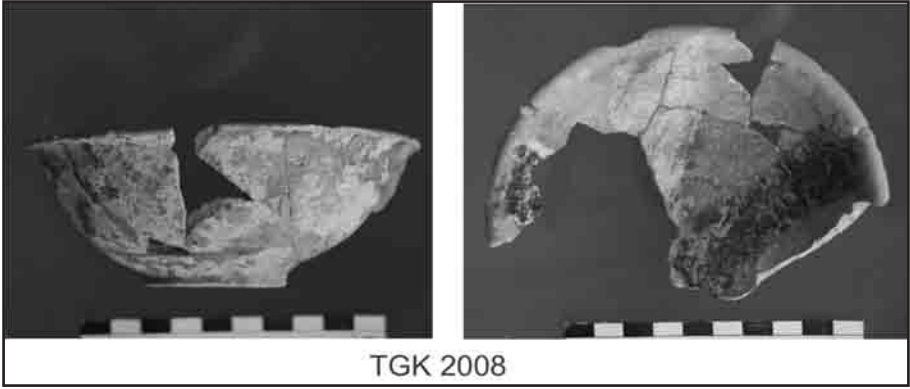
Resim 7: C7 16 açmasında açığa çıkarılan bulgular ve kalıntılar. Foto: Türkan Pilavcı (sol) Sinem Güldal (sağ) Çizim: Göze Üner. TGK 2008.

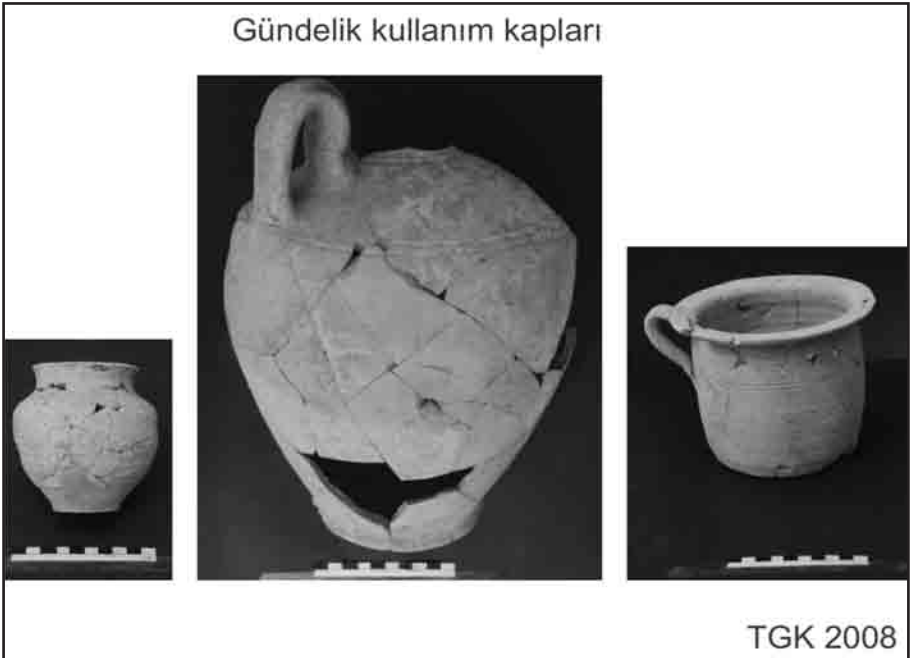
Resim 8: C7 16 açmasında sıvalı taban üzerine yıkılmış yapı molozu altında bulunan *in situ* kulplu amfora. Foto: Sinem Güldal. TGK 2008.

Resim 9: a. 2008 yılında ele geçirilen, opak beyaz sır üzerine kobalt mavi desenli Basra üretimi ithal seramik parçası. Foto: Ahmet Boratav. b. c. Goldman dönemi kazılarında ele geçirilen opak beyaz sır üzerine kobalt mavi desenli Basra üretimi kase fragmanı. Foto: Oya Pancaroğlu. d.e. 2008 yılında ele geçirilen tavuskuşu tüyü motifi ile monokrom lüster bezemeli kâse fragmanı. Foto: Ahmet Boratav.

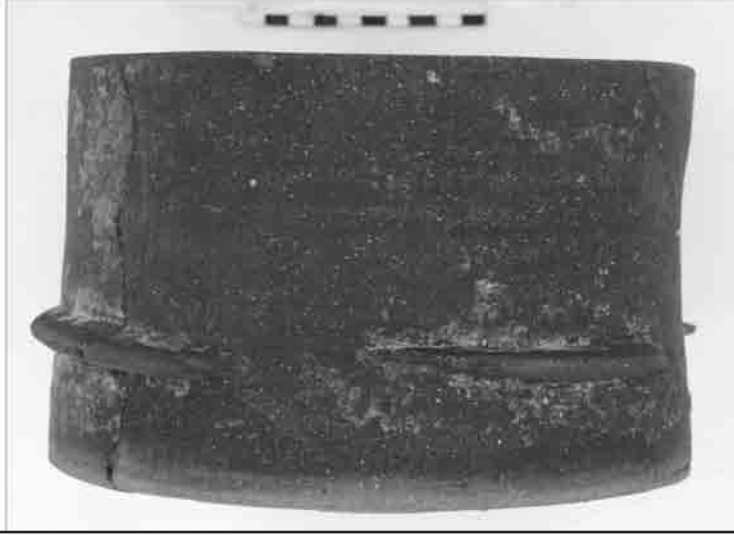

Resim 10: Sarı beyaz sırlı, yeşil ve mor-siyah (manganez) renk ile bezemeli kâse. 9.-10.y.y. TGK 2008. Foto: Ahmet Boratav.

Resim 11 Sağdan sola: Bezemesiz bir küpçük, *in situ* kulplu amfora ve maşrapa. 9.-10.y.y. Foto: Sinem Güldal. TGK 2008.

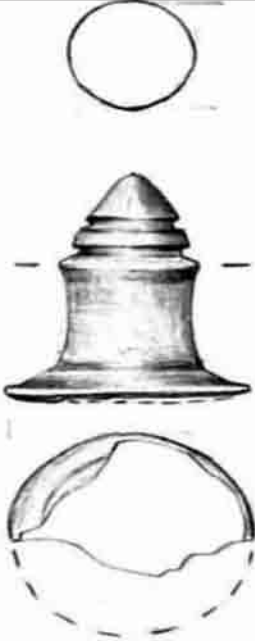
Yarım ay tutamaklı pişirme kabı

TGK 2008

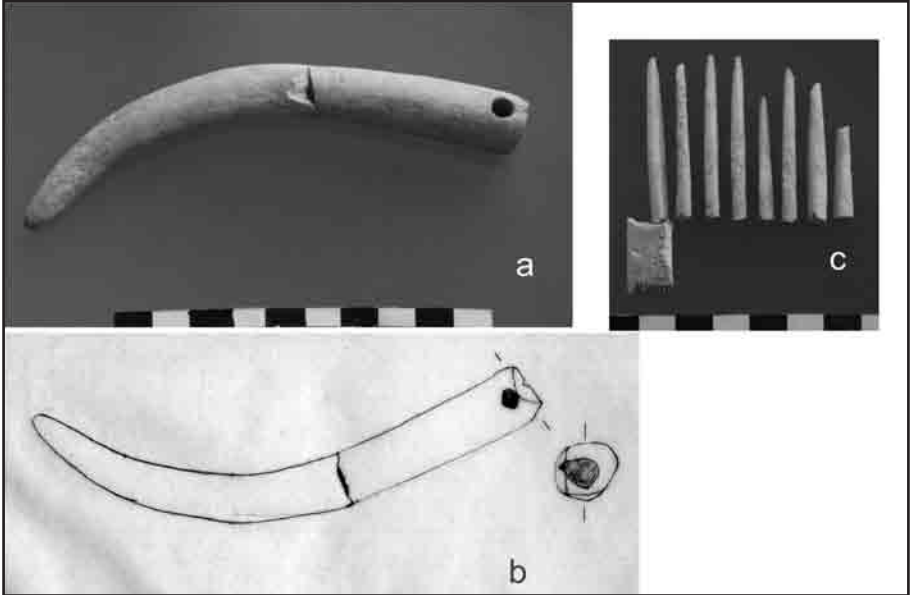
Resim 12: Dik duvarlı, düz dipli, yarım ay şeklinde dört yatay tutamaklı pişirme kabı. 9.-10.y.y. TGK 2007. Foto: Sinem Güldal.

Pişmiş toprak oyun piyonu

TGK 2008

Resim 13 Pişmiş toprak oyun piyonu. Foto: Ahmet Boratav. Çizim Bengü K. GodonTGK 2008.

Resim 14 a.b. (Geyik?) boynuzundan yapılmış âlet. c. Kemik tarak fragmanı. Foto: Ahmet Boratav.TGK 2008.

BOĞAZKÖY-HATTUŞA 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Andreas SCHACHNER¹

Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Boğazköy-Hattuşa'da yürütülen kazı ve onarım çalışmaları, Hitit İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan şehrin ve yakın çevresinin geçmişi, birçok bilim dalı birleştirilerek, ilk yerleşiminden Bizans Dönemine kadar aydınlatmaya çalışmaktadır². Sarıkale'nin batısındaki düzlükte 2001'den beri devam eden kazıların yanı sıra 294-300/284-290 plan karelerinde, Orta Plato olarak adlandırılan bölgede 2006-2007 yıllarında açığa çıkarılan yapı içerisinde çalışılmıştır. Buna paralel olarak Aşağı Şehir'de ilerdeki araştırma programlarının hazırlanması ve şehir hakkında daha detaylı bilgiler edinebilmek için yüzey araştırmaları yapılmıştır. Hattuşa çevresinde prehistorik kültür gelişmesini daha iyi anlayabilmek amacıyla Çamlıbel Tarlası'nda Dr. U. D. Schoop'un başkanlığında yürütülen kazılara devam edilmiştir.

Hattuşa Ören Yerindeki Çalışmalar

1. Kazılar

1.1. Sarıkale Düzlüğü (291-296/304-307 Plan Kareleri)³

2001'den beri Sarıkale düzlüğünde devam eden çalışmaların amacı,

- 1 Doç.Dr. Andreas SCHACHNER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İnönü Cad. 10, 34437 İstanbul/ TÜRKİYE. 0212-3937624; schachner@istanbul.dainst.org.
- 2 Ekibimiz, C. Aksoy, S.-S. Ben Mohamed, M. Can, I. Dinkel, R. Dittmann, S. Dittmann-Huh, S. Erdil, M. Gruber, N. Grunert, S. Herbordt, B.T. Irvine, D. Noetzel, B. Ögüt, G. Özel, H. Özel, K. Radetskyi, U. Röttger, Ş. Schachner, E. Schoop, U. Schoop, I. Vogel'dan oluşmuştur. Jeofizik çalışmaları H. Stümpel ve C. Klein'in başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. G. Wilhelm ve ekibi Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde eski kazılardan elde edilen tabletler üzerindeki çalışmalarına devam etmiştir. D. Altın ve V. Toprak'ın başkanlığında bir ekip Hattuşa'nın jeolojisi ve burada kullanılan taşlarla ilgili çalışmalara başlamıştır. Kazımıza Bakanlık temsilci olarak katılan Sn. K. Yeğin (Bursa Müzesi) ve H. Şahin'e (Boğazköy Müzesi) gösterdiği ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.
- 3 Schachner 2009, 23-30.

şehrin bu kısmının kronolojik ve strüktürel gelişimini incelemektir. 2007 yılı kazı çalışmalarının devamı niteliğindeki 2008 yılı kazı çalışmalarında, Hitit Döneminin en eski yapı katına ait “Gebäude 7,, (7 No.lu yapı) olarak adlandırılan binanın geri kalan kısmını açığa çıkarmak çalışmaların ana hedefi olarak benimsenmiştir (Resim: 1, 2). Ayrıca 295/307 plan karesinin kuzeydoğu köşesinde derin bir sondaj açılarak alanın Hitit öncesi gelişmesi ile ilgili daha kesin bilgilerin elde edilmesi için çalışılmıştır.

Alan temizliği sırasında 294/305 plan karesinin batı kısmında belirlenemeyen bir objenin üstüne bağlı olduğu düşünülen pişmiş topraktan bir heykelcik bulunmuştur (Resim: 3; Buluntu No. 08-65). Şimdiye kadar genellikle baş kısımları ele geçirilmiş olan bu figürin tipi, Hitit Dönemi için bilinen bir formdur⁴. 2008’de bulunan eser, bu tip figürlerden pişmiş topraktan tüm olarak ele geçirilen ilk örnektir. Figürinimiz Hitit sanatında çok iyi bilinen ve devlet yapılarıyla ilintili olduğu anlaşılan resmî sanatın dışında henüz iyi bilinmeyen, ancak “halk kültürü,, olarak da adlandırılabilen daha basit teknik ve sanatsal özelliklerle yapılmış kısmen daha farklı konuları da işleyen bir sanatın var olduğunu göstermektedir.

294/306 plan karesinde yürütülen çalışmalarda “Gebäude 6,, (6 No.lu bina) olarak adlandırılan yapının kuzeybatı kısmında bazı duvar parçaları açığa çıkarılmıştır (Resim: 5). Ancak daha önceki yıllarda da görüldüğü gibi yapının zaman zaman sellerden tahribat gördüğü ve sellerin getirdiği moloz üzerine tekrar inşa edildiği anlaşılmıştır. Yapının yoğun bir tahribata uğraması nedeniyle planının kuzey kısmı tamamlanamamıştır (Resim: 5).

Ancak 6 No.lu yapı ile 7 No.lu yapı arasındaki molozda 294/306 plan karenin güneydoğu çeyreğinde muhtemelen 7 No.lu yapının harabesinde açılan bir çukurunda M.Ö. 2. binyılda Anadolu’da ve Boğazköy’de yaygın görülen tunçtan kolcuklu bir balta bulunmuştur (Buluntu-No. 08-227)⁵. Bu alana yakın iki yapının arasındaki erozyon dolgusu içerisinden kabartmayla süslenmiş bir seramik parçası bulunmuştur (Buluntu-No. 08-237; Resim:

4 Söz konusu örneklerin çoğu tunçtan yapılmış bkz.: Ekiz 1996.

5 Schachner 2009, 28 Abb. 9; karşılaştırma için bkz.: Erkanal 1977, 3-5 Lev. 1-2.

4). İlk bakışta Eski Hitit Dönemine ait kabartmalı bir vazodan kopmuş olabileceği düşünülen bu parçanın arka yüzü düzeltilirken oluşan parmak izlerinin görülmesi, bu düşünceyi boşa çıkarmaktadır. Nitekim bu parçanın büyük bir ihtimalle zamanında bir çerçeve içerisinde yer aldığı ve bu şekilde kullanıldığı düşünülebilir. Seramik parçasının üzerindeki kabartmada sağa dönük bir figür yer almaktadır. Söz konusu figür sol elinde bir mızrak tutmaktadır. Sağ elinde tuttuğu, birbirine paralel çizgilerle gösterilen nesnenin bir kalkanın iç yüzü olabileceği düşünülebilir. Kısa tunik giymiş figürün belinde bir kılıç ve başında bir miğfer (?) görülmektedir. Başındaki şapkanın boynuzları olup olmadığı kesin anlaşılamazsa da tasvir edilen figürün bir tanrı olduğu düşünülmektedir. Figür birçok detayı gösterilmemesine rağmen üslup açısından daha önce bahsi geçen eski Hitit tasvirlerinden farklıdır. Çünkü figür hareket hâlinde gösterilmiştir. Hitit sanatı genelinde nadir olan bu özellik ancak Büyükkale IVA tabakasında bulunan bir taş kabartmada görülmektedir⁶. Stratigrafik durumu itibarıyla 2008'de bulunan eserle yaklaşık çağdaş olan bu kabartma üzerindeki üslubu teyit ederek Hitit sanatı gelişiminin aydınlatılmasına ışık tutmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen çukur tamamen temizlendikten sonra bu alanda daha önce tespit edilen en eski Hitit yapı katına ait 7 No.lu binanın kuzeye doğru devam eden kısmı açığa çıkarılmıştır (Resim: 1). Yapının kuzeybatı köşesi korunmamış olsa da yapının planı tüm olarak rekonstrükte edilecek şekilde tespit edilebilmiştir. Yapının planı alanın batısında daha önce saptanan 1 ve 2 No.lu kare planlı binalarda olduğu gibi biri büyük ikisi küçük toplam üç odaya sahip modülerden oluşturulmuştur. 7 No.lu binanın sadece iki modülden oluşturulmuş olması ise yapılar arasında görülen tek farktır. Binanın kuzey dış duvarının, sokağın batısında yer alan 2 No.lu kare yapının kuzey dış duvarıyla aynı hizada olması bu mahallenin Hitit Döneminde ne kadar düzgün planlandığına işaret etmektedir (Resim: 1). Böylece M.Ö. 16. yy.da bu alandaki ilk Hitit yerleşiminin daha önce belirlenmiş olan ve hem mahalleyi hem de binaları kapsayan bir planlamanın sonucunda kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu beklenmedik sonuç Hitit uygarlığının şehir ve

6 Neve 1982, 57 Resim: 23.

şehir planlama anlayışına dair yeni bilgiler sunmaktadır.

2007 yılında en eski Hitit mimarî tabakasının üzerine kurulduğu alanın oluşumuyla ilgili elde edilen bilgileri test etmek 2008 sezonun ikinci hedefi oluşturmaktaydı. Bunun için 295/307 plan karesinin kuzey doğu köşesinde 3x3 m. büyüklüğünde bir sondaj kazılmıştır (Resim: 1-2). 295-296/305-307 plan karelerinin doğusunda yoğunlaştığı görülen bir balçık tabakası bu sondajın en üst seviyesini oluşturmaktadır. Söz konusu balçık tabakası, 2007’de 295/305 plan karesinin batı kısmında açılan sondajda da aynı şekilde görülmüştür. Kalınlığı yaklaşık 60-80 cm. olan bu tabakanın altından taşlı, çok kumlu ve ince yatay tabaklar hâlinde görülen, erozyonla bulunduğu alana getirilmiş moloz tabakalarının varlığı tespit edilmiştir. Bu molozun içerisinde bulunan ve yukarıdan aşağıya doğru azalan seramikler balçık tabakanın üzerinde bulunanlardan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Farklı özelliklere sahip birçok parçanın bulunması bu toprak birikintisinin Hitit Döneminden daha eski bir döneme ait olduğuna dair ilk işaretlerdir. En yakın benzerleri Konya-Karahöyük mühürleri arasında yer alan tunçtan yapılmış bir damga mührün bu toprak içerisinde bulunması (Resim: 5; Buluntu No. 08-101) bu izlenimi doğrulamaktadır. Mührün üzerindeki esas resim yoğun korosyon nedeniyle net olarak görülemez de, etrafındaki süslemelerden Karum-Döneminin geç safhalarına ait olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle Yukarı Şehir’de ilk kez stratigrafik durumu belli olan Hitit öncesi dönemlere ait bir buluntuya rastlanmıştır. Her iki sondajda da açığa çıkarılan seramikler ve 2007’de bulunan *ryton* (Buluntu No. 07- 3738) göz önünde tutulursa, balçıklı tabakanın üzerini kapattığı erozyon molozunun, Hitit yerleşiminin kurulmasından önce, yani M.Ö. 16. yy.dan epey önceki bir dönemden, Boğazköy Yukarı Şehir’de Asur Ticaret Koloni Dönemine ait bir yerleşimden ya da mezarlık alanından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Karum Dönemi buluntularının sonradan bu alanda sık görülen erozyonla gelmiş olma olasılığı pek mümkün değildir. Çünkü sözü geçen balçıklı toprak bu alanda Hitit yerleşiminin M.Ö. 16. yy.ın ikinci yarısında kurulmasından önce nispeten uzun bir süre bir su birikintisi olduğuna ve dolayısıyla daha önce gelmiş olan molozun üzerinin kapanmış olduğuna işaret etmektedir.

2008 yılındaki çalışmalarda elde edilen önemli sonuçlarla bu alandaki kazılar nihaî bir neticeye varmış ve böylelikle noktalandırılmıştır. 2001-2008 yıllarında Sarı kale vadisindeki kazılarla elde edilen Hitit Dönemi ana mimarî tabakalarının ön değerlendirme sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenebilir:

Mimarî	Kuruluşun yaklaşık tarihlendirilmesi ⁷
Yayla kullanımıyla ilgili komlar ⁸	Osmanlı Dönemi (?)
292-294/309-310 plankarelerindeki çok odalı yapı ⁹	M.Ö. 13. yy.ın ilk yarısı
Alanın güneyindeki yamaca yapılmış yapılar ¹⁰	M.Ö.14. yy.ın ikinci yarısı
4, 5 ve 6 No.lu yapılar ¹¹	M.Ö.14. yy.ın ilk yarısı
Atölyeler ¹²	M.Ö. 15. yy.ın ortaları ve ikinci yarı
1 ve 2 nolu kare planlı yapılar; 7 No.lu yapı	M.Ö. 16.yy.ın ikinci yarısı
	M.Ö. 18. ve belki 17. yüzyılın ilk yarısı

Çizelge 1

1.2. Orta Plato¹³

2006 yılından beri 294-297/287-290 plan karelerinde yürütülen çalışmalar ağırlıklı olarak platonun batısındaki Hitit yapıyı incelemek amacıyla devam ettirilmiştir. Yerleşim düzenini de anlamak isteğiyle platonun güneyinde ve doğusunda toplam 4 ayrı sondaj açılmıştır.

2007 yılında 297/288 plan karesinde hemen açma kenarının kuzeyinde

7 Verilen tarihler radiocarbon ölçümlere dayanmaktadır. bkz.: Schoop – Seeher 2006

8 Schachner 2007, 68.

9 Seeher 2002, 74-76 Res. 16-19; Seeher 2003, 7 Abb. 8; Seeher 2004, 61 Abb. 2.

10 Seeher 2003, 10-12 Res. 14. 16; Seeher 2004, 67-69 Res. 15-19.

11 Schachner 2008, 124-126 Res. 8

12 Seeher 2005, 68-72; Seeher 2006, 175-176.

13 Schachner 2009, 31-40.

bulunan özel kapların devamının olup olmadığını anlamak ve bu ünik eserlerin içinde buldukları ortamın bir bütün olarak incelenmesi için ilk önce ağırlıklı olarak 296-297/288-289 plan karelerinin doğu ve güney taraflarında çalışılmıştır (Resim: 6). Üst toprak tabakası kaldırıldıktan sonra 2006 ve 2007 yıllarında da olduğu gibi açmanın tümünü kapsayan bir taş moloz tabakasıyla karşılaşmıştır. Söz konusu taş tabaka Hitit yapı katını ve duvarlarını düzgünce her taraftan kaplamaktadır. Aynı zamanda Bizans Dönemi seramiğinin sadece bu taş tabakasının üzerinde olduğu görülmüştür. Daha önceki yıllarda erozyon tarafından getirilme olasılığı göz önünde tutulduysa da, 2008 yılında özellikle 295/288 plan karesinde erozyonun aslında ulaşamadığı bir alanda da aynı moloz tabakasıyla karşılaşılınca, onun bir ihtimalle Bizans Dönemindeki yerleşim sırasında yamacı sıkılaştırmak amacıyla yapılmış olabileceği ihtimali akla gelmiştir.

Bu taş tabakası kaldırıldıktan sonra özellikle açmanın doğusunda, yani Hitit yapısının güney ve güney doğusundaki alanlarda yangınla tahrip edilmiş Hitit mimarî katisının yoğun bir şekilde sonradan kazılan çukurlarla tahrip edildiği anlaşılmıştır. Yer yer, özellikle duvarları takip eden bu çukurların antik dönemde taş sökmek ya da binanın içinde kalmış araç gereçleri bulabilmek amacıyla kazıldığı görülmektedir.

Yoğun tahribata rağmen Hitit yapısının planı güneydoğu köşesi ile en az dört odadan oluşan bir oda dizisiyle tamamlanabilmiştir (Resim: 6). Yapının duvarlarının daha önceki yıllarda da görüldüğü gibi iki safhalı olduğu açığa çıkarılmıştır. Kurulma safhası bir yangınla tahrip olmuş ve yer yer daha yüksek bir seviyede bulunan yeni duvarların, eskilerinin üzerine aynı plan takip edilerek 2. bir safhada yeniden yapılandırıldığı görülmüştür. Güneydoğudaki odada ikinci safhaya ait ve üzerinde aşağıda bahsedilen özel vazoların da bulunduğu tabanda bazı bölümler açığa çıkarılmıştır.

Binanın ilk safhasına ait sadece çok az buluntuya rastlanmasına rağmen 2008 sezonun bazı buluntuları ışığında daha iyi tarihlendirme yapmak mümkündür. Binanın doğu dış duvarının iç kenarında büyük kral II./III. (?) Tudhaliya'nın (yaklaşık M.Ö. 14. yy. ilk yarısı) mührünü taşıyan bir

bulla bulunmuştur (Resim: 7; Buluntu No. 08-900). Söz konusu eser bizlere tarihsel bir ipucu vermekle birlikte, mührün bazı özellikleri şimdiye kadar henüz bilinmeyen bir uygulamaya işaret etmektedir. Mühür, piramit şeklinde olan kil *bullanın* yan taraflarına da basılmıştır. Bir başka çivi yazılı buluntu ise binanın tamamen tahrip edilmiş batı kısmındaki molazda rastlanmıştır. Tahurwaili adlı büyük kralın mührünü taşıyan bir toprak bağış belgesi bu yapının M.Ö. 15. yy.da kullanıldığına işaret etmektedir (Buluntu-No. 08-962; Resim: 8). Her iki yazılı buluntu 2006 yılında ele geçirilen bir tablet¹⁴ ile 2007, 2008 sezonlarında bulunan *bulla* ve çivi yazılı tablet parçalarıyla beraber değerlendirildiğinde, bu binanın ilk kullanım evresinin yaklaşık M.Ö. 15.yy. in sonundan M.Ö. 14. yy. sonuna dek devam ettiğini göstermektedir¹⁵.

Yukarıda bahsettiğimiz çukurların tahribatına rağmen 2007 yılında 297/288 plan karesinde bulunan ünik kaplara ait birçok parçalara 2008 yılındaki çalışmalarda ulaşılmıştır. Parçaların dağılımından vazoların aslında odanın kuzey duvarına yaslanmış *in situ* olduğu ancak sonraki tahribat yüzünden bazı parçaların yer değiştirdiği anlaşılmıştır. İki vazunun da bulunduğu odada toplam 4 tüm, 1 yarım geniş tabak ve 1 adet kaide dipli pokal şeklinde bir kap yine *in situ* bulunmuştur. Böylelikle 2008 yılındaki çalışmalarla Hitit yapısının güneydoğu odasındaki envanter bir bütün olarak açığa çıkarılmış bulunmaktadır (Resim: 9).

2007 yılında, hemen kuzeydeki odalarda bulunan 80'den fazla kâse ve tabaklarla bu envanterin Hitit başkentinde nadiren ele geçirilen zengin bir seramik envanteri olduğu söylenebilmektedir (Resim: 9). Yapılan ilk analizlerin ışığında söz konusu tabak ve kâselerin Hitit seramik repertuarında çok yaygın olarak bilindiği ve özellikle imparatorluğun geç safhalarında yoğunluk kazanan standart formları temsil ettiği görülmektedir¹⁶. Güneydoğu odada bulunan iki vazo ve kaide dipli pokal şeklindeki kupa ise şimdiye kadar Hitit seramik repertuarında görülmemiş bir formlardır (Resim: 9). Kaide dipli kupa, diğer tabak ve kâselerde olduğu gibi kaba Hitit standart mal grubundan yapılmışsa

14 Wilhelm 2007, 86-88.

15 Bkz. Schachner 2007, 76-79; Schachner 2008.

16 Müller-Karpe 1988; Parzinger - Sanz 1992.

da diğer iki vazı Hattuşa'da daha önce bilinen ancak sadece çok özel kaplar için kullanılan beyaz astarlı ve çok ince beyaz bir hamurdan yapılmıştır (Resim: 9).

Ağız kenarı mazgallarla süslenmiş vazo ise form itibarıyla Eski Hitit Dönemi'nden itibaren Hitit kültüründe bilinen büyük S-profilli vazo tipindedir (Resim: 9)¹⁷. Bu tip vazolar Eski Hitit Döneminde çoğu zaman kabartmalarla süslenmiştir ve kırmızı astarlı hamurdan yapılmıştır. Ancak ilk kez neredeyse tme yakın, beyaz hamurdan yapılmış ve özellikle ağız kenarı tek mazgallarla süslenmiş bu şekilde bir örnek bulunmuştur. şimdiye kadar ağızları mazgallarla süslenmiş vazolardan sadece kırık parçalar bilinmektedir¹⁸. Onların büyük bir çoğunluğu kuleli olduğu için bu tarz vazoların genelinde ağız kenarlarının mazgal veya kulelerle süslenmiş olduğu düşünülmektedir.

Mazgallarla süslenmiş vazının hemen sağında bulunan diğer bir vazo ise Hitit kültüründe henüz benzersizdir. 1,85 m. yüksekliğinde olan vazının alt tarafı ince uzun büyük depo vazolarına¹⁹ benzese de uzun bir boyunla devam eden ve boğa başı şeklinde bir akıtacakla biten üst tarafı niktir (Resim: 10). Boğanın koşum takımlarının olmaması ve boynuzlarının çok dik uzaması bu boğa başını Boğazköy ve Hitit dünyasında bulunmuş olan diğer boğalardan ayırmaktadır. Vazının başındaki akıtacağın dışında dik olan omuzunda doldurma amaçlı kullanılan ikinci bir delik vardır. Bu özelliklere göre boğa başlı vazının libasyon törenlerinde kullanılmış olma ihtimali yüksektir. Belki yanında durduğu mazgallarla süslü vazonun da bu törenler için kullanılmış olabileceği düşünülebilir.

Boğa başlı vazının Hitit dünyasında yakın bir benzeri olmazsa da Eski Hitit Dönemi- İnanđktepe'de bulunan bir vazo bu geleneğin erken bir rneği olmalıdır²⁰. Hatta Kültepe'de Karum Ib tabakasına ait bir evde bulunan bir

17 Schachner 2008, 132, Abb, 29.

18 Boğazköy'den: Aşağı şehir (2. tabaka): Bittel 1958, 31-35 Abb. 34; Yukarı şehir: Parzinger - Sanz 1992, Taf. 60-65; Kuşaklı-Sarissa: Müller-Karpe 2003, 310 Abb. 1.

19 Parzinger - Sanz 1992.

20 Özgüç 1988.

başka vazoyla²¹ da, boğa başlı akıtacağı olan kapların Anadolu kültürlerinde uzun süre kullanılan bir gelenek olduğu görülebilir. Stratigrafik nedenlerden söz konusu özel vazolar diğer tabak ve kâseler gibi Hitit yapısının ikinci kullanım safhasına ve dolayısıyla İmparatorluk Döneminin geç safhalara ait olmalıdır. Aşağı Şehir'in 1b tabakasında bulunan, aynı sanatsal özellikleri taşıyan ve beyaz hamurda yapılmış boğa başlı bir akıtacak bu tarihlendirmeyi doğrulamaktadır²².

Görülen mimarî özellikler, yapının düzgün planlandığını, konumu ve içindeki buluntular da göz önünde tutulduğunda, yapının Hitit şehrinde fark edilen bir önemde olduğunu göstermektedir. Yapı içinde bulunan *bullae* ve çivi yazılı tablet parçaları kırık ve sayıca az olmasına rağmen önemli bilgi vermektedir. Özellikle toprak bağış belgesi ile 2006 yılında bulunan tablet ancak Hitit idarecilerinden ileri gelen bir kişiye ait olmalıdır. Bu değerlendirmeler, yapımızın bir ihtimalle Hitit toplumun önemli kişilerinden birine ait bir köşk olduğunu akla getirmektedir.

Yukarı Şehir'in bu bölgesinin yerleşim dokusunu anlamak amacıyla toplam dört tane sondaj niteliğinde açmada çalışılmıştır. Yukarıda bahsi geçen açmanın hemen doğusunda 298-299/289 plan karelerinde sel akıntısının tahribatına uğradığı için iyi korunmamış Hitit Dönemine ait iki mimarî tabakaya rastlanmıştır. Yoğun tahribat nedeniyle *in situ* her hangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Dolayısıyla tarihlendirmesi ancak genel olarak Hitit Dönemi olarak belirlenebilmektedir.

Alanın güneyinde ise üç sondajdan sadece 298/285-286 plan karelerinde mimarî kalıntılara rastlanmıştır. Diğer iki sondajda ancak erozyon tabakaları kazılmıştır. 298/285-286 plan karelerinde kalın bir taş moloz tabakanın altında iki odadan oluşan küçük bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapının, içinde bulunan seramikler ve bazı küçük buluntuların (Buluntu No: 08-1565) ön değerlendirmesine dayanılarak Bizans Dönemine ait olduğu söylenebilir. Bu sonuç daha önceki yıllarda elde edilen neticeleri doğrularak platoda 1980'li

21 Özgüç 1986, 59-60 Lev. 105. 3a-b.

22 Bittel et alii 1958, 21. 22 Abb. 20.

yıllarda tapınak mahallesinin üzerinde tespit edilen aynı Dönemine ait yerleşim gibi dağınık yapılardan oluşan bir Bizans yerleşiminin olduğunu göstermektedir.

2. Yüzey Araştırmaları²³

Kesikkaya

2008 yılı çalışmaları, 2007 yılında başlatılan sur içi yüzey araştırmasının devamı olarak poternli sur ile Kesikkaya civarında yoğunlaşarak devam etmiştir. Poterneli surun gidişatının araştırılmasının yanı sıra özellikle Kesikkaya üzerinde daha önceden de bilinen kayaya oyulmuş mimarî izleri belgelenmesi 2008 yılı çalışmalarının ana hedeflerinden biri olmuştur. Kesikkaya çalışması 2006-2007 yılında Yenicekele'de geliştirilen sistem kullanılarak ve orta vadede şehir içinde tüm işlenmiş kayaların belgelenmesi hedeflenen bir projenin parçasıdır. Bu projeye ilk kez Hitit başkentinde sıkça görülen kayaya oyulmuş mimarî izler belgelenerek söz konusu kayaların üzerinde ne tür bir mimarînin olduğu incelenmiş ve daha önce iskânda kullanılmadığı düşünülen bu alanların mimarî için kullandığı görülmektedir (Resim: 11).

Mimarî belgeleme çalışmalarının ilk neticeleri ışığında Kesikkaya'nın batı kısmının poternli surun savunma sistemine dâhil edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 11, 12). Poternli sur yeni verilere göre bir kavis çizerek kayaya yaslanmaktadır (Resim: 12). Özellikle Kesikkaya'nın batı kısmının kuzey tarafında basamak şeklindeki yoğun mimarî izleri buraya kayanın üzerine taşıyıcı duvarların kurulduğunu göstermektedir. Bu tarafta özellikle yoğun bir şekilde görülen zıvana delikleri Hitit mimarîsinde esas ana taşıyıcı unsur olan ahşap direklerin burada kayanın üzerine kurulduğu ihtimalini akla getirmektedir. Kesikkaya'nın doğu kısmının yüzeyinin düzensiz ve muhtemelen Geç Antik Dönemlerde taş ocağı olarak kullanılmış olması nedeniyle sadece kayanın kuzeybatı ve doğu taraflarındaki dış kenarında duvar izlerinin olduğu görülmektedir.

23 Çalışmalar, Münster Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. R. Dittmann ve 6 kişilik ekibi tarafından yürütülmektedir; 2007 yılı çalışmalar için bkz.: Schachner 2008, 136-142; Schachner 2009, 46-48, 48-53.

Kesikkaya'nın doğusunda Th. Makridi tarafından açılan bir çukur içerisinde henüz fark edilmemiş birçok işlenmiş büyük taş *in situ* tespit edilmiştir. Söz konusu taşlar büyük bir ihtimalle birbirine paralel iki duvara ait olup Kesikkaya'nın bu tarafında kayaya ilintili, ancak kısmen doğusundaki moloz topraklıkların altında kalan büyük bir yapının olduğunu göstermektedir.

3. Jeolojik Araştırmalar

2007'den itibaren Hattuşa'nın kurulduğu bölgenin jeolojisi ve şehir yapılarının ana inşaat malzemesi olan taşların kullanımını daha iyi anlayabilmek amacıyla Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Jeoloji Bölümü ile Bern Üniversitesi, Jeoloji Bölümü'nce ortaklaşa yapılan disiplinler arası bir araştırma programı devam etmektedir.

3.1. Yenicekale'de Kozmojenik Yaş Tayini Uygulamaları (2007 – 2008)²⁴

Yüzeylemiş herhangi bir kaya yüzeyine nüfuz eden kozmojenik ışınlar, mineral atomlarında nükleer reaksiyonlara neden olurlar. Bu reaksiyonların sonucunda kozmojenik radyonüklidler oluşur (Lal, 1988). Radyonüklid miktarı, kütle spektrometre metodu ile ölçüldüğü takdirde, yüzeyin kozmojenik ışın yağmuruna maruz kaldığı zamanın hesaplanmasında kullanılır. ¹⁰Be, ¹⁴C, ²⁶Al ve ³⁶Cl izotoplarının ve ³He ve ²¹Ne duraylı izotoplarının yarı yaşam süreleri kullanılarak, farklı birçok kayaç türünün, 0 ila 5 milyon sene arasında, kozmojenik yaş tayinleri yapılabilmektedir (Ivy-Ochs ve Kober, 2008).

Yeryüzü şekillerinin oluşum yaşlarına sayısal veri sağlayan kozmojenik yaş tayini yönteminin geniş uygulama alanları bulunmaktadır (Gosse ve Phillips, 2001). Buzulların aşındırdığı yüzeyler ile moren sırtlarındaki blokların yüzeyleme zamanlarının belirlenmesi yoluyla buzul ilerleme evrelerinin saptanması (örneğin Ivy-Ochs vd., 2008a); volkan lavlarının

24 Yrd. Doç. Dr. Naki AKÇAR, Institut für Geologie, Universität Bern, Baltzerstrasse 1, 3012 Bern/Schweiz, akcar@geo.unibe.ch. Yenicekale'de kazı çalışmaları için bkz. Schachner 2008, 114-120.

yüzeye çıkış zamanlarının belirlenmesi (Licciardi vd., 1999); heyelanlar (Ivy-Ochs vd., 2008b); ve fay aynalarındaki hareket oran ve sıklığının belirlenmesi (Benedetti vd., 2003) kozmojenik yaş tayin metodunun uygulama alanlarından bazılarıdır. Kozmojenik yaş tayin metodunda gerçekleşen ilerlemeler, arkeolojideki yaşlandırma problemlerinin bu yöntem ile çözülme olasılığını yükseltmektedir (Akçar vd. 2008).

Yenicekale'deki duvarların örülmesinde kullanılan yapı taşlarının inşa tarihinin belirlenmesi için ana kayadan, kuzeybatı ve güneydoğu duvarlarından birer numune alınmıştır. Bu numuneler, ^{36}Cl izotopu hızlandırılmış kütle spektrometre analizleri (HKS) için ETH Partikül Fizik Enstitüsü'nde Dr. Naki Akçar ve Dr. Susan Ivy-Ochs tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan numunelerin HKS ölçümleri de Dr. Vasily Alfimov tarafından tamamlanmıştır.

Analizlerden elde ettiğimiz sonuçlarda numunelerdeki ^{36}Cl izotopu konsantrasyonunun oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da analizleri yapılan 3 numuneden elde edilen sonuçlar kullanılarak herhangi bir kozmojenik yaş hesaplamasına imkân vermemektedir. Ancak, bu yüksek konsantrasyonlar kozmojenik ^{36}Cl izotopunun Yenicekale'de oluşum oranlarının ana kayada derinlikle olan değişimin modellenmesi sonucunda, Hititler'in platformu oluştururken ana kayadan sadece 2-3 metre kadar bir kaya kütlelerini işleyerek tıraşladıklarını göstermektedir. Bu miktar ise, duvarda kullanılan yapı taşlarının toplam hacmi düşünüldüğünde, duvarı örnek için gereken miktardan daha azdır. Sonuç olarak, Hititler ana kayanın işlenmesi sırasında duvar için yapı taşı üretmiş olsalar bile bütün duvarı için örnek için başka yerlerden de yapı taşları getirmişlerdir. Aynı yaklaşım kuzeybatı ve güneydoğu duvarlarındaki yapı taşlarından alınan iki numuneye de uygulandığı zaman bu yapı taşlarının çıkarıldıkları taş ocaklarında yüzeye çok yakın (<2m.) seviyelerden geldiğini göstermektedir. Bu ilk sonuçlar Dr. İsmail Ömer Yılmaz ve Prof. Dr. Demir Altınar tarafından sürdürülen detaylı karbonat petrografisi mikrofasiyes analizlerinin ilk sonuçları ile örtüşmektedir.

3.2. Hattuša, Yenicekale´de Jeolojik Uygulamalar ²⁵

2007-2008 yıllarında Yenicekale´de yüzlek veren ana kaya kireç taşı mostrası incelenmiş, bu mostra boyunca tabaka tabaka detaylı kesit ölçülmüş ve yaklaşık her tabakadan örnek alınmıştır. Ayrıca da yapı taşları da incelenmiş ve çoğu örneklenmiştir. Karşılaştırılabilmesi için Yenicekale´nin civarındaki diğer kireç taşı mostraları incelenmiş ve örnekler toplanmıştır. Toplam 90 örnekten ince kesit hazırlanarak ve mikroskop altında incelenerek sedimantolojik ve paleontolojik analizleri yapılarak ana kaya ve yapı taşları hakkında ön sonuçlar elde edilmiştir. Paleontolojik ve sedimantolojik analizler şu aşamada mikrofasiyes tiplerinin ortaya konulmasını ve ana kaya ile yapı taşlarının mikrofasiyeslerinin karşılaştırılmasını içermektedir. Bu karşılaştırma yapı taşlarının ana kayadan türetilip türetilmediğini irdeliyecek ve bir sonraki aşamada muhtemel kaynağının tespitine yardımcı olacaktır.

Mikrofasiyes ve paleontolojik analizler sonucu yapı taşları içerisinde ana kayadan farklı mikrofasiyes ve mikrofosil topluluklarına sahip olan örnekler tespit edilmiştir. Ana kaya genelde sığ deniz oolitlik/foraminiferal tanetaşı/vaketaşı mikrofasiyeslerini sunmakta olup Kimmeridciyen yaşlıdır. Benzer tipte fasiyesler yapı taşlarında da gözlenmiştir. Fakat yapı taşları içerisinde rastlanan kireç çamurtaşı, pelajik oolit tanetaşı/vaketaşı fasiyesleri Yenicekale yüzlek veren ana kaya içerisinde gözlenmemiştir. Ana kaya ile aynı biyostratigrafide olmayan kireçtaşından türetilmiş yapı taşlarının varlığı ve fasiyes farklılıkları en azından bazı yapı taşlarının bu ana kayaya ait olamayacağını göstermektedir. Yaklaşık 1 km.den fazla uzaklıkta, doğusunda yer alan mostralardan getirilmiş olması muhtemeldir. Yapı taşlarının ebadı yaklaşık 1m³ civarındadır. Ana kayadaki tabakaların çoğunluğu bu ebadı geçmemektedir. Bu da yapı taşlarının ana kayadan rastgele ve şans eseri seçilmediği düşüncesini desteklemektedir.

25 Çalışmalar Prof. Dr. D. Altın ve Doç. Dr. Ö. Yılmaz (ODTÜ, Department of Geology Engineering, 06531, Ankara) tarafından yürütülmektedir. Yenicekale için bkz.:Schachner 2008, 114-120.

ETH, Zürich, Partikül Fiziği Enstitüsü'nde Dr. Naki Akçar, Dr. Susan Ivy-Ochs ve Dr. Vasily Alfimov tarafından Yenice kale yapı taşları üzerinde yapılan ³⁶Cl izotopu konsantrasyonu modellemesi çalışmasından elde edilen sonuçlar yapı taşlarının hazırlanması aşamasında araştırmacıların Yenice kale ana kayanın üst seviyesinden sadece 2-3 metre kadar bir kaya kütlelerini işleyerek tıraşladıklarını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda kullanılan yapı taşları, toplam hacmi düşünüldüğünde, ana kayayı taşıyıp buradan çıkacak malzeme ile temeli ve duvarı oluşturmak için gereken miktardan daha azdır. Bu da ana kayanın işlenmesi sırasında duvar için yapı taşı üretmiş olsalar bile bütün duvarı örmek için başka yerlerden de yapı taşlarının getirildiğini göstermekte ve yukarıda tarif edilen sonuçlarımızla örtüşmektedir.

4. Jeofizik Çalışmaları²⁶

2006 yılından beri devam eden jeofizik çalışmalar 2008 yılında Aşağı Şehir'de yoğunlaşarak bölgenin taranması neredeyse tamamlanmıştır (Resim: 12, 13). Çalışmalar Aşağı Şehrin güneyinde, poternli sur ile 1960'lı yıllarda kazılan alanın arasında, ve Maabet alanın kuzeyinde Budaközü Nehri'nin kuzey kenarına kadar olan bölgede gerçekleştirilmiştir. Boğazköy'de jeofizik yöntemlerin uygulanışında daha önce de görülen, jeolojik altyapıdan ve bazı bölgelerde mimarînin çok derinlerde olmasından kaynaklanan sorunlara rağmen her iki bölgede de önemli bilgiler elde edilmiştir.

Poternli surun esas gidişatının tespiti ve daha önce tahmin edilen güzergâhından farklı olarak daha doğuda yer aldığı anlaşılmıştır Kesikkaya civarında ulaşılan en önemli sonuçtur (Resim: 12). Ayrıca jeo-magnetik yöntemiyle elde edilen sonuçlar ile geleneksel metotlarla yapılan yüzey araştırmalarının sonuçları birbiriyle karşılaştırıldığı zaman Kesikkaya'nın batı, kuzey ile doğu çevresinde yoğun ve büyük bir ihtimalle kısmen de arıtsal olabilecek bir mimarînin varlığına işaret etmektedir. Tüm bir plan görülmezse de dik açıda kesişen hatları söz konusu mimariye ait olduğu

26 Çalışmalar Kiel Üniversitesi öğretim üyesi Dr. H. Stümpel ve ekibi tarafından yürütülmüştür (Schachner 2009, 40-47).

düşünülmektedir. İlk neticelerin ışığında alanın kuzeyindeki kazılan yapılar ile poternli sur arasındaki alanın kuzeydeki yapılara benzer tarzda bir mimarisinin olduğu düşünülmektedir. Bu neticelere dayanarak önümüzdeki yıllar için yeni bir çalışma programı geliştirilmiştir.

Gezi yolun kuzeyi ile Budaközü arasındaki alanlar ağırlıklı çalışılan ikinci bölgedir (Resim: 13). Özellikle sur duvarının güzergâhı net bir şekilde jeomagnetik resimlerde görülmektedir. Ancak alanın kuzeyinde surun beklenenden çok farklı bir güzergâhtan devam etmekte olduğu görülmüştür. Özellikle “Abschnittsmauer” olarak adlandırılan surun, yaklaşık 90°'lık keskin bir virajla güneydoğuya doğru dönmesi beklenmedik bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Bu duvar büyük bir ihtimalle hemen doğuda yer alan Mihraplıkaya'ya bağlanmış olmalıdır. Ancak söz konusu alanda Hitit surunun Horasan harçla yapılan bir duvarla kesildiği hem arazide hem de jeomagnetik sonuçlarında görülmektedir. Aşağı Şehrin kuzey dış duvarı ise beklenmedik bir şekilde “Abschnittsmauer”'le birleşmeyerek direk doğuya doğru devam etmektedir (Resim: 13). Duvarın devamının olduğunu tahmin ettiğimiz alan ise çok dik bir yamaç olduğu için jeofizik yöntemler burada kullanılamamıştır. Ancak söz konusu yamacın dibinde yer alan bir kayanın üzerindeki işlenme izleri büyük bir ihtimalle duvarın buradan geçtiğini göstermektedir.

Aşağı Şehir'de elde edilen verilere bir bütün olarak bakıldığında özellikle sur duvarlarının gidişatlarındaki değişiklikler en önemli sonuç olarak göze çarpmaktadır (Resim: 13). Surlarla çevirilen alanlarda net bir planlama şekli ya da bina planı seçilememesine rağmen Kesikkaya'nın çevresindeki izler ile gezi yolunun kuzeyindeki bölgelerde görülen izler arasındaki bir fark gözlenmektedir. Bu fark her iki bölgenin değişik bir strüktüre sahip olduğuna işaret etmektedir. İlk hipotez olarak Kesikkaya'nın çevresinde nispeten anıtsal bir mimarînin bulunabilmesine karşın kuzeydeki alanlarda, daha küçük çaplı bir yerleşimin olduğu söylenebilmektedir.

Çamlıbel Tarlası'nda, ikinci dönem kazı çalışmaları, 26 Haziran-3 Ağustos 2008 tarihlerinde arasında yürütülmüştür.²⁸ Çalışmaların büyük kısmı yerleşmenin iki geç evresinde gerçekleştirilmiştir. Bu iki evreden eski olanında geçen yıl açığa çıkarılan, taş temel üzerine kurulmuş iki büyük dikdörtgen planlı bina, 2008 sezonunda daha detaylı bir şekilde incelenebilmiştir. Bu yapılardan güneyde olanının duvarlarının büyük dere taşlarından yapıldığı ve tek sıralı olduğu anlaşılmıştır. Bu yapının 2.70-3 m. genişliğindeki odaları, sanki kendi temel duvarlarına sahip olan, birbirinden bağımsız iki ayrı ünite gibi gözükmektedir (Resim: 14). Binanın kuzeybatı köşesindeki yassı taş döşemeli alan ise, büyük ihtimalle giriş kısmı olmalıdır. Bu yapının güney kısmında küçük hücreli bir ek bina tespit edilmiştir. Bu ek binanın güneyinde açığa çıkarılan, uzun tek sıralı taştan oluşan duvarın ise, en geç tabakada tespit edilen çevre duvarının daha eski versiyonu olduğu düşünülmektedir.

Bu alanın kuzeyinde yer alan ve kısmen 2007 yılı kazı sezonunda incelenen, büyük ve yangın geçirmiş başka bir yapının içinde, henüz sonuçlanmamış olan çalışmalar, bazı ilginç veriler ortaya çıkarmıştır (Resim:15). Bu yapının kuzey kısmının tamamen kerpiçten inşa edildiği ve bu mimaride kerpiç tuğlaların değil, kötü korunmuş bir kil harç içine yerleştirilmiş büyük biçimsiz kerpiç blokların kullanıldığı anlaşılmıştır. Tamamı 9.10 m. uzunluğunda olan bu evin, batı kesimi erozyon nedeniyle yok olduğu için, genişliği tam olarak bilinmemektedir. Burada görülen garip kerpiç ve taş mimarî karışımının nedeninin ise, bu binanın yamacı keserek oturtulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Arazideki doğal eğimden dolayı, binanın sadece yer altında kalan kısımlarının taştan, yüzeyde duran bölümlerinin ise kerpiçten inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Bu yapının hem iç hem de dış kısmında yanmış kerpiçten oluşan kalın

27 Dr. Ulf-Dietrich SCHOOP ve Esra SCHOOP M.A., School of History, Classics, and Archaeology, University of Edinburgh, Old High School, 12 Infirmary Street, Edinburgh EH1 1LT, İNGİLTERE, e-mail: Ulf.Schoop@ed.ac.uk

28 Çamlıbel Tarlası kazısı 2007 yılı sonuçları için, bkz. Schoop 2008.

bir moloz tabakası tespit edilmiştir. Bu moloz bir taban serisinin üzerini kaplar vaziyettedir. Bu tabanların üstten itibaren üç tanesinin sıkıştırılmış kilden yapıldığı ve onların altında bir seri kalın kireç tabanların bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlardan sadece bir tanesi kaldırılmış ve altta en az üç tabaka daha olduğu görülmüştür. Bu şimdiye kadar Çamlıbel Tarlası mimarisi içinde kireç kullanımını gösteren tek kanıttır. Ev çok güçlü bir yangınla tahribat görmesine rağmen, içinde herhangi bir *in situ* buluntuya rastlanamamıştır. Bu yapının kuzey bölümünde tabanların içinde iki büyük sığır kemiği bulunmuştur. Onun yanında çok sayıda içleri yanmış küllü bir dolgu ile doldurulmuş ve çoğu yapının kuzey yarısında bulunan, 10-25 cm. çapında yuvarlak çukur yerleri tespit edilmiştir. Yarım daire şeklinde düzenli bir biçimde sıralanmış olan bu çukur yerleri ya bahsedilen bu iki büyük kemiğin etrafını ya da boş alanları çevreler vaziyettedir. Bu çukurların derinlikleri 3-4 cm. ölçülerinde olduğundan bunların direk yerleri olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle yanmış organik bir maddeden oluşan bu dolgular da kemikler gibi tabanın içine gömülmüş ve yüzeyleri kapatılmış vaziyettedirler. Bu kireç tabanların üzerinde iki adet büyük boyutlu ve üst yüzeyleri yassılaştırılmış ağır taşlar tespit edilmiştir. İşlenmiş olan ve yapı yangın geçirene kadar kullanımda olduğu anlaşılan bu taşların direk yatağı olarak mı kullanıldığı ya da farklı bir amaca mı hizmet ettiği anlaşılamamıştır.

Yukarıda bahsedilen buluntular söz konusu yapının özel bir karakteri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Çamlıbel yerleşiminde sadece bu yapının yangın geçirmiş olması ve yangından önce içinin boşaltılması da oldukça ilginçtir. Bu yangının, bir kaza ya da bir düşman saldırısı nedeniyle değil, tam tersi bu evin manevî varlığını bitirmek amacıyla, ritüel bir hareket olarak gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu yanmış evin özellikleri, Konya Ovası ve Kapadokya Bölgesi Neolitikinden bilinen çok daha eski gelenekleri hatırlatmaktadır. Kuzey Anadolu'nun Geç Kalkolitikine yabancı gibi gözükken bu bulgular, bu dönem hakkında bilgilerimizin ne kadar kısıtlı olduğunu bize bir kez daha göstermektedir.

Çamlıbel Tarlası Yerleşimi'nin en geç evresinde ise, 2007 yılında bulunan

taş döşemeli yapının batısında, 4.70 m. genişliğinde olan ve aynı doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı başka bir yapı daha tespit edilmiştir. Bu iki binanın arasında 6.20 m. kalınlığında açık bir avlu alanı ortaya çıkarılmıştır. Bu avlunun güney sınırının taş bir duvarla kapatıldığı ve bu duvarda yassı taş döşemeli bir giriş bölümü olduğu anlaşılmıştır. Avlunun güneydoğu köşesinde büyük boyutlu (2.00 × 2.30 m.), kare biçiminde ve yüzeyi kırık çanak çömlek parçalarıyla döşenmiş olan bir fırın tespit edilmiştir. Değişik günlük aktivitelerde kullanıldığı düşünülen bu avluda, kırılmış vaziyette değişik boyutlarda kaplar, taş âletler ve üzerinde dövme izleri görülen çok sayıda dere taşları ele geçirilmiştir. Ayrıca bütün alanda kırık bakır cüruflar bulunmuştur.

Avlu alanını sınırlayan duvarın hemen güney kısmında yan çeperleri ısı nedeniyle sertleşmiş olan küçük bir çukur bulunmuştur (çap: 15 cm., derinlik: 12 cm.). Benzer çukurlar (cüruf parçaları ile birlikte) geçen yılki çalışmalarda, üç yerleşim tabakasında da, yapıların etrafında tespit edilmişti. Büyük ihtimalle bu çukurlar bakır cevherini işlemek amacıyla kullanılmış olmalıdır (*bowl furnaces*). Bu avluda söz konusu çukurlar içinde üretilen cüruflar eziliyor ve içindeki metal damlalar hâlindeki bakırlar toplanıyordu. Bütün bu veriler ışığında Çamlıbel Tarlası'nda yerleşim içinde basit bir teknoloji ve bir konutsal endüstri olarak yoğun bir metal üretimi olduğu söylenebilir. Şimdiye kadar maden filizinin kaynağının nerede olduğu ve metalin sonraki işlenme aşamalarının nasıl gözüktüğü hakkında yeterli bilgi edinilememiş ve pota buluntularına da rastlanmamıştır.

Geçtiğimiz yıl gibi bu yıl da yerleşme alanının içinde bazı mezarlar açığa çıkarılmıştır. Bunlar yine daha önce olduğu gibi çocuklara aittir. Çamlıbel Tarlası'ndaki toplam altı çocuk mezarından üçü, içinde bebek iskeleti bulunan çömlek mezar tipindedir. Bu mezarların tamamında iskeletlerin bazı büyük kemikleri eksiktir ve kemikler her zaman dağılmış durumdadır. Kapların ağız kısımları başka bir çömlek ile çok sıkı bir şekilde kapatılmış vaziyettedir. Onun tersine yaşça daha büyük olan çocuklar çömleksiz ve hocker pozisyonda gömülmüşlerdir. Yetişkinlere ait herhangi bir mezara ise

henüz rastlanamamıştır. Bunlar büyük ihtimalle yerleşim dışında gömülmüş olmalıdır. Şimdiye kadar elde edilen bilgiler, Çamlıbel Tarlası'nda yaşayan topluluğun, çeşitlilik gösteren ve yaş faktörünün önemli bir rol oynadığı ölü gömme geleneklerine sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Çanak çömlek ve sileks buluntuları dışında, geçen yıl olduğu gibi, küçük buluntuların miktarı oldukça azdır. Yine az sayıda çizi bezemeli kaplara ait parçalar bulunmuştur. Bu parçaların içinde tamamı dolgu bezeme ile kaplı olan büyük bir çömlek parçası özellikle ilginçtir. Çoğunluğu delici ve dikiş iğneleri parçalarından oluşan az sayıda metal nesnelere de bulunmuştur. Yerleşimin en geç evresine ait olan, sadece 7.6 cm. uzunluğundaki, üçgen biçimli küçük bir hançer oldukça dikkat çekicidir.

Bu yılki çalışmalarda ele geçirilen en önemli buluntu ise kaba katkılı bir kilden yapılmış ve alttaki ucu kırılmış olan bir dökme kalıbıdır (15.8 × 9.6 × 6.0 cm.). Bu nesnenin üst kısmında iki çukur alan bulunmaktadır. Bu çukurlardan birinin, onu sıcakken tutabilmek amacıyla kullanıldığı, diğeri ise disk biçiminde bir idole ait olan negatif olduğu anlaşılmıştır. Vücudun ortasında U şeklinde bir kabartı bulunmaktadır. İnce bir boyun üzerinde yarım ay şeklinde olan baş kısmı bulunmaktadır. Baş kısmının ortasında bulunan derin deliğin amacı ise dökümden sonra delik bırakan bir çubuğun yerleştirilmesi içindir. Halka idoller çoğunlukla Güneydoğu Avrupa'da Geç 5. binyıl ve Erken 4. binyılda yaygın olan bir buluntu türüdür²⁹. Kuzey Anadolu'ya ait olan bir halka idol grubu da bilinmektedir. Bu kalıp bize, bu tipteki idollerin yayılım alanının doğu kenarındaki Kuzey Anadolu'da, sadece kullanıldığını değil, aynı zamanda da üretilmiş olduğunu göstermektedir.

Çamlıbel Tarlası'nda şimdiye kadar bitki tohumlarından ölçülmüş dört adet C14 tarihi bulunmaktadır.³⁰ Bir çifti en geç yerleşmeye ait, diğeri ise en eski tabakalara ait tabanlardan alınmış olan bu tarihler yerleşmeyi açık bir şekilde 4. binyılın ortasına tarihlemektedir (3590-3470 BC cal). Bu veri, daha önce daha eski bir döneme ait olduğu düşünülen tarihlemeyi

29 Bkz. Maran 2000; Todorova, Vajsov 2001, 66-69; Zimmermann 2007.

30 Schoop v.d. 2009. Çamlıbel Tarlası'nın AMS tarihlemeleri Australian Institute of Nuclear Science and Engineering (Grant 08097) tarafından desteklenmiştir.

düzeltilmektedir. Şimdi ilginç bir durum olarak Çamlıbel Tarlası kronolojik açıdan Çadır Höyük'ten gelen radyokarbon tarihlerine göre belirlenen Alishar tipi Kalkolitik ile çağdaş gibi gözükmektedir. Alishar ve Çadır Höyük sadece 60 km. uzaklıkta olmalarına rağmen değişik özellikler gösteren Kalkolitik kültüre sahiptirler³¹. Bu durum Kuzey Anadolu'nun Geç Kalkolitik Dönem boyunca düşünüldenden çok daha büyük kültürel çeşitliliklere sahip olan bir bölge olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

AKÇAR, N., IVY-OCHE, S., SCHLÜCHTER, C. 2008, Application of in-situ produced Terrestrial Cosmogenic Nuclides to Archaeology: A schematic review. *Quaternary Science Journal (Eiszeitalter und Gegenwart)* 57, 2008, 226-238.

BENEDETTI, L., FINKEL, R., KING, G., ARMİJO, R., PAPANASTASSIOU, D., RYERSON, F. J., FLERİT, F., FARBER, D., STAVRAKAKİS, G. 2003, Motion on the Kaparelli fault (Greece) prior to the 1981 earthquake sequence determined from Cl-36 cosmogenic dating. *Terra Nova* 15, 2003, 118-124.

BITTEL, K., NEVE, P., FISCHER, F., BERAN, T., OTTEN, H. 1958, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1957. *MDOG* 91, 1958, 1-84.

EKİZ, H. 1996, Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri'nde bulunan bazı tanrı heykelcikleri. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı (Ankara 1997)* 161-172

ERKANAL, H. 1977, Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien (München 1977)

GOSSE, J. C., PHILLIPS, F. M. 2001, Terrestrial in situ cosmogenic nuclides: theory and application. *Quaternary Science Reviews* 20, 2001. 1475-1560.

HAUPTMANN, A., ÜNSAL Y. 2000, Lime Plaster, Cement and the First

31 Steadman v. d. 2007; Steadman v. d. 2008.

Puzzolanic Reaction, *Paléorient* 26,2, 61–68.

HAUPTMANN, H. 1969, Die Grabungen in der prähistorischen Siedlung auf Yarikkaya, in: K.Bittel, H.G. Güterbock, H. Hauptmann, H. Kühne, P. Neve W. Schirmer, *Boğazköy IV. Funde aus den Grabungen 1967 und 1968* (Berlin 1969) 66-69.

IVY-OCHS, S., KOBER, F. 2008, Surface Exposure Dating with Cosmogenic Nuclides. *Quaternary Science Journal* (Eiszeitalter und Gegenwart) 57, 2008, 179-209.

IVY-OCHS, S., KERSCHNER, H., REUTHER, A., PREUSSER, F., HEINE, K., MAISCH, M., KUBÍK, P. W., SCHLÜCHTER, C. 2008, Chronology of the last glacial cycle in the European Alps. *Journal of Quaternary Science* 23, 2008, 559-573.

IVY-OCHS, S., POSCHINGER, A. V., SYNAL, H.-A., MAISCH, M. Baskida, Surface exposure dating of the Flims landslide, Graubünden, Switzerland. *Geomorphology*, in press.

LAL, D. 1988, In situ - Produced Cosmogenic Isotopes In Terrestrial Rocks. *Annual Review Of Earth And Planetary Sciences* 16, 1988, 355-388.

LICCIARDI, J. M., KURZ, M. D., CLARK, P. U., BROOK, E. J. 1999, Calibration of cosmogenic He-3 production rates from Holocene lava flows in Oregon, USA, and effects of the Earth's magnetic field. *Earth And Planetary Science Letters* 172, 1999, 261-271.

MARAN, J. 2000, Das ägäische Chalkolithikum und das erste Silber in Europa, in: C. Işık (ed.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches. Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag. Asia Minor Studien* 39 (Bonn 2000) 179-193.

MÜLLER-KARPE, A. 1988, Hethitische Töpferei der Oberstadt von attuşa, *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 10 (Marburg 1988)

NEVE, P. 1982, Büyükkale. Die Bauwerke. Grabungen 1954-1966, *Boğazköy-attuşa* 12 (Berlin 1982)

ÖZGÜÇ, T. 1986, Kültepe-Kaniş II (Ankara 1986).

ÖZGÜÇ, T. 1988, İnandıktepe, Eski Hitit çağında önemli bir kült merkezi (Ankara 1988)

PARZINGER, H., SANZ, R. 1992, Die Oberstadt von attuşa. Hethitische Keramik aus dem zentralen Tempelviertel. Funde aus den Grabungen 1982-1987, Boğazköy->attuşa 15 (Berlin 1992)

SCHACHNER, A. 2007, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2006, AA 2007/1, 67-93

SCHACHNER, A. 2008, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2007, AA 2008/1, 113-161

SCHOOP, U. 2005, Das anatolische Chalkolithikum. Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten (Remshalden).

SCHOOP, U.-D., 2008, Ausgrabungen in Çamlıbel Tarlası 2007, in: A. Schachner, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2007, Archäologischer Anzeiger 2008, 148-157.

SCHOOP, U., SEEHER, J. 2006, Absolute Chronologie in Boğazköy->attuşa: Das Potential der Radiokarbonaten, in: D.P. Mielke, U.-D. Schoop, J. Seeher (Hrsg.), Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie, Byzas 4 (Istanbul 2006) 53-76

SCHOOP, U.-D., GRAVE, P., KEALHOFER, L., JACOBSEN, G., 2009, Radiocarbon Dates from Chalcolithic Çamlıbel Tarlası, in: A. Schachner, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2008, Archäologischer Anzeiger 2009, 21-72.

SEEHER, J. 2002, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2001, AA 2002/1, 59-78

SEEHER, J. 2003, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2002, AA 2003/1, 1-24

SEEHER, J. 2004, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2003, AA 2004/1, 59-76

SEEHER, J. 2005, Die Ausgrabungen in Boğazköy->attuşa 2004, AA 2005/1, 63-80

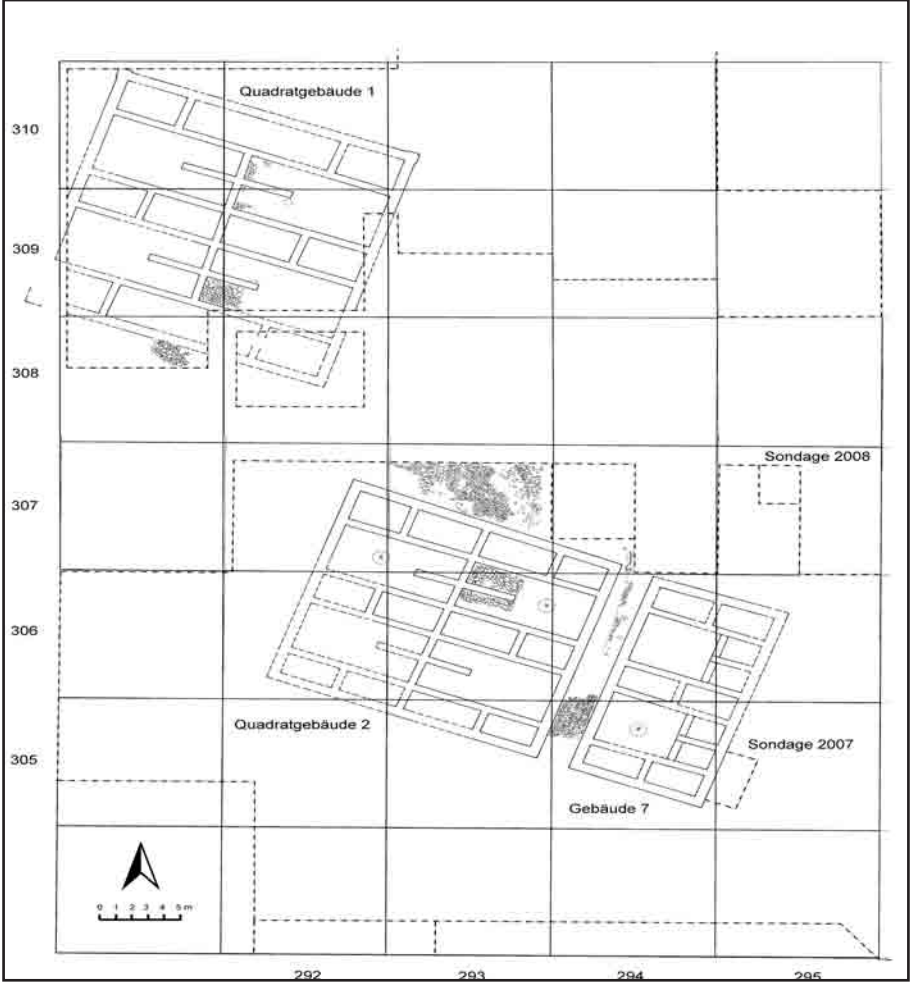
SEEHER, J. 2006, Die Ausgrabungen in Boğazköy-attuşa 2005, AA 2006/1, 171-187

STEADMAN, S.R., MCMAHON, G., ROSS, J. 2007, The Late Chalcolithic at Çadır Höyük in Central Anatolia, *Journal of Field Archaeology* 32, 385-406.

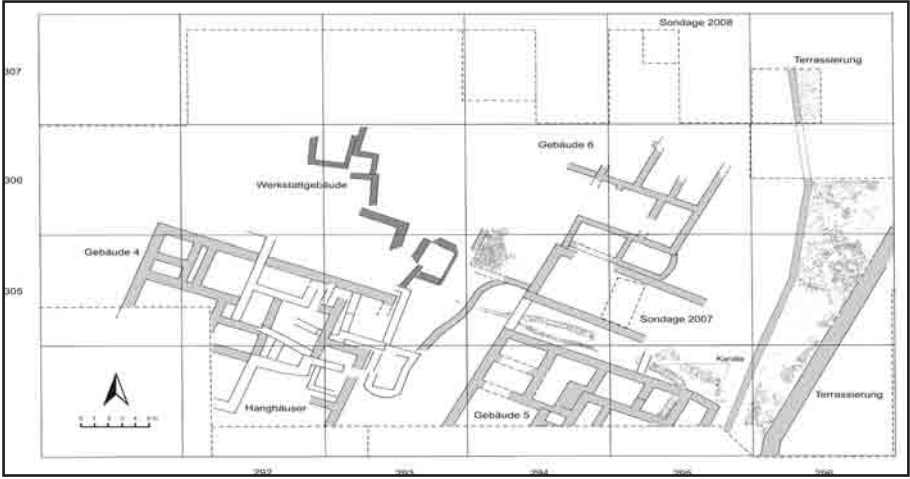
STEADMAN, S.R., ROSS, J.C., MCMAHON, G., GORNY, R.L., 2008, Excavations on the north-central plateau: the Chalcolithic and Early Bronze Age occupation at Çadır Höyük, *Anatolian Studies* 58, 2008, 47-86.

TODOROVA, H., VAJSOV, I. 2001, Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. *Prähistorische Bronzefunde XX.6* (Stuttgart 2001).

ZIMMERMANN, T. 2007, Anatolia and the Balkans, once again - ring-shaped idols from western Asia and a critical reassessment of some 'Early Bronze Age' items from İkitiztepe, Turkey, *Oxford Journal of Archaeology* 26.1, 2007, 25-33.

Resim 1: Boğazköy-Hattuša, Sarı kale vadisindeki en eski Hitit tabakası.

Resim 2: Boğazköy-attuşa, Sarıkale vadisinde Hitit tabakaları.

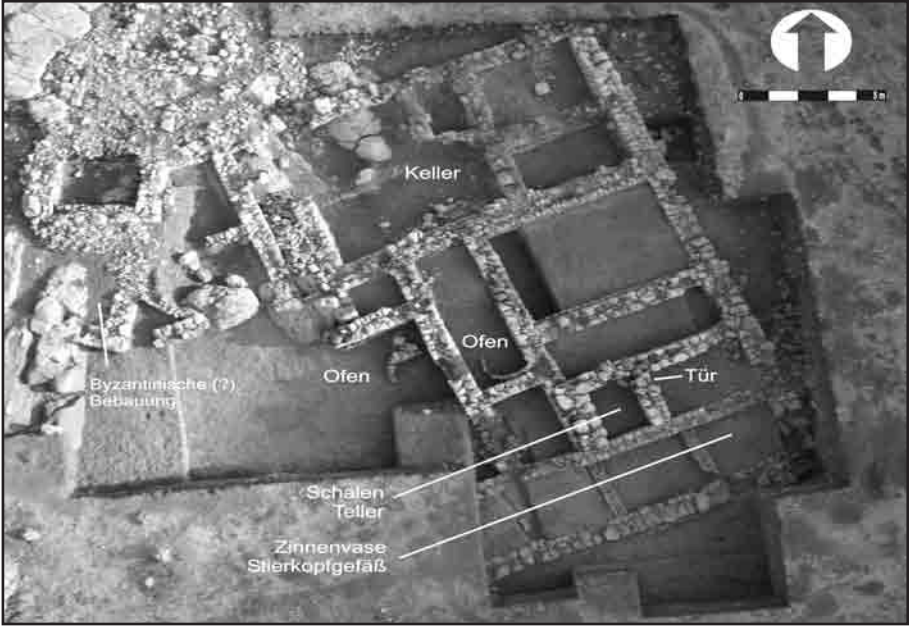
Resim 3: Boğazköy-attuşa, Sarıkale vadisinde bulunan insan figürü.

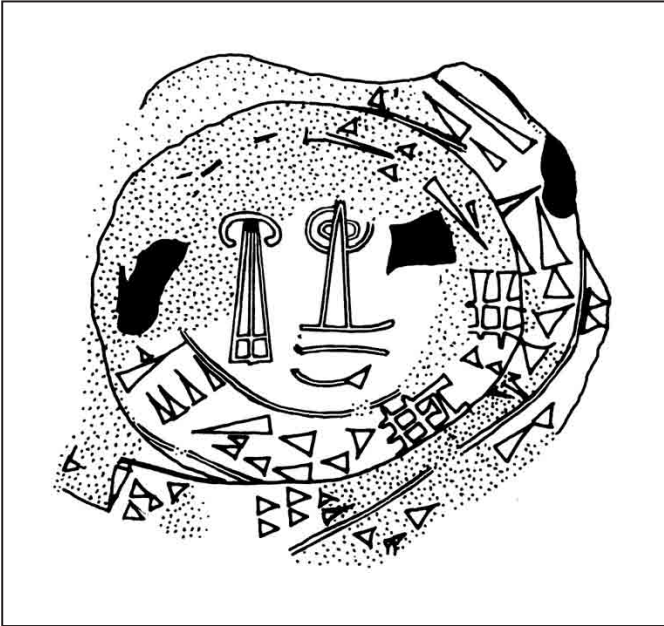
Resim 4: Boğazköy-Hattuša, kabartmalı keramik parçası.

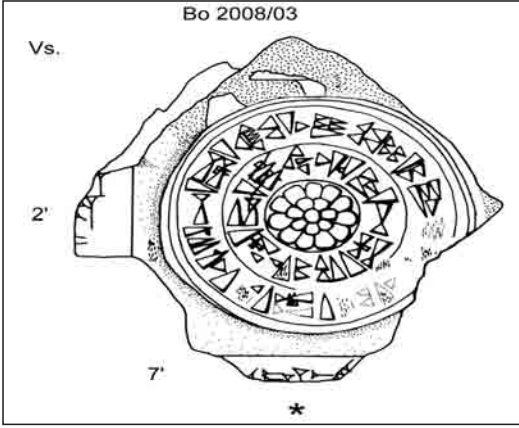
Resim 5: Boğazköy-Hattuša, tunçtan damga mühür.

Resim 6: Boğazköy-Hattuša, Orta plato açığa çıkartılan Hitit dönemine ait büyük yapı.

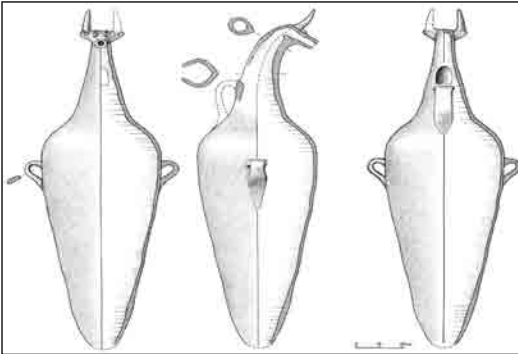
Resim 7: Boğazköy-Hattuša, II./III. Tudhaliya'nın mühürü taşıyan bulla.

Resim 8: Boğazköy-Hattuša, Tahrūwaili adlı kralın mülhürünü taşıyan toprak başış belgesi.

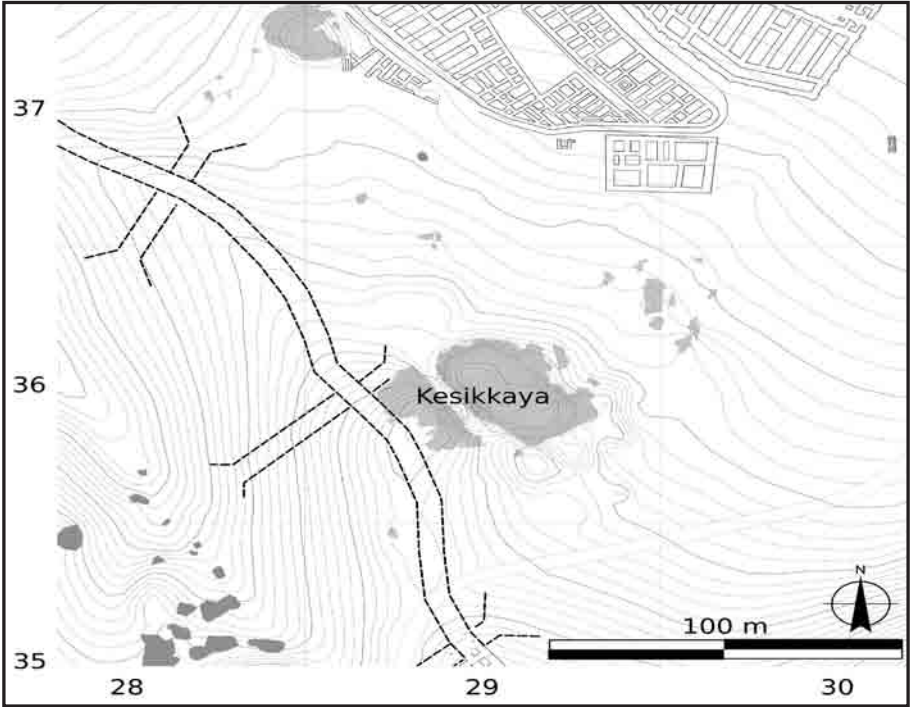
Resim 9: Boğazköy-Hattuša, Orta plato'da bulunan büyük Hitit binasındaki keramik envanteri.

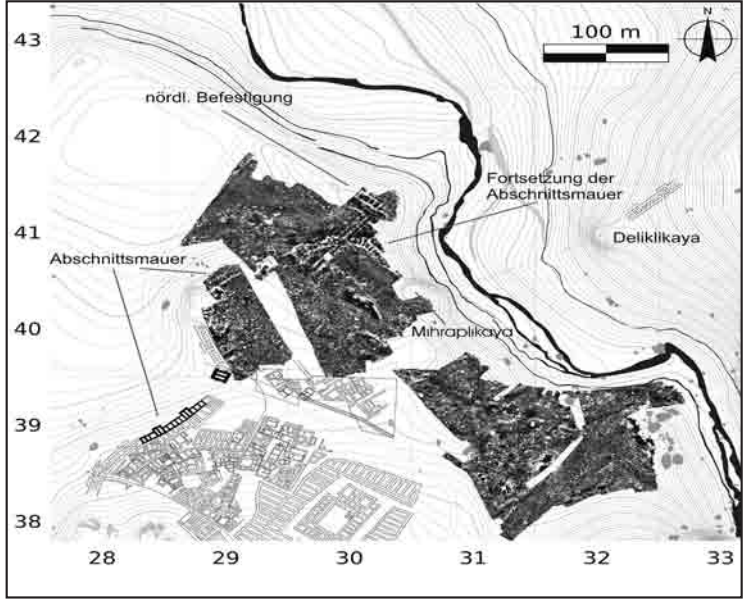
Resim 10: Boğazköy-Hattuša, akıtacağı boğa başı şeklinde olan vaso.

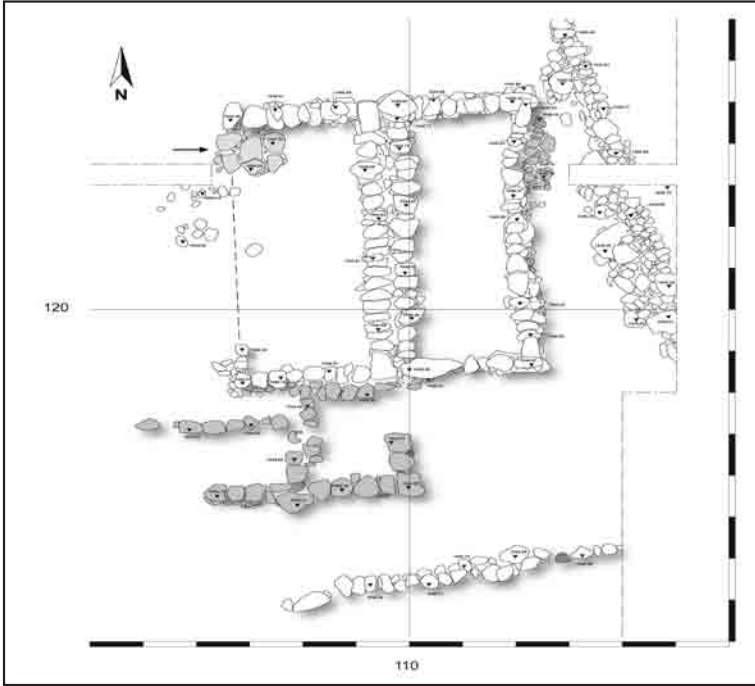
Resim 11: Boğazköy-Hattuša, Kesikaya havadan.

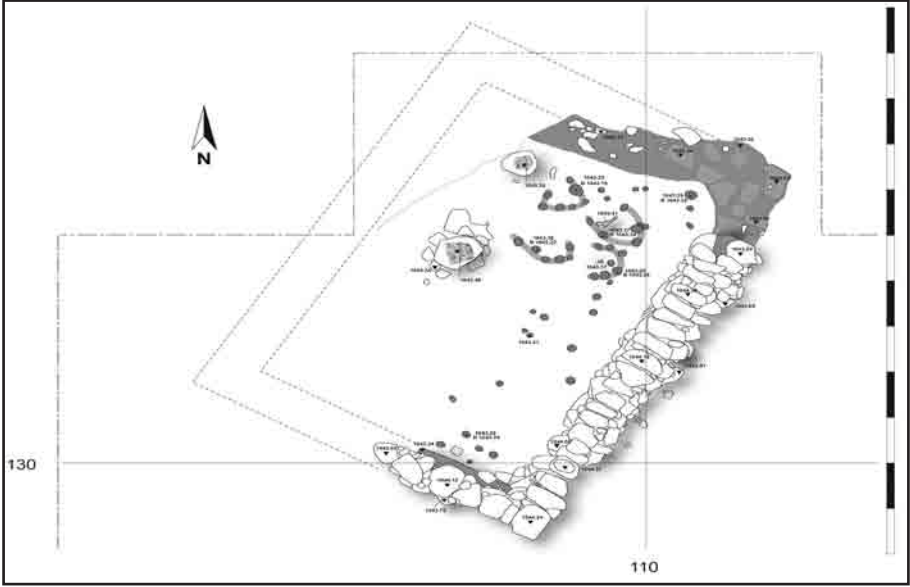
Resim 12: Boğazköy-Hattuša, Aşağı Şehir'in güneyindeki jeofizik çalışmaların sonucunda poternli surun gidişatının rekonstrüksyonu.

Resim 13: Aşağı Şehir'deki jeofizik çalışmaların sonucu.

Resim 14: Çamlıbel Tarlası, ikinci evreye ait büyük bir yapı

Resim 15: Çamlıbel Tarlası, ikinci evreye ait Yanık Ev

ILISU BARAJI - SALAT TEPE 2008 YILI KAZISI

A. Tuba ÖKSE*
Ahmet GÖRMÜŞ
M. Arif BİLİCİ

Diyarbakır İli Bismil İlçesi, Yukarı Salat beldesi sınırları içerisinde yer alan Salat Tepe’de 2008 yılı kurtarma kazıları¹, tepe üzerinde L-M 13, K-L 14 açmaları ile güney yamaçta F-I 12 açmalarında sürdürülmüş, açığa çıkarılan kerpiç ve pise duvarlar sıvanarak koruma altına alınmıştır².

* Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE: Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Kampüsü, TR-41380 İzmit/Kocaeli, tubaokse@yahoo.com;
Öğr. Gör. Ahmet GÖRMÜŞ, MA: Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tayfur Sökmen Kampüsü, TR-31100 Antakya-Hatay/TÜRKİYE ahmetgormus@yahoo.de;

- Mehmet Arif BİLİCİ, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi Müdürü, Diyarbakır/TÜRKİYE.
- 1 Kurtarma kazıları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 01.07.2008 tarih ve 119307 sayılı yazısı uyarınca 09.07-22.08.2008 tarihlerinde Diyarbakır Arkeoloji Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılmıştır. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’ne, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne ve Diyarbakır Müze Müdürlüğü’ne desteklerinden dolayı teşekkürü borç biliriz.
Kazıda Diyarbakır Müzesi’ni 09-25.07.2008 tarihlerinde Diyarbakır Müzesinden Sanat Tarihçisi Zafer Han, 26-27.07.2008 tarihlerinde Müze Müdürü Mehmet Arif Bilici katılmış, 28.07-22.08.2008 tarihlerinde Anamur Müzesi’nden Arkeolog Murat Kalas temsil etmiştir. Kendilerine gösterdikleri dostluktan dolayı ekibim adına şükranlarımı sunarım. Kazının bilimsel sorumluluğu Kocaeli Üniversitesi’nden Prof. Dr. A. Tuba Ökse ile Mustafa Kemal Üniversitesi öğretim görevlisi Ahmet Görmüş tarafından üstlenilmiştir. Kazıya arkeologlar Erkan Atay, Murat Eroğlu, Ahmet Güneş, Yeliz Tan, Aziz Ayhan Bayraktar, Çilem Yürekli, Deniz Yaşın, Sibel Torpil, Mustafa Barış Uzel, Pınar Ertepinar, Özgür Çizer, Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri Gamze Kaynak, Umut Kokum, Diyaeddin Kaya, Ali Şahin, Recep Çakır, Ayşe Köksoy, Emre Güzel, Onur Mercan, Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Hüsamettin Tunç, Serhat Şentürk, Hülya Şenliol, Serhat Altun, Koray Filiz, Akın Kılıç, Nimet Gatar ve bilgisayar işletmeni Sabiha Şahin katılmışlardır.
Arazi çalışmaları A. T. Ökse, A. Görmüş ve E. Atay tarafından yönetilmiştir; L 14 açması Ç. Yürekli, K 14 açması M. Eroğlu, L-M 13 açması A. Güneş, I 12 açması A. Şahin, H 12 açması, A. A. Bayraktar, G 12 açması U. Kokum, E-F 12 açması A. Kılıç, tarafından yönetilmiştir. Mimari çizimler E. Atay, fotoğraf çekimleri A. Görmüş, küçük buluntu ve seramik çalışmaları A. T. Ökse tarafından diğer ekip üyelerinin katılımıyla tamamlanmıştır.
 - 2 Bu yıl 35 envanterlik eser ile 122 etütlük eser Diyarbakır Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir. Çukurlardan ve silolardan elde edilen tohumlar Doç. Dr. Emel Oybak Dönmez (Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü), çakmaktaşı ve obsidyen yongalar Yard. Doç. Dr. Cevdet Merih Ereğ (Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölümü), hayvan kemikleri Dr. Zehra Satar (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü) ile Özgür Çizer (Tübingen

TEPE ÜZERİNDE ÇALIŞILAN ALANLAR

Tepe üzerinde geçen yıllarda kazılmış olan Orta Tunç Çağı 2. Yapı katının doğu bölümü K-L 14 açmalarında tümüyle açığa çıkarılmış, M 13 açmasında geç evre duvarları kaldırılmış ve silolar taban seviyesine kadar boşaltılmış, önceki yıllarda kazılan açmaların eriyerek incelmış araları kaldırılmıştır. L 13-14 açmalarında Orta Tunç Çağı 2. Yapı katı altındaki tabakalara ulaşmak amacıyla çakıl döşemeli avlu tabanını kaldırılarak bu alanda Orta Tunç Çağı 3. Yapı katına ulaşılmıştır. K 13 açmasında büyük mekânı ortadan bölen K12-13 açma arası kaldırılmış ve mekânın tümü açığa çıkarılmıştır. Mekânın güney duvarında kapı girişinde ve duvarda balçıkla tamirat yapıldığı görülmektedir (Resim: 3). L 11-12 açma arasının geçen yıl bırakılan kuzey yarısı kaldırılarak bu açmalarda geçen yıllarda açığa çıkarılan Orta Tunç Çağı 2. Yapı katına ait duvarların köşeleri açığa çıkarılmıştır.

L 14 Açması Geçen yıl belirlenen deprem enkazı açılıp belgelendikten sonra (Resim: 1) kaldırılarak Orta Tunç Çağı 2. Yapı katı tabanına ulaşılmıştır (Resim: 2). Bu açmada, önceki yıllarda L12-13 açmalarında açığa çıkarılan çakıl döşemeli avlun kuzeyden bir yapı birimi ile daraltılarak ortalama 2-2,5 m. eninde bir sokak hâline dönüştürülmüştür. Bu yapı birimine ait iki mekândan batıdakine avludan girişi sağlayan kapının sövesi açığa çıkarılmıştır. Doğudaki mekânın batı ve güney duvarları deprem sırasında doğuya doğru eğildiğinden, mekânın içinden birer ince duvarla takviye edilmişlerdir. İki mekânı birbirinden ayıran duvar doğuya doğru devrilmiştir. Duvarın yerinde kalan bölümünün yüksekliği ile devrilen bölümüne ait duvar

Üniversitesi), Orta-Yakınçağ insan kemikleri Dr. Gülfem Uysal ve Orta Tunç Çağı yakılmış insan kemikleri Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal (Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü), Orta Tunç Çağı seramikleri doktora tezi kapsamında Deniz Yaşın (Tübingen Üniversitesi Arkeoloji Bölümü) tarafından incelenecektir. Karbonlaşmış ahşap kalıntılarından alınan örnekler radyokarbon, maden cürufırları element analizlerinin yapılması için Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü laboratuvarına, bitümenli amorf seramik parçaları Yard. Doç. Dr. Orhan Kavak tarafından bitümen kaynaklarının tespitine yönelik analizlerinin yapılması için Dicle Üniversitesi Jeoloji Bölümü laboratuvarına, amorf Habur seramiği parçaları kil analizleri yapılmak üzere Tübingen Üniversitesi'ne, Mustafa Barış Uzel tarafından kaldırılan tabanlardan alınan örnekler mikroarkeoloji analizleri yapmak üzere Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü laboratuvarına, yanmış mimarî taşlardan ve kerpiçlerden alınan örnekler Pınar Ertepinar tarafından arkeomanyetizma analizleri yapmak üzere Ortadoğu Teknik Üniversitesi Jeoloji Bölümü laboratuvarına gönderilmiştir.

parçasının uzunluğu toplandığında, bu yapının tek katlı olduğu anlaşılmıştır. Doğudaki mekânın doğusunda, açmanın kuzeydoğu köşesinde yer alan büyük bir fırına ait kenarın içinde bulunan akıntı cürufıflar, açmanın kuzey ve doğu bölümlerinde Orta Tunç Çağı 2. Yapı katına ait bir atölyenin varlığını düşündürmektedir. Batıdaki mekâna ait duvarların temellerinin altındaki seviyede, Orta Tunç Çağı 3. Yapı katına ait duvar temelleri belirlenmiştir. Bu bölümde kırmızı kerpiçlerin kullanıldığı ve üstteki mekânın batı duvarı altında, içinde yanmış kemik parçaları bulunan bir urna açılmıştır. Yapının bu kesimi Erken Demir Çağı ve Ortaçağ çukurlarıyla bozulmuştur (Resim: 6).

K 14 Açması Önceki yıllarda kazılan, Orta Tunç Çağı 1. Yapı katına ait taban ve duvarlar kaldırılarak Orta Tunç Çağı 2. Yapı katına ulaşılmıştır. Bu alanda yapı birimini batıdan sınırlayan duvarın doğuya doğru devrilen enkazı kazılmış (Resim: 1), belgelenerek kaldırılmıştır. Enkazın çeşitli çukurlarca kesilmiş kalıntılarının uzunluğu ile duvarın korunan yüksekliği toplandığında, K 13 açmasına giren yapı birimi ile K 14 açmasındaki birimin batı duvarının yüksekliği, bunların iki katlı yapılar olduklarını göstermiştir.

Enkazın altından çıkan mekânlar, Orta Tunç Çağı 2. Yapı katının en şiddetli yanmış birimini oluşturmaktadır (Resim: 2). Bu birimin bir dar mekânın iki yanında, daha geniş yan mekânları açığa çıkarılmıştır. Bu birime girişi sağlayan kapı sövesi, batısındaki birim duvarında yer almakta, dar Mekâna giriş bir başka bir söveli girişle sağlanmıştır. Bu Mekânların darlığı, burasının bir depolama birimi olabileceğini düşündürmektedir. Bu mekânların yangın nedeniyle rengi kızıla dönmüş ara duvarları ve şiddetli ısı nedeniyle çatlamış, iri taşlardan oluşan taban döşemeleri bulunmaktadır. Bu taşlardan ve kerpiçlerden, arkeomagnetizma ölçümleri yapılmak üzere örnekler alınmıştır. Bu birimde ortaya çıkan şiddetli yangına diğer birimlerde rastlanmamıştır.

Mekânın yanmış bölümlerinden bu derece şiddetli yangına neden olmuş olabilecek yoğunlukta ahşap, saman ya da tahıla rastlanmamış, buna karşın, yanmış bitümen kalıntıları taşıyan çömlek parçaları ve bitümen bulaşmış yanmış hayvan kemiği parçaları bulunmuştur. Bu bulgular, bu birimde çok

miktarda bitümen depolanmış olabileceğini ve batısındaki Mekânda yer alan oval fırının bu yangına neden olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Bu birimi yanmış Mekândan ayıran duvarda görünen deformasyon, deprem sırasında oluşmuş görünmektedir³. Yanmış Mekân daha sonra balçıkla doldurulup sıvanmıştır. Balçıkla doldurulan çok sayıda çukurdan birisinde ele geçirilen boğa figürinlerine ait parçalar (Resim: 4) ile küçük hayvan kemikleri, bu çukur doldurulmadan önce, olasılıkla böylesi bir felâketin bir daha yaşanmaması için uygulandığı düşünülen bir büyü ayininin kalıntıları olarak nitelenmektedir.

L 13 Açması

M 13 açmasında geçen yıl kazılan tahıl ambarlarının içleri, tabanlarına kadar boşaltılmıştır. L-M 13 açma arasına rastlayan ve 2005 yılında kazılan M13/033/T kodlu mekânın geç evre duvarı kaldırıldıktan sonra, bu mekânın Orta Tunç Çağı 3. Yapı katına ait kırmızı kerpiç döşeme üzerine inşa edildiği belirlenmiştir. K-L 13 açma arası kaldırılarak Orta Tunç Çağı 2. Yapı katına ait duvarın kalıntıları, L 12-13 açma arasının güney bölümü de kaldırılarak avlunun tümü açığa çıkarılmıştır (Resim: 5).

Avlu tabanını oluşturan çakıl taban bu açmada kaldırılarak tabanın üzerini örttüğü 3. Yapı katı kazılmıştır. Bu yapı katı kırmızı, bej ve gri ıslak kerpiçlerle inşa edilmiş duvarlara sahiptir, mekânlarda kül ve tahıl kalıntılarının yanı sıra öğütme ve ezgi taşları ile çeşitli kaba ve iri kaplara ait parçalar ve hayvan kemikleri ele geçirilmiştir. Mekânların içleri daha sonra kerpiç ve balçıkla doldurulmuş, üzerlerine kalın kırmızı balçık sıvandıktan sonra Orta Tunç Çağı 2. Yapı katına ait çakıl taban döşenmiştir. Bu yapım tarzı geçen yıl M 13 açmasında açığa çıkarılan ve içine tahıl ambarı kazılmış olan kırmızı kerpiç döşeme ile benzeşmektedir. Mekânlardan birisinde belirlenen şişkin gövdeli silindirik bir yapının üzeri disk biçimli bir düzlemlle tamamlanmıştır (Resim: 2). Bu yapı sert bej kil ile inşa edilmiş olup: çevresinde kül katmanlarından oluşan yumuşak bir dolgu oluşmuştur. Henüz yapının niteliği belirlenememiş olmakla birlikte, L 14 açmasındaki yakma gömmeye ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

3 Yapının çeşitli duvarlarında belirlenen farklı yönlerdeki dalgalanma ve deformasyonu inceleyen Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Yasemin Esentürk Bora, bu deformasyonun deprem sonucu oluşabileceğini doğrulamıştır.

GÜNEY YAMAÇTA ÇALIŞILAN ALANLAR

Güney etekte geçen yıllarda basamaklı açma şeklinde kazılan yamaç açmasının F-I 12 açmaları genişletilerek 10 m. genişlikte ve 5 m. eninde 8 açma hâlinde kazılmıştır. Bu açmalarda akıntı toprak tabakaları ile Yakınçağ mezarları kaldırılmış ve Kalkolitik tabakalara ulaşılmıştır.

I 12 Açması kuzey basamakta Ortaçağ siloları tarafından tahrip edilen pise ve kerpiç duvar kalıntıları tespit edilmiştir (Resim: 7). Güney basamakta fırının bulunduğu tabaka bu alandaki en üst seviyeyi temsil etmektedir. Fırından Geç Kalkolitik Döneme ait saman katkılı ve mineral katkılı seramik kaplara ait parçalar ele geçirilmiş olup Arslantepe ve Zeytinlibahçe yerel seramikleri gibi yayvan, tek renkli ağız kenarı hafif kalınlaştırılmış biçimlere aittir. Bu alandaki akıntı toprakta bir Geç Uruk devrik ağızlı kâsesine ait ağız parçası bulunmuştur. Büyük olasılıkla seramik fırını olduğu düşünülen fırının üzerinde kerpiç ve pise mimarî yer almaktadır.

H 12 Açması kuzey basamakta yapılan kazı çalışması sonucunda diğer güney açmalarında olduğu gibi yakın çağ mezarları kazılmıştır. Bu kesimde Kalkolitik Döneme ait üç tabaka saptanmıştır. Birinci tabaka hafif kuzeybatıya yönelmiş bir kerpiç duvar ve onu dik kesen diğer duvar parçaları saptanmıştır (Resim: 8). Bu kesimdeki kerpiç depolama bölmelerinin alt evreleri dikdörtgen, üst evreleri elips biçimlidir. İkinci tabaka yoğun kül tabakası altındadır. Bu tabakaya ait kuzey-güney yönünde uzanan duvar alanın batı kenarında bulunmakta ve buna paralel ikinci bir duvar açmanın ortasında yer almaktadır. Bu tabakada kireç ve alçı tozu katkılı kerpiçler kullanılmıştır. Üçüncü tabaka kuzeydeki alanın güneyinde yer almakta ve kuzeybatı güneydoğu yönünde uzanan bir duvar ve güneye uzanan iki depolama alanından oluşmaktadır. Güney basamakta Kalkolitik Döneme ait üç tabaka açığa çıkarılmıştır. Alanın kuzey kesiminde belirlenen sert taban ile taş temelli kerpiç duvarlı mekân birinci tabakayı oluşturmaktadır. İkinci tabaka balçık sıvalı çakıl zemin ve hemen güneyinde yer alan kerpiç duvar ve güneyindeki kerpiçle çevrili dörtgen bölmelerden oluşmaktadır. Üçüncü tabaka alanın güneyinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan duvarla temsil edilmektedir.

G 12 Açması kuzey basamakta Yakınçağa ait mezarlar tespit edilmiştir. Bu alanda saptanan iki Kalkolitik tabakadan üsteki açmanın doğusundaki çukuru içine alan bir tabandan, alt tabaka güneybatı köşesi bir Yakınçağ mezarı tarafından bozulmuş dörtgen Mekândan oluşmaktadır (Resim: 9). Bu yapı birimi eğimli arazide kuzey kısmı derinleştirilerek düzleştirilmiş çukurun kenarlarına duvarlar yerleştirilerek inşa edilmiştir. Bu birim birkaç yapı evresine sahiptir ve mekânın kuzey duvarının içe doğru yıkılmasından sonra zemin düzleştirilmiş ve güneybatı duvarları bir önceki evre duvarı üzerine yeniden inşa edilmiştir. Güney basamakta bulunan Yakınçağ mezarları Kalkolitik Dönem kültür dolgusu içerisine yerleştirilmiştir. Üst tabakanın doğuda bir mekânının içini dolduran kemik, seramik, çakıl ve balçıktan oluşan dolgunun üzeri balçıkla sıvanarak taban oluşturulmuş ve tekrar kullanılmıştır. Tabanın hemen batısında yer alan pise duvarlı üç bölme olasılıkla tabanla birlikte kullanılmıştır.

F 12 Açması kuzey basamakta güneybatıya yönelmiş kerpiç, kerpiç parçaları ve yoğun harç kullanılarak inşa edilmiş bir duvar ile bu duvarı dik olarak kesen küçük duvar parçaları saptanmıştır (Resim: 10). Bunlar olasılıkla bir yapının çeşitli evrelerine ait olmalıdır. Bu seviyede ele geçirilen Halaf ve Erken Ubeyd geçiş evresine ait seramikler karışık olarak gelmektedir. Güney basamakta açığa çıkarılan Yakınçağ mezarları iki adet kuzey batıya yönelmiş birbirine paralel taş temelli geç döneme ait pise duvar içine kazılmıştır. İki Yakınçağ mezarının iki duvar arasındaki boşluğa yerleştirildiği görülmüştür. Duvarların kuzeyindeki alanda olasılıkla Ortaçağa ait üst üste inşa edilmiş iki tandır bulunmuştur.

SONUÇ

Güney yamaç açmalarında yoğun tabakalaşma gösteren Kalkolitik Dönem mimarisinin üzerinde bulunan akıntı toprak dolgusu kaldırılmıştır. H-I 12 açmalarında Ortaçağ siloları, F-G 12 açmalarında ise Yakınçağ mezarları Kalkolitik kültür dolgusu içine açılmıştır. H-I 12 açmalarında ağırlıklı olarak tek renkli Geç Kalkolitik malzemeye, F-G 12 açmalarında ise ağırlıklı olarak boyalı Erken ve Geç Ubeyd seramiğine rastlanmıştır.

Tepe üzerindeki Orta Tunç Çağına ait 2. mimarî tabakaya ait yapı kompleksinin doğu kesimi açığa çıkarılmış, bu yapının bir depremle tahribata uğramasının⁴ ardından tamir edildiği ve kısa sürede geçirdiği ikinci bir depremle yıkıldığı ortaya çıkmıştır. Bu yapının tabanı altında önceki yıllarda belirlenen 3. Yapı katının bir bölümü açılmıştır.

OTÇ 3. Yapı katı kırmızı, bej ve gri renkli ıslak kerpiçlerden oluşan bir mimariye sahiptir. Bu yapı katı 2008 yılında L13-14, 2006-2007 yıllarında M13 ile L11 ve 2006 yılında K12 açmalarında belirlenmiştir. L11 ve K12 açmalarında kazılan dar sondajlarla bu tabakanın ortalama 3 m. yükseklikte korunduğu ve üzerine OTÇ 2. Yapı katının inşa edildiği anlaşılmış ve bu tabakanın bir tür teras olarak üstteki yapı katını desteklediği izlenimi edinilmişti. M13 açmasında önceki yıllarda bu yapı katına ait kerpiç döşeme ile bunun içine inşa edilen iki tahıl ambarı kazılmış, üzerinde ocaklar tespit edilmişti. Bu yıl L13 açmasındaki OTÇ 2. Yapı katına ait çakıl döşeme taban kaldırılarak kazılan bölümünde renkli ıslak kerpiçlerle inşa edilmiş mekânları açığa çıkarılmıştır. Bu mekânlardan elde edilen malzeme arasında kül tabakaları, tahıl kalıntıları, ezgi ve öğütme taşları ile kaba büyük boyutlu kaplar bulunmaktadır. Bunların devamı, L14 açmasındaki OTÇ 2. Yapı katına ait bir mekânın duvarlarının altında açığa çıkmıştır. Bu kesimde bulunan bir çömlek içerisindeki yanmış kemik parçaları, bölgede M.Ö. 2. binyıl başlarında yakma gömme geleneğinin varlığını göstermektedir.

4 A. T. Ökse, "Archaeological Evidence of a 16th Century BC Earthquake on the Southeast Anatolian Faultline". *Antiquity* 81, No. 312, June 2007: <http://www.antiquity.ac.uk/ProjGall/okse2/index.html>; A. T. Ökse ve A. Görmüş with contributions of Erkan Atay "Collapsed Walls of a Middle Bronze Age Building at Salat Tepe (Diyarbakır): Evidence for an Earthquake?" *XI. Symposium on Mediterranean Archaeology Proceedings*. British Archaeological Reports, Oxford: Archaeopress (baskıda); Y. Esentürk, A. T. Ökse ve A. Görmüş "Anadolu Bronz Çağından Deprem İzleri", *International Earthquake Symposium Kocaeli 2007*, abstracts, 263; A. T. Ökse, Y. Esentürk, A. Görmüş, A. Bora 2008, "The collapse of a Middle Bronze Age building complex at Salat Tepe due to an earthquake: An interdisciplinary analysis of archaeological and geological evidence," *6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Roma, abstracts.

OTÇ 2. Yapı katının inşası için bir önceki yapının mekânları kil, çamur harcı ve ıslak kerpiçlerle doldurulmuş, bundan elde edilen düzlemin üzerine yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar bej renkli, güneşte kurutulmuş standart ölçülerde kerpiçlerle, alttaki yapının duvarlarına rastlayacak şekilde, taş temeller üzerine inşa edilmiştir. Yapının L12-13 açmalarına rastlayan orta avlusu, K12 açmasına rastlayan giriş koridoru, L14 açmasına rastlayan sokak ile K11-14 ve L11 açmalarına rastlayan dış mekânlarında çakılla döşenmiş tabanlar, iç mekânlarında sıkıştırılmış toprak tabanlar kullanılmıştır. Orta avlunun güneyindeki yapılar iki katlı, kuzeyindeki yapılar tek katlı birimler hâlinde düzenlenmiştir. Bu birimler 2-3 mekândan oluşmuş, mekânlara girişler söveli ve taş eşitli kapılarla sağlanmıştır. Yapı kompleksinin M13 açmasına rastlayan bir mekânından 2005 yılında alınan ahşap örneklerinden alınan radyokarbon tarihleri, M.Ö. 18. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılı vermiştir⁵. Bu yapı kompleksinin çeşitli duvarlarında gözlenen deformasyon ile hemen her avluda belirlenen devrilmiş duvarlar, yapının deprem nedeniyle yıkıldığı doğrultusundaki görüşümüzü⁶ desteklemektedir. Yapı tabanlarında genellikle yoğun buluntu ele geçirilmemesi, yapının yıkılmadan önce kısmen boşaltıldığı izlenimini bırakmıştır. Yapının bu yıl kazılan, K14 açmasına rastlayan bölümü şiddetli yangın geçirmiştir. Bu birimin kerpiç duvarlarının rengini kızıla döndüren ve taban üzerine döşenmiş taşlarını çatlatan bu yangın, bu yıl alınan örnekleri üzerinde yapılacak olan arkeomagnetizma ölçümlerine göre tarihlenecektir. Bu birimde ele geçirilen yanmış bitümen kaplı çömlek ve hayvan kemiği parçaları ele geçirilmiştir. Yangın geçiren birimin tabanındaki

5 A. T. Ökse ve A. Görmüş 2006, Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons. *Akkadica* 127, 119-149.

6 A. T. Ökse, "Archaeological Evidence of a 16th Century BC Earthquake on the Southeast Anatolian Faultline". *Antiquity* 81, No. 312, June 2007: <http://www.antiquity.ac.uk/ProjGall/okse2/index.html>; A. T. Ökse, A. Görmüş, E. Atay "Collapsed Walls of a Middle Bronze Age Building at Salat Tepe (Diyarbakır): Evidence for an Earthquake?" *Proceedings of the XI. Symposium on Mediterranean Archaeology*, İstanbul 24-29.04.2007, Ed. Çiğdem Özkan Aygün. British Archaeological Reports S 1900. Oxford: Archaeopress; Y. Esentürk, A. T. Ökse ve A. Görmüş "Anadolu Bronz Çağından Deprem İzleri", *International Earthquake Symposium Kocaeli 2007*, abstracts, 263; A. T. Ökse, Y. Esentürk, A. Görmüş, A. Bora 2008, "The collapse of a Middle Bronze Age building complex at Salat Tepe due to an earthquake: An interdisciplinary analysis of archaeological and geological evidence.", *6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Roma, abstracts.

çukurlar balçıkla doldurulmuş, üzeri kalın balçık tabakası ile kaplanmıştır. Yapının çeşitli birimlerine ait deforme olmuş ve doğuya doğru eğim yapmış duvarlarında görülen çeşitli tamirat izlerine göre eğilen duvarlara destek çıkıntıları eklenmiş (Resim: 3), doğuya eğilen duvarlar bu yönden takviye duvar örülerek desteklenmiştir. Yapının devrilen duvarları, 2008 yılında kazılan yangın enkazını örten balçık tabakası üzerinde belirlenmiştir. Buna göre yapı bir deprem geçirdikten sonra boşaltılarak tamir edilmiş, ancak, içine yeniden yerleşilemeden ikinci bir deprem yapının tüm duvarlarının devrilmesine neden olmuş görünmektedir.

OTÇ 1. Yapı katı bu depremin enkazı üzerine kurulmuştur. Bu yapılar arasında önceki yıllarda bulunan ve küçük çakıl taban üzerine uygulanan beyaz kireç sıva üzerine bırakılan sığır ayaklarının yanı sıra 2008 yılında L14 açmasında, aynı biçimde sıvalı çakıl taban üzerine bırakılmış bir boynuz parçası açığa çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra, K14 açmasındaki balçıkla doldurulan çukurlardan birisinin dibinde kül ve pişmiş toprak boğa figürinleri bulunmuştur (Resim: 4). Bu bulgular deprem enkazının öncelikle böyle bir felâketin tekrar etmemesi için kutsandığına ve yeni yapıların bundan sonra inşa edildiğine işaret etmektedir. Geçen yıllarda kazılan bu yapılara ait duvar ve taban parçaları üzerinde ele geçirilen seramik parçaları arasında Habur ve Nuzi boyalılarının birlikte bulunması, Kuzey Suriye'deki kazılarda açığa çıkan benzeri kontekstlere göre, bu tabakanın M.Ö. 16. yüzyılda kullanıldığını göstermektedir⁷. Bu yapı katından sonra yerleşim terk edilmiştir. Bundan sonraki yerleşim dönemi, Erken Demir Çağı çukur evlerinden oluşmaktadır⁸.

7 A. T. Ökse ve A. Görmüş 2006, Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons. *Akkadica* 127, 119-149.

8 A. T. Ökse ve A. Görmüş 2009 "Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A Study on the Evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region" *Proceedings of the XII. Symposium on Mediterranean Archaeology*, Famagusta, North Cyprus, 5-8.04.2008, Ed. Hakan Oniz. British Archaeological Reports S 1909. Oxford: Archaeopress; A. Görmüş 2008, "New Approaches for Interpretation of Eastern Anatolian Early Iron Age pits: Semi-subterranean cooking facilities from Salat Tepe", *6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Roma, abstracts.

Resim 1: Tepe üzerinde Orta Tunç Çağı yapıları ve deprem enkazı

Resim 2: Tepe Üzerinde Orta Tunç Çağı yapı katları

Resim 3: K 13 Açması'nda onarılmış kerpiç duvar

Resim 4: K 14 Açması Orta Tunç Çağı 2. tabaka çukurundan pişmiş toprak figürin (K14/0151/S/04)

Resim 5: L 13 Açması'nda habur boyalı kabı (L13/0182/S/02)

Resim 6: L 14 Açmasında Erken Demir Çağı çukurunda bulunan el yapımı çömlek (L14/0195/S/04)

Resim 7: I 12 Açması Geç Kalkolitik-Geç Ubeyd Dönemi kalıntıları

Resim 8: H 12 Açması Geç Ubeyd Dönemi kalıntıları

Resim 9: G 12 Açması Erken Ubeyd Dönemi kalıntıları

Resim 10: F 12 Açması Erken Ubeyd Dönemi kalıntıları ve Yakınçağ mezarları

2008 YILI SİVAS/HALİMİNHANLI-HAYRANLI KAZISI

Erksin GÜLEÇ
Mehmet ALKAN
Cesur PEHLEVAN
Şakir Önder ÖZKURT
Ferhat KAYA
Ayşen AÇIKKOL
Adem BEDİR
A. Cem ERKMAN

Sivas Hayranlı-Haliminhanı omurgalı fosil lokalitesinde 2002 yılından bu yana devam eden kazı çalışmalarına 2008 yılında da devam edilmiştir. Kazı çalışmaları, 5 Eylül - 15 Eylül 2008 tarihlerinde, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi Müdür Vekili Arkeolog Mehmet Alkan başkanlığı ve Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ'in bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılı Sivas Haliminhanı-Hayranlı kazı çalışmalarına, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Yard.Doç.Dr. Cesur Pehlevan, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. Şakir Önder Özkurt ve Yar.Doç.Dr. A.Cem Erkman, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. Ayşen Açikkol, California State Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Arş.Gör.Ferhat Kaya , Sivas Atatürk Kongre ve

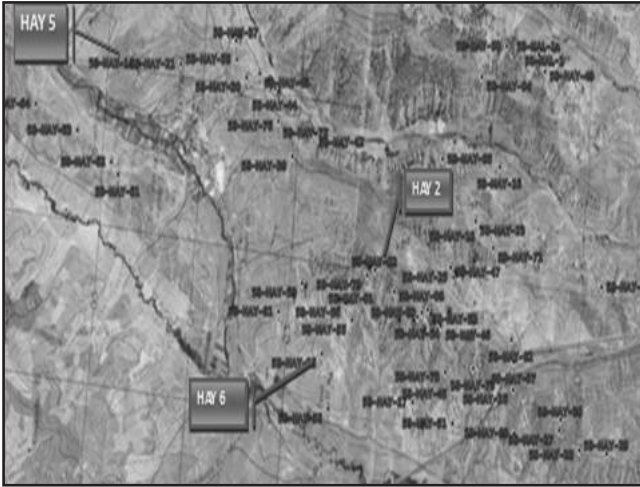
- * Prof.Dr. Erksin GÜLEÇ, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü-Kırşehir /TÜRKİYE.
Mehmet ALKAN, Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü, Ordu Evi Karşısı, Sivas/TÜRKİYE.
Yard. Doç.Dr.Cesur PEHLEVAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Antropoloji Bölümü.
Van/TÜRKİYE.
Doç. Dr. Şakir Önder ÖZKURT Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir /TÜRKİYE.
Ferhat KAYA, California State Univeristy of East Bay, Depart.of Anthr., Hayward CA, U.S.
Doç.Dr.Ayşen AÇIKKOL Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Ed.Fak.Antropoloji Bölümü Sivas/TÜRKİYE.
Adem BEDİR, Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü, Ordu Evi Karşısı, Sivas/TÜRKİYE.
Yar.Doç.Dr. A. Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Etnografya Müzesi Müdür Vekili Arkeolog Mehmet Alkan ve Arkeolog Adem Bedir ile Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Antropoloji Bölümü öğrencilerinden Kutay Murat Bozca, Derya Kanık, Didem Akyol ve Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji lisans öğrencilerinden Cem Er , Seda Sur ve Çağdaş Erdem katılmışlardır.

2008 yılı kazı çalışmalarına önceki yıllarda keşfedilen 58-Hay-2, 58-Hay-6 ve 58 Hay-14 lokalitelerinde devam edilmiştir. Öncelikle bu lokalitelerde fiziksel aşınmaya bağlı olarak açığa çıkmış fosiller toplanmış ve kataloglanmıştır. Daha sonra sistematik kazılara başlanarak *in situ* fosiller elde edilmiştir. Ayrıca çevredeki yüzey araştırmalarında birçok lokalite ve bu lokalitelerde bazı omurgalı takımlarına ait zengin bir fauna tespit edilmiştir. Çalışmalar sırasında ekip verimliliği artırmak amacıyla 3 ayrı gruba bölünmüştür. İlk grup kazı alanının yakın çevresinde yüzey araştırması yaparken, diğer iki grup 3 farklı lokalitede kazı çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu lokalitelerde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 52 adet envanterlik fosil elde edilmiştir. Yüzey araştırması grubu daha önceki yıllarda eski model GPS ve ekipmanlar ile kayıt edilen verileri günümüz navigasyon ve GIS teknolojisi ile sınımaya ve detaylı hava ve uydu fotoğrafları yardımı ile yeniden değerlendirmeye devam etmiştir.

Hayranlı-Haliminhanı kazı çalışmalarının yapıldığı istifler, Sivas-Ankara karayolu üzerindeki Hayranlı yolunun doğusunda bulunan Geç Miyosen yaşlı tepelerde yer almaktadır. Sınırları, Ankara-Sivas karayolu hattında; Sıcak Çermik'ten Köklüce'ye ve karayolunun güneyinden Sarıhasan Köyü'ne kadar uzanmaktadır ve bu alanda 2002 yılından bu yana sürdürülen yüzey araştırmalarında sayıları yaklaşık olarak 90'a ulaşan farklı zenginlikte fosil lokaliteleri tespit edilmiştir. Tersiyer Sivas havzası içerisinde yaklaşık olarak Kayseri'nin 40 km K.D. ile İmranlı'nın 60 km. güneydoğusuna kadar uzanan bu fosil yatakları çok geniş alanda yer almaktadır ve Sivas Kızılırmak havzası içerisinde genç alüvyonlar tarafından örtülürler. Bu alanlarda birimler yanal devamlılık ve aşağıdan yukarıya doğru hem tabaka kalınlığında hem de tane boyunda incelme gösteren kırmızı çamurtaşı/marn ve çakıltası/kumtaşı

çökellerinden oluşmaktadır. Bu istiflerde kırmızı çamurtaşı ve marn çökelleri en yaygın birimlerdir. Kum ve çakıltaşları ise yanal olarak yüzlerce metre izlenebilen aşındırmalı tabanlı, geometrili birimler ya da kanal dolguları olarak gelişmiştir. Alttan üste doğru tane ve tabaka kalınlığındaki incelme, birimin önceleri alüvyon yelpazesi-menderesli akarsu sistemi ve geçici göllerin bulunduğu bir ortama sahip olduğunun işaretidir. Alt kısımlarda çakıl taşlarının, üst kısımlarda ise kireçtaşlarının yoğun olması havzanın yavaş yavaş akarsu ortamından göl koşullarının egemen olduğu bir havzaya dönüştüğünü göstermektedir. Bu tip bir değişim, havzanın zaman içerisinde faylara bağlı olarak genişlediğini (ve/veya çöktüğünü) ya da kurak bir iklimden ılıman ve yağışlı bir iklime geçtiğine işaret eder.

Harita 1: Sivas Hayranlı - Haliminhani fosil lokaliteleri

58-HAY-2’de grid sistemi yeniden oturtulmuş ve sistemli kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Yapılan çalışmalarda, 2x2 m. boyutundaki açmalardan 14 adet fosil elde edilmiştir. 58-HAY-6’da 2 adet ve lokalite 58-HAY-14’de 36 adet fosil çıkarılmıştır. Buluntular üzerindeki temizlik, onarım ve determinasyon çalışmaları A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, Enver Y. Bostancı ve Refakat Çiner Laboratuvarı’nda sürdürülmektedir.

2007 yılında kazı çalışması başlatılan 58-HAY-2 lokalitesi bugüne kadar ağırlıklı olarak kazı çalışmaları yürütülen diğer lokalitelerden daha farklı bir faunaya sahiptir. Paleontolojik ve sedimantolojik farklılıklar bu lokalitelerin birbirlerinden ayrı stratigrafik seviyelerde yer aldığını düşündürmektedir. 58-HAY-6 ve 58-HAY-14 lokalitelerinden elde edilen fosiller daha çok ova otçullarının varlığını işaret ederken 58-HAY-2 lokalitesinden keşfedilen çeşitli etçil ve ormanlık alan otçullarına ait fosiller ise daha sık ağaçlık bir ekosistemin varlığını göstermektedir. Tüm bu buluntular gelecek dönem çalışmaları için Sivas havzasında daha zengin bir faunanın varlığına işaret etmektedir

Artiodactyla

Bovidae

Gazella cf. capricornis

Tragoportax (sp.: cf. rugosifrons)

cf. *Pachytragus*

Prostrepsiceros houtumschindleri syridisi

cf. Cervidae/Moschidae cf. *Micromeryx*

'antilopine' spp. indet

Suidae

Microstonyx sp.

Giraffidae

Paleotragus sp.

Perissodactyla

Equidae

Hipparion sp.

Rhiocerotidae

Ceratotherium neumayri

Proboscidae

Gomphotheriidae

Choerolophodon pentelici

Rodentia

Muridae

Progonomys sp.

Parapodemus sp.

Apodemus sp.

Cricetidae

Byzantinia sp.

cf. *Blancomys*

Sciuridae

Pliopetaurista cf. bresseana.

Tamias sp.

Spermophilinus sp.

Gerbillinae

Pseudomeriones sp.

Aves

indet.

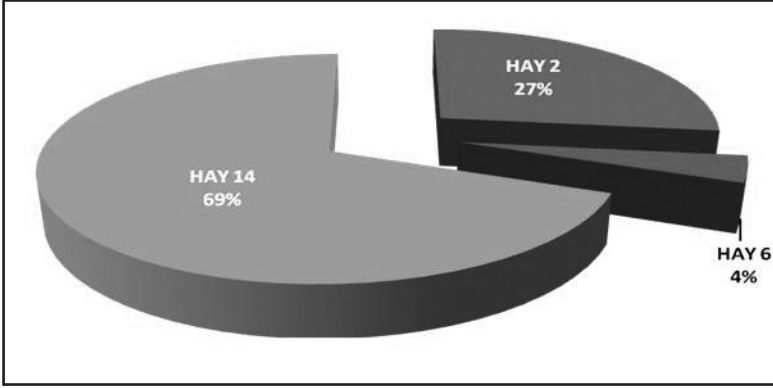
Carnivora

indet

Tablo 1: Sivas Hayranlı - Haliminhanı Kazısı fauna listesi

Depozitler içerisindeki fosillerin korunma durumu ve pozisyonları bizlere taşınmanın görece fazla olmadığını ve üzerlerine çok ince kum ve kil taneli sedimentin çökmesi sonucunda yerli yerinde gömüldüklerini ortaya koymaktadır. Kazı alanından bulunmuş 379 adet *in situ* fosile ilâveten, yüzey araştırmalarından da 446 iyi korunmuş fosil ele geçirilmiştir. Bu fosiller

üzerinde de yakın zamanda detaylı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır ve değerlendirme altına alınacaklardır.

Grafik 1: 2008 yılında bulunan fosillerin lokalitelere göre yüzdesel dağılımı

TEŞEKKÜRLER

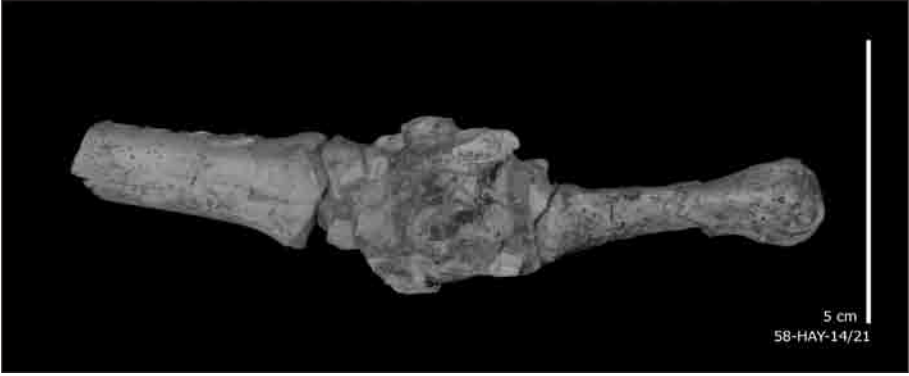
Kazı çalışmalarına maddî ve manevî destekler sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, , A.Ü. D.T.C.F. Dekanlığı'na, U.S. *National Science Foundation*'a (RHOI Programı, Grant No: 0321893), Arkeolog Mehmet Alkan ve Adem Bedir'e, ayrıca öğrenci arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Resim 1: Carnivor mandibula parçası

Resim 2: Carnivor maksilla parçası

Resim 3: Eklem hâlinde Bovid astragalus, calcaneus ve metatarsal

Resim 4: Lokalite 58-HAY-2 ye ait bir fotoğraf.

Resim 5: Lokalite 58-HAY-6'ya ait bir fotoğraf

Resim 6: Lokalite 58-HAY-14'e ait bir fotoğraf

Resim 7: Hipparion (Equidae) metapodium

Resim: 8: Bovid mandibula parçası

Resim 9: Bovid boynuz parçası

Resim 10: Lokalite 58-HAY-14'de fosillerin *in situ* pozisyonlarından bir görünüm

SEYİTÖMER HÖYÜĞÜ 2008 YILI KAZISI

A. Nejat BİLGEN*
Gökhan COŞKUN
Zeynep BİLGEN

Seyitömer Höyüğü, Kütahya il merkezinin 25km. kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi Müessese Müdürlüğü (SLİ) rezerv sahasında, eski Seyitömer Kasabası'nın bulunduğu alan içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 150x140 metre ölçülerinde olan höyüğün orijinal yüksekliği 23,5m.dir (Resim: 1).

Höyüğünün altında bulunan 12 milyon ton kömür rezervinin kullanılabilir duruma getirilebilmesi amacıyla, 1989 yılından itibaren ilk yıl Eskişehir Müzesi Müdürlüğü, 1990-1995 yıllarında Afyon Müzesi Müdürlüğü tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür¹. Bir süre ara verilen kazı çalışmalarına, Dumlupınar Üniversitesi (DPÜ) ve Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TKİ) arasında imzalanan 5 yıllık bir protokol ile 2006 yılında yeniden başlanmıştır². Prof. Dr. A. Nejat Bilgen başkanlığında, Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yürütülmekte olan kazı çalışmaları her yıl 1 Mayıs-1 Kasım günlerinde yürütülmektedir³.

* Prof. Dr. A. Nejat BİLGEN, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Gökhan COŞKUN, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE, gokhan.coskun@hotmail.com.

Öğr. Grv. Zeynep BİLGEN, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE.

1 Aydın 1991: 191-204; Topbaş 1992: 11-34; Topbaş 1993: 1-30; Topbaş 1994: 297-310; İlaslı 1996: 1-20.

2 Bilgen 2008: 321-332.

3 Projeyi destekleyen, Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürü Sayın Dr. Selahaddin Anaç'a, Dumlupınar Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Güner Önce'ye, Seyitömer Linyit İşletmeleri Müessese Müdürü Sayın Yüksel Koca'ya teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca üç boyutlu mimari çizimler, kazı ekip üyemiz Prof. Dr. Samuel M. Paley'in girişimi ile *The University at Buffalo*-ABD ve *The University at Buffalo Foundation*-ABD ve *The Joukowsky Family Foundation*-ABD finansmanında Learning Sites, Inc başkanı Dr. Donald Sanders'e yaptırılmaktadır. Kendilerine çok teşekkür ederiz.

2008 yılı kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25 Nisan 2008 tarih ve 74480 ve 74466 sayılı izinleriyle, 1 Mayıs-1 Kasım 2008 tarihlerinde sürdürülmüştür⁴.

2008 kazı sezonuna III. Tabaka'nın kazılması ile başlanmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda bu tabaka ve altındaki tabakaların stratigrafisi yeniden düzenlenmiştir:

I. Tabaka (Roma Dönemi).

II. Tabaka (Helenistik Dönem).

II-A: Geç Evre.

II-B: Erken Evre.

III. Tabaka (Akhaemenid Dönemi: M.Ö. 500-334)⁵.

III-A: M.Ö. 4. yüzyıl (400-334).

II-B: M.Ö. 5. yüzyıl.

-
- 4 Dumlupınar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü başkanı ve Seyitömer Projesi başkanı Prof. Dr. A.Nejat Bilgen ile öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Gökhan Coşkun, öğretim görevlileri Zeynep Bilgen, Nazan Yüzbaşıoğlu, Arş. Gör. Asuman Kuru, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü Öğretim Görevlisi Restoratör M. Birol Akalın, Kütahya Meslek Yüksek Okulu'ndan Öğretim Görevlisi Mimar Bahadır Dikmen, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü yüksek lisans öğrencileri Mustafa Çekicioğlu, Semra Çırakoğlu, Sevcan Silek, Fatma Çağm Özcan, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri Hayrettin Sayar, Neşe Burçak, Ahmet Çiğdem, Osman Vuruşkan, İsa Solmuşgöl, Bayram Uygun, Cansu Topal, Mehmet Oruç, Muhammet Sait Girgeç, Hülya Torun, Dilek Karaoğlu, Fatih Durgu, Enis Yalçın, Serhat Kurt, Hüseyin Usta, Gülşah Kurhan, Semih Ünal, Ahmet Rasim Dağlı, Samet Arabacıoğlu, Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Emine Şen ve Desinatör Beyza Şenkuyumcu, Ressam Aysel Demirci, Mimari çizim elemanı Emine Atar ile The University at Buffalo (SUNY), *The State University of New York-ABD Department of Classics, Ancient Near Eastern Archaeology*'den Prof. Dr. Samuel M. Paley ve öğrencisi Sara Mirand Calleri katılmıştır. Ayrıca, Dumlupınar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Elif Genç ve Öğretim Görevlisi Dr. Serpil Sandalcı kazının ilk bir ayı, Öğretim Görevlisi Tarık Güçlütürk ve Yüksek Lisans öğrencisi Birgül Yıldız ise ilk iki ayı kazıya katılmışlar, daha sonra ayrılmışlardır. Bakanlık temsilcisi ise Bilecik Müzesi'nden Tuba Konuk'tur.
- 5 Bilindiği üzere Persler Anadolu'ya M.Ö. 547/46 yılında girmişler ve bu topraklarda yaklaşık 200 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir. Seyitömer Höyük'te yapılan kazılar Akhaemenid Dönem yerleşiminin burada M.Ö. 5. yüzyılda başladığını göstermektedir.

IV. Tabaka (Orta Tunç Çağı: M.Ö. 18. yüzyıl).

IV-A: Geç Evre.

IV-B: Erken Evre.

V. Tabaka (Erken Tunç Çağı: M.Ö. 3000-2000).

I. TABAKA (Roma Dönemi)

III. Tabaka'nın kazılması esnasında höyüğün orta kısmında (P sektörü, J-12 plan karesinde), Roma tabakasındaki Zeus tapınağının bulunduğu alanda 4.00m. çapında ve 1.30m. derinliğinde bir çukur tespit edilmiştir. Çukur içerisinden karışık tarihli seramik parçalarının yanı sıra yüzlerce boğa figürini parçası ele geçirilmiştir. Dolayısı ile bu çukurun, buradaki Zeus kültü ile ilişkili bir *bothros* olduğu anlaşılmaktadır. *Bothrostan* ayrıca kadın figürini parçaları da ele geçirilmiştir.

II. TABAKA (Helenistik Dönem)

Helenistik Dönemle ilişkili olarak; III. Tabakayı tahrip eden çöp çukurlarından seramik parçaları ve I. Antiokhos'a ait bir bronz sikke ele geçirilmiştir.

III. TABAKA (Akhaemenid Dönem)

Bir önceki kazı sezonunda Helenistik Dönem yerleşiminin altından 4. yüzyıla tarihli yapılar ortaya çıkarılmaya başlanmış ve bu tabaka III. Tabaka olarak adlandırılmıştı. 2008 kazı sezonunda 4 yüzyıla ait yerleşim tamamen açığa çıkarılmış ve kaldırılmıştır. 4. yüzyıla ait yapıların altında 5. yüzyıla tarihli yapıların olduğu tespit edilmiştir. III. Tabaka tamamen ortaya çıkarılarak kaldırılmıştır.

Seyitömer Höyük "Phrygia Epictetus" denilen bölgenin güneyinde yer

almaktadır. Bu bölgenin 5. ve 4. yüzyıllarda (334 yılına kadar) tamamen Pers egemenliğinde olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle, buluntuların da desteği ile Seyitömer Höyük'te açığa çıkarılan 5.-4. yüzyıllara tarihli yerleşim, Akhaemenid Dönem Yerleşimi olarak adlandırmıştır. Anadolu'da Akhaemenid Dönem her ne kadar 6. yüzyılın ortalarında başlamış olsa da, Seyitömer Höyük'te 6. yüzyıla ait bir yerleşimle karşılaşılmasıdır. Mevcut buluntular Akhaemenid yerleşiminin Erken 5. yüzyılda başladığını göstermektedir. Bu yerleşim mimarî açıdan 5. yüzyıl ve 4. yüzyıl olmak üzere iki evre sergilemektedir.

5. yüzyıla ait mimarî buluntular; höyüğün kuzey yamacında yer alan bir merdiven, evler ve silolardan ibarettir. 4. yüzyıl yerleşiminde, 5. yüzyıl yerleşimi ile aynı karakterdeki evler ve silolar ile karşılaşmaktadır. Bunlara ilâveten bu yüzyılda höyüğün üst platformunu çevreleyen bir sur duvarı inşa edilmiştir. 2.00m. ile 3.00m. arasında değişen kalınlığa sahip olan sur duvarı dört adet kule ile desteklenmiştir. Sur duvarı 5. yüzyıla tarihli evlerin üzerini örtmüş durumdadır. Ayrıca duvarın yapımı esnasında merdiven kapatılarak, işlevine son verilmiştir.

Bu iki evre arasında herhangi bir kültürel farklılık yoktur. İki evrenin mimarî özellikleri aynıdır. Evler kare ya da dikdörtgen planlı olup genellikle tek odalıdır. Fakat iki üç odalı örnekler de vardır. Evlerin inşasında kullanılan yapı malzemeleri; moloz taşlar, bölgede yoğun olarak bulunan sarı renkli killi toprak ve ahşaptır. Ele geçirilen bol sayıdaki pişmiş toprak çatı kiremitleri üst yapı hakkında bilgi vermektedir. Duvarlarda ahşap dikme yerleri tespit edilmiştir. Duvarların korunan kısımları genellikle tek yüzlüdür. Buradan hareketle; bu dönemde yapıların alt kısımlarının arazi eğimine uygun olarak toprağa gömülü inşa edildiğini söylemek mümkündür. Evlerin içinde genellikle bir ocak ve bölmeler bulunmaktadır.

Bu tabakaya ait silolar ise yuvarlak planlıdır. Duvarları moloz taşlarla örülen siloların iç yüzleri ve tabanları kille sıvanmıştır. Silolar yaklaşık 1-1.5m. toprağa gömülü olarak inşa edilmişlerdir.

Seramik buluntuları arasında en önemli grubu Attika üretimi ithal

seramikler oluşturmaktadır. Bu seramikler buldukları tabaka veya mekânların tarihlendirilmesinde büyük kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca Batı ile olan ticarete işaret etmektedirler. Attika seramiklerinin yanı sıra; Akhaemenid kâseler, Yunanca ve Frigce yazıtlar içeren seramik parçaları, Attika formlarının birer imitasyonu olan yerel üretim gri seramikler, ticari amphoralar, kandiller, pişmiş toprak ağırşak ve dokuma tezgâhı ağırlıkları bulunmaktadır. Diğer önemli buluntular arasında; Anadolu-Pers stilinde iki bulla, cam kap parçaları, marndan yapılmış kandil ve idoller, bronz *fibulalar*, demir ve kemikten yapılmış çeşitli objeler yer almaktadır.

III Tabaka'nın dolgu toprağı içerisinde çok az sayıda Lydia ve Frig dönemlerine ait seramikler ele geçirilmiştir. Fakat bu dönemlere ait herhangi bir mimarî buluntu veya yapı evresi ile karşılaşılmemiştir.

IV. TABAKA (Orta Tunç Çağı)

2008 kazı sezonunda, III. Tabaka'nın hemen altında Orta Tunç Çağına ait bir tabaka tespit edilmiş ve IV. Tabaka olarak adlandırılmıştır. Höyük üzerinde IV. Tabaka'ya ait yapılar büyük oranda açığa çıkarılmıştır (Plan: 1). Ayrıca güneybatı yamaçta da iki mekân açığa çıkarılmıştır. Çalışılan alanlarda bu tabakanın mimarî açıdan iki evre içerdiği tespit edilmiştir. Höyüğün orta kısmında pek geniş olmayan bir alanda bu tabakanın altından Erken Tunç Çağı tabakası gelmeye başlamıştır. Diğer alanlarda ise IV. Tabaka henüz kaldırılmadığı için altından bu tabakaya ait üçüncü bir evre gelip gelmeyeceği henüz bilinmemektedir. IV. Tabaka'nın iki evresi mimarî ya da kültürel açıdan birbirinden farklı değildir. Yıkılan binaların yerine yenileri yapılarak ya da eski yapılar onarılarak kullanılmıştır. Bu sebeple bu iki evrenin buluntuları arasında hiçbir fark yoktur.

IV. tabakayı genel olarak değerlendirecek olursak: Bu tabakaya ait çok sayıda mekân açığa çıkarılmıştır. Yapılar ya tek odalı, ya da iki veya üç odalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânlar birbirinden bağımsız olabildiği gibi, birbiriyle bağlantılı çok sayıdaki mekânın bir araya gelerek kompleks yapılar oluşturduğu da görülebilmektedir. İki ya da üç odalı yapılarda bir büyük ana oda olduğu, bir de ince, uzun koridor şekilli oda olduğu gözlemlenmektedir. Ana oda toprak taban iken, koridor şekilli oda genellikle taş döşemeye sahiptir.

Yapıların duvarları genellikle ortak duvar olarak kullanılmıştır. Duvarlar yassı, plâka şekilli taşlarla örülmüştür ve çift yüzlü, sağlam yapıdırlar. Kazı çalışmaları esnasında açığa çıkarılan kerpiçler bazı yapıların (belki de hepsinin) duvarlarının üst kısmının kerpiçle örüldüğünü düşündürmektedir. Mekânların iç yüzlerinin genellikle sarı renkli kil ile sıvandığı gözlemlenmektedir. Mekânlar içerisinde duvarlarda sekiler görülebilmektedir.

Yapıların hepsinde görülmesi de, duvarlarında ahşap dikme yerleri açığa çıkarılmıştır ki bu da hem duvar örgü sistemi, hem de çatıyı taşıma sistemi hakkında bilgi vermektedir. Ahşap dikme yerleri ayrıca mekânların ortasında taban üzerinde de bulunabilmektedir. Bu da sadece duvarlarda değil mekân içerisinde de ahşap sütunlar olduğunu kanıtlamaktadır.

N sektörü, I-9 plan karesinde yer alan 10.10m. x 11.50m. ebadındaki üç odalı bir yapının yanarak çökmüş çatısına ait kalıntılar bu dönemdeki çatı yapısını anlamamıza olanak sağlamaktadır. Duvarlar ve ahşap sütunlarla taşınan, kalın, uzun hatıllar birbirine paralel olarak yerleştirildikten sonra, üzerlerine bunları dik olarak kesen daha ince ve kısa hatıllar yerleştirilerek çatının iskeleti elde edilmiştir. Daha sonra bu çatı iskeletinin üzerine muhtemelen sazlar yerleştirilip bunların üzerinin de kille sıvandığı anlaşılmaktadır.

Mekân tabanları genellikle sıkıştırılmış toprak tabandır. Bazı örneklerde ise yapının bazı odaların ya da bölümlerin taş döşeme olduğu, diğer kısımların ise toprak tabanlı olarak yapıldığı görülmektedir.

Mekân içerisinde genellikle ocak ya da fırın, tahıl öğütmek için yapılmış ezgi taşları içeren ışıklar ve çeşitli şeyleri depolamak amacıyla yapılmış bölmeler bulunmaktadır. Bölmeler yuvarlak, dikdörtgen ya da kare planlı olup, plâka şekilli taşların mekân tabanına yarısı tabana gömülü olarak yerleştirilmesiyle yapılmış ve genelde bunların içi ve dışı kille sıvanmıştır. Ayrıca mekân köşelerine çeyrek yuvarlak planlı duvarlar örülerek de bölmeler oluşturulmuştur. Bölmelerin içerisine genellikle pişmiş ya da pişmemiş kaplar yerleştirilmiştir. Bölmeler içerisinden ele geçirilen karbonlaşmış buğdaylar, taş aletler bunların işlevi hakkında yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır. Bölmeler mekân içerisinde yapılan günlük işlerde kullanılan çeşitli şeylerin (su, un, buğday, araç gereç, vb.) konulması için yapılmış olmalıdır.

Bu döneme ait mekânların çoğunun ev olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Evlerin haricinde seramik üretim atölyesi, bronz atölyesi olma olasılıkları yüksek mekânlar da bulunmaktadır. Ayrıca içerisinde çok sayıda küp bulunan ve depo olarak kullanılmış olabilecek mekânlar da söz konusudur.

Mimarî buluntular içerisinde ayrıca silolar bulunmaktadır. Yuvarlak planlı olan siloların duvarları III. Tabaka silolarında olduğu gibi moloz taşlarla örülmüştür. İç yüzleri ve tabanları kille sıvanmış olan silolar bu dönemde de yaklaşık 1-1.5m. toprağa gömülü olarak inşa edilmişlerdir.

Diğer yandan bu tabakada çok sayıda fırın ile karşılaşmıştır. Yuvarlak planlı olarak yapılan fırınlar genellikle mekân dışında yer almaktadır. Moloz taşlarla örülü duvarlarının iç ve dış yüzleri killi toprakla sıvanmıştır. Fırın tabanları da kille sıvalı olup bu sıvanın altına çakıl taşları ya da seramik parçalarının yerleştirildiği gözlemlenmektedir.

Bu tabakada, deprem sonucunda oluşmuş çatlaklarla karşılaşmıştır. Söz konusu çatlakların bu tabakanın üstündeki tabakalarda bulunmaması, depremin Orta Tunç Çağında olduğunu kanıtlamaktadır. Bunlardan bir tanesi höyüğün güneybatı tarafında U sektörü, L-9 plan karesinde yer almaktadır. Deprem çatlağı bu alanda doğu-batı doğrultulu olarak 7.77m. ilerlemektedir. Burada bulunan bir ocağı ve bununla ilişkili olan tabanı yarararak devam etmektedir. Bir diğer deprem çatlağı höyüğün kuzeydoğusunda, J sektörü,

G-13 plan karesinde yer almaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olup, 7.89m. uzunluğundadır. Höyüğün kuzeydoğusunda yer alan bir diğer deprem çatlağı ise K/R sektörleri, H-14/I-14/I-15 plan karelerinde yer almaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olarak ilerlemekte ve 16.02m. uzunluktadır. Geçtiği alanlardaki yapıları tahrip etmiş durumdadır.

Bu tabakaya ait ortaya çıkarılan yapıların hemen hemen hepsinin büyük bir yangına maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Bu yangının sebebinin ise bu dönemde gerçekleştiğini tespit ettiğimiz büyük şiddetli bir depreme bağlamak mümkündür. Büyük olasılıkla deprem sonucunda yıkılan binalar içerisindeki ocak ve fırınlardan başlayan yangın, bütün yerleşime yayılmıştı. Deprem sonucunda çökmüş binaların yıkıntılarının altından ortaya çıkarılan insan iskeletlerinin yanmış durumda olması da bunu desteklemektedir.

Orta Tunç Çağına ait buluntular içerisinde en büyük buluntu grubunu pişmiş toprak eserler oluşturmaktadır. Küpler, akitacıklı kaplar, meyve tabakları, çanaklar, çömler, libasyon kapları, mataralar, rhytonlar, gaga ağızlı testiler, seramik kaplara ait protomlar bulunmaktadır (Resim:2). Dokuma tezgâhu ağırlıkları ise genellikle hilâl biçimlidir. Pişmiş örneklerin yanı sıra pişmemiş örnekler de bulunmuştur. Dokumacılıkla ilişkili diğer buluntular ise ağırşaklardır.

Metal buluntular arasında, bronz bıçak, hançer, mızrak ucu, iğneler ve tarım araçları ile bir adet kurşun figürin ve altın takılar bulunmaktadır (Resim: 3). Bunların yanı sıra metal işçiliği ile ilişkili olarak pişmiş toprak potlar ve taş kalıplar bulunmaktadır.

Taş eserler arasında ise baltalar, perdah taşları, dilgiler, bileği taşları, boncuklar, ve idoller yer almaktadır.

Kemik eserler arasında ise bir adet rölyef parçası, iğne ve dilgiler ile çeşitli saplar bulunmaktadır.

V. TABAKA (*Erken Tunç Çağı*)

Seyitömer Höyük'te bugüne kadar yapılan kazılarda ulaşılan en erken tarihli tabakadır. 2008 kazı çalışmaları sonucunda höyük üzerinde, höyüğün

yaklaşık ortasında Erken Tunç Çağı Tabakası'na ulaşılmıştır. Henüz çok küçük alanlarda açılmaya başlanan V. Tabaka'nın yoğun bir yangın geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu yangın sonucunda yapıların sıvaları pişmiş, hatta yüksek ısı duvarların taşlarını aşırı derecede tahrip etmiştir. Taşlar ısı sebebiyle çatlamış, dağılmış durumdadırlar. Gözlemlendiği kadarıyla bu tabakanın mimari özellikleri IV. Tabaka ile benzeşmektedir. V. Tabaka'dan elde edilen buluntular arasında çeşitli kaplar, pişmiş toprak bir fırça ve bir ağırşak ile dilgiler bulunmaktadır.

Sonuç

Seyitömer Höyük'te henüz kısıtlı alanlarda ortaya çıkarılmış olan Erken Tunç Çağı yerleşiminin bir yangın geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu yangının sebebi belki de Orta Tunç Çağı yerleşiminde olduğu gibi bir depremdir.

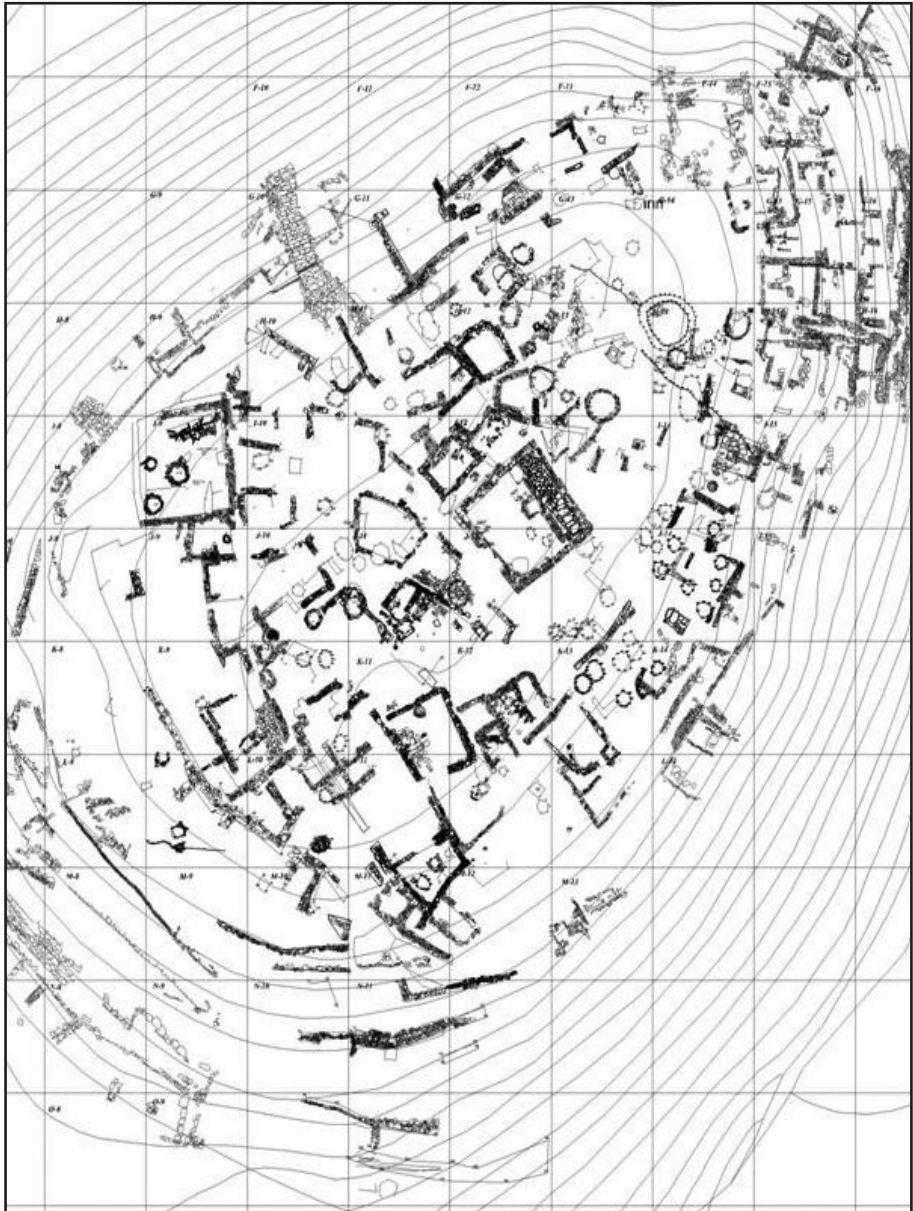
Orta Tunç Çağının ilk evresi olan IV-B Evresi'nin yıkılan binalarının enkazı altında kalmış insan iskeletleri bu dönemde bir deprem olduğunu ve yerleşimin yıkılıp yandığını göstermektedir. Bu çağın ikinci evresi olan IV-A Evresi'nin kazılması esnasında tespit edilen deprem çatlakları, yıkılmış yapılar ve yangın belirtileri, bu evrenin de bir depremle son bulduğunu kanıtlamaktadır. Höyük üzerinde Geç Tunç Çağı yerleşiminin olmayışının sebebi de söz konusu depremler olmalıdır. Orta Tunç Çağında depremle yıkılan yerleşim, hayatta kalan tarafından tekrar kurulmuştur. Fakat yeni yerleşimin de yine bir depremle yıkılması sonucunda, insanlar burada yeni bir yerleşim kurmaktansa, başka bir yere taşınmayı uygun görmüş olmalıdırlar. Yıkılmış, yanmış bir enkaz hâlinde terk edilmiş olan höyüğe belki de bu görünüşü sebebiyle çok uzun süre boyunca hiçbir halk yerleşmemiştir.

Orta Tunç Çağına ait tabakanın hemen üzerinde M.Ö. 5. yüzyıl tabakası yer almaktadır. M.Ö. 5. yüzyılda Persler ile Yunanlar arasında süren savaşlar sebebiyle Batı Anadolu'da karışıklıklar söz konusuydu. Konumu itibarıyla Boğazlar, Kıyı Ege ve İç Anadolu üçgeninin ortasında yer alan Seyitömer

Höyüğü'nün Antik Dönemde ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahip olduğu düşünülmektedir. Persler'in Seyitömer Höyüğü'ne bu yüzyılda yerleşmelerinin sebebi belki de; bu dönemde höyüğün, konumu itibarıyla stratejik önem kazanmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- AYDIN 1991: Aydın, N., "Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989" *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 19-10 Mayıs 1990 Ankara, 1991, 191-204.
- BİLGİN 2008: Bilgen, A.N., "Seyitömer Höyüğü 2006 Yılı Kazısı" *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-1 Haziran 2007 Kocaeli, 2008, 321-323.
- BİLGİN 2009: Bilgen, A.N., "Seyitömer Höyüğü 2007 Yılı Kazısı" *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2009, (Yayında).
- İLİSLİ 1996: İlaslı, A., "Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı" *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 24-26 Nisan 1995 Didim, 1996, 1-20.
- TOPBAŞ 1992: Topbaş, A., "Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı" *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 29-30 Nisan 1991 Ankara, 1992, 11-34.
- TOPBAŞ 1993: Topbaş, A., "Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı" *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 27-30 Nisan 1992 Efes, 1993, 1-30.
- TOPBAŞ 1994: Topbaş, A., "Seyitömer Höyüğü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı" *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 26-29 Nisan 1993 Marmaris, 1994, 297-310.

Plan: 1

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

LABRAUNDA 2008

Lars KARLSSON¹

Labraunda is the sanctuary of Zeus Labraundos, located 14 km. north of Milas, in the ancient landscape of Karia in south-western Turkey. Originally initiated in 1948, sixty years' of Swedish archaeological research at the site were celebrated in 2008 with an international symposium at the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities.² The campaign of 2008 was the fifth since the resumption of the excavations at Labraunda in 2004.³ These new studies are concentrated on three areas that have not been the subject of investigations before: the surrounding defensive complexes, the large *necropoleis*, as well as the sanctuary's Roman and Byzantine periods (Fig. 1).⁴ Important results have been achieved in all these areas of research.

The Fortifications: The Akropolis Fortress

Recent investigations have shown that Labraunda was protected by

-
- 1 Professor Lars KARLSSON, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Box 626, 751 26 Uppsala/SWEDEN, email: Lars.Karlsson@antiken.uu.se
 - 2 *Labraunda and Karia. An international symposium commemorating 60 years of Swedish archaeological work at Labraunda.* The papers from 25 participating international scholars will be published in the *Boreas* series of Uppsala University. For economic support for this conference and for the 2008 campaign, I thank the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities.
 - 3 I would like to thank all the participants in this year's successful campaign, Prof. Pontus Hellström, Ragnar Hedlund, PhD, and Gunilla Bengtsson, BA, all from Uppsala University, PhD student Jesper Blid, Stockholm University and archaeology student Augustus Lersten, University of London, Olivier Henry, PhD from Bordeaux University, France and Koç University in İstanbul, architect and PhD student Ayşe Henry, University of Illinois and Kadir Baran, PhD, Muğla university, Turkey. Representing the Turkish Ministry of Culture and Museums was Mustafa Samur from the Museum of Antalya. The campaign lasted for five weeks from June 23 to July 25, 2008. The excavations were supported with grants from Åke Wibergs Stiftelse, Magn. Bergvalls Stiftelse, Helge Ax:son Johnsons Stiftelse, Gunvor and Josef Anérs Stiftelse, The Friends of the Swedish Institute in Rome, Stefan Lersten and Maggie Dan-Lersten and The Labraunda Society, Sweden, for whose contributions we are very grateful.
 - 4 The fortifications are the subject of a study by Lars Karlsson, while the necropolis is being published by Olivier Henry, PhD, and the research on Labraunda in Late Antiquity is being conducted by PhD student Jesper Blid.

advanced defensive fortresses. None of these had been previously dated through archaeological finds. The investigations last year, at the fortress of Burgaz Kale, revealed interesting finds of chronological significance.⁵

The Akropolis Fortress is located 100 metres above the temple area. It has eleven towers and is built with very large blocks of the isodomic type that is typical for the Labraunda fortresses. With the excavations at the Burgaz Kale fortress in 2007 giving evidence indicating a Hekatomnid date, it seemed probable that the Akropolis Fortress also dated to this period.

In the upper northeast corner of the Akropolis Fortress, there is an inner fort where we had earlier noticed remains of buildings (Fig. 2). Here the excavation trench was laid out, measuring 10 m. east-west and 7 m. north-south (Fig. 3). The ruins were covered by large masses of fallen rocks. Eventually, an irregular room appeared with a rather irregular square plan, on average it measures 3.4 x 3.4 m. (Fig. 3:a and 6). It was bordered on the west and south sides by corridors (Fig. 3:b). A large block (Figs. 3:d) in the floor of the corridor outside the house probably functioned as a threshold for a wooden door, thus forming a small vestibule. The door in southwest (Figs. 3:c and 6) led out from the corridor to a free passage way between our excavated building and the fortress walls, which were located only 2.5 m. apart (see Fig. 2).

We found 400 pieces of broken roof tile. The early type consisted of pan-tiles (Fig. 4) with a gable-shaped *imbrex*. This type of tile has high side flanges and a rounded ridge and is similar to tiles discovered in 4th-century B.C. contexts at the excavations of the Maussolleion in Halikarnassos.⁶ It is likely that these tiles belong to the original Hekatomnid Akropolis Fortress or the barracks buildings of the inner fort. The other two types are Byzantine, of which the most common is very carefully shaped from compact clay, and has four undulating finger lines drawn on the pan-tile's upper flat surface. One large pan tile could be put together to almost full size (Fig. 5).

5 A report can be found in Karlsson 2008.

6 See *The Maussolleion at Halikarnassos*, 7, 154f. and pl. 27 (Context G) and p. 172f. and pl. 34 (Context H). This is also the type described by Orhan Bingöl as discovered in the uppermost, 4th-century B.C. layers of Bayraklı, Old Smyrna, before the city was moved to another location by Alexander the Great, see Bingöl 1976/1977, 63. For this type from the 3rd-century B.C. Heroon at Pergamon, see Filgis & Radt 1986, pl. 79a.

In the upper layers were found 20 fragments of Byzantine glazed pottery from the 11th to the 13th centuries (Fig. 7). Three of the pieces carry fragmentary decorations in the form of a bird: on one fragment the bird's head with an eye and the beak is very clear (AK08-9) and on another (AK08-8), the rounded parts of the body with four schematic feathers can be seen. On the third bird fragment (AK08-10x), the feathers are incised with a wavy line in the pottery (Fig. 8). The body of the bird is painted with a thick brown line, similar to a 13th-century example from Pergamon.⁷

The excavations were continued deeper in order to find traces of the barracks of the Hekatomnid fortress that we were originally searching for. At the bottom we found bedrock and a wall standing on bedrock (see Fig. 3). This was clearly a wall from the Late-Classical fortress and in this layer we discovered a 4th-century B.C. black-gloss pottery fragment, as well as several early Hellenistic pottery pieces. The investigations indicated that the original well-built ashlar walls of the Hekatomnid inner fortress were rebuilt in a very disordered way. This fact strengthens the idea that the structures up here were built inside the inner fortress for protective reasons, using and rebuilding the old fortress walls. Thus, surprisingly, the excavations have shown that Labraunda played an important role as a military outpost and protective fort during the troubled Byzantine period between the 11th and 13th centuries, located on the border between the Byzantine Empire and the Seldjuks of Konya.

The Tetraconchos Excavation

This year an excavation was conducted in the Tetraconchos building, discovered in 2007. The Tetraconchos is situated in the south-western corner of the sanctuary, in an area that had yet to be studied in detail, called Area Z (see Fig. 1).

The building consists of four horseshoe-shaped apses, in *opus quadratum* masonry, oriented along the cardinal axes (Fig. 9). The apses encircle an

7 Spieser 1996, colour plate 2 and plate 4 (Cat. No. 54), and p. 53: dated in the 13th century.

octagonal central bay that was covered by a cupola or vault, constructed of ashlar blocks of local granite. This cupola/vault had collapsed and could be studied after the removal of the topsoil. Beneath the fallen cupola were found pieces of what is believed to be a regional imitation of the Byzantine Zeuxippos Ware, a manufacture of the late 12th century.⁸ This find indicates the latest use of the building before its final collapse.

We excavated the central bay and also the northern and eastern apses (Fig. 10). In the eastern apse were found the main entrance to the structure as well as a window. This apse has a well-preserved secondarily-made *cocciopesto* floor that is resting on large bricks. Directly on the *cocciopesto* floor, we discovered a well-preserved cooking-ware jar,⁹ as well as a plate of Late Roman C Ware. The plate has a stamped cross which is commonly dated to the late part of the fifth century.¹⁰ Another interesting find is a fully preserved murex shell, brought from the sea below.¹¹

In the central bay we excavated a circular threshold, consisting of two blocks of white marble. The blocks show traces of *anathyrosis*, which indicates that there were covering slabs placed on top of them. Just east of marble threshold we continued to excavate beneath the level of the *cocciopesto* floor of the eastern apse. There, eight brick *pilae* belonging to a *hypocaust* (see Fig. 10) were discovered. We also managed to identify the *praefurnium* at the outside of the western wall of the western apse (see Fig. 9). Over 40 plates of high-quality Late Roman C Ware were found (Fig. 11). Among them were an example with a stag and another with rosettes in a tondo, belonging to Hayes' groups II and III¹² (Fig. 12). An African Red Slip plate with a palmette is dated by Hayes' system to 410-470 A.D.¹³ The excavation also revealed very well preserved common wares, such as a jug with a three-foiled mouth and a round flask.

8 For further information on Byzantine glazed pottery, see Böhlendorf-Arslan 2004.

9 Turnovsky 2005, 641 and 645.

10 See pl. VII, shape g, in Doğer 2007, 113.

11 Similar murex shells were also found at Amorium, where they were dated to the 6th-11th century; Lightfoot 2007, 41. One of these was also found in a bath, the others were out-of-context.

12 Using the dating evidence of Hayes 1972, 347; stamp motives groups II & III, 440-580 A.D.

13 Hayes 1972, 218f.; category Aiii, dated to c. 410-470 A.D.

Through this rich material we can now comment on the different phases of the Tetraconchos. The *hypocaust* has, in a secondary phase, been filled up by discarded pottery and other waste, which means that the heating function of the edifice had been taken out of use. The *suspensura* floor was then rebuilt in a manner similar to its original construction. This change of function probably occurred in the very late fifth or early sixth century.

In conclusion then, the Tetraconchos was initially built as a Late Roman bath (Fig. 13). Its insignificant size indicates that it was a private establishment, possibly aligned with other non-tempered rooms. The four horseshoe-shaped apses, covering two-thirds of a circle, were surely designed for individual uses.¹⁴ It remains to determine the function of the building during its second phase; only the *cocciopesto* floor of the eastern apse is well preserved. Could the Tetraconchos have been a part of the Christian complex from the beginning of the sixth century, located in this area, where a marble ambo was found in 2007? Future excavations will hopefully provide the answer.

The Necropolis Excavation

We concentrated this year's work on two areas located south and southwest of the Stadion (Fig. 14). The objectives were the same as last year: first, to conduct a survey in order to complete the map of the necropolis, and secondly, to continue the systematic excavations of the tombs. This year we excavated 19 tombs: two rock-cut sarcophagi and 17 tombs of the 'simple rock-cut pit' type, bringing the total number of excavated tombs to 41 and the total number of known graves to 80.

The rock-cut sarcophagi represent the most widespread type in the necropolis with a total of 47 tombs. They consist of a rectangular stepped cavity with an intermediate ledge carved into a high outcropping and covered by a massive gabled lid.¹⁵ On the short and long sides of the lid are square bosses, probably used as lifting devices when the burial was being closed.

¹⁴ Follow the discussion of Yegül 1995, 346.

¹⁵ For further information on this tomb type so widespread in Karia, see Henry 2009, 33-39.

One of the two rock-cut sarcophagi excavated in 2008 (T14) is located along the road leading to the Stadion. It has an unusual shape as it has a rock cut with two rectangular, twin, pits. The material can be dated to the Roman period, but does not offer a more precise dating.

The second tomb (T16) is located on the south side of the Sacred Way leading to the sanctuary (Fig. 15). The material discovered in that grave was rich: we found a large amount of fine-ware ceramics, including two skyphoi from the 2nd century B.C.¹⁶, a glass bead and a bronze coin, providing us with a precise chronological sequence, starting in the late Hellenistic period and finishing at the end of the 2nd century A.D. The amount and the variety of the finds indicate many phases in the use of the tomb. This point is supported by the large amount of human bones found during the excavation. We could safely distinguish at least three different burials: one cremation, an adult and a young man/woman.

Although the tombs with simple pits offer the same conceptual scheme, we noticed a large variation in their dimensions. The pottery found in the pits was surprisingly rich, considering the fact that all of them were plundered. Nonetheless, it seems that the robbers did not complete the excavation of the tombs. As a result, we collected many fine pieces, including not only high-quality fragments of 5th- and 4th-century black-glaze pottery, but also complete vessels, such as an amphoriskos, unguentaria and water jugs.¹⁷ One of the tombs was particularly generous, as it offered a rich collection of jewellery, comprising a set of 22 gold dress-decoration pieces with 10 rosettes¹⁸ and 12 complex leaf motifs, a ring made of a large jasper stone held by thick gold tubes, and a long necklace containing jasper beads alternating with crafted gold granulated cylinders. In the same grave we also found two

16 Although our finds are of local production, a comparable example can be found in Papanicolaou & Friis Johansen 1971, 20, fig. 8, 80.

17 Similar to one jug already found during the 2007 excavations in Burgaz Kale and comparable to material discovered in Olynthos: no. 843 in *Olynthos* V, 228 and pl. 174, dated late 5th or early 4th century B.C.

18 The same type of rosettes was discovered in the burial chamber of the Maussolleion at Halikarnassos; see *Maussolleion at Halikarnassos* 4, 124 and 132 (Cat. No. 8b).

silver coins, probably minted by the Karian city of Kasolaba and dated to the period of 400-350 B.C.¹⁹

Measures for Safe-guarding the Site as well as Increasing the Value of the Site for Visitors

During the past summer some very expensive projects were carried out, which should be seen as investments for the future. Three units of metal shelves were installed in our storerooms; a metal roof was constructed over the very exciting remains of the Roman bath building, the Tetraconchos in Area Z; a new wooden fence was erected at the entrance to the archaeological zone, to enclose the parking area, and canalizing the path for tourists visiting the excavations. Finally, the monumental staircase, leading from the Temple Terrace up to the monumental Built Tomb, was cleared. During the early years of excavation, the archaeologists had uncovered the lower steps of this staircase but because the local village path crossed the area at this point no further effort was made to uncover the remaining steps. Today, when this path is no longer used and the entire sanctuary is a protected archaeological zone, this path can be completely closed off. Thus, a huge work of clearing away the accumulated soil and granite blocks filling the staircase was initiated. Completed, it allows visitors to pass from the Temple Terrace up to the Built Tomb in the same way as the ancient pilgrim. Thirteen of the original staircase blocks were revealed and they showed a beautiful patina of well worn granite. It is interesting to note that this staircase seems to be the most carefully built of all the staircases thus far discovered in Labraunda.

19 See Konuk, *forthcoming*.

BIBLIOGRAPHY

BINGÖL 1976/1977

O. Bingöl, 'Die Dachziegel von Bayraklı (Alt-Smyrna)', *Anatolia* 20, 1976/1977, 63-81.

BÖHLENDORF-ARSLAN 2004

B. Böhlendorf-Arslan, *Die glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei*, 3 vols., Istanbul 2004.

DOĞER 2007

L. Doğer, 'Byzantine ceramics: excavations at Smyrna Agora (1997-98 and 2002-03)', in *Late Antique and medieval pottery and tiles in Mediterranean archaeological contexts*, eds. B. Böhlendorf-Arslan, A.O. Uysal & J. Witte-Orr (BYZAS, 7), Istanbul 2007.

FILGIS & RADT 1986

M.N. Filgis & W. Radt, *Pergamon. Die Stadtgrabung*, 1. *Das Heroon*, Berlin 1986

HAYES 1972

J.W. Hayes, *Late Roman pottery*, London 1972.

HENRY 2009

O. Henry, *Tombes de carie. Architecture funéraire et culture carienne VIe-IIe siècle av. J.-C.*, Rennes 2009.

KARLSSON 2008

L. Karlsson, 'Labraunda 2004-2007. A preliminary report on the Swedish excavations, with contributions by Olivier Henry and Jesper Blid', *IstMitt* 58, 2008, 109-133.

KONUK, *forthcoming*

K. Konuk, 'Kasolaba, a new mint in Karia?', in *Essays in Honor of Ioannis Touratsoglou*, eds. S. Drougou and E. Ralli, Athens, *forthcoming*.

LIGHTFOOT 2007

C. & M. Lightfoot, *Amorium: A Byzantine City in Anatolia - An Archaeological Guide*, Istanbul 2007.

MAUSSOLLEION at HALIKARNASSOS 4

K. Jeppesen, *The Maussolleion at Halikarnassos 4. The Quadrangle. The foundations of the Maussolleion and its sepulchral compartments*, Aarhus 2000.

MAUSSOLLEION at HALIKARNASSOS 7

L.E. Vaag, V. Norskov & J. Lund, *The Maussolleion at Halikarnassos 7. The pottery, ceramic material and other finds from selected contexts*, Aarhus 2002.

OLYNTHOS V D.M. Robinson, *Excavations at Olynthos, V. Mosaics, Vases and Lamps at Olynthos found in 1928 and 1931*, Baltimore 1933.

PAPANICOLAOU & FRIIS JOHANSEN 1971

A. Papanicolaou & C. Friis Johansen, *Hama. Fouilles et recherches 1931-1938, III:2, Les poteries hellénistiques et les terres sigillées orientales*, Copenhagen 1971.

SPIESER 1996 J.-M. Spieser, *Die byzantinische Keramik aus der Stadtgrabung von Pergamon (=Pergamenische Forschungen, 9)*, Berlin 1996.

TURNOVSKY 2005

P. Turnovsky, 'The morphological repertory of Late Roman/Early Byzantine coarse wares in Ephesos', in *LRCW 1: Late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean: archaeology and archaeometry*, eds. J.M. Gurt i Esparraguera, J. Buxeda i Garrigós & M.A. Cau Ontiveros, Oxford 2005, 635-654.

YEGÜL 1995

F. Yegül, *Baths and bathing in classical antiquity*, Cambridge, Mass. 1995.

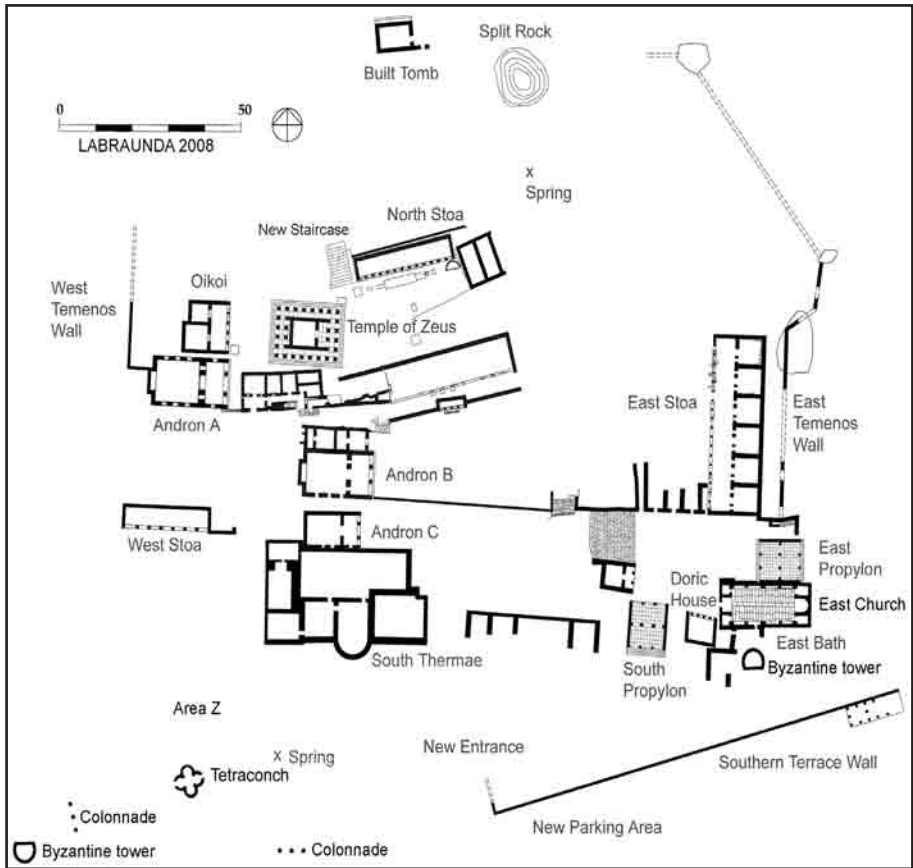

Fig. 1: Plan of the sanctuary. Note the Tetraconch in Area Z and the newly excavated staircase north of the Temple of Zeus. (J. Blid)

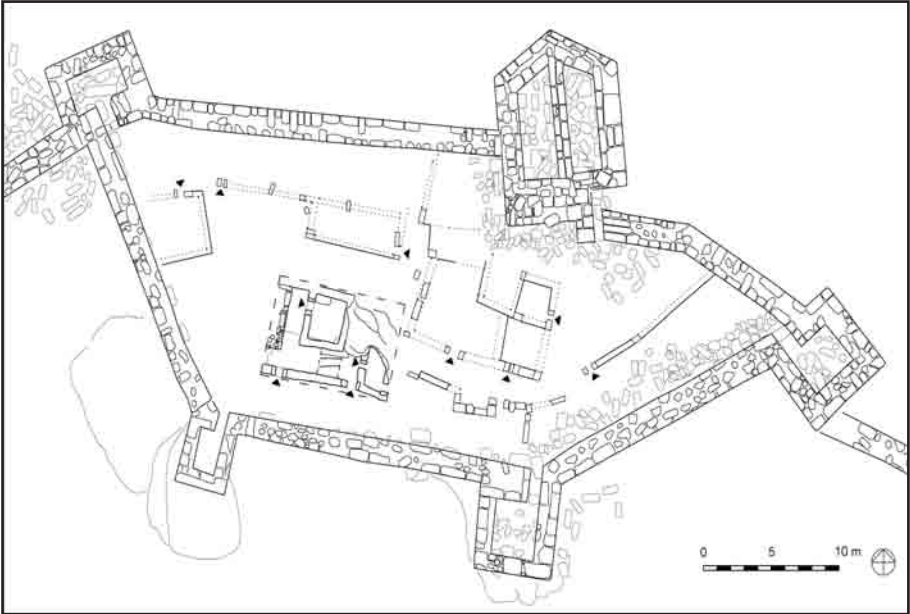

Fig. 2: Plan of the inner fort with the trench and other registered wall structures (A. Henry)

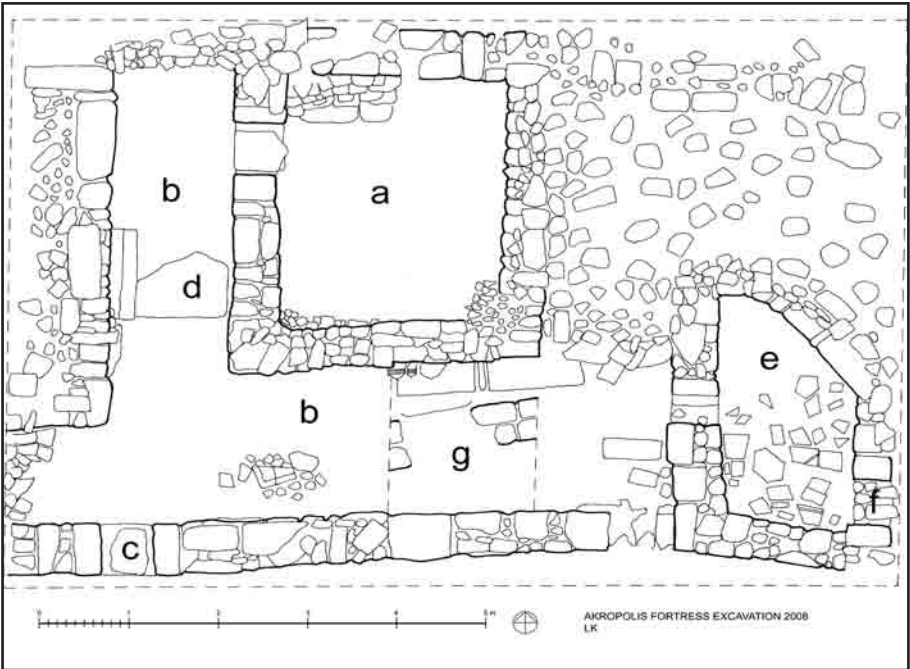

Fig. 3: Plan of the 2008 excavation trench (L. Karlsson)

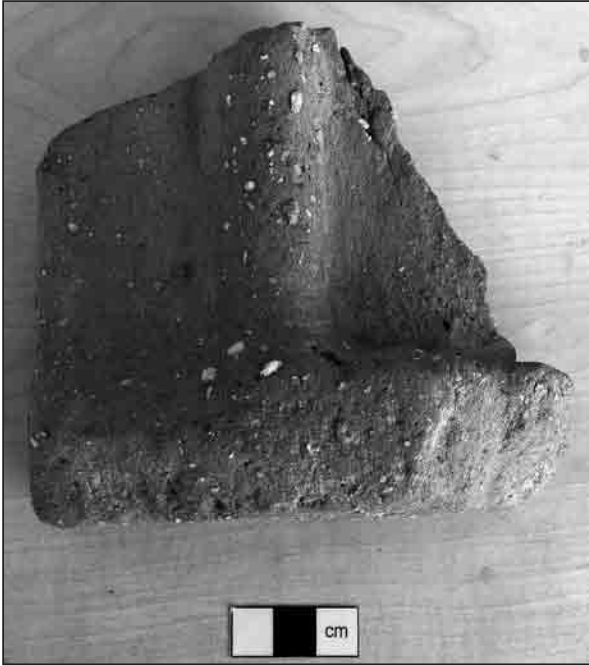

Fig. 4: A 4th-century B.C. pan-tile (AK08-23)

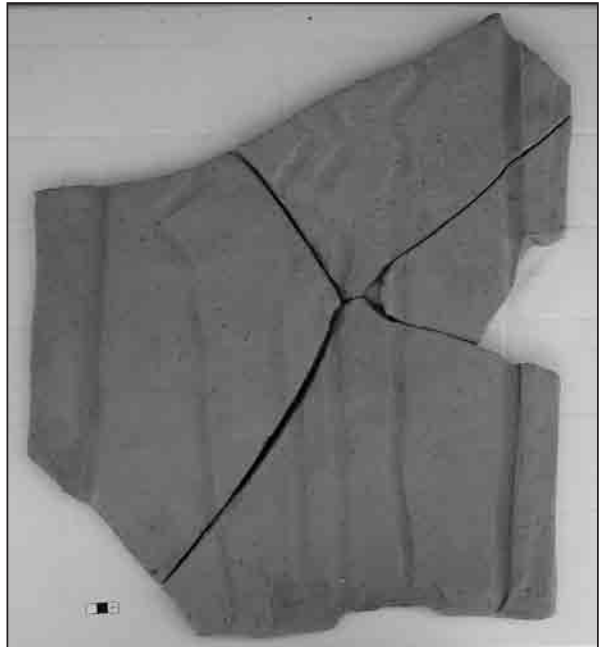

Fig. 5: A large pan-tile with three original edges (AK08-24) (L. Karlsson)

Fig. 6: View from southwest towards the west and south corridors. The deep probe can be seen in the south corridor to the right

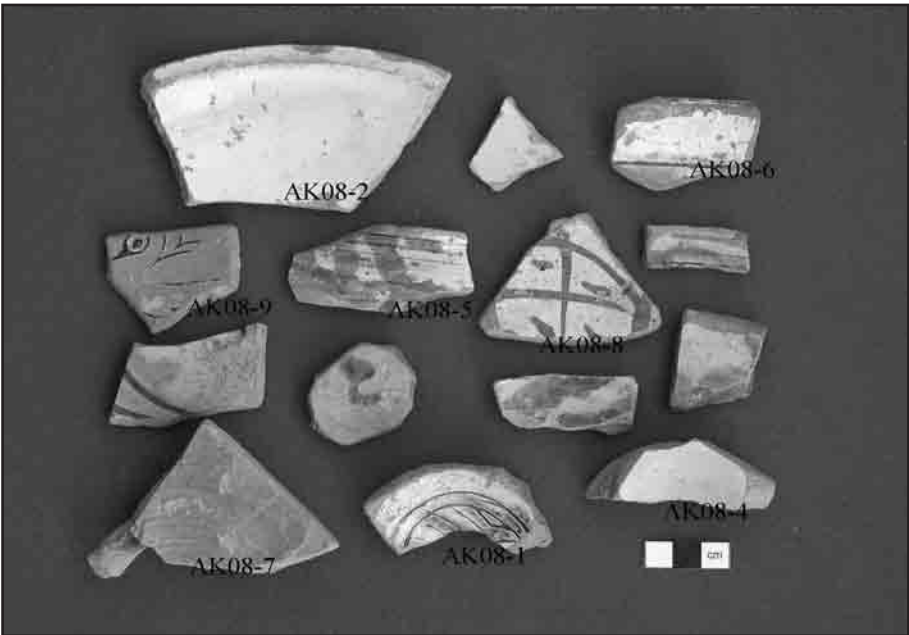

Fig. 7: Middle Byzantine glazed pottery from the higher levels of the area

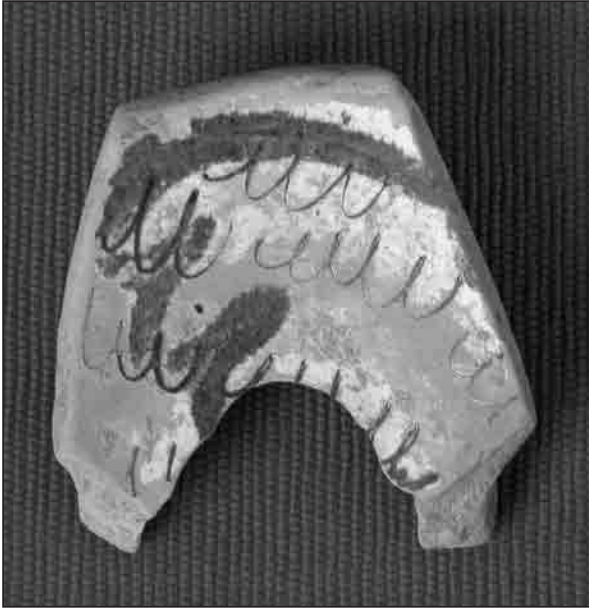

Fig. 8: A Byzantine glazed ring-foot with feathers of a bird (AK08-10x)

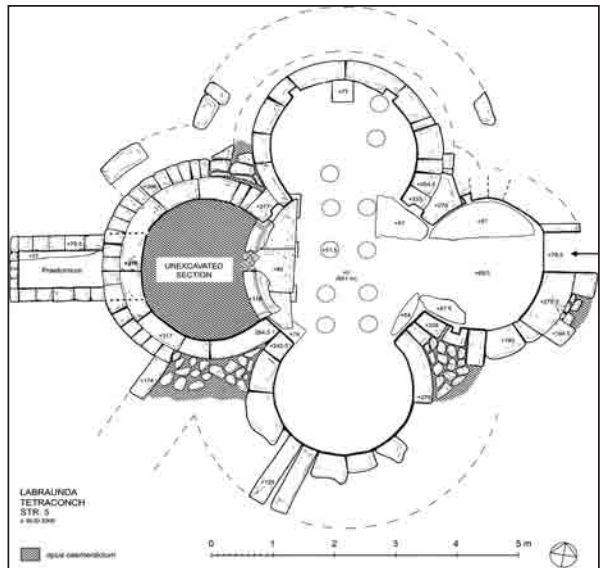

Fig. 9: Stone plan of the Tetraconchos (J. Blid)

Fig. 10: View over the excavated central space and the north and east apses

Fig. 11: Plates of Late Roman C and African Red Slip wares

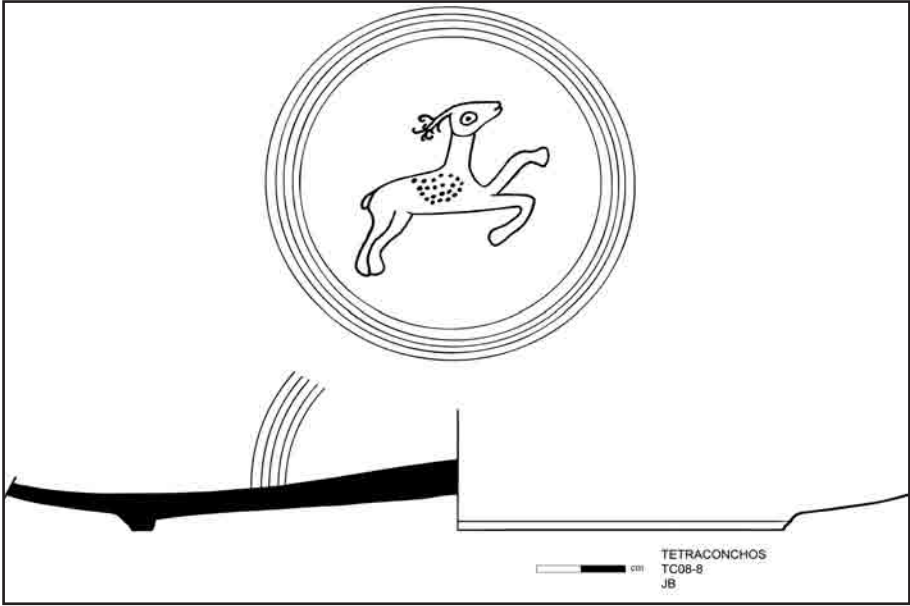

Fig. 12: Drawing of Late Roman C plate with a stag (TC08-8) (J. Blid)

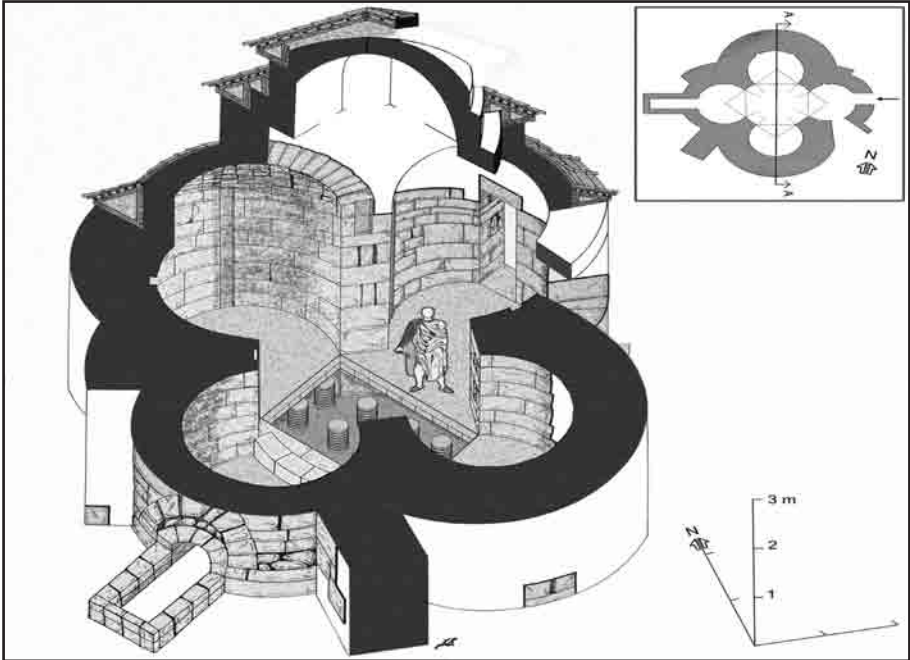

Fig. 13: Restored isometric view of the Tetraconchos (J. Blid).

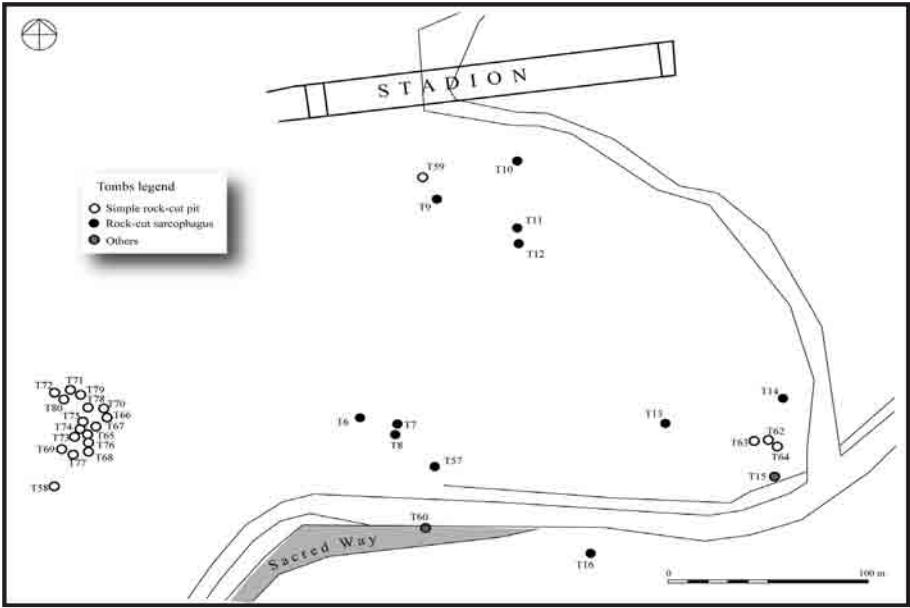

Fig. 14: Detailed map of the tombs excavated in 2008 (O. Henry)

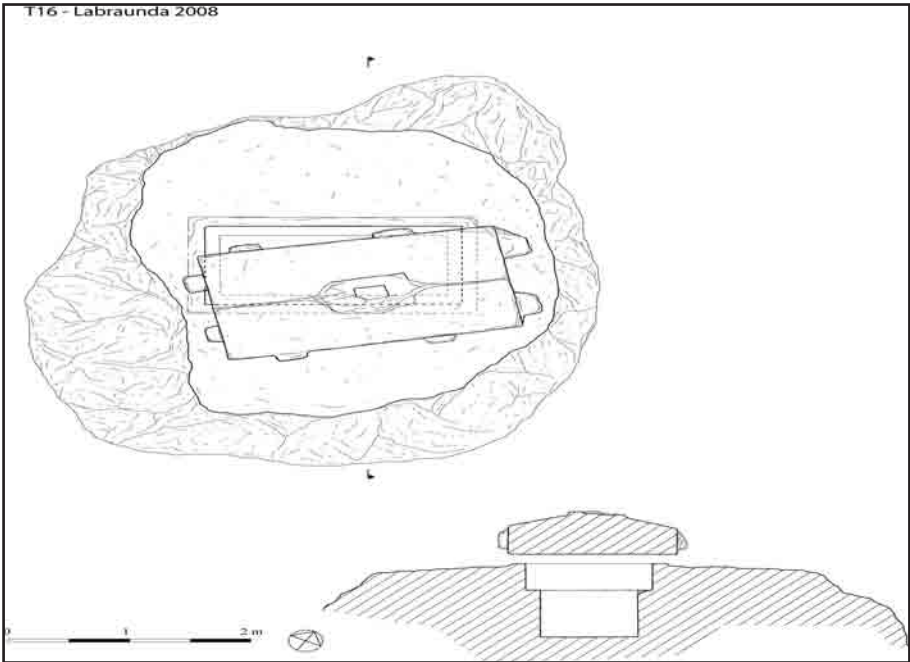

Fig. 15: Plan and section of tomb T16 (O. Henry)

HARPUT İÇ KALE OSMANLI MAHALLE KAZISI 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Veli SEVİN*
Necla Arslan SEVİN
Haydar KALSEN

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Elazığ Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında yapılan 2008 yılı Harput İç Kale kurtarma kazıları 25 Ağustos-20 Kasım 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. 85 gün devam eden çalışmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ile Elazığ Valiliği'nin maddi katkılarıyla sürdürülmüştür¹.

Müze Müdürü Haydar Kalsen'in başkanlığı, Prof. Dr. Veli Sevin'in bilimsel danışmanlığı altındaki bilim kurulunda: Sanat Tarihçisi Prof. Dr. Necla Arslan Sevin ile alan sorumluları olarak Elazığ Müzesi'nden Araştırmacı Arkeolog Bülent Demir ile Ercan Kan, arkeolog olarak Ruşen Taşdoğan, Sedat Biçer ve Nadir Kaya yer almış, bunlara çeşitli üniversitelerin arkeoloji ve sanat tarihi bölümlerinden stajyer öğrenciler katılmıştır. Kazı fotoğrafları ekip üyemiz, fotoğrafçı Feridun Şedele tarafından çekilmiş, mimari plan krokileri Prof. Dr. Veli Sevin tarafından yapılmıştır. 2008 yılında kazımızı Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Ertuğrul Günay ziyaret etmiştir.

* Prof. Dr. Veli SEVİN, e-mail: veli_sevin@yahoo.com

Prof. Dr. Necla Arslan SEVİN, e-mail: neclaarslansevin@yahoo.com

Haydar KALSEN, Elazığ Müze Müdürü, Elazığ / TÜRKİYE. e-mail: haydarkalsen@yaoo.com

1 Kurtarma amaçlı kazılarımıza gerekli izni veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, gerekli parasal desteği sağlayan Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, sıcak ilgi ve maddi ve manevî destekleri nedeniyle Elazığ Valisi Sayın Muammer Muşmal'a teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca MİS Holding Yönetim Kurulu Başkanı sayın Nihat Demirbağ'a yardım ve destekleri için şükran borluyuz. Topografik aplikasyonlar ve diğer sıhhatli mimari çizimler MİS Holding mimarlarından Cüneyd Keleştemur tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazılar için gerekli elektrik hattı Elazığ TEDAŞ Bölge Müdürlüğü'nce sağlanmıştır.

2005'ten beri sürdürülen çalışmaların amacı, İÖ. 8. yüzyılda Urartularca kurulmuş Harput Kalesi içinde 17. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar yaşayan bir Osmanlı mahallesini kurtarmaya yöneliktir. Kurtarma kazıları "Osmanlı arkeolojisi" kapsamında yürütülmektedir².

Kale Mahallesi, birbirinden sokaklar ve teraslarla ayrılmış "orta", "üst" ve "alt" olmak üzere başlıca üç sektöre ayrılır (Plan: 1). Son üç yıldır kazılarımız orta sektörde yoğunlaştırılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan basamaklı bir cadde tarafından iki kısma ayrılan bu mahallenin güney kanadı, kayaya oyulmuş bir Urartu tesisi etrafında kümelenmiş atölyeler ve iki tuvaletle kaplıdır. Kuzey kanadında ise cami ve eklentileri ile çok odalı büyük bir konut ve çeşitli dükkânlar bulunmaktadır.

CAMI CADDESİ

2008 yılı çalışmalarında Kale Mahallesi'nin orta bölümünü doğu-batı doğrultusunda ikiye ayıran cadde tümüyle, bunun batı ucundaki meydan ise büyük çapta temizlenmiştir (Plan: 2; Resim: 1).

Kuzeyden Kale Camii, güneyden de sarnıç ve atölyeler tarafından kuşatılan "Cami Caddesi" ortalama 2.70 m. genişliğindedir; ancak bu genişlik batı ve doğu uçlarda zaman zaman 3.00 m.yi aşmaktadır. Toplam 55m. uzunluğundaki cadde batıdan doğuya doğru yükselen basamaklı bir yapıya sahiptir. Basamakların bir bölümünde, kayaya oyulmuş Urartu taş temel yuvalarından yararlanılmıştır ki bu durumun Osmanlı öncesi dönemlerde de var olduğu düşünülmektedir. Yüzeyi zaman zaman kaba taşlarla, zaman zaman da sal taşı levhalarla çoğu kez özensiz şekilde kaplanmıştır. Kuzey ve güneydeki tüm tuvalet atıkları bu caddedeki fosseptik çukurlarına toplanmış, pis su giderleri de buraya yönlendirilmiştir. Giderek alçalan batı uçta cadde, güneydoğudan ve kuzeyden gelen iki yolun birleştiği bir meydan hâline dönüşmektedir. Caminin daha yuksekteki girişi önünden bu meydana taş kaplamalı hafif bir rampa ile inilmektedir. Basamaklarla doğuya

2 Bkz. Arslan Sevin, Sevin 2007 49 vdd.; Arslan Sevin 2008: 27 vdd.; Arslan Sevin, Sevin, Kalsen 2008: 329 vdd.

doğru yükselen cadde, en yüksek noktaya ulaştıktan sonra, birkaç dirsek yaparak Orta Mahalle'yi kuzeyden sınırlayan dar sokakla birleşmektedir. Öyle anlaşılıyor ki mahallenin önem taşıyan kamusal alanı doğu uçta son bulmaktadır. Cadde tabanı bu uç kesimde de büyük çapta ana kaya üzerine ve kayaya oyulmuş Urartu basamaklarına uyacak şekilde oturtulmuştur.

KALE CAMİİ

Osmanlı mahallesinin en önemli öğesi Kale Camii 2006 ve 2007'de yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştı (Plan: 1-3). Çatısı iki sütunla taşınan cami 15.50 x 8.50 m. boyutlarındadır; ancak batı yüzü biraz daraltılarak girişteki genişliği 7 m.ye düşürülmüştür. Batı kısa yüze yerleştirilmiş üç basamaklı bir merdivenle çıkılan caminin önünde tabanı taş kaplamalı bir giriş holü bulunmaktadır. Stratigrafi, enine geliştirilmiş plan özelliği ve malzeme verilerine dayanarak Artuklu Döneminde, belki de Ulucami'yi yaptırtan Fahreddin Karaslan tarafından inşa edilmiş olduğunu düşünüyöruz. Yapım tarihi belli olmamakla birlikte cami tabanı altında bulunan, Danişmentli emiri Melik Gazi Gümüştegin'in oğlu Melik Mehmed'e (H. 529-536/M. 1134-1142) ait Yunanca yazıtlı bakır bir sikke, inşaattın Harput emiri Belek Gazi (ölümü 1124) sonrasında yapıldığına işaret eder³.

Osmanlılar Döneminde dört yüz yıl kadar kullanılmış tarihî Kale Camii bu uzun süre boyunca büyük çaplı onarım ve tadilâta sahne olmuştur. En önemli tadilât, güneybatı köşesinde inşa edilmiş yer altı hücrelidir (Plan: 3). 2008 çalışmaları sırasında bu geç devir eklentisinin izleri iyiden iyiye incelenerek kayda geçirilmiştir. Camiden ancak dar bir ışıklıkla aydınlanabilen bu mekân 3.50 x 4.40 m. boyutlarındadır; toprak zemini cami tabanından 1.60 m. kadar derindedir. İçine, cami güney duvarının batı ucuna açılmış, Orta Meydan'a bakan bir kapıdan girilmektedir. Kapının karşısında doğu duvarından batı duvarına doğru uzanan 1.80 m. genişliğinde ve 0.20 m. kadar yüksekliğinde bir sekiye yer verilmiş, doğu duvarının kuzeydoğu köşesine, sedirden 0.40 m. yükseklikte küçük bir niş (taka) açılmıştır. Osmanlı öncesi yapı duvarlarının

3 Bkz. Tekin 2007a: 51 vdd.; Arslan Sevin, Sevin, Kalsen 2008: 634 vdd.

Horasan harçlı örgüsüne karşılık bu hücre duvarlarında birleştirici olarak çamur kullanılmıştır. Ana yapının güneybatı köşesine sonradan açılmış olduğu belli olan bu karanlık hücrenin Harput'un İslâmî kültüründe var olan bir *itikaf odası*, bir tür çilehane olarak inşa edildiğini sanmaktayız. Çalışmalar sonucunda caminin minaresiz olduğu tespit edilmiş, böylelikle Evliya Çelebi'nin, bazen minareli bazen de minaresiz sözleriyle yarattığı karmaşa çözümlenmiştir.

Kale Camii Sondajları

Kale Camii'nin toprak tabanı üzerinde, Osmanlı öncesi dönemler hakkında bilgi toplamak amacıyla küçük çaplı sondaj çalışmalarına önceki yıllarda olduğu gibi devam edilmiştir. Bu tarihî ibadethanenin Horasan harç kullanılarak örülmüş kaba taş duvarlarının, yine Horasan harçlı bir Orta Bizans Dönemi yapısı üzerine inşa edildiği 2007 yılı sondajları sırasında tespit edilmiştir⁴. Caminin hemen altındaki bu Bizans yapısının kuzey-güney yönlerinde uzanan bir duvarının kalınlığı 0.90 m., mevcut yüksekliği 0.45 m., mevcut uzunluğu ise 7.65 m.yi bulmaktadır. Kazı sırasında ele geçirilen altın yıldızlı cam *tessera* parçaları ile Horasan harçlı taban kalıntıları yapının mozaiklerle süslü olduğunu gösterir; ancak cami inşaatı sırasında baştan başa sökülmüş ve günümüze yalnızca silik izleri kalmıştır. Bu yapı katıyla ilişkili çok sayıda bakır Bizans *folles*'i ele geçirilmiştir (Resim: 2-3). Ön yüzlerinde Hz. İsa betimi, arka yüzlerinde de, eski Yunanca harflerle "NĪ KA" (muzaffer) ve "Basileu Basile" (Krallar Kralı) şeklinde sıfatlarına yer verilmiş sikkeler daha çok 11. yüzyılın ortalarından sonra basılmışlardır. Böylelikle yapının söz konusu tarihlerde kullanıldığına açıkça işaret ederler.

İslâm öncesi döneme ait ilk mimarlık katının altında, taş temelleri çamur harçlı ikinci bir yapı katı uzanmaktadır. Bu tabakaya ait mimarlık kalıntıları ilkinde kıyasla daha fazladır. Temel kalınlığı 0.90 m.yi bulan kalıntılar birkaç odalı bir komplekse aittir. Temeller üzerinde diyagonal ahşap hatlı ızgaraların kullanılmış olması dikkat çekici bir özelliktir. Dikdörtgen planlı

4 Arslan Sevin, Sevin, Kalsen 2008: 636 vd.

mekânlardan birinin boyutları 3.50 X 7.10 m. kadardır. Tabanı çamur kaplı bu mekânın batı duvarı önünde toprağa oyulmuş basit bir çukur ya da ocak yer alır. Kerpiç kalıntılarında hiç rastlanmamış oluşu yapının taş malzeme ile inşa edildiğine işaret eder. Burada ele geçirilen tunç bir ağırlık 8.-10. yüzyıllara tarihlenmektedir⁵.

İslâm öncesi dönemin bu en geç iki yapı evresi arasında, mimarlıktaki teknik farklılıklar dışında, belirgin bir ayırım saptanabilmiş değildir. Geç devir inşaatları sırasında tabakaların yer yer ağır tahribat görmesi ve ancak çok dar alanlarda çalışılabilmesi steril bir stratigrafik düzenin ortaya konmasına engel olmaktadır. Ancak özellikle çanak çömlekler ve sikkelerden yola çıkılarak bu erken yapı katının geç Roma İmparatorluk Dönemine değin uzanan bir geçmişi olabileceği anlaşılmaktadır. Henüz temizliği tam olarak yapılamamış bakır bir Geç Roma-Erken Bizans sikkesi, gümüş bir Sasanî sikkesi ve nihayet *Doğu sigillatası A* türü çanak çömlek parçaları tabakanın tarihlenmesine yardım edecek buluntular arasındadır⁶.

İslâm öncesi dönemin üçüncü ve erken yapı katı çok dar bir alanda ortaya çıkarılmış kuzey-güney yönlü kerpiç duvar parçaları ve birbirini dik kesen 0.60 m. kalınlığında iki taş duvar ile temsil olunur. Doğu-batı yönlü duvarın 4.40 m.lik bölümü incelenebilmiştir. Bu yapı katının geçmişi hakkında fazla bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Yuvarlak kesitli cam bilezik parçaları, çanak çömlek ve çatı kiremitleri daha çok Geç Roma hatta Bizans dönemi özelliklerini gösterir. Tunçtan dökülmüş İskit tipinde üç omuzlu ve kovanlı bir ok ucu ise en azından geniş olarak İÖ. 5.-7. yüzyıllara tarihlenebilirse de, çok dar bir alanda ele geçirilmiş bu tek buluntudan hareketle zorlayıcı yorumlara gidilmesi sağlıklı değildir.

5 Tekin 2007b: 35.

6 Elazığ-Malatya yöresi Doğu sigillatası A türü çanak çömlekleri için bkz. Derin 1994: 149 vdd.

Cami Mektebi

Osmanlılar Döneminde Harput'ta her caminin bir dershanesi bulunmaktaydı. Kale Camii'nin doğusunda, daha yüksek bir teras üzerine kurulmuş birtakım odaların (M1-4) böyle bir dershaneye ait oldukları önceki yıllarda belirlenmişti. Caminin doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiş iki katlı bu tesisin giriş holü ile iki büyük odası henüz kısmen açığa çıkarılmıştır. Cami Caddesi'ne açılan geniş bir kapıyla girilebilen giriş holünde, doğu kısa duvarına yapıştırılmış küçük bir hacim (M4) bulunmaktadır (Plan: 3). Kavisli bir taş duvarla çevrili bu mekân yaklaşık 2 m²lik bir alan kaplar. 2008 yılı kazılarında bu küçük hacim tümüyle temizlenmiş ve bunun güney duvarı önüne açılmış fosseptik (bir tuvalet) olduğu belirlenmiştir (Resim: 4). Tuvaletin gideri alttan bir kanalla cadde üzerinde açılmış bir fosseptiğe bağlanmıştır. Kanalizasyon düzeni bulunmayan bu mahalledeki diğer tuvaletlerin giderleri de daima sokağa taşan fosseptiklere bağlanmıştır.

KALE CAMİİ'NE BİTİŞİK DÜKKÂNLAR

Kale Mahallesi yalnızca sivil ve dinsel yapılarıyla değil, aynı zamanda ticarî ve ekonomik anlamlı tesisleriyle de dikkat çekicidir. Osmanlı Döneminde Kale Camii'nin kuzey duvarına yapışık şekilde dükkân görünümü kimi ticarethaneler inşa edilmiştir (Plan:2). Bu tesislerin cephesi, ana giriş kapısından başlayarak uzanan ve kaleyi kuzey-güney yönlerinde kat eden ana caddeye bakar. Önceki yıllarda bunlardan iki odalı ve iki katlı biri (C1,3) tümüyle, biri de (C4) kısmen kazılmıştı. 2008 çalışmaları, kuzeydeki, kısmen açılmış dükkânda yoğunlaştırılmıştır. Kesme taş bloklardan tek kanatlı kemerli bir kapıya sahip olan dükkâna 6 m. derinliğinde, 2-2.50 m. kadar genişliğinde koridorumsu dar bir hacim (C4) geçilerek girilir. Geride bir mutfak (C8), depolar (C2,7), sekili ve geleneksel kürsübaşılı (ocaklı) bir salon (5.65 x 4.35 m.) (C6) yer alır (Resim: 5). Salonun önemi giriş cephesinin kesme taş örgüsüyle belirlenmiştir. Böylelikle ticarî amaçlı kimi büyük tesislerde bir tür büro olarak kullanılan kabul salonlarının varlığı anlaşılmaktadır. Kazı sırasında ele geçirilen, kimileri altın yaldızlı tütün lülesi parçaları ile porselen

fincan ve tabak parçaları yapının işleviyle tam bir uyum sağlamaktadır. Bunların yanında demirden bir tabak ve kapak, makaslar, balta ve kilit ile bakır sikkeler, cam boncuk taneleri, cam bilezik parçaları diğer küçük buluntular arasındadır. Dükân 85 m²lik bir alan kaplamaktadır.

KONAK KİLERİ

2006 yılında Kale Camii'nin doğusundaki büyük bir konutun kazısına başlamış ve kürsübaşılı sofasını (K1) açığa çıkarmıştık. 2008'de yapının güney batısındaki 4.70 X 3.50 m. boyutlarında yeni bir mekân (K2) tümüyle açılmıştır (Plan: 2). Sofanın güneybatı köşesindeki bir kapı ile girilebilen bu mekânın doğu ve kuzey duvarlarına küçük, güney duvarına ise daha büyük birer niş (taka) açılmıştır. İçte duvarlar boyunca uzanan toprak sekiler vardır. Sekilerden toprak tabana düşmüş durumda, biri büyük, biri de küçük iki petek açığa çıkarılmıştır. Elazığ yöresi geleneksel kültüründe sıkça karşılaşılan tahıl depolama işine yarayan peteklerin yanında, odanın ortasında pişmiş topraktan iri bir küpe ait parçalara rastlanmıştır. Bu durum söz konusu küçük mekânın bir kiler olduğuna işaret eder. Taban üzerinde yeşil sırlı bir çömlek ile mavi sırlı çanak parçaları, cam şişe parçaları, cam ve kemik boncuklar ve bakır sikkeler ele geçirilmiştir.

ATÖLYELER ALANI

Cami Caddesi Orta Mahalle'yi kuzey ve güneyde iki kısma ayırır. Ticarî ve dinî alandan izole edilmiş görünen güney kesimde kayaya oyulmuş üzeri açık bir Urartu tesisi çevresinde, iki tuvaletle çeşitli atölyelere yer verilmiştir (Plan: 2). Önceki yıllarda bu alanın doğusunda birkaç evreli fırın tabanları ile çok sayıda yarı yuvarlak demir cürufu elde edilmişti. Bu kesimde en geç evre kalıntıları daha çok yüksek ısıyla çalışan fırın tabanları ve yemek pişirme işleriyle ilgili tandırlarıyla dikkati çeker. Tandırlardan birinde, kalaylı ve kapaklı bir bakır kahve cezvesi bulunmuştur (Resim: 6).

Son Osmanlı Döneminin silik izleri altından, taş duvarlı yapılarıyla görece iyi durumdaki daha erken bir Osmanlı yapı katı gelmektedir. Bu evre yapıları Urartu kaya yatakları üzerine kurulmuştur. Cami Caddesi'nden birer kapı ile girilebilen yapılar doğu ve batıda iki küme hâlinindedir.

Doğu Grubu Atölyeleri

Cami Caddesi'nden 1.10 m kadar genişliğindeki bir kapı ile girilebilen bu alanda önce taş döşeli, üzeri açık bir sahanlık (S9) yer alır. Sahanlığın bir kenarında umumî bir tuvalet bulunmaktadır. Buradan iki odalı (S3-4) bir atölyeye girilir (Plan: 2). Odalardan batıdakinin uzun duvarları önünde karşılıklı olarak toprak sekiler uzanır. Girişin karşısına gelen kuzeydoğu köşede, yanık ve kül izleri taşıyan bir hazne vardır. Yandaki ikinci odanın doğu duvarına bir taka yerleştirilmiştir. Batı duvarı önünde yine kaba taşlardan bir hazneye yer verilmiştir. Odalar çamur tabanlarını ve sekilerini tuğlaya dönüştürmüş ağır bir yangının izlerini taşır. Üst üste üç tadilat evresine sahip bu Osmanlı dönemi mekânları bir süre kullanıldıktan sonra terk edilmiş ve üzerlerine bir daha yeni bir yapılaşmaya gidilmemiştir. Atölyenin Osmanlı Döneminin erken evrelerine ait durumu hakkında henüz yeterli bilgilerden yoksunuz; ancak bu tabakalardan gelen maden potası benzeri parçalar, demir cürufu artıkları⁷ söz konusu alanda küçük çaplı bir maden işlemeciliği faaliyetinin sürdürülmüş olabileceğine işaret eder.

Yavuz Sultan Selim Han Döneminde Osmanlı yönetimine giren Harput'ta hemen bir darphane kurulduğu bilinmektedir. Burada ilk Osmanlı sikkelerini bastıran Yavuz Sultan Selim paralarının arka yüzünde *durub-u Herbert* yani "Harput'ta basılmıştır" ibaresine rastlanır. Bu darphane neredeydi, nasıldı? Bilinmez. Henüz yeri ve biçimi konusunda açık ve doyurucu verilerden yoksunuz. Ancak mevcut durumun Osmanlı darphanesinin bu yörede olabileceği hakkında kimi veriler sağlamaya başladığına inanıyoruz.

Bu mekân grubunun kuzey ve kuzeydoğusunda ikinci bir yapı topluluğu

7 Bkz. Arslan Sevin, Sevin, Kalsen 2008: 639, re. 16

(S6-8,11) doğu-batı yönlerinde konuşlandırılmıştır (Plan: 2). Toplam 40 m² genişliğinde üç hacimden oluşan bu gruptan, ana kayaya çok yakın olmaları yüzünden, doğu uçtaki giriş dışında fazla bir kalıntı gelebilmiş değildir.

Osmanlı egemenliğinin erken evrelerinden başlayarak çeşitli onarımlar ve tadilatlar geçirerek üç yapı evresi boyunca kullanılmış ve fakat sonraları terk edilmiş bu iki grup yapının işlevini güven içinde belirleyecek verilerden şimdilik yoksunuz. Mimarlık kalıntıları bu konuda herhangi bir yardımda bulunmazlar. Ancak sanayi ve ekonomik faaliyetin yoğun olduğu cami merkezli Orta Mahalle'de yer almış olmaları ve merkezî konumları, belli bir önem taşımış olabileceklerine işaret etmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere çevrelerinde çok sayıda demir cürufu ele geçirilmesi bir madencilik faaliyetine sahne olduklarını ima eder.

Batı Yamacı Atölyeler Grubu

Orta Mahalle'yi ikiye ayıran Cami Caddesi'nin güneyinde, kaya oyma Urartu tesisinin batı yamacında kurulmuşlardır. Buradaki tüm yapılar da büyük çapta kayaya oyulmuş basamak şeklindeki Urartu temelleri üzerine oturtulmuştur. Çalışmalarda, toplam 120 m² kadar alanda 9 mekân (S10, 12-19) açığa çıkarılarak temizlenmiştir (Plan: 2; Resim: 8). Mekân kümesine kuzeydoğu köşeden Cami Caddesi'ne açılan tek bir kapıyla ve küçük bir sahanlıktan geçilerek girilebilmektedir. Ancak doğudan Urartu tesisi, batıdan da aynı zamanda istinat duvarı görevi yapan kalın ve yüksek bir duvarla sınırlanan bu hacimlerin tabanlarına ait dolgular, zeminin batıya doğru sert düşüşler yapması nedeniyle büyük oranda akıp gitmiştir. Kimi duvarlarda ahşap hatıllarla güçlendirilmiş Horasan harç, kimilerinde ise çamur kullanılmıştır. Horasan harçlı duvarlarda daha iri ve daha iyi işlenmiş bir taş örgü söz konusudur. Daha ince ve çamur harç örgülü duvarların son Osmanlı dönemine ait oldukları belirgindir. Odalardan biri (S12) 2.60 X 3.90 m. boyutlarındadır. Doğu duvarını, işlenmiş ana kayanın oluşturduğu mekânın zemininin bir bölümü de düzgün kaya yüzeyidir. Odanın zemini altında, taşlarla örülerek yapılmış ince bir kanal vardır. Bir diğeri (S 18) ana gruba

kıyasla daha ince tutulmuş ve farklı teknikte örülü duvarlarıyla sonraki biekklenti görünümündedir. Batı yamacı atölyelerinin işlevini tayine yarayacak küçük buluntu ya da mekân içi sabit donanımlara rastlanmamıştır. Kuzeybatı köşeye yapıştırılmış küçük tuvalet hücresinin daha çok bu mekânlara hizmet amacıyla yapıldığı söylenebilir. Bu alanda ele geçirilen çok fazla sayıda tütün lülesi yanında en dikkat çekici buluntular mimarî çini parçalarıdır (Resim: 7). Çiniler yeşil zemine mavi ve koyu kırmızı renkte bitkisel motiflerle süslüdür. Sultan III. Osman Dönemine ait Hicrî 117[1] (Milâdî 1754-1757) tarihli bir gümüş sikke bu alanın en eski buluntusu durumundadır.

BASAMAKLI TÜNEL-ZİNDAN

2008 yılı kazılarının en önemli keşfi, kayaya oyulmuş kapsamlı bir yer altı su tesisinin ortaya çıkarılmış oluşudur. Bu tesis, su işlerinde büyük hüner sahibi Urartular'a ait olmalıdır (Plan: 4). Yörede, Palu (Şebeteria) ile şimdi Karakaya Baraj Gölü'nün suları altında kalan Deliktaş ve Kömürhan yakınındaki Habibuşağı Kalesi'nde benzer Urartu su tesislerinin varlığı önceden bilinmektedir⁸. Harput ve çevresine İÖ. 800 yıllarından itibaren hâkim olmaya başlayan Urartular buradaki egemenliklerini İÖ. 7. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık yüz, yüzeli yıl sürdürmüşlerdi. Harput'ta geniş çaplı bir kale inşa ettikleri, ana kayaya oyulmuş merdiven görünümlü temel yuvaları ve önceki yıllarda temizlediğimiz açık kaya tesisinden anlaşılırmaktaydı. Aşağıda ayrıntıları hakkında bilgi vereceğimiz büyük tesis kalenin Urartular'ın gözünde taşıdığı öneme işaret edecek boyutlara sahiptir. Öte yandan kale Ortaçağlarda zindanlarıyla da ünlüydü.

2007 yılında Kale Camii'nin 10 m. kadar batı/kuzeybatısında tonozlu bir dehlizin varlığını belirlemiş ve temizlik çalışmalarına başlamıştık (Resim: 9). Duvarları Horasan harç kullanılarak taştan örülmüş dehliz ortalama 1.60/1.80 m. genişlikte, 9 m. uzunluğunda ve 3.50 m. kadar yüksekliğindedir. Kazılar sonucunda bunun kayaya oyulmuş bir tünelin giriş ağzının üzerini kapatmış olduğu anlaşılmıştır (Resim: 10-11). Basamaklı giriş önce üzeri açık şekilde

⁸ von Gall 1967: 516 vdd.; Hauptmann 1972: 97, lev. 70/1-3, 80/2-3.

başlamakta, daha sonra 1.80 x 1.80 m. boyutlarındaki kapalı bir tünel hâline dönüşüp giderek kuzey yönünde derinleşmektedir. 30. basamaktan itibaren keskin bir dirsekle batıya dönerek alçalmayı sürdürür. Kıvrımlar yaparak derinleşen kaya tüneli yaklaşık 80. basamaktan sonra kısmen doğal bırakılmış kısmen de işlenmiş mağara görünümüne bir odaya iner. 8x10 m. boyutlarındaki mağaranın kuzey yüzüne, birbirine bitişik üç hazne oyulmuştur. Her hazneye de kayaya oyulmuş merdivenlerle inilmektedir. Bunlardan, 3.70 x 4.00 m. boyutlarındaki doğu haznesi tümüyle temizlenmiştir. Diğer iki hazne su ve taşlarla doludur. Bu uzun tünel kayalara oyulmuş, kuyu görünümüne iki ışıklıkla aydınlatılmıştır; ancak her ikisi de sonraları örülerek köreltilmiştir. Son kullanım evresinde yan duvarlara çok sayıda basit kandil yuvası açılmıştır. Kazı sırasında çoğu son derecede kaba yapımlı pişmiş topraktan kulpsuz yağ kandilleri de ele geçirilmiştir. Ancak bunlardan 4.5 cm. yükseklikteki biri, bej renkli hamuru ve kulpuyla diğerlerinden ayrılır. Yine bu alanda tümü Hicrî 1255 / Milâdî 1839 tarihli 5 adet bakır Abdülmecit sikkesi bulunmuştur ki bu bulgular sarnıcın 19. yüzyılın ilk yarısı içinde doldurulmuş olabileceğine işaret eder.

Girişi önüne eklenen tonozlu dehlizden anlaşılacağı üzere, bu Urartu su tesisi Ortaçağlarda ve Osmanlı'nın ilk evrelerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Büyük bir emek harcanarak kayaya özenle oyulmuş iki ışıklığın sonradan köreltilmiş oluşu işlevinin değiştirildiğine işaret eder. Kent Artuklular Döneminde zindanı ile ünlüydü. Harput'un Artuklu Beyi Belek Gazi 1122 ve 1123 yılında, içlerinde Urfa'nın Haçlı kontu, Birecik senyörü ve nihayet Kudüs Haçlı kralı olmak üzere çok sayıda Frank şövalyesini zincire vurup bu zindana hapsedmişti. Yeni keşfedilen Urartu sarnıcı bu yönüyle ayrıca bir önem taşımaktadır.

Çalışmalar sonucunda, geçen yıllardaki gibi açılan alanların korunma ve konservasyonuna ilişkin tüm önlemler titizlikle alınmıştır. Üzeri saç çatı ile kapatılarak korunma altına alınan alanın genişliği 150 m² kadardır. Öncekilerle birlikte kapatılarak korunan kazı alanlarının toplam genişliği 726 m² tutarındadır.

KAYNAKÇA

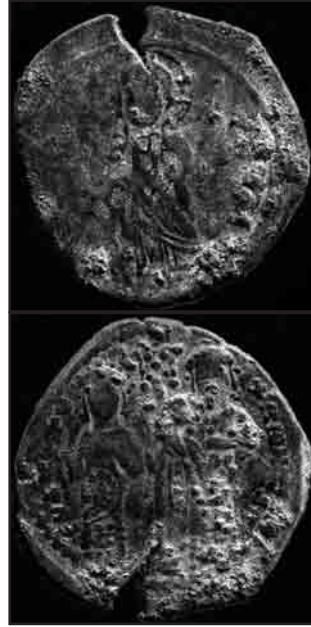
- ARSLAN Sevin, N., 2008. "Harput'ta Bir Osmanlı Mahallesi ve Sakinleri", *Toplumsal Tarih* 169: 27-33
- ARSLAN Sevin, N., V. Sevin 2007. "Osmanlı Arkeolojisi ve Harput Kazıları", *Toplumsal Tarih* 159:49-53;
- ARSLAN Sevin, N., V. Sevin, H. Kalsen 2008. "Harput İç Kale Mahalle Kazısı: Osmanlı'ya Arkeolojik Bir Yaklaşım (İlk Sonuçlar)", *Bellekten* 264: 329-351.
- DERİN, Z., 1994. "Aşağı Fırat Havzasındaki (Elazığ-Malatya Bölgesi) Yerleşim Merkezlerinde Ele Geçen 'Doğu Sigillatası A' Türü Keramikler", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* II, 1994: 149 vdd.
- HAUPTMANN, H., 1972. "Norşuntepe Kazıları, 1970", *O.D.T.Ü. Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara: 87-101
- TEKİN, O., 2007a. "Harput Kazısından Bir Danişmentli Sikkesi", *Toplumsal Tarih* 164: 49-51
- 2007b. "Bizans Ağırlıkları. Harput Kazısından Bir Örnek", *Toplumsal Tarih* 168: 32-35.
- von Gall, H., 1967. "Zu den kleinasiatischen Treppentunnel", *Archäologischer Anzeiger* 32: 504-527

Resim 1: Cami Caddesi, doğudan genel görünüm

Resim 2: Bizans sikkesi, ön-arka

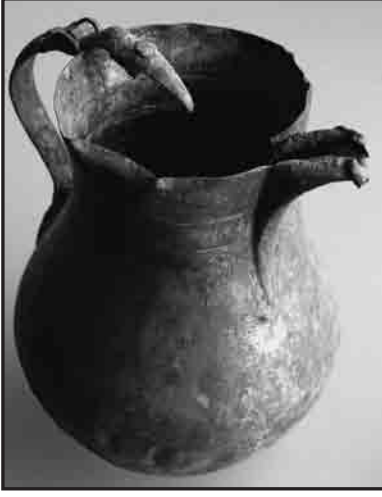
Resim 3: Bizans sikkesi, ön-arka yüzler

Resim 4: Tuvalet (M4)

Resim 5: Bir dükkânın (C6) ocaklı (kürsübaşı) salonu

Resim 6: Kalaylı bakır

Resim 7:Çini parçası cezve

Resim 8: Orta Meydan ve Batı Yamacı atölyeleri

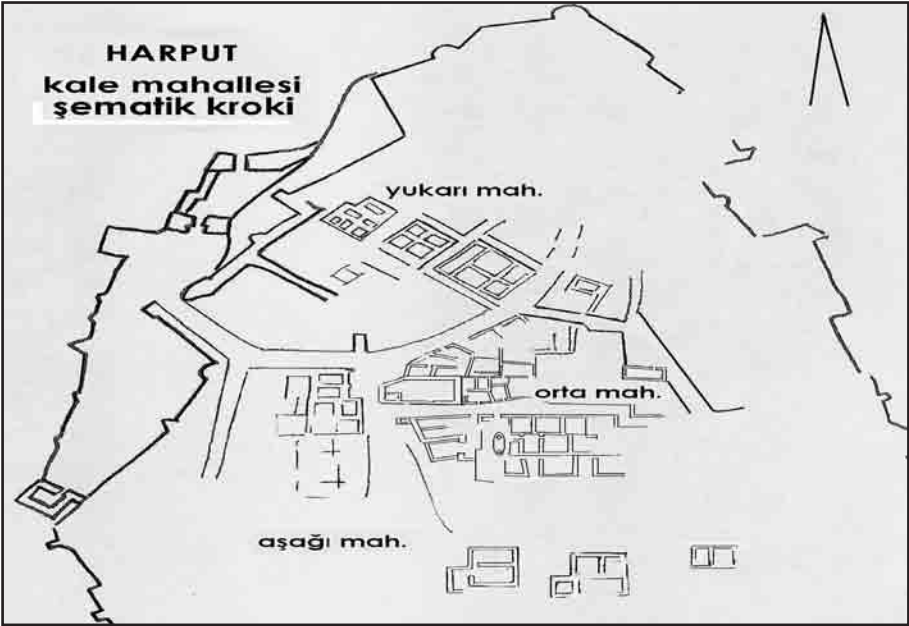
Resim 9: Tonozlu giriş koridoru, güneyden

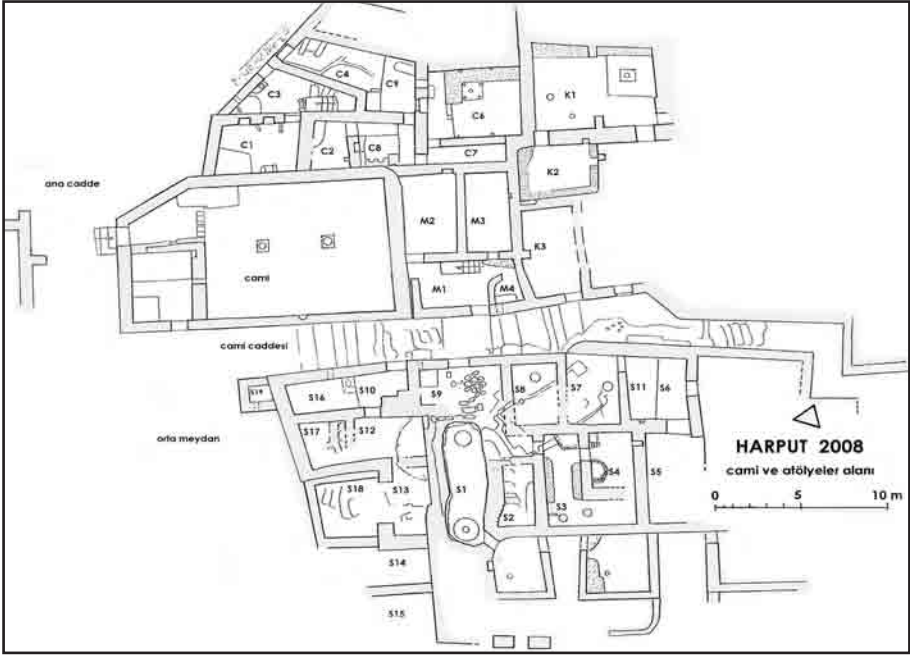
Resim 10: Tonozlu dehliz ve Urartu su tesisi girişi

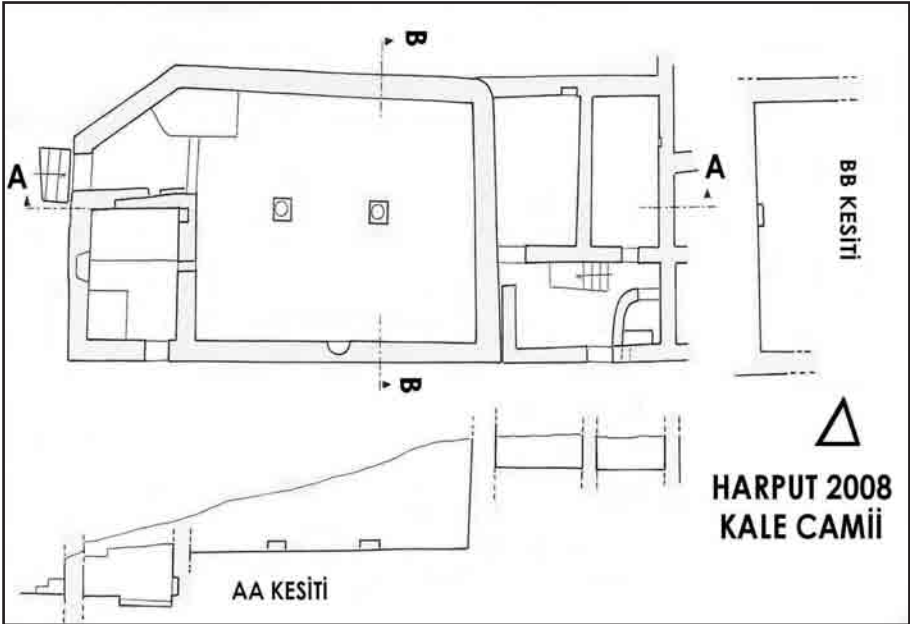
Resim 11: Basamaklı Urartu tüneli

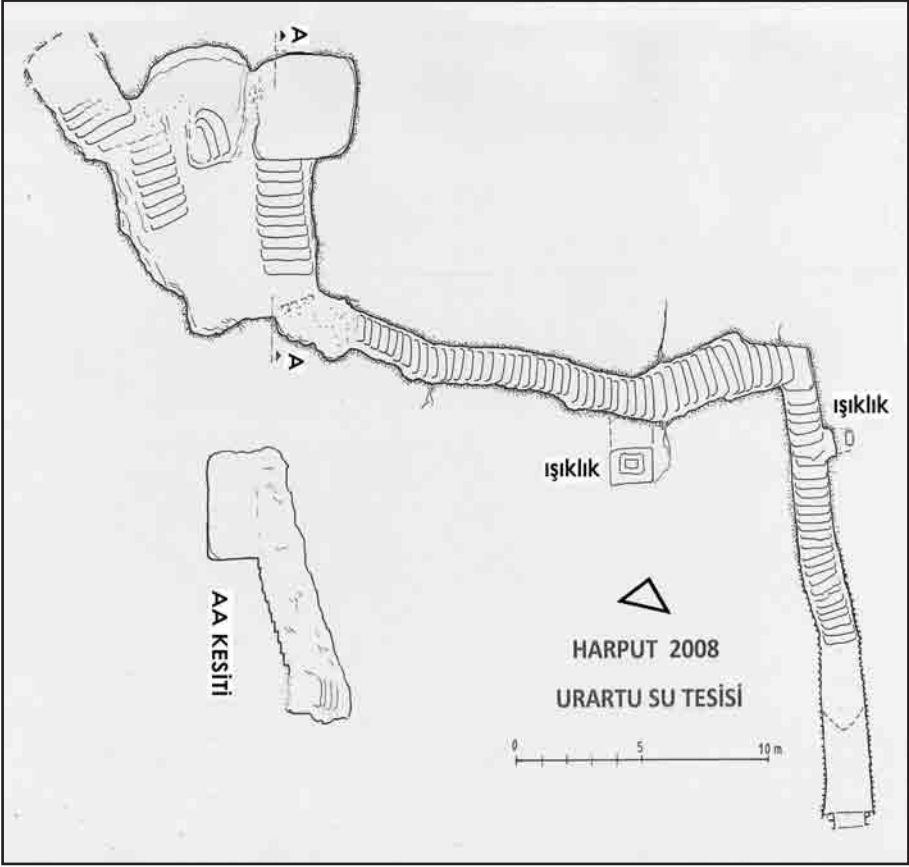
Plan 1: Harput Kale Mahallesi şematik planı

Plan 2: Cami sektörü genel planı

Plan 3: Kale Camii ve derslikler

Plan 4: Urartu kaya tüneli ve su tesisi planı

PARİON 2008 KAZILARI

Cevat BAŞARAN*

A.GENEL

Parion 2008 sezonu kazı çalışmaları T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 24.06.08 tarih ve 114775 sayılı ruhsatı doğrultusunda Prof. Dr. Cevat Başaran başkanlığında 5 akademisyen, 5 arkeolog, 1 restoratör-konservatör, 1 antropolog, 1 mimar ve 30 öğrenci – işçiden oluşan bir ekip tarafından 01 Temmuz – 29 Temmuz 2008 tarihlerinde, Bakanlığa sunulan kazı programına uygun olarak Güney Nekropolü, Tiyatro, Roma Villası, Yamaç Ev (Yapı) ve Sondaj 1 olmak üzere antik kentin 5 ayrı bölgesinde gerçekleştirilmiştir² (Çizim:1).

B.GÜNEY NEKROPOLÜ

Hasan KASAPOĞLU**

Parion Güney Nekropolü 2008 çalışmaları C4b, C4d ve A4d açmalarında gerçekleştirilmiştir (Çizim:2) . C4d açmasının kuzey yarımında -150 cm. kotta kuzeydoğu güneybatı yönünde uzanan iki kiremit mezar tespit edilmiştir. Bunlardan M105 olarak adlandırılan mezar, tek sıra dışbükey kiremitle kaplı ve

* Prof .Dr. Cevat BAŞARAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum/TÜRKİYE Tel: 0 442 231 40 65, Fax: 0 442 236 09 48, E-mail: cbasaran@atauni.edu.tr; parionluparis@yahoo.com

1 Bu yılki kazı çalışmalarına izin veren, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne çalışmalara proje desteğinde bulunan Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na; Bakanlık Temsilcisi, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi uzmanı Nurcan Çilesiz ve özellikle, sit alanı içerisindeki evini kazı ekibinin kullanımına açarak üç yıldır yaşadığımız kazı evi probleminin çözülmesine yardımcı olan kültür ve Parion dostu sayın M. Murat Nurova'ya, Parion Kazıları'nın on yılına sponsorluğunu üstlenen İÇDAŞ A.Ş. Genel Müdürlüğüne ve kazı ekibinin özveriyle çalışan tüm elemanlarına burada bir kez daha teşekkür etmek isterim.

** Arş. Gör. Hasan KASAPOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240 ERZURUM /TÜRKİYE Tel: 0 442 231 40 69, Fax: 0 442 236 09 48, E-mail: hasankasapoglu@gmail.com

inhumasyon gömüye sahiptir. İçerisinde iskeletin ayak ucu olan batı kısımdan parçalar hâlinde iki pişmiş toprak *lagynos* ile iskeletin başının yanında uzun boyunlu bir cam *unguentarium* ve ağız kısmından aşırı korozyonlu bir bronz sikke ele geçirilmiştir. M106 ise, inhumasyon gömüye sahip Basit Toprak Mezar tipindedir. Bu mezardan ise, kırık pişmiş toprak *unguentarium* parçaları, bir kandil ve birkaç deniz kabuğu ele geçirilmiştir. C4d açmasında -230 cm. kottan -350 cm. koda kadar devam eden, kesilmiş kumtaşı plâkaların üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir alan belirlenmiştir. Açma içerisinde kuzeydoğu yönünde uzanan, güney ve batı taraflarda açılmamış alanlarda da devam eden bu yapı üst üste yerleştirilmiş dört sıra kumtaşı blok katından oluşmaktadır (Resim: 1). Bu blokların kuzey uçtakilerin uç kısımlarındaki farklı boyutlardaki kesilme izleri ve nekropol alanında daha önceki çalışmalarda ortaya çıkarılan Taş Sandık Mezarlarda kullanılan kumtaşı blokların kalınlıklarına yakın ölçülerdeki taş boyutlarından, bu yapının bir lâhit işliğine ait “taş deposu” olabileceği fikri akla gelmektedir. Bu yapının kuzey bitimindeki uç kısımları düzensiz kesik blokların ön kısımlarında bulunan kumtaşı blok yongaları ve blokların üzerinde, bu kumtaşı blokların konularak işlendikleri tezgâh olarak düşünülen dikine yerleştirilmiş iki dikey blok bu fikri destekler niteliktedir. Bu durumda alanı, taş sandık mezarların yapıldığı bir “lâhit işçiliği” olarak da düşünebiliriz.

C4b açmasında, kesit içersinde kuzeybatı güneydoğu yönünde düzenlenmiş üç mezar ise, -125’den -190 cm. kotta ve üst üste ele geçirilmiştir. Bunlardan en üstteki M104 Düz Semerdam Kiremit Mezar tipindedir. Mezarda kremasyon gömü uygulanmış; içinde bir *lagynos*, iki kandil, bir demir strigilis ve korozyonlu bir bronz sikkeden oluşan ölü hediyeleri bulunmuştur. Bunun hemen altındaki M107 Dışbükey Semerdam Kiremit Mezar tipindedir ve içinde çiviler ele geçirilmiştir. Bu da cesedin ahşap bir tabut içinde gömüldüğünü göstermektedir. Baş kısmı batıda yer alan iskeletin kemikleri üzerindeki izlerden anlaşıldığı kadarıyla düşük derecede yakılmış kremasyon gömününün uygulandığı bir mezardır. En altta yer alan M108 ise Dışbükey Semerdam Kiremit Mezar tipinde, kremasyon gömüye sahip olup iç gövdeli konik ayaklı *unguentariumlar*, tek kulplu kap, *lagynos*, kandil, uzun

kulplu tava biçimli bronz bir kap, içerisinde demir bir kaşığın bulunduğu cam kâse ve üzerinde ön yüzde imparator büstü, arka yüzde capricorn betimi ve dikdörtgen bir çukurluk içerisinde (CGI) HP (COLONIA GEMELLA IULIA HADRIANA PARIANA) lejandı bulunan, birçoğu aşırı korozyona uğramış çok sayıda sikkeden oluşan ölü hediyeleriyle çok zengin bir buluntu grubu sergilemektedir (Resim: 2) .

C4b açmasının -25 cm. derinlikte, bir bölümü kazılmamış alanda kalan inhumasyon gömüye sahip M109, -25 ile -80 cm. arasındaki kotta ise, hepsi hafif kuzeydoğu güneybatı yönünde uzanan beş mezar (M110 - 114) ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlar yüzeye yakın oldukları için epeyce tahribat görmüştür ve aralarında kandil, cam *unguentarium*, demir *strigilis* ve tek kulplu kabın da bulunduğu az sayıda buluntuya sahiptir (Resim: 3). Bu alanda yapılan ikinci seviye çalışmalarında -80'den -150 cm. koda kadar, üst seviyede olduğu gibi kuzey-batı güney-doğu yönünde uzanan beş kiremit mezar daha tespit edilmiştir. Bu mezarlardan M120 dışındakiler Düz Semerdam Kiremit Mezar tipinde olup; üçü kremasyon biri inhumasyon gömüye sahiptir. Bu mezarlardan M116 bazıları kırık ve eksik parçalı altı *unguentarium* ile birinin parçaları eksik olduğu için ölü gömme ritualleriyle ilişkili olarak, kullanılıp kırılarak bırakıldığını düşündüren iki lagynos ve mezarın yakınından ele geçmiş bir rahip (?) figürininden oluşan ölü hediyelerine sahiptir (Resim: 4). Bu seviyedeki bir diğer Düz Semerdam Kiremit Mezar olan M117 ise, yine kremasyon gömüye sahiptir ve kırık parçalar hâlinde dört *unguentarium*, bir demir *strigilis* ile birlikte mezar içerisinden ele geçirilen, üzerinde zifaf sahnesinin betimlendiği matara türü kapla dikkati çekmektedir (Resim: 5).

A4d açmasında ise, -100 cm. de mermer bir lâhdin (L1) varlığı tespit edilmiştir. Bu kısımda yapılan çalışmalar sonucu yaklaşık -250 cm. derinliğe kadar inilerek kapağı ve teknesi güneye doğru devrilmiş lâhit ve kapağı ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar sonunda lâhdin yakınında birkaç kemik parçası dışında buluntu ele geçirilmemesinden, bu lahdin daha önce soyulduğu anlaşılmıştır. Lâhit teknesi kaldırılmış ve devrildiği orijinal yerine düz olarak yerleştirilip üzerine kapağı kapatılmıştır.

Kentin önde gelen yapılarından bir diğerini oluşturan tiyatrodaki çalışmalara da 2007 yılında bırakıldığı yerden devam edilmiştir. Tiyatronun sahne binasını bulmaya yönelik olarak açılan açmanın doğu duvarını oluşturan 110cm. genişliğindeki Horasan harçlı moloz taş örgülü geç dönem duvarının 65cm. altında, 40cm. genişliğe sahip ve paralel olarak kuzey-güney doğrultusunda devam eden kesme taşlardan oluşan bir blok sırası ortaya çıkarıldı. -105 cm. derinliğe ulaşıldığında ise 40cm.lik kesme taş blok sırasının hemen altında, yine kuzey-güney doğrultusunda 120 cm. genişliğinde, 30 cm. kalınlığında, değişik uzunluklarda ve üstteki blok sırasının altına doğru devam eden bir başka kesme taş sırası daha ortaya çıkarıldı. Bu taş sırasının hemen üzerinde 130x100 cm. uzunluğunda ve 30 cm. kalınlığında altındaki blok sırasına uyan ancak nerden çıktığı belli olmayan bir blok bulundu. Açmanın güneyinde ise doğu taraftaki geç dönem duvarının devamı olduğu anlaşılan moloz taşlardan oluşan duvar sırası tespit edildi. -95 cm. derinliğe inildiğinde 120 cm.lik taş blok sırasının 40cm. altına doğru devam eden 22 cm.lik yeni bir kesme taş blok sırası ortaya çıkarılırken; -175 cm. derinlikte ise, bu sıranın altında 35 cm. kalınlığında bosajlı bir duvarın devam ettiği görüldü. Bu seviyedeki çalışmalarda 60cm. çapında kum taşından, üzerinde dübel delikleri bulunan yivsiz bir sütun gövdesine rastlandı. Batıya doğru yapılan genişleme çalışmalarında bu sütunun 60cm. ilerisinde 52cm. çapında ve ilk bulunan sütundan 25 cm. daha yukarıda açmaya paralel bir şekilde konumlanmış, üzerinde herhangi bir dübel deliği bulunmayan aralarında 138-130cm.lik aralıklar bulunan 3 mermer sütun gövdesi daha bulundu (Resim: 6). -200 cm. derinliğe inildiğinde açmanın güneybatı köşesinde ikinci sütunun hemen arkasında profilli 192x44x30 cm. ölçülerinde ve arşitrava ait olduğunu düşündüğümüz taş bloğu ele geçirildi. Açmanın güney sınırını oluşturan geç dönem duvarının ise -175 cm. derinlikte son bulduğu anlaşıldı.

* Arş.Gör. Akın TEMÜR, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum/TÜRKİYE. Tel: 0 442 231 43 09 E- mail: akintemur@yahoo.com

Açmanın kuzeyine doğru devam eden çalışmalarda geç dönem duvarı ortaya çıkarıldı. Üç yönde de ortaya çıkan bu geç dönem duvarlarının sahne binasını bölerek yeni bir amaçla kullanıldığı sonucuna varıldı. -2m. derinliğinde ortaya çıkan, üst yapıya ait olduğunu düşündüğümüz 13cm. kalınlığındaki mermer plâkaların alanın zeminine doğru yapılan çalışmayı imkansız kılması, her üç yöndeki duvarların genişlemeyi engellemesi sebebiyle A7 açmasının doğusuna geç dönem duvarı batı sınırı olacak şekilde, yeni bir açmaya başlandı. Doğudaki yol seviyesinden başlanan çalışmalarda 4,30m. batıya doğru ilerlediğimizde sahne binasının dış duvarı olarak düşünebileceğimiz yeni bir duvara ulaşıldı. Yüzeyden 1.20 m. derinliğe sahip 4 sıra kum taşından oluşan bu duvar örgüsü, geç dönem duvarına 35 cm. uzaklıkta olup, 37cm. altından devam etmektedir. Sahne binasının dış duvarından doğuya doğru 85cm. çıkıntı yapan payandaların her iki yanında, sahne binasının üst duvarının 85cm. altında, alta doğru üç profil çizen 50cm. genişliğinde, 30cm. derinliğinde mermer konsollar bulundu. -120cm. derinliğe inildiğinde dış duvarın mermer bloklardan oluşan 5. sırası ortaya çıkarıldı. Konsolların altından itibaren başlayan bu sırada kum taşının yerine mermer kullanıldığı görüldü. Dış duvarın 5. sırasından itibaren değişen ve duvar boyunca izlenen bu malzeme farklılığı yapının iki aşamada inşa edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Payandalarda ise, mermer blokların devam etmediği görülüyor. Bu da payandaların daha sonraki bir evrede yapılmış olabileceğini gösteriyor. -120cm. derinlikte payandanın solundaki konsolun altında ortaya çıkan hayvan kemiklerinin, açmanın güneyinde doğu-batı kesiti boyunca aralıksız devam ettiği görülmektedir. -162cm. derinliğe inildiğinde payandanın hemen önünde, altıgen çerçeve içinde üç yapraklı bir rozet; birinci çerçevesinde Lesbos *kytmationu*, ikinci çerçevede yumurta mızrak ucu, üçüncü çerçevede kıvrık dal bezemesi bulunan 78x70cm. ölçülerinde tavan kâseti ele geçirildi. Tavan kâsetinin kuzeydoğusunda 2 yüzünde bezemeler bulunan ve arşitrava ait olduğunu düşündüğümüz bir mimarî blok bulundu. Bloğun bir yüzünde açık ve kapalı palmetlerin bulunduğu 15cm.lik bir bezeme kuşağı, diğer yüzünde, üstte açık kapalı palmet sırası, altında Lesbos *kytmationu* ve onun da altında dalga motifi bulunan bir bezeme kuşağı izlenmektedir.

Sahne binasının dış duvarını izleyebilmek amacıyla kuzeye doğru yeni bir açmada çalışmalara başlanmıştır. 200 cm.lik dolgu toprağın olduğu açmada çok sayıda moloz taş ve kesme taş parçaları ele geçirilmiştir. Açmanın kuzeyine doğru 250cm. ilerlendiğinde 105x107cm. ve 145x65cm. ölçülerinde 35cm. kalınlığında, üzerinde kabartmalar bulunan frizlere ait iki mermer blok ele geçirilmiştir. Figür yüksekliğinin 60cm. olduğu kabarmaların ilkinde Meleager olduğunu tahmin ettiğimiz, elinde mızrağı olan bir erkek figürü ile köpeği, ikinci kabarmada ise soldan itibaren Zeus, Athena ve Dionysos figürü bulunmaktadır. Köpekli kabartmanın üst kısmında kademeli olarak dışa çıkıntı yapan, dış sırası, halat motifi, akanthus yaprakları, dalga motifi, Lesbos *kymationu* ve palmet motifi bulunmaktadır. Devam eden çalışmalarda sahne binasının dış duvarına ait üçüncü konsol 165cm. arayla ortaya çıkarılmış ve dış duvarın payandadan 350 cm. sonra kesintiye uğradığı görülmüştür. Duvarın köşesinde özel olarak yerleştirilmiş olan mermer blok bu kesintinin rastlantı olmadığını ispatlamaktadır. Açmanın güney sınırından 380cm. ilerlediğimizde ise, kesintiye uğrayan dış duvar 165cm. sonra yeniden görülmeye başlanmıştır. A8 ile A9 açmalarının doğusunda yürütülen zemin düzeltme çalışmalarında, sahne binasının dış duvarına paralel ve 4m. doğusunda, 150cm. genişliğinde, dışta 30-35cm. kesme blok taştan ve içi 80cm. genişliğindeki harçlı moloz taş örgüden oluşan sandık duvar tekniğinde yapılmış, üzerlerinde çok sayıda dübel deliği ve kenet yuvası bulunan bir duvar sırası bulunmuştur. Bu duvar sırasının kuzeyinden 365cm. uzaklıkta sahne binasının payandasıyla paralel ve payandayla aynı ölçülerde, sandık duvar üzerinden doğuya doğru çıkıntı yapan bir duvar sırası daha ele geçirildi. Sandık duvarın arkasında bulunan bloğunda payandayla aynı ölçülerde olması, 3 payandanın arka arkaya dizildiğini göstermektedir. Sandık duvar tekniğiyle yapılan bu duvarın ne amaçla yapıldığı ise henüz anlayamamıştır (Resim: 7).

Roma villasında, 2007 sezonundaki çalışmalarda ortaya çıkarılan avlu bölümünün nasıl bir yapıda ve nasıl bir zemine sahip olduğunu anlamak amacıyla, bu yılki çalışmalarımız da yine aynı alanda sürdürüldü. Seviye inildikçe çalışmaların zorlaşması nedeniyle -150 cm. kotta açma, iki kısma bölünerek çalışmalara devam edildi. Doğu kısmında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında bol miktarda kırık seramik parçaları, cam kaplara ait kaide ve dudak parçaları ile yapının duvarlarında ve üst yapısında kullanılmış tuğla parçaları ele geçirildi. Bu alanda -150 cm. kottan sonra seramik kırıkların fazlaştığı, -290 koda gelindiğinde, önceki yıllarda avlunun inilen seviyesinde zeminin bitmediği, dolgu toprağın devam ettiği görüldü. Bu durum, avlunun ortasında kalan kısımda başka bir mimarî ögenin olabileceği düşüncesini akla getirdi. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda -290 cm. de sütunlarla çevrili alanda havuza (= Pisina) ait ilk bulgulara rastlandı. Havuzun zeminine ulaşmak için devam ettirilen çalışmalarda -310 cm. kotta havuzun ikici basamak sırasına, yürüme zeminden -400 cm. koda gelindiğinde ise, havuzun zeminine ulaşıldı (Resim: 8). Bu çalışmaların sonucunda, havuzun yapının zemininden basamaklı bir şekilde derinleştiği ve zemininin ise ortaya çıkarılan diğer bölümler gibi sıkıştırılmış toprak üzerine büyük bölümü tahribata uğramış ince mermer plâkalarla kaplı olduğu sonucuna varıldı. Yapının simetrik bir planda olması nedeniyle sütunlu avlunun batısında kalan duvarın, doğu kısımda da olması gerektiğinden hareketle, açmanın doğu bölümünde devam ettirilen çalışmalarda yürüme zeminine oldukça yakın bir seviyede bu duvarın varlığı ortaya çıkarıldı. Ortaya çıkarılan doğu duvarının batı yönünden zemine doğru devam eden çalışmalarda ilk önce batı duvarındaki üst yapıdaki atık suları kanala bağlayan künkün aynısı tespit edilmiş ve batıdan gelen kanalın bu bölümde kıvrılarak kuzeye doğru devam ettiği anlaşılmıştır.

* Yrd.Doç.Dr.Vedat KELEŞ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum / TÜRKİYE Tel: 0 442 231 40 92 Fax: 0 442 236 09 48, E-mail: vkelesus@atauni.edu.tr. / vkelesus@yahoo.com

Geçen yıl tespit edilen, ancak tam olarak açılmayan batı yönündeki kırık postament temizlenerek ortaya çıkarılmış ve 87x90cm. ölçülerinde mermer bir altlık üzerine yer aldığı görülmüştür. Bu kısımdaki zeminin yapısına baktığımızda avlunun tümünde görülen sıkıştırılmış harçlı zeminin üzerine mermer kaplamanın uygulandığı görülmektedir. Havuzun zeminini tamamen görmek amacıyla çalışmalar doğu kısımda yoğunlaşmıştır. Burada -120 cm. gelindiğinde yarısı açma sınırında kalmış bir Korinth başlığı ortaya çıkmış ve bu incelendiğinde 2007 sezonunda bulunan yarım Korinth başlığının devamı olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmalar sırasında yapının üst kısmı hakkında fikir veren ve muhtemelen kemerli bir yapıda kullanıldığı düşünülen bir tuğla parçası ele geçirilmiştir. Tuğlaların birbirlerine paralel değil, dar açı yaparak harçla tutturulduğu görülmüştür. Havuz etrafında bulunan sütunlar, birbirlerine ve avluyu çevreleyen duvarlara kemerle bağlanmış olmalıdır. -270 cm. gelindiğinde havuzu çevreleyen mermer blokların hemen altında güneydoğu köşesinde 60x80 cm.lık bir alanı kapsayan ters ve düz düşmüş üzerinde kırmızı, sarı, siyah, mavi, mor, turuncu, yeşil renkler tespit edildiği sıva parçaları bulundu. Havuzun tamamında zemine inildiğinde, zeminin ve basamakların tamamının mermer ile kaplandığı görüldü. Havuzun ölçülerine baktığımız zaman, doğudan batıya 5.40 m. uzunluğunda olduğu, zeminin avlunun zemininden -130cm. daha aşağıda olduğu görülmüştür. Ayrıca havuz zeminin iki basamakla daraltılarak derinleştiği tespit edilmiştir (Resim: 9).

Havuzu çevreleyen sütun dizisinin ortasından günümüzde kullanılan bir yolun geçmesi nedeniyle bu alan tamamen açılmamış ve havuzun tam planı ortaya çıkarılamamıştır. Bu bölgedeki çalışmalar sona erdirilmiş; avlunun batı duvarı ile postamentlerin altlıklarını oturduğu mermer blokların arasında kalan revaklı kısımda, çalışmalara devam edilmiştir. Böylelikle yolun güneyinde kalan avlunun yarısının ortaya çıkarılması düşünülmüştür. Çalışmalar sonucunda doğu duvarında kapı açıklığı olmadığı görülmüştür. 2007 sezonunda yapılan çalışmalarda ise, batı duvarı üzerinde iki postament arasında kapı açıklığı tespit edilmiştir. Karşılıklı duvarlar üzerinde birinde kapının olması diğerinde olmaması avluda asimetrik bir planın uygulandığını

göstermektedir. -120 cm. kota gelindiğinde yarısı açma sınırında kalan bir adet altlığı ile beraber postament daha tespit edilmiştir. 58 cm. yüksekliğinde olan postament açma sınırında kaldığı için tamamı ortaya çıkarılamamıştır. Havuz ve çevresi konusunda iki restitüsyon gerçekleştirilmiştir.

E. YAMAÇ EV (YAPI)

Ş. Dilek FUL*

Tiyatronun doğusundaki yükseltinin yamacında ne gibi bir yapı olduğunu anlamak amacıyla antik kentin bu alanında da çalışmalara başlanmıştır. 3x3 m.lik ilk açmada -14 cm. kotta, kuzey-güney yönünde uzanan bir duvar örgüsü bulundu. Açma içerisinde 3m. uzunluğa sahip duvarın paralelinde -58 cm. kotta, ilk duvar örgüsünden farklılık gösteren ikinci bir duvar örgüsüne daha rastlandı. Bu duvar örgüsünün devamını takip etmek amacıyla açmanın güneyine yeni bir açma açıldı. Bu açmanın yüzeyinde tonozlu bir bölüm ele geçirildi. Bunun işlevini daha iyi anlayabilmek amacıyla derinlik çalışmalarına başlandı. Yapılan çalışmalar sonucunda bu bölümün iç tarafının tonozlu dış tarafının ise düz zemin şeklinde olduğu anlaşıldı. Ayrıca mekânın içinde yangın izleri de görüldü. Batı yönünde genişletilen çalışmalarda, -50 cm. kotta, kuzey-güney doğrultuda uzanan ön yüzü düzeltilmiş üzeri taşlarla kapatılmış bir atık su kanalına rastlandı. -80 cm. derinlikte ise, batıdan güneye doğru bir kavis çizen ve kanalın içersinden geçen pişmiş toprak su künkleri sistemi ortaya çıktı. Tonozlu bölümün içi temizlendiğinde, su künkleri sisteminin daha önce bulunan kanalla bağlantısı olduğu görüldü. Ayrıca burada da -125 cm. kotta yangın izlerine rastlandı. Açmanın güneydoğu köşesinde ise, düzgün taşlardan yapılmış bir platforma rastlandı. Bu alanda yapılan çalışmalarda -170 cm. kotta zemine ulaşıldı. Bu zeminin iri taşların toprağa gömülmesiyle oluşturulduğu gözlemlendi. Buradan seramik parçaları, hayvan kemikleri ve terrakotta figürün parçaları dokuma tezgâhı ağırlıkları ele geçirildi. İlerleyen çalışmalarda, doğu- batı yönünde uzanan 110 cm.. genişliğinde bir duvara rastlandı. Derinlik artırma çalışmaları sırasında,

* Arş. Gör. Dr. Ş. Dilek FUL, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240 - Erzurum/TÜRKİYE. Tel: 0 442 231 40 70 Fax: 0 442 236 09 48 E-mail: dilekful@yahoo.com

çeşitli seviyelerde sıkıştırılmış toprak ve düzgün işlenmiş mermer kaplama levhalarına, -100 ile -150 cm. arasında mermer silme parçalarına ve -150 ile -200 cm. arasında yoğun olarak duvar sıvası parçalarına rastlandı. Duvar sıvalarının büyük bölümü beyaz olmakla beraber bazılarında sarı, kırmızı, yeşil, siyah renklerin olduğu tespit edildi. Duvar üzerinde sıva kalıntısı bulunmadığından, sıvaların tamamen döküldüğü anlaşılıyor. Açmaların tümünde, aynı seviyelerde görülen yangın tabakası, yapının ağır bir yangın felâketi geçirdiğini göstermektedir. Açmanın güney tarafında yoğun olarak, ortalama aynı boyutta ve aşırı korozyona uğramış sikkeler ele geçirildi (Resim: 10). Buradan sikkelerin bir definenin parçası olabileceği ya da burada ticarî faaliyet gösteren bir mekânın olduğu düşünülebilir. Çalışmalarda -335 cm. koda gelindiğinde, duvar işçiliğinde gözlenen değişiklikten, iki evreli bir yapılanmanın olduğu sonucuna varıldı. Ortaya çıkarılan mekânın duvar örgülerinde Horasan harcı ve taş işçiliği açısından farklılıklar görülmektedir. Erken duvar örgüsünü oluşturan taşların yapısı bosajlı olup diğerinden daha büyük boyutludur. Erken evreli duvar örgüsünün açmanın güney bölümünde ve ortasında yer alan duvar örgüsünde de aynı seviyede değiştiği görülmektedir. Duvar örgüsünün üzerinde kalın bir yangın izine rastlanmıştır. Bundan dolayı erken evren yangın geçirip tahribata uğradıktan sonra, büyük bir olasılıkla üzerine geç evre duvarı yapılmıştır; ayrıca açmada farklı seviyelerde çeşitli seramik ve cam parçaları, metal parçalara ve sac tokası, yüzük taşı, terrakotta figürün parçaları ele geçirilmiştir.

F. SONDAJ 1

H. Ertuğ ERGÜNER*

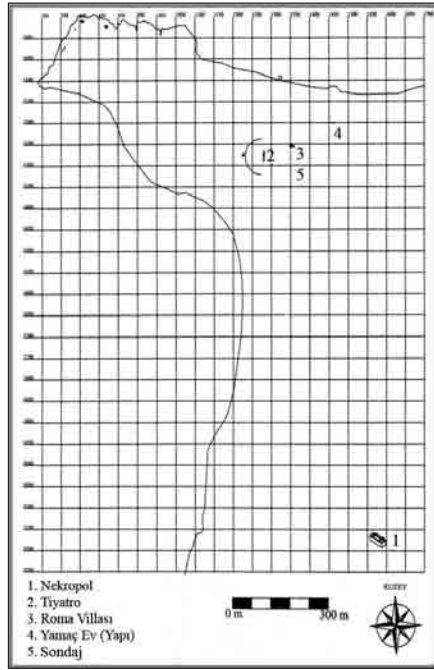
Parion 2008 kazılarında çalışılan bir diğer alan ise, 2006 yılında çalışmalara başlanan ve köylüler tarafından "Harman Yeri" olarak adlandırılan Sondaj 1 bölgesidir. Bu bölümde yapılan kazıların amacı, batıya doğru 20 m. devam

* Arş. Gör. H. Ertuğ ERGÜNER, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum/TÜRKİYE. Tel: 0 442 231 40 69 Fax: 0 442 236 09 48 E-mail: ertiara@yahoo.com

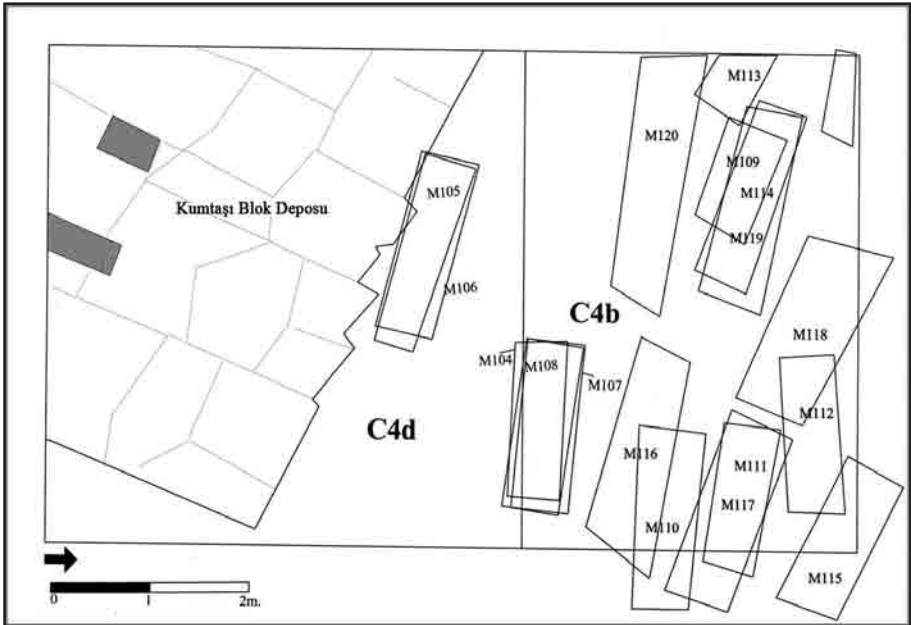
eden kesme taş bloklarla oluşturulmuş duvarların nasıl bir yapıya ait olduğunu anlamak ve 2006 yılında güneyde tespit edilen kapı açıklığından doğuya doğru giderek, olası yapının bu bölümünü de ortaya çıkarmaktı (Resim: 11).

Buradaki çalışmalarda güneydeki kapıya bir basamakla girildiği ve yürüme yolunun kesme taş bloklarla döşendiği görülmüş, kapı bölümünde yanık izleri ve metal cürufu kalıntıları tespit edilmiştir. Çalışmalar ilerledikçe kapının batısında yaklaşık -50 cm. koda inildiğinde yatay duran büyük bir sütun gövdesiyle karşılaşmıştır. Bu sütun 2006 yılında tespit edilen ve orijinal duvarı dik kesen geç dönem duvarının altında kalmaktadır. Geç dönem duvarının batısında yapılan temizlik çalışmalarında -58 cm. de bir Korinth sütun başlığı ve -70 cm. de bir sima parçasının bu duvarın altına yerleştirildiği görülmüştür. Muhtemelen bu mimarî parçalar, orijinal dönem yapısına aittir. Ancak geç dönem duvarında devşirme olarak kullanılmışlardır. Korinth sütun başlığının tam boyutunu ortaya çıkartmak için yapılan çalışmada, -120 cm. de Bizans Dönemine tarihli korozyonlu bir sikke ele geçirilmiş, sütun başlığının ise 65 cm. yüksekliğinde olduğu belirlenmiştir.

Doğuya doğru genişletilen çalışmalar sırasında üstteki kesme taş blokların kısmen kaybolduğu görülmüştür. Burada birkaç niteliksiz seramik, orijinal yapıya ait kırık taş parçaları ve bir sikke bulunmuştur (Resim: 12). Sonuç olarak, bu yıl yapılan çalışmalarda bulunan sütun ve başlık, yapının büyüklüğü ve önemini göstermektedir. Gelecek sezonlarda yapılacak çalışmalar yapının işlevinin ne olduğunu ortaya koyacaktır.

Çizim 1: Kent planı ve çalışma alanları

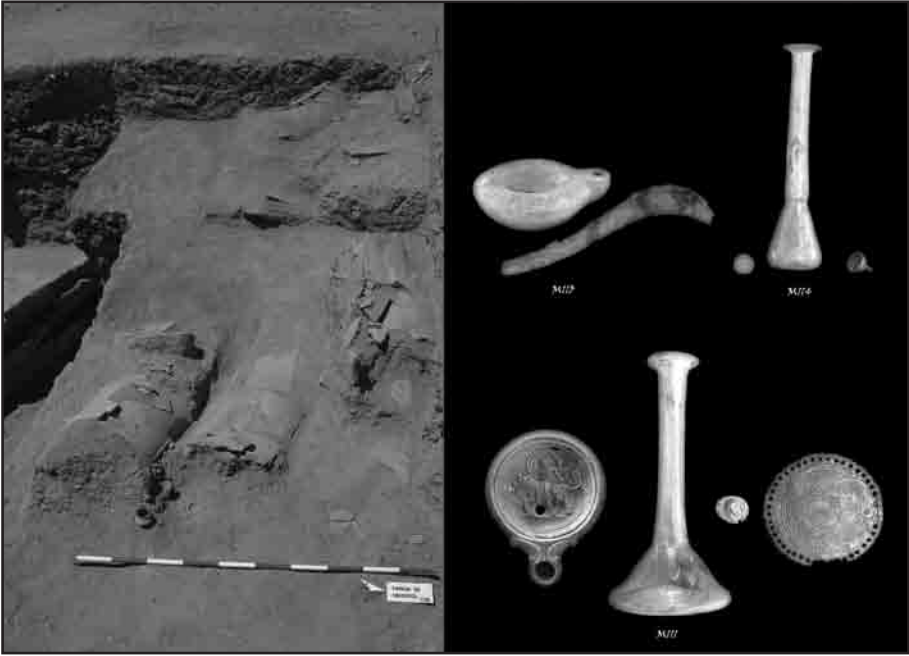
Çizim 2: Parion Nekropolü 2008 yılı çalışma alanları C4b-C4d

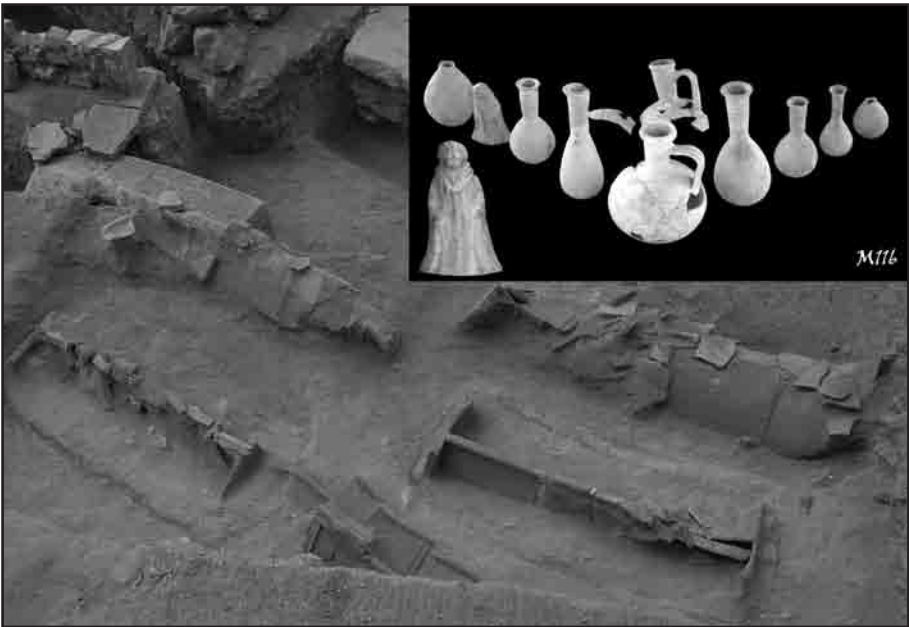
Resim: 1

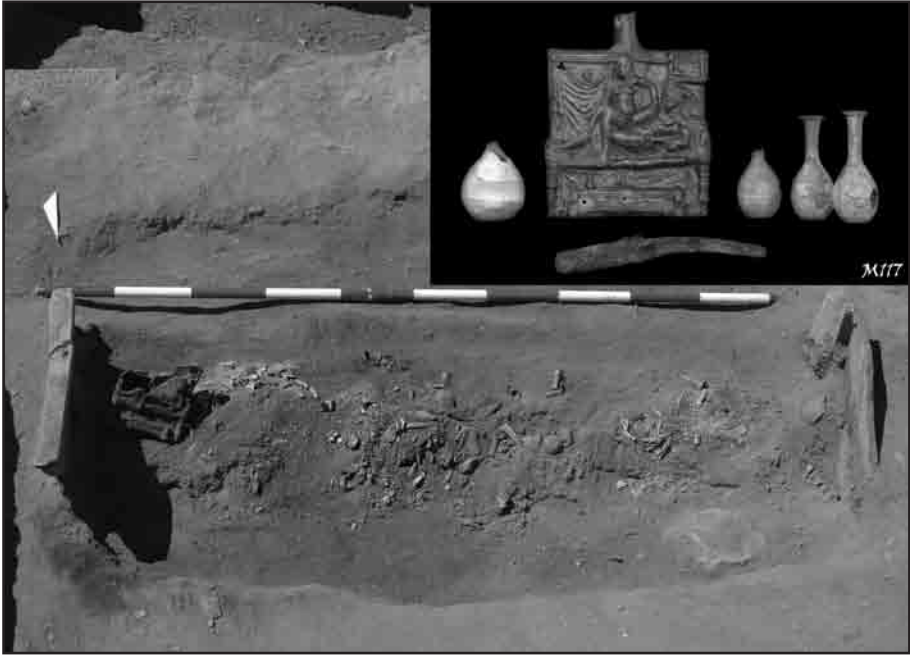
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

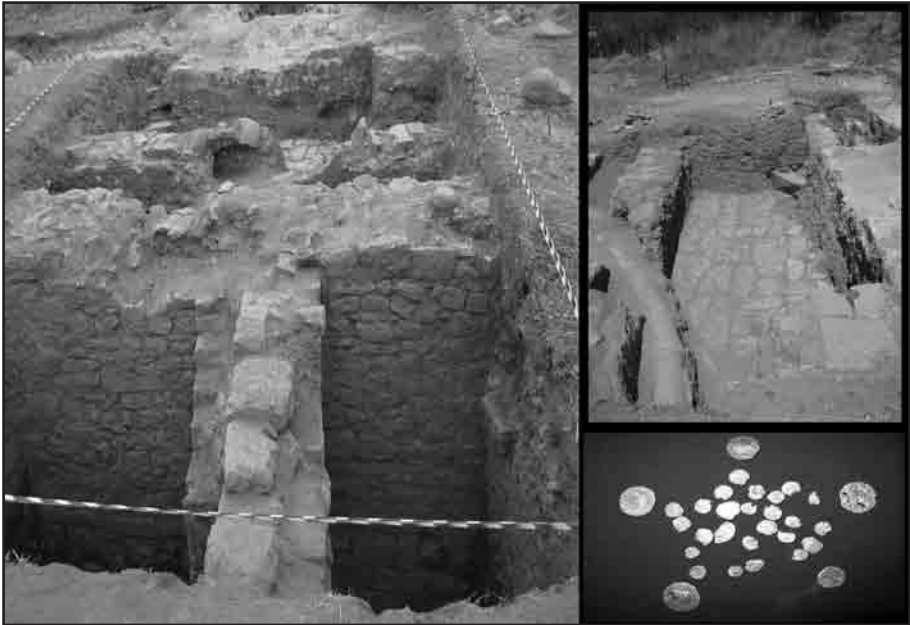
Resim: 7

Resim: 8

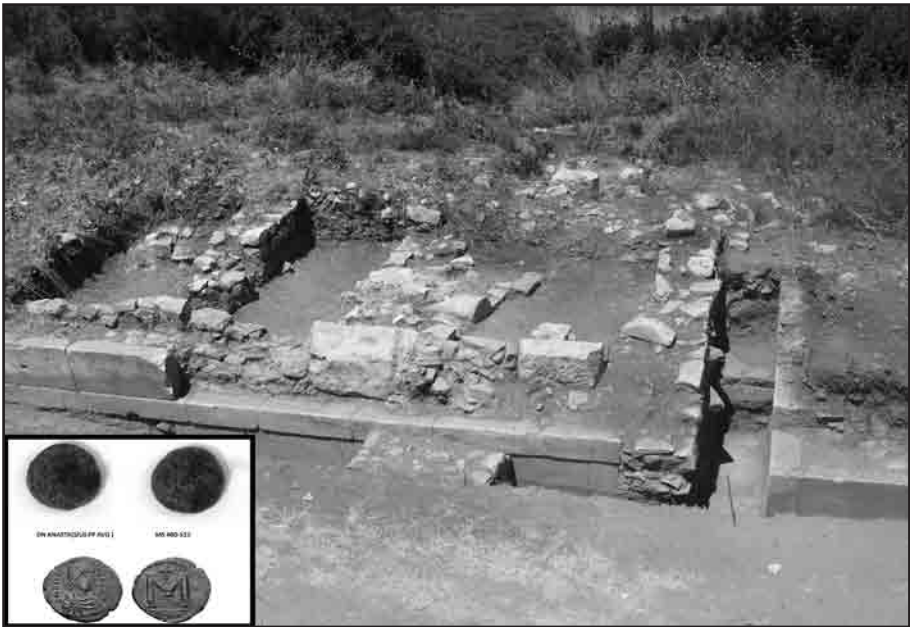
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

BARCIN HÖYÜK EXCAVATIONS, 2008

Fokke GERRITSEN*

The Barcın Höyük Project, which began in 2005, is carried out under the auspices of the Netherlands Institute in Turkey in İstanbul, in collaboration with the Netherlands Institute for the Near East in Leiden, Holland. After full seasons in 2005, 2006 (Roodenberg, van As and Alpaslan 2008) and 2007 (Gerritsen & Özbal 2009), fieldwork in 2008 was restricted to two weeks. The goals of the season were 1) to continue excavations of the Middle Byzantine cemetery on the southern slope of the east mound (trench L12); 2) to carry out a site survey to assess whether intact remains of a Byzantine settlement may have been preserved somewhere on the mound; 3) to continue analyses of the prehistoric ceramics, the chipped stone remains and the human remains.

Background to the Project

The site of Barcın Höyük is located in the Eastern Marmara region of Bursa Province, situated in the Plain of Yenişehir to the south of the İznik Lake and to the northwest of the Uludağ Mountain range. Excavations so far have encountered occupation levels dating to the Late Neolithic, Late Chalcolithic, Bronze Age, Roman and Byzantine periods. It was selected for excavation because of its potential to address questions regarding the beginnings of settled farming life in the region and to gain insights into the role of the Eastern Marmara region in the expansion processes of farming from Central Anatolia to Northwest Anatolia and onwards to Southeastern Europe. Based on current evidence, these processes took place between the middle of the seventh millennium and the earlier part of the sixth millennium B.C. The top of the Late Neolithic levels at Barcın Höyük has been provisionally dated

* Yrd. Doç. Dr. Fokke GERRITSEN, Hollanda Araştırma Enstitüsü Nur-i Ziya Sokak 5 PK 132 Beyoğlu, İstanbul/TÜRKİYE.

by two C14 dates to before 6000 cal BC (Roodenberg, van As and Alpaslan 2008). Virgin soil has not yet been reached and it is currently unknown when occupation at the site began.

Excavations in the Middle Byzantine Cemetery

Excavations focused on trench L12 (Fig. 1). This trench was begun in 2006 and excavated during the full 2007 season, but work had been slow because of the density of burials from the Byzantine period in this area. In future seasons the aim is to go down in this trench to the Neolithic levels and expose the remainder of the architectural unit found in L11 to the north in 2007.

In 2008 nine complete and a further five incomplete burials were excavated (Fig. 2). Several were of the classic type, i.e. with a grave cover of two or three pairs of large tiles surrounded by rocks. Several other burials showed no traces of a grave construction. It is possible that these are of a different type. More likely is that tiles and stones of these graves were removed during later burial activities. Based on stratigraphic observations, graves without cover tend to belong either to the oldest phase of the cemetery (i.e. superimposed by later graves) or to the latest graves. The latter are placed in shallow pits whereby the skeleton rests on the tiles or rocks of older graves.

The stratigraphy within the cemetery indicates that it was in use for a considerable period of time (Fig. 3). At present it is impossible to estimate the total number of individuals buried here. Datable materials from the cemetery are very rare. An engraved bronze reliquary holder that was found in a grave excavated in trench L11 in 2006 gives a date of the 10th or 11th century (Roodenberg 2009). The engravings show the Virgin Mary and Christ on the Cross.

Site Survey

Anestis Vasilakeris of Boğaziçi University joined the project in 2008 in order to investigate the local context of the Byzantine cemetery, hoping to

establish the chances that remains of a chapel and/or a settlement of the same date as the cemetery were preserved. Due to intensive agricultural use of the mound, the upper strata have generally suffered badly and have been completely removed in places. A surface collection was carried out on the western mound. This survey found ample Roman and Early Byzantine pottery near the top of the mound. The Byzantine sherds mostly appear to predate the Middle Byzantine date of the cemetery. Interestingly, the surface of the western mound yielded almost no Neolithic or Chalcolithic ceramics.

Ceramic Analyses

Analysis of the Late Neolithic and Late Chalcolithic pottery from the 2007 materials from trench L11 was carried out by Laurens Thissen. L11 is the trench which yielded architectural remains and an outdoor area from the Late Neolithic period as well as pits from the Late Chalcolithic period (Gerritsen and Özbal 2009). For both periods there is now a repertoire of shapes, and a preliminary analysis of wares, production techniques, surface treatments and decorations. The Late Neolithic pottery (Fig. 4) is characterized by thin-walled, well-made vessels, often brown to dark brown in colour. It is mineral tempered, and the surfaces are generally well burnished. The shapes range from open cups and bowls with pinched rims to whole-mouth vessels. The bowls are often oval instead of round. Vertical pierced lugs are very common on the closed shapes, two or four per vessel. A small percentage of the Late Neolithic pottery is decorated with incised patterns, and so-called Fikirtepe boxes are fairly common.

The Late Chalcolithic pottery (Fig. 5) is generally thick-walled in comparison to the Neolithic ceramics. Colours vary from pale brown to black. Mineral temper occurs the most, but there is now also chaff tempered pottery. The surfaces are smooth but not nearly as well burnished as the Late Neolithic ceramics. Carinated dishes are common, as are bowls and deep pots with handles or lugs.

Chipped Stone Analyses

The flint and obsidian assemblages from the Neolithic and Chalcolithic levels were analyzed in 2008 by Ivan Gatsov and Petranka Nedelcheva of New Bulgarian University (Gatsov, Nedelcheva, Özbal & Gerritsen in press).

To the Neolithic period date a large quantity of retouched specimens. Among these tools one notes a collection of end-scrapers, perforators, retouched blades and flakes. Overall, the main technological and typological features of the Neolithic artifacts from Barcın Höyük, especially in terms of core types and reduction techniques, display strong similarities with those from Ilipınar, Menteşe, Fikirtepe and Pendik (Gatsov 2009). Most notable are the similar core types and reduction techniques which show single platform blade cores with diligent preparation and blade/bladelet oriented core reduction. These assemblages are also characterized by monotonous typological structures dominated by end scrapers, retouched blades and perforators, and a relatively large number of retouched blades with visible traces of usage.

Obsidian is fairly common in the Neolithic contexts, although it is too early to determine the percentage of obsidian within the full chipped stone assemblage. Among the obsidian artifacts from Barcın Höyük, the small, extremely narrow and thin blade fragments are related to an advanced stage of core reduction.

During the Late Chalcolithic period the assemblage included retouched pieces and unretouched blade fragments with silica gloss. Typical for the Chalcolithic period are a double end-scrapers on a blade with slightly convex profile and lateral cortex, a blade end-scrapers with a rounded front, and a fragment of a blade end-scrapers. The use of obsidian has diminished in this period.

The Human Remains

Jessica Pearson of Liverpool University analyzed the human skeletons from the 2007 and 2008 seasons. The prehistoric assemblage from these seasons is small, with one adult and five neonates or infants. The adult was a female who must have carried very heavy loads with her right arm, resulting in damage to the elbow and wrist. Her left arm was broken shortly before death.

The Byzantine assemblage of human remains is much more extensive (see also Alpaslan Roodenberg 2009). The preservation of the bone is very uneven, largely depending on the depth of the grave-pit. Men and women, and all age groups from newborn to middle to old age are represented. A full report on the osteological analyses will appear separately.

Acknowledgements

The Barcın Höyük Excavations gratefully acknowledge the generous assistance and support of the T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Director Yusuf Demirci and the staff of İzniç Müzesi, and representative Jülide Kayahan of Burdur Müzesi. Many thanks go to Prof. Bahri Yıldız and the staff of the Uludağ Üniversitesi, İbrahim Orhan Yüksek Meslekokulu for their hospitality. The Barcın Höyük Excavations are funded by the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO) and the Netherlands Institute for the Near East (NINO).

BIBLIOGRAPHY

ALPASLAN Roodenberg, S., 2009: Demographic data from the Byzantine graveyard of Barcın, in T. Vorderstrasse & J. Roodenberg (eds), *Archaeology of the countryside in Medieval Anatolia*, Leiden (PIHANS 113), 169-175.

GATSOV, I., 2009: *Prehistoric Chipped Stone Assemblages from Eastern Thrace and the South Marmara Region 7th-5th mill. B.C.*, Oxford (BAR S1904).

GATSOV, I., P. NEDELICHEVA, R. ÖZBAL and F. GERRITSEN, in press:

Prehistoric Barcin Höyük: 2007 Excavations and Chipped Stone Artifact Analysis, in F. Drasovean (ed.), *Ten Years After: The Neolithic of the Balkans as Uncovered by the Last Decade of Research*, Timisoara, Museum of Banat Publications.

GERRITSEN, F., R. ÖZBAL, 2009: Barcin Höyük Excavations, 2007, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, vol. 3, 457-464.

ROODENBERG, J.J., 2009: The Byzantine graveyards from Ilıpınar and Barcin in Northwest Anatolia, in T. Vorderstrasse & J.Roodenberg (eds), *Archaeology of the countryside in Medieval Anatolia*, Leiden (PIHANS 113), 154-167.

ROODENBERG, J.J., A. van As and S. ALPASLAN Roodenberg, 2008: Barcin Hüyük in the Plain of Yenişehir (2005-2006). A Preliminary Note on the Fieldwork, Pottery and Human Remains of the Prehistoric Levels, *Anatolica* 34, 53-66.

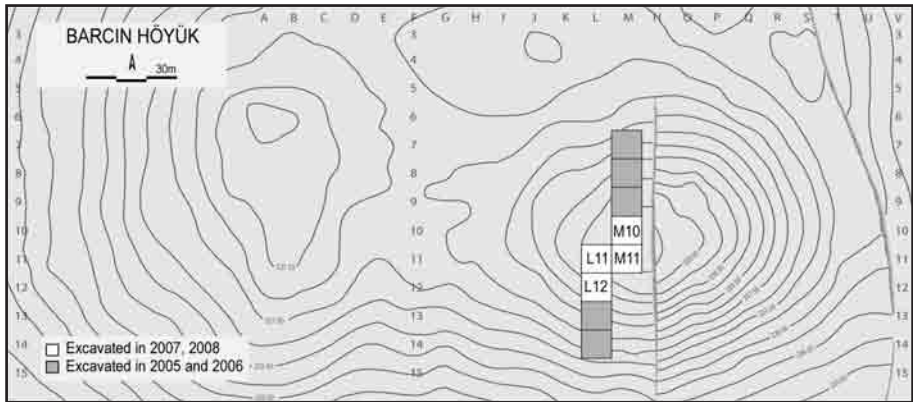

Fig. 1: Elevation plan of Barcin Höyük with trenches excavated in 2007 and 2008.

Fig. 2: Trench L12 during excavations of several graves without tile covering.

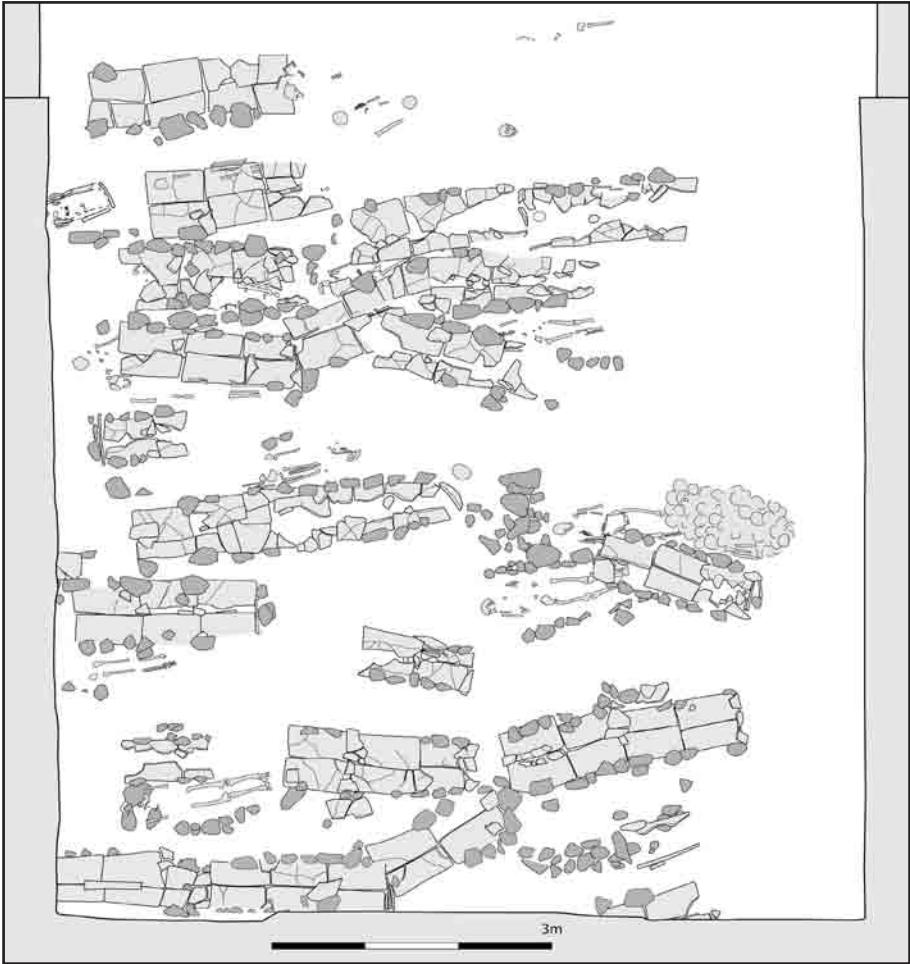

Fig. 3: Byzantine graves in trench L12, excavated between 2006 and 2008.

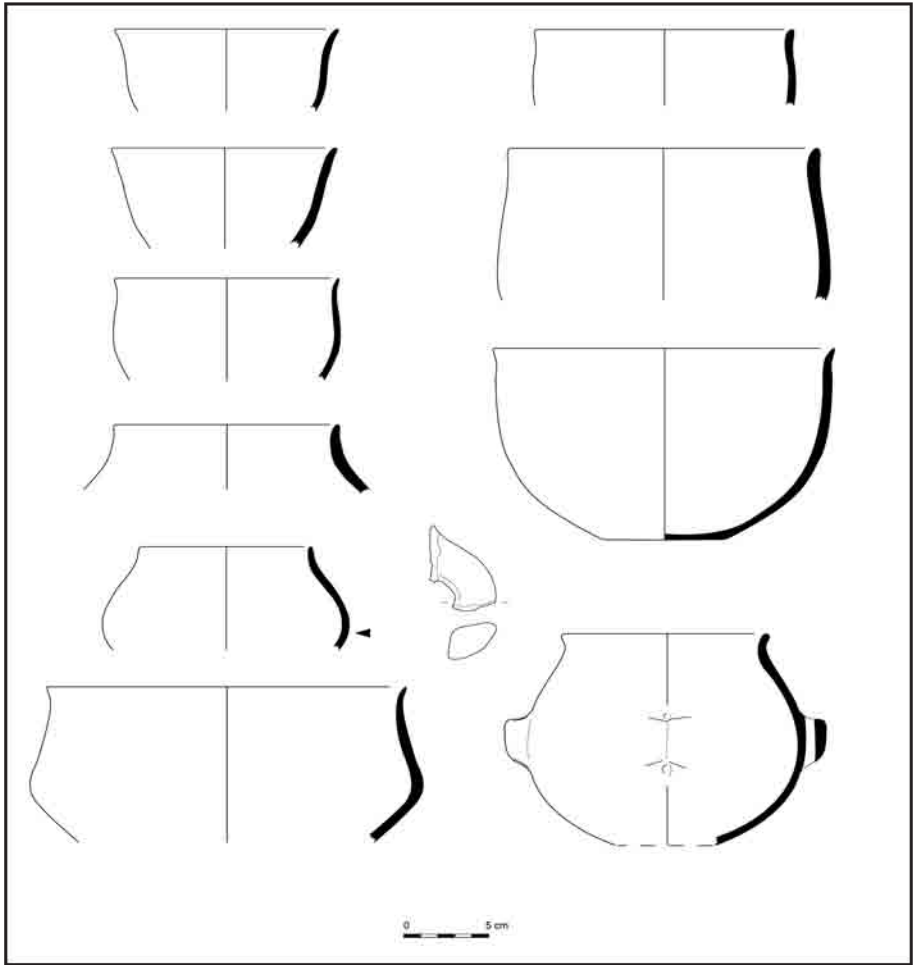

Fig. 4: Common shapes among the Late Neolithic ceramics.

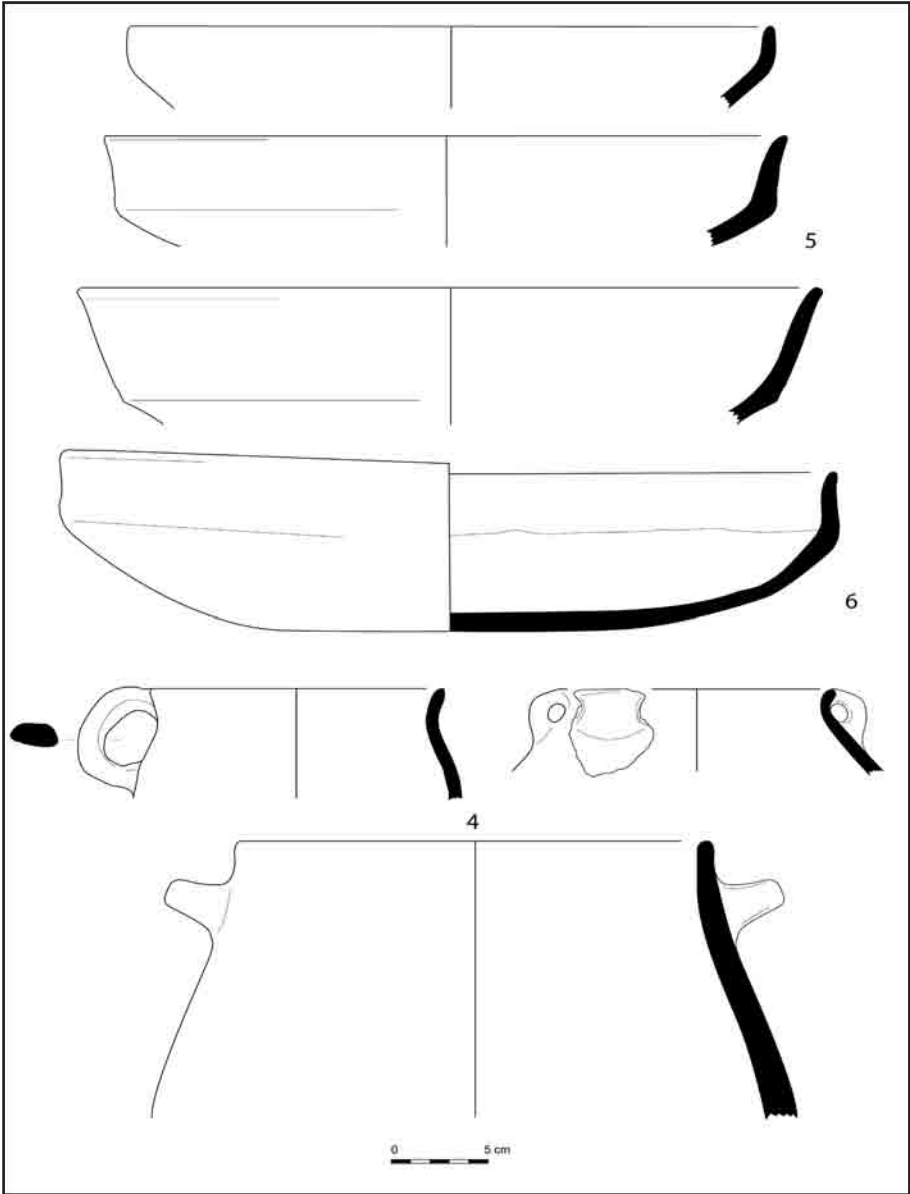

Fig. 5: Common shapes among the Late Chalcolithic ceramics.

POMPEIOPOLİS 2008 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Latife SUMMERER
Alexander von KIENLIN
Georg HERDT¹

GİRİŞ

Kastamonu Taşköprü İlçesi'nin 3 km. kuzeydoğusunda, Zımbıllı Tepe üzerinde kurulmuş olan Pompeiopolis, Roma generali Pompeius'un İ.Ö. 65/64 yılında Karadeniz bölgesinde kurduğu yedi kentten biridir. Burada 2006 yılından beri Münih Üniversitesi adına sürdürülen arkeolojik kazılar² ve farklı disiplinlerdeki araştırmacılar, 2008 yılında Alman Araştırma Kurumu'nun (Deutsche Forschungsgemeinschaft) maddî ve Taşköprü Belediyesi'nin maddî ve manevî desteği ile yapılmıştır².

Pompeiopolis 2008 yılı için öngörülen program doğrultusundaki çalışmalar, arkeolojik kazılar ve yan bilim dalları araştırmaları olmak üzere iki yönde gerçekleştirilmiştir.

* Prof. Dr. Latife SUMMERER, Institut für Klassische Archäologie, Ludwig-Maximilians-Universität, Meiserstr. 10, D-80333 München/ ALMANYA e-mail: summerer@lmu.de
Dr.-Ing. Alexander von KIENLIN, Institut für Denkmalpflege und Bauforschung
ETH Zürich D-ARCH, HIT H 23.1 / 8093 Zürich, İsviçre e-mail: vonkienlin@idb.arch.ethz.ch
Dipl.-Ing. Georg HERDT, Department of Architecture & Civil Eng. University of Bath, BA2 7AY Bath/İNGİLTERE e-mail: gherdt@gmx.de.

- 1 L. Summerer, „Pompeiopolis 2006 yılı çalışmaları“ in: 29. Kazı Sonuçları Toplantısı. 27 Mayıs -01 Haziran 2006 in Kocaeli (Ankara 2008) 243-259; L. Summerer/ A. v. Kienlin, „Pompeiopolis 2007 yılı çalışmaları“ in: 30. Kazı Sonuçları Toplantısı. 26 Mayıs -31 Mayıs 2008 in Ankara (Ankara 2009) 77-90.
- 2 Kazı ekibine arkeologlar , Dr. Claire Barat; Dr. Ruth Bielfeld; Dr. Laura Buccino; Dr. Joachim Helbig; Prof. Dr. Luisa Musso, Dr. Jean-François Pichennau ve Ulrich Schultz, Prof. Dr. Latife Summerer; mimarlar Dr.-Ing. Alexander von Kienlin Dip.-Ing. Georg Herdt ve Christof Kirzinger; jeofizisyenler Dr. Jörg Fassbinder ve Dr. Karin Berghausen, restoratörler Aysel Aksut, Giuseppina Bartolotto; Hagen Schaaf, Constanze Thomas; fotoğrafçı Roy Hessing ve öğrenciler Emel Aksoy, Franziska Düring, Dorothee Grieb, Julia Koch, Nesche Kiderlen, Melanie Maier ve Anja Pütz katıldı. Kültür ve Turizm Bakanlığını Kırşehir Müzesi'nden Mehmet Göktürk temsil etti.

JEOFİZİK ÇALIŞMALARI

2007 yılı jeofizik çalışmalarında aşağı yukarı 10 hektarlık (200m x 480 m.) bir alanda magnetometre ölçümleri yapılmış ve burada antik kent merkezinin önemli yapıları tespit edilebilmişti³.

2008 yılında bu alan doğuya doğru genişletildi (Resim:1). Manyetometre ölçümleriyle tepenin kuzeydoğusunda dikdörtgen şeklinde bir yapı tespit edildi. Tahminimize göre bu peristil tipi bir plan gösteren yapı bir gymnasium olabilir.

Pompeiopolis 2008 jeo-manyetik ölçümleri, doğu yamacında V1 açmasına yakın alanlarda da yapıldı. Buradaki ölçümlerden birtakım yapı izleri belirlendi.

KAZI ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmalarına geçen yıl başlanan A, B, C ve V sektörlerinde devam edildi, ayrıca D sektöründe de yeni sondajlar açıldı.

Yapılan kazıların amacı kent yapılaşma tarihine açıklık getirmektir. Açılan tranşerlerin tamamı gelecek yıllarda üzerlerinde tekrar çalışmak üzere koruyucu bir ahşap çatı ve ondelinle kapatıldı.

Açma A 4

Geçen yıl başlanan A 4 sondajlarında yontulmuş büyük blok taşlardan yapılmış bir duvar, burada anıtsal bir yapının bulunduğunu ve altından 1,10 m. yüksekliğinde ve 90 cm. genişliğinde bir kanalın geçtiğini gösterdi (Resim:2). Tapınak olduğunu tahmin ettiğimiz bu yapının işlevini ve yapıldığı dönemi tespit edebilmek için buradaki açmalara devam edildi. Kazı çalışmalarının amaçlarından biri de tuğlalarla örülmüş bir kanalın gittiği yönü tayin etmek ve kanalın mı yoksa anıtsal binanın mı daha önce yapıldığını ortaya çıkarmaktır.

Daha geçen yıl burada 60'lı veya 70'li yıllarda yapılan kaçak kazılardan

3 J. Fassbinder, Th. Gorka, L. Summerer, A.v. Kienlin, *Klassische Archäologie trifft die Magnetometrie. Ein erster Stadtplan von Pompeiopolis. Erfolgreiche Messung in der Türkei*, in; *Denkmalpflege und Information. Ausgabe B*, 2007, 66-67.

kalmış naylon torba, kürek ve diğer artıklar çıkarılmıştı. Kanalin blok taşlardan yapılmış duvara gelen yeri tahrip edilmiş durumda bulundu. Nitekim bu 1m. x 60cm. olan yerdeki tahrip harici kanalın durumu oldukça iyidir ve doğuya doğru 25m. kadar takip edilebiliyor. Kanalın içi kaçak kazıcılar tarafından boşaltılmıştır. Batıda ise 40 cm. kadar yüksekliğinde dolgu toprak var. Birkaç metre sonra kanal batıya doğru kıvrılıyor.

Bunun yanında daha önceki çalışmalarda bu açmanın doğusunda ortaya çıkan moloz taşlarla örgülü duvarın diğer duvarlarla olan ilişkisi anlaşılacak istendi. Yontulmuş blok taşlı duvarın temizlik sıralarında Horosanlı beyaz harç yatağı ortaya çıkarıldı.

Açmanın kuzeybatı kesiminde bulunan 50 cm. yüksekliğindeki taş duvar da araştırıldı. Büyük duvarla bunun arasında ince bir aralık kalmış ve buraya mermer kaplama ve seramik parçaları sıkışmış. Plaka şeklindeki tuğlaların harç yatağındaki izleri burada direkli bir tuğla duvar olduğuna işaret etmektedir.

Gelecek kazı sezonlarında bu açma güneybatı kesitinden genişletilecek ve kanalın doğrultusu daha iyi anlaşılacak. Bunun yanında kuzey ve doğu kesitinde ortaya çıkan duvar da araştırılacak.

A 3 Açmaları

A4 açmasında çıkan büyük kesme blok taşlarla örülmüş duvarın ait olduğu yapının işlevini anlamak için onun batısına doğru 2,50 m. genişliğinde ve 10 m uzunluğunda bir sondaj daha açıldı (Resim:2-3).

Yukarıdan itibaren 30 cm. ile 120 cm. derinlikteki dolgu tabakada hayvan kemikleri ve çok sayıda küçük seramik parçaları bulundu. Bu ilk tabaka, burada bulunan en son yerleşmeyi gösteriyor. Daha alttaki tabakada yoğun bir şekilde harç parçaları, taş, kiremit, tuğla parçaları ve küçük mermer kaplama kırıkları ortaya çıkarıldı. Bu tabakada yoğun bir tahribatın izleri görüldü.

Daha alttaki katta sarı ve killi bir toprak içinde, kalın kum, sıva, tuğla kırıntıları, mozaik tanecikleri bulundu. Bunun yanında bu katta inek ve koyun domuz kemikleri gibi mutfak artıklarına ve de çok sayıda Gaza amforaları ve

Geç Antik/Erken Bizans Devre ait sırlı seramik parçalarına rastlandı. Kalıntıları 10 ilâ 30 cm. arasında olan bu tabaka, son yerleşme evresinden kalmış ve burada hâlihazırda tahribat görmüş binanın malzemesi kullanılmış.

Blok taş duvarının hizasında bir harçla kaplı taban tespit edildi. Açmanın batısında mozaik tanecikleri/buluntuları gittikçe yoğunlaştı ve burada kırmızı beyaz iki renkli bir mozaik döşemesi ortaya çıkarıldı. Görüldüğü kadarıyla burada döşemenin bordürü bulunuyor. Sarmaşık yaprakların büyüklüğünden bu mozağin çok büyük bir alanı kapladığı anlaşılıyor.

Mozağin bozulması tehlikesi gösteren kenarı restoratörler tarafından geçici olarak sağlamlaştırıldıktan sonra, jeo-tekstil ve ince kumla kapatıldı. İlerideki kazı sezonlarında A3 açması batıya doğru genişletilmesi planlandı.

A 6 Açması

Bu açma tapınak olduğu tahmin edilen yapının arka duvarını bulmak amacıyla A4'ün kuzeyinde yapıldı (Resim: 3). Bu arka duvarın yeri magnetometre ölçümlerinde pek belirgin değil. A 6'nın yeri öyle belirlendi ki, yapının köşe duvarı 4m. x 4m. büyüklüğündeki alanın tam ortasından çıkması beklendi. Yüzeyden 40 cm. aşağıda 30 cm. x30 cm. tuğla izleri gösteren bir harç tabakası meydana çıktı. Bunlar A 4'teki blok taşların zemindeki tuğla izlerine çok benziyorlar. Daha aşağıya inildikçe, buradaki sıva izlerinin kuzey-güney doğrultusunda devam ettikleri görüldü. Bu tuğla izleri çift kabuklu bir duvardan kalmış. 5 cm. kalınlığındaki sıva tabakası direkt olarak yine bir blok taş duvarına yanaşmış. Bu da A 4'deki duvarın devamı olarak görülüyor. Fakat blok taşların büyüklükleri biraz fark ediyor. Bu blok taş duvarın doğusunda, tabanın 20 cm. altında çok sert zemine rastlandı. Bu bulgunun yorumu daha güç olmakla beraber, burada geç devre ait bir yapı olduğu düşünülüyor.

Beklenen yapının arka duvarı bu açma alanında bulunamadı. A 6 açması kuzeye doğru tekrar 2 m. genişletildi. Bu ikinci açmada da Horasanlı bir duvar takip edilmesine rağmen, bir köşe ortaya çıkmadı.

Açma A6'da çok sayıda kemik ve seramik parçaları bulundu. Bunların

arasında en önemlileri kırmızı ve beyaz bantlarla boyanmış olan seramiklerdir. Pompeiopolis'in başka yerlerinde de çıkan bu şekilde boyanmış seramikler belki mahallî bir özelliğin göstergesidir.

Bundan başka büyük küçük mimari parçalara rastlandı. Bunlar arasında bir Korint tipi sütun başlığı parçası (Resim:4), muhtemelen M.S. 2. yy.a ait ve bir kırmızı mermer sütuna ait hafif konkav bir yama mermer parçası bulundu.

Gelecek çalışmalarda bu açmanın doğruya doğru genişletilmesi planlandı. Binanın köşe duvarını bulabilmek için bir genişletme de kuzeye doğru yapılacak. Bunun yanı sıra blokla duvarların ilişkisini anlayabilmek için A 4 ve A 6 arasında alanda da çalışma yapılacak.

A 5 Açması

A4 batısında 5x5 m.yi kapsayan bir alanda tapınağın batı dış duvar kısmını bulmak için çalışma başlatılmıştır (Resim: 3). Yaklaşık iki metre derinlikte ana kayaya kadar inilmiştir.

İlk kazı işlemlerinden sonra hemen hemen 50 cm. derinlikte açmanın kuzeybatı köşesinde duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Harçla örülmüş bu duvarın taşlarının daha sonraki bir devirde sökülmüş olduğu anlaşıldı. Hemen hemen 1, 60 m. genişliğinde olan duvar A4 adlı açmadaki tapınak duvarıyla yön açısından büyük benzerlik göstermektedir. Bunların ikisinin de aynı yapıya ait olduğunu tahmin ediyoruz.

Aynı derinlikte açmanın diğer (güneybatı) köşesinde su kanalı ortaya çıkarıldı. Böyle kanalların genelde sokaklara paralel devam ettiği biliniyor. Kanal buluntusunun tapınak binasının yıkılmasından sonra yapılmış olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca açmanın doğu kısmında da bir duvar kalıntısı belirdi. Taşlar burada da harçla sağlamlaştırılmış bir halde ortaya çıkmıştır. Bu duvar kuzeybatıdaki duvara doğru yürümekte ve bunun gibi ana kayanın hemen üstüne kurulmuştur.

Çalışma alanında çok sayıda seramik gün ışığına çıkarılmıştır. Bunların çoğu Roma Dönemine ait olan *Terra Sigillata* olmakla beraber, az sayıda kaba seramik parçaları da bulunmuştur. Seramik buluntularının yanı sıra az

miktarda maden buluntularına da rastlanmıştır, ayrıca yüzeyde yanık toprak gösteren bölgelerde hayvan kemikleri ortaya çıkmıştır.

Kemikten yapılmış olan iğneler bu açmada yoğundur. Bunların çoğu sağlam bir durumda açmanın doğu kısmında, buradaki duvarın kuzey tarafında bulunmuştur.

B 3 Açması

A 4 açmasınının 20 m. güneyinde, yamaç konumunda ve göze batar şekildeki kabarık bir arazi üzerinde 2007 yılında B3 sondajı açılmıştı. Yaklaşık 1,4 m. derinlikte *opus caementitium* teknikli bir duvar ortaya çıkarıldı. 2008 yılı çalışmalarında bu açma batıya doğru genişletildi ve bu duvarın devamı gözlemlendi (Resim: 3). Yalnız cephesi tuğlalarla yapılmış olan duvarın içi moloz taşlarla doldurulmuş. Tuğlalı cephe de belirli aralıklarla kavisli ve dörtköşe olan bölümlere ayrılmış. Bu duvar tekniğinin burada kemerlerle oluşturulmuş nişlerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu da, Efes'te Domitianus Tapınağı'nda olduğu gibi bir substrüksiyon işlevi görmüş olabilir⁴.

Bu açmada çok sayıda İ.S. 2. ve 3. yy.a tarihlenen seramik bulundu, bunların arasında Pompeiopolis'te genelde az görülen "Eastern Sigilatta B" seramikleri de vardır (Resim:12).

B 4 Açması

2007 yılında başlanan B 4 açmasında ortaya çıkarılan kalın duvarın gidişini anlamak için batıya ve güneye doğru 2 metrelik genişletmeler yapıldı (Resim: 3). Bu genişlemelerde, geçen yıl olduğu gibi, çok yoğun bir cüruf ve yanık tabakası ile karşılaşıldı. Bu da burada Erken Bizans Döneminde bir demirci atölyesinin olduğu tahminini doğruladı. Açmanın kuzeybatı kesimindeki kalın duvar tapınak merdivenlerinin temeli olarak yorumlandı.

4 H. Vetters, Grabungen in Ephesos von 1960-1969 bzw. Domitiansterrasse, ÖJh 50, 1972-1975 Beibl. 313.

Güney tarafta doğal kayrak taşlardan yapılmış bir duvara rastlandı (Resim: 5). Bu duvar manyetik resimdeki duruma göre forum hâllerinin arka duvarına ait olması lâzım. Açmanın kuzey doğusunda geçen yıl bir kanala rastlanmıştır. Bu kanalda kemikten işlenmiş bir yüz ortaya çıkarıldı (Resim: 6). Çok iyi kalitede işlenmiş uzun saçlı ve diadem taşıyan bu figür muhtemelen Dionysos, Apollon veya İsis'i tasvir ediyor. Bu kemik başın nerede kullanıldığı ve tarihlenmesi hakkındaki araştırmalar devam etmektedir.

D 1- 2 Açmaları

2008 yılında ilk defa D sektöründe de bir açma yapıldı. Burada magnetometre ölçümlerinde *macellum* denen bir gıda pazarı görülüyordu (Resim: 1) . 2,5 m. x 8 m. olan D1 açmasının içinde *macellum*'un ortasında daire şeklindeki binanın, yani *tholos*'un ortaya çıkması bekleniyordu. Daha sonra bunun batısına 2,5 x 6 m. olan D 2 açıldı. D 1 ve D 2'nin arasında bırakılan 1 m. kalınlığındaki ara sonradan kaldırıldı.

D 1'de, yüzeyin hemen 30 cm. altında, bir tuğla tabakasının altında terrakotta bir yer döşemesine rastlandı. 50 cm.x 50 cm. olan terrakotta döşemelerin birçoğu sökülerek tahrip edilmiş. Bu tahrip burada bulunan bir sikkeye göre M.S. 6. yy.sonlarında olmuş⁵. Kuzeye doğru bu terrakotta döşeme birdenbire kesiliyor, burada bir çukur içine sökülen bir duvarın artıkları atılmış. Kuzeybatı kesimde terrakotta döşemeden biraz daha yüksekte bir mozaik sıvası ve mozaik tanecikleri bulundu. Harç tabakasının kaldırılmasından sonra büyük taşlardan yapılmış 1,50 m. kalınlığında bir temel duvarı belli oldu, bunun üzerindeki duvar tamamıyla tahrip edilmiş.

D2 açmasında aynı terrakotta döşeme ve duvar temeli ortaya çıkarıldı. D1 ve D2 arasındaki ara toprağın kalkmasından sonra, bu duvarların birbirine 45 derecelik bir açı yaptığı görüldü. Bununla jeomanyetik ölçümde daire şeklinde görülen yapının aslında oktagon biçiminde olduğu anlaşıldı (Resim:7) . Çapı 22 m. olan ve büyük bir ihtimalle sütunlarla çevrili olan bu yapı bir *cellayı* teşkil ediyordu. *Pteron*'dan günümüze yalnızca terrakotta döşemeler kalmış.

Bu yapının işlevi gelecek yılki kazılarda anlaşılmaya çalışılacak.

5 Sikke Bizans imparatoru Phokas'ın 4. yönetim dönemi.

Açmada şu stratigrafik gözlemler yapıldı: Terrakotta döşemenin 70 cm. altında kalan ve çok düzgün olarak yapılmış duvarın binanın ilk evresine ait olması lâzım. Sonradan bu bina yıkılmış. 30 cm. kalınlığındaki yıkıntı katında bir harçla örülmüş sıvalı duvar parçası ele geçirildi. Bunların üzerinde birçok *graffitto* bulunuyor. *Graffitoların* birinin üzerinde iyice okunabilen “*kai choiro..*” kelimeleri muhtemelen “domuz etine” işaret ediyor, bu da binanın et pazarı işlevini güçlendiriyor (Resim:8).

C2 ve C3 Açmaları

C 2 açmasında 2007 çalışmaları sırasında bir *hypokaust* ısıtma sistemine ait bulgular elde edilmişti. Bu açma 2008 de kuzeye doğru 3 m. genişletildi. Burada dört duvar kalıntısı ortaya çıkarıldı. Batı taraftaki duvarda geniş bir kanal ve bir su oluşu da bulunuyor. Kanalin içi sonradan tuğlalarla döşenmiş. Bu döşemeler toprak ve kilden oluşan bir tabakaya yerleştirilmiş. Bu kanal duvarı güneydeki duvarla bitişik. 2009 yılı çalışmalarında açma batıya ve doğuya doğru tekrar genişletilecek. Nitekim buradaki bütün bulgular bir hamam kalıntısına işaret ediyor.

C 2'nin hemen batısında bulunan C3 açması da C 2 açmasında olduğu gibi bir hamam kalıntısının bulguları var (Resim:9). Bu açmada C 3 ile C 2 arasındaki mimari ilişki anlaşılmaya çalışıldı.

C 3 kuzeybatısında yoğun bir şekilde *hypokaust* unsurlarına ve bol seramik parasına rastlandı. Açmanın hemen dışında yüzeyde Caracalla'nın prenslik zamanına ait bir gümüş sikke bulundu (Resim:11).

V 1 Açması

1984 yılında Zımbıllı Tepe'nin güneydoğu eteğinde Kastamonu Müzesi'nin kurtarma kazısı yaptığı yerde 2006 yılında mozaik kısmen açığa çıkarılmıştı⁶. 2008'de bu kazıya devam edildi. Amaç mozaik'in üstünü tam olarak açıp onu restore etmektir.

6 L. Summerer, Pompeiopolis (Paflagonya) kazı çalışmaları. In: 29. Kazı Sonuçları Toplantısı. 28. Mayıs-01 Haziran 2007 Kocaeli. 2. Cilt (2008) 254-258; L. Summerer - A. v. Kienlin, Pompeiopolis 2007 Yılı Çalışmaları. In: 30. Kazı Sonuçları Toplantısı. 26.-30 Mayıs 2008 Ankara (Ankara 2009) 77-90.

2008 çalışmalarında Kastamonu Müzesi'nin 1984 yılında kısmen açtığı alan tamamıyla ortaya çıkarıldı. Burada 1984'teki müze kazısından sonra uzun yıllar açık bırakılan duvar ve döşeme kalıntılarının büyük tahribata uğramış olduğu görüldü. Mozaikli mekânın batı ve doğu ucu bulundu. Mozaığın güneydoğu köşesindeki 1.m x1m. dörtköşe kayıp müze kurtarma kazısı sırasında açılmış ve kaldırılmış. Kullanılan Horasanın yetersizliği nedeniyle yer yer dökülmüş ve durumu çok nazik mozaığın restorasyonuna başlandı (Resim:10). Gelecek yıl açma batıya doğru genişletilecek ve restorasyon çalışmalarına devam edilecek.

Visualizasyon Çalışmaları

2008 yılında uygulanan jeofizik verilerinin verdiği sonuçlara dayanarak 2008 yılında *Rhinoceros 3D* visualizasyon programı ile antik kentin merkezinin bir virtuel modelinin çıkarılmasına başlandı (Resim: 13). Bu visualizasyon projesi hemen hemen yok olmuş antik kent yapılarını, değişik metotlarla elde ettiğimiz izlerine dayanarak, dijital olarak tekrar ayağa kaldırmakla şehrin genel görünüşü hakkında daha geniş kitlelere bir fikir vermek amaçlanmaktadır. Bu çalışmalarda jeofizik ölçümler ve kazı sondaj çalışmalarının sonuçları baz olarak alındı. Topoğrafyaya baz olarak daha gelişmiş olan ve 2007'de çıkarılan coğrafi arazi modeli kullanıldı. Daha kazılarla ortaya çıkarılmamış binaların buldukları yerin derinliği bilinmediği için burada ortalama yükseklik değerlerinden hareket edildi. Binaların birbirine göre yükseklik durumları tahmini değerlere göre hesaplandı.

Bazı binalarda yükseklikler başka yerlerdeki benzer binalara bakarak veya varsayımlarla tahmin edildi. Bunun yanında bina kalıntılarının eğimleri, yönleri ve büyüklükleri de varsayıma dayanıyor. Sütun düzenleri metrolojik verilere dayanarak elde edildi. Nitekim bu sunulan restitüsyon çalışması daha gelişme hâlinindedir ve ilerideki arkeolojik araştırmaların ilerlemesiyle ve yeni elde edilen verilere göre düzeltilip geliştirilecektir. Bugüne kadar elde edilen sonuçlar şu şekilde açıklanabilir: Arkeolojik olarak en iyi bilinen bina, tepenin en yüksek sırtındaki, yaklaşık 30 m. genişliğinde ve 70 m. uzunluğunda bir

dörtköşe yapıdır. Bunun temelleri manyetik ölçümlerde çok geniş beyaz izler olarak görülüyor (Resim: 1). Burada birbirine paralel olarak devam eden ve köşe yapan duvar izleri var. Bu duvarların tarafında paralel çizgiler olarak görülen strüktürler, güneyde bir merdiven yapısı olarak düşünülebilir. Yapılan sondaj çalışmalarında burada bir tapınağa ait olduğu düşünülen 3 m. genişliğinde duvar kalıntıları tespit edildi (Resim:3).

2 m. çapındaki sütunlara ait küçük mermer parçaları bir Korint tipi sütun sisteminin bulunduğunu gösteriyor (Resim:4). Arkeolojik durum, jeomagnetik ölçümler, kazılan temeller burada bir Korint tipi peripteral bir podyum tapınağının restitüsyonunu ortaya çıkardı.

Nitekim bu binanın arka tarafındaki durum daha birçok tereddüt içeriyor. Güney doğuda binanın içinde yer alan 7 m. enindeki temel merdiven kalıntısı olarak yorumlandı. Bu merdivenin gidişi topoğrafik bağlantıya göre tahmin edildi.

Virtuel restitüsyon yardımıyla, detaylar hipotetik kalmakla beraber, kentin en görkemli binaları ortaya çıkmış oluyor. Yüksekte kurulmuş durumuyla tapınak olduğu tahmin edilen bu yapı yalnız kent içinden değil, uzaktan da görünebiliyordu. Görülebildiği kadarıyla, kent caddelerinin yönleri, bu görkemli binanın cephesi kent kapısına yönelikti. Buna göre batıdan kente giren bir kişi ilk önce bu binayı görüyordu.

Jeofizik ölçümlerinde tahmin edilen tapınağın güneyinde etrafı çevrili geniş bir alan görülüyor. Daha geçen yıl jeofizik ölçümlerine dayanarak burada pazar yerinin olduğunu tahmin etmiştik. Gerçekten alanın genişliği ve merkezî konumu burada pazar yeri olduğu varsayımını kuvvetlendiriyor.

Tapınağın merdivenlerinin kuzeydoğu köşesinin dayandığı *agora* hal binasının arka duvarına gelen yer bir sondajda kısmen ortaya çıkarıldı. Muhtemelen bu hal binasında iki ayrı faz bulunuyor (bkz. B4 açması): 70 cm. enindeki bir kuru duvar kalıntısı Helenistik Devirden kalmış ve İmparatorluk Devrinde bir *opus caementitium*- duvarla yenilenmiş olabilir. Burada sunulan virtuel restitüsyon yalnızca İmparatorluk Devrindeki durumu gösteriyor. Nitekim bu binanın batı ve kuzey tarafları daha geç devir binaları ve erozyon

nedeniyle oldukça belirsiz, fakat güneybatı hal oldukça belirgindir. Çizgi şeklinde görülen duvar izleri bu şekilde devam ettirildi.

Arkeolojik kanıt yetersizliği nedeniyle Korintimsi veya Korinte benzeyen bir sütun sistemi varsayıldı. Değişik yerlerde bulunan çok sayıda mimarî parçadan Korint sisteminin Pompeiopolis'e hâkim olan mimarî düzen olduğunu gösteriyor.

Agoranın batısında iki yarım daire şeklinde bina izi görülüyor. Bunların önünde ince uzun bir yapı var. Temellerin konumundan önce, topografik duruma göre bir restitüsyon ortaya çıkarıldı. Bunların sütunlu cephesi yalnız temel izlerinin yerine bakılarak tahmin edildi.

Yapıların merkezî konumu, pazar yerinin hemen yanı başında olması, bunların resmî binalar, örneğin Paflagonya'nın meclis binası olabileceğini gösteriyor.

Agora gibi büyük bir başka alan daha antik kent planında göze çarpıyor. Bu dört alan çapraz bir şekilde kuzeydoğudan güneybatıya uzanan ana caddenin etrafına sıralanmış. Agoranın güneyinde etrafı çevrili bir küçük alan daha bulunuyor. Bu alan kuzeydoğuda büyük bir yapıyla çevrilidir. Bunun jeomanyetik ölçümlerinde birbirine paralel olarak bir dizi mekân görülüyor.

Doğuya doğru genişleyen bu yapı da daha geç devreye ait binalarla tahrip edilmiş olabilir. Muhtemelen bu tahribat buranın üstüne çapraz olarak yapılmış bir binadan kaynaklanmış. Burası belki Antik Devir sonrasında yapılmış bir savunma duvarına ait olabilir.

İleride açılacak sondajlar buradaki yapılaşma evrelerine daha da açıklık getirecektir.

Şu an için orada uzunca dikdörtgen bir yapı varsayımından hareket ediliyor. Onun güneyinde kalan peristil tipi bir yapının bir hamam binası olduğu düşünülmektedir. Buna göre burada belirli bir yükseklik tahmin edilmiştir. Mekânların büyüklük ve duvarların kalınlıkları kubbeli bir yapıya işaret etmektedir.

Peristilde agorada olduğu gibi Korint veya Korintisyen bir sütun sistemi önerilmiştir. Bu hamam binasının güneydoğusunda, ortasında poligonal bir yapı bulunan bir dikdörtgen şeklinde alan görülüyor. Yapılan sondajlarda bu yapı kısmen ele geçirildi (bkz. D1/ D2 açması). Jeofizik ölçümleri arkeoloji verileriyle birleştirilerek bu kısmın iyi bir restitüsyonu yapılabilirdi. Bu yapıdan yalnız temeller kalmış olmasına rağmen, duvar kalıntıları (taban, duvar, temel) ve az sayıda da olsa mimarî para, burada yaklaşık 12 metre çapında üzeri kapalı oktonogonal bir yapının olduğunu gösterir.

Vituel restitüsyonu yapılan mimarî şekil arkeolojik verilerden çıkarılmıştır. Bina yüksekliği ise benzer tip binaların analojisine dayanarak tamamlanmıştır.

Bu oktagon bina daha önce köşeli olarak dönen iki nefli direkli hâllerle çevriliydi. Avlu cephesinin restitüsyonunda Roma'daki Basilica Aemilia ve Traianus çarşılarındaki durum göz önüne alındı. Nitekim ileride burada yapılacak kazılarda elde edilecek verilerden daha başka bir durum ortaya çıkabilir.

Bu bina kompleksi şekil ve konum bakımından Pompeiopolis kentinin *macellum*'u, yani yiyecek pazarı olması gerekir. Bu yapı tipolojik açıdan Kuzey Afrika'daki Leptis Magna kentindeki *macellum*'a benzer⁷.

Dördüncü büyük alan bugüne kadar daha yorumlanamıyor. Jeomanyetik ölçümlerde görülen yapı izleri dijital restitüsyonda yalnız büyüklük olarak ima edildi. Bu kısmın yapılaşması, daha ziyade doğu kısımda, daha geç devirlerdeki binalar ve erozyon nedeniyle, çok belirli değil. Bundan başka bu alanın güneyinde peristil tipinde binaların restitüsyonu yapılabilirdi. Bunların yükseklikleri ve doğrultusu yalnız tahminlere dayanıyor. Büyük bir ihtimalle bunlar özel evleri teşkil ediyorlardı.

Göze batan başka büyük bir alan da tahmin edilen tapınağın kuzeybatısında bulunuyor. Kapladığı alan aşağı yukarı agoranın kapladığı alana yakın. Olasılıkla burada da, Küçük Asya'nın birçok antik kentlerinde de bulunduğu gibi (Efes, Tetragonos Agora; Pergamon Yukarı Agora; Milet Kuzey Agora),

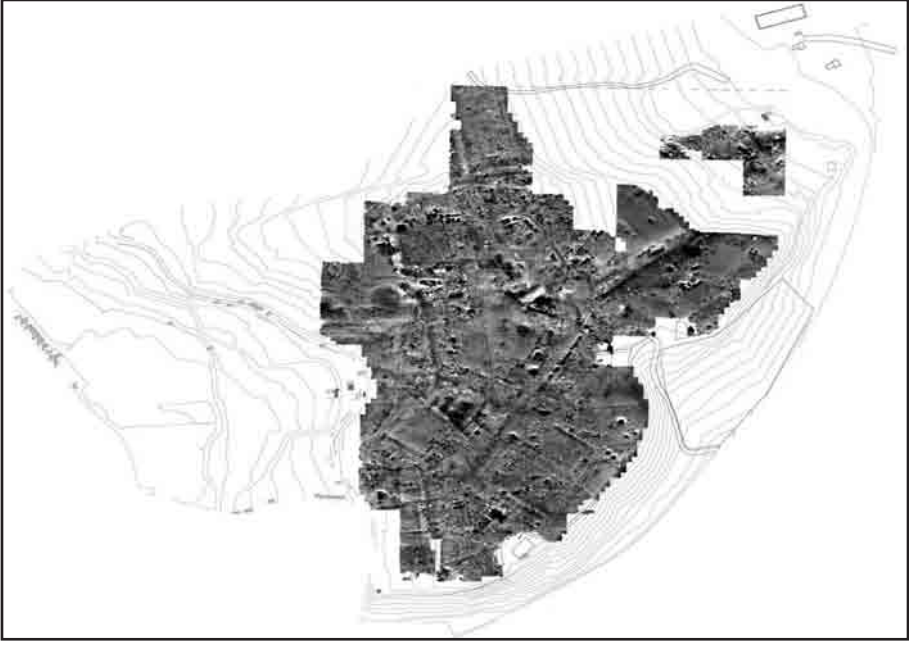
7 C de Ruyt, *Macellum. Marché alimentaire des Romains* (Louvain-la-Neuve 1983).

resmî bir alan vardı. Caddelerin gidiş yönleri ve topografya bu alanın kuzeyinde Antik Devre ait bir sur kapısının bulunmuş olabileceğini gösteriyor.

2008 yılının jeofizik ölçümlerinde peristil tipi bir bina tespit edildi. Bu bir *gymnasium* yapısı olabilir. Nitekim yanında stadyum olabilecek bir alan tespit edilemedi. Bu yapı kompleksinin burada sunulan virtüel restitüsyon çalışmasında Miletos'taki *gymnasium* örnek alındı.

Özet

2008 yılında yapılan jeofizik ölçümler ve sondajlar bize antik kent yapılaşması hakkında yeni veriler getirdi. Bugün *forum*, *marcellum* ve *gymnasium*, *odeion* gibi resmî binaların tepenin güneyindeki düşük üzerinde, dinî binaların tepenin en yüksek noktasında ve büyük umumî bir hamamın tepenin batı yamacında ve mozaiklerle döşeli villaların doğu yamaçlarında olduğunu biliyoruz. Bazı buluntular, mimarî parçalar ve yazıtlar erken imparatorluk zamanına tarihlense bile bugne kadar bu zamana ait hiç bir yapı katı güvenli bir şekilde kanıtlanamamıştır. Tapınak amaçlarından çıkan seramikler daha ziyade İ.S.2. ve 3. yy.a tarihleniyorlar. İ.S.4. yy. seramik buluntuları sayıca daha azdır. Sikke buluntuları daha ziyade Erken Bizans, Genç Antik Çağa tarihleniyor. Nitekim yüzeyde bulunan İ.S. 2. yy.a ait Pompeiopolis'te Faustina'nın portresi ile basılmış bronz sikke ve Caracalla'nın prenslik zamanında basılmış gümüş sikke (Resim: 11), bugüne kadar kentte bulunmuş en erken numismatik buluntuları teşkil ediyorlar.

Resim 1: Pompeiopolis arazi modeli ve jeofizik ölçümleri

Resim 2: Tapınak temel duvarları (A 4 ve A 3 açması)

Resim 3: Tapınak açmalarının havadan görünüşü

Resim 4: Korint tipi sütun başlığı parçası

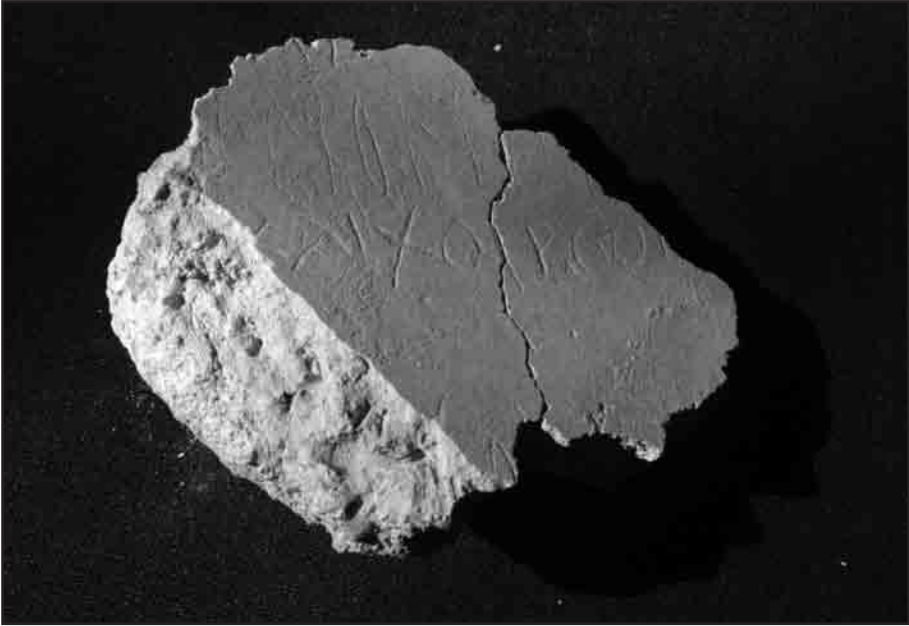
Resim 5: B 4 açması

Resim 6: a B 4 açmasında bulunan kemik baş

Resim 7: Marcellum'un ortasındaki oktagon binanın temelleri (D 2)

Resim 8: Duvar sıvası üzerindeki grafiti (Foto: Roy Hessing)

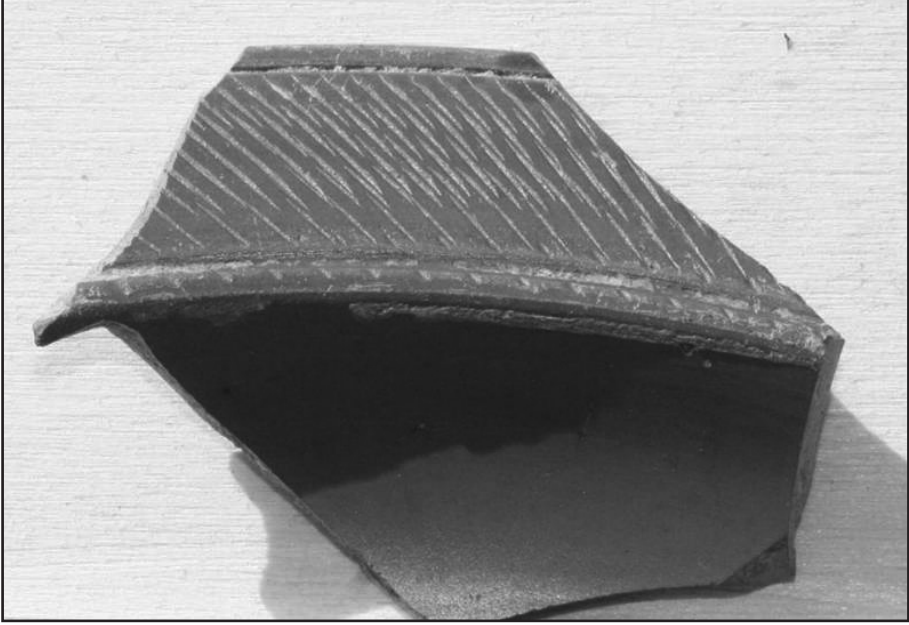
Resim 9: C 3 açması

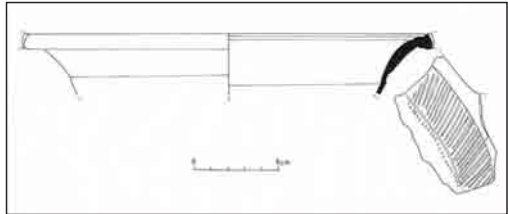
Resim 10: V 1 açması

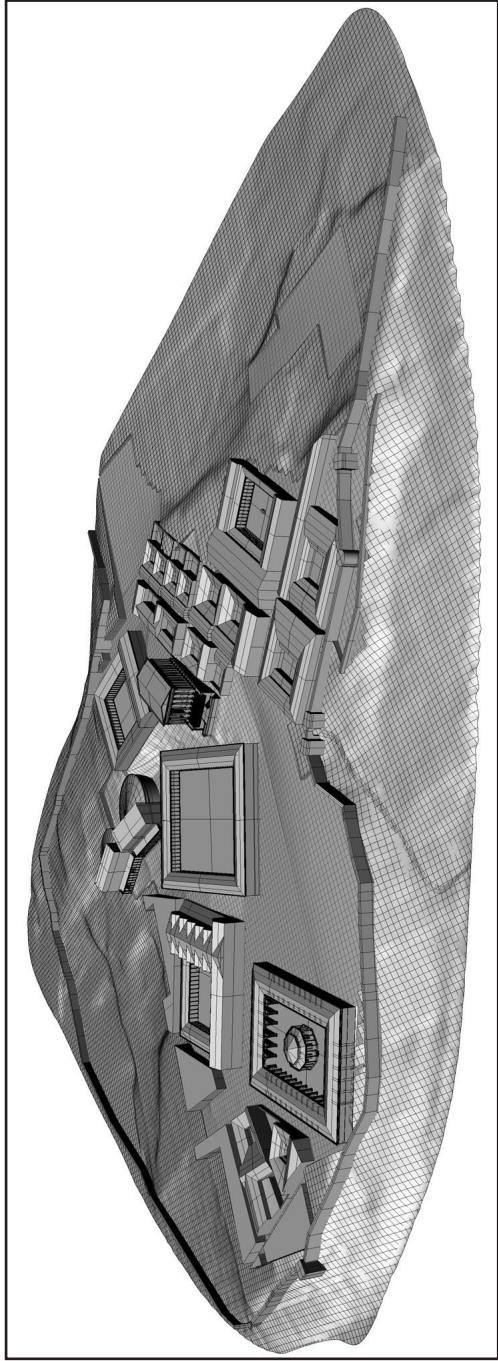
Resim 11: Caracalla'nın gümüş sikkesi

Resim 12: B 3'den çıkan "Eastern Terra Sigilata B" parçası

Resim 12 a

Resim 13: Antik kentin virtüel restitüsyonu (Georg Herdt / Alexander von Kienlin)

DAS ZENTRALHEILIGTUM DES IUPITER DOLICHENUS AUF DEM DÜLÜK BABA TEPEŞİ BEI DOLICHE - FORSCHUNGEN DES JAHRES 2008

Michael BLÖMER*
Engelbert WINTER

Ausgangssituation und Zielsetzung der Arbeiten des Jahres 2008

Mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft wurden auf dem ca. 10 km nordwestlich von Gaziantep gelegenen Dülük Baba Tepesi bei Doliche in der Zeit vom 24. August bis 09. Oktober Feldforschungen durchgeführt. Den beantragten Arbeiten wurde seitens der Generaldirektion für Denkmäler und Museen in der Türkei mit Schreiben vom 23.07.2008 (B.16.0.KVM.0.12.01.00.222.0.2.(27)-134966) die Erlaubnis erteilt. ¹Die Arbeiten orientierten sich im Wesentlichen an den zwischen 2003 und 2007 erzielten Ergebnissen.² Daraus ergaben sich vier Arbeitsschwerpunkte (zur

* Dr. M. BLÖMER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (e-mail: m.bloemer@uni-muenster.de)

Prof. Dr. E. WINTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (e-mail: ewinter@uni-muenster.de)

1 Teilnehmende Wissenschaftler aus den Bereichen Klassische Archäologie, Vorderasiatische Archäologie, Alte Geschichte, Restaurierung, Architektur, Archäozoologie und Vermessungswesen waren Herr Prof. Dr. Engelbert Winter (Münster), Herr Prof. Dr. Joris Peters (München), Herr Privatdozent Dr. Werner Oenbrink (Köln), Herr Privatdozent Dr. Andreas Schachner (İstanbul), Frau Dr. Anna Collar (Exeter), Frau Dr. Margherita Facella (Pisa), Frau Dr. Constanze Hoepken (Köln), Herr Dr. M. Blömer (Münster), Herr Dr. Wolfgang Messerschmidt (Köln), Frau Eva Strothenke, M.A. (Münster), Herr Matthias Stanke, M.A. (Münster), die Diplom-Restauratorin Maruchi Yoshida (München), sowie die Studentinnen und Studenten Christoffer Diedrich (Münster), Betül Efeoğlu (Köln), Stefan Haas (Köln), Bahar Kiyani (Münster), Katinka Sewing (Münster) und Sandrina Wilms (Münster). Die Vermessungsarbeiten wurden von Herrn Dipl.-Ing. Dirk Jerominek durchgeführt. Begleitender Kommissar war Mahmut Altuncan vom Museum Karaman.

2 Vgl. zu den bisher auf dem Dülük Baba Tepesi durchgeführten Arbeiten F. Bulgan - A. Schütte-Maischatz - E. Winter, Forschungen in Doliche 2001, KST 24/2, 2003, 197ff., H. Güllüce - A. Schütte-Maischatz - E. Winter, Forschungen in Doliche 2002, KST 25/2, 2003, 29ff.; T. Prinz - E. Winter, „Aus dem All zu den Göttern“. Ein interdisziplinäres Forschungsprojekt in der Kommagene (Südosttürkei), Forschungsjournal der Universität

Orientierung vgl. Plan 1-2):

- A: Die weitere Untersuchung der Bebauung im Südosten des zentralen Gipfelplateaus unter Einschluss des Übergangs zum östlich vorgelagerten Feld E;
- B: Die Fortsetzung der Grabungen im Nordosten des Gipfelplateaus;
- C: Die Ausweitung der Arbeiten im Nordwesten des Gipfelplateaus;
- D: Archäologische Untersuchungen im sich nördlich an das Gipfelplateau anschließenden Feld B.

Archäologische Untersuchungen³

Zu A: Im Südosten des zentralen Gipfelplateaus ist das 2006 und 2007 freigelegte Areal erweitert worden, um weitere Teile der römischen Bebauung fassen zu können (Abb. 1). Zugleich galt es, die Zusammenhänge

Münster 13, 2005, 30ff.; H. Güllüce - M. Blömer - E. Winter, Forschungen in Doliche 2003, KST 26/1, 2004, 53ff.; E. Winter - M. Blömer, Iupiter Dolichenus - Der Gott auf dem Stier. Ein orientalischer Kult und seine Ursprünge, AW 36/4, 2005, 79ff.; M. Blömer - E. Winter, Doliche und das Heiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi. 1. Vorbericht (2001-2003), IstMitt 55, 2005, 191ff.; H. Güllüce - M. Blömer - E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen in Doliche 2004, KST 27/1, 2005, 105ff.; E. Winter - M. Blömer, Doliche. Eine Stadt an der Schnittstelle der Kulturen. Ein Führer durch das Stadtgebiet und das Heiligtum des Iupiter Dolichenus. In türkischer, deutscher und englischer Sprache (Gaziantep 2006); F. Bulgan - M. Blömer - E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen des Jahres 2005, KST 28/1, 2006, 247ff.; M. Blömer - E. Winter, Der Dülük Baba Tepesi und das Hauptheiligtum des Iupiter Dolichenus. 2. Vorbericht (2004-2005), IstMitt 56, 2006, 185ff.; M. Önal - M. Blömer - E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen des Jahres 2006, KST 29/1, 2008, 371ff.; E. Winter (Hrsg.), Patris Pantrophos Kommagene. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, AMS 60 (Bonn 2008) (darin die Beiträge zu Doliche/Dülük Baba Tepesi von E. Winter, A. Schachner, G. Heedemann, W. Oenbrink, M. Facella, C. Höpken, F. Schimmer, M. Sieler); M. Facella - E. Winter, Neue Inschriften für Iupiter Dolichenus aus dem östlichen Mittelmeerraum, in: E. Winter (Hg.), Vom Euphrat zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. FS E. Schwertheim. Bd.1, AMS 65 (Bonn 2008) 217ff. und M. Blömer - E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen des Jahres 2007, KST 30, 2009 (im Druck).

3 Grundlage der im Folgenden zusammengefassten Ergebnisse sind die Berichte der verantwortlichen Schnittleiter Dr. M. Blömer (Münster), Dr. W. Messerschmidt (Köln) und PD Dr. W. Oenbrink (Köln).

der verschiedenen spätantiken Bauphasen zu klären und den Übergang vom Zentralplateau zum östlich vorgelagerten Feld E, der rezent durch eine deutliche Geländestufe markiert wird, weiter zu untersuchen. Hier war bereits 2002 der Ausschnitt einer Pflasterung aus polygonalen Basaltplatten, die identisch ist mit der Pflasterung des zentralen Gipfelplateaus, freigelegt worden. Damit war sicher, dass Feld E einen integralen Bestandteil des Heiligtums bildete.

Durch die 2008 untersuchten Flächen konnten die in den Vorjahren gewonnenen Erkenntnisse gefestigt und ergänzt werden. Unmittelbar auf dem anstehenden Fels beginnt eine Abfolge verschiedener Bauhorizonte, die eine intensive Bebauung bis in nachantiker Zeit belegt. Dabei fehlen vorhellenistische oder hellenistische Befunde. Lediglich ein bereits 2006 unmittelbar über dem Fels geborgener späteisenzeitlicher Hortfund, der vorwiegend aus Perlen und Siegeln bestand, bezeugt die Frühzeit des Heiligtums. Das Fehlen von entsprechenden Befunden hängt auch hier mit der intensiven Nutzung in den nachfolgenden Epochen zusammen, in denen jeweils die älteren Horizonte abgetragen wurden. Gleichwohl lassen sich zwei große Bauten römischer Zeit nachvollziehen. Von besonderem Interesse ist ein ausgedehnter langrechteckiger Bau, ost-west-orientiert, der an der Grenze des Gipfelplateaus beginnt, mindestens 20 m in das Feld E ragt und Teil einer diesen Platz rahmenden Architektur zu sein scheint. Stark gestört sind die römerzeitlichen Befunde jedoch durch spätere Bautätigkeit. So ist für das 4. Jh. n. Chr. eine grundlegende Neugestaltung dieses Bereichs nachzuweisen, die mit dem Ende des paganen Heiligtums und dem Beginn der Nutzung des Gipfels als christlicher Kultort und Siedlung einhergeht.

Zu B: Dass das Ende des paganen Kultbetriebs nicht das Ende der Nutzung des Gipfelareals bedeutete, manifestiert sich in besonderer Weise im Nordosten des zentralen Gipfelplateaus, wo in den vergangenen Jahren auf einer großen Fläche eine komplexe Bebauung der Nachheiligtumsphase freigelegt wurde, die zum Teil in römische Strukturen einbindet (Plan 2, Abb. 2). Da ein Schwerpunkt des Gesamtprojekts auf der Erforschung der

Transformation des paganen Heiligtums in eine christliche Ansiedlung liegt, wurde die Freilegung der spätantiken Bebauung ausgedehnt.

Dabei konzentrierte sich die Arbeit auf die weitere Untersuchung eines bereits in Teilen freigelegten mehrphasigen Baukomplexes an der Schnittstelle zwischen Zentralplateau und Feld E (Abb. 3). Dessen inzwischen zu rekonstruierende Größe zeigt, dass es sich ursprünglich um ein prominentes Gebäude gehandelt haben muss, das später infolge verschiedener Umbauten und partieller Zerstörungen seinen Charakter mehrfach änderte, und zuletzt offenbar wirtschaftlich genutzt wurde. Dies legt zumindest der Fund verschiedener Pithosfragmente sowie eines großen fast vollständig und in situ erhalten Pithos nahe, der hier bereits im Vorjahr angetroffen wurde. Vollständig verloren waren in dem neu untersuchten Bereich die römischen Horizonte. In den Füllschichten, die infolge und nach der Zerstörung des Baus eingebracht wurden, befanden sich jedoch in großer Zahl Spolien der römischen Zeit, deren Untersuchung sich für die Bestimmung der baulichen Ausstattung des römischen Heiligtums als sehr bedeutend erwies (s. u.).

Aus der Verfüllung ist auch ein weiteres Fragment einer bereits 2005 gefundenen Votivplatte mit großem Kreuz und umlaufender griechischer Inschrift für den Märtyrer Theodoros geborgen worden. Die nun ergänzte Votivplatte (Abb. 4) belegt die Verehrung des gerade in der Region der südöstlichen Türkei und Nordsyriens beliebten Märtyrers Theodoros auch auf dem Dülük Baba Tepesi. Einen besonderen Fund stellt zudem der Torso einer Panzerstatue dar (Abb. 5). Das stark bestoßene, 72 cm hohe, 52 cm breite und 37 cm tiefe Fragment aus weiß-kristallinem Marmor zeigt allerdings nur auf der Rückseite die originale Oberfläche mit dem Ansatz des Panzers und den darunter liegenden Pteryges. Die zu rekonstruierende Überlebensgröße des Torsos vom Dülük Baba Tepesi und das Motiv an sich können als Argument für ein Kaiserbildnis herangezogen werden.

In einer Sondage südlich dieses Areals in der Mitte von Feld E wurde eine flächendeckende Pflasterung mit Basaltplatten freigelegt, die vielleicht noch in römischer Zeit angelegt, mit Sicherheit aber auch in nachantiker Zeit noch

genutzt wurde (Abb. 6). Aus dem Mauerversturz auf dem Pflaster stammt der Torso eines römerzeitlichen Adlers aus Basalt.

Zu C: Die Arbeiten im Nordwesten des Zentralplateaus 2007 hatten gezeigt, dass sich hier ein zentraler Bereich des Heiligtums befand. Sowohl Fundamente eines Großbaus der hellenistisch-römischen Epoche (Abb. 7) als auch geschlossene und fundreiche Befunde der späten Eisenzeit waren angetroffen worden. Letztere enthielten große Mengen von Tierknochen, deren Analyse zeigte, dass hier Reste von Brandopfern deponiert wurden (s. u.). Die Annahme, dem vorhellenistischen Zentrum des Heiligtums nahe zu sein, wurde durch die Arbeiten des Jahres 2008 gestützt. Als ältester Befundkomplex konnte eine auf dem anstehenden Fels errichtete Mauer, deren 1,50 m breiter Bruchsteinsockel noch 1,20 m ansteht (Abb. 8), auf einer Länge von bislang 10 m nachgewiesen werden. Ein Bodenbelag aus Lese- und Handsteinen erstreckt sich zu beiden Seiten der Mauer. Unmittelbar darüber liegen jeweils starke Schichten aus Asche. Kleinfunde, auch die Keramik aus diesen Schichten zeigen eine Entstehung im 5./4. Jh. v. Chr. an. Funktion und Grundriss im Einzelnen sind noch nicht zu erschließen. Angesichts der allgemeinen sakralen Bedeutung des Ortes und vor allem der Deponierungen von Opferabfällen nahebei kann man in der Mauer den Teil eines späteisenzeitlichen Tempels oder eines peripheren Gebäudes sehen. Bei der Niederlegung des Baus ist die Mauer primär nach Westen verstürzt. In den Verstürzschichten, die vor allem aus Lehmziegelmaterial bestehen, war eine massive Häufung von Kleinfunden der späten Eisenzeit zu beobachten, vor allem Perlen, Siegel, Fibeln und Metallobjekte (Abb. 9).

Durch diese Funde konnte erneut die Zahl der eisenzeitlichen Kleinfunde beträchtlich vergrößert werden. Das Fundspektrum deckt sich dabei weitgehend mit dem bereits aus den vorangegangenen Kampagnen bekannten. Vor allem Perlen aus Hartgestein, Glas und Quartzkeramik dominieren. Daneben stehen Roll-, vor allem aber Stempelsiegelfunde, die in ihrer Mehrzahl der ausgehenden Eisenzeit zuzuordnen sind, wobei immer wieder auch frühere, sogar deutlich frühere Stücke vorkommen. Hervorgehoben

sei das Fragment eines großformatigen neuassyrischen Rollsiegels aus glasklarem Bergkristall (Abb. 10). Die Darstellung auf dem Siegelbild lässt sich als antithetische Gruppe – Genius bezwingt zwei geflügelte Stiere, die ihn flankieren – ergänzen. Die Qualität des Siegels ragt unter den Dolichener Siegeln deutlich heraus. Es lassen sich nur geringe Abweichungen zu denjenigen Siegeln feststellen, die aus als königlich bezeichneten Werkstätten des ausgehenden 8. Jh. v. Chr. stammen.

Zu D: In der Ausgrabungskampagne 2008 wurde zum ersten Mal das Feld B, das sich im Norden an das Gipfelplateau anschließt, in die feldarchäologische Erschließung einbezogen. Die geophysikalischen Untersuchungen der Jahre 2002 und 2003 hatten Hinweise gegeben, dass in diesem Areal größere architektonische Strukturen zu erwarten waren. Insbesondere zeichnete sich dabei deutlich ein rechteckiger Bau von beachtlichen Ausmaßen mit südwestlich-nordöstlicher Orientierung ab, an dessen vermuteter westlicher Begrenzung sich in diesem Jahr die Anlage eines Suchschnittes von 35 m Länge orientierte.

In der Tat konnte eine Struktur großen Ausmaßes in Feld B nachgewiesen werden (Abb. 11). Freigelegt wurden die Fundamente der Außenmauern eines rechteckigen Baus mit SW-NO-Orientierung, der durch die Geomagnetik angezeigten Struktur entspricht. Die Gesamtlänge von ca. 24,20 m und die Breite von ca. 9,60 m sowie das Fehlen von Binnenmauern sprechen gegen eine Interpretation als Wohnkomplex. Unklar bleibt auch, ob die Mauern einem geschlossenen Gebäude zuzuordnen sind oder einen offenen Bezirk umfriesen. Nach Süden sind Teile einer unmittelbar angrenzenden parallelen Struktur freigelegt worden. Eine präzisere Funktionsbestimmung steht auch hier noch aus. Das mit den Mauern assoziierte Fundspektrum lässt eine Datierung in das 6. Jh. n. Chr. zum gegenwärtigen Zeitpunkt plausibel erscheinen. Insgesamt zeichnet sich somit in Feld B eine großflächige Nutzung in spät- und nachantiker Zeit ab. Bereits jenseits des Feldes B in nördlicher Richtung konnte hangabwärts in einem Testschnitt am Grund einer in den Fels gearbeiteten Nische der Ausschnitt einer Wirtschaftsanlage

mit zwei parallelen Öfen freigelegt werden, die ebenfalls der nachantiken Nutzungsphase des Dülük Baba Tepesi angehört (Plan 1).

Analyse der Tierknochen vom Dülük Baba Tepesi

Seit 2007 werden die großen Mengen an Tierknochenfunden ausgewertet. Umfangreiche Fundeinheiten aus späteisenzeitlichen Schichten, die mit zahlreichen Kleinfunden assoziiert sind, konnten als Opferabfall klassifiziert werden und bezeugen Opferhandlungen in dieser Zeit in großem Stil. Ein wichtiges Ergebnis ist, dass systematisch bestimmte Körperteile ausgewählt und als Opfer verbrannt wurden. Fast ausnahmslos wurden rechte Unterschenkel ausgewählt (Verhältnis links zu rechts wie 1 zu 50).

In der Kampagne 2008 sind ca. 11 700 Überreste von Tieren analysiert worden, wobei lediglich Knochen aus späteisenzeitlichen Befunden ausgewählt wurden. Das Fundgut besteht zu einem sehr hohen Prozentsatz (> 99%) aus Überresten von kleinen Wiederkäuern und Rindern, nur vereinzelt liegen Knochenfunde von anderen Tierarten vor. Davon stammen die meisten Knochen von kleinen Wiederkäuern (> 80%), wobei fast ausschließlich Schafe, Ziegen hingegen sehr selten nachgewiesen sind. Zahnstatus und Verwachsungsgrad der Skelette zeigen, dass vor allem Jungschafe und Jungrinder geopfert wurden. In den meisten Fundeinheiten sind Oberschädelreste und Hornzapfenfragmente sowie Zehenknochen signifikant unterrepräsentiert, ein Beleg dafür, dass diese Skelettelemente, die beim Abhäuten oft im Fell verbleiben, zusammen mit diesem aus dem Heiligtum geschafft wurden. Schlachtung, Zerlegung, Zubereitung und Verzehr fanden vor Ort statt. Das Zubereiten des Fleisches erfolgte durch Kochen.

Insgesamt ermöglichen bereits die wenigen bisher analysierten Fundeinheiten neue Einblicke in die Opfersitten des 1. vorchristlichen Jahrtausends im Südostanatolien-Nordsyrien. Jedoch sind umfangreichere Analysen von Tierknochenansammlungen aus älteren wie jüngeren Schichten

erforderlich, um die bisherigen Ergebnisse und die daraus resultierenden Muster überprüfen und zeitlich verfolgen zu können. Bereits jetzt ist jedoch ersichtlich, dass die Tierknochenfunde von großer Bedeutung für die Erforschung der auf dem Dülük Baba Tepesi praktizierten Kulthandlungen sind.

Architektur

Begleitend zu den Grabungen erfolgte die Sichtung und Aufnahme einer Vielzahl von Architekturgliedern, Fragmenten von Baudekor und Marmorinkrustation aus den Jahren 2005 bis 2007 sowie der Neufunde des Jahres 2008 (ca. 250 Bauglieder und Fragmente). Parallel sind die in spätantiken Spolienmauern verbauten Architekturglieder systematisch untersucht worden (Abb. 12). Dabei konnte eine Vielzahl bislang singulärer Bauglieder dokumentiert werden. Neben großen Kapitellen und dem mächtigen Block eines kannelierten Pilasters sind mit Reliefskulpturen geschmückte Blöcke einer kaiserzeitlichen Sima (Abb. 13) von besonderem Interesse: Zwei fragmentierte Blöcke zeigen auf dem S-Profil eines voluminösen Sima-Kymations einen Löwenkopf mit kreisförmiger Mähnenrahmung, während ein weiterer Block die Wangen- und Frisurpartie einer Theatermaske bewahrte. Von Bedeutung sind zudem die an nahezu allen verbauten Baugliedern und an den zahlreichen kleineren, teilweise von den größeren Spolien abgeschlagenen Bruchstücken nachzuweisenden Brandspuren. Da diese bei den anderen Mauerblöcken der Spolienmauern nicht existieren, müssen die Spolien vor ihrer Wiederverwendung einem größeren Feuer ausgesetzt gewesen sein.

Resümee und Perspektiven

Die Arbeiten des Jahres 2008 haben zahlreiche wichtige Erkenntnisse zu allen Phasen der historischen Entwicklung des Heiligtums geliefert, so dass die einzelnen Schritte der Entwicklung und Transformation dieses bedeutsamen religiösen Zentrums im südostanatolischen Raum immer besser

nachzuvollziehen sind. Durch die Einbeziehung der großen bislang noch weitgehend unerforschten Areale nördlich und östlich des Gipfelplateaus ist zudem ein wichtiger Schritt hin zu einem besseren Verständnis der Topographie des Ortes eingeleitet worden.

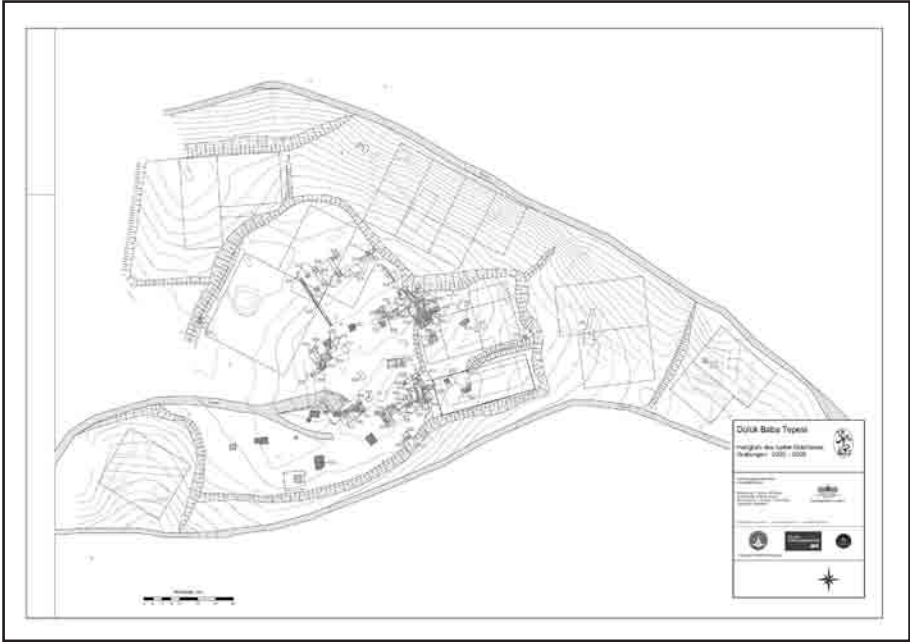
Hinsichtlich der diachronen Entwicklung haben sich folgende neue Aspekte ergeben: Als prominentes Heiligtum tritt der Berggipfel erstmals in persischer Zeit in Erscheinung. Die Analyse mehrerer Tausend Tierknochen aus Schichten dieser Zeit hat bestätigt, dass Opferhandlungen in großem Umfang durchgeführt wurden. Mit der rituellen Deponierung der Opferabfälle verbunden sind hunderte wertvoller Kleinfunde, deren Zahl durch große Mengen von Neufunden erheblich vergrößert werden konnte. Rechnet man diese ein, konnten seit 2003 bislang insgesamt über 1300 Perlen und Amulette sowie die einzigartige Menge von 325 Stempel- und Rollsiegeln geborgen werden. Die Ausnahmestellung dieses Fundkomplexes ist bereits mehrfach betont worden.⁴ Zum einen ist es die Menge der Siegel, die heraussticht. Zwar werden auf dem Kunstmarkt große Konvolute von Siegeln des 1. Jt. v. Chr. verhandelt, bei regulären Grabungen konnten jedoch bislang kaum Siegelkomplexe dieser Größenordnung entdeckt werden. Neben der außergewöhnlichen Menge ist es zum anderen der Umstand, dass diese Siegel nicht, wie es sonst üblicherweise der Fall ist, aus Gräbern oder aus Wohn- bzw. Palastbereichen, sondern aus einem Heiligtum stammen, von besonderer Bedeutung. Herausragendes Ergebnis der Kampagne 2008 ist aber, dass die späteisenzeitliche Phase des Heiligtums nunmehr auch im Baubefund zu fassen ist. Erstmals konnte ein monumentaler Lehmziegelbau mit mächtigem Bruchsteinsockel dieser Epoche angeschnitten werden, dessen weitere Untersuchung wichtige Erkenntnisse zur Frühgeschichte des Heiligtums verspricht.

4 Vgl. zuletzt ausführlich A. Schachner, Babylonier und Achämeniden auf dem Dülük Baba Tepesi: Kulturelle Vielfalt in der späten Eisenzeit im Spiegel der vor-hellenistischen Funde, in: E. Winter (Hrsg.), Patris Pantrophos Kommagene. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, AMS 60 (Bonn 2008) 69ff.

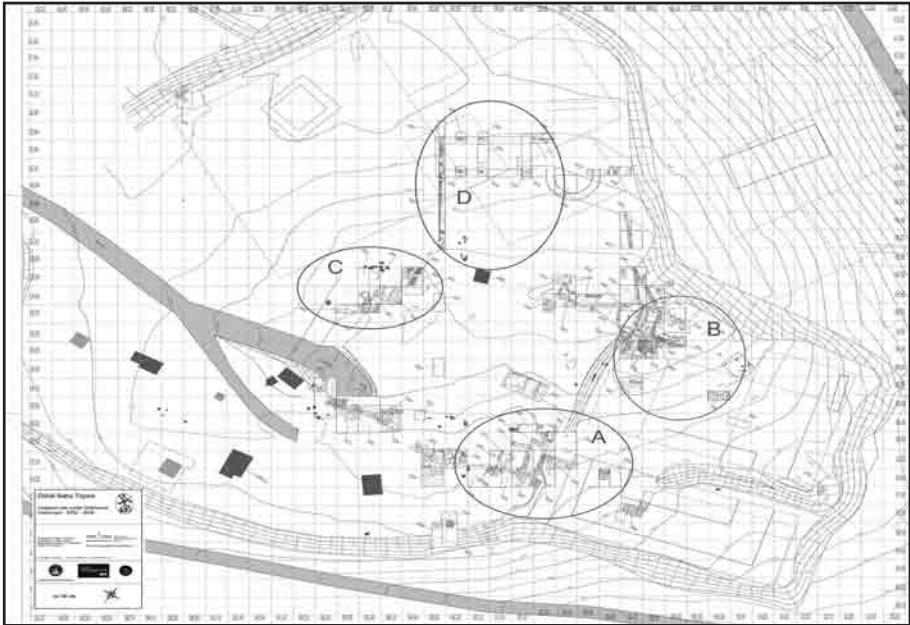
Dagegen fehlen nach wie vor eindeutig als hellenistisch anzusprechende Baubefunde, obwohl zahlreiche Funde eine kontinuierliche Nutzung des Heiligtums belegen. Eine Konzentration solcher Funde ist im Nordwesten des Gipfelplateaus zu beobachten, in dem Bereich also, wo auch der Kern des perserzeitlichen Heiligtums vermutet werden kann.

Hinsichtlich der römischen Zeit sind in ganz verschiedenen Bereichen Bauten und Bauzusammenhänge weiter freigelegt und erforscht worden. Die Untersuchung der Architektur und der Bauornamentik vom Dülük Baba Tepesi hat weiterführende Aussagen zur Gestaltung des römischen Heiligtums ermöglicht. Eine Zusammenschau der neuen Befunde und Funde in Verbindung mit den dokumentierten Baugliedern und Fragmenten früherer Kampagnen und älterer Begehungen bestätigt die bisherigen Ergebnisse und ermöglicht nunmehr Aussagen zur Monumentalisierung des Heiligtums in der frühen Kaiserzeit sowie zu dessen weiteren Ausbauphasen insbesondere in antoninischer und severischer Zeit.

Fortschritte konnten auch bei der Erforschung der langen nachantiken Nutzungsperiode gemacht werden. Neben einer überraschend weitläufigen einfachen Wohnbebauung, die sich über die engeren Grenzen des Heiligtums hinaus erstreckte, zeichnet sich im Fundmaterial immer deutlicher die Rolle des Dülük Baba Tepesi als christlicher Kultort ab. Hier stellt sich für die Zukunft auch die Frage, in welchem Verhältnis die Höhensiedlung auf dem Dülük Baba Tepesi zu der Siedlung von Doliche im Tal stand.

Plan 1

Plan 2

Abb. 1

Abb. 2

Abb. 3

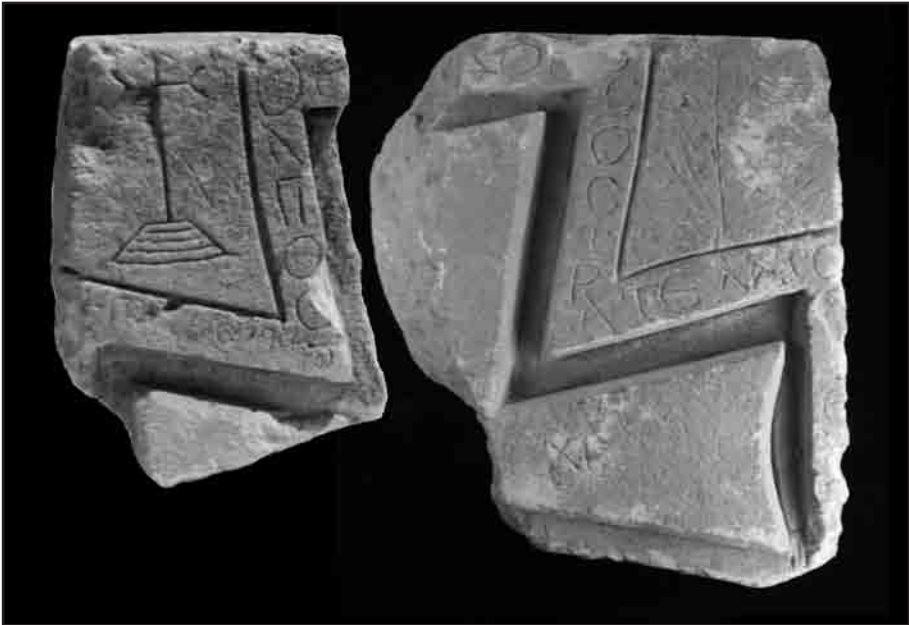

Abb. 4

Abb. 5

Abb. 6

Abb. 7

Abb. 8

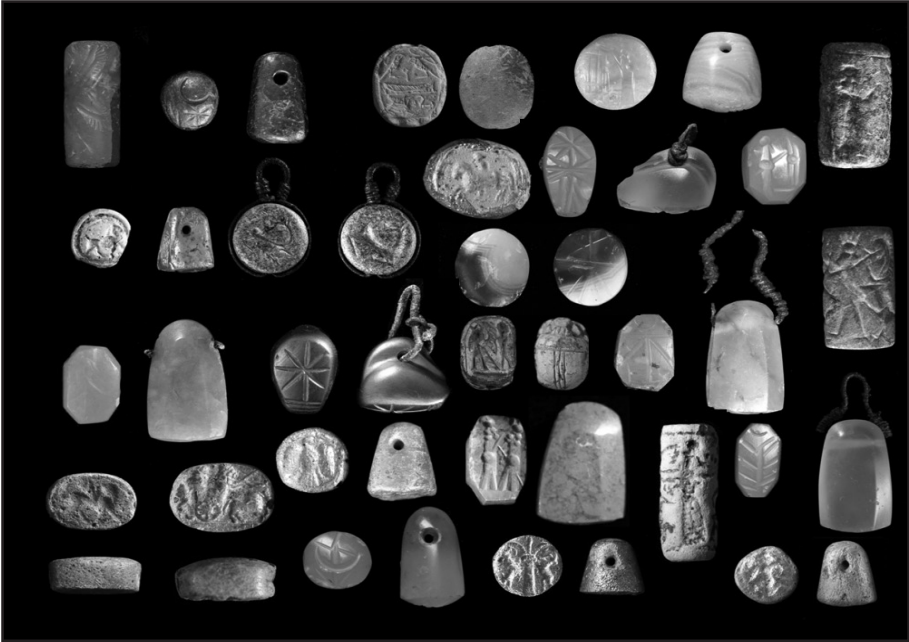

Abb. 9

Abb. 10

Abb. 11

Abb. 12

Abb. 13

2008 YILI ÇİNE - TEPECİK KAZILARI

Sevinç GÜNEL*

Menderes'in güneyinde, Çine Ovası'nın geniş bir coğrafi alana yayıldığı bölgedeki konumuyla, Tepecik'te 2004-2007 yıllarında yürütülen kazı çalışmaları, M.Ö. 2. binyıla tarihlendirilen savunma sistemine dayalı bir yerleşim ve aynı zamanda Geç Neolitik kültüre uzanan kalıntılar vermiştir.¹ 2008 yılı Tepecik kazıları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmî izinleri ve Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nün sağladığı destekle gerçekleştirilmiştir. Çine-Tepecik'te kazı çalışmalarına olanak sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Kazılar Şubesi'ne ve ayrıca maddî desteklerinden ötürü Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, katkılarından dolayı Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na ve kazı süresince desteklerini esirgemeyen Çine Belediyesi'ne teşekkürü borç

* Prof. Dr. Sevinç GÜNEL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Beytepe-Ankara/TÜRKİYE. sgunel@hacettepe.edu.tr

1 Çine-Tepecik kazı çalışmalarına ait yayınlar için bkz.

Günel, S., "Çine - Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları" 27. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Cilt. 30 Mayıs-3 Haziran 2005- Antalya, Ankara, 2006, 19-28; Günel, S., „Die prähistorische Kultur des Aydın-Gebietes: Ein neuen Fundort, Tepecik Höyüğü“ Alexander von Humboldt Stiftung, 7-9 Nisan 2006 Kolloquium, İstanbul; Günel, S. "A New Early Settlement on the Plain of Çine (Marsyas) in Western Anatolia: Tepecik Höyüğü in the Light of Surface Survey" Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürel Yansımalar / Studies in Honor of Hayat Erkanal / Cultural Reflections. İstanbul. Homer Yayınevi, 2006, 401-410; Günel, S., "Çine - Tepecik Höyüğü 2005 Yılı Kazıları" 28. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Cilt, 29 Mayıs-02 Haziran, - Çanakkale, Ankara, 2007, 231-246; Günel, S., "Çine - Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları" 29. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Cilt, 28 Mayıs-01 Haziran, 2007, Kocaeli, Ankara, 2008, 73-90; Günel S., " Çine - Tepecik Höyükte Bulunan Mermer İdoller". Muhibbe Darga Armağanı, (ed. T. Tahran, A. Tibet ve E. Konyar), Sadberk Hanım Müzesi Yayını, 2008, 251-260; Günel, S., "Çine-Tepecik Kazıları ve Bölge Arkeolojisine Katkıları" Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar, (ed. A. Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz) Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 2008, 129-139; Günel, S. "Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları" 30. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Cilt, 26-30 Mayıs 2008, Ankara, 2009, 227-240; Günel, S., Kent ve Tarih. Batı Anadolu'da Yeni Bir merkez Çine-Tepecik. Aktüel Arkeoloji, Nisan 11. sayı. 2009, 40-41; Günel, S. "Çine-Tepecik Höyük: the existence of Mycenaean cultural influences in the Çine (Marsyas) plain in the Late Bronze Age" (baskıda).

bilirim.²

1. BATI KAZI ALANI

2007 yılında, höyüğün batı alanında açığa çıkarılan ve en geç evresi Geç Tunç Çağı sonuna verilen II. kültür tabakasının 1. yapı katına ait kalıntılar, 2008 yılında yürütülen kazı çalışmalarıyla, kuzey, güney ve doğu yönünde genişletilerek devam etmiştir (Çizim:1).

1. 1. Geç Tunç Çağı, II 1

G/12-13 ve H/12-13 Açmalarında Yürütülen Kazı Çalışmaları

2004 yılı kazılarında, I/12 açmasının I-X/a-e plan karelerinde tespit edilen sur duvarı, 2005 yılında, H/12 açmasının VI-X/f-i plan karelerinde takip edilmiş ve duvar uzantısının kuzeydoğu doğrultusunda olmak üzere IV-V/g-ı plan karelerinde devam ettiği anlaşılmıştır. Bu çalışma programı kapsamında 2008 yılında, G/12-13 ve H/12-13 açmalarına ait kazılarda, sura ait kuzeydoğu yönünde uzanan düzgün bir mimarî, savunma sistemi ile ilgili planı daha belirgin olarak ortaya koymuştur. H/12 açmasında, 2.20 m. kalınlığındaki sur duvarı ile bağlantılı olmak üzere G/12 açmasında, VII-X/g-i; G/13 açmasında, VI-X/a-e; H/12 açmasında, I-V/f-i ve H/13 açmasında ise, I-V/a-e plan karelerde kare plan veren bir kule yapısı açığa çıkarılmıştır (Çizim:2). Boyutları, 6.50x6.50 m. olan bu yapının duvar kalınlıkları, 1.30 m. olup özellikle sur duvarında olduğu gibi, duvar köşelerinde ve kenarlarda iri ve düzensiz taşların kullanıldığı iç duvar yapısında ise, daha ufak boyutta taşların yer aldığı bir örgü tekniğini yansıtmaktadır. Söz konusu yapı, G/13 açmasında, VI-IX/a-e plan karelerde kuzeydoğu yönünde sur duvar uzantısıyla devam etmektedir. H/13 açmasında gerçekleşen kazılarda, kule

2 Kazı çalışmaları, Prof. Dr. Sevinç Günel başkanlığında, Arkeolog Nurgül Özgün, Hakan Özkan, Restoratör Tarık Güçlütürk, Grafiker Okan Cesur ve Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Aslı Tiyek, Abdurrahman Coşkun, Dilek Karaoğlan, Cihan Hasman, Sefa Anıl Cıbrır, Nihal Uzun, Tuna Çapar, Suzan Taş, Elif Hazır, Ömer İbrahim İnel, Buşra Ünsal, Halide Filizli, Esra Arslan, Dilşad Şimşekol, Aydın Akın, ve ayrıca Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Zümrüt Bademci, Birgül Önal ve Ebru Kurt'tan oluşan bir ekip ile gerçekleştirilmiştir. 2008 yılı kazılarında Bakanlık temsilcisi olarak Aydın Müzesi'nden Vedat Mutlu görev almıştır. Burada tüm ekip üyelerine kazı süresince gösterdikleri özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum.

yapısına ait doğu duvarının IV-V/a-b plan karelerinde tahribat olduğu tespit edilmiştir. Duvar yapısında görülen bu bozulmanın Klasik Çağlara ait I. kültür tabakası kalıntıları ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Sura ait ikinci kulenin açığa çıkarılması sırasında, yapı içinde ve H/12 açmasının II-III/h-ı plan karelerinde, güneybatı köşe duvarına dayanmış ufak taşların oluşturduğu döşeme ve döşeme üzerinde *pithos* parçaları, kısmen korunmuş durumda ele geçirilmiştir. Döşeme ile benzer seviyelerde olmak üzere yapının doğu duvarına bitişik H/13 açmasının I-II/b-c plan karelerinde belirgin bir yoğunlukta yanık - küllü toprağın geldiği ve ufak boyuttaki taşların yuvarlak bir görünüm oluşturduğu tahminen ocakla bağlantılı taşlar açığa çıkarılmıştır. Bu yanık alanda ise, tekne biçimli bir kap bulunmuştur. Yapının kuzeydoğu köşesinde *in situ* ele geçirilen oval bir forma sahip olan bu kap, 74 cm. uzunluğunda, 50 cm. genişliğindedir. Yapı içinde, gerek döşeme, gerekse ocakla bağlantılı olduğu düşünülen yanık alan ve ayrıca tekne biçimli bu kap, II. kültür tabakasının 1. yapı katına ait kalıntıları oluşturmakta ve Geç Tunç Çağının son evrelerini temsil etmektedir. 2008 yılı kazılarında tespit edilen ikinci kule ve duvar uzantıları, surun höyüğün topografyasına uygun olarak kuzeydoğu yönünde devam ettiğini göstermektedir. Mevcut mimarî kalıntılara göre, Tepecik'te 2. binyıla tarihlenen yerleşmenin, 2.20 m. kalınlığında sur duvarına sahip, 6.50x6.50 m. boyutlarında kare planlı kulelerle desteklenen ve kuleler arasında 20 m.lik bir uzantının bulunduğu bir savunma sistemine sahip olduğu tespit edilmiştir (Çizim: 1).

İ/11-12 ve J/11-12 Açmalarında Yürütülen Kazı Çalışmaları

İ/11 açmasında, 2007 yılı kazılarında açığa çıkarılan ve kare planlı birinci kule yapısının da bulunduğu savunma sistemi ve doğu yönünde İ/12 açmasında yerleşime ait II 1a evresi mimarî kalıntıları, Miken kültürünün son evreleri ile paralel bir kronolojik gelişimi göstermiştir.³ İ/12 açmasında, Geç Tunç Çağı yerleşmesini temsil eden mimarî kalıntılar, yangın

3 Güney kazı alanında, II 1 kültür tabakasına ait Miken seramiği için bkz.; Günel, S. "Çine-Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları" 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara 2008, 75, Res. 1.

tabakasının boyutlarını özellikle IV-VII/b-e plan karelerde daha yoğun olarak yansıtmaktadır. Bu alanda, belli bir mimarî plan vermeyen ancak bir yapıya ait taş temel kalıntıları ve mimarî kalıntılarla birlikte ele geçirilen *in situ* kaplar, bu alandaki yangın tahribatını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu evreye ait (II 1a) 2007 yılı kazılarında, VII-VIII/d-e plan karelerde doğu-batı yönünde 1.40 m. uzunluğunda ve yaklaşık 0.40 m. kalınlığında duvar uzantısı yangın tabakasının mimarî kalıntılarını oluşturmuştur.⁴ Öte yandan açmanın III-V/b-c ve VI-VII/b-e plan karelerinde açığa çıkarılan taş döküntü ve taşların aralarında ele geçirilen yoğun yangın izine sahip, siyah – küllü toprakla kaplı kaplar ise, II 1 yapı katına ait buluntuları vermiştir.

II 1 tabakasına ait kalıntıların güney ve güneybatı yönündeki uzantısı, 2008 yılı kazılarında, J/11 açmasında, I-X/a-i plan karelerde takip edilmiştir. Bu tabakaya ait 2007 yılı kazılarında İ/11 açmasında kare planlı birinci kule ve bu yapıyla bağlantılı sur duvarının güneybatı yönündeki mimarî kalıntıları tespit edilmiş ve aynı zamanda savunma sistemi ile bağlantılı bir ‘depo odası’ açığa çıkarılmıştır.⁵ Geç Tunç Çağı kültür tabakasının son evrelerine tarihlenen ve Miken kültürüne ait GH III B ve GH III C evrelerinin boya bezeli seramik stilini yansıtan buluntular, II 1a evresi kalıntıları ile bir arada ele geçirilmiş ve aynı zamanda bu yapı katının tarihlendirilmesine de ışık tutmuştur.⁶ Sur duvarına ait özellikle J/11 açmasının güney kenarında gözlenen tahribat, açmanın II-X/a-e plan karelerinde iri boyutlarda olan döküntü niteliğindeki taşlarla daha belirgin olarak ortaya konmuştur. Bu taş grupları, sur duvarının batısında, İ/11 açmasının 2008 yılı kazılarında çalışılan VI-X/a-e plan karelerinde de gözlenmiştir (Resim: 1). Öte yandan 2007 yılı kazılarında, İ/11 açmasında, X/h-ı plan karelerde, J/11 açmasında ise, I-III/f-h plan karelerinde açığa çıkarılan depo odasının üst evresine ait döşemenin güney uzantısı ise, 2008 yılında açığa çıkarılmıştır. Bu döşemeyle benzer seviyelerde, J/11 açmasının

4 Günel, S. “Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları” 30. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Cilt, 26-30 Mayıs 2008, Ankara, 2009, 233, Res. 5.

5 a.g.e., 231-232, Res. 5.

6 Çine-Tepecik kazılarında batı ve güney kazı alanlarından ele geçirilen II 1 kültür tabakasına ait Miken seramiği ile ilgili yayın çalışması, Günel, S. “Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) Plain, SW Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik” başlığı altında baskıya hazırlanmaktadır.

VI-VII/d-f plan karelerinde yeşil renkte sert bir kil tabakası tespit edilmiş ve bu kil tabakası üzerine kurulmuş yapıya ait bir duvar kalıntısına rastlanmıştır. Doğu-batı yönünde 1.50 m. uzunluğunda korunmuş olan bu duvar, 0.60 m. kalınlığındadır. Duvarda beyaz renkte yapı taşlarının yanı sıra oldukça iri boyutta dere taşları da kullanılmıştır.

J/11 açmasında döşeme kalıntısının açığa çıkarıldığı alanda yerli seramiğin yanı sıra ele geçirilen Miken boya bezeli kap parçaları, depo odasına ait kaplarla benzer bir kronolojiyi vermiştir (Resim: 2).⁷ Bu yapı katına ait kalıntıların tespit edildiği İ/12 açmasında, yanık toprağın yoğun geldiği seviyelerde de benzer malzeme-teknik ve bezeme stilini yansıtan Miken seramik parçalarına rastlanmıştır (Resim: 3). Aynı alanda kırık durumda *in situ* bulunan kaplar arasında ise, yerli seramik grubuna ait sığ bir tabak, sivri dipli bir çömlek, üç ayaklı bir çömlek ve geniş-yuvarlak gövdeli bir testi yangın tahribatının en yoğun hissedildiği ve daha çok günlük kullanımına ait kapların bir arada bulunduğu yerleşim alanında ele geçirilmiştir.

II. kültür tabakasının, 1. yapı katına ait kalıntıların doğu yönündeki uzantıları, J/12 açmasında, I-X/a-e ve I-VIII/f-i plan karelerinde yürütülen kazılarla takip edilmiştir. Açmanın özellikle I-IV/g-i plan karelerinde aralarında iri taşların da bulunduğu belli bir mimarî özellik taşımayan taşlar açığa çıkarılmıştır. Ancak bu taşların güneyinde aynı yapı katına ait düzgün bir plan oluşturan mimarî tespit edilmiştir (Çizim: 3; Resim: 1). Bu mimarî kalıntılar, J/12 açmasının V-VIII/g-i plan karelerinde bir mekân oluşturmaktadır. Bu yapının batı duvarı, iç kısımda ufak taşların, her iki uzun kenarda ise, levha taşların diklemesine yerleştirildiği bir duvar örgü tekniğini yansıtmaktadır. Söz konusu bu yapının doğu ve güney duvarları 2008 yılında henüz kazılmamış alana girmektedir. Bu nedenle doğu duvarı kısmen açığa çıkarılmıştır. Korunan duvarlar ve şu ana kadar gerçekleşen kazılar ışığında bu mekânın boyutları, 3.50x3.50 m olmak üzere düzgün bir kare plan yapmaktadır. Mekân içinde ise, iri boyutta taşlar, kerpiç kalıntıları ve kalın cidarlı iri *pithos* parçaları bulunmuştur. Bu parçalar, yapının batı

7 Miken seramik buluntuları ile ilgili karşı. yayın; Mountjoy, P. A., *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden, 1999.

kısımında daha yoğun olmak üzere bir arada ele geçirilmiştir (Çizim: 3). *Pithos* parçalarının buluntu durumları, yangınla ilgili olduğu düşünülen bir tahribata bağlı olarak mekân içindeki çökmenin izlerini yansıtmaktadır. J/12 açmasında, *pithoslu* yapının dışında ve hemen kuzeybatısında seramiğin yanı sıra ele geçirilen bir Hitit mühür baskısı, II 1 kültür tabakasına anlam kazandıran bir buluntuyu oluşturmuştur. Üzerinde hiyeroglif işaretlerin ve doldurma motiflerin yer aldığı mühür baskısı, Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenmektedir⁸. Hitit mühür baskısı üzerinde yer alan kitabesi ile ilgili yapılan ilk tanım ve değerlendirmeler, her dönem güncelliğini koruyan Batı Anadolu tarihî coğrafyası ile ilgili yorum ve tartışmalarda yerini alacağını göstermiştir.

1. 2. Orta Tunç Çağı, II 2

İ/12 ve J/11-12 Açmalarında Yürütülen Kazı Çalışmaları

II. kültür tabakasına ait 1. yapı katından daha erkene tarihlenen kalıntılar, İ/12, J/11 ve J/12 açmalarında yürütülen kazılarda tespit edilmiştir. İ/12 açmasının VI-X/a-c, J/12 açmasının ise, I-III/a-e plan kareleri kapsayan alanda, duvar uzantılarının oluşturduğu mimarî 2. yapı katına ait kalıntıları vermiştir (Resim:1). İ/12 açmasında VI-X/c ve J/12 açmasında ise, I/c plan karelerde kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 5 m.lik uzantısı tespit edilen duvar, 0.50-0.30 m. arasında değişen bir kalınlığa sahiptir. Bu duvarla bağlantılı olan doğu-batı doğrultusundaki duvar yapısı, 1. yapı katına ait mimarî kalıntıların alt seviyelerinde devam etmektedir. Bu duvarın kalınlığı ise, 0.90 m. olup korunan duvar yüksekliği, 0.30-0.50 m. arasında değişmektedir. Bu alanda sürdürülen kazılarda kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarla bağlantılı İ/12 açmasının X/c-d, J/12 açmasının ise, I/c-d plan karelerinde,

8 Hitit mühür baskısı, Leipzig Üniversitesi, Eski Doğu Enstitüsü öğretim üyesi, Prof. Dr. Suzanne Herbordt tarafından okunmaktadır. Prof. Herbordt'a Hitit mühür baskısı ile ilgili bilimsel desteği ve katkıları nedeniyle teşekkür ediyorum. Sadece Batı Anadolu için değil aynı zamanda Anadolu arkeolojisi açısından da önem taşıyan bu eseri ortak bir yayın çalışmasıyla daha ayrıntılı bir şekilde en kısa zamanda bilim dünyasına tanıtma olanağımız olacaktır.

dere taşlarının da kullanıldığı döşeme ve döşeme üzerinde bir *pithosun* ancak dibe yakın alt gövde kısmının korunduğu anlaşılmıştır. Bu *pithosun* hemen kuzeybatısına gelecek şekilde duvarın doğu kenarına dayanan diğer bir *pithos*, yine kısmen korunmuş durumda ele geçirilmiştir. İ/12 açmasında mevcut mimariyle bağlantılı döşeme üzerinde tespit edilen ve depo amaçlı bir kullanım gördüğü anlaşılan *pithos* ile çevrede yanmış durumda ele geçirilen buğday tanelerine ait kalıntılar, günlük kullanıma hizmet eden bir yapılaşmanın varlığını ortaya koymuştur. Söz konusu bu alanda, mimarî kalıntılarla birlikte ele geçirilen kap parçaları, aralarında orta nitelikte, kırmızı astarlı ve perdahlı testi parçalarının da bulunduğu Orta Tunç Çağı malzeme ve teknik özellikleri taşıyan örnekleri vermiştir. İ/12 açmasında tespit edilen bu mimarî kalıntıların güney uzantıları, J/12 açmasında, 1. yapı katına ait kalıntıların alt seviyelerinde devam etmektedir. J/12 açmasının III-IV/b-e plan karelerinde doğu-batı yönünde tek sıra taş örgüden oluşan ve yaklaşık 3 m.lik uzantısı korunabilen bu duvar, üst seviyedeki 1. yapı katına ait taş döküntünün yapmış olduğu tahribat nedeni ile kısmen korunabilmiştir. 2. yapı katına ait bu kalıntıların güneybatısında ise, J/11 açmasında gerçekleşen derinleşme çalışmaları, iki evreli bir yapılaşmanın kalıntılarını ortaya koymuştur. Bu ayrıma göre, J/11 açmasının VI-X/f-i plan karelerinde, duvar uzantısının üzerine gelecek şekilde yarısı korunmuş durumda ele geçirilen bir *pithosun*, mevcut mimarî kalıntılar dikkate alındığında, üst evreye (II 2a) ait olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 4). Oval gövdeli, kulplu ve yuvarlak dip formuna sahip bu *pithosun* iç kısmındaki toprağın temizlenmesi sırasında çoğu kalın cidarlı kap parçaları açığa çıkarılmıştır (Resim: 5). Öte yandan, J/11 açmasında, V-X/f-i, J/12 açmasında ise, V-X/a-e plan karelerde yürütülen kazılarda, duvar uzantıları ve döşeme, Orta Tunç Çağı başına uzanan 2. yapı katının erken evresine (II 2b) ait mimarî kalıntıları oluşturmaktadır (Resim: 1). J/12 açmasında, VII-VIII/a-c plan karelerinde tespit edilen döşeme, J/11 açmasında daha geniş bir alana yayılarak, açmanın IV-IX/h-i plan karelerinde takip edilmiştir. Bu döşeme üzerinde, VII-VIII/i plan karelerinde, 1.20 m. uzunluğunda duvar açığa çıkarılmıştır. Bu döşeme kalıntısının güneyi ise, kısmen korunmuş bir duvarla sınırlanmıştır. Döşemeyi güneyden çevrelediği

düşünülen bu duvar, J/12 açmasında IX/c plan karesinde; J/11 açmasında ise, IX-X/1-i plan karelerinde takip edilmiştir. Bu duvar uzantılarından özellikle J/11 açmasında, IX-X/1-i plan karelerinde açığa çıkarılan duvar, daha iyi korunmuş durumda olup, yaklaşık 1.80 m. uzunluğunda ve 0.45-0.50 m. arasında değişen kalınlıktadır. Gerek J/11 ve gerekse J/12 açmasında arazinin belirgin bir eğim oluşturduğu alanda açığa çıkarılan bu mimarî kalıntılar, yangınla tahribata uğradığı anlaşılan II 1 kültür tabakasının alt seviyelerinde kısmen açığa çıkarılabilen II 2a-b evrelerini temsil etmektedir. J/11 açmasında üst tabakaya bağlı bu tahribat nedeniyle mimarîsi tam olarak anlaşılamayan bu kültür tabakasının en önemli buluntuları döşeme üzerinden ve döşeme çevresinden ele geçirilmiştir. Bu evrede ele geçirilen ve mimarî ile bağlantılı olan kaplar arasında, testi, fincan, kâseler ve hayvan biçimli figüratif eklentilere sahip kap parçaları da yer almaktadır (Resim:6-7). Tepecik'te daha önceki senelerde, hayvan biçimli kap geleneğini yansıtan ve tipleri açısından oldukça çeşitlilik gösteren örnekler ele geçirilmiştir.⁹ 2008 kazılarına ait bu yeni buluntular, II 2 kültür tabakasına ait hayvan biçimli kap repertuarını zenginleştirmektedir. Bu yapı katının erken evresine ait diğer buluntular arasında, kaba nitelikte ve son derece basit biçimlendirilmiş pişmiş toprak figürinler (Resim: 8) ve aynı zamanda kült eşyaları olarak tanımlanan buluntular, özellikle bu alanın işlevsel tanımına da ışık tutmuş olup J/11 ve J/12 açmalarında açığa çıkarılan ve II 2 kültür tabakasının erken evresine ait mimarî kalıntıların (II 2b) bir kült alanı olarak tanımlanmasında rol oynamıştır.

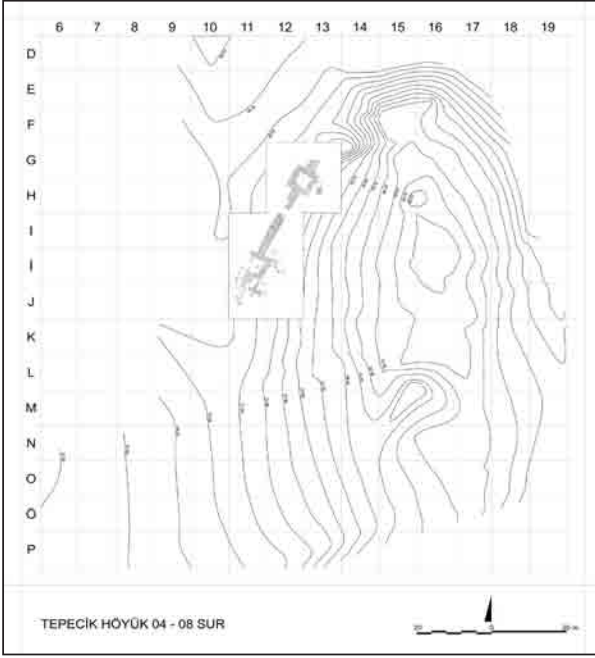
II. DEĞERLENDİRME

2008 yılı kazıları, höyükte batı kazı alanında gerçekleşen kazı çalışmaları ışığında, Geç ve Orta Tunç Çağına ait kültürel kalıntılar vermiştir. Daha önceki senelerde tespit edilen ve höyüğün topografyasına uygun bir doğrultuda uzanan sur yapısı, bu sene açığa çıkarılan ikinci kule yapısıyla belli bir

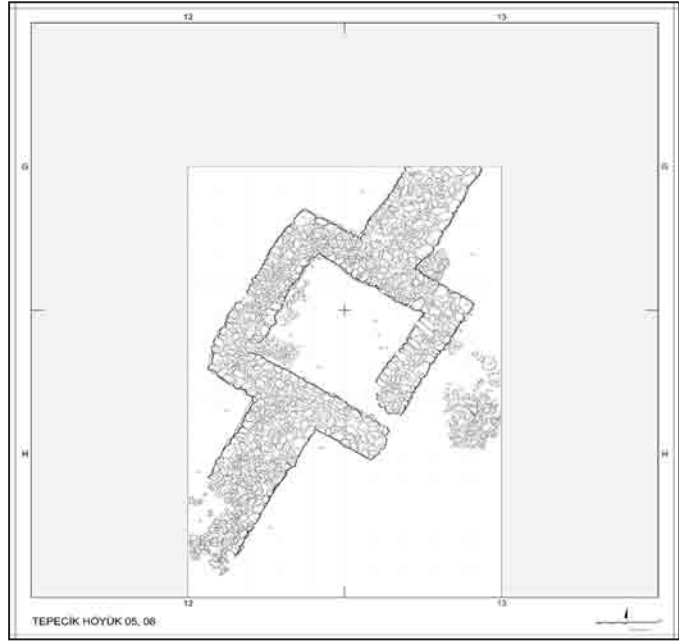
9 Günel, S., Kent ve Tarih, Batı Anadolu'da Yeni Bir merkez Çine-Tepecik. *Aktüel Arkeoloji*, Nisan 11. sayı. 2009, 40-41.

savunma planını ortaya koymuştur. Tepecik'te kulelerle destekli savunma sistemine dayalı bir yerleşim modeli, M.Ö. 2. binyıla tarihlenmekte ve Geç Tunç Çağının son evresine uzanan bir kronolojiyi vermektedir. Surla çevrili yerleşimde, II 1 kültür tabakasına ait buluntular arasında yerli seramik, Batı Anadolu'nun yerli seramik geleneğini yansıtmaktadır. Seramik buluntuları arasında, ithal ve yerli malzeme grubunu bir arada temsil eden Miken seramiği ise, malzeme-teknik özellikleri ve aynı zamanda bezeme stili ve kap formları açısından Geç Hellas kültüründe Miken seramik gelişiminden iyi tanınan boya bezeli örnekleri vermiştir. Miken seramik buluntuları, Tepecik merkezinin Ege dünyasıyla bağlantılarını ortaya koyan ve kronolojik gelişime de ışık tutan bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Öte yandan yerleşimde II 1 kültür tabakasına ait Hitit mühür baskısı, sadece bulunduğu coğrafi konum açısından değil, aynı zamanda Batı Anadolu'nun tarihî coğrafyasına ışık tutacak bilgileri içermektedir.

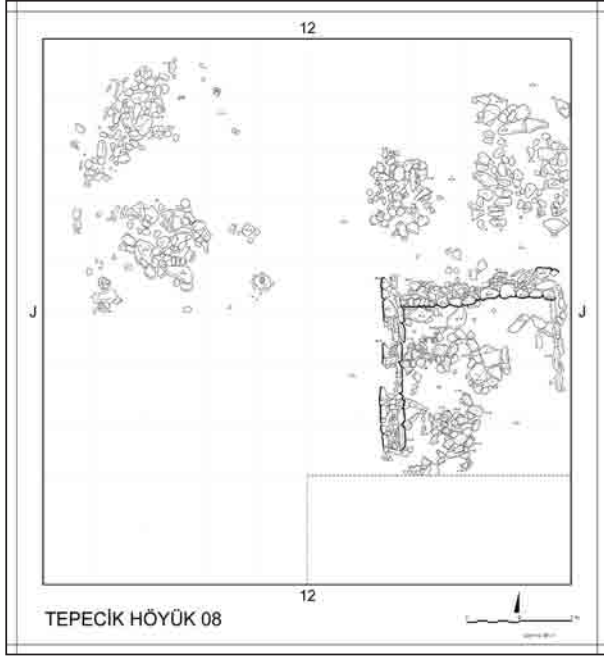
Höyükte Geç Tunç Çağı yerleşmesinden daha erkene uzanan kültürel yapıyı, Orta Tunç Çağı kalıntıları temsil etmektedir. Batı kazı alanında, II 2 kültür tabakasına ait mimarî ile bağlantılı olarak ele geçirilen buluntular, höyükte M.Ö. 2. binyıla tarihlenen kesintisiz bir yerleşimi ortaya koymuştur. Höyükte batı kazı alanı, II 2 kültür tabakasına ait günlük kullanıma ait yapılaşmanın yanı sıra bir kült alanının varlığına işaret eden buluntularla dikkati çekmektedir. Orta Tunç Çağı başına ait yerleşimde tespit edilen aynı mimarî kontekste de ait özellikle hayvan biçimli kap parçaları, pişmiş toprak figürinler ve kült eşyası olarak tanımlanan buluntular, Batı Anadolu'nun oldukça sınırlı bilgilere dayanan din anlayışına ve buluntularına ışık tutacak bir grubu temsil etmektedir. 2008 yılı Tepecik kazıları, Batı Anadolu'nun M.Ö. 2. binyılı kültür tarihine katkı sağlayan bu neticeleriyle bölge arkeolojisindeki yeri ve önemini güçlendirmiştir.

Çizim 1: Topoğrafik plan ve batı kazı alanı mimarî kalıntıları

Çizim 2: G/12-13 ve H/12-13 açmaları, savunma sistemi

Çizim 3: J/12 açması, II 1 tabakası mimarî kalıntıları

Resim 1: İ/11-12 ve J/11-12 açmaları, II 1 ve II 2 kültür tabakaları

Resim 2: J/11 açması, Miken boya bezeli seramik parçaları

Resim 3: İ/12 açması, Miken boya bezeli seramik parçaları

Resim 4: J/11 açması, *pithos*

Resim 5: J/11 açması, *pithos*

Resim 6: J/11 açması, kâse

Resim 7: J/11 açması, hayvan biçimli
kap parçası

Resim 8: J/11 açması, pişmiş toprak figürin

İZMİR'İN PREHİSTORİK YERLEŞİMİ YEŞİLOVA HÖYÜĞÜ 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Zafer DERİN*

Prehistorik Dönemde (Tarih Öncesi) zengin bitki örtüsü ve hayvan kaynaklarıyla uygun çevre koşullarına sahip Bornova Ovası, İzmir'in ilk yerleşimcilerine ev sahipliği yapmıştır. İzmir'in merkezindeki eski yerleşime ait kalıntılar, Ege Üniversitesi kampusunun güneybatısında, Bornova İlçesi Karacaoğlan Mahallesi sınırları içindeki Yeşilova Höyüğü'nde bulunmuştur (Harita, Resim:1).

Bornova Ovası, irili ufaklı birçok akarsuyun aktığı zengin su kaynaklarına sahip bir ovadır. Ova, Manda Deresi ve Gökdere gibi birçok derenin taşkınları sonucu zamanla kalın bir alüvyon tabakasıyla kaplanmıştır. Yeşilova Höyüğü de böylesine kalın bir alüvyon tabakası altında kalmış höyük tipi bir yerleşmedir. Ova üzerinde alüvyon tabakasının yer yer 4-5 m. kalınlığa ulaştığı anlaşılmaktadır.

Bornova Ovası'nda 2003 yılında toprak çekmek için yapılan bir hafriyat, Yeşilova Höyüğü'ne ait ilk ipuçlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Höyük alanının tescilinden sonra Yeşilova Höyüğü kazılarına Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onayı ile 2005 yılı Ağustos ayında başlanmıştır. Kazı çalışmaları bilimsel başkanlığımızda İzmir Arkeoloji Müzesi - Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ortak çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Elli kadar öğrencinin görev aldığı ve öğrenci kazısı niteliğinde başlayan çalışmalar başta İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ege Üniversitesi ve Edebiyat Fakültesi'nden aldığımız destekle 2006 yılında da devam etmiştir¹.

* Yar.Doç.Dr.Zafer DERİN, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Böl. 35100-Bornova-İzmir. www.yesilova.ege.edu.tr

1 Z.Derin-A.Batmaz, "Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri", TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, 2004/2 (2005), 75-100; Z.Derin "Yeşilova Höyüğü Kurtarma Kazısı- 2005",

2005 ve 2006 yılındaki kısa süreli kazı çalışmalarının yeterli olmayacağı, daha uzun süreli bir kazının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Bu amaçla yapılan başvuruya Yeşilova Höyüğü'nün Bakanlar Kurulu Kararı ile Ege Üniversitesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı adına ,Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun 13.08.2008 gün ve 149560 sayılı izni ile başkanlığım altında kazılmasına karar verilmiştir. Bu şekilde ikinci dönem kazı çalışmaları 15.08.2008 günü başlatılmıştır².

Höyüğün Tabakalanması ve Kültür Dönemleri

2005 yılından bu yana yapılan çalışmalarla Yeşilova Höyüğü'nde üç kültür katı saptanmıştır. Buna göre kültür katları yüzeyden başlayarak;

I. Kat Geç Roma –Erken Bizans dönemi

II. Kat (1-2 tabakaları) Kalkolitik Dönem

III.Kat (1-8 tabakaları) Neolitik Dönem diye sıralanabilir.

Buna göre höyükteki ilk yerleşim toprak yüzeyinden 4m. derinde III.Kat (1-8. tabakalar) adı verilen tabakada M.Ö. 6500 ve öncesinde Neolitik Çağda başlamıştır.

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler , Mayıs 2006, 22, 40-41; Z.Derin "İzmir'in ve Ege'nin erken tarihine yepyeni bir adım: Yeşilova Höyük Kazıları", *Bilim ve Ütopya*, Kasım 2006 (149), 71-74; Z.Derin, "Türkiye'de 2006 yılında yapılan araştırma ve Kazılar: Yeşilova Höyüğü ", *TÜBA-AR* , 2007 (10), 125-127; Derin 2007 a; 377-384; Derin 2007b; 217-230; Derin 2007c; 45-58; Z.Derin; "Yeşilova Höyüğü", *Neolithic in Turkey, New Excavations, New Discoveries*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009(baskıda); Z.Derin F.Ay, T.Caymaz; "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2005-2006 yılı Çalışmaları", *Arkeoloji Dergisi XIII*, İzmir 2009(baskıda).

- 2 Kazı çalışmalarını başından sonuna kadar destekleyen , bu aşamaya ulaşmasında katkıda bulunan İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Tuna ile Müze müdür yardımcıları, uzman ve çalışanlarına içtenlikle teşekkür ederim. Kazı çalışmaları aynı ve nakdi yardımlar şeklinde başta Kültür ve Turizm Bakanlığı ve DÖSSİM olmak üzere , İzmir Büyükşehir Belediyesi ve İzbeton A.Ş. , Ege Üniversitesi Rektörlüğü, Edebiyat Fakültesi, Bornova Belediyesi ve Şifa Hastanesi tarafından desteklenmiştir. Adı geçen kurum ve kuruluşlara 2008 yılı kazı çalışmalarında Bakanlık temsilcisi olarak Manisa Arkeoloji Müzesi'nden katılan Behçet Süzen'e, kazı ekibinden ; Tayfun Yıldırım, Filiz Ay, Ali Yıldırım, Hamide Karakaş, Behiye Begüm Tütüncü, Işık Kurtman, Şahin Menteşe, Burcu Birinci, Eda Aytekin, Yağmur Yıldırım, Mehtap Öztürk, Gülcan Faika Ülvey, Kasım Öztürk, Yasemin Aygün'e teşekkür ederim.

Yeşilova Höyüğü'nde Neolitik kültür olasılıkla doğal nedenlerle M.Ö.5800-5700 yıllarında yerleşimi terk etmiştir. Yaklaşık 1000 yıl sonra alan bu kez dışardan gelen yeni bir halk topluluğunun II.katta Kalkolitik Çağda kısa süreli yerleşim kurulmuştur.

Kalkolitik Çağın ardından yerleşim alanı tümüyle terk edildikten sonra Yeşilova Höyüğü'nün bir bölümünün Erken Tunç Çağı mezarlığı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Manda ve Gökdere'nin neden olduğu seller çevre şartlarını zorlaştırarak bu alana yapılacak yerleşimleri engellemiş, ancak aynı alan kısa süreli de olsa Geç Roma –Erken Bizans Döneminde , günümüzde olduğu gibi çiftlik ve bahçelik olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Yeşilova'nın bütünüyle alüvyon altında kalmasıyla ovadaki yaşam höyüğün 400 m. kuzeydoğusundaki Yassitepe (Form Bornova'nın karşısı) ve İpeklikuyu (Bornova Anadolu Lisesi) höyüklerinde devam etmiştir. Yeşilova Höyüğü'nün de yer aldığı üç höyüğe sahip ,800 m. çapındaki bu alan İzmir'in içindeki ilk yerleşimlerin kurulduğu "İzmir'in Prehistorik Yerleşim Alanı" dır (Resim: 1).

2008 Yılı Kazıları

Çalışmalar, höyüğün yayılım alanı içinde yer alan doğu ve batı kesiminde farklı noktalarda gerçekleştirilmiştir. İlk hafta içinde höyüğün batısında daha önce toprağı alındığı bilinen yaklaşık 20 bin m² lik kamu alanında 10 ayrı açmada çalışılmıştır. Kazılan bütün açmalarda kültür toprağının alınmasından sonradan yığılmış olan molozla karşılaşmıştır. Ana toprak seviyesine kadar inilmesine karşın herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

2008 yılında höyüğün doğu kesiminde J16, K16, K17 ve M12 grid kareleri kazılmıştır (Çizim:1). Kazı faaliyetleri sırasında özellikle Neolitik yerleşimin son safhası (Yeşilova III-1) araştırılmış ve bu evrenin sosyo-ekonomik yapısını aydınlatıcı nitelikte verilere ulaşılmıştır. Bunun dışında önümüzdeki çalışma

dönemlerine yönelik planlama yapabilmek için höyükteki kültür yayılımının yönü araştırılmıştır.

I.Kat. Geç Roma-Erken Bizans

Kazılan tüm alanlarda 0.50-70m. derinlikte kültür dolgusuna ulaşılmaktadır. En üstte Geç Roma-Erken Bizans devrine ait ince bir tabaka mevcuttur. Bu devre ait kalıntı ve buluntular genelde az ve dağınık olmakla birlikte mevzi olarak yoğunlaşmalar görülmüştür. J16 c ve d plan karelerinin batı kesimlerinde keramik ve diğer buluntuların yanı sıra çatı kiremitlerinin fazlalığı bu istikamette bir yapı kalıntısıyla karşılaşılabileceğini düşündürmüştür. L16d plan karesinde bu devre ait tümlenebilir çömlek parçaları ele geçirilmiştir (Çizim:1).

Mevzii olarak saptanan Orta Tunç devrine ait bir grup keramik ile siyah ve kırmızı firnisli keramik parçaları, höyüğün çeşitli devirlerde faaliyetlere sahne olduğunu ortaya koymuştur.

II. Kat- Kalkolitik Tabakalar

Kalkolitik Dönem, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan geniş çukurda yer alan buluntularla temsil edilmektedir. K17 plan karesinde yapılan çalışmalarda çukurların kuzeybatı istikametinde devam ettiği görülmüştür. Ancak kazılan diğer kısımlarda Kalkolitik Dönemle ilgili veriye rastlanmamıştır.

M12 grid karesinin kuzeybatısındaki yakın zamana ait hendekte/çukurda az miktarda Kalkolitik parça da ele geçirilmiştir. Bu kata ait keramikler çoğunlukla koyu yüzlü bezemesiz kaplar ile temsil edilir. Kapların büyük kısmı gri ve siyahımsı gri, bazen kahve ve kahvemsı kırmızı renklerde olup kapların bir kısmında perdah izine rastlanmıştır (Çizim:4:6).

III.Kat -Neolitik Tabakalar

Neolitik yerleşimin son evresi III.1-2, geniş bir alanda saptanabilmiştir. J16 ve M12 grid karelerinde (Çizim:1-3, Resim:2) hafif kavisli taş temel parçaları, çevresi taşlarla desteklenmiş direk yuvası, çakıllı dolgu üzerine kil sıvanarak yapılmış fırın tabanı ve taş döşeme parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu verilere göre taş temelli kerpiç duvarlı oval ya da yuvarlak plânlı yapıların var olabileceği gündeme gelmektedir. Bu kalıntıların çevresinde kerpiç ya da çamur parçaları görülmüştür. Kalıntılarla aynı seviyelerde dağınık ya da öbekler hâlinde bol miktarda öğütme ve ezme taşları bulunmuştur. Bunların yanı sıra aynı maksatlarla kullanılacak birçok doğal taş da bulunmuştur. M12 grid karesinde iki ayrı yerde karbonlaşmış tahıl taneleri saptanmıştır.

K16b plan karesi de 16.80 seviyesine kadar kazılmış, bu alanda mimarî kalıntılarla ilişkili düzenli ve düzensiz durumda taşlar ortaya çıkarılmıştır. Bir kısmı alt ezgi taşlarından oluşan kalıntıların arasında alt kısmı kırık durumda kırmızı yüzlü kap parçaları ve aynı seviyelerde pişmiş toprak bir mühür ele geçirilmiştir. Ortaya çıkan taş kalıntıların mimarî unsurlarla bağlantısını görebilmek amacıyla bu alandaki çalışmaların J 16 plan karesi içinde de sürdürülmesine karar verilmiştir.

J 16 plan karesinde başlanan çalışmalar tahminleri yanılmamış, 0.50-0.60 m. genişliğindeki taş temel ve fırın kalıntıları mimarî bir evre olarak belgelenmiştir (Çizim:2, Resim:2). 16.85m. seviyesinde ortaya çıkmaya başlayan taş temellerin üzerinde az da olsa çamur kalıntılarına rastlanması mimarî üst yapının en azında kerpiçten olabileceğini göstermiştir. Taş temeller üst üste tek, yan yana iki sıra taştan oluşmaktadır. 0.40 m. genişliğindeki duvarın yüzeye yakın olması nedeniyle 1.50 m.lik bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Olasılıkla, burada yer alan aynı yapının iç kısmında kaldığını düşündüğümüz bir fırının taban kısmı da günümüze ulaşmıştır (Resim:2).

Mevcut veriler, Neolitik katların son evresinde yoğun bir tarımsal faaliyete işaret etmektedir. Yerleşimde yontma taş endüstrisi de ileri düzeydedir. Çeşitli tipte yontma taş âlet ile bunların yaygın imalâtını gösteren çekirdek ve artıklar bol miktardadır(Resim: 9-10). M12 b plan karesinde 17.70 m.

seviyesinde iri kesici ve kazıyıcılardan oluşan buluntu topluluğunun yer aldığı bir çakmaktaşı işleme yeri açığa çıkarılmıştır (Resim:3).

Çanak çömlek özellikleri , gerek teknik gerekse estetik bakımdan gelişkin bir düzeyi ortaya koymaktadır. İyi pişirilmiş bu keramik, çoğunlukla kırmızı astarlı ve perdahlıdır (Çizim:7:24-28). Büyük çömlekler/küpler ve geniş sığ çanaklar bu evreyi karakterize eden kap tipleridir. Bu evre keramiğinde baskı bezemeli çömlek parçalarına da rastlanmaktadır.

Bir diğer buluntu grubunu pişmiş topraktan mühürler oluşturmaktadır (Çizim:4:3-5). 2005 yılından itibaren Yeşilova III.1-2 tabakalarında ele geçirilen ve çoğunlukla derin baskı yüzeye sahip mühürlerin sayısı, saplarıyla birlikte sekizi bulmuştur. Tamamı höyüğün farklı alanlarında ancak aynı tabakalarında ele geçirilen mühürler Neolitik son döneminde bölgelerarası gelişen kültürel ilişkilerin niteliğini ve boyutunu ortaya koyması bakımından önemlidir. 2008 yılında bu tür mühürlerden biri iç içe daire diğeri spiral şeklinde motifleri içeren iki adet ele geçirilmiştir. İç içe daire şeklindeki mühürlere Anadolu'dan Balkanlara kadar geniş bir coğrafya içinde rastlanır. Anadolu'da benzerlerine Bademağacı (EN II), Ulucak (IV), Dedeçik-Heybelitepe, Hocaçeşme, Çatal Höyük (VI-VII), Çayönü ve Tepecik-Çiftlik (5.tabaka)³ gibi yerleşimlerin Neolitik katlarında bulunmuştur. Spiral motifli olanlara Bademağacı (EN II) ve Ege Gübre'de de(?)⁴ rastlanmıştır. Ege ve Akdeniz boyunca birçok yerleşime bir moda gibi yayılmış bu tip mühürler, bu alanlarda tarımsal gelişmeye paralel özel mülkiyetin de geliştiğini ortaya koymaktadır.

3 Lichter 2005, 67 vd., fig.3; Duru 2007, fig.71-72, 2008, res.189, A.-Ç.Çilingiroğlu, "Ulucak", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayanlar: M.Özdoğan-N. Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul , fig.15, L.Herling, K.Kasper, C. Lichter , R.Meriç, "Im Westen nichts Neues ? Ergebnisse der Grabungen 2003 und 2004 in Dedeçik-Heybelitepe", *Ist. Mitt.* 58, 2008, 26, abb.8:3, C. Lichter-C Meriç "Dedeçik-Heybelitepe", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayanlar: M.Özdoğan-N. Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, fig.3, E.Bıçakçı, vd. "Tepecik-Çiftlik", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayanlar: M.Özdoğan-N. Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, fig.48a.

4 Duru 2007, Fig.73, Duru 2008, fig.193d, Sağlamtimur 2007, fig.12.

Kemik âletler (bizler, spatulalar vs), taş baltalar, taş baltacıklar/kazıyıcılar, pişmiş topraktan ana tanrıça figürini, sapan tanesi bu tabakada ele geçirilen diğer buluntulardır (Çizim:4:1-2, 7-9, 5:10-11).

M12 grid karesinde III-1 evresinin hemen altında orta evrelere ait (III 4-5 ?) bir katman yer almaktadır. Bu durum, Neolitik yerleşimin höyüğün her yerinde silsileyi takip etmediğini ortaya koymaktadır. Orta evrelerin keramiğinde sarı ve kırmızımsı kahve astarlı perdahlı olanlar önemli yer tutmaktadır.

K17 plan karesi çalışmalarında III.7 katına ulaşılmıştır. Bu kata ait beyaz kireç ve kül karışından oluşan yaklaşık 5 cm.lik bir taban açığa çıkarılmıştır. Tabanın batıya doğru eğimle devam ettiği gözlenmiştir. Taban kuzeyde 16.50 seviyesinde başlarken 3m. güneyinde eğimle 14.80. m. seviyesine inmiştir. Dolayısıyla önceki yıllarda da tespit ettiğimiz gibi Neolitik Dönemin erken evrelerine ait taban kalıntısının varlığı bir kez daha belgelenmiştir. Tabanın üstünde keramik buluntularının önemli ölçüde azaldığı görülmüştür.

Kazı çalışmasının son haftasında E.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden Prof.Dr.Ertuğ Öner ve Araş.Gör.Aylin Kapsız , höyüğün bulunduğu alanın jeomorfolojik yapısı, yerleşimin yayılımını ve kültür dolgusunun derinliğini saptamaya yönelik sondaj çalışmaları yapılmıştır. Gerek bu sondajlardan gerekse kazılardan elde edilen verilere göre, killi ana toprağın kuzeydoğuya doğru yükseldiği, diğer istikametlerde düzensiz şekilde alçaldığı anlaşılmaktadır. Sondajlar, kültür dolgusunun güney-güneydoğu yönünde 2-4 m. kalınlıkta devam ettiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık batı istikametinde kültür dolgusunun ince olduğu ve giderek zayıfladığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan yakın zamanlarda açılan kuyu, hendek ve çukurlar nedeniyle kültür katmanlarının yer yer tahribata uğradığı görülmüştür.

Yeşilova Höyüğü'nde elde edilen kuşkusuz ilginç verilerden biri de beslenmelerine ilişkindir. Yeşilova Neolitik toplumu yaşadıkları çevre içindeki çeşitli bitkisel ürünleri topladıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, toplayıcılıklarını denizde de sürdürmüşlerdir. Kıyıda ve kıyıya yakın

alanlardan midye türü çift kabuklu ve deniz minaresi, salyangoz gibi tek kabukluları toplayarak yemişlerdir⁵. Bunun dışında aynı toplumun büyük ve küçükbaş hayvan besiciliği yapmış olmasına karşın , çevredeki domuz, geyik gibi yabanıl hayvanları avladığını ve bunları yediğini de biliyoruz.

Yeşilova Neolitik toplumu yerleşik düzenin gereği tarım da yapmıştır. Topraklardan alınan örnekler buğday, mercimek ve arpa yetiştirdiklerini göstermiştir.

Buluntular, taş âlet, araç ve eşya endüstrisinin gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük çoğunlukla çakmaktaşıdan yapılmış yontma taş âletler, okucu, dilgi, kesici, kazıyıcı, delgi gibi çeşitli tiplerdedir (Çizim:5:12-19, 6:20-21). Bu tür taş âletlerin farklı tiplerde çekirdekleri de ele geçirilmiştir (Çizim:6:22-23).

Kısaltmalar ve Kaynaklar

DERİN 2007a; Z.Derin, “Yeşilova Höyüğü”, *Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayanlar: M.Özdoğan-N.Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul ,377-384.

2007b; “İzmir Yeşilova Höyüğü” *Doğudan Yükselen Işık- Anadolu Arkeolojisine Katkılar. Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı* İstanbul, 217-230.

2007c; “Yeşilova Höyüğü Mollusca at İzmir”, *Ethnoarchaeological Investigations in Rular Anatolia* , Vol.4, Ed.By T.Takaoğlu, İstanbul ,45-58.

DURU 2007 R.Duru, “ Göller Bölgesi Neolitigi”, *Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayanlar M.Özdoğan-N.Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul ,331-360.

2008 M.Ö..8000’den M.Ö..2000’e *Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.

5 Derin 2007c, 45vd.

LİCHTER 2005 C.Lichter, Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the arctural state of research, " How did farming reach Europe ? BYZAS 2 , 59-74.

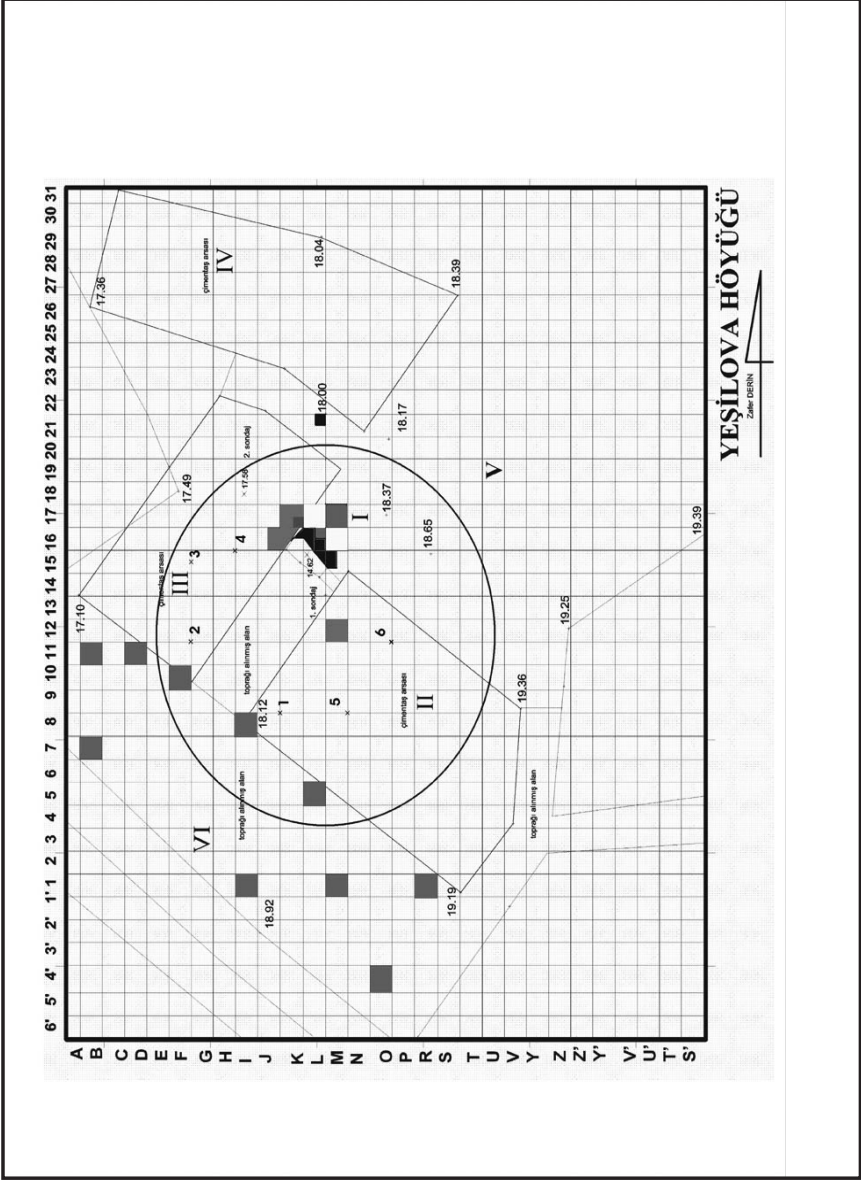
SAĞLAMTİMUR 2007 H.Sağlamtimur, "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayanlar M.Özdoğan-N.Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul ,373-376.

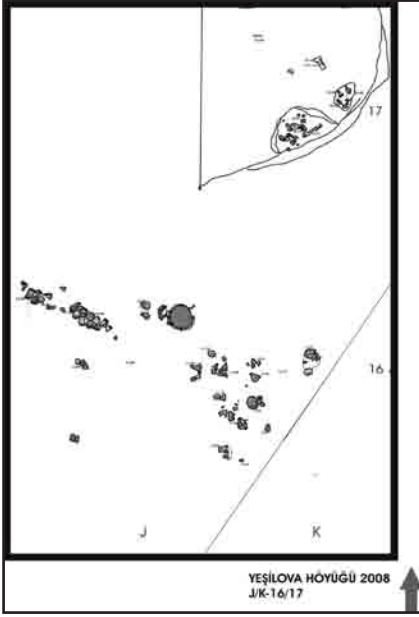
Resim.2:J 16 açması, Neolitik mimari

Resim.3:Atölye buluntuları

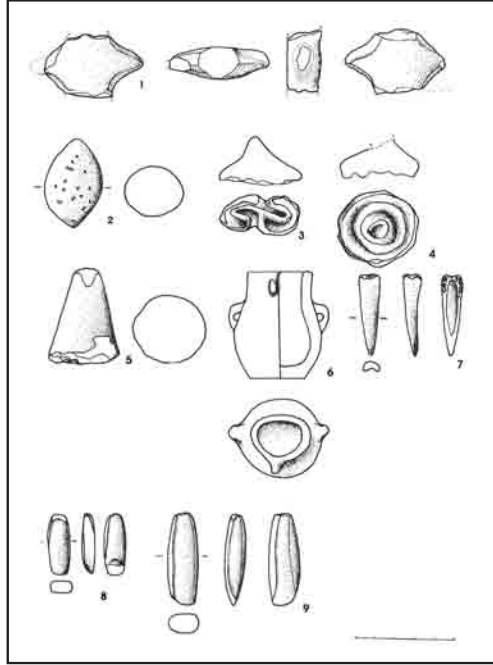
Çizim 1: Topografik plan

Çizim 2: JK16-17 plan kareleri

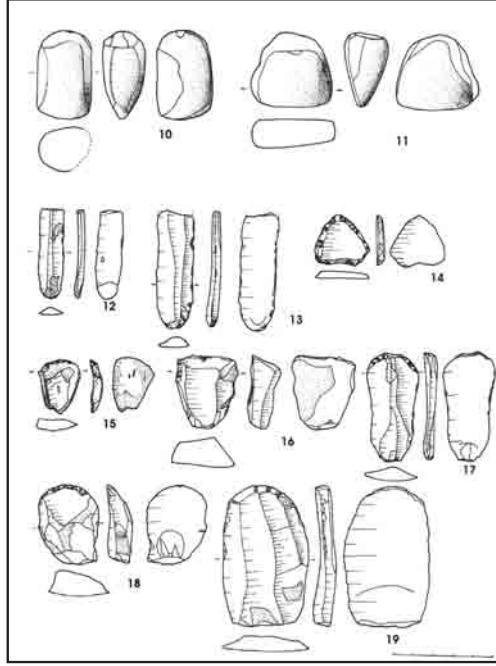

Çizim 3: M12 plan karesi

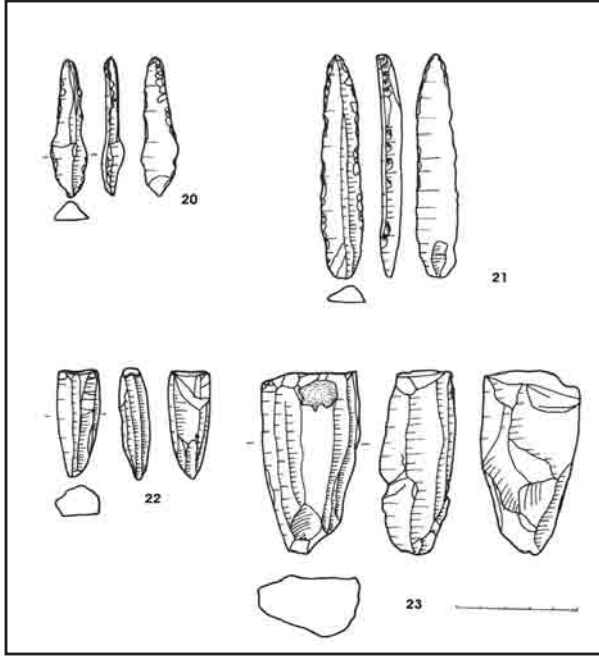
Cizim.4:Neolitik-Kalkolitik buluntular

- 1- Figürin, pişmiş toprak, uzunluk.3.5cm., genişlik.5.0cm., kol, baş ve gövde altı kırıktır,kum, taşcık ve mika katkılı, kahverengi astarlıdır. BNY 3593.
- 2- Sapan tanesi, pişmiş toprak, uz.4.7cm., gen.2.8cm., BOU 3676, tabaka III.1.
- 3-Damga mühür, pişmiş toprak, uz.4.1gen.2.1cm., kum, küçük taşcık katkılı, kahverengi astarlı, baskı yüzeyinde yüksek kabartma şeklinde şevron motifi var. Sap kısmı basit olarak yapılmış, BYA 3968, tabaka III.1.
- 4-Damga mühür, pişmiş toprak, çap.4cm., kum, küçük taşcık katkılı, kahverengi astarlı, baskı yüzeyinde yüksek kabartma şeklinde iç içe daire motifi var. Sap kısmı kısmen kırık ve basit olarak yapılmış, BYS 4013, tabaka III.1.
- 5-Damga mühür, pişmiş toprak, çap.3.6cm., uz. 5.2cm., kum, küçük taşcık katkılı, kızıl kahverengi astarlı, baskı yüzeyi tahrip olmuş. Sap kısmı sağlam, BSP 3832, tabaka III.1.
- 6-Minyatür çömlek,, pişmiş toprak, çift kulplu, kum, k.taşcık, mika katkılı siyahımsı gri hamur, mat kahve astarlı, orta pişmiş, el yapımı, ağza yakın yerde yüz şekilli kabartma var. Ağız çapı, 3.1cm., dip çapı, 2.8 cm., yük. 5.8cm. BPU 17305, tabaka II.1-2
- 7-Kemik delici, uzun.4.4cm., gen.1.1cm. BTG 3857., tabaka III.6.
- 8-Kesici, serpantin, uz.3.3cm., gen.1.1cm., BTR 3885
- 9-Kesici, serpantin, uz.5cm., gen.1.5cm., BOO 3656.

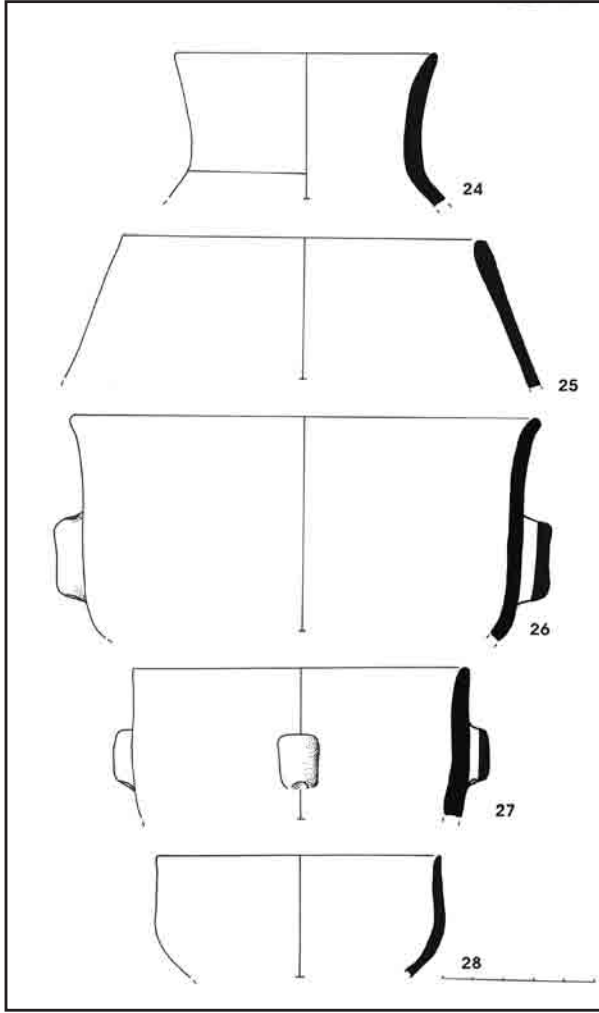
Çizim.5: Neolitik buluntular

- 10- Kesici, serpantin, uz.4.8cm., gen.3cm., BSI 3823, tabaka III.1.
 11- Kesici, serpantin, uz.4.2cm., gen.4.7cm., BSI 3822, tabaka III.1.
 12- Kesici, çift yüzü çakmaktaşı, uz.5cm., gen.1.4cm., kal. 0.4cm., BOB 3619, tabaka III.1.
 13- Kesici, çift yüzü obsidyen, uz.6.5cm., gen.2cm., kal. 0.6cm., BMP 3497, tabaka III.1.
 14-Yarı çeper kazıyıcı, çakmaktaşı, uz.2.8cm., gen.3.1cm.,kal.0.4cm. AGJ 1190, tabaka III.6.
 15- Ön kazıyıcı, çakmaktaşı, uz.3cm., gen.2.3cm.,kal.0.6cm. BLS 3412, tabaka III.2.
 16- Ön kazıyıcı, çakmaktaşı, uz.4cm., gen.3.5cm.,kal.1.3cm. BLS 3413, tabaka III.1.
 17- Ön kazıyıcı, çakmaktaşı, uz.6cm., gen.2.9cm.,kal.0.7cm. BYR 3972, tabaka III.1.
 18- Ön kazıyıcı, çakmaktaşı, uz.4.4cm., gen.3.4cm.,kal.1.3cm. BTU 3892, tabaka III.6.
 19- Ön kazıyıcı, çakmaktaşı, uz.7.8cm., gen.4.8cm.,kal.1.1cm. BOS 3662, tabaka III.1.

Çizim.6: Neolitik buluntular

- 20- Delici, çakmaktaşı, uz.4.8cm., gen.1.1cm.,kal.0.7cm. BYB 3971, tabaka III.1.
21- Delici, çakmaktaşı, uz.7.8cm., gen.1.3cm.,kal.0.6cm. BSG 3813, tabaka III.5.
22-Çekirdek, mermi biçimli, obsidyen, uz.3.9cm., gen.1.4cm., kal.1cm., BDG 2440, tabaka III.1.
23-Çekirdek, çakmaktaşı, uz.6.4cm., gen.3.4cm., kal.2cm., AZZ 2195, tabaka III.1.

Çizim.7: Neolitik keramikler

24-Boyunlu çömlek , kum , k.taşçık katkılı, mat kahve hamurlu, kızıl kahve astarlı, iyi pişmiş, açkılı, el yapımı, a.çap.10cm., BSI 18202, tabaka III.1.

25-İçe kapanan a.k. çömlek, kum , k.taşçık katkılı, mat kahve hamurlu, açık kahve astarlı, ortai pişmiş, el yapımı, a.çap.14cm., BUC 18628, tabaka III.1.

26-“S” profilli dikine ip delikli kulplu çömlek, kum , k.taşçık katkılı, kahve hamurlu, kızıl kahve astarlı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı, a.çap.18cm., BMB 14729, tabaka III.2.

27-Dışa dönük a.k. ip delikli çanak, kum ,mika, k.taşçık katkılı, kahve hamurlu, kırmızı astarlı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı, a.çap.13cm., BUC 18641, tabaka III.1.

28-“S” profilli kase, kum ,mika, k.taşçık katkılı, mat kahve hamurlu, kızıl kahve astarlı, iyi pişmiş, açkılı, el yapımı, a.çap.11cm., BCD 11536, tabaka III.5.

ZEYTİNLİADA KAZISI 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Nurettin ÖZTÜRK*
Berna KAVAZ

Balıkesir İli Erdek İlçesi Yalı Mahallesi'nde konumlanan M.Ö. IV. yüzyıla kadar kesintisiz olarak varlığını sürdüren antik yerleşim Zeytinliada'daki (Resim:1) 2008 yılı kazı çalışmaları devam etmiştir. Kazıya temsilci olarak Balıkesir Kuva-i Milliye Müzesi elemanlarından arkeolog Şükrü Akbulut katılmıştır.

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi denetiminde, Yrd. Doç. Dr Nurettin Öztürk bilimsel sorumluluğunda yürütülmekte olan Zeytinliada 2008 kazıları, 2-31 Temmuz günlerinde gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında, 2007 yılında başlattığımız Mermer Kapı önündeki Jamatun (Hol), Liman Cephesi merdivenli alan, Bema (Sunak masasının bulunduğu bölüm), Orkestra, Synthronon, Kayıkhane, Naos ve son olarak da Baphtisterion dediğimiz vaftiz havuzunun bulunduğu alandaki çalışmalar sürdürülmüştür. Ayrıca 2008 yılında ayazmalarda temizlik çalışmaları başlatılmıştır.

2008 yılı çalışmaları bu yıl 6 değişik alanda sürdürüldü. Bu dönemki kazı sezonunda küçük kilise kazılarının yaklaşık 2/3 kısmı tamamlandı. (Çizim: 2) Apsis önünü ve kilisenin güney bölümünü 2009 yılı kazı çalışmalarında açmayı düşünüyoruz.

* Yrd. Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum / TÜRKİYE, nuret38@yahoo.com
Yüksek Lisans Öğrencisi Berna KAVAZ, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı.
Kazılarımızı maddi olarak destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Kültür ve Turizm Bakanlığı-Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, Kazımızı maddi ve manevi açıdan destekleyen Erdek Belediye Başkanı Hüseyin Sarı ve tüm personeline içtenlikle teşekkür ederim. Bilimsel çalışmalarımıza katkıda bulunan kazı heyeti üyeleri, yüksek lisans öğrencisi Berna Kavaz ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölüm öğrencilerinden oluşan, özverili çalışmalarından dolayı öğrenci ekibine, Belediye İmar Müdürü Nalan Yılmaz'a, Müze denetleyicisi Arkeolog Şükrü Akbulut ve bizden hiç yardımlarını esirgemeyen Kuva-yi Milliye Müze Müdürü Neriman Özaydın'a içtenlikle teşekkür ederiz.

- I. Kayıkhane ve Sütunlu Alan (Orkestra)
- II. Günah Çıkarma Odasının Halk Girişi
- III. Vaftizhane önündeki Kutsal Alan
- IV. Baptisterion (Vaftiz Havuz Alanı)
- V. Jamatun ve Merdivenli Alan
- VI. Büyük ve Küçük Ayazma

I. Kayıkhane ve Sütunlu Alan

Çalışmalarımıza, ilk hafta avlunun kuzeydoğu yönünden, kayıkhanenin arka duvarına doğru olan kısımdan başladık. Yaklaşık 2 m. açmadan sonra 1.35 m. boyunda silmeli bir eşikten 3.63 m. yüksekliğinde bir tuğla örgülü duvar yapısı ile karşılaşıyoruz (Resim: 3-5). 1943 yılında ada kilisesi olarak belirtilen bu yerde korunan ölçüleri ile 2.50 m. yüksekliğe 6.40 enine ve 13 m. uzunluğa sahip bu yapı, kilisenin apsisli salonunu büsbütün yok etmiştir. Edinilen bilgilere göre Kayıkhane yapımı sırasında kazılan yerlerde pek çok pişmiş toprak kandil, seramik ziyan olmuştur. Kilisenin muhtemelen apsis önüne ve koro kısmına ait bazı mermer sütunlarına rastlanmıştır. Kayıkhanenin arka duvarındaki genişletme çalışmaları doğu-batı doğrultusunda ilerledi, zemini mermer kaplı, 3.50x1.57x2.33 m. ve 3.95x3.23 m. iki geç Bizans odaları ele geçirilmiştir. Bu iki odanın işlevi bilinmemektedir.

Kazılarımızı batı yönünde devam ettirdiğimizde 6.17x5.11 m. ölçülerinde açılan alan içinde erken dönemde lâhit tabanı olarak kullanılan kısmı 1.91 m. uzunluğunda yuvalı mermer kapı girişi ile karşılaşıyoruz. Kayıkhane'nin bulunduğu kilisenin şimdilik naos olarak adlandırdığımız bölümü kod olarak bu alandan düşük seviyededir. Kapı olarak kullanılan yuvalı mermer bloktan kaynaklanan 30 cm.lik yükselti ile sütunlu bölüme giriliyor. Bu alanın tabanı 65x94 ve 134x65 cm. ölçülerden oluşan mermer plâkalarla kaplıdır. Zeminde *in situ* yazıtlı ve haç bezemeli ve bezemesiz çapı 50 cm. boyu 2.37 m. 2.16 m. boyu 45 cm. çapı ve 2.15 m. ölçülerinde beyaz mermerden yapılmış üç tane

sütun ele geçirilmiştir. Yazıtlı olan sütun üzerinde “NIKA” yazıtı kazılıdır. (Resim: 7) Bu yazıtın İznik’le olan ilişkisini araştırıyoruz. Zeminde 40x48 cm. ölçülerinde akanthus yapraklı Korinth başlığı, haç motifli 93x60 cm. ölçülerinde plaster ele geçirilmiştir.

Haç motifli sütunun doğu yanında şimdilik sunak masası (altar) olarak adlandırdığımız 112 cm. uzunluğunda 13 cm. kalınlığında bir tezgâh ele geçirilmiştir.

Kayıkhané’ye göre batı alanında 8.35-x2.20 eninde ve 2.35 yüksekliğinde ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş zemine rastlıyoruz. Yer yer kırılmış mermer kaplı kırık parçalar da ele geçirilmiştir.

II. Günah Çıkarma Odasının Halk Girişi

Bu kutsal alana güney kanadından, Vaftizhane’nin bitişiğinden 45x70x57 cm. ölçülerinde muhtemelen kandil yeri olarak kullanılan sıvalı iki niş ile giriyoruz. Bu nişlerden batı taraftaki çok tahribat görmüştür. Günah çıkarma odası olarak adlandırdığımız alanın küçük pencere bölümünün hemen arkasında zeminin temizlenmesi ile ortaya oturma yerine ait 1.40 x2.20 m. ölçülerinde iz çıkmıştır. Ana kayanın bazı kesimleri zemini oluşturması açısından zemin belirleme çalışması istediğimiz ölçüde temiz görüntü vermemektedir. Yapımı sırasında zemindeki taban mermerlerinin kalınlıkları bazı alanlarda farklı biçimde döşenmiş. Vaftizhane ile halkın oturduğu alan zemin seviyesinde kod farkı vardır. Vaftiz işleminin daha sağlıklı görünebilmesi için yaklaşık 50 cm. dolgu ile yükseltilmiştir.

III. Vaftizhane Önündeki Kutsal Alan

İki nişli bölüme kazımızın son on gününde başladık; yaklaşık 4.50 m. toprak dolgusu temizlendikten sonra 11.85 x 4.50 m. ölçülerinde zeminin yarısı mezarlarla kaplı bir alanla karşılaşmıştır. Bu alanın üçte birini 2007 kazı sezonunda açmıştık. (Resim: 4)

Güneye doğru ilerlediğimizde Vaftizhane'ye giriş kapısı devşirme malzeme ile kapatılmış olarak ele geçirildi. Vaftizhane'ye giriş kapısının doğu ve batı yönünde biri tahribat görmüş, diğeri de geç dönemde kapatılmış 1.65 m. ölçülerinde iki tane nişe rastladık, bu nişlerin işlevi konusunda bir tanesi sonradan kapalı olduğu için, şimdilik kesin bir sonuca varamadık. Halkın girişini sağlayan Vaftizhane kısmının iki 80x165 cm. ölçülerinde iki kemerli pencereleriyle karşılaştık. Zeminde güneydoğu ucunda freskli 2.13x78x68 cm. ölçülerinde tuğla örgü mermer kapaklı mezar ele geçirilmiştir. Bu mezarların bu alanda yoğun olması, doğu ve batı ucunun da tıraşlanmış ana kaya ile kapatılmış olmasından dolayı burası tercih edilmiştir.

Güney yamaçtaki kayayı tıraşlayarak oluşturulan merdiven kazısına 2008'de devam edildi. Batıdan doğuya eğimli kiliseye dıştan girişi sağlayan tıraşlanmış 9 basamaklı iki yapının arasındaki hole giden merdivenler tamamıyla gün yüzüne çıkarıldı.

IV. Vaftizhane (Baptisterion)

Bu yılki kazı sezonunun en güzel buluntularından olan tuğla örgülü altıgen yapılı vaftiz havuzunun yer aldığı Vaftizhane'yi son 5 gün içinde açtık. (Resim: 8) Vaftizhane'ye doğudan 1.43 m.lik eşiği mermerden yapılı bir kapıdan giriyoruz. Zemin tamamen değişik ölçülerden oluşan ince damarlı beyaz mermerle kaplıdır. Altıgen yapının korunan alan ölçüleri 5.40 m.x5.40 m. ; içe doğru giriş yapan bölme aralıklarının ölçüleri ise 2.20 m.x1.12m x3m. dir. Tamamen tuğla örgülü sadece kuzeye açılan kapı Geç Bizans Döneminde devşirme malzeme ile kapatılmış.

Güney bölümüne yaklaşıncaya ortaya haç görünümlü monolit mermerden oyulmuş vaftiz havuzuna rastlanmıştır. Mermer blok içe doğru iki kademe hâlinde, at nalı şeklinde oyulmuş ve altta tam daire oluşturacak şekilde havuzun haznesi ve gider deliği ortaya çıkarılmıştır. Tam bir haç planlı olan havuzun ölçüleri 2.31 m.x1.35 m.x1.18 m. dir. Haç kollarının kenarlarına gelecek şekilde 22 cm. çapında dört tane sütünce kaidesi ele geçirilmiştir; bu da bize burasının üstünün kapalı olduğunu kanıtıyor.

Havuzun planında, 10 cm. kalınlığında havuzu çevreleyen ince bir mermer silme ile gövdeye iniliyor. Havuzun içindeki oturma yerlerinin ölçüleri 34x46x31 cm. den oluşan yapı sağlam olarak ele geçirilmiştir. Suyun toplandığı ve boşaldığı yuvarlak haznenin çapı ise 76 cm.dir.

Bu alandaki mermer mezarların işçilik açısından yüzeye yakın olanlardan daha iyi olması ve Vaftizhane'nin içinde olması bize bunların diğerlerinden farklı olduğunu düşündürmüştür. Sonuçta Vaftizhane'nin içinde havuzun kuzeydoğu ve kuzeyinde, birinin üzeri kiremitle örtülü diğeri lâhit kapağı ile örtülü iki adet mezara rastladık.

Kiremitli mezar 1.95x90 cm. ölçülerinde olup geç dönemlerde açıldığı kanısına vardık. Ancak kuzey doğu bölümdeki mezarın bezemeli kapağını açtığımızda buluntu olarak bronz haç kolyesinin çıkması sonucu bunun bir papaz veya piskopos mezarı olabileceğini düşündük. (Resim: 9)

Bu Vaftizhane'nin iki kapısı olduğunu açmalardan anladık: Halk kapısı ve tören için papazın girdiği kapı. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, halk kapısı devşirme malzeme ile kapatılmış.

V. Dış Hol (Jamaton) ve Merdivenli Alan

Kilise ve manastır arasında kalan alanı biz 2007 kazı sezonunda açmıştık, ancak dış güney merdivenlere ve hole dönüş yerindeki mezarlara dokunmamıştık. Bu yılki çalışmalarda buradaki mezarların dolgu toprağını alarak yıkılan alanları tamir ettik (Resim:11). Merdivenli alanı tam olarak açtık. Manastır giriş kapısını temizlerken sağ kapı sövesinde gözümüze, kazınmış bir yazıt takıldı. Bu sövenin üzerinde "NIKAHTYXLPVQENO" terimi geçiyor. Baştaki dört harfin aynısı sütun üzerinde de mevcuttur. İlk önce sütun yatık olduğu için yazının tamamının sütun üzerinde de yer alabileceğini düşündük ama, sütun çapının sütundaki yazı büyüklüğüne göre oraya yerleştirmenin mümkün olmayacağını anladık; sonuçta sütunu da ters çevirdik ve kanımız doğrulandı.

VI. Büyük (Orta Mağara) ve Küçük Ayazma

Su ısıları farklı olan iki adet ayazma kilisenin batısında konumlandırılmıştır. Kalıntılardan anlaşıldığına göre ikisine de kubbeli bir yapıdan giriliyor. (Resim: 10) Küçük ayazmanın içinde çevresi tuğla ile örülmüş 2 metre derinliğinde bir kuyu ve bunun suya kadar olan bölümüne ulaşmak için mermer basamaklar yer almaktadır. Paul Lucas, burasını, “suyu soğuk, kubbe şeklinde küçük bir havuz” olarak tarif ediyor.¹ Texier de “Ayazma” ismi ile buradan bahsediyor ve Rumlar’ın ona birçok menkıbeler isnat ettiklerini söylüyor.² Dr. Makris, suyun deri hastalıklarını iyileştirici minerallere sahip olduğunu bu yüzden de Erdekli’lerin buraya “Psora Ayazma” (Uyuz Ayazması) adını verdiklerini ve Erdekli annelerin, deri hastalığına tutulan çocuklarını bu suda yıkarak tedavi ettiklerini naklediyor.³ Orta mağara olarak nitelendirilen ikinci ayazma 10 m. çapında, yuvarlak, mermer kayalığın tıraşlanarak oyulması ile meydana gelmiş. Sonraki dönemlerde ışık ve havalandırma için iki adet delik açılmıştır. Ancak batıdaki kısım tuğla ile örtülmüştür. Büyük girişin yukarısında iki katlı tuğla ana kayaya yapıştırılarak revak oluşturulmuştur. Mağaranın içine birkaç basamak mermer merdivenle inilmektedir. Bu merdivenlerin üzerindeki Çizim:ler muhtemelen Roma Döneminde yarım kalmış sütun başlığı kesim Çizim:leri nin denemesi veya yarım kalmış hâlini göstermektedir. Tahlil sonucunda bu suyun magnezyum klorürlü sular kategorisine ait olduğunu öğreniyoruz. Ve burada 1893 yıllarında yapılan sondaj çalışması sırasında denizden 10 cm. yüksekliğinde şifalı suyun fışkırdığı ifade ediliyor Dr. Makris tarafından. Ve Mr. Henry Amy’nin kanaatine göre bu sıcak su adanın altından fışkırmaktadır.⁴ 1946 yılı sonbaharında T.C Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından gönderilen bir heyet bu sudan numuneler alıp analizini yapmıştır.

1 R. M, Ertüzün 1964, *Kapıdağ Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, 223.

2 R. M, Ertüzün 1964, 223.

3 R. M, Ertüzün 1964, 224.

4 R. M, Ertüzün 1964, 221.

Ele Geçirilen Buluntular

Ana kayanın oyularak ve tıraşlanarak elde edilen yapı duvarları içerisinde mimarî öge sadece taşıyıcı elemanlarının da olması gerekiyor, biz geçen yıl herhangi bir mimarî taşıyıcı elamana rastlayamadık; bu yılki kayıkhane arkasında sütun ve başlıklar ele geçirildi. Kazı başlarında 1.55x77x11 cm. ölçülerinde bir podyum üzerinde kutsal haç sayılan bitkisel örgülü mermerden bir ambon parçası ile karşılaştık. Kayıkhane'nin kuzeydoğu köşesinde güvercin figürlü İ.S. 5 ve 6. yy.a ait Korinth (Resim: 13) başlığı, İ.S. 6 yy.a ait sütunlu odadan plaster, İ.S. 4- 6. yy.a ait freskolar; İ.S. 18 ve 19 yy.a ait mezar freskoları, erken İ.S. 1-2 yy.a ait Korinth başlığı ve İ.S. 5-6 yy. mezar yapıların da kullanılan tavus kuşu mimarî parçalarına rastlanmıştır.

Seramik buluntuları olarak Geç Roma' dan Geç Bizans'a kadar hamur rengi ve renkli boyalı seramikler ele geçirilmiştir. Orta Bizans Döneminin erken üretimleri olan beyaz hamurlu Baskı Bezekli (*Impressed White Ware*, Dekorsuz Tek Renk Sırlı *Andocated White Ware*), Sıçratma Sır Boya Dekorlu (*Spatter Painted Ware*), Kazıma Bezekli (*Inscribed White Ware*) tabak, çanak ve küçük kadeh parçalarından oluşmaktadır.⁵ Osmanlı Dönemine ait pipo parçaları nadir olsa da geç dönem buluntularını göstermektedir. (Resim: 14) Cam olarak Bizans Dönemine ait bilezik ve *unguentarium* parçaları ele geçirilmiştir. Kyzikos antik kentinin buraya sadece 7 kilometre kadar uzak olması burada bir yerel sırlı seramik üretiminin varlığından söz etmeyi mümkün kılmaktadır. Aşırı derecede korozyonlu 3 adet Bizans ve 1832 yılına tarihlenen 19 adet Osmanlı Dönemi sikkesi ele geçirilmiştir (Resim: 15). Bu adanın Osmanlı himayesinde kilise olarak kullanılmadığını biliyoruz. Bu kadar yoğun şekilde bu Osmanlı sikkelerinin ele geçirilmesi 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı'nın da bu adada yerleşim gördüğünü ortaya koymaktadır. Mimarî ahşap örtülerin kaynaşmasında kullanılan metal objeler, duvar ve taban süslemeleri olarak renkli mozaikler ele geçirilmiştir.

Özellikle kemer geçişlerindeki süslemeleri oluşturan mozaikli figürlerden

5 S. Yona Waksman, Çanak, Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts, Deutschen Archaeologischen Instituts. *Byzas*. İstanbul.7 2007. 383-398.

dökülmüş cam ve taş arasına sıkıştırılmış yapraklar hâlindeki altın yıldızlar çoğunlukta. Bunlar bu adadaki yapının önemli bir kilise olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu buluntular dışında Zeytinliada'dan definecilerce kaçırılmış mimarî parçalar yakalandıktan sonra Erdek Açık Hava Müzesi'ne taşındı, buradan da Bandırma'ya müze yapılırken eserlerin büyük bir bölümünü buraya taşıdık. Sağlam olan tavus kuşu figürlü ambon parçasının görüntüsünü Bandırma Müzesinden çektim. İsa ve Meryem'in yer aldığı ikonaya kaynaklar sayesinde Fener-Rum Patrikhanesi'nde rastladım. 79x99 cm. boyutunda, 3 santimetre kalınlığında ve 23 kilogram ağırlığında olan resmin orijinal olduğu ve 4.yy da yapıldığı tahmin ediliyor.(Resim: 12)

Sonuç ve Öneriler

Erdek İlçesi'ne bağlı Zeytinliada'nın arkeolojik açıdan zenginliğini 2007'den daha çok 2008'deki kazı sezonundaki çalışmalarımızın sonucunda gördük. Mimarî açıdan ortaya çıkardığımız Kayıkthane ve Sütunlu Alan (Orkestra), Günah Çıkarma Odası'nın Halk Girişi, Vaftizhane önündeki Kutsal Alan, Baphtisterion (Vaftiz Havuz Alanı) ve Jamatun, Merdivenli Alan ve Orta Mağara ile Ayazma olmak üzere altı değişik kutsal alanda çalışmalar sürdürülmüştür. Ortodoks mimarisinde nadir olarak görülen Vaftizhane havuzu plan açısından Anadolu'da tek örnektir. Kayıkhanenin tahrip ettiği alan dışında, bu yılki çalışmalarda apsis önünde kiliselerdeki bütün unsurlarla karşılaştık.

Mermerli kapı ile bağlantılı avlu yapısı ve kilise yapısının bu yılki çalışmalarında ortaya çıkan sonuç: çok ilginç mimarî buluntu olan duvarların ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulmasıydı. Burada muhtemelen eski bir Kybele tapınım alanı önce Artemis ile ilgili bir tapınak işlevi ve arkasından da Meryemana'ya ait olabilecek bir mabet yapı evrimi içinde görülüyor. Geç Bizans Ortodoks kilise planlarında kullanılan yapılarla benzerdir.

Kilise duvarlarının ve ikinci kata ait mimarî unsurlarının fazla tahribat görmediği ve ada olmasından dolayı kaçak kazı yapılamadığı için kendimizi şanslı hissediyoruz. Açılan alanların korunması için gerekli girişimlerde bulunduk. Genel Müdürlükten koruma için gerekli ödenek geldikten sonra, üç yıl boyunca açılan alanların üzeri sac ve profil malzeme ile kapatılmıştır.

Bundan sonra, Zeytinliada'da kazıların kesintisiz devam etmesi, Erdek İlçesi'nin turizm geleceği açısından son derece önemlidir.

Resim 1: Zeytinliada'nın genel görünüşü

Resim 2: Sütunlu alan

Resim 3: Vaftizhane halk girişi

Resim 4: Kayikhane, Jamatun ve sütünlu alan

Resim 5: Vaftiz odası, Jamatun ve manastır kapısı

Resim 6: Nika yazıtlı sütun tamburu

Resim 7: Altıgen Vaftizhane ve havuz

Resim 8: Vaftizhane'deki papaz mezarı

Resim 9: Küçük ve Büyük Ayazma girişi

Resim 10: Jamatun

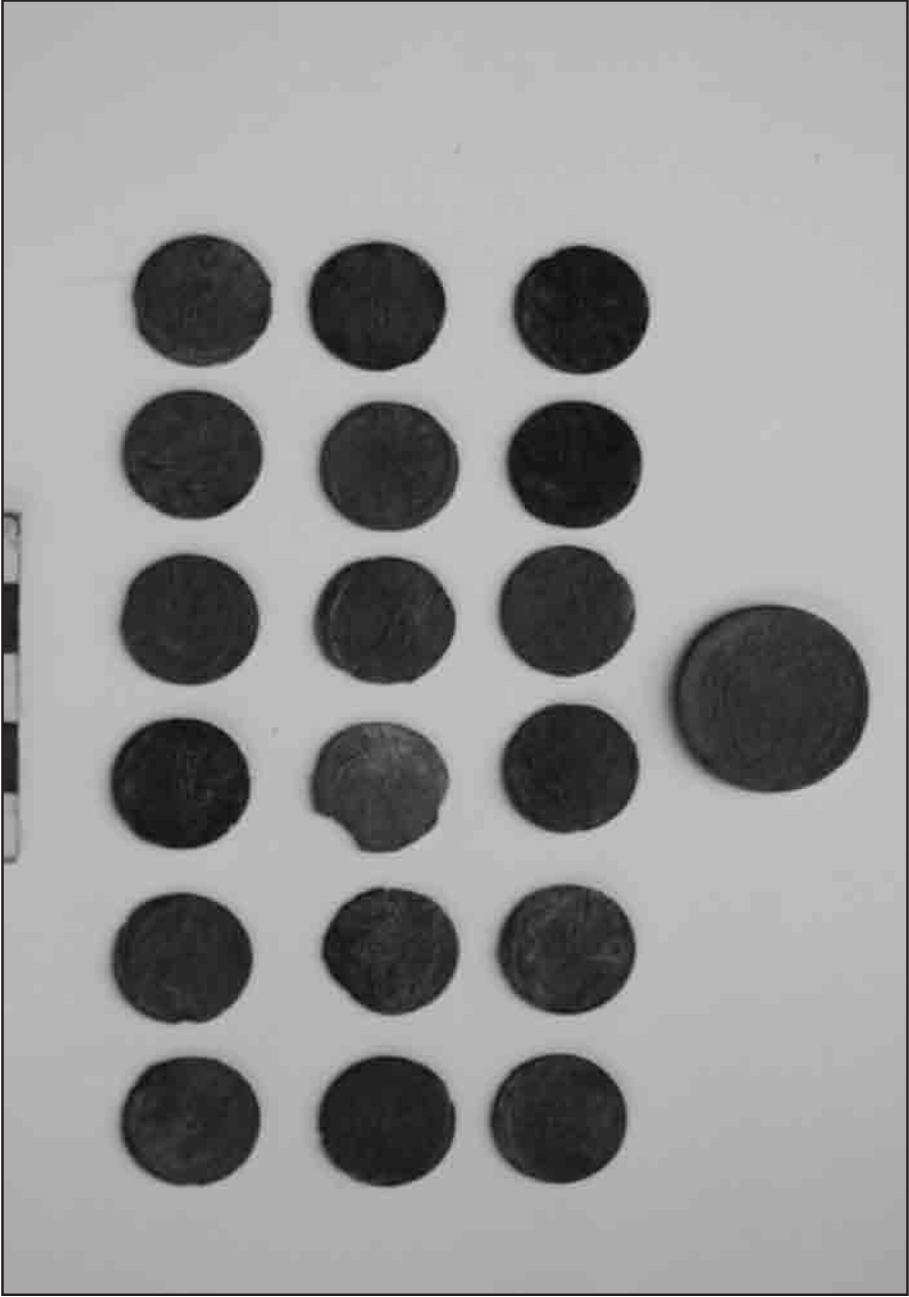
Resim 11:Fener Rum Patrikhanesi'ndeki ikona

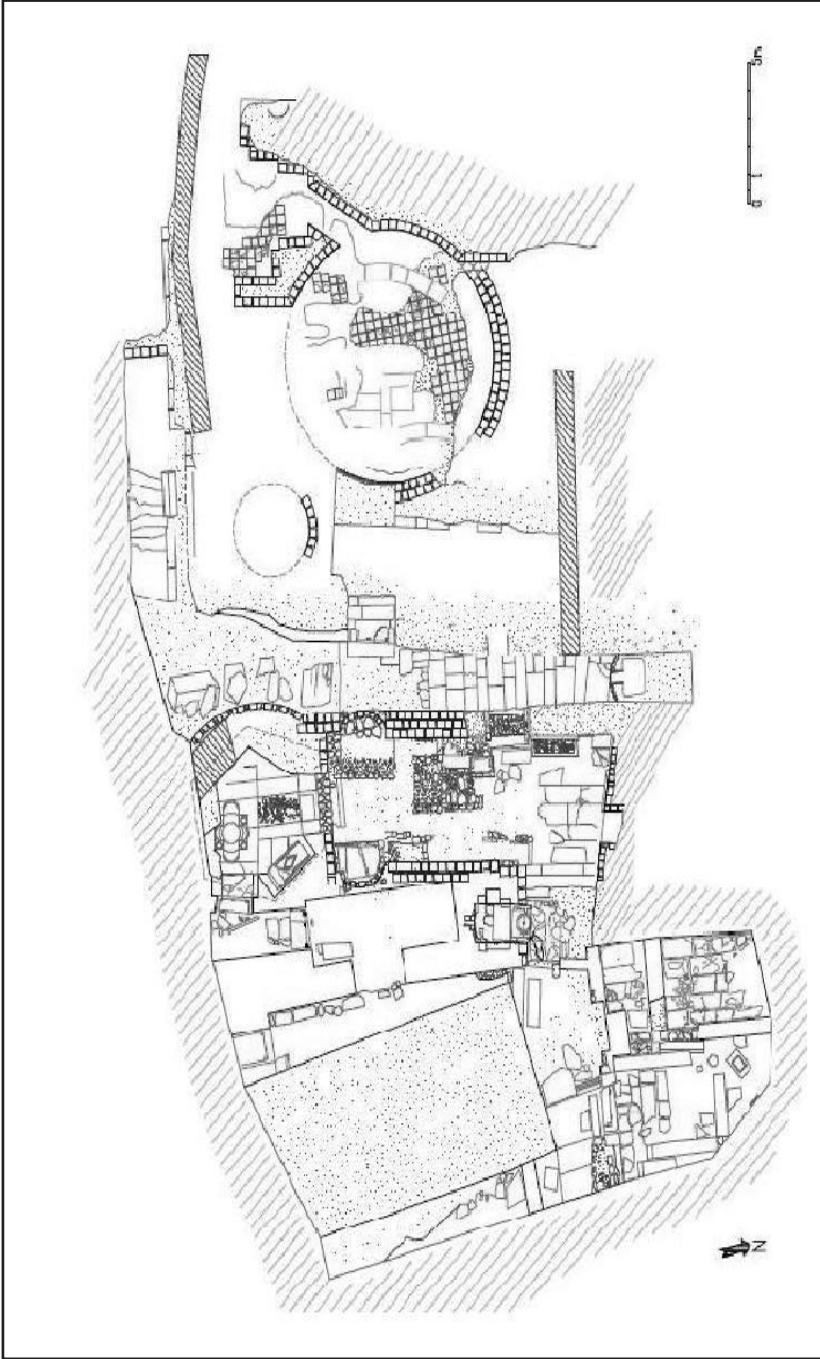
Resim 12:Ambon, Korint başlık ve friz parçası

Resim 13:Orta ve Geç Bizans *Sgraffito* teknikte ve Osmanlı Dönemi pipolar

Resim 14: Osmanlı Dönemi sikkeleri

Cizim 1: Zeytinliada sütünlu alan, Baptistieron ve ikinci kat mimarî çizimi

KÖRTİK TEPE 2008 YILI KAZISI

Vecihi ÖZKAYA*
Aytaç COŞKUN
Oya SAN
Feridun S. ŞAHİN
Gürol BARIN
Metin KARTAL
Yılmaz S. ERDAL

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda, Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında, DSİ Genel Müdürlüğü'nün maddî destekleriyle Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında sürdürülen Körtik Tepe kazıları¹, 01

-
- * Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280 - Diyarbakır. e-mail: vozkaya@hotmail.com
Arş. Gör. Aytaç COŞKUN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280 - Diyarbakır/TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Oya SAN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280 - Diyarbakır /TÜRKİYE.
Uzm. Feridun S. ŞAHİN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280 - Diyarbakır /TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Gürol BARIN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280 - Diyarbakır /TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Metin KARTAL, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Arkeoloji Bölümü, Ankara.
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Ankara /TÜRKİYE.
- 1 Kazı Çalışmaları, Dicle Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. O. San, Arş.Gör. A. Coşkun, Uzm. F. S. Şahin, Yrd. Doç. Dr. Gürol Barın; Ankara Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Metin Kartal; Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal; Nevada Üniversitesi'nden (Abd) Phil. Dr. Ahmet Levent Atıcı; Müze Müdürlüğü Adına Van Müzesi'nden S. Aydemir İle 19 Arkeolog, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden Yaklaşık 70 Öğrenci ve Ortalama 70 İşçinin Katılımıyla Gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların Bir Bütünlük İçinde Uyumlu Olarak Sürdürülmesinde Katkıları Olan, Sayın Melik Ayaz'ın Şahsında, Başta Sayın Nilüfer Babacan Olmak Üzere, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Çalışanlarına; Olumlu Yaklaşım Ve Yardımlarıyla Diyarbakır Müze Müdürü Sayın M. Arif Bilici Şahsında Sayın Nevin Soyukaya Ve Tüm Müze Çalışanlarına, Bakanlık Temsilcisi Sayın Seyithan Aydemir'e; Konaklama İmkanları Sağlayan Batman Valiliği, İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü Ve 100. Yatılı Bölge İlköğretim Bölge Okulu Müdürlüğü'ne; bütün imkânlarını bizimle paylaşan Pınarbaşı sakinlerine; öğrenci ve işçilerimize içten dileklerle teşekkür etmeyi borç bilirim.

Temmuz 2008 - 21 Ağustos 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda, Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü'ne 497 adet envanterlik ve 772 adet etüdütlük eser teslim edilmiştir. Bunların yanı sıra, Körtik Tepe kazı deposunda bulunan ve 2007 - 2008 yıllarında ortaya çıkarılan, çoğunluğu Akeramik Neolitik Döneme ait olmak kaydıyla, toplam 301 insan iskeleti, biyolojik antropoloji laboratuvarlarında incelemeler ve ayrıntılı analizler için Hacettepe Üniversitesi'ne; 2006 - 2008 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda elde edilen hayvan kemikleri ise, Nevada Las Vegas Üniversitesi, Antropoloji Bölümü zooarkeoloji laboratuvarına yaş, cinsiyet, tür tanımlamaları ve diğer ayrıntılı analizlerin yapılması amacıyla gönderilmiştir.

2008 mevsimi kazı çalışmaları 5x 5 m. ölçülerindeki 31 açmada (A5, A8, A19, A49, A50-76) olmak üzere toplam 775 m² alanda gerçekleştirildi (Çizim: 1-2). Bulguların durumu ve yoğunluğu gözetilerek, batı yakada 16, doğuda 12 ve orta alanda 3 açmada devam ettirilen çalışmalarda, '0' noktası esas alındığında, yaklaşık 1.00 ile 4.50 m. arası derinliklere ulaşılmıştır. Başta mimarî doku olmak üzere, höyüğün kültürel yapısını bütün yönleriyle algılama ve tanımlama amacı doğrultusunda yoğunlaştırılan kazılarda elde edilen bulgular, daha önceki kazı mevsimlerinde saptanan sonuçları doğruladıkları gibi, yeni veriler elde edilmesini de sağlamıştır. Sonuçta, Körtik Tepe'nin Akeramik Neolitik yerleşimini karakterlendiren yuvarlak planlı yapılar, depolama birimleri, olası kamu yapıları, çeşitli ölü armağanlarından oluşan mezar donanımları hakkında bütünlük sağlayan verilere ulaşılmış; höyük yerleşiklerinin sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik yapılarının algılanması konusunda önemli aşamalar kaydedilmiştir.

Yerleşimin yayılım alanını saptamaya yönelik çalışmalar kapsamında, kuzey kanatta yer alan A59 açmasında yapılan kazılarda 4.10 m. derinlikte ana zemine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, 2007 mevsiminde benzer amaçla çalışılan güney kanattaki A42 açmasında varılan sonuçları doğrular niteliktedir. Buna göre, dere yatağını anımsatan çakıl taşlarının kapladığı bir alan üzerine kurulmuş yerleşimin, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 70 m. genişliğinde bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Doğu-batı doğrultusundaki

yerleşimin boyutları ise henüz algılanamamakla beraber, çekirdek yerleşimin büyük bir alanı kapsadığı kavranabilmektedir. Diğer açmalarda saptanan veriler ise, ortak karakterleri yansıtırlar. Üst katmanlarda, doğal aşınmalar sonucu yüzeye yakınlaşmış erken ve geç dönem bulguları karışık bir şekilde birlikte bulunurken, derinlere inildikçe, Akeramik Neolitik Dönemi ilgilendiren doku, yapı temelleri ve bunların tabanlarına yerleştirilmiş mezarlarıyla özgün bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bazı alanlarda söz konusu özgün kültürel dokunun, gömüldükleri derinliklerde geç dönem mezarları tarafından tahrip edildiğine de tanık olunmakla beraber, genelde Akeramik Neolitik bulguların iyi korunduğu gözlemlenir. Bütün dönemleri ilgilendiren bilgiler genelde mezarlardan elde edilmektedir.

2008 kazı döneminde toplam 168 mezar ortaya çıkarıldı. Bunların 135'i Akeramik Neolitik; diğerleri ise geç döneme aittir. Geç dönem mezarları, genelde, karışık bir şekilde konumlandırılmış Bizans ve İslâmî dönemleri ilgilendirenlerden oluşmaktadır. Höyüğün geç dönemlerde de yoğun kullanımına işaret eden söz konusu mezarlar, yerleştirildikleri derinlik itibarı ile, bazı alanlarda Neolitik katmanların tahribinde doğrudan etkili olmuşlardır. Daha önceki kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan sınırlı sayıdaki örnek hariç, büyük çoğunluğu tarihlenebilir bulgulardan yoksun söz konusu mezarların kültürel aitlikleri, genelde iskeletlerin gömü biçimleri ve mezarların basit yapılarıyla algılanabilmektedir. Üzeri yassı taş bloklarla kapatılmış basit toprak çukurlardan oluşan İslâmî mezarlarda iskeletler yönü güney; çevresi işlenmemiş taş bloklarla ya da üzerleri kiremit levhalarla kapatılmış Bizans mezarlarında ise, iskeletler doğu-batı doğrultusunda dorsal yerleştirilmişlerdir.

Akeramik Neolitik Döneme ait iskeletlerin 96'sı tam *hocker*, 5'i yarı *hocker*; diğerlerinin durumu ise, dağınık olarak saptandıkları için belirsizdir (Resim: 2-4). Bulguları açısından değerlendirildiğinde; 76'sı tür ve sayı olarak değişiklik gösteren ölü armağanları içerirken, 50'si bu donanımdan yoksun, diğerlerinin durumu ise, tahribat görmeleri nedeniyle belirsizdir. Mezarların büyük çoğunluğu konut tabanlarına yerleştirilmiştir (Resim: 1). Konut dışı

gömülerin yanı sıra, çok az sayıdaki mezarın konumu ise, yüzeye yakın olmaları ve tahribe uğramaları nedeniyle, tanımlanamamaktadır. Gömü biçimleri ve zengin ölü armağanları ile konuyla bağlantılı birçok bilinmeze yeni yaklaşımlar getiren Körtik Tepe'nin Akeramik Neolitik Dönem iskeletlerindeki bazı uygulamalar, ölü gömme ritüelleri ve olası kültürel ilişkileri kavrama yönünde de aydınlatıcı ipuçları sunarlar. Bu uygulamaların başında, ölülerin alçı/kireç ile sıvanması gelir.

Farklı gömü uygulamalarının yanı sıra, mezarlar, çoğunluğu taşa işlenmiş kap, balta, havaneli, mortar, ezgi taşı, boncuk ve kesici/delici âletlerden oluşan değişik ölü armağanları içerirler (Resim: 8-10). Az sayıda da olsa, kemik âlet ve olasılıkla ritüel amaçlı bezemeli plakaların birçok örneği de bu kapsam içinde yer alır (Resim: 11-12). Gelişkin bir üretim anlayışını yansıtan bu ürünlerin her biri, üretim amaçları ve kullanım biçimleriyle, höyük yerleşiklerinin sosyal ve kültürel hayatlarına ve ilişkilerine farklı yaklaşımlar sunmaktadır.

Höyüğün barınma, depolama ve olası bazı sosyal organizasyonlarda kullandıkları yuvarlak planlı yapıları yanı sıra, çok çeşitli buluntu gruplarından oluşan maddî kültür toplulukları da, site yerleşiklerinin kültürel dokusunu yansıtır. Bunlar arasında ilk sırayı taş kaplar alır (Resim: 5-7). Çoğunluğu, sert taşlarla kolayca aşındırılabilen kloritten üretilmiştir. Bunların dışında, sayıları az da olsa, kireçtaşı ve çakmaktaşıdan üretilmiş kaba örnekler de görülür. Grimsi/yeşilimsi kloritten üretilmiş olanların bazıları genellikle özenle işlenmiş kazıma geometrik ve doğal motiflerle dekore edilmişlerdir (Resim: 7). Başlangıç aşamasındaki araştırmalar, kaplar üzerinde dekorasyonun yoğunlaşması, zamanla gelişen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buluntu derinlikleri de böylesi bir gelişimin varlığını ortaya koymaktadır.

Körtik Tepe taş kaplarının, başta malzeme ve işçilik olmak üzere, Anadolu'da yakın benzerlerine Hallan Çemi'de tanık olunmaktadır (Rosenberg 2007). Çayönü, Demirköy, Göbekli Tepe gibi çağdaş ve daha geç yerleşimlerde ise, sınırlı sayıda örneklerle temsil edilmektedirler (Rosenberg ve Redding 2000).

Diğer bir buluntu grubunu yontuk havaneleri temsil eder (Resim: 8). Bunlar genellikle, taş kaplarda olduğu gibi, kloritten üretilmiş olmakla beraber, ender de olsa, bazıları kumtaşına işlenmiştir. Büyük çoğunluğunun sapları hem farklı doğal figürler hâlinde, hem de oldukça stilize bir yöntemle biçimlendirilmiştir. Tanımlanabilir motifler arasında keçi başları yoğunluklu olarak görülür ki, bunlar daha çok düz ya da kıvrık boynuzlarıyla temsil edilmiştir Özgün bir tür ve tip olarak benzeri havanelerine, Hallan Çemi (Rosenberg 1999, 2000) ve daha geç bir yerleşim olan Kuzey Irak'taki Nemrik 9'da (Kozłowski and Kempisty 1990; Kozłowski 1989) tanık olunur.

Söz konusu taş kaplar ve protomlu havanelerinin özenle işlenmiş ve iyi korunmuş olmaları, bunların günlük kaygıların ötesinde farklı amaçlarla üretilmiş olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca, havanelerinin ve taş kapların kayda değer çoğunluğunun motiflerle dekore edilmeleri; bazı bezek ve figürlerin sürekli tekrarlanmalarından anlaşılan özellikleri gereği, bunların sembolik değerlerinin olabileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu bulguların, sembolik unsurlar olarak, ritüel amaçlı kullanıldıklarını varsaymak olasıdır.

Höyüğün Akeramik Neolitik Dönemini ilgilendiren diğer bir buluntu topluluğunu da taş baltalar oluşturur (Resim: 9). Çoğunluğu iki parça hâlinde kırılarak mezarlarda ölü armağanı olarak konmuş söz konusu bulgular, biçimsel özellikleri itibarı ile farklılıklar içerirler. Ortak özellikleri ise, orta kesimlerinde yer alan sap delikleri ve her iki uç kesimlerinde de kullanımdan kaynaklanan aşınma izleridir.

Besin üretim yöntemlerinin geliştirildiğine ilişkin kanıtlar sunmaları bakımından önemli bir buluntu grubu oluşturan mortarların sayısal çoğunluğu dikkat çekicidir (Resim: 10). Doğal formları korunarak ezme ve öğütme amaçlı kullanılmış mortarların bazılarında taban, kullanım sonucu aşınarak delinmiştir. İşlevini yitirmiş olanların yuvarlak planlı yapıların temelinde kullanılması ise, ilginç bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ender karşılaşılan bazı durumlarda ise, mezarlarla ilintili olarak ortaya çıkarılmışlardır.

Akeramik Neolitik Döneme taş âletlerin özgün üretim örneklerini veren Körtik Tepe, kemik eserler konusunda da çarpıcı bulgulara sahiptir. Kemik bulguların büyük bir kısmını bız ve dilgiler oluşturur (Resim: 12). Çağdaşı yerleşim birimlerinde bilinenlerle benzer özellikler yansıtan söz konusu bulguların yanı sıra, koşutlarına tanık olunmayan bezemeli kemik plâkaların varlığı, diğer bulgularda kanıtlandığı üzere, Körtik Tepe'yi özgün kılmaktadır. İki mezarda ölü armağanı olarak üç ayrı parça hâlinde ortaya çıkarılan söz konusu plâkaların ilki üzerinde stilize iki dağ keçisi işlenmiştir (Resim: 11). Kazıma yöntemle işlenmiş dağ keçileri, benzer işleniş biçimleriyle taş kaplar üzerinde de görülür. Kısmen korunmuş ikincisinde, bütün kompozisyon korunmamış olsa da, kazıma yöntemiyle işlenmiş bir akrep; diğerinde ise, gövdesi çoklu zikzak çizgilerden oluşturulmuş ve başı üçgen şeklinde vurgulanmış dikey konumlu bir yılan figürü yer alır. İlkinde olduğu gibi, yılan figürünün tasvir biçimi de, doğrudan taş kaplar üzerinde görülenlerle ortak karakter yansıtır. Dolayısıyla, farklı materyaller üzerinde ortak figürlere yer verilmesi, onlara yüklenmiş sembolik anlamların varlığıyla bağlantılıdır ki, bu olgu, söz konusu kemik eserlerin buluntu durumlarından da algılanabilmektedir.

Ağırlıklı bir şekilde ölü armağanı olarak ortaya çıkarılan boncuklar, Körtik Tepe'nin diğer önemli buluntu grubunu oluştururlar (Resim: 13). Başta yumuşak karakterli bordo renkli taşa işlenmiş olmak üzere, değişik materyallerden de işlenmiş boncuklar, işleniş teknikleri, biçimleri ve diğer ayrıntılarıyla zengin bir çeşitlilik sunarlar. Bunların yanı sıra, boyutları açısından farklı olmakla birlikte, basık oval gövdeli uzun serpantin boncuklar, gelişkin estetik anlayışının tanığı olarak bulgular arasında önemli bir yer tutarlar. Mezarlarda tür ve sayı olarak değişken miktarlarda bulunmalarının yanı sıra, bazılarının bu armağanlardan yoksun oluşundan hareketle, söz konusu bulguları ekonomik ve sosyal statünün sembolü olarak değerlendirmek olanaklıdır.

Sonuç olarak; Körtik Tepe, Anadolu özelinde Akeramik Neolitik Dönemin bazı bilinmezlerine yeni yaklaşımlar getirdiği gibi, kültürel repertuarın kapsamını

da genişletmiştir. Genelde taş kültürünün gerektirdiği bulguların egemen olduğu mezarlarda ortaya çıkarılan bulgular, yerleşimin karakterini belirleyen arkeolojik veriler ve bunları destekleyen analizler, Anadolu coğrafyasında yerleşik düzene geçişin en erken yaşandığı yerleşimlerden birisinin de Körtik Tepe olduğu gerçeğini ortaya koyduğu gibi, çağdaşlarına göre daha gelişkin bir kültürün temsilcisi olduğunu da kanıtlamaktadır. Genel anlamda değerlendirildiğinde; besin kaynaklarının yönlendiriciliğinde göçeriyaşayan toplulukların aksine, Körtik Tepe’de sürekli yerleşime geçildiği; besin depolama yöntemlerinin geliştirildiği, belirgin dinsel inanış biçimlerinin geliştiği ve kurallaştığı anlaşılmaktadır.

Yerleşim Mimarîsi

*Aytaç COŞKUN**

2005-2008 yıllarında kazı çalışmalarında elde edilen veriler, höyükteki mimarî yapılanmanın boyutlarına önemli yaklaşımlar getirmiş; yerleşimin en azından altı ayrı mimarî evre hâlinde gerçekleştiği teyid edilmiştir. Bütün mimarî katmanlarda konutlar yuvarlak planlıdır (Çizim 2; Resim: 1). Genelde tek sıra hâlinde işlenmemiş taşlardan oluşan konutların tabanı sıkıştırılmış topraktır. Genelde üç tip ile temsil edilen Körtik Tepe yapılarının ilkinin yuvarlak planlı yapılar oluşturur. Çapları 2.30 - 3.00 m.lerde değişkenlik gösteren bu yapılar, basit ve işlenmemiş taş sıralarından oluşan temelleriyle ortak özellikler içerirler. Bağımsız durumda olanların yanı sıra, çoğunlukla birbirleriyle bitişik olan söz konusu konutlar, yuvarlak planlı yapılar adı altında tanımlanmış olarak, Akeramik Neolitik evrenin Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Tell Abr, Jejr el Ahmar, Şeyh Hasan, Mureybet, Qermez Dere ve Nemrik gibi Yakındoğu’nun diğer merkezlerini de karakterlendirirler (Aurenche 2007; Kozłowski and Kempisty 1990; Rosenberg and Redding 2000).

İkinci grubu, yaklaşık bütün yapılanma seviyelerinde varlığına tanık olunan ve çapları 1.10 -2.10 m. arasında değişen yapı modelleri oluşturur.

* Arş. Gör. Aytaç Coşkun, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır.

Diğerleri gibi yuvarlak tasara sahip bu yapıların tabanı küçük ve orta ölçekli çakıl taşlarıyla döşelidir. Yerleşimin doğu ve batı yakalarında, yaklaşık bütün derinliklerde aynı alanlarda yoğunlaşan bu oluşumlar, saptandıkları derinlikler bakımından bir önceki grupla paralellikler gösterirler. Boyutları itibarı ile oturma elverişli olmayan söz konusu yapılar, Hallan Çemi'deki benzerlerinden hareketle (Rosenberg and Redding 2000; Rosenberg 2007), depolama birimleri olarak hizmet etmiş olmalıdırlar. Ayrıca, bu yapıların içinde yoğun bitkisel kalıntıların saptanması da, bu yöndeki işlevleri konusunda ayrı bir kanıt oluşturur. Dolayısıyla, besin depolamaya hizmet ettiği anlaşılan söz konusu yapılar, Körtik Tepe'nin yıl boyu yerleşilmiş bir merkez olduğu konusunda önemli ipuçları sağlarlar (Özkaya 2004; Özkaya-San 2007; Özkaya-Coşkun 2008).

Sadece üç örneği (Y3, Y11, Y 44) ortaya çıkarılan üçüncü grubu, daha büyük boyutlu yapılar oluşturur. Diğerleri gibi yine yuvarlak planlı olan bu yapıların ikisi höyüğün batı yakasında; diğeri ise, doğu tarafta yer alır. Batı yakadaki yapıların ilki (Y3), 0.98 m. derinlikte saptanmış olarak 3.45 m. lik çapa sahiptir. Dört sıra hâlinde korunmuş temeli, balçık harçla kaynaştırılmış ve orta büyüklükte düzgün sıralanmış taşlarla inşa edilmiştir. Sıkıştırılmış toprak tabanı altında bir de intramural iskelet içerir. Diğeriyle benzer teknikte inşa edilmiş temel duvarı ile batı yakadaki diğer yapı (Y44), 3.80 m. çapındadır ve 1.35 m. derinlikte yer alır. Sıkıştırılmış topraktan oluşan tabanın altında bir de iskelet yer alır. Belirli bir düzen içinde yerleştirilmiş altı yaban keçisi boynuzu içermesi, bu mezarı diğerlerinden farklı kıldığı gibi, Körtik Tepe'de bilinen gömü uygulamalarının da tek örneğidir (Resim: 2). Diğer temelli yapıların bazılarında da hayvan kemikleri saptanmakla beraber, hiçbir mezarda böyle bir düzenlemenin varlığı söz konusu değildir. Dolayısıyla, söz konusu iskelet, beraberinde gömülmüş yaban keçisi boynuzları ile tabanında yer aldığı yapıya özel bir statü kazandırmaktadır. Dağ keçilerinin gövde ve kafataslarının olmaması, boynuzlara yüklenmiş özel bir anlamın varlığını düşündürmektedir. Doğrudan benzerlikler yansıtmasa da, hayvan kafataslarının Hallan Çemi'deki kamu yapılarında bulunuşu ve bunların anlamlı bir kamu etkinliğine yorulması (Rosenberg and Redding 2000), Körtik Tepe uygulamasına bir

açıklık getirmektedir. Dolayısıyla, ister mezarda, ister konutta olsun, hayvan kafataslarının ya da boynuzlarının ortak bir kamu düşüncesini yansıttığı söylenebilir (Goring-Morris 2000). Doğu yakada tek örnek olarak saptanmış benzeri üçüncü yapı (Y11), 1.80 m. derinlikte yer alır ve 3.42 m. lik çapa sahiptir. Y44'te olduğu gibi, bu yapının temeli de yine balçık harçla kaynaştırılmış orta büyüklükte işlenmemiş taşlarla inşa edilmiştir.

Kazıların bu aşamasında, farklı derinliklerde birer örnekle temsil edilen yapıların özel kullanım amaçlı olduklarını varsaymak olasıdır ki, bu olgu Hallan Çemi'deki özel işlevli kamu yapılarını akla getirmektedir (Rosenberg and Redding 2000). Körtik Tepe'nin Hallan Çemi ile birçok alanda algılanan kültürel doku benzerliği, bu düşünceyi doğrulayan diğer bir unsur durumundadır. Plan özellikleri, inşa biçimleri, döşemeleri ve bazı işlevleri açısından farklılıklar içerseler de, benzer amaçlı yapılara, Çayönü (Özdoğan-Özdoğan 1989; Schirmer 1990) ve Nevali Çori'de (Hauptmann 1993) olduğu gibi, Anadolu'nun daha geç dönem Neolitik merkezlerinde de tanık olunur. Levant bölgesinde ise, Ain Mallaha (Perrot 1966) ve Jericho (Bar-Josef 1986; Kuijt 1996) gibi PPNA dönemi merkezlerinin yanı sıra, Beidha (Byrd 1994; 2000) gibi daha geç yerleşimlerde görülür.

Mimarî yapılanmanın özlüce değerlendirildiğinde, Körtik Tepe'nin dönemine göre büyük bir yerleşimi temsil ettiği açıktır. Faunal değerlendirmelerin ilk sonuçlarına göre de avcı-toplayıcı gelenekten tam kopmadığı anlaşılan yerleşimin bu özelliği, tanımlanabilir yapılarından da anlaşılmaktadır ki, bu geniş yüzeylere yayılan ve derinlere işleyen kazılarla da ortaya konmuştur. Bütün varsayımlar ve olasılıklar göz önünde bulundurulduğunda, esas olarak avcı-toplayıcı karaktere sahip Körtik Tepe'nin daha erken, çağdaş ve geç Neolitik siteleri karakterlendiren asal ögelere sahip olduğu açıktır. Temel yapılanma bütün evrelerdeki yapıların yuvarlak planlı olmasıyla kendini göstermektedir. Gezgin avcı-toplayıcı organizasyondan kopuşun ilk belirtisi olarak algılanan (Byrd 1994) bu yapılanma modelinin yanı sıra, ortak kullanıma yönelik kamu yapılarının varlığı, Körtik Tepe'yi birçok açıdan Yakınoğu'nun diğer merkezlerine yakınlaştırmaktadır.

Körtik Tepe Kazıları'nın yontmataş endüstri öğeleri üzerinde, 2008 yılı kazı sezonu içinde yapılan çalışma sonucunda, toplam 3473 adet yontmataş eleman incelenmiştir. Bunların 1449 adedi döküntü, 41 adedi çekirdek ve 1983 adedi ise mikro ve makro düzeyde yontmataş üründen ibarettir.

Hammadde: Hammadde açısından 2007 yılı çalışmalarında tespit etmiş olduğumuz sonuçlar bu seneki çalışmalarımızla da teyit edilmiştir. Çakmaktaşı obsidyene göre daha çok ele geçirilmektedir. Ancak önemli bir ayrıntı, yontmataş ürünlerin niteliklerinde kendini gösterir. Şöyle ki, son ürün olarak ele geçirilen ve istenerek yontulmuş yontmataş elemanlar dikkate alındığında çakmaktaşı obsidyene göre daha fazladır. Bununla birlikte, tüm döküntüler dikkate alındığında da durum aynı özelliği göstermektedir. Bu olgu, yörede kolaylıkla bulunabilen çakmaktaşının israfa açık bir biçimde yongalandığının, öte yandan ithal olan obsidyenin daha tutumlu kullanılmış olduğunun bir göstergesidir. Kısacası istenmeyen artık ürünlerde çakmaktaşı oranı obsidyenin 2 katına yakındır. Kuvars her zamanki gibi çok az bir yüzdeyle temsil edilmiştir.

Yontmataş teknolojisi: Çekirdeklerin çoğu şekilsiz tipolojiler gösterir. Geri kalanlar ise tükenmiş çekirdek kategorisinde toplanabilir. Bunlar arasında obsidyenden mikrodilgi çekirdeklerinin varlığı manidardır. Bu olgu, ithal hammaddenin sonuna kadar kullanıldığının bir kanıtıdır. Tıpkı 2007 yılı çalışmamızda olduğu gibi, bu yılki çalışmamızda da az sayıda çekirdek ile karşılaşmıştır. 2008 yılı çalışmamızda, çekirdeklerden yontularak çıkarılmış olduğunu tespit ettiğimiz yontmataş parça sayısı 3432'dir. Bunların da neredeyse yarısına yakını döküntüdür. Bu durumda çekirdeklerin azlığını, yerleşimde yontmanın yapılmamış olmasına bağlayamayız. Durum belki de daha farklı bir şekilde karşımıza çıkacaktır. Bunun için gelecek yıllardaki çalışmaları beklemek gerekmektedir.

İstenen yontmataş ürünlerde tam parçaların sayısı kırık ve eksik parçaların toplamının 2 katına yakındır. Bu durum, yontmataş ürünlerin günümüze kadar çok iyi korunmuş olduğunu gösterdiği gibi, kazı tekniğinin de iyi olduğunun bir göstergesidir. Buna karşın, yoğun kullanım aşınmaları ve çentikleri gösteren ürünlerin dahi sağlam olarak ele geçiriliyor olması, oldukça ilginçtir.

Yongalanmış ürünlerin %68'i yonga (1345 adet), öte yandan %32'si dilgi/dilgicik (622 adet) teknolojisi içermektedir. Tespit edilen iri dilgi teknolojisi yanında çok küçük boyutlarda olan dilgicik teknolojisi de azımsanmayacak derecededir. Buna karşın 3473 adet yontmataş parçanın sadece %3'ü mikrolitizasyon özellikleri gösterir. Geri kalan %97'si makrolitlerden oluşur.

Yontmataş tipolojisi: Yontmataş âlet tipolojisi açısından bu sezonki çalışmamızda, 2007 yılında olduğu gibi, geniş bir yelpaze gösteren âlet grupları ile karşılaşılmıştır. 2007 yılına ilâveten 1 adet Çayönü âleti dikkate değerdir. Ancak, 2007 yılında olduğu gibi, 2008 koleksiyonu içinden de klâsik Levant ya da Zagros geleneğine uyan PPNA ve/veya PPNB tip herhangi bir ok ucu ile karşılaşılmamıştır. Ele geçirilen silâh tipleri de genellikle Epi-paleolitik karakterli mikrolitler ve devrik sırtlı makro uçlardan ibarettir. Bu durum Hallan Çemi ile büyük benzerlik içermektedir. 1983 adet isteyerek yongalanmış ürün içerisinde sadece 43 adedi orak dilgi olarak tespit edilmiştir. Beslenmeye yönelik yontmataş âletlerin (uçlar, orak dilgiler vb gibi) sayısal açıdan azlığı hakkında henüz kesin bir şey söylememiz mümkün görünmemektedir. Öte yandan bu durum, toplayıcılığın beslenmede belki de daha önemli olduğunu ortaya koyacaktır. Bununla birlikte, yerleşimin hemen Dicle ve Batman Çayı yakınında olması, balıkçılık gibi bir diğer ekonomik olasılığın da irdelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. 2007 yılından bilinen diğer tüm yontmataş âlet tipleri, bu çalışmamızla, sayısal açıdan çoğalarak varlıklarını sürdürmüş, bazı yeni âlet grupları da eklenmiştir.

Akeramik Neolitik Döneme tarihlendirilen Körtik Tepe yerleşmesinde yürütülen sistemli arkeolojik kazılarda, yerleşim içerisine gömülen ölülerin mezarlara nasıl gömüldükleri konusunda bazı ipuçları elde edilmiştir. Daha önceki çalışmalarımızda, Körtik Tepe’de ölülerin bir kısmının alçı/kireç ile sıvandıkları saptanmış, bunların evrelere göre nasıl bir şekilde dağıldıkları ayrıntılı bir şekilde incelenmişti. Bu rapor, kısmen ölülerin alçıyla nasıl sıvanmış olabilecekleri hakkında elde edilen bazı bilgileri içermektedir.

Körtik Tepe’den elde edilen sıvalı iskeletler, ceset mezara yatırıldıktan sonra, mezara kırılarak bırakılan eşyalarla birlikte sıvanmışlardır. Sıvalı iskeletin birçoğunda, gerek uzun kemikleri birbirlerine bağlayan büyük eklemler, gerekse el ve ayak parmakları gibi küçük boyutlu eklemlerin bozulmadan sıvandıkları gözlemlenmiştir. Mezar eşyaları ile birlikte, eklemlerinde önemli bir bozulma gerçekleşmeden, ölünün sıvanması iki şekilde açıklanabilir. Açıklamanın ilki, ölü mezara yatırıldıktan sonra üzerinin doğrudan alçı/kireçle kaplanmasıdır. Bu durumda, alçı tabakası ile bireyin kemikleri arasında bir yumuşak dokunun oluşturduğu boşluk meydana gelmektedir. Sertleşen alçı tabakası, yumuşak dokuların çürüme sürecinde kırılarak, yer yer kemiklerin üzerine doğrudan temas etmeden parçalanmakta, böylece kemiklerin üzerindeki alçının, parçalı bir şekilde saptanması beklenmektedir. Bazı iskeletlerde, kemikleri arasında alçı kalıntılarına rastlanmaması, alçı tabakasının doğrudan kemiklere temas etmemesi, eklemlerin arasında sıva parçasına rastlanmaması bu seçeneğin akla yakın olduğunu düşündürmektedir. Ancak, sıvalı iskeletlerin çoğunda, iskeletin yukarı kısımlarında, kemiklere bütünüyle yapışmış, kemiklerin biçimini almış, hatta eklemlerin arasını dolduran homojen bir dağılıma sahip alçı tabakasının mevcut olması bu olasılığın zayıf olduğunu düşündürmektedir.

Diğer yol ise, ölünün yumuşak dokularının kısmen çürütülmesinden sonra, sıvama işleminin yapılmasıdır. Bu duruma destek oluşturacak ilk bilgi, alçı tabakasının kemiklerin biçimini alması ve eklem boşluklarının alçı ile

dolmasından elde edilmiştir. Bazı mezarlarda alçı tabakası, iskeleti oluşturan bütün kemiklerin üst yüzeyini, kemikleri takip edencesine kaplamıştır. Bazı iskeletlerde alçı tabakası kaldırılmadan kemikler tek tek ayırt edilebilmekte, omurlar, kaburgalar izlenebilmektedir. Bazı bireylerde ise, kemiklerin arasındaki eklemler bütünüyle alçı tarafından doldurulmuştur. Böyle bir durum, ancak, üzerinde yumuşak dokunun yok olduğu kemiklerde ortaya çıkabilir. Bir diğer veri ise, bu bireylerde alçı tabakasının altında saptanan aşırı boyası bantlarından elde edilmiştir. Birçok alçılanmış iskelette, alçıların kalktığı/kaldırıldığı alanlarda, kafatası ve kafatası dışında kalan kemiklerin üst yüzeylerinde, birbirlerine paralel çok sayıda aşırı boyası bezmeler saptanmıştır. Kırmızı renkteki (iki örnekte kırmızı ve siyah çizgilerin birbirine paralel hâlde bezenmiş hâlde ele geçirilmiştir) aşırı boyası bantları, birbirine komşu olan kemiklerde devam etmekte olup bir bütünlük arz etmektedirler. Kemiklerin doğrudan üzerinde saptanan aşırı boyaları, alçı tabakanın kemiğe komşu olan alt tabakasında da gözlemlenmiştir. Hatta, aşırı boyası izleri ölü ile birlikte bırakılan mezar eşyalarında da mevcuttur. Gerek kemiklerin üzerinde birbirini takip eden aşırı boyası izleri, gerekse eklemlerin arasını dolduran alçı katmanı, alçı tabakasının yumuşak dokular çürüdüktan sonra iskeletin üzerine kaplandığını düşündürmektedir. Bu veri ölülerin yumuşak dokularından kısmen arındırıldıktan sonra boyandıklarını, daha sonra alçı ile kaplandıklarını göstermektedir. Bu veriyi destekleyen kanıtlardan bir diğerini, Özbek (2005) tarafından incelenen bir kafasının alın (*frontal*) ve duvar (*parietal*) kemikleri üzerinde saptanan kesik izlerinden oluşmaktadır. Kafatasında alçı izlerinin de saptandığı bu bireyin kafatasının alın ve duvar kemiklerinde saptanan kesik izleri, kemiği çevreleyen yumuşak dokuların arındırılması işlemi, bazı bireylerin derilerinin kesici aletlerle sıyrıldığının göstergesidir. Bu ise en azından bazı bireylerde aşırı boyası ile boyama ve alçılama işleminden önce, ölülerin yumuşak dokularından kısmen arındırıldığına önemli bir destek oluşturmaktadır. Çürüme süreci ya mezarda ya da mezar dışında yapılabilir. Bu açıdan incelenen az sayıdaki mezarda ve fotoğraflarda, iskelet kalıntılarında eklemlerin genelde bozulmamış olarak gözlemlenmesi, çürütme sürecinin mezarda gerçekleşmiş olabileceği fikrine

ağırlık kazandırmaktadır. Bu veriler ise ölünün mezara yatırıldıktan sonra burada kısmen çürütüldüğü ya da yumuşak dokularından arındırıldığı, eklemleri bütünüyle çürümeden alçılama işleminin yapıldığı olasılığını kuvvetlendirmektedir. Her ne kadar kemikler üzerindeki alçı tabakası homojen bir yapı gösterse de, mezarın kenarlarında alçı tabakası üzerinden alınan kesitlerde, birden fazla alçı tabakasının mevcut olduğu saptanmıştır. İskelet ve mezarın topografyasına göre dalgalı bir form izleyen alçı tabakası, alçının sıvı hâlde ölünün/iskeletin üzerine döküldüğünü göstermektedir. Alçının kaburgaların alt yüzeyleri ya da kemiklerin aralarına kadar işlememesi, alçının olasılıkla yoğurt ya da hamur kıvamında döküldüğünü düşündürmektedir. Bazı örneklerde, alçının üzerinde, tıpkı kemiklerin üst yüzeyinde olduğu gibi bantlar hâlinde aşırı boyası izlerine rastlanmıştır. Bu izler alçılama işlemi tamamlandıktan sonra, alçının aşırı boyasıyla birbirine paralel bantlar hâlinde boyandığını göstermektedir. Aşırı boyasının yer yer alçı tarafından emilmesi, boyanın olasılıkla alçı tam sertleşmeden, yaş iken döküldüğünü işaret edebilir.

Bütün bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Körtik Tepe’de bireylerin ölümünden sonra açılan mezar çukurlarına cesedin yerleştirildiğini, cesedin yanına mezar eşyalarının kırılarak koyulduğunu, bazı cesetlerin eklemleri bozulmayacak kadar yumuşak dokuların çürütülerek ya da yumuşak dokunun sıyrılarak, iskeletin kısmen yumuşak dokularında arındırıldığını göstermektedir. Çürüme/sıyırma işleminden sonra kemikler ve mezar eşyaların bulunduğu alan aşırı boyası ile bantlar hâlinde boyanmaktadır. Boyama işlemi genellikle kırmızı aşırı boyası ile yapılmış olmakla birlikte, iki örnekte siyah ve kırmızı boya birlikte kullanılmıştır. Boyama işleminden sonra, iskelet/ceset muhtemelen yoğurt kıvamına getirilmiş alçı ya da kireçle kaplanmaktadır. Alçılama işleminden sonra, alçının üst kısmı bantlar hâlinde aşırı boyasıyla tekrar boyanarak gömü işleminin tamamlandığı söylenebilir.

Alçı ile iskeletin sıvanması durumu, Akeramik Neolitik Döneme tarihlendirilen Aşıklı Höyük iskelet kalıntılarının birinde (SK 114) de saptanmıştır. Bu iskelette de alçının altında aşı boyası izleri saptanmıştır. Özbek (1988) bu durumu, cesedin üzerine, yumuşak dokular çürümeden, iskelet hâline dönüşmeden önce aşı boyası serpildiğini, ardından alçı ile cesedin sıvandığı biçiminde açıklamaktadır. Benzer iskelet kalıntısı, Cafer Höyük'ten Akeramik Neolitik Döneme tarihlendirilen, *hocker* tarzda gömülmüş hâlde saptanan 9 yaşlarında bir çocuk iskeletinde de saptanmıştır. Bu iskelette yalnızca yüz kısmı alçılanmıştır. Bütün vücudun sıvanması durumuna, Suriye'den Abu Hureyra yerleşmesinde, 12 yaşlarında bir çocukta da rastlanmıştır (Moore and Molleson 2000). Abu Hureyra örneğinde sıvama işleminde *gypsum* kullanılmıştır. Körtik Tepe, alçılamanın yüzlerce örneğini sağlayan bir yerleşme olarak, Yakın Doğu ve Ortadoğu'nun en fazla sıvalı hâlde ele geçirilen iskeletin saptandığı tek yerleşmedir.

İskelet kalıntıları üzerinde sıvama durumu hem bebek ve çocuklarda hem de erişkin gruptaki kadın ve erkeklerde karşılaşılan bir durumdur ki, bu durum alçılamanın yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın uygulandığını göstermektedir. Kalıntılar üzerinde sürdürülen antropolojik çalışma, gerek bu geleneğin zaman içerisindeki değişimine gerekse uygulamanın demografik ve sosyoekonomik yapı ile ilişkisinin çözümlenmesine katkılar sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- AURENCHE, O. 2007: "Das 'Goldene Dreieck' un die Anfaenge des Neolithikums im Vorderen Orient", *Vor 12.000 Jahren in Anatolien, Die Aeltesten Monumente der Menschheit*: 50-65.
- BAR-YOSEF, O. 1986: "The Walls of Jericho: An Alternative Interpretation", *Current Anthropology*, 27: 157-162.
- BYRD, B. F. 1994: "Public and Private, Domestic and Corporate: The Emergence of South-west Asian Village", *American Antiquity* 59: 639-666.

- BYRD, B. F. 2000: "Household in Transition: Neolithic Social Organization within Southwest Asia", *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, (Ed. by I. Kuijt): 63-98.
- GORİNG-MORRİS, N. 2000: "Th Quick and the Dead: The Social Context of Aceramic Neolithic Mortuary Practices as Seen from Kfar HaHoresh", *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, (Ed. by I. Kuijt): 103-136.
- HAUPTMANN, H. 1993: "Eine Kultgaebude in Nevali Çori", *Between the Rivers and over the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamia Alba Palmieri Dedicata*, (Ed. by M. Frangiapane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, and M. Mellink): 37-69.
- KOZLOWSKI, S. K. 1989: "Nemrik 9 A PPN Neolithic Site in Northern Iraq", *Paleorient* 15/1: 25-31.
- KOZLOWSKI, S. K. and Kempisty, A. 1990: "Architecture of the Pre-Pottery Neolithic Settlement in Nemrik, Iraq", *World Archaeology*, 21, 3: 348-362.
- KUIJT, I. 1996: "Negotiating Equality through Ritual: A Consideration of Late Natufian and Prepottery Neolithic A Period Mortuary Practices", *Journal of Anthropological Archaeology* 15: 313-336.
- MOORE, A. M. T. and Molleson T.I. 2000: "Disposal of the dead", *Village on the Euphrates*, Moore A.M.T., Hillman G.C. Legge A.J. (Eds.): 277-299.
- ÖZDOĞAN, M., and Özdoğan, A., 1989: "Çayönü: A Conspectus of Recent Work", *Paléorient* 15: 65-74.
- ÖZBEK, M. 1988. "Human skeletal remains from Aşıklı, a neolithic village near Aksaray, Turkey", *Light on Top of the Black Hill. Studies presented to Hâlet Çambel*, G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer (eds.): 565-579.
- ÖZBEK, M. 2005: "Körtik Tepe'de İnsan Sağlığı", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* XX: 41-52.
- ÖZKAYA, V. 2004: "Körtik Tepe: An Early Preottery Neolithic Site in Upper

Tigris Valley", *Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag*, (Ed. T. Korkut): 585-599.

ÖZKAYA, V. - O. San 2007: "Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen): 21-36.

ÖZKAYA, V. and Coşkun, A. 2008: "Anadolu'nun Erken Kültür tarihinde Körtik Tepe'nin Yeri ve Önemi", *Arkeoloji ve Sanat* 129, 1-18.

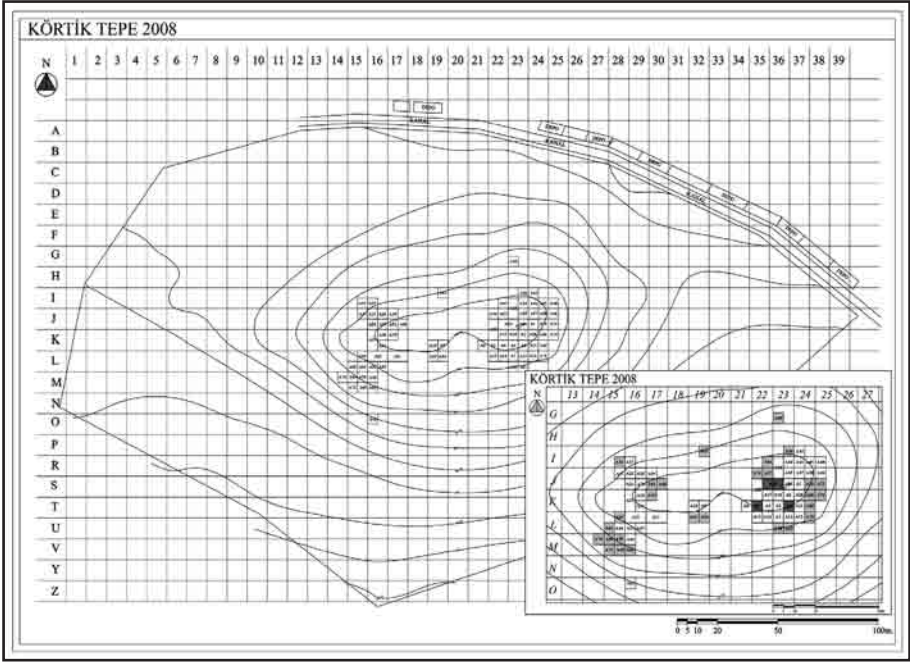
PERROT, J. 1966: "Le Gisement Natoufien de Mallaha (Eynan), Israel", *L'Antropologie* 70: 437-484.

ROSENBERG, M. 1999: "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey: the Cradle of Civilization*, (Ed. by M Özdoğan and N. Başgelen): 25-33.

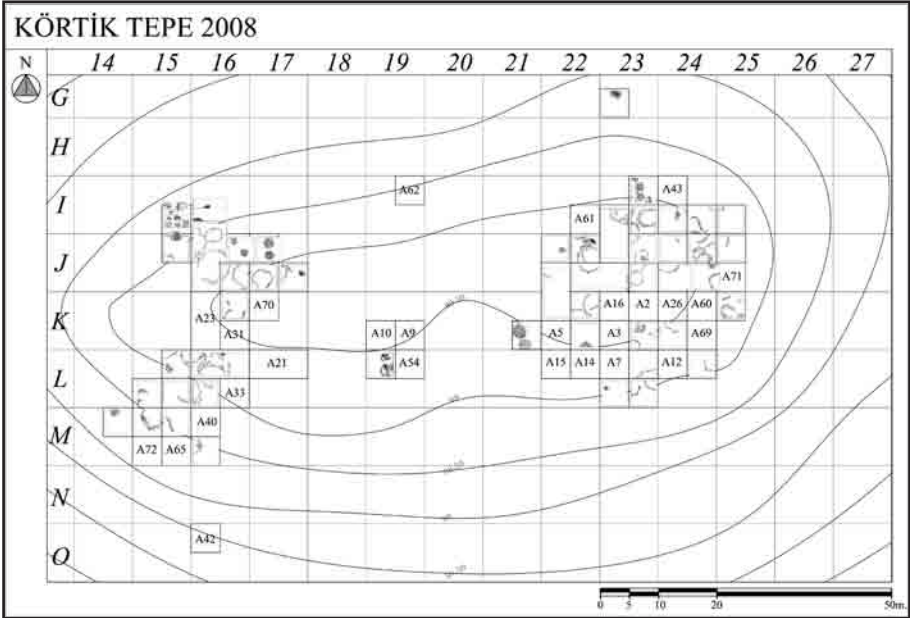
ROSENBERG, M. 2007: "Hallan Çemi", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen: 1-11.

ROSENBERG, M. and Redding, R. W. 2000: "Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia", *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, (Ed. by I. Kuijt): 39-61.

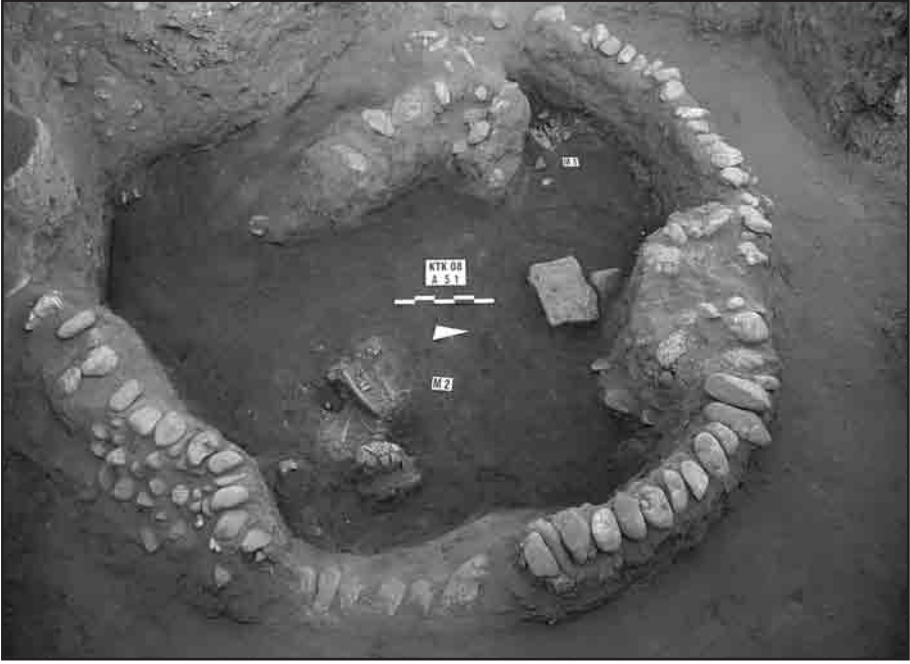
SCHIRMER, W. 1990: "Some Aspects of Building at the Aceramic Neolithic Settlement of Çayönü Tepesi", *World Archaeology* 21: 363-383.

Çizim 1: Körtik Tepe, topoğrafik plan ve açmalar

Çizim 2: Yuvarlak planlı yapılar ve taş tabanlı depolama birimleri

Resim 1: Akeramik Neolitik Dönem yuvarlak planlı yapı ve intramural mezarlar

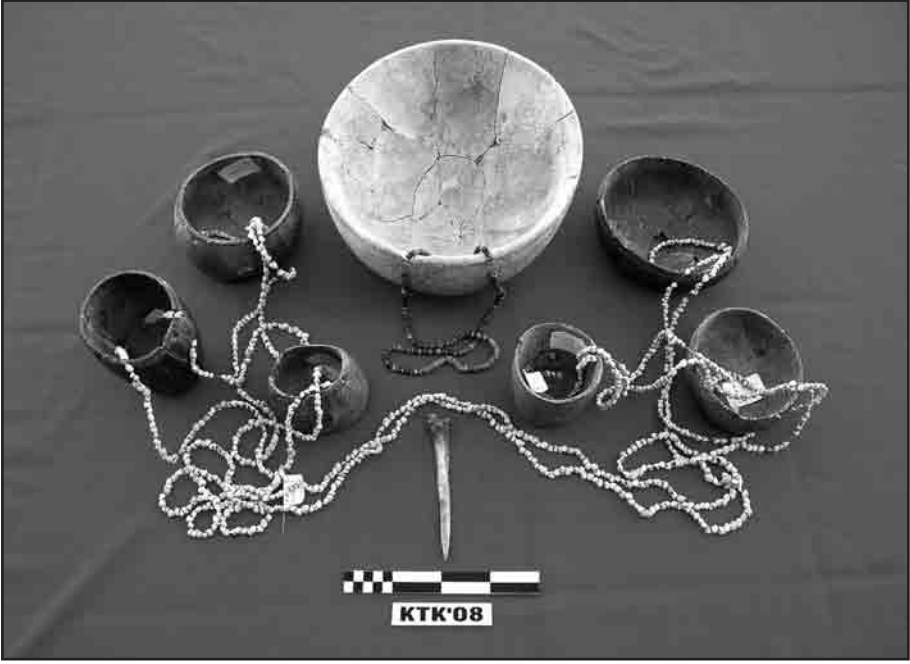
Resim 2: Akeramik Neolitik Dönem intramural mezar

Resim 3: Akeramik Neolitik Dönem mezar

Resim 4: Akeramik Neolitik Dönem mezar

Resim 5: Mezar buluntu grubu

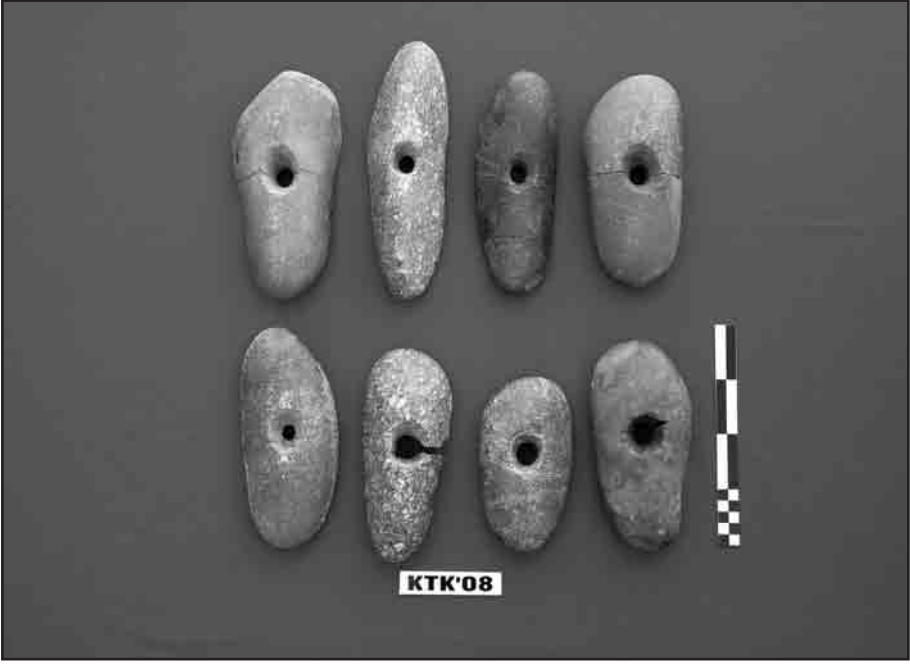
Resim 6: Taş kaplar

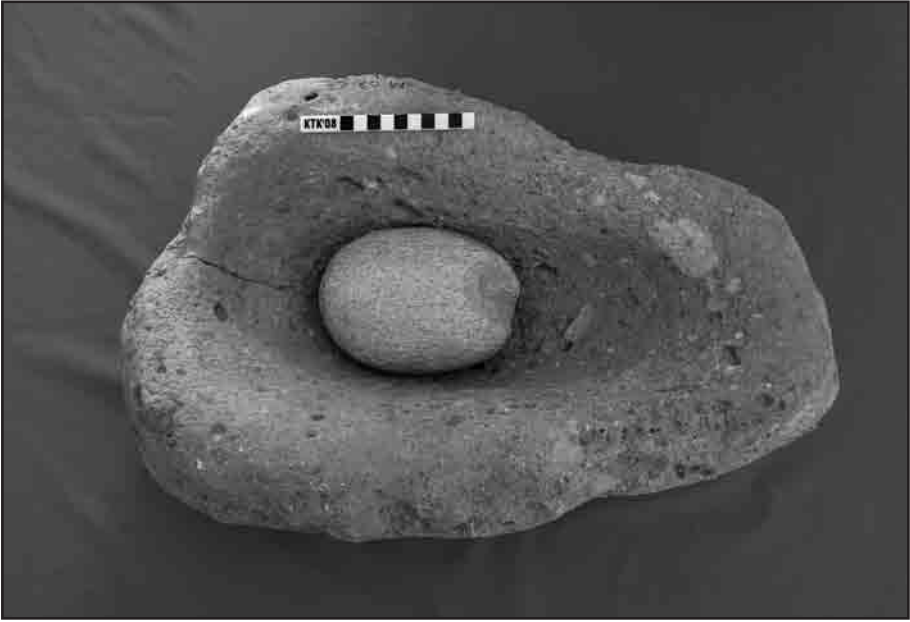
Resim 7: Taş kaplar

Resim 8: Havan elleri

Resim 9: Taş baltalar

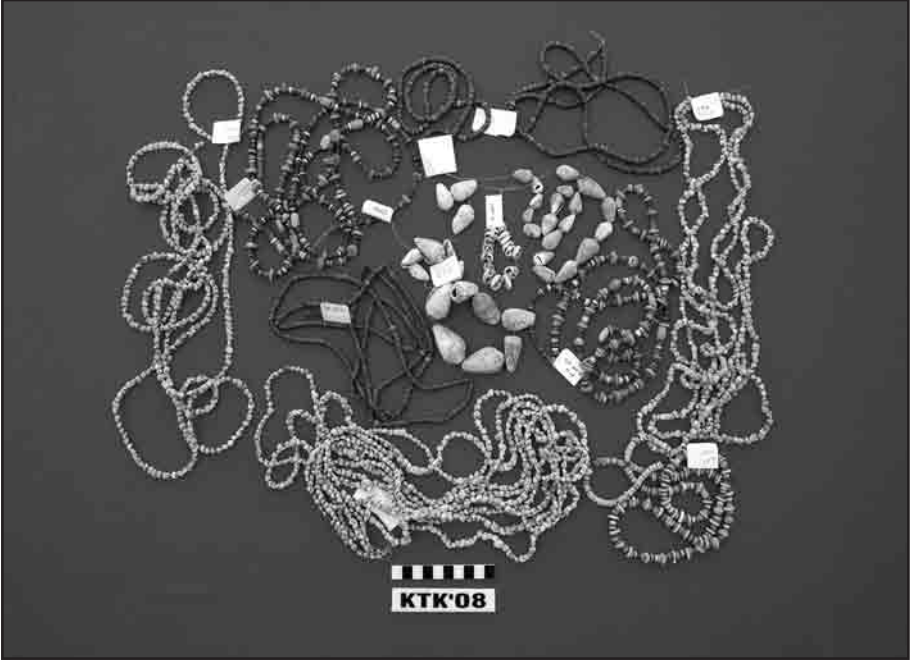
Resim 10: Ezgi taşı ile birlikte mortar

Resim 11: Bezemeli kemik eserler

Resim 12: Kemik aletler

Resim 13: Taş ve kabuk boncuklar

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıdına, 13x19 cm. lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:)olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in Italic character.
- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium are available on www.kultur.gov.tr

